GÖSTA HASSELBERG

STUDIER RÖRANDE VISBY STADSLAG OCH DESS KÄLLOR

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB

UPPSALA 1953

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548912_0071

GÖSTA HASSELBERG

STUDIER RÖRANDE VISBY STADSLAG OCH DESS KÄLLOR

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

GÖSTA HASSELBERG

STUDIER RÖRANDE VISBY STADSLAG OCH DESS KÄLLOR

Mit deutscher Zusammenfassung

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB

UPPSALA 1953

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Till de mina

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord IX

AVD. I. UPPGIFT, MATERIAL OCH METOD

Kap. 1. Visbys uppkomst och äldsta utveckling enligt litteraturen 1
Kap. 2. Visby stadslag: handskrifter, utgåvor, språk och datering 16
Kap. 3. Äldre skeden av visbyrätt 20
Kap. 4. Visby stadslag och dess källor enligt litteraturen 28
Kap. 5. De nordiska källkretsarna 31
Kap. 6. De tyska källkretsarna 38
Kap. 7. Rigarätten 46
Kap. 8. S:t Petersgården i Novgorod och dess rättsuppteckningar 49
Kap. 9. Skra I, Skra II och Skra III 51
Kap. 10. Skra III i förhållande till Skra II. Detaljanalys 59

AVD. II. SJÖRÄTT

Kap. 11. Sjörättskällkretsarna 74
Kap. 12. Sjörätten i slesviggruppens stadsrätter 77
Kap. 13. Handelssjöfartens organisationsformer enligt nordisk och hanseatisk rätt 102
Kap. 14. Visby stadslag III III 114

AVD. III. STRAFFRÄTT

Kap. 15. Redaktionsparalleller mellan Visby stadslag och Bjärköarätten. Jämförelseschema 139
Kap. 16. Domstolsorganisation 150

Några allmänna frågor

Kap. 17. Stadsfrid och vapenförbud 159
Kap. 18. Specialfrider 168
Kap. 19. Våda och *vorsate* 184
Kap. 20. Delaktighet 196

Straffsystem

Kap. 21. Inledning 202
Kap. 22. Bötesstraff 204
Kap. 23. Dödsstraff 226
Kap. 24. Stympningsstraff 235
Kap. 25. Märkning och prygel 242
Kap. 26. Skamstraff 245
Kap. 27. Fredlöshet och förvisning 248
Kap. 28. Fängelsestraff 260

Särskilda brott

Kap. 29. Dråp och mord. Misshandel med dödlig utgång 269
Kap. 30. Sår 284
Kap. 31. Stympning och invalidisering 299
Kap. 32. Injurier 316
Kap. 33. Orätt fängsling och frigivande av tjuv 326
Kap. 34. Sedlighetsbrott 332
Kap. 35. Stöld 341
Kap. 36. Falskt vittnesmål samt mått- och viktförfalskning 347
Kap. 37. Huvudresultat 353
Kap. 38. Zusammenfassung 355

Källor och litteratur 378
Förkortningar 396
Index locorum 398
Rättelser 419

Tabell 1. Konkordanstabell över sjörättspartierna i slesviggruppens stadsrätter 102
Tabell 2. Redaktionsparalleller mellan VStL III III 5—11 och BR 20 121
Tabell 3. Redaktionsparalleller mellan VStL I 10—48 och BR 12—15 146
Tabell 4. Redaktionsparalleller mellan fragmentet *Wo* och VStL I 15—22 149

FÖRORD

Någon specialundersökning av Visby stadslag och dess källor har tidigare icke gjorts, ehuru önskvärdheten av en sådan sedan länge starkt understrukits i litteraturen. Samtidigt har dock framhållits att en dylik undersökning är förenad med stora svårigheter. Ett studium av Östersjöområdets politiska, ekonomiska och allmänt kulturella historia under några sekel, då många av de därvid mötande problemen äro helt outredda eller föremål för lösningsförslag i de mest varierande riktningar, är bland annat en förutsättning. Framför allt lära dock de krav på överblick över ett synnerligen omfattande, skiftande och svårbearbetat rättshistoriskt material, som uppgiften ställer, göra, att en samlad och fullständig undersökning av stadslagen knappast torde kunna företagas i ett sammanhang — i varje fall icke förrän mycket omfattande förarbeten undangjorts. Detta bör dock icke utesluta. att på lämpligt sätt begränsade undersökningar redan nu kunna ge resultat och även leda till en i det väsentliga riktig uppfattning av lagens källförhållanden.

Uppgiften i sin helhet torde dock knappast någonsin kunna lösas på annat sätt än genom samarbete mellan nordisk och tysk rättshistorisk forskning. Det är i medvetande om den naturliga arbetsfördelningen i ett dylikt samarbete, som frågan om det nordiska elementets roll i visbyrättens utveckling hållits i förgrunden i denna undersökning. Samtidigt bör dock understrykas att ett ensidigt studium av nordiska eller tyska inslag i en rättskälla med Visby stadslags historia och sammansättning måste vara uteslutet. Från vilket håll undersökningen än sättes in, måste det motsatta rättsområdets roll ständigt beaktas.

Den nödvändiga begränsningen har icke gjorts så, att undersökningen utformats som en punktanalys på spridda, såsom särskilt givande uppfattade ställen. För att kunna nå fram till en så långt möjligt riktig och säkert underbyggd uppfattning av lagens källförhållanden samt visbyrättens uppkomst och utveckling har det nämligen ansetts angeläget, att något eller några systematiskt sett sammanhängande områden blivit någorlunda fullständigt undersökta. Att härvid sjörätten och straffrätten utvalts beror dels på att det här föreligger en del iögonenfallande likheter mellan nordisk rätt och visbyrätt men dessutom särskilt därpå, att redan på ett tidigt stadium

påfallande redaktionella paralleller mellan dessa delar av Visby stadslag och motsvarande partier av den svenska Bjärköarätten avslöjats.

Avhandlingen består sålunda av tre huvuddelar. Avdelning I är ett inledande parti om uppgift, material och metod, avdelning II handlar om sjörätten och avdelning III om straffrätten. Härtill komma som avslutning ett par sammanfattande kapitel om undersökningens resultat.

De studier och forskningar, som ligga till grund för avhandlingen, ha fullföljts under en lång rad av år, jämsides med eller avbrutna av andra arbetsuppgifter. Det är mig icke möjligt att redovisa för allt och alla som härunder främjat avhandlingsarbetet. Må det blott tillåtas mig säga, att utan professor Erland Hjärnes forskning, undervisning och handledning hade avhandlingen aldrig kunnat komma till och utan professor Erik Lönnroths uppmuntran och stöd under arbetets slutskede hade den icke nu förelegat i tryck. Att index locorum kunnat utarbetas samtidigt med tryckningen är väsentligen fil. kand. Alexander Loits förtjänst.

För ekonomiskt stöd i olika former har jag att tacka Uppsala universitet, Kungl. Vetenskapsakademien, Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien samt Visby stad för Carl Degermans stiftelse och Sällskapet D. B. V. i Visby.

Uppsala i mars 1953.

Gösta Hasselberg.

AVDELNING I

UPPGIFT, MATERIAL OCH METOD

1. Visbys uppkomst och äldsta utveckling enligt litteraturen

Den enda fullständigt bevarade redaktionen av Visby stadslag tillhör 1300-talets förra hälft. Då den tillkom, hade Visby en lång och lysande historia bakom sig och hade som internationellt handelscentrum i Östersjön redan passerat kulmen. Det är uppenbart, att den på 1300-talet kodifierade stadslagen måste uppfattas som resultatet av en långvarig rättsutveckling, under vilken staden i hög grad stått öppen för inflytelser från skilda håll. För en undersökning, som främst inriktats på att studera visbyrättens källor, skulle det ha avgörande betydelse, om utgångsläget för denna rättsutveckling kunde fastställas.

Staden Visbys uppkomst och äldsta utveckling äro dock höljda i dunkel. Det rent historiska källmaterialet är, som alltid när det gäller äldre nordisk medeltid, knappt samt dessutom svårtolkat och motsägelsefyllt, icke minst på grund av en ofrånkomlig sammankoppling med den åt alla håll utstrålande, problemfyllda äldsta hansehistorien. Läget är sådant, att bidrag till belysning av Visbys äldsta allmänna och politiska historia snarare kunna väntas av rättshistorien än tvärtom.

Det närmast följande utgör en sammanfattning av några viktigare under de senaste hundra åren med vetenskapliga anspråk i litteraturen framlagda meningar om Visbys uppkomst och äldsta utveckling. På grund av källmaterialets art och begränsning skilja sig dessa meningar betydligt från varandra och ha ofta starkt hypotetisk karaktär. Framställningen avser att utan att gå närmare in på de olika meningarnas motivering kortfattat erinra om några för visbyhistorien väsentliga fakta och problem, som det är nödvändigt att aktualisera vid ett studium av visbyrätten.

Då C. T. Odhner 1860 lade fram sina för svensk stadshistorisk forskning grundläggande Bidrag till svenska städernas och borgareståndets historia före 1633, måste han ifråga om Visbys uppkomst nöja sig med några antydningar

och allmänna reflexioner.[1] Visby växte under 1000- och 1100-talen upp till en betydande handelsort. Från äldsta tid hade »de östliga handels- och härnadsvägarna» gått över Gotland, och på grund av sitt läge blev Visby efter de nordtyska städernas uppblomstring snart medelpunkten för hela östersjöhandeln. Den nära beröringen med Tyskland och ett starkt tyskt inslag i befolkningen ledde till att Visby tidigare än andra svenska städer utbildades till ett eget rättssamfund. I slutet av 1100-talet inflyttade ett stort antal tyskar, som troligen först grundade en kommunalförfattning efter tyska mönster, i vilken dock gutarna till en början icke deltogo. Att utlänningarna från början följt sina egna lagar, kan enligt Odhner tagas för avgjort. Först vid mitten av 1200-talet torde de tyska och svenska elementen ha sammansmält till ett rättssamfund med gemensam styrelse. Hur denna äldst varit inrättad och utvecklat sig, kan emellertid icke närmare bestämmas.

Visby framstår här alltså såsom en vid den historiskt skönjbara utvecklingens begynnelse bestående storhet. Författaren utgår från att ett gotländskt samhälle existerat. Problemet om dettas uppkomst och beskaffenhet har icke ställts.

På liknande sätt synes Grandinson mena, att utvecklingen i Visby utgår från ett gotländskt samhälle där.[2] Icke heller Hans Hildebrand går närmare in på frågan om Visbys uppkomst men underförstår även han dess gotländska ursprung. Platsen hade visserligen icke den bästa hamnen på Gotland, men Hildebrand antar, att den fått en viss betydelse som offerplats. Då ett stadssamhälle börjat uppstå där, drogos främlingar — svenskar, ryssar och tyskar — dit. Redan mycket tidigt kan ett starkt tyskt element konstateras i Visby både i form av gäster och bofasta.[3]

En mera ingående undersökning med moderna källkritiska metoder av visbysamhällets uppkomst och äldsta utveckling företogs först av Adolf Björkander i hans 1898 framlagda, för visbyforskningen alltjämt grundläggande avhandling Till Visby stads äldsta historia. Till skillnad från tidigare författare på området arbetar Björkander med klart ställda problem, som han söker lösa genom en omsorgsfull analys av diplommaterialet. Han uppställer och söker besvara följande fem huvudfrågor:

1. Vilka förutsättningar för Visby stadssamhälles uppkomst funnos i det gotländska landssamhällets handelsutveckling?
2. Vilka grundade stadssamhället i Visby, tyskar eller gotlänningar?
3. Huru uppstod detta samhälle?
4. Vilken ställning hade de tyska gästerna i Visby?

[1] Odhner 13 f.

[2] Grandinson 4 f., 80 f.

[3] Hildebrand, Medeltiden I 632 f., Visby 10 f.

5. Huru var förhållandet mellan tyskar och gotlänningar i Visby före och efter 1288?

Björkanders svar på dessa frågor kunna sammanfattas på följande sätt.

Den äldsta i vikingatågens spår utvecklade gotländska handeln var hela öns, ej Visbys. Tyskarna, som först stiftat bekantskap med denna handel på de västeuropeiska marknadsplatserna, deltogo tidigast aktivt i den genom att personligen följa med de nordiska gotlandsfararna på dessas resor. Sedan tyskarna fått tillträde till östersjöområdet, började de övertaga den handelsförmedlarroll mellan östra och västra Europa, som nordbor och gotlänningar dittills haft. De medförde en på kontinenten utbildad kommersiell apparat och trängde som yrkesmän mer och mer tillbaka de handelsidkande landsbygdsgutarna. Med denna nya handelsform, vars knutpunkt blev Visby, tog stadsbildningen på Gotland sin början.

Enligt Björkanders tolkning av urkunderna var detta Visby stadssamhälle i sin begynnelse tyskt.

Den tyska handelns tekniska överlägsenhet berodde i synnerhet på att den kunde stödja sig på det i Tyskland utvecklade stadsväsendet. Denna tyska utveckling hade enligt Björkander tre väsentliga kännetecken, nämligen att handeln koncentrerades till ständiga marknadsplatser, att dessa fingo en bofast befolkning, som övervägande sysslade med handelsvärv, och att denna för sina angelägenheter fick ett särskilt domstolsväsen med en särskild rätt.

Med ledning av denna definition på stad undersöker Björkander Visby stadssamhälles uppkomst. Han förutskickar, att det på Gotland funnits en mängd hamn- och handelsplatser med förutsättningar att utvecklas till ständiga marknadsplatser. Endast i Visby uppstod emellertid en sådan, varaktigt befolkad av inflyttade tyska köpmän. Dessa, som slöto sig samman till en korporation och skilde sig från såväl den gotländska landsbefolkningen som från de kommande och farande gästerna, strävade redan från början att undandraga sig den gotländska rättskipningen. De lyckades efter hand fullständigt frigöra sig från denna och nå fram till en från landsbygden helt eximerad stadsjurisdiktion, färdig redan i slutet av 1100-talet.

Varför tyskarna valde just Visby för sin kolonisation, är enligt Björkander icke möjligt att säkert avgöra. Platsen hade en god naturlig hamn med gynnsamt läge. Möjligen kan också det i Gutasagan uppgivna förhållandet ha spelat in, att här från gammalt funnits ett *vi*, en offerplats, och att den första kristna kyrkan byggdes här, varigenom platsen blev helig för både hedningar och kristna och en naturlig skyddsort för främlingarna. Någon nämnvärd bosättning av tyskar kan enligt Björkander knappast antagas förrän vid 1100-talets mitt.

I Visby uppstod även en sammanslutning av främmande köpmän, som i handelssyfte besökte ön, *Theutonici frequentantes*, i motsats till *Theutonici manentes*, visbytyskarnas. Det var den förra, som kom att dominera östersjöhandeln och för en tid gjorde Visby till dess huvudort. Sammanslutningen förvandlades dock efter hand från en organisation av köpmän till ett förbund av handelsstäder, i vilket även Visby ingick som medlem. Till en början intog Visby en ledande ställning, men snart gick ledningen över till Lybeck.

Vid sidan av borgarna i det tyska stadssamhället Visby levde enligt Björkanders uppfattning gutar, som rättsligt sett tillhörde den gotländska landsbygden. Tyskarnas kolonisation medförde en fortgående koncentration av handeln till Visby. Visbygutarna framträdde till en början som de förnämsta representanterna för den gutniska bondehandeln, delvis i samarbete med de tyska borgarna, men drevos efter hand över till en allt starkare intressegemenskap med dessa även i motsättning till de gutniska bondeköpmännen. Allteftersom visbygutarna utvecklade sig till en alltmer utpräglad handelsbefolkning, började de avsöndra sig från landssamhället och utbilda nya former för sitt samfundsliv, troligen i anslutning till det existerande tyska stadssamhället. När motsättningen till landsbygden utbröt i en akut kris, nödgades visbygutarna av sin handelsintressegemenskap med de tyska borgarna att ställa sig på deras sida, varigenom en fullständig exemtion från landsbygden — påtagligt framträdande genom stadsmursbygget — fullbordades och visbygutarna fingo egna myndigheter. På så sätt kommo två stadssamhällsorganisationer, en tysk och en gutnisk, att stå sida vid sida i Visby. Enligt Björkander blev detta gutniska stadssamhälle i rättsligt avseende icke färdigbildat förrän i samband med striderna på Gotland 1288.

Från sin början som en tysk koloni på den gotländska landsbygden utvecklade sig alltså Visby enligt Björkander till en tysk-gotländsk stad med två likaberättigade stadshälfter.

Den mycket omfattande tyska hanselitteraturen behandlar givetvis i olika sammanhang även Visby. Den har dock härvid huvudsakligen varit intresserad av stadens roll i den äldre tyska hanseutvecklingen och endast i ringa grad speciellt inriktad på frågan om Visbys uppkomst.

Den äldre tyska forskningen hade liksom den svenska mer eller mindre klart uttalat utgått från befintligheten av ett gotländskt samhälle i Visby, som kom att mottaga en tysk invandrarström.[4] Ännu Bächthold räknar i ett 1910 framlagt arbete med att Visby från början var en betydande got-

[4] Se t. ex. Höhlbaum 47; Koppmann, HR I p. XXVIII f.; Schäfer 39 f.

ländsk handelsstad, dit tyska köpmän tidigt drogos icke endast för handelsbesök utan även för fast bosättning.[5]

I en utförlig recension i HGbl 1909 introducerade emellertid W. Schlüter Björkanders avhandling i den tyska vetenskapliga litteraturen. Schlüter accepterade här i allt väsentligt Björkanders resultat, och därefter synes dennes uppfattning om staden Visbys ursprung allmänt ha omfattats av de tyska forskarna.[6]

I en specialundersökning rörande Artlenburgfördraget uppfattar Hofmeister liksom Björkander Visby såsom en ursprungligen tysk stad, i vilken gutarna först småningom ryckte in och upp till likaberättigande. Hofmeister kan emellertid icke finna några hinder för att tyska handelsresor till Gotland kunna ha ägt rum före Lybecks tillkomst och antar, att de kunna ledas tillbaka åtminstone till 1100-talets början. Han räknar från i varje fall tidigt 1100-tal med en icke alltför fåtalig men tämligen formlös tysk bosättning i Visby, vilken först genom Artlenburgfördraget 1161 och kring en genom detta av Henrik Lejonet insatt fogde började utveckla sig i fastare, stadsmässiga former.[7]

Fritz Rörig, den nyare tyska hanseforskningens ledande namn, ser i den medeltida tyska handelsexpansionen i Östersjön resultatet av ett från början klart fattat och målmedvetet förverkligat handlingsprogram, vars upphovsmän och främsta genomförare utgjordes av kapitalstarka och initiativkraftiga västtyska storköpmän. Med utgångspunkt från det genom dem nyanlagda Lybeck utbyggdes handelsvägarna över Östersjön systematiskt och säkrades genom erforderliga stödjepunkter. Den första och viktigaste etappen på huvudleden till Ryssland var Gotland, och närmast i tur efter Lybecks anläggning måste därför grundandet av Visby ha kommit. Enligt Rörigs mening är frågan om en kontinuitet mellan de tyska stadsgrundläggningarna i östersjöområdet och tidigare på en del håll där möjligen befintliga handelsorter utan betydelse, därför att de nya tyska handelsstäderna i varje fall i alla viktiga avseenden — t. ex. ifråga om stadsplan och bebyggelse, ifråga om stadsförvaltning, ifråga om handelsorganisation — utgjorde något så väsentligt nytt, att de beteckna ett direkt brott i utvecklingen.[8] Först efter Lybecks grundläggning skapades en självständig tysk östersjöfart, som i nämnvärd omfattning förde tyska köpmän till Gotland, dessförinnan saknades alla förutsättningar för en tysk bosättning på ön.[9]

---

[5] Bächthold 255, 258 f., 292 f.

[6] Se t. ex. redan Vogel, Seeschiffahrt 163 f.

[7] Hofmeister passim.

[8] Se särskilt Rörigs sammanfattande framställningar i Aufbauarbeit, Rheinland-Westfalen och Werden und Wesen.

[9] Rörig, särskilt Reichssymbolik 5 f. n. 2.

I högre grad har däremot den nyare svenska forskningen haft intresse för frågan om det äldsta visbysamhället, dess uppkomst och karaktär.

Den väsentliga svagheten i Björkanders klara och skarpsinniga utredning påtalades omedelbart av Hallendorff i en recension i HT 1898. Det som Björkander studerade, var enbart staden som rättslig institution, och det var därigenom, han fick Visby att framträda som ett av tyska kolonister grundat samhälle. Frågan om Visbys faktiska uppkomst lämnades egentligen utanför undersökningen.

Björkander anser visserligen, att platsen, där Visby växte upp, var bebyggd, innan tyskarna kommo dit[10], men denna bebyggelse, som endast i förbigående beaktas, uppfattas enbart som utlöpare av landsbygden, till sitt väsen icke artskild från bebyggelsen på ett flertal andra platser på Gotland, där det fanns en hamn. Problemet varför tyskarna slogo sig ned just här, måste Björkander lämna olöst. Om det före tyskarnas ankomst funnits en gotländsk stadsbildning, en köping — och att en sådan icke funnits, har Björkander med stöd av sin urkundsutredning icke kunnat visa — är det, såsom Hallendorff framhåller, rimligtvis denna, som dragit dit tyskarna.

Björkander hade med sin undersökning sökt få fram, vad urkunderna hade att förtälja om Visbys äldre historia. Materialet visade sig emellertid vara knappt och motsägelsefyllt, och många frågor måste lämnas obesvarade eller få endast osäkra svar. Mot det rent historiska källmaterialets knapphet kontrasterar dock en överväldigande rikedom på fornlämningar, som med osedvanlig styrka hindrar att låta brist på diplom bli liktydig med brist på historia. Den senare visbyforskningen har också i allt större utsträckning sökt anlita även material av annan art än diplomen.

En kort sammanfattande översikt över dittills gjorda arkeologiska fynd i Visby och en tolkning av detta material framlades 1924 av Nils Lithberg i en studie Forn-Visby.[11] På arkeologisk väg kan en bosättning på platsen för den nuvarande staden spåras redan för 4000 år sedan. Talrika fynd från stenålderns slut vittna om en betydande boplats för en fiskar- och jägarbefolkning.[12]

Efter stenålderns slut vidtager en lång fyndfattig period. Fynd saknas visserligen icke helt, men de äro påfallande sparsamma och vittna icke om någon samlad bebyggelse. Först mot vikingatidens slut tätna fynden åter, och från 900-talet kan man följa en kontinuerlig bebyggelse. Det var enligt Lithberg det nuvarande Visby, som då växte fram.

---

[10] Björkander, särskilt 37, 39, 97.

[11] Jfr även Nihlén, Visby.

[12] Om stenåldersboplatsen i Visby, se utförligast Nihlén, Stenåldersboplatsen. Jfr även E. B. Lundberg.

Orsaken till att ett stort samhälle uppkom på denna plats, finner han i den goda hamnen, som då skyddades av två sedermera landfasta öar. Lithberg framhåller Visbys från landsbygden egendomligt isolerade läge och hur det helt och hållet vänder sig mot havet. I motsats till andra hamnar på Gotland har staden, anser han, icke något naturligt uppland. Den ligger i ett av Gotlands av naturen kargare och ödsligare områden med milsvitt avstånd till bördigare trakter.

Med reservation för fyndens otillräcklighet för att bära en detaljerad rekonstruktion utvecklar Lithberg i starkt hypotetisk form sin uppfattning av Forn-Visbys tillkomst och äldsta karaktär. Han anser sålunda, att ett antal gutniska köpmän under 900-talet lockats till platsen av dess gynnsamma sjöfartsläge och anlagt sina gårdar i form av en »långby» på ömse sidor om en från söder till norr under Klinten löpande väg. Bosättningen torde ha börjat i förkristen tid. Då kristendomen kom, byggde köpmännen gårdskyrkor för sig och sitt husfolk. Efter hand som samhället utvecklades, växte gårdsgrupperna ihop, och de små gårdskyrkorna avlöstes av större församlingskyrkor.

Även den byggnadshistoriska och medeltidsarkeologiska forskningen räknar med en mycket gammal kontinuerlig stadsbebyggelse i Visby. Dess material och metoder medgiva dock inga exakta dateringar, och de kronologiska sammanhangen äro synnerligen omtvistade. Den vetenskapliga diskussionen om den tidigaste visbybebyggelsens ålder har först och främst gällt dels de äldsta stenkyrkobyggnaderna och dels den äldsta bevarade profanbyggnaden, det s. k. Kruttornet.

Vid en ingående undersökning av S:t Clemens ruin kunde Ekhoff konstatera, att kyrkan haft en rad föregångare, som i tur och ordning rivits för att lämna plats åt allt större anläggningar. Med stöd av grävningsresultaten ansåg han, att den äldsta Clemenskyrkan icke gärna kunde antagas ha tillkommit senare än vid 1000-talets början och att intet talade mot att den rent av daterades till 900-talet. Ekhoffs kronologi underkändes emellertid omedelbart fullständigt av Roosval, som själv anser, att den äldsta Clemenskyrkan tillhör senare hälften av 1100-talet, medan den av andra forskare daterats till 1100-talets början.[13]

Dateringen av ringmuren i Visby är synnerligen omstridd och lider liksom stadens tillkomsthistoria som helhet under svårigheten att förena sena urkundsuppgifter med fornlämningarnas eget språk. Att muren väsentligen tillkommit under 1200-talet torde dock få anses vara fastslaget.[14] Likaledes

[13] Ekhoff; Roosval, Kronologi, Ciceronen; E. J. Lundberg, Visby u[1], jfr dock u[2]; Lundmark.

[14] Eckhoff—Janse; Janse.

har det länge stått klart, att det i muren inbyggda Kruttornet, som anses ha bevakat norra inloppet till den gamla hamnen, är betydligt äldre. Tornet är en kastal, och frågan om dess ålder och ursprungliga karaktär sammanhänger med de mycket diskuterade kastalproblemen.[15] En del forskare vilja datera tillbaka Kruttornet till åtminstone 1100-talets början, medan andra anse, att det tillkommit vid 1100-talets mitt.

Liksom nyare tysk stadshistorisk vetenskap har visbyforskningen under senare tid börjat att allt mer och mer söka begagna även topografiska metoder. Ett uppslag till att på topografisk väg söka bidrag till Visbys äldsta historia gavs sålunda genom en av Ragnar Josephson 1923 publicerad iakttagelse.[16] Om man studerar den äldsta bevarade kartan över staden, från 1664, visar det sig nämligen enligt Josephson, att Visby ursprungligen haft en inre befästningsgördel. Denna skulle ha löpt i en i gatunätet alltjämt skönjbar halvcirkel nedanför Klinten kring stadens kärna.

Adolf Schück har jämfört denna supponerade mur eller vall med en till längd och form nästan exakt likadan bevarad vall vid Västergarn på Gotland. Schück, som framhåller likheten med vallarna kring Birka och Hedeby, anser, att denna äldsta visbymur liksom den vid Västergarn omslutit en hamn- och handelsplats från vikingatiden.[17] Med utgångspunkt från detta topografiska argument har Schück utvecklat en helhetssyn på Visbys uppkomst, som kan sägas söka förena arkeologernas uppfattning om stadens gutniska ursprung med Björkanders om dess tyska.[18]

Visby var på 900-talet en av hamnarna och handelsplatserna på »gotländska kusten». Landsbefolkningens omfattande deltagande i storhandeln hindrade länge dennas koncentration. Det var främmande köpmän, främst tyskar men även ryssar och danskar, som genom sina besök gjorde Visby till en handelsmetropol. Varför de sökte sig just till Visby, synes svårförklarligt, då de naturliga hamnförhållandena i varje fall icke voro gynnsammare än på flere andra gotländska handelsplatser. Sannolikt berodde detta enligt Schück på att platsen under 1000-talet blivit en av de förnämsta och att kristendomen mycket tidigt vunnit insteg här.

Kyrkobyggnadshistorien visar, att Visby med explosionsartad kraft växte till under 1100-talets senare hälft och blev en verklig handelsmetropol. Detta

[15] Lithberg, Kastaler; E. J. Lundberg, Byggnadskonsten 411 f.; Olsson; Tidmark, Kastaler, Kastalproblemet.

[16] Josephson 5, 69 (957).

[17] Schück, Sjöborgar. Senare arkeologiska undersökningar vid Västergarn synas emellertid ge till resultat, att vallen där icke härrör från vikingatid utan från medeltid (Floderus; Nerman).

[18] Schück, Sjöborgar, Stadsväsendet 85 f., 207 f. Se även Schück, Einwanderung och Nordisk kultur. Jfr dock nedan s. 13.

måste sammanhänga med den tyska östersjöhandelns snabba och starka expansion efter Lybecks tillkomst. När den tyska bosättningen i Visby först börjat, har icke kunnat avgöras, men uppenbarligen har den blivit särskilt omfattande, sedan förbindelserna över Lybeck öppnats.

Visbytyskarna — *Theutonici manentes* — bildade vid sidan av gotlandsfararna — *Theutonici frequentantes* — en organiserad koloni, som stod utanför den gutniska bonderepubliken och följde sin egen rätt. På grund av den gutniska centralförvaltningens svaghet kunde kolonien efter hand utan större svårighet utvecklas till ett eget självstyrande stadssamhälle med egna rådmän och egen vald fogde.

Emellertid ha tyskarna enligt Schück ingalunda trängt undan den ursprungliga gutniska befolkningen i Visby. Snarare bör denna ha ökats med handelsrörelsens kraftiga tillväxt. Dessa visbygutar torde dock icke på 1100-talet ha brutit sig ur rättsgemenskapen med landsbygden men ha troligen redan före tyskarnas kolonisation bildat en egen mindre rättskrets, ett med öns övriga sidoordnat *hunderi*. Dettas samhällsförfattning har emellertid ej kunnat undgå att kraftigt påverkas av den tyska koloniens och har mer och mer närmat sig denna. Gemensamma intressen kommo så att starkare sammanföra visbytyskar och visbygutar, varigenom det tysk-gutniska från landsbygden utbrutna stadssamhället Visby uppstod. Enligt Schück har detta varit färdigbildat senast 1280.

Helt och hållet avvisas uppslaget om den inre befästningsvallen och ett gutniskt vikingatidssamhälle av Ambrosiani, som lägger fram en annan teori om Visbys uppkomst.[19] Enligt denna är Visby »ur gotländsk synpunkt ... en exterritoriell skapelse», en tysk anläggning, som leder sitt ursprung tillbaka till ett av tyska köpmän — *mercatores imperii romani* — grundlagt faktori. För grundandet av faktoriet skulle tyskarna av Gotlands landsting fått åt sig upplåtet detta till hamn lämpliga område i en öde och isolerad del av ön. Anläggningen, som enligt Ambrosiani torde ha tillkommit under 1000-talet, stod under skydd och politisk ledning av en representant närmast för hertigen av Sachsen och genom honom för tyska riket. För denne fogde uppfördes Kruttornet som residens.

Faktoriet drog till sig såväl andra främmande köpmän som gotlänningar, och under 1100-talet kom så Visbys genom byggnadshistorien klart omvittnade stora uppsving.

Däremot accepteras teorien om den äldsta vallen och en ursprunglig stadskärna med en från det övriga Visby avvikande tomt- och gatufigur av Janse

[19] Ambrosiani, Kruttornet, Visby. Jfr även Kjellberg p. xxi. Däremot har uppslaget om vikingatidsvallen beaktats av Vogel, Handelsverkehr 266, 268.

i det stora arbetet om Visby stadsmur. Janse fäster sig även vid parallellerna med Birka och Hedeby och understryker Visbys geografiskt sett förmånliga läge för handelsförbindelser med svear och danskar samt framkastar möjligheten, »att anläggningen inom den bågformiga gatubegränsningen uppstått som en produkt av svearnas dåtida handelspolitik».

Visbys närmast fortsatta utveckling söker Janse rekonstruera främst genom ett studium av de tidigaste stenkyrkornas läge och byggnadshistoria. Han framhåller, att i varje fall tidigt under 1100-talet och möjligen redan under 1000-talet flere kyrkor anlagts i Visby. Dessa ha alla fått sina platser utanför kärnområdet och tydligen grundats av främmande köpmän som danskar (Clemens), tyskar (Maria) och ryssar. Janse anser, att stenkyrkorna utgjort centra och försvarsverk för olika handelskompanier och att sålunda den ursprungliga stadskärnan kommit att omgivas av ett snart kraftigt växande faktoriområde.[20]

Ifråga om denna faktoriutveckling ansluter sig Janse till en av E. J. Lundberg i en rad arbeten utvecklad topografisk-byggnadshistorisk teori om Visbys uppkomst. Enligt Lundberg äro de äldsta minnesmärkena i Visby stadsplanen, Kruttornet och vissa rester av kyrkliga byggnader. Stadsplanen avslöjar en ursprunglig stadskärna vid hamnen med Kruttornet som skyddsfäste. Utanför kärnan, som dock knappast torde ha omslutits av någon egentlig försvarslinje, låg i norr och nordost i en vid krets en rad kring kyrkor samlade faktorier.[21]

Lundberg sammanfattar sin syn på förutsättningar och förlopp på följande sätt: »Så ter sig alltså den äldsta staden Visby: hamnen och marknadsängen är det mest ursprungliga. De ha väl från början i blygsammaste form, som fiskehamn och vanlig äng måhända, hört till den gård eller by som låg här och vars gårdskyrka S:t Per ursprungligen torde ha utgjort.

Denna plats valdes av någon anledning till kolonisationslokal för dels en permanent stadsanläggning, dels en rad av främmande faktorier. Och där-

---

[20] Eckhoff—Janse, särsk. 252 f., 261; Janse (cit. 8).

[21] E. J. Lundberg, Visby u[1] och u[2], Visbybilder 47 f., Byggnadskonsten 421 f., Staden. Om utgångspunkten för Lundbergs teori, som bl. a. utgör en tillämpning av Pirennes tes om fjärrhandelsköpmanskoloniernas väsentliga betydelse för de medeltida stadsbildningarna, se Lundberg, Söderköping. Som jämförelsematerial anför Lundberg bl. a. förhållandena i Falsterbo och Novgorod.

Ett stöd för faktoriteorien kan numera hämtas även från Reval. I ett nyutkommet arbete har P. Johansen anfört starka skäl för tillvaron av en gutnisk-svensk handelskoloni med egen kyrka i Reval på 1000- och 1100-talen. Revals framväxt enligt Johansens framställning erbjuder slående, av honom åberopade paralleller såväl till förhållandena i Novgorod som till Visbys utvecklingshistoria, såsom bl. a. Lundberg uppfattar denna.

vid byggs hamnen ut på ett mera tillfredsställande sätt. Dessutom anlägges till stadens skydd Kruttornets fasta *kastal*.»[22]

I enlighet med sin uppfattning av kastalproblemet anser Lundberg, att Kruttornet är av svenskt ursprung. Såsom företagare vid anläggningen av kolonien, som torde ha tillkommit vid 1100-talets mitt, anser Lundberg, att man bör tänka sig både gotlänningar och främlingar. Initiativet måste dock ha kommit från de senare. Visby är nämligen enligt Lundbergs mening från första början ett främmande företag på ön i motsats till de gotländska handelsplatserna, vilken mening motiveras med en hänvisning till stadens från större odlade bygder isolerade läge. Främlingarna lockades ju dock icke av några gotländska naturtillgångar, utan vad de sökte, var en mellanlandningsstation på den stora handelsvägen till Ryssland. Det passade deras syften att icke söka sig till de gotländska hamnarna, där de voro illa sedda konkurrenter, utan i stället »förvärva koncession på en isolerad, ja rent av sekunda hamn och lägerplats».[23]

I denna uppfattning av visbyhamnens karaktär synes Lundberg ha påverkats av Richard Steffen.[24] En dittills som problem tämligen undanskymd men högst betydelsefull topografisk synpunkt på Visbys tillkomsthistoria, frågan om hamnen, upptogs nämligen 1942 av denne till specialbehandling i jubileumsarbetet Visby hamns historia.

I den tidigare litteraturen hade Visbys uppkomst i allmänhet mer eller mindre klart utsagt eller underförstått satts i samband med att där skulle ha funnits en välbelägen naturlig hamn. Steffen vänder sig mot denna uppfattning och skildrar, hur det genom tiderna ständigt varit förenat med stora svårigheter och betydande insatser av mänskligt arbete att på denna öppna och utsatta kust hålla en hamn i stånd. Enligt hans uppfattning har det icke varit annorlunda under vikingatid och medeltid. Någon naturlig hamn fanns icke heller då. Däremot funnos vissa förutsättningar att anlägga en användbar hamn i en ganska grund, utåt av några låga holmar avgränsad lagunbildning. Stranden innanför denna var emellertid föga lämpad för större permanent bebyggelse, då den var sank och vattensjuk. För att en stad skulle växa upp här, krävdes en omfattande systematisk dränering. Tydliga lämningar av en medeltida sådan ha enligt Steffen påträffats vid grävningar i Visby.

Denna platsens ursprungliga naturbeskaffenhet avspeglas enligt nyare ortnamnsforskning även i stadsnamnet. Gentemot den gamla tolkningen av Visby som »offerställets stad», vilken understötts av Gutasagans uppgift om

[22] E. J. Lundberg, Staden (cit. 325 f.).

[23] E. J. Lundberg, Staden (cit. 332).

[24] Jfr E. J. Lundberg, Visby u[1] 14 med Staden 332.

ett gammalt *vi* på platsen för S:t Perskyrkan, har på senare tid en ny etymologi framlagts. Enligt denna ingår i namnet i stället en stam **wis* — med betydelsen sumpmark, och Visby skulle alltså betyda »staden vid sumpmarken».[25]

På dessa topografiska grundförutsättningar bygger Steffen upp en teori om Visbys tillkomst. En användbar hamn och en stad på denna plats ha kunnat uppstå endast såsom en målmedvetet planerad anläggning, vilken krävt betydande ekonomiska och tekniska resurser. I anslutning till Rörigs syn på den medeltida tyska östersjöhandeln och kolonisationsrörelsen söker Steffen Visbys upphovsmän i ett »västtyskt (flamländskt-rhenländskt-västfaliskt) handelskonsortium», vilket »sökt och vunnit en av sina viktigaste etapper på vägen mot de oerhörda möjligheterna i öster, en väg, som förut var banad och inarbetad av svear och gutar under nära tre århundraden».[26]

Landområdet har enligt Steffen på ett eller annat sätt förvärvats av detta konsortium under medgivande av åtminstone de närmast berörda gotländska landsbygdsmenigheterna men säkerligen utan någon överenskommelse med den svenska riksstyrelsen. Anläggningen har tillkommit på 1150-talet före Artlenburgfördraget 1161. Någon annan bosättning än ett periodvis möjligen något marknadsbetonat fiskeläge anser Steffen icke tidigare ha kunnat finnas på platsen.

Steffens uppfattning om hamn- och strandområdets beskaffenhet och förutsättningar för stadsbebyggelse har accepterats av Thordeman, som likaledes anser, att staden Visby måste ha anlagts vid 1100-talets mitt efter en målmedvetet fattad, mycket arbetskrävande plan. Upphovsmän till anläggningen ha emellertid enligt hans mening icke varit tyskarna utan gutarna. Thordeman vill sätta in staden Visbys tillkomst i de handelspolitiska sammanhang, som han anser kunna utläsas ur Artlenburgfördraget 1161. Sedan Lybeck grundlagts och kommit i Henrik Lejonets besittning, arbetade denne målmedvetet på att draga dit östersjöhandeln och lägga denna under tysk kontroll. Härigenom skulle gutarna ha känt sin ställning hotad och som motåtgärd beslutat i sin tur anlägga en frihamn. Så uppstod sannolikt Visby »som en spegelbild av Lübeck och som en direkt och omedelbar följd av Artlenburgfördraget».

Den planerade samlingsplatsen för de främmande, oroliga folkelementen gavs med avsikt ett isolerat läge i förhållande till den gutniska bygden och de gamla lanthamnarna. Därefter utvecklade sig bebyggelsen med stadskärna, Kruttorn — där enligt Thordeman den av det gotländska landstinget

---

[25] Knudsen; Gustavson 34 f.

[26] Steffen (cit. 20).

tillsatte fogden residerade — och stenkyrkor med tillhörande faktorier i en krets utanför stadskärnan.[27]

Med Thordeman har senare Schück instämt i Boken om Gotland 1945. Mycket talar, förklarar Schück, för Thordemans antagande om Visbys uppkomst såsom en i samband med Artlenburgfördraget på det gotländska samhällets initiativ utsedd frihamn i en karg och glest befolkad del av ön. »Intet tyder på», anser Schück nu, »att något större handelsidkande samhälle existerat här före 1100-talet. Någon 'naturlig' förklaring till att Gotlands dominerande hamn just skulle bliva den i Visby kan icke presteras.» I fråga om den närmast fortsatta utvecklingen ansluter sig Schück likaledes till teorien om de främmande faktorierna.[28]

De senaste decenniernas livliga vetenskapliga debatt på visbyhistoriens område har, bortsett från några skarpa meningsutbyten om Artlenburgfördraget, i endast ringa grad arbetat med omprövning av urkunderna.

Till förnyad behandling upptogs emellertid bl. a. en del av det viktigaste urkundsmaterialet till Visbys äldre historia av Hugo N. Yrwing i hans 1940 framlagda avhandling Gotland under äldre medeltid. Yrwing, som starkt framhåller den gutniska handelns dominerande roll i Östersjön under sen vikingatid och tidig medeltid, kommer på väsentliga punkter till andra resultat än Björkander.[29] Staden Visby har sålunda enligt Yrwing gotländskt ursprung.[30] Han går icke närmare in på frågan om den äldsta bebyggelsens uppkomst och karaktär men hänvisar till de skäl, som kunna hämtas från arkeologi och stadsplaneforskning för ett handelssamhälle på platsen under vikingatiden. Han framhåller vidare, att de tyska handelsresornas inriktning på Visby synes lättförklarligare, om platsen vid deras början på 1100-talet i betydelse stod framför andra handelsplatser på ön. Enligt Yrwing måste Visby ha legat väl till för gutarnas handelsförbindelser med svear och novgoroder och ha fått ökad betydelse efter Birkas undergång.

I enlighet med sin i avhandlingen utförligt utvecklade uppfattning om

---

[27] Thordeman, Invasion 18 f. (cit. 23).

[28] Schück, Gotland 184 f. (cit. 186).

[29] Yrwing, Gotland, passim o. särsk. 217 f. (cit. 222), 235 f., 253 f., 305 f., 335 f., 348. Jfr även Uppslagsbok 990.

[30] Redan G. Bolin hävdade 1933 i en exkurs till sin avhandling om Stockholms uppkomst, 416 f., gentemot Björkander, att det äldsta Visby varit ett rent gutniskt handelssamhälle. Han återger Lithbergs arkeologiska resultat, understryker skillnaden mellan stadsbebyggelse och stadsförfattning och framhåller, hur Björkanders stadsförfattningsundersökning lett till att man allmänt menat, att tyskarna även bokstavligen byggt upp staden. Bolin söker vidare i urkunderna spåra en äldre inhemsk stadsstyrelseform, som trängts undan av den från Tyskland hämtade rådsförfattningen.

den gotländska socknens betydelse och grundläggande ställning som lokal förvaltningsenhet, anser Yrwing, att det äldsta visbysamhället varit uppbyggt på denna grund. Liksom flere gutniska socknar bildade ett ting, hade även visbyförsamlingarna, äldst kanske tillsammans med omgivande landsbygd — »som dock var en karg ödemark» — utgjort en enhet, politiskt och judiciellt underställd det gotländska landstinget.

I motsats till Björkander anser Yrwing icke, att urkunderna vittna om existensen av ett självständigt tyskt stadssamhälle i Visby under 1100-talet. Grundvalarna för ett dylikt lades först under tiden närmast före 1225. Av dess tillblivelseprocess skönjes tidigast i urkunderna en begynnande frigörelse av de i Visby bosatta tyskarna från de gamla församlingarna. Genom ett av biskop Bengt i Linköping 1225 utfärdat privilegiebrev förvärvade dessa tyskar i Mariakyrkan en egen församlingskyrka, dock icke med en territoriell utan med en interparokial församlingsmenighet.

Enligt Yrwings uppfattning har vidare ett gammalt gemensamhetsgille i Visby upplösts någon gång under 1200-talets första decennier. Härvid ha de båda genom sina sigill kända organisationerna *Theutonici in Gotlandia manentes* och *Theutonici Gotlandiam frequentantes* uppstått. *Theutonici manentes* utvecklade sig från en gilleorganisation till den tyska delen av visbysamhället, vilken under 1200-talets senare hälft framträder såsom ett självständigt stadssamhälle med fogde och råd. Vid dettas sida stod emellertid då ett på samma sätt organiserat gotländskt stadssamhälle.

Under ett äldre skede hade vidare enligt Yrwing visbytyskar — bosatta och gäster — visbygutar och landsbygdsgutar samarbetat inom östersjöhandeln och bl. a. kunnat draga nytta av och vidareutveckla gamla gutniska handelsförmåner. Efter hand som de tyska östersjöstäderna växte upp, kommo dessa emellertid att bilda ett stadsförbund, som strävade att åt sig monopolisera östersjöhandeln. Till detta förbund anslöt sig först det tyska stadssamhället i Visby. Hela staden Visbys anslutning kunde emellertid vinnas endast till priset av en brytning med landet Gotland. Det var detta, som skedde genom striderna 1288. Med den svenske konungens stöd och sanktion gjorde sig staden Visby helt oberoende av det gotländska samhället, och även visbygutarna upptogos i den tyska handelsorganisation, som framtiden inom östersjöhandeln tillhörde.

En rad olika, inbördes stridiga hypoteser om Visbys uppkomst ha sålunda framlagts i litteraturen. En granskning och värdering av dessa och av de som underlag för dem åberopade, från skilda vetenskaper hämtade argumenten kan icke företagas i detta sammanhang. Sammanfattningsvis skall endast framhållas följande.

Någon förnyad samlad prövning av urkundsmaterialet till Visbys historia har icke gjorts, sedan Björkander 1898 lade fram sin avhandling, ehuru diskussionen på skilda punkter fortsatts och även förts väsentligt framåt. Det torde dock stå klart, att något direkt svar på frågan om Visbys uppkomst icke kan hämtas enbart ur skrivna historiska källor. De nyare teorier, som lagts fram, ha också väsentligen byggt på annat källmaterial, främst av arkeologisk, byggnadshistorisk och topografisk art.

Det arkeologiska material, som hittills kunnat begagnas för att belysa en vikingatidsbebyggelse i Visby, är emellertid ganska begränsat och torde svårligen ensamt kunna anses som utslagsgivande. Däremot har den medeltidsarkeologiska och byggnadshistoriska forskningen ett utomordentligt rikt, delvis mycket intensivt bearbetat material, vilket en kommande forskning antagligen kan avvinna ytterligare resultat. För flere av de nyare teorierna om Visbys uppkomst ha topografiska och bebyggelsehistoriska argument spelat en grundläggande roll. Det är dock uppenbart, att försöken att på denna väg finna lösningen vetenskapligt sett ännu befinna sig på ett begynnelsestadium. Betydligt allsidigare och mera djupgående undersökningar på dessa områden än de hittills gjorda torde krävas både direkt i Visby och indirekt genom framdragande och utnyttjande av jämförelsematerial från annat håll. Detta gäller såväl ifråga om hamn- och stadsområdets ursprungliga naturbeskaffenhet och begagnande som ifråga om lägets förutsättningar, dels i förhållande till den gamla gotländska bygden och dels i förhållande till dåtidens handelsvägar och sjöfartsteknik.

Endast genom att ett flertal samverkande, med väsentligen olikartade metoder arbetande vetenskapers resultat till fullo utnyttjas torde en någorlunda säkert grundad förklaring till Visbys uppkomst kunna vinnas.

En vetenskap, nämligen rättshistorien, har vid detta arbete i endast ringa grad anlitats, ehuru material ingalunda saknas. Den i det följande framlagda undersökningen av några väsentliga delar av Visby stadslag är visserligen avsedd att först och främst vara en komparativ rättshistorisk undersökning i och för sig, dvs. att söka bestämma visbyrättens ställning i förhållande till några omgivande rättssystem. Det är emellertid självfallet, att i den mån ljus härvid kastas över stadslagens källförhållanden, undersökningens resultat icke kunna vara utan betydelse för lösningen av problemen kring Visbys uppkomst och äldsta historia.

2. Visby stadslag: handskrifter, utgåvor, språk och datering

Den på lågtyskt språk avfattade Visby stadslag är en mycket omfattande rättsuppteckning. Den består förutom företal av fyra böcker av växlande längd. De två sista böckerna äro vidare indelade i vardera tre underavdelningar. Indelningen avslöjar en tydlig strävan efter systematik, vilken dock framför allt i de två första böckerna ofta brytes av den för medeltida rättskällor så karakteristiska associativa anordningen av stoffet.[1]

Första boken behandlar i huvudsak stadens författning, domstolsorganisationen och straffrätten (VStL I). Andra boken har ett mycket blandat innehåll med straff-, process- och civilrättsliga bestämmelser sida vid sida med rena ordningsföreskrifter (VStL II). Tredje bokens tre avdelningar äro ägnade åt respektive fastigheter, tomtöre och skeppsrätt (VStL III I—III), och fjärde boken slutligen behandlar familje- och arvsrätten under de tre huvudtitlarna: om äktenskap, om testamente och om arvsrätt efter död person (VStL IV I—III). Böckerna och delarna indelas i sin tur i kapitel och dessa i paragrafer.[2]

Visby stadslag utgavs 1853 av C. J. Schlyter i hans Samling af Sweriges gamla lagar (SSGL VIII). Till grund för utgåvan ligger en handskrift i Kungliga biblioteket i Stockholm — signum B 63, som enligt Schlyter ursprungligen måste ha tillhört rådhuset i Visby och alltså ha haft officiell karaktär.[3]

Handskriftens huvudpartier anses av Schlyter vara skrivna av en och samma hand, vilken av honom dateras till mitten av 1300-talet.[4] I texten ha emellertid vid kapitlens slut lämnats tomrum för att möjliggöra kompletteringar. Tomrummen ha också begagnats för senare tillägg. Dessa äro av två slag:

1. Med senare händer — dock enligt Schlyter icke yngre än från 1400-talet — ha på några ställen tillfogats nya artiklar eller paragrafer. Dessa additament (add.) utmärkas i Schlyters text med kursiv stil.[5] De äro i allmänhet här av mindre intresse.

2. Dessutom kunna vissa partier urskiljas, som äro skrivna med blekare

---

[1] Vid indelningen synes VStL:s redaktör i viss mån ha anslutit sig till tyska mönster. Framför allt torde Hamburgs mycket välredigerade stadsrätt av år 1270 kunna komma ifråga som ev. förebild.

[2] Då VStL citeras, betecknas böckerna och delarna med romerska, kapitlen och paragraferna med arabiska siffror, alltså t. ex. VStL I 13: pr; VStL III I 22: 6.

[3] Schlyter, SSGL VIII p. I.

[4] Ibid. p. VI. [5] Ibid. p. VI n. 21, där additamenten uppräknas.

bläck men med all sannolikhet av samma hand som huvudtexten. De framstå som något senare tillägg av skrivaren själv. Dessa tillägg särskiljas i Schlyters tryck icke från den övriga texten, men deras karaktär påpekas för varje särskilt fall i en not.[6]

Emellertid har J. A. Hansson vid en undersökning av handskriften ansett sig kunna konstatera, att ytterligare några partier, vilka av Schlyter betecknats som ursprungliga, i själva verket äro tillägg av detta slag. Dessa skilja sig för övrigt även i vissa fall från huvudtexten genom en del avvikelser i ortografien.[7]

En förnyad genomgång av handskriften har visat, att de olika textpartiernas inbördes förhållanden på vissa punkter kunna uppfattas på annat sätt, än Hansson gjort, samt att ett par även av Hansson uppmärksammade rasurer möjligen kunna avvinnas nya bidrag till handskriftens tillkomsthistoria. Detaljresultaten av denna undersökning, som systematiskt sett väsentligen röra andra delar av stadslagen än de i denna avhandling närmast behandlade, hoppas författaren kunna framlägga i annat sammanhang. Här skall emellertid framhållas, att studiet av postpartierna, såsom Hansson uppvisat, synas låta skrivaren av B 63 framstå som en självständigt arbetande redaktör och icke som en mekanisk avskrivare. Härigenom kan sålunda den av Schlyter hävdade uppfattningen av handskriften B 63 som det för Visby utarbetade originalexemplaret erhålla ytterligare stöd.[8]

Förutom denna handskrift existerar endast en papperscodex från mitten av 1500-talet — KB signum B 67, vilken såsom Schlyter visat dock saknar självständigt värde.[9]

Jämsides med den lågtyska texten har Schlyter tryckt en svensk översättning. Denna är i allmänhet mycket god men dock icke alltid fullt tillförlitlig. Efter Schlyters tid tillkomna hjälpmedel möjliggöra numera på en del punkter en riktigare uppfattning av grundtexten.

Ett par specialundersökningar om språket i VStL finnas. 1911 publicerade W. Schlüter en studie Über die Umlautsbezeichnungen von o und u in der Stockholmer Handschrift des Wisbyschen Stadtrechtes. Språket i lagen kännetecknas här som god medellågtyska dock med en del säregna ord, och den regelbundna ortografiens omljudsbeteckningar anses visa på en med svenskt skriftspråk förtrogen skrivare.[10]

---

[6] Ibid. p. VI med n. 20.

[7] Hansson 2 f.

[8] Hansson 5 f. Jfr vidare fotografiska stilprov ur handskriften hos Hansson 139 f.

[9] Schlyter, SSGL VIII p. X—XI.

[10] Schlüter, Umlautsbezeichnungen 2, 20. Schlüter har icke begagnat handskriften utan grundat sin studie helt på utgåvan i SSGL VIII.

Fullföljande uppslaget från Schlüter framlade J. A. Hansson 1928 en språkundersökning Studien über die Stockholmer Handschrift B 63 des Wisbyschen Stadtrechtes. Förutom några inledande kapitel om Schlyters utgåva, dateringen och skrivarens dialekt innehåller denna avhandling huvudsakligen en ingående undersökning av ljudläran och dessutom en lista över ord som icke finnas upptagna i de medellågtyska ordböckerna av Schiller—Lübben (SL) och Lübben—Walther (LW).

Hansson anser sig vidare ha kunnat visa, att skrivaren måste ha härstammat från Westfalen.[11]

Tidigare har VStL utgivits efter samma handskrift av J. Hadorph 1688.[12] Även Hadorphs upplaga innehåller en svensk översättning, vilken dock på vissa punkter är mycket felaktig.[13]

Företalet och första bokens första kapitel äro efter Hadorph avtryckta jämte en tysk översättning av K. Schildener.[14] Likaledes efter Hadorph har J. M. Pardessus tryckt de sjörättsliga partierna. Pardessus meddelar även en fransk översättning till dessa.[15]

Handskriften har som ovan framhållits på grund av stilen daterats till 1300-talets mitt. Som stöd för dateringen av lagen har man för övrigt i första hand använt en uppgift i företalet. Detta företal utgöres av en liten historisk exposé över visbyrätten, som slutar med att meddela, hur konung Magnus av Sverige, Norge och Skåne förnyade och stadfäste visbyborgarnas rätt och frihet och bestämde, att de skulle ha två lika lagböcker, en på gotländska och en på tyska. Någon gotländsk redaktion är emellertid icke känd.

Enligt denna uppgift måste alltså lagen vara tillkommen under Magnus Erikssons regering, och eftersom Skåne finnes med i konungatiteln, skulle år 1332 kunna utgöra en tillförlitlig terminus a quo. Konrad Maurer har dock gentemot detta under hänvisning till förekomsten av denna titel i den till 1327 daterade Södermannalagens företal anfört, att titeln kan vara en

---

[11] Det westfaliska befolkningselementets mycket stora betydelse för Gotland och Visby under medeltiden framgår redan direkt av G. Lindströms studie Gutniska och tyska medeltidsfamiljer på Gotland, a. a. II 493—531.

Tydliga utslag i samma riktning ge även den konsthistoriska forskningens resultat. Se härom t. ex. Roosval, Kirchen 117 f., 135, 138, 140, 162 m. fl.; af Ugglas 35 f.; E. J. Lundberg, Visbybilder 57, 75. Även för de rättshistoriska sammanhangen måste såsom nedan närmare skall visas Westfalen och dess städer uppmärksammas.

[12] Wisby StadzLag på Gotland...

[13] Se exempel hos Schlyter, SSGL VIII p. XIV. Hadorphs översättning hade på hans begäran granskats av Haqvin Spegel och Claudius Örnhjelm.

[14] Schildener 88—122.

[15] Pardessus III 114—125.

komplettering av en senare skrivare.[16] Maurers önskan att möjliggöra en tidigare datering av VStL berodde närmast på ett försök att på denna väg finna förklaringen till vissa rättshistoriska sammanhang mellan novgorodrätt och visbyrätt. Dessa sammanhang komma att ingående behandlas i ett följande kapitel, och de få en fullt tillfyllestgörande förklaring genom senare upptäckta äldre fragment av visbyrätten. De ovan s. 17 framhållna skälen för att uppfatta handskriften som ett originalexemplar utgöra givetvis samtidigt ett bestämt stöd för 1332 som terminus a quo.

Fastare hållpunkter för en exaktare datering av VStL lämnas av sigillen.[17] Enligt lagens företal påbjöd nämligen konungen, att staden skulle använda *ett* sigill *van beyden tunghen*. Såsom Lehmann visat sigillerades ännu 1341 två av rådet i Visby utfärdade urkunder med *sigilla nostra*, dvs. med både ett gotländskt och ett tyskt sigill, medan man under åtminstone en urkund 1344 och under en 1347 begagnat *sigillum nostrum*.[18] Med ledning härav synes stadslagens tillkomsttid med ganska stor säkerhet kunna bestämmas till åren 1341—1344.

J. A. Hansson har emellertid i kap. II av sin avhandling ansett sig kunna fastställa B 63:s avfattningstid till åren 1332—1335.

Till 1335 som terminus ad quem kommer han i två etapper. Enligt visbyminoriternas diarium avrättades år 1342 i Visby två borgmästare, Herman Swerting och Johannes Moop.[19] Nu omnämnes borgmästare i VStL endast på ett ställe (II 10: 1) och här i en otvetydig singularform. Hansson drar därav den slutsatsen, att B 63 måste ha tillkommit på en tid, då Visby icke hade mera än en borgmästare, dvs. i varje fall före 1342.[20]

Borgmästareämbetets undanskymda ställning i VStL är onekligen påfallande, men då man ur andra källor kan hämta endast ytterst liten kunskap om Visbys borgmästare på 1300-talet, vilar dock denna kombination på alltför bräcklig grund för att kunna användas till en fast datering.[21]

Hansson ville ju dock draga gränslinjen redan vid 1335, och ett avgörande skäl för att sätta terminus ad quem till detta år finner han i det förhållandet, att VStL I 9: 1 och II 37: 11 stadga endast halv bot för dråp

[16] Maurer, Rec. 31.

[17] Om sigillen, se Björkander 123 f.

[18] Lehmann, Bahrgericht 40 f., jfr 23. DS V nr 3552 20/3 1341; V nr 3592 24/8 1341; HansU III nr 661 1/10 1344; (III nr 656 1343—1346); DS V nr 4182 16/5 1347. Om dateringsdiskussionen, se Frensdorff, Wisby 44 f.

[19] SRS I 1 33. Jfr även Lindström II 462.

[20] Se även Hegel I 312, som dock felaktigt uppger, att VStL icke alls nämner någon borgmästare.

[21] Jfr även nedan s. 150 f.

resp. misshandel på träl och sålunda tydligen räkna med träldomen såsom alltjämt existerande inom lagens område. Nu hade Magnus Eriksson på sin eriksgata 1335 högtidligt avlyst träldomen i Sverige, och det förefaller därför, menar Hansson, föga troligt, att samme konung — trots Visbys fria ställning gentemot den svenska kronan — skulle ha stadfäst en lag efter 1335, som uttryckligen erkände träldomen som institut.

Gentemot detta kan invändas dels att man vet alldeles för litet om den svenske konungens ställning till staden Visby för att kunna ha någon uppfattning om hans möjligheter att direkt påverka lagstiftningsarbetet i staden och dels och framför allt att resonemanget vilar på en mycket vanlig men felaktig uppfattning av innebörden i kung Magnus eriksgatedekret om träldomen.[22]

1335 har träldomen i Sverige på grund av en serie tidigare reformer dels varit avsevärt mildrad genom att de ofria tillerkänts ökat rättsskydd och dels väsentligen inskränkts genom att handeln med trälar förbjudits. Alltjämt har dock den ärftliga träldomen kunnat existera, och det är mot denna, som Magnus Eriksson riktade den avgörande stöten genom sitt dekret på eriksgatan. Härigenom bestämdes att alla, som därefter föddes av kristna föräldrar, från födelsen skulle vara fria. Den då levande trälgenerationen skulle bliva den sista, men så länge denna ännu levde, kunde givetvis specialbestämmelser om de ofria tillämpas och förekomma i de olika lagarna, utan att detta behövde stå i motsättning mot Magnus Erikssons påbud.

Hanssons på denna väg funna terminus ad quem kan därför icke godkännas. Av förut anförda skäl kan VStL sålunda med ganska stor säkerhet dateras till 1340-talets tidigare hälft.

3. Äldre skeden av visbyrätt

Bakom den nu bevarade redaktionen av VStL måste emellertid ha legat en lång utveckling av visbyrätt, och fragment av åtminstone en tidigare upptecknin ha som nämnts påträffats.[1] Genom denna upptäckt har också dateringsfrågan delvis kommit i ett annat läge. Man känner numera två, på skilda håll upptäckta fragment av äldre visbyrätt, sinsemellan av mycket olika karaktär ifråga om innehåll och tradering. Båda äro skrivna på medellågtyska.

Det ena (*R*), som omfattar ett förord och 30 artiklar, påträffades år 1898

[22] För det följande, se Hasselberg, Skarastadgan.

[1] Redan en formulering i förordet *vorniyede. vnde bestedeghede* antyder ju f. ö., att det rör sig om en nyrevision av en äldre redaktion.

i Rigas stadsbibliotek av N. Busch.[2] Det utgöres av en avskrift, gjord av en rigalärd J. C. Brotze (1742—1823)[3] efter en odaterad »med munkskrift skriven» pergamentsurkund i en samling »Hochzeitsordnungen» i Rigas stadsarkiv och införlivad med Brotzes i stadsbiblioteket förvarade samling Annales Rigenses. Originalet har senare icke kunnat påträffas, men den av Brotze noggrant avtecknade första raden i urkunden visar en handstil, som anses med säkerhet kunna hänföras till 1200-talet.[4] Fragmentets sammanhang med visbyrätten påvisades av Busch. Dess innehåll är så gott som uteslutande familjerättsligt.

Det andra fragmentet (*Wo*), som omfattar endast 8 artiklar, är ett i biblioteket i Wolfenbüttel påträffat, tidigare som omslag begagnat pergamentsblad[5], som dels innehåller ett brottstycke av Novgorods Skra och dels en annan rättsuppteckning, som av W. Schlüter visats utgöra en liten del av en äldre redaktion av visbyrätten. Innehållet är helt och hållet straffrättsligt.

Båda dessa fragment utgåvos år 1908 med tysk översättning, skriftprov och språkliga kommentarer av Schlüter.[6] Denne har visat upp, att *R* och *Wo* mycket nära överensstämma ifråga om ortografi och grammatik och att de utan tvivel måste hänföras till samma tid.[7]

Det av Brotze lämnade skriftprovet visar emellertid enligt Schlüters mening, att *R* icke kan ha varit ett fragment av samma handskrift som *Wo*. På paleografiska grunder kan dock båda fragmentens uppkomsttid förläggas till 1200-talet, och *Wo* kan genom jämförelse med andra bevarade originalhandskrifter med ganska stor säkerhet dateras till tiden c. 1270. Tungt vägande ortografiska skäl tala beträffande både *R* och *Wo* för att de icke kunna vara yngre än sistnämnda tidpunkt.[8]

Schlüter övergår därefter till att söka stöd för dateringen i en granskning av fragmentens sakinnehåll i jämförelse med den bevarade redaktionen av VStL. Fragmenten göra i största allmänhet ett avgjort ålderdomligare intryck. En fastare hållpunkt för dateringen synes emellertid erbjudas av det förhållandet, att fragmenten i motsats till VStL icke nämna stadens råd.

---

[2] Busch 82 f.

[3] Om Brotze, se Recke—Napiersky I 277 f.

[4] Schlüter, Bruchstücke 490.

[5] Borchling 144.

[6] Schlüter, Bruchstücke. Jfr även Korlén, Texte 183 f.

[7] Schlüter, Bruchstücke 510 f.

[8] Schlüter har bl. a. i en särskild Exkurs über die Geschichte des mnd. dh (Bruchstücke 522 f.) visat upp, hur växlingen i ortografien mellan th, dh och d i medellågtyskan lämnar mycket goda och säkra dateringsmöjligheter.

Tidpunkten för rådsförfattningens införande i Visby kan visserligen icke med säkerhet fastställas, men Schlüter anser sig dock kunna ge goda skäl för att den funnits under 1200-talets första decennier. Mot ett förläggande av fragmentens tillkomst till ett så tidigt skede tala emellertid mycket starkt dels avfattningen på lågtyska i stället för latin och dels de mycket omfattande lyxförbuden, som finnas i *R*.

Då paralleller med annan stadsrätt kunna framdragas, där rådet icke heller omnämnes, trots att institutionen vid lagredaktionens tillkomst sedan länge bevisligen existerat i staden, anser sig Schlüter till sist kunna fastslå, att fragmenten *R* och *Wo* utgöra rester av en omkring 1270 gällande, icke långt dessförinnan kodifierad stadslag för Visby.[9]

I HGbl 1916 har F. Frensdorff gjort de båda fragmenten till föremål för en rättshistorisk undersökning.[10] Liksom Schlüter anser han dem inbördes nära sammanhängande och samtidiga och daterar dem till c. 1270. Ett stöd för denna datering kan finnas även däri, att det på samma pergamentblad som *Wo* bevarade fragmentet av Novgorods Skra mycket nära överensstämmer med motsvarande parti av dennas äldsta redaktion, vilken dateras till c. 1270.[11]

Emellertid anser Frensdorff, att själva uppkomsttiden för den rättskodifikation, från vilken de båda fragmenten härröra, måste förläggas redan till 1220-talet. Stöden för denna uppfattning söker han i en jämförelse med rigarättens utvecklingshistoria, vilken visar intressanta beröringspunkter med visbyrätten. Denna fråga kommer att närmare behandlas i ett senare kapitel.

Yrwing har i en särskild exkurs behandlat *R*.[12] Han framhåller, att en del av fragmentets bestämmelser synas ha formulerats i tydlig motsättning till motsvarande stadganden i GL. Yrwing ser i *R* de äldsta rättsbestämmelserna för de på Gotland bofasta tyskarna, dvs. den sammanslutning som han anser sig tidigast kunna urskilja i källorna såsom en kring Mariakyrkan framträdande menighet, vilken efter hand från en ursprunglig gilleorganisation utvecklas till ett under 1200-talets senare hälft framträdande självständigt stadssamhälle.[13] För tillkomsttiden uppställer han de ganska vida tidsgränserna 1225—1279.

Det är för övrigt redan i och för sig självklart, att man för en stad med

---

[9] Schlüter, Bruchstücke 551. Resultatet accepteras även av Stein, Rec. 497 f. Till denna datering ansluter sig även Korlén, Texte 188, som dock starkt understryker dess approximativa karaktär.

[10] Frensdorff, Wisby.

[11] Frensdorff, Wisby 39, 75; Schlüter, Bruchstücke 509. Se vidare nedan s. 51.

[12] Yrwing, Gotland 350 f.

[13] Se ovan s. 14.

det medeltida Visbys historia och betydelse måste räkna med en lång och levande rättstradition bakom den jämförelsevis sena kodifikation, som vi ha i behåll. För en undersökning av VStL:s källor är givetvis varje spår av en sådan äldre rättstradition, som kan framdragas, av den allra största betydelse.

Det framgår av det närmast föregående, att man i alla händelser kan fastslå, att före den nu fullständigt bevarade redaktionen av VStL existerat åtminstone en tidigare uppteckning, senast från 1270-talet men möjligen betydligt äldre. Denna har, som de bevarade fragmenten tydligt visa, legat till grund för den moderniserade 1300-talsredaktionen av stadsrätten.

Om sålunda dessa bevarade fragment trots sin mycket obetydliga omfattning torde skänka de värdefullaste bidragen till kännedomen om ett äldre stadium av visbyrätt, saknas dock icke helt möjligheter att även på andra vägar erfara något om skeden i stadens rättsutveckling, som ligga före 1340-talet.

Det har redan antytts och skall nedan närmare utföras, att ett studium av Rigas rättsutveckling är ägnat att belysa även visbyrättens historia. Av ännu större betydelse är dock det material, som en jämförelse av de olika redaktionerna av Novgorods Skra sinsemellan och med VStL kan lämna. Frågan om förhållandet mellan VStL och rättsuppteckningarna för de västerländska köpmännen i Novgorod är dock på grund av materialets karaktär så omfattande och av så central betydelse för ämnet, att ett särskilt kapitel måste ägnas åt den.

Det på denna väg utvunna materialet kan dock knappast lämna upplysningar annat än om skedet närmast före VStL:s slutliga kodifikation. Längre tillbaka i tiden kan däremot ett annat slag av källor möjligen föra oss, nämligen de bevarade handelsfördragen dels mellan tyskar och gotlänningar och dels mellan ryssarna å den ena samt gotlänningar och tyskar å den andra sidan.

Äldst av dessa är det s. k. Artlenburgfördraget, det av Henrik Lejonet 1161 utfärdade, i den vetenskapliga litteraturen mycket diskuterade förlikningsbrev mellan tyskar och gotlänningar, vars tolkning är av grundläggande betydelse för uppfattningen av Gotlands 1100-talshistoria.[14] Fördraget innehåller jämte handelsprivilegier bl. a. även några speciella rättsbestämmelser, särskilt av straffrättslig natur, som böra uppmärksammas vid ett studium av den äldsta visbyrätten.

Mera omfattande och svårbehandlat är det material, som erbjudes av de ryska handelsfördragen. Dessa, vilkas värde som historisk källa sedan länge

[14] UHL nr 48. Om Artlenburgfördraget, se senast Yrwing, Gotland 109 f.; Rörig, Reichssymbolik och Gotland; Yrwing, Rec.

uppmärksammats, finnas samlade, översatta och kommenterade i en förträfflig upplaga av L. K. Goetz.[15] De indelas av utgivaren i två grupper, allteftersom de hänföra sig till det äldsta handelsområdet kring Novgorod eller till det senare exploaterade Riga-Dünaområdet.

Det äldsta fördragsutkastet för Novgorod går tillbaka till 1189 men åberopar i texten äldre överenskommelser. Det följes senare av viktiga fördrag 1249 och 1268/69.

Grundläggande för handeln inom Dünaområdet är Smolenskfördraget av 1229, följt av ett senare fördrag från c. 1250. Båda grupperna kompletteras vidare av en rad senare specialfördrag, vilka dock i detta sammanhang äro av mindre intresse.

Förutom allmänna handelsfridsbestämmelser m. m. innehålla dessa fördrag genomgående en hel del artiklar av rent rättslig — framför allt straffrättslig — karaktär. Det är självklart, att den dominerande roll som Gotland och Visby spelade i den äldre medeltida handeln på Ryssland ger anledning att undersöka, i vad mån man i dessa artiklar — framför allt i de äldre fördragen — kan ha möjlighet att utläsa något om gotländsk och visbyensisk rättstradition.

Det måste då framhållas, att åtminstone tre olika rättssystem kunna tänkas bryta sig mot varandra i handelsfördragen. Först och främst och äldst ha vi den nordiska, närmast givetvis den gotländska rätten, vidare de framträngande tyskarnas från olika delar av kontinenten medförda rätt och till sist motpartens, ryssarnas rättsregler. För att avgöra från vilket av dessa tre olika rättssystem en artikel i fördragen skall anses leda sitt ursprung finnes intet annat sätt än jämförelser med de till tiden i allmänhet senare rättsuppteckningar, som äro kända från respektive håll. Trots de svårigheter, som äro förenade med undersökningen, och den osäkerhet, som måste vidlåda resultaten, torde dock försöket i vissa fall vara värt att göra och även kunna ge utslag av intresse.

Den medeltida ryska rätten, *Russkaja pravda*, föreligger i två versioner, den korta pravdan *(kratkaja pravda)* och den utvidgade eller fullständiga pravdan *(prostrannaja* eller *polnaja pravda)*.[16] Den förra består av två huvuddelar, Jaroslavs pravda, uppkallad efter Jaroslav (furste av Kiev 1016—1054), och ett supplement till denna, Jaroslavs söners pravda, som anses ha tillkommit 1072. Den utvidgade pravdan utgöres av en reviderad kodi-

[15] Goetz, Handelsverträge. De handelshistoriska resultaten av Goetz forskningar finnas i samme författares Handelsgeschichte.

[16] Det existerar även en tredje, förkortad version, vilken dock endast är ett utdrag ur den fullständiga pravdan och saknar självständigt värde. Vladimirskij-Budanov, Obzor 92; Karskij 7; Vernadsky 13.

fikation av Jaroslavs söners pravda, utökad med det s. k. Vladimir Monomachs (furste av Kiev 1113—1125) statut och en del andra stadganden. Dessa tre huvuddelar anses ha samarbetats till ett helt under senare hälften av 1100-talet eller möjligen början av 1200-talet.

Av den korta pravdan känner man ett tiotal handskrifter, de båda äldsta från 1400-talet. Den utvidgade pravdan har bevarats i mer än 90 handskrifter. Den äldsta av dessa *(Sinodal'nyj spisok)* är från 1282[17], men den som anses stå originalet närmast är en annan handskrift *(Troickij spisok)* från 1300-talet.

Russkaja pravda utgavs första gången 1767 av A. L. Schloezer. Sedan dess ha en mångfald utgåvor efter olika handskrifter sett dagen. Den i nyare västeuropeisk litteratur oftast citerade editionen, som med tysk översättning och omfattande kommentar år 1910 utgavs av L. K. Goetz i första delen av hans arbete Das russische Recht[18], är grundad på en rysk utgåva av V.

---

[17] Edition: E. F. Karskij.

[18] Även i Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, Bd 24 (1910) med fortsättning i Bd 26 (1911), 28 (1912) och 31 (1914).

Goetz framlägger i detta arbete — delvis i anslutning till Sergěevič — en uppfattning om de ryska rättsuppteckningarnas karaktär, ålder och inbördes förhållande, som i vissa avseenden skiljer sig avsevärt från den i rysk vetenskaplig litteratur då allmänt omfattade. Enligt Goetz har man att räkna med tre särskilda »redaktioner» av pravdan, som han betecknar med I, II och III. Avgörande roll för Goetz syn på den äldsta ryska rättshistorien spelar en av honom antagen genomgripande rättsreform, som skulle ha genomförts av furst Vladimir (980—1015). Redaktion I — förra delen av den korta pravdan, vanligen kallad Jaroslavs pravda — utgör enligt Goetz en privat uppteckning av gammal östslavisk sedvanerätt, sådan den tillämpades före Vladimirs tid. Denna rätt var helt folklig och de — jämte den tillåtna blodshämnden — förekommande straffen utgjordes av privatböter. Den av Vladimir under kyrkligt och bysantinskt inflytande företagna reformen innebar enligt Goetz, att blodshämnden förbjöds och att den folkliga rätten ersattes av en furstlig rätt, som bl. a. kännetecknades av förhöjt rättsskydd för furstens män och offentliga straff, först döds- och kroppsstraff, sedan offentliga böter. Vid sidan av den offentliga boten utgick, ehuru icke alltid tydligt utsagt, alltjämt privat bot.

Redaktion II — senare delen av den korta pravdan, vanligen betecknad som Jaroslavs söners pravda — utgör enligt Goetz en likaledes privat — ofullständig — uppteckning av huvudsakligen furstlig rätt, sådan den tillämpades under Vladimir och Jaroslav och representerar ett övergångsstadium mellan gammal folklig och nyare furstlig rätt. Redaktion III slutligen — den utvidgade pravdan — uppfattas även den som ett privatarbete men utgör ett försök till en systematiskt redigerad uppteckning av rätten, som av Goetz anses härröra från 1100-talet.

Goetz mening om den första redaktionens ålder, den andra redaktionens självständiga karaktär och förhållandet mellan folklig och furstlig rätt samt hans framställning av Vladimirs reform och dess betydelse mötte emellertid omedelbart starka gensagor från ryskt rättshistoriskt håll och har icke heller accepterats i den ryska rättshistoriska lit-

Sergěevič. En modern edition av sju olika handskrifter jämte textvarianter utgavs 1935 av Ukrainska vetenskapsakademien genom S. Juškov.

Den nyaste och fullständigaste, på hela handskriftsbeståndet grundade editionen av *Russkaja pravda* utkom 1940 på föranstaltande av Ryska vetenskapsakademien under redaktion av B. D. Grekov. I en 1947 under samma redaktion utgiven andra del meddelas för varje artikel bl. a. nyryska och tyska översättningar samt omfattande litteraturkommentarer i form av utdrag ur ryska samt enstaka västeuropeiska författares (framför allt Goetz) arbeten.[19]

---

teraturen. Se särskilt utförliga recensioner av Vladimirskij-Budanov, Kadlec och Filippov.

I vad mån det i den fornryska rätten förekommer inslag av nordisk, i första hand svensk rätt, är en debatterad men ännu knappast helt utredd fråga. På grund av kända historiska förhållanden ligger antagandet om dylika sammanhang nära och såväl allmänna paralleller som mycket slående överensstämmelser i detalj ha också påvisats. Frågan har från finländskt och svenskt håll behandlats av Estlander och Beckman samt av Norrback och Hafström (Rec. och Ledung 81 f.).

I rysk vetenskaplig litteratur har frågan varit mycket omstridd. Den vid sekelskiftet ledande ryske rättshistorikern M. F. Vladimirskij-Budanov förklarade sålunda gentemot tidigare från annat håll framställda »germaniserande» meningar, att det endast rörde sig om allmänna likheter på grund av likartade förhållanden hos folk på primitiva utvecklingsstadier (Obzor 94). Däremot ansåg t. ex. Sergěevič (Lekcii 66), att varjagfurstarna genom att döma efter sin medförda rätt påverkat Russkaja pravda, och en nyare forskare som Karskij (3 f.) räknar avgjort med inslag härrörande från de första nordiska furstarna och deras hird i den äldsta ryska rättsutvecklingen.

Goetz ställning till problemet lider av en viss inre motsättning. Efter en summarisk jämförelse mellan den äldsta redaktionen av pravdan och VgL I (i Beauchets franska översättning) förklarar han (I 269), att den äldsta ryska rättens självständighet och originalitet gentemot den fornsvenska står utom allt tvivel. I en senare, samlad framställning av den fornryska rättens utveckling framhåller han emellertid, att de äldsta yttre inflytandena i den ryska rättsutvecklingen komma från de skandinaviska varjagerna, vilkas rättsåskådningar blandats med de slaviska, sådana de föreligga i den första redaktionens äldsta form, och bidragit till att skapa den fornryska sedvanerätten (IV 79).

Författaren hoppas att i annat sammanhang få tillfälle att utförligare återkomma till dessa frågor. De hittills gjorda undersökningarna måste emellertid anses tyda på förekomsten av fornsvenska inslag i den fornryska rätten. Dessa inslags ålder, omfattning och karaktär torde dock knappast kunna närmare bestämmas utan betydligt mera ingående komparativa detaljstudier av båda rättssystemen än dem, som hittills företagits. Beträffande den här närmast uppställda frågan, nämligen om nordiskt rättsgods i de rysk-tysk-gutniska handelsfördragen, kan alltså ringen sägas i viss mån bli sluten, på så sätt att dylikt kan tänkas ha kommit in icke endast över Gotland utan även över Ryssland.

[19] Det senaste (för författaren icke tillgängliga) ryska arbetet är Juškovs 1950 utkomna Russkaja pravda. Proischoždenie etc. Se härom recension av Epifanov.

I svensk översättning utgavs *Russkaja pravda* 1943 av A. Norrback. En modern engelsk översättning av den i USA verksamme ryske historikern G. Vernadsky, som även omfattar de yngre medeltida rättsuppteckningarna för Novgorod, Pskov och Dvinalandet, föreligger i Medieval Russian Laws. I inledningen till detta arbete lämnas även en god kortfattad introduktion till studiet av den äldsta ryska rättshistorien.

Indelning i artiklar saknas i handskrifterna och har efter skilda grunder gjorts av olika utgivare. Nedan åberopas artikelnumreringen efter Grekovs edition med Goetz numrering anförd parallellt. I Grekovs upplaga omfattar den korta pravdan 43 artiklar, av vilka de 18 första utgöra den äldsta delen — Jaroslavs pravda — medan den utvidgade pravdan räknar 121 artiklar.

De föreliggande möjligheterna att komma åt äldre stadier av visbyrätt torde härmed vara i korthet angivna, och det kan måhända på denna punkt invändas, att de upplysningar, som vi på de nu antydda vägarna möjligen kunna förskaffa oss om äldre utvecklingsskeden i visbyrättens historia, bli så osäkra och indirekta, att deras värde måste bli ganska ringa.

Gentemot en dylik invändning må dock genmälas, att även om forskningen här måste röra sig med uppgifter med mycket ringa grad av exakthet, de glimtar som kunna urskiljas dock ha stor betydelse genom att skänka det perspektiv på djupet, som är en förutsättning för att skapa det rätta utgångsläget för en undersökning av visbyrättens källor.

Intet torde nämligen vara mera ägnat att leda till skeva eller i varje fall för snäva problemställningar än att låta en undersökning av denna art begränsa sig till det horisontalplan, som representeras av den enda helt bevarade lagredaktionen. Låt vara att beträffande VStL endast i ett mycket ringa antal fall möjlighet föreligger att följa ett institut tillbaka till väsentligt äldre skeden, dessa fåtaliga fall måste dock åt hela undersökningen förläna det nödvändiga perspektivet i djupled. Visbyrätten får nämligen ej uppfattas såsom en vid ett visst tillfälle åstadkommen kompilationsprodukt utan som resultatet av en långvarig utvecklingsprocess.

För att kunna urskilja vilka faktorer som varit av betydelse för denna utvecklingsprocess och vid VStL:s tillkomst, måste metoden bli att dels efterforska eventuella paralleller till redaktionsschemat i näraliggande rättskällor och att dels och framför allt ställa institut ur VStL — i den mån så är möjligt utvecklingshistoriskt belysta — i relation till motsvarande institut i rättskretsar, som på ett eller annat sätt kunna visas eller tänkas ha övat inflytande på rättsutvecklingen i Visby.

En presentation av dessa näraliggande rättskällor och såsom givande tänk-

bara rättskretsar eller med andra ord en teckning av den rättsliga miljö, i vilken VStL uppstått, måste därför bli den närmaste uppgiften.

Emellertid torde den lämpligaste utgångspunkten för en sådan framställning vara en kortfattad översikt över tidigare gjorda iakttagelser och omdömen om VStL och dess källor.

4. Visby stadslag och dess källor enligt litteraturen

Någon specialundersökning av VStL och dess källor har, som redan i inledningen framhållits, icke gjorts. Lagen har i allmänhet intagit en mycket undanskymd ställning i litteraturen, och varken den tyska eller den skandinaviska forskningen synes riktigt på allvar ha velat befatta sig med detta gränsområde mellan tysk och skandinavisk rätt.

I sitt 1882 utkomna stora arbete Altschwedisches Obligationenrecht har emellertid Karl v. Amira utnyttjat även VStL. Han förklarar dock i sin källöversikt, att denna stadslag till sitt innehåll väsentligen är tysk, att en stor del av dess bestämmelser hämtats mer eller mindre ordagrant från tyska stadsrätter — främst Lybecks och Hamburgs — samt att lagen för hans undersökning endast kan komma ifråga som en sekundär källa.[1] I en rad av olika fall anser sig också Amira kunna visa upp VStL:s nära beroende av Lybecks och Hamburgs stadsrätter.[2]

Den förste som gav en mera samlad framställning av VStL var dock Karl Hegel i det kända verket Städte und Gilden Bd. I. Tredje bokens tredje kapitel har här titeln Das Stadtrecht von Wisby och ger på knappa 13 sidor den hittills utförligaste redogörelsen för VStL med uppmärksamheten riktad även på källorna.

Hegel anser, att Visbys väl bestyrkta nära relationer i de tre riktningarna Lybeck-Niedersachsen, Gotland och Sverige redan i och för sig ge anledning att räkna med släktförbindelser för stadsrätten åt dessa håll.

Efter att först ha berört rådsförfattningen och rättegångsväsendets orga-

---

[1] Amira I 7 f. I en hel del sammanhang har dock Amira ställt VStL på samma linje som de rent svenska källorna och låtit den bidraga till att fylla ut det torftiga materialet. I kap. 13 nedan skall lämnas exempel på hur han på grund härav faktiskt kommit att på vissa punkter lämna en missvisande framställning av den fornsvenska rätten.

[2] De ställen hos Amira, där dylika källsammanhang påvisas, finnas uppräknade i Wagner, Handbuch 73 n. 5. I en del av dessa fall torde det dock kunna diskuteras, om likheterna, såsom Amira vill, lämpligen böra förklaras genom att antaga direkta lån från Lybeck och Hamburg. — Samma uppfattning av VStL:s källförhållanden har Amira uttryckt i Recht 98 f.

nisation samt konstaterat den påfallande överensstämmelsen på denna punkt mellan VStL och MEStL tillerkänner Hegel VStL prioriteten och anger Lybecks författning som förebild. Han ger därefter ett sammanfattande omdöme om hur han i huvudsak och utan ingående detaljgranskningar uppfattar VStL:s ställning till de olika ifrågakommande rättskretsarna. Enligt den så angivna helhetsuppfattningen är straffrätten väsentligen svensk, beroende av gotländsk rätt och bjärköarätt. Däremot är privat-, obligations-, familje- och arvsrätten huvudsakligen tysk och härstammar delvis från Lybeck och Hamburg.

Hegel bestyrker därefter denna sin uppfattning med en rad exempel och konstaterar vidare i förbigående, att sjörättskapitlen i VStL avslöjar släktskap åt alla de tre olika hållen.

Därmed kan man säga, att de riktningar, i vilka en undersökning av VStL:s källor först och främst måste komma att röra sig, redan äro klart angivna. Emellertid ha de forskare, som efter Hegel uttalat sig i ämnet, visat en anmärkningsvärd benägenhet att vilja reducera problemet till en fråga om huvudsakligen gotländska och tyska komponenter.

I sin grundläggande avhandling Till Visby stads äldsta historia finner Björkander det egentliga incitamentet till staden Visbys uppkomst i en bosättning av invandrande, handelsidkande tyskar inom ett gotländskt landsbygdsområde.[3] Utvecklingen fortgick sedan mot en allt skarpare avgränsning av den snabbt uppväxande staden Visby från landsbygden. På rättslivets område löpte parallellt med denna utveckling en allt fullständigare exemption från det lantliga rättssamfundet, dvs. från Gotlandslagens (GL) rättsområde.

Gången är alltså enligt Björkander i princip den vanliga vid de medeltida stadsrätternas uppkomst, dvs. att på grundval av den omgivande landsbygdens rätt en för stadslivets särskilda krav anpassad och specialiserad stadslag växer fram och eximeras från landsrätten. I fallet Visby tillkommer emellertid i denna process ett med invandrarströmmen följande, osedvanligt starkt inflytande från stadslagarna i framför allt de fr. o. m. 1200-talet mer och mer dominerande nordtyska handelsstäderna Lybeck och Hamburg.

I överensstämmelse med denna allmänna uppfattning, som han också styrker med en rad dock ganska slumpvis utvalda exempel på likheter mellan rättskällorna, anser sålunda Björkander, att de element, varmed VStL uppbyggts, i första hand måste ha hämtats från GL och från Lybecks och Hamburgs stadsrätter. Vidare förutsätter han emellertid i lagen tillvaron av

---

[3] Se ovan s. 2.

mycket omfattande autonoma partier.[4] VStL kommer alltså på detta sätt närmast att framstå som en starkt tyskpåverkad dotterrätt till GL.

Till en liknande syn på VStL har Å. Holmbäck kommit fram på grundval av ett rent allmänt hållet resonemang[5], vilket egentligen tar sikte på arvsrätten men har fått en generell formulering.

Holmbäck utgår från den iakttagelsen, att VStL är synnerligen kortfattad ifråga om reglerna för arv men att man ur en så betydande rättskälla nödvändigtvis måste kunna läsa ut ett sammanhängande system på detta centrala område. Han konstaterar därefter, att VStL måste ha ägt två källor, dels införd tysk stadsrätt och dels den omgivande landsbygdens rätt, samt framhåller, att det för Visbys borgare måste ha varit angelägnare att i lagen införa rättsbud, om de avveko från den omedelbart omgivande landsbygdens rätt än om de skilde sig från de mera avlägsna stadsrätterna i Lybeck, Hamburg eller annorstädes.

Holmbäck anser därför, att VStL i första hand måste ses mot bakgrunden av GL, och använder sedan denna bakgrund vid sin tolkning av de arvsrättsliga bestämmelserna i lagen.[6]

I sin översiktliga framställning av de svenska rättskällornas historia uttalar sig K. G. Westman ytterst kortfattat om VStL. Om källorna heter det: »Då staden under sin blomstringstid var lika mycket tysk som gottländsk, är det lättförklarligt, att lån ur de tyska stadsrätterna i vidsträckt omfattning förekommo i dess rätt. De tyska stadsrätter, som särskilt utövat inflytande, äro Lybecks och Hamburgs.»[7] Även för Westman är det sålunda egentligen en fråga om gotländska och tyska element.

Förutom de här nämnda har man hittills i litteraturen satt VStL i samband med endast ytterligare en rättskrets. Frensdorff, som i sin ovan åberopade avhandling, Das Stadtrecht von Wisby, allmänt karakteriserar VStL som en väsentligen tysk rätt med endast enstaka svenska inslag, har nämligen, fullföljande en gammal tankegång, i polemik mot Hegel hävdat, att Rigas stadsrätt i vissa avseenden skulle ha tjänat som förebild för Visbys slutgiltiga stadsrättsredaktion.[8] Det förhåller sig också utan tvivel så, att ett samband mellan dessa båda rättskretsar råder, men den närmare arten av detta samband torde böra uppfattas på ett annat sätt än Frensdorffs.

---

[4] Björkander 50 f. Jfr även Schlüter, Bruchstücke 552.

[5] Holmbäck, Ätten 191 f.

[6] I kommentaren till HW:s översättning av BR jämföres BR bl. a. även med VStL. En rad likheter mellan de båda lagarna har Holmbäck sammanställt i inledningen (HW V p. CVI f.). Likheterna förklaras emellertid här bero på att VStL påverkat BR. Se närmare härom nedan s. 134 n. 40.

[7] Westman, Rättskällorna 27.

[8] Frensdorff, Wisby 82. Jfr även Hegel I 321 Anmerkung.

Hithörande komplicerade frågor beröra dock på det allra närmaste dels staden Rigas många stadsrättsredaktioner och dels de olika rättsuppteckningarna för de tyska köpmännen i Novgorod. De komma därför att behandlas i dessa sammanhang.[9]

Det är i och med denna litteraturöversikt redan givet, i vilka huvudriktningar den följande undersökningen kommer att röra sig och vilket jämförelsematerial, som först och främst skall användas. Emellertid nödvändiggör det ovan s. 27 uppställda kravet på att låta problemen utveckla sig icke endast i horisontal- utan även i vertikalled en mera omfattande och djupgående komparativ undersökning, än de i det föregående åberopade författarna synas ha velat räkna med. Framförallt måste ett avsevärt vidare utrymme lämnas åt svensk bjärköarätt och i samband härmed åt den nordiska rätten över huvud taget.

5. De nordiska källkretsarna

Den allt överskyggande faktorn i det baltiska områdets medeltida historia under 1100-talet och de närmast följande seklen är den kraftiga tyska expansionen i östlig och nordöstlig riktning, dess uppnående av Östersjöns kust och fortsatta framträngande över detta hav. Visserligen har man ingalunda rätt att föreställa sig, att östersjöområdet tidigare utgjort ett helt slutet rum, isolerat från och skyddat mot främmande kulturpåverkningar[1], men storleksordningen av de utifrån kommande impulserna blev nu en helt annan.

Om man kan säga, att dessa impulser tidigare endast sipprat in, företrädesvis tillsammans med den kyrkliga kulturen eller i dennas spår, öppnades nu och vidgades efter hand allt mer och mer en bred port mot söder.

---

[9] Utan att några nya ansatser till källforskningar gjorts, ha upprepade uttalanden i de senaste decenniernas litteratur mycket starkt framhävt VStL:s tyska karaktär.

Medan Schück (Einwanderung 75) förklarar, att visbyrätten knappast avslöjar några inflytanden från nordisk rätt, karakteriserar Schubart-Fikentscher VStL som en helt och hållet tysk rätt, i vilken endast få svenska »satser» infogats (415). Wohlhaupter (Norden 83 f., 87), som dock icke synes vilja utesluta gutniska insatser i Visbys äldsta historia, betecknar VStL som fullkomligt tysk och icke tänkbar utan förebild i den lybska rätten. I om möjligt ännu mera kategorisk form understrykes detta i Lönings rec. av Wohlhaupters arbete.

[1] Här skall endast hänvisas till den omdebatterade roll friserna kunna ha spelat i ett äldre skede av östersjöhandelns historia. (Se särskilt Wadstein.) Det är ingalunda osannolikt, att frisiska inslag kunna ha gjort sig gällande även i östersjöområdets tidigare rättsutveckling. Denna fråga måste dock tyvärr lämnas helt utanför undersökningen.

Nordens inlemmande i den kraftigt uppblomstrande och vitt förgrenade europeiska storhandeln, på vars nordöstliga frontavsnitt det tyska elementet snart blev det fullständigt förhärskande, ledde till en breddning och intensifiering av det tyska inflytandet på alla områden. Kanske mera tydligt än annorstädes torde detta — framför allt på grund av det bevarade materialets karaktär — visa sig inom rättshistorien.

Det framstår numera som ett erkänt historiskt faktum, att före tyskarnas framträngande en långtifrån obetydlig handel och sjöfart på Östersjön sedan länge existerade och att denna behärskades av skandinaverna, främst gotlänningarna.[2] Att härunder utvecklats särskilda rättssedvänjor och att tyskarna inom östersjöområdet mött ett relativt välutvecklat rättssystem, uppbyggt på nordisk grund och behärskat av nordgermanska rättsidéer, torde också kunna anses som säkert. Det är vidare självklart, att detta rättssystem, ehuru det säkerligen aldrig nått fram till en skriftlig fixering, icke omedelbart och i ett slag avlöstes av ett nytt tyskpräglat dylikt, utan att det levde vidare, låt vara under allt starkare påverkan av tysk rätt. Östersjöområdet blir därför inom rättshistorien ett typiskt brytningsområde mellan nordiskt och tyskt, och de relativt sena uppteckningar av rätten, som vi äga bevarade härifrån, äro tydligt präglade härav.

Allra skarpast måste av naturliga skäl denna brytning bli i det gamla centrum för den baltiska handeln, som Gotland-Visby utgjorde, den viktiga mellanstationen på de stora handelslederna, där den avgörande kampen om hegemonien i östersjöhandeln kom att utkämpas. Emellertid måste samma motsättningar om än mindre skarpt ha gjort sig gällande även på andra håll, där tysk och nordisk rättsåskådning stötte ihop. Ett studium av rättsutvecklingen på några kontaktpunkter, där ett dylikt synes möjligt, bör rimligen kunna bidraga till att skänka en del ljus även åt visbyrättens historia.

Ett avgörande problem blir emellertid frågan, om det är möjligt att ur de jämförelsevis sena bevarade uppteckningarna hämta någon kunskap om de äldre rättsskeden, det här måste röra sig om. Det är uppenbarligen på denna punkt, man stöter på de största metodiska svårigheterna vid undersökningen.

Man måste nämligen ständigt vid de komparativa analyserna hålla aktuellt för sig, att det mera sällan torde röra sig om ett direkt samband mellan de föreliggande redaktionerna av de olika rättskällorna utan i stället om ett eventuellt samband mellan längre tillbaka liggande, understundom aldrig i skrift fixerade skeden av samma rättssystem och att man endast med för-

---

[2] Se härom Mews, där en översiktlig sammanställning av den viktigaste litteraturen ges, samt den senaste svenska framställningen hos Yrwing, Gotland 9 f. Jfr även Weibull.

siktighet kan sluta sig till dessa skeden ur de äldsta bevarade upptecknings-arna.

Den konservatism, som överallt är ett kännetecken på en rättsutveckling, som får fortgå utan att påverkas av mycket kraftiga och tvära politiska eller tekniska omvälvningar, utgör ett starkt stöd för tillåtligheten av dylika slut. Det måste emellertid här i stor utsträckning röra sig om en indicie-bevisning, där dock anhopningen av fakta, som peka i samma riktning, ofta synes göra det möjligt att komma åtminstone mycket nära visshet.

Till denna grundläggande metodiska svårighet kommer vidare, att det jämförelsematerial, som undersökningen måste arbeta med, såväl på grund av bristen på förarbeten som redan i och för sig erbjuder mycket svårbe-mästrade källkritiska problem av olika slag, vilka understundom endast kunna flyktigt beröras men i vissa fall oundgängligen måste grundligare beaktas.

När det gäller att efterforska källorna till VStL måste av naturliga skäl den lag, som gällde för ön Gotland, bli den första, som uppmärksammas. GL intar en utpräglad särställning bland de medeltida nordiska lagarna och skiljer sig ganska mycket från övrig nordisk rätt.[3] Den förefaller i vissa av-seenden synnerligen ålderdomlig, och dateringen är mycket omtvistad. Schly-ter ansåg, att GL icke kunde vara äldre än från 1200-talets slut. Wessén hävdar emellertid i anslutning till en redan av Läffler företrädd mening, att GL:s äldsta redaktion tillkommit omkring 1220 på initiativ av ärkebiskop Andreas Sunesen i Lund.[4]

För den gotländska rättsutvecklingen har säkerligen i första hand öns avskilda läge och en därmed följande insulär konservatism varit av be-tydelse. Denna faktor torde dock å andra sidan i hög grad ha motverkats av det förhållandet, att Gotland sedan långt tillbaka i tiden bevisligen varit ett betydande handelscentrum med vidsträckta förbindelser åt alla håll.

---

[3] Med svensk översättning utgavs GL redan 1687 av Hadorph och med tysk över-sättning 1818 av Schildener. En modern edition med nysvensk översättning gav Schlyter 1858 i SSGL VII. Jämte den forngutniska texten efter de två huvudhandskrifterna om-fattar denna även en gammal tysk och en dansk översättning. Den förra, som tillkommit c. 1400, kan stundom vara av intresse vid en jämförelse med den tyskspråkiga VStL. En språklig specialundersökning av denna version har företagits av S. Ekelund.

Av de gutniska handskrifterna av GL utgav H. Pipping 1905—1907 en ny kritisk edition med utförlig språklig inledning och ordbok. En modern dansk översättning med inledning och kommentar av Lis Jacobsen utkom 1910 och en ny svensk översättning av Wessén 1943 i HW IV.

Den gutniska medeltidshandskriften (KB cod. B 64) samt den tyska handskriften (KB cod. B 65) ha reproducerats som vol. V i CCSMÆ, utgiven av Wessén.

[4] Schlyter, SSGL VII p. IX. Jfr Amira, Recht 98; Westman, Rättskällorna 21; Wessén, HW IV p. LXVIII f., CCSMÆ V p. XIX; Läffler 1908 s. 169, 1909 s. 123. Jfr även Skov och Iuul 18 f.

Lagen har i endast ringa mån uppmärksammats av den rättshistoriska forskningen, och dess eventuella förbindelser med annan rätt äro knappast alls undersökta. I detta sammanhang skall blott framhållas, att den nu föreliggande redaktionen tillkommit på ett så sent stadium, att den i förhållande till visbyrätten icke uteslutande torde kunna uppfattas som den äldre givande källan. Fastmera måste man nog ha uppmärksamheten riktad på möjligheten av en växelverkan.

Den viktigaste källan från det svenska fastlandet måste bli Bjärköarätten (BR), stockholmsredaktionen och fragmenten från andra håll.[5] De bevarade uppteckningarna äro ej säkert daterade, men de torde äldst tillhöra sent 1200-tal.[6] Det måste dock anses vara höjt över varje tvivel, att åtminstone vissa partier i lagen ha betydligt högre ålder. Såsom A. Schück framhållit, bör nämligen det Stockholm, för vilket den enda fullständigt bevarade bjärköarättsuppteckningen torde ha tillkommit, betraktas såsom arvtagare till en sekellång tradition, vilken sannolikt ifråga om köpplatsrätt kan föras upp till Birka.[7] Med rätta har i varje fall G. Bolin understrukit, att man givetvis på BR måste anlägga samma betraktelsesätt som på landskapslagarna och sålunda antaga, att partier av mycket växlande ålder kunna föreligga sida vid sida i den bevarade uppteckningen. Urskiljandet av dessa olika rättsavlagringar blir dock alltid ett ytterst vanskligt källkritiskt problem.[8]

Någon undersökning om BR:s källor föreligger icke.[9] Rätten anses dock huvudsakligen bygga på inhemsk grund, ehuru förekomsten av obestridliga tyskrättsliga inslag är notorisk.[10] De tyska elementen låta sig dock i all-

[5] Bjärköarätten i SSGL VI. (Tidigare edition: Hadorph.) Förutom huvudhandskriften, hs. A, vilken jämte VgL II ingår i KB:s cod. B 58 (CCSMÆ VI), anför Schlyter även såsom varianttext det fragment, hs. B, som finnes tillsammans med SdmL i KB:s cod. B 53 (CCSMÆ IX). Härutöver äro två inbördes och gentemot varandra självständiga fragment kända, nämligen dels några spridda, av Johannes Bureus på 1600-talet ur en nu förlorad lagbok för Söderköping gjorda excerpter (Editioner: 1. Klemming; 2. Ljunggren—Gagnér—Ljung), och dels några av Jan Liedgren i en papperscodex från Vadstena klosterbibliotek påträffade, vid inbindningen begagnade pergamentsremsor (Edition: Liedgren). Holmbäck (Ätten 121, 190 f.) förutsätter vidare tillvaron av en okänd bjärköarätt från Västmanlands-Dala lagsaga, som i rätt stor utsträckning skulle ha legat till grund för MEStL. Sålunda anser han, att MEStL:s Sk är i stor utsträckning hämtad från denna källa.

[6] Schlyter, SSGL VI p. xxxv f. samt Wesséns redogörelse i HW V p. xcv f.

[7] A. Schück, CCSMÆ VI p. xxvi. Wessén, HW V p. ci f. Jfr även Haff.

[8] Bolin, Stockholm 307 f.

[9] Vissa ansatser finnas hos Bolin, Stockholm 308 f. Jfr även samme författares Bjärköarätten. Värdefulla upplysningar kunna också liksom för VStL hämtas ur Amira I och Hegel I 269 f.

[10] Wessén, HW V p. xcix; Schück, CCSMÆ VI p. xxiv. Att erkänna förekomsten av tydliga tyska inslag i BR innebär naturligtvis däremot icke på något sätt att för-

mänhet ganska lätt påvisas som direkta lån från tyska rättskretsar, även om mera komplicerade källförhållanden till tysk rätt understundom få förutsättas.

När det gäller att urskilja, vad som är nordiskt, måste metoden först och främst bli en jämförelse med övrig svensk rätt. Kan man påvisa, att ett institut i BR har säkra rötter i den av främmande inflytande mindre berörda landskapsrätten, talar naturligtvis en hög grad av sannolikhet för att det är ursprungligt nordiskt. Men även för institut, som sakna motsvarigheter i svenska landskapslagar, kan man ofta vara berättigad att ifrågasätta rent nordisk proveniens, därför att BR ju främst hade att behandla åtskilliga rättsområden, som icke beaktades i landskapsrätten.

I undersökningen måste även indragas Magnus Erikssons stadslag (MEStL).[11] Dels torde nämligen denna numera till 1340-talet daterade lag vara den svenska rättskälla, som närmast befinner sig på ett mot VStL svarande utvecklingsstadium, och dels har till grund för stadslagsredaktionen säkerligen legat ett betydligt mera omfattande bjärköarättsmaterial, än det vi ha bevarat.[12]

För en undersökning som har till syfte att urskilja äldre nordiska element ur de svenska stadsrätterna och ur VStL räcker det dock icke att ta hänsyn till enbart de svenska landskaps- och landslagarna. Den komparativa undersökningen måste åtminstone på vissa punkter utsträckas till hela det skandinaviska rättsområdet.[13]

---

neka, att denna rätt till sitt väsen är övervägande nordisk. På ett häpnadsväckande sätt avger Frensdorff (Wisby 82) i polemik mot Hegel bakom skyddet av ett uttalande av Amira ett generellt domslut i motsatt riktning. Efter att ha erkänt det berättigade i att draga in BR i VStL:s källkrets fäller han nämligen i anledning av detta källsammanhang följande omdöme om VStL: »Eine Schädigung seines deutschen Wesens war damit nicht verbunden, da jene schwedische Sammlung von Stadtrechtssätzen, ursprünglich für Stockholm bestimmt, das Stadtrecht schon unter deutschem Einfluss zeigt.» Jfr Amira, Recht 95 f.

[11] Schlyter, SSGL XI (1865); CCSMÆ IV.

[12] Ahnlund, CCSMÆ IV p. xx. Förhållandet mellan VStL och MEStL utgör en problemkomplex för sig, som icke utan att helt förrycka undersökningen här kan annat än i undantagsfall uppmärksammas. Av speciellt intresse är frågan om och i vilken utsträckning Visby kan ha förmedlat främmande impulser till den svenska fastlandsstadsrätten. Å andra sidan torde det också kunna visas, att en del tyska inflytelser, som gjort sig direkt gällande i den svenska rätten, gått Visby förbi.

[13] En närmare presentation av hela det omfattande skandinaviska lagmaterial, på vilket undersökningen till vissa delar ytterst måste stödja sig, kan givetvis icke här komma ifråga. Hänvisas kan i första hand till den mycket klara och översiktliga framställningen i Amira, Recht, samt Herzberg.

Den bästa inledningen till ett studium av den danska rättens historia är numera P. J. Jørgensen, Retshistorie, som innehåller omfattande litteraturanvisningar. I DGL—

Den stora massan av de medeltida nordiska rättsuppteckningarna är dock här endast mera indirekt av betydelse, nämligen då det gäller att söka avgöra ett instituts härstamning. Av direkt intresse är naturligtvis däremot icke endast den svenska BR utan även de äldsta stadsrättsuppteckningar, som finnas bevarade från Danmark och Norge.

Dels kan man nämligen tänka sig, att dessa, i den mån de nått en hög utveckling och tillämpats på platser, som varit indragna i östersjösamfärdseln, kunna ha kommit ifråga som direkta impulsgivare för visbyrätten (eller ev. tvärtom), dels bör man räkna med att här kunna ha bevarats rester av äldre bjärköarättsregler, som under tidigare skeden tillämpats inom östersjöområdet.

I främsta rummet komma här ifråga de äldsta rättskällorna för staden Slesvig. De invecklade problemen om Slesvig-Hedeby, dess uppkomst, utveckling och historia under vikingatid och äldre medeltid kunna här icke upptagas till behandling. Här skall blott konstateras två betydelsefulla fakta av särskilt intresse för denna undersökning.

Den viktigaste brännpunkten på Östersjöns sydkust för handeln under långa tider före Lybecks uppkomst var utan tvivel att finna vid Slien, där den bekvämaste förbindelseleden mellan Östersjön och Nordsjön gick fram. För staden Slesvig finnes bevarad den äldsta från Norden kända stadsrättsuppteckningen, vilken torde kunna föras tillbaka till 1100-talet. Förutsättningarna för att man här skall kunna träffa på rester eller vidareutvecklingar av de rättsregler, som utvecklats under och samtidigt med tidiga skeden av den skandinaviska handeln och sjöfarten måste sålunda bedömas som särskilt goda.

Slesvigrätten, eller rättare slesviggruppen av danska stadsrätter[14], kommer av speciella skäl att göras till föremål för särskild behandling i ett följande, huvudsakligen åt sjörätten ägnat kapitel. De många rättshistoriska problem, som äro förbundna med dessa källor, skola därför icke beröras i detta sammanhang.

De södra delarna av den jutska halvön ha så långt tillbaka i tiden, som de historiska källorna nå, utgjort en det nordiska folkelementets utpost mot det tyska. Det är därför naturligt, att man bör kunna vänta sig att i dessa trakter i särskilt hög grad finna exempel på den brytning mellan nordiskt

---

ND finnas även översiktliga orienterande inledningar. Den modernaste framställningen av de norska rättskällornas historia föreligger i Taranger, Utsikt. För Sveriges del kan hänvisas till K. G. Westmans kortfattade Rättskällorna samt framför allt till inledningskapitlen för de olika lagarna i HW I—V.

[14] Nyaste edition DGKL I; äldre edition Thorsen. Jfr f. ö. nedan s. 77 f.

och tyskt även på det rättsliga området, som kan sägas utgöra en av ledtrådarna i denna undersökning.

Det mest utpräglade brytningsområdet är givetvis Sönderjylland, men den stadsrätt som jämte Slesvigs i detta sammanhang erbjuder störst intresse tillhör en plats på andra sidan Kongeaa, nämligen Ribe. Ribes i original bevarade latinska stadsrätt av år 1269 är redigerad med lybska rättsuppteckningar som direkt förebild. Den utgör dock ingalunda materiellt någon fullständig reception av den lybska rätten utan är ett belysande exempel på hur denna kunde omformas på nordisk botten, som det stundom kan vara väl värt att beakta vid ett studium av den lybska rättens framträngande även på andra håll i Norden.[15]

De övriga danska stadsrätterna från öarna och Skåne ha haft mindre att ge för de nu framlagda delarna av undersökningen och komma endast sällan att åberopas.[16]

Om stadsrätten för Slesvig på grund av denna stads dominerande ställning i ett äldre skede av östersjöområdets historia måste anses intaga en självskriven plats vid dessa källjämförelser och om det likaledes kan anses vara naturligt att draga in Ribes stadsrätt såsom en typisk exponent för brytningen mellan tyskt och nordiskt, ligga förhållandena annorlunda till, när man kommer till de norska rättskällorna.

Direkta förbindelser mellan Gotland och Norge av sådan art, att de kunna tänkas ha haft betydelse även för rättsutvecklingen, ha visserligen icke saknats under de nu avsedda tidsperioderna[17], men det är dock icke denna synpunkt, som skall framhävas. Däremot förhåller det sig utan tvivel så, att de norska bjärköarättsuppteckningarna, först och främst den tyvärr endast fragmentariskt bevarade äldsta stadsrätten för Nidaros, representerar en nordisk bjärköarätt, som är både äldre och mindre påverkad av utomnordiska inflytelser än den svenska och danska stadsrätten.[18] Av denna anledning bli dessa källor på de punkter, där det är möjligt att göra jämförelser, av ett särskilt värde, när det gäller att i senare rättskällor kunna urskilja gammalt nordiskt rättsgods. Härtill kommer att man på vissa punkter kan visa upp, att i varje fall mycket närbesläktade bestämmelser varit

---

[15] Edition och källundersökning: Hasse, Ripen. Jfr även Frensdorff, Ripen. Nyaste, här citerade edition DGKL II.

[16] Edition: SGDL V. (Kolderup-Rosenvinge.) Bästa edition av skånska stadsrätten (SkSt) SSGL IX.

[17] Se t. ex. Bugge, Gotlændingernes Handel.

[18] Editioner: Den ældre By-Lov eller Bjarkö-Ret (Bj), NGL I och IV. Den nyere By-Lov eller Bjarkö-Ret (Bl), NGL II. Om ålder och handskrifter, se anförda arbeten av Amira, Herzberg och Taranger samt särskilt Maurer, Gulaþingslög 34 f.

gällande på handelsplatserna i de olika skandinaviska länderna, vilket i någon mån kan berättiga till försiktiga analogislut, där materialets knapphet eljes skulle bereda oöverstigliga hinder.

Härmed ha de förnämsta av de källor angivits, som kunna komma till användning för att påvisa nordiska inslag i VStL.[19] I första hand måste naturligtvis alltid en stadslag för Visby sättas i samband med GL, men därnäst måste den särskilda rätt, som härskade på de gamla nordiska handelsplatserna, komma i betraktande. Nödvändigheten av att ur den sena bevarade svenska bjärköarättsredaktionen, vilken i detta sammanhang först och främst måste uppmärksammas, dels söka urskilja säkert nordiska element och dels sluta tillbaka till en äldre tidpunkt, då dessa kunna ha varit av betydelse vid VStL:s tillblivelseprocess, gör att man måste tillgripa en omfattande komparativ apparat.

Genom förmedling av den svenska bjärköarätten — kan man säga — kommer sålunda icke blott den svenska medeltidsrätten utan även på vissa punkter den övriga skandinaviska rätten att dragas in i undersökningen. Även eventuellt av BR oförmedlade paralleller — främst med övrig stadsrätt men också med landskapsrätt — kunna givetvis härvid komma att avslöjas.

Genom en dylik undersökning på mycket bred bas, där de olika omständigheterna för varje särskilt fall och institut få avgöra, hur långt man behöver och kan sträcka sig, torde man i allmänhet med ganska stor säkerhet få ett grepp om det nordiska elementet i VStL. Detta måste i huvudsak tänkas utgöras av redan före det starka tyska kulturinflytandet utbildat rättsgods eller ev. senare efter nordiska linjer vidareutvecklat dylikt, som icke utträngts av eller omformats till överensstämmelse med de söderifrån i östersjöområdet kraftigt inträngande rättsidéerna.

Det återstår nu att närmare uppmärksamma dessa senare och att söka få fram några fasta hållpunkter för den tyska rättens inträngande i och spridning inom det tidigare säkerligen av skandinavisk rätt dominerade östersjöområdet.

6. De tyska källkretsarna

Den från och med 1100-talet på bred front öster om Elbe allt kraftigare framträngande tyska kolonisationen skapade åt sig stödjepunkter i form av nyanlagda städer. Utan all jämförelse viktigast av dessa nyskapelser blev

[19] I samband med den norska rätten kommer stundom den isländska att beaktas.

staden Lybeck.[1] I och med Lybecks tillkomst hade den tyska kolonisationen vunnit fotfäste vid Östersjön. Från denna gynnsamma utgångspunkt utsträcktes från 1100-talets mitt expansionen över detta hav. Den så småningom av tyskarna helt erövrade östersjöhandeln fick också här sin viktigaste utgångs- och slutpunkt. Lybeck blev även genomfartsorten och emigrationshamnen för den mäktiga tyska folkström, som sökte sig in i det nyöppnade östersjöområdet, och den alldeles övervägande delen av de kulturströmningar, som från mitten av 1100-talet över havet nådde Skandinavien, torde ha passerat denna mellanstation.[2] Icke minst på det rättsliga området har detta sin giltighet.

En utpräglad arbetsfördelning kan sägas ha rått, när det gällde att förse de nytillkomna kolonialområdena med stadsrätt.[3] På den breda inlandsfronten öster om Elbe blev Magdeburgs stadsrätt den allt förhärskande, men blott på enstaka ställen kom den att tränga fram till östersjökusten.[4] Bortsett från några få undantag blev staden Lybecks rätt den dominerande tyska stadsrätten i östersjöområdet, endast på ett par punkter i viss konkurrens med den mycket närbesläktade hamburgrätten. Redan vid 1200-talets slut hade den lybska rätten gjort sitt segertåg över ett område, som i nordöst kom att sträcka sig till Reval, Narva och Novgorod, medan det i sydväst grep över till nordsjökusten med Tönder och Ribe.[5]

Av den lybska medeltidsrätten känner man på grund härav ett stort antal handskrifter, i vilka den överförts till olika platser inom det vidsträckta spridningsområdet. Kronologiskt kan man redan på grund av språket skilja mellan en äldre latinsk och en yngre tysk grupp.

I såväl latinsk som tysk version utgavs den lybska rätten år 1839 av J. F. Hach.[6] Den äldsta, endast fragmentariskt bevarade latinska redak-

---

[1] För Lybecks historia kan hänvisas till bl. a. Frensdorff, Verfassung; Hoffmann; Grautoff; Endres. Av mycket stor betydelse äro Rörigs i en lång rad arbeten framlagda undersökningar om Lybecks uppkomst och utveckling. Se särskilt: Ratsverfassung, Markt, Heinrich der Löwe, Werden und Wesen, Lübeck. En god översikt över historieforskningen om Lybeck lämnas av Lassen.

[2] Se härom särskilt Krüger.

[3] För upplysningar om den tyska stadsrättsforskningens mycket rika källor och litteratur hänvisas till den innehållsrika översikten hos Schröder—Künssberg. Rörande de olika spridningsområdena för Magdeburgs och Lybecks stadsrätter, se Schubart—Fikentscher.

[4] Främst kan nämnas Stettin. Även i Danzig kom Magdeburgs rätt emellertid att bli rådande, trots att man där lät tillställa sig en avskrift av Lybecks stadsrätt. Schröder—Künssberg 742, 744 n. 34; Schubart—Fikentscher 358, 488.

[5] Den lybska rättens utbredningsområde behandlas i en specialavhandling av Böttcher. Om lybsk rätt och rättshistorisk forskning, se Ebel 9 f.

[6] Utgivaren var en framstående kännare av den lybska rätten. Editionen är för sin

tionen föres av Hach upp till 1227.[7] Till grund för Hachs edition ligger emellertid en betydligt yngre handskrift, en för Danzig avsedd redaktion av år 1263 (Hach I).[8]

Från och med 1260-talet har den lybska rätten börjat upptecknas på lågtyska, och ett stort antal olika sådana versioner finnas bevarade. Utgiven i Hachs edition är den förträffliga handskrift, som Albrecht von Bardewik 1294 lät skriva *to der stades behuf* (Hach II).[9] Codex Bardewik har bl. a. i systematiserande syfte genomfört en omredigering av artiklarnas ordningsföljd i jämförelse med de äldre versionerna. En modern kritisk edition av de äldsta lågtyska texterna, som representera rättsskeden före den Bardewikska redaktionen, utgavs 1951 med inledning och ordlista av Korlén.[10]

Från 1400-talet föreligger en rad handskrifter, där den lybska rätten direkt förenats med Hamburgs stadsrätt. En handskrift av detta slag är den av Hach som codex III utgivna (Hach III).[11] I en särskild avdelning — Hach IV — ha vidare samlats sådana ställen ur tyskspråkiga lybska rättsuppteckningar, som icke förekomma i Hach II, III eller de där anförda varianterna.

Under senare delen av medeltiden synes mycket främmande rättsgods ha

---

tid mycket god och bygger på ett omfattande handskriftsmaterial, varur varianter anföras. En utförlig rättshistorisk inledning, ett mycket användbart register och konkordanstabeller öka editionens värde. Redan 1872 kunde dock F. Frensdorff, den efter Hachs tid främste kännaren av den lybska rätten, delvis med stöd av ett rikare material visa upp, att de olika handskrifternas ålder och inbördes förhållanden måste uppfattas på ett annat sätt, än Hach hade gjort (Frensdorff, Recht). En modernare edition av hela det lybska stadsrättsmaterialet förbereddes av Frensdorff, men har icke kommit till stånd (Frensdorff, Vorarbeiten; Korlén, Texte 132 n. 1, Lybeck 8 f.; Ebel 22).

[7] Edition: LU I nr 32. Samma datering hos Frensdorff, Recht 42. Av Rörig anses fragmentets förlaga vara äldre än 1225, Ratsverfassung 15 f.

[8] Flera äldre latinska redaktioner ha utgivits, nämligen en för Memel från 1254 (Methner, Memel) och en för Reval från 1257 (Bunge, Reval). Den latinska redaktionen för Tönder från 1243 har utgivits av P. Jørgensen i DGKL I.

[9] Om de olika handskriftsgrupperna av de tyska redaktionerna och deras datering m. m., se Frensdorff, Recht och Korlén, Lybeck.

[10] Korlén, Lybeck. Som huvudhandskrift upptages den s. k. Kieler Codex (Ki), en för officiellt bruk i Lybeck begagnad handskrift, skriven och successivt utökad av ett flertal händer från 1280-talet till mitten av 1300-talet. En konkordanstabell underlättar editionens användande jämsides med den hittills i den rättshistoriska litteraturen allmänt citerade Hach II. I Korléns variantapparat anföras även två tidigare utgivna äldre lågtyska handskrifter, nämligen en för Elbing från 1270-talet (Methner, Elbing; jfr Korlén, Texte 132, Lybeck 11 f.) och en för Reval från 1282 (Bunge, Reval; jfr Korlén, Texte 134 f., Lybeck 12 f.). Som bilaga har Korlén dessutom tryckt en handskrift för Oldenburg från c. 1400.

[11] Exempel på en mer eller mindre fullständig sammansmältning av de båda närbesläktade stadsrätterna föreligga även (Reincke 1933 s. 214 f.; jfr även nedan s. 44).

vunnit insteg i Lybeck.[12] 1586 tillkom en reviderad stadsrätt på högtyska, vilken stundom har värde som jämförelsematerial även vid ett studium av medeltidsrätten.[13]

De lybska statuterna äro samtliga ifråga om straffrättsbestämmelser ganska knapphändiga. Möjligheterna att komplettera dem med uppgifter om rättstillämpningen ur medeltida domboksnotiser äro för själva Lybecks vidkommande mycket små. Jämte de berömda Oberstadtbuch och Niederstadtbuch ha visserligen i Lybeck funnits även bl. a. medeltida rättsprotokoll med straffrättsligt innehåll. Dessa blevo emellertid 1814 försålda som värdelösa och ha sedan varit försvunna. Endast några spillror av innehållet i denna *liber judicii* äro kända, dels genom att de begagnats av Dreyer och dels genom excerpter, som på 1700-talet gjorts av den lybske forskaren och samlaren Jacob v. Melle.[14] Från andra städer med lybsk rätt har emellertid en del mycket värdefullt sådant material bevarats. Särskilt skall här anföras en *liber proscriptorum* med fredlöshets- och förvisningsdomar från Stralsund 1316—1472.[15]

För alla de städer, som utrustats med lybsk rätt intog Lybeck ställningen som överdomstol, dit appellation i tvistiga frågor kunde ske. En samling i dylika appellationsmål med högsta lybska rättsauktoritet fällda domar från 1400-talet och början av 1500-talet har utgivits av Michelsen.

Diskussionen om de källor, som ligga till grund för den lybska rätten, brukar till utgångspunkt taga ett ställe i Arnolds Chronica Slavorum, enligt vilket det nygrundade Lybeck skulle av Henrik Lejonet ha utrustats med den westfaliska staden Soests rätt.[16] Emellertid äro likheterna mellan

---

[12] Av de senare handskrifter, för vilka redovisning lämnas i Hachs variantapparat, förtjänar särskilt ur straffrättslig synpunkt framhållas den s. k. codex Uffenbach (U), ett från 1400-talet härrörande privatarbete med många originella tillägg och inskott (Hach 107 f.; jfr Ebel 22).

[13] Der Kayserlichen Freyen vnd des Heiligen Reichs Stadt Lübeck Statuta vnd Stadtrecht (cit. Lybeck 1586). Se om denna Ebel 18 f.

[14] Pauli, Liber judicii 392 f.; LU II nr 598. Om de äldsta bötesregistren, se nedan s. 221.

[15] Cit.: Stralsund. För äldre tid finnas motsvarande anteckningar införda i en stadsbok med blandat innehåll 1270—1310 (Edition: Fabricius). En liknande liber proscriptorum har bevarats för Rostock. Notiser ur denna har publicerats i MU (V p. xv f.). Jfr vidare Frensdorff, Verfestung p. xiv. Om straffrättspraxis i Reval under 1400- och 1500-talen äga vi kännedom genom en del bevarade, av Nottbeck publicerade utdrag ur numera försvunna rättsprotokoll.

[16] Arnold 141. Den åsyftade notisen, som förekommer i en berättelse om kejsarens belägring av Lybeck år 1181 lyder: *Verum priusquam ei civitatem aperuissent, exierunt ad eum rogantes, ut libertatem civitatis, quam a duce prius traditam habuerant, obtinerent et iustitias, quas in privilegiis scriptas habebant, secundum iura Sosatie et*

de nu bevarade rättsuppteckningarna från Lybeck och Soest icke så framträdande, att de kunna anses helt bekräfta krönikenotisen, och delade meningar råda också om dennas tolkning, räckvidd och värde.

Den av Schröder—Künssberg i viss mån kanoniserade uppfattningen av den lybska rättens källförhållanden bygger på en år 1913 av W. Dræger publicerad undersökning, enligt vilken den lybska rättens beståndsdelar skulle härröra från de mest skilda håll, icke endast från Soest, vars inflytande Dræger vill reducera, utan även från bl. a. Braunschweig, Dortmund, Freiburg och en rad flandriska stadsrätter samt vidare också från Sachsenspiegel och romersk rätt.[17]

Emellertid har H. Reincke riktat ytterst befogade metodiska anmärkningar mot Drægers undersökning och fullständigt utdömt den så att säga endast tvådimensionella syn på rättens uppkomst, som präglar dennes uppfattning.[18] Reincke framlägger själv en betydligt mera verklighetsbetonad och välmotiverad uppfattning av den lybska rättens uppkomst och dess vidareutveckling under en lång tidrymd i banor, som löpt nära parallella med Hamburgs stadsrätt. Som de ursprungligen viktigaste elementen bakom Lybecks senare självständigt vidareutvecklade rätt antager Reincke dels den omgivande holsteinska landsrätten och dels förebilder från Soest.[19]

På liknande sätt som Reincke anser Ebel, att Lybecks stadsrätt utvecklats ur den holsteinska landsrätten med tillsatser, särskilt när det gällde torg- och borgarrättigheter, från Soest och därigenom medelbart från Köln.[20] Av stor betydelse för rättsutvecklingen såväl i Lybeck som andra städer, framhåller han vidare, ha gudsfreds- och landsfredslagstiftningen varit. Dessutom anser emellertid Ebel, att man i den lybska rättens äldsta utvecklingsskede rimligen måste räkna med en viss anknytning till rätts-

---

terminos quos in pascuis, silvis, fluviis possederant ipsius auctoritate et munificentia possiderent.

[17] Dræger; Schröder—Künssberg 744.

[18] Reincke 1928 s. 219 f. Även Frensdorff har ställt sig avvisande mot Drægers uppfattning (Verlöbnis II 34 n. 3, 62 n. 2). Jfr även Winterfeld 439.

[19] Följande metodiska deklaration av Reincke förtjänar att anföras, då den fullständigt överensstämmer med författarens egen uppfattning i dessa frågor: »Wollen wir Heutigen aus grosser zeitlicher Entfernung Herkunft und Quellen einer älteren Rechtsordnung feststellen, so müssen wir zwar von den ältesten uns erreichbaren Aufzeichnungen ausgehen, dürfen daneben selbst die späteren nicht vernachlässigen, da auch sie unter Umständen ältestes Gut enthalten können; aber dann müssen wir den uns in diesen Niederschriften vor Augen liegenden Stoff historisch auflösen in die einzelnen Schichten und Bestandteile, die sich nach und nach den Kern herumgelegt haben. Wie bei einer Blumenzwiebel lösen wir Schale für Schale ab, bis wir schliesslich zu dem Kern vordringen» (Reincke 1928 s. 221).

[20] Ebel 11 f.

sedvänjor, som köpmän och sjöfarare inom östersjöområdet tillämpat före Lybecks uppkomst. I synnerhet bör detta gälla handels- och sjörätten.

Redan den lybska rättens källförhållanden motivera sålunda uppenbarligen, att även de äldsta kända rättsuppteckningarna för Westfalens städer — främst Soest — uppmärksammas i denna undersökning. Detta är så mycket mera på sin plats, som det westfaliska elementets betydande plats i invandrarströmmen till Visby och i handelsförbindelserna över Gotland göra även direkt påverkan av westfalisk rätt på VStL tänkbar.

De förnämsta westfaliska stadsrättsuppteckningarna härröra från Soest och Dortmund. Soests äldsta latinska stadsrättsredaktion kan redan på grund av sin ålder göra anspråk på speciellt intresse.[21] Den är bevarad i en 1200-talshandskrift men anses i sina äldsta partier kunna föras upp åtminstone till 1100-talets mitt.[22] Vid mitten av 1300-talet tillkom vidare i Soest en omfattande rättsuppteckning på tyska — *Dey aude Schrae der Stat van Soist* — vars innehåll är av högst skiftande ålder och karaktär.[23]

Från Dortmund finnes en hel rad rättsuppteckningar. Den äldsta bevarade stadsrättsredaktionen kan dateras till 1200-talets mitt. Dortmunds rättskällor äro utgivna och ingående undersökta av Frensdorff.

För en riktig uppfattning av de större sammanhangen är det nödvändigt att icke förlora ur sikte dessa linjer från östersjöområdet över Lybeck till det bakomliggande tyska upplandet. Dessa torde för övrigt böra följas längre västerut än till Westfalen. Många viktiga impulser äro nämligen säkerligen ytterst att söka i Västtysklands stora handelscentrum Köln. Staden Kölns roll bakom den tyska frammarschen mot öster och dess direkta eller medelbara betydelse även för rättslivet i de nya handelsstäderna har på senare tid börjat att mer och mer uppmärksammas.[24]

Den rättshistoriska forskningen hade länge svårt att se dessa sammanhang, då den, när det gällde att bedöma frågan om givande och mottagande parter, var alltför hårt bunden vid de äldsta kända kodifikationernas årtal och den första sammanfattande stadsrättsuppteckningen för Köln är så sen som från 1437.[25] Mot en dylik mekanisk, årtalsbunden uppfattning har emellertid Reincke med skärpa vänt sig. Det gällde äldst, framhåller han, icke överförande av skrivna lagredaktioner, utan det var levande, rättskunniga människor, som förde med sig rätten från plats till plats.[26]

---

[21] Edition: Ilgen. [22] Ilgen p. CXXI f.

[23] Cit.: Schrae. Edition: Seibertz.

[24] Rörig, Rheinland-Westfalen; Planitz, Kölner Recht; Reincke 1950.

[25] Edition: Stein, Köln I. Jfr Stobbe II 288 f.; Schröder—Künssberg 750.

[26] Reincke 1950 s. 19: »Wir müssen vielmehr endgültig mit der Auffassung brechen, nur das sei Rechtens, was und soweit es aufgezeichnet sei. In den Beziehungen zwischen

För Reincke framträder en rättsligt samhörig krets av städer från Rhen över Westfalen upp till nordsjökusten och östersjökusten, som främst avtecknar sig i namnen Köln, Soest-Dortmund, Lybeck-Hamburg och sammanhålles av ett utomordentligt rörligt, genom släktförbindelser sammanflätat skikt av storköpmän. Köln var här den tidigast utvecklade, ursprungliga impulsgivaren, men i den fortsatta utvecklingen har en oavlåtlig växelverkan mellan de olika huvudorterna gjort sig gällande. Inom detta stora kretssammanhang anser emellertid Reincke, att ett särskilt intimt släktförhållande fanns mellan Soest och Lybeck, vilket även omfattade Hamburg, »Lybecks dotter».

För rättsutvecklingen i östersjöområdet var också den jämte Lybecks utan tvekan mest betydelsefulla tyska stadsrätten Hamburgs.[27] De medeltida stadsrättsuppteckningarna för Hamburg utgåvos år 1845 av J. M. Lappenberg. I denna edition finnas upptagna följande tre redaktioner av stadsrätten, samtliga på lågtyska: en stadsrätt av år 1270 (Hamburg 1270), en stadsrätt av år 1292 (Hamburg 1292) och en stadsrätt av år 1497 (Hamburg 1497).[28]

Ett mera ingående och modernt källkritiskt studium av Hamburgs stadsrätt har först ganska nyligen påbörjats genom en rad undersökningar av H. Reincke.[29] Denne framhåller mycket starkt parallellismen i rättsutvecklingen mellan Lybeck och Hamburg. I båda fallen äro de väsentliga ursprungliga källorna enligt Reincke den holsteinska landsrätten och soesträtten. Den senare förmedlades från Lybeck till Hamburg, vars holsteinskt grevliga Neustadt grundats med lybsk rätt 1189, medan dess ärkebiskopliga Altstadt går tillbaka till 800-talet.

Reincke anser vidare, att Hamburg liksom Lybeck äldst har haft en numera förlorad latinsk stadsrätt, vars uppkomst han förlägger till c. 1220.

---

den Städten Altdeutschlands gilt statt dessen die Regel: übertragen wird in den meisten Fällen unfixiertes Recht. Wird im Neuland den Tochterstädten ein fertiges Rechtskleid übergeworfen, im Altland gab es vielfach noch gar kein Kleid! Das Recht lebt in den Menschen, nicht in den Schriften, im Herzen und auf der Zunge, nicht in der Tinte und den Buchstaben. Das Wissen der Rechtskundigen ist es, was von Ort zu Ort wandert, und nicht der Rechtskodex! Nur wir Nachgeborenen haben allein durch die Aufzeichnungen den Zugang zu der vergangenen Welt. Dieser Mangel darf uns aber nicht dazu verleiten, jene Voraussetzungen unseres Wissens auch in die Vergangenheit selbst zurück zu projizieren. Auf der andern Seite müssen natürlich solche Gegebenheiten alle Untersuchungen ungemein erschweren...»

[27] För Hamburgs historia kan hänvisas till Lauffer och Reincke, Hamburg.

[28] Till grund för Lappenbergs edition av Hamburg 1270 ligger en 1842 uppbrunnen handskrift från 1400-talet. En originalhandskrift för Stade från 1279 har 1950 utgivits av Korlén. En ny samlad, modern utgåva av Hamburgs medeltida stadsrätt förberedes av Reincke (Korlén, Stade 8).

[29] Reincke 1924, 1928, 1933, 1950.

Denna stadsrätt var gemensam för de något tidigare sammanslagna Altstadt och Neustadt. 1270 års redaktion, vilken, såsom med rätta framhålles, genom sin systematiska och logiska anordning av stoffet mycket påfallande skiljer sig från den i annan samtida stadsrätt nästan genomgående associativa anordningen, vill Reincke tillskriva en romerskrättsligt bildad framstående hamburgborgare, Jordan v. Boitzenburg, vilken spelade en ledande roll i staden vid 1200-talets mitt. Den av Lappenberg till 1292 daterade nyredaktionen vill han datera till 1301. Omdateringen spelar för denna undersökning ingen egentlig roll, och stadsrätten kommer därför att citeras på hävdvunnet sätt som Hamburg 1292.

Enligt Reincke ha Hamburgs och Lybecks stadsrätter icke endast mycket nära liggande ursprungliga källor utan ha även vidareutvecklats under ständig växelverkan. De båda städerna voro ju också åtminstone tidvis så nära förbundna, att Hamburg kan betraktas som Lybecks nordsjöhamn och Lybeck som Hamburgs östersjöhamn.[29a]

Trots detta är det dock fråga om två självständiga rättskretsar, och en viss konkurrens mellan lybsk och hamburgensisk rätt kan t. o. m. påvisas i östersjöområdet. Det förtjänar framhållas, att den klassiska sachsiska rättsboken, Sachsenspiegel (Ssp), anses ha spelat en ytterst obetydlig roll för den lybska rätten, medan den gjort sig betydligt starkare gällande i Hamburg. Den tyska stadsrätt, som står Ssp närmast, är eljest Magdeburgs. På grund av Ssp:s dominerande ställning inom den tyska medeltidsrätten kan den icke helt lämnas utanför denna undersökning, även om den troligen endast indirekt genom förmedling av stadsrätterna kan ha varit av betydelse för VStL.

Ssp utgör en av Eike von Repgow på 1220-talet utarbetad lågtysk översättning av en av honom själv tidigare gjord latinsk uppteckning av den sachsiska rätten. Verket sönderfaller i en landsrätt och en länsrätt och var ursprungligen indelat i löpande artikelföljd. Sedan 1300-talet har dock den av glossatoren Johann von Buch för landsrätten införda indelningen i tre böcker använts. Den grundläggande moderna, i litteraturen oftast åberopade editionen är Homeyers, vilken för både lands- och länsrätten begagnat en huvudhandskrift från 1369 med en fullt utvecklad vulgatatext. En ny edition med rekonstruktion av Eikes originaltext har på grundval av den äldre s. k. Quedlinburghandskriften från 1200-talets slut 1933 utgivits av K. A. Eckhardt i Monumenta.[30]

[29a] Jfr v. Brandt. Om Jordan v. Boitzenburg, se senast Lehe.

[30] Efter Homeyers edition citeras landsrätten t. ex. Ssp I 68: 1. Eckhardts edition (Eck) har den ursprungliga genomgående artikelnumreringen men anför jämsides med denna bokindelningen för landsrätten. Nedan hänvisas till båda editionerna.

7. Rigarätten

Såsom tidigare antytts är Rigas rättshistoria av stort intresse vid ett studium av visbyrättens utveckling. Riga grundlades år 1201 av Albert, sedan 1199 biskop i Livland.[1] Staden var från början avsedd till en stödjepunkt för missionen och den tyska kolonisationen. På grund av det förmånliga läget, vilket behärskade den sydligare ryska handelsleden över Düna upp mot Smolensk vid Dnjepr, växte Riga snabbt upp till en mycket betydande handelsstad.[2]

Det tyska framträngandet i Livland har utan tvivel utgått från Gotland, och dünahandeln stod länge i ett tydligt beroende av östersjöhandelns dominerande centrum i Visby.[3] Vissa källuppgifter synas också tyda på ett liknande beroende för Riga på det rättsliga området. Enligt en 1225 av den påvlige legaten Wilhelm av Modena fälld skiljedom skulle nämligen åt Riga vid grundläggningen av biskop Albert ha förlänats *ius Gutorum*, och i en urkund av 1238 talas det om att Rigas borgare, vilka sedan grundläggningen levat efter *iura Gotlandiae*, av biskop Nikolaus erhålla tillåtelse att »förbättra» denna rätt.[4]

Särskilda på 1300-talet sammanställda handböcker över processen i Ssp, som erbjuda värdefullt kompletterande material, föreligga i de s. k. Richtsteig Landrechts och Richtsteig Lehnrechts. Den senare ingår efter en 1400-talshandskrift i Homeyers Des Sachsenspiegels zweiter Theil, den förra, författad av Sachsenspiegelglossatoren Johann von Buch under 1300-talets förra hälft, utgavs 1857 likaledes av Homeyer efter en handskrift från 1382.

Om Ssp:s och de därmed sammanhängande rättsuppteckningarnas texthistoria och handskrifter, se Homeyer, Rechtsbücher. Om källforskningen, se t. ex. Voltelini och Gagnér.

[1] För Rigas historia se: Bunge, Riga; Bulmerincq, Ursprung; Mettig. Nya synpunkter på Rigas uppkomst och äldsta utveckling framläggas av Rörig i Reichssymbolik 51 f. [2] Goetz, Handelsgeschichte 443 f.

[3] Se t. ex. den grundläggande Smolensktraktaten. Goetz, Handelsverträge 231 f.

[4] HansU I nr 194 (LECU I nr 75) dec. 1225: ... *Dicebat namque sindicus prenominatus, civibus licere judicem civitatis constituere, eo quod haberent jus Gotorum sibi ab episcopo a constitutione civitatis concessum. Super quibus interrogatus jam dictus dominus episcopus pro se, preposito et magistro ibidem presentibus et consencientibus respondit, quod a constitutione civitatis concessit civibus in genere jus Gutorum et specialiter libertatem a duello, theloneo, candente ferro et naufragio; dubitabatur autem inter eos, quod esset jus Gutorum* ...

LECU I nr 155, år 1238: ... *Notum esse volumus tam praesentibus, quam futuris, quod venerunt ad nos consules civitatis Rigensis, significantes nobis, quod a prima fundatione civitatis eiusdem vixerint secundum iura Gotlandiae, et eadem iura in aliquibus articulis non fuerint congruentia novellae civitati et fidei. Unde supplicaverunt nobis, ut ipsis dignaremur dare licentiam et facultatem, meliorandi eadem iura, secundum Deum et secundum exigentiam et utilitatem novellae civitatis et Christianitatis* ...

Tolkningen och innebörden av detta *ius Gutorum—iura Gotlandiae* har sedan länge debatterats i den historiska litteraturen.[5] I allmänhet har uttrycket uppfattats såsom syftande på en särskild stadsrätt för tyskarna i Visby. Enligt en annan mening skulle det däremot icke vara fråga om någon stadsrätt utan i stället om friheter och privilegier för staden Riga efter förebilder, hämtade från Visby. Yrwing vill i *ius Gutorum* se »gutarnas rätt, dvs. den rätt, som tillkom den gotländsk-tyska handelsplatsen i Visby».[6] Han menar vidare, att man i Rigas äldsta rättsuppteckningar kan vänta sig att finna »vissa samband såväl med gutalagen som med den interbaltiska köpmanspraxis, som måste antagas ha karakteriserat den gotländska handelsplatsen Visby», och anser sig också kunna ge ett par exempel härpå.

Hur Yrwing i stort uppfattar dessa förhållanden vid Rigas tillkomst framgår bäst av följande citat: »Riga har tydligen 1201 grundlagts som en parallell till den gotländska hamn- och marknadsplatsen Visby. Biskopen har vid Düna velat grunda en handelsplats, som skulle bjuda köpmännen samma förmåner och samma fria normer för handelsutbytet. Den gotländska frihandeln fick tjäna som förebild för den rigiska. Jus Gutorum—iura Gotlandiæ reglerade därför i första hand förhållandet mellan anläggningen och dess grundare men har kanske ursprungligen också varit normerande för förhållandena mellan invånarna i allmänhet.»[7]

Senare har en självständig rigensisk rättsutveckling satt in dock i nära anslutning till tyska förebilder.

Ett närmare ställningstagande till dessa spörsmål skall icke här försökas. Det räcker i detta sammanhang att framhålla, att urkundernas till innebörden omtvistade vittnesbörd i vilket fall som helst nödvändiggör att särskilt uppmärksamma Rigas rättshistoria vid ett studium av VStL:s källor.

Rigas stadsrättskällor föreligga samlade i en god textkritisk edition utgiven år 1876 av J. G. L. Napiersky och försedd med en utförlig rättshistorisk inledning.[8] Som så ofta är fallet med medeltida stadsrätter känna vi den tidigaste rigarätten endast ur uppteckningar, i vilka den överförts till andra städer. Den äldsta stadsrätten för Riga föreligger sålunda i en på latin avfattad redaktion, avsedd för staden Reval. Den är bevarad i en

---

[5] Hänvisas skall här endast till den senaste framställningen hos Yrwing, Gotland 171 f., där även en redogörelse lämnas för äldre meningar i frågan.

[6] Yrwing, Gotland 184.

[7] Yrwing, Gotland 211 f.

[8] För Rigas rättshistoria, se även O. Schmidt. Av betydande värde är vidare alltjämt Bunges grundläggande Einleitung.

1200-talshandskrift och dateras av Napiersky till de sista åren av 1220-talet (Riga A).

År 1279 utrustades staden Hapsal med rigarätt. Denna redaktion, vars original säkert var på latin, finnes emellertid traderad endast i en ofullständig lågtysk översättning i en avskriftssamling från 1500-talet. Den kan dock kompletteras ur och jämföras med en i nämnda samling likaledes bevarad nyredigerad stadsrätt för Hapsal av år 1294. Båda dessa versioner återgivas i parallelltryck hos Napiersky (Riga B I, II). Riga B representerar jämfört med Riga A en tydlig vidareutveckling delvis under inverkan av lybsk och hamburgensisk rätt.

Hamburgrätten skulle emellertid snart komma att spela en ännu större roll i Riga. Nästa skede i stadens rättsutveckling betecknas nämligen av en reception av Hamburgs stadsrätt av år 1270. Denna Hamburg-Rigarätt finnes bevarad i ett flertal handskrifter. Den bästa är en linnepappershandskrift i Rigas rådhusarkiv från förra delen av 1300-talet, som säkerligen stått originalet mycket nära och som har lagts till grund för Napierskys utgåva — Riga C. Receptionen anses numera ha ägt rum på 1290-talet.[9]

Hamburg-Rigarätten torde dock närmast få tänkas ha haft subsidiär giltighet vid sidan av den äldre rigarätten. Omkring år 1300 tillkom också en helt ny redaktion av stadsrätten, vanligen kallad Umgearbeitete Statuten — Riga D.[10] Denna redaktion föreligger i ett på Rigas rådhus bevarat original. Den kan sägas till stor del bygga på Riga C men har dessutom bl. a. på vissa punkter på ett mycket markant sätt med uteslutande av hamburgrätt upptagit bestämmelser ur de äldre rättsredaktionerna. Riga D kom sedan att gälla i inemot 400 år. Först år 1673 företogs en ny omarbetning av stadsrätten.[11]

De viktigaste tyska rättskretsar, som kunna ha varit av betydelse för VStL, ha härmed angivits. I enlighet med den redan inledningsvis deklarerade grundsatsen är visserligen undersökningens huvudsyfte att söka klarlägga de nordiska elementen i VStL, men det har också framhållits, att

[9] Tidigare har man velat förlägga receptionen till 1280-talet. Emellertid har man säkerligen med rätta sökt förklaringen till det mycket påfallande förhållandet, att icke den eljest förhärskande lybska rätten utan i stället Hamburgs stadsrätt recipierades, bl. a. i en politisk motsättning mellan Riga och Lybeck. Frensdorff har delvis i anslutning till Koppmann framhållit, att en dylik situation icke förelegat vid den förut antagna tidpunkten men väl på 1290-talet (Wisby 79 f.). Om Hamburg-Rigarätten och dess förhållande till de olika versionerna av Hamburg 1270, se även Reincke 1924 s. 29 f.

[10] Jfr även Korlén, Texte 203 f.

[11] Edition Oelrichs 1780.

detta icke kan låta sig göra utan ett samtidigt studium av impulser från andra håll. Alla komponenter i kraftspelet måste i sin mån beaktas, även om huvudintresset skall koncentreras kring en av dem.

Det återstår emellertid en rättskrets, vars källor äro av så stort intresse för ett källstudium av VStL, att de fordra sitt särskilda kapitel, nämligen Novgorod och den rätt, som gällde för det tyska handelsfaktoriet därstädes. Ett studium av dessa rättskällor torde dessutom på ett mera direkt och påtagligt sätt kunna belysa växelspelet och de inbördes relationerna mellan de nu summariskt presenterade olika rättskretsarna.

8. S:t Petersgården i Novgorod och dess rättsuppteckningar

Den genom Lybeck löpande öst-västliga huvudpulsådern i den hanseatiska handeln hade sin ena slutpunkt i Brygge och sin andra i Novgorod. Ryssland var den tyska östersjöhandelns förnämsta rikedomskälla och faktoriet i Novgorod en i förbindelserna med Ryssland oundgänglig stödjepunkt.

Novgorod behärskade viktiga handelsvägar in i det väldiga ryska upplandet och var även anslutet till de stora kommunikationslederna mot söder och sydost över Dnjepr- och Volgalinjerna. Staden hade tidigt utvecklat sig till ett av den nordiska handelns allra viktigaste centra, och den märkliga handelsrepubliken kom länge att starkt präglas av det en gång betydande skandinaviska befolkningselementet.[1]

I handelsutbytet västerut hade novgoroderna äldst även tagit aktiv del, men efter hand avtog den ryska aktivhandeln, och Novgorods förbindelser med världsmarknaden kommo att helt domineras av västerlänningar, först gotlänningar och senare tyskar.[2]

Redan mycket tidigt hade gotlänningarna ett kring en S:t Olovskyrka samlat eget faktori i Novgorod — Gotenhof. Den tyska östersjöhandelns kraf-

[1] Se Bugge, Novgorod, jfr Verkehrswege. Se även Thomsen 382. De viktigaste ryska arbetena om Novgorod och dess handelsförbindelser äro: Berežkovs och framför allt Nikitskijs omfattande postuma verk, kompletterat av en utförlig recension av A. S. Lappo-Danilevskij. Så vitt jag har kunnat finna, innehålla dock dessa verk för Novgorods västliga förbindelser knappast något väsentligt utöver vad som kan inhämtas ur den tyskspråkiga litteraturen. Huvudarbetet för den medeltida europeiska handeln i Novgorod är nu Goetz, Handelsgeschichte. En god översiktlig orientering lämnas av Hausmann. Hänvisas kan vidare till specialarbeten som Wincklers, Bucks och Gurlands. För ytterligare uppgifter om företrädesvis äldre rysk och tysk litteratur hänvisas till Schlüter, Skra 2 noten.

[2] Novgorods försvinnande aktivhandel torde åtminstone delvis stå i samband med att det sjödugliga nordiska elementet allt mer och mer uppsögs av den slaviska massan. Se Bugge, Novgorod 583.

tiga expansion under senare hälften av 1100-talet förde även tyskar i efter hand allt större antal till Novgorod, och de anlade här en egen kyrka och handelsgård — S:t Peter. Båda dessa anläggningar lågo på »handelssidan» på Volchovs högra strand, de förstkomna gotlänningarnas närmast floden, tyskarnas högre upp.[3]

Handeln mellan ryssar och västerlänningar i Novgorod reglerades från 1100-talets senare del genom en rad fördrag mellan fursten av Novgorod och köpmännen.[4] Det äldsta bevarade av dessa är ett utkast från 1189, som i inledningen refererar till en äldre fred. I detta fördragsutkast liksom i de senare fördragen av år 1259 och 1268/69 framstå som parter på köpmännens sida jämte tyskarna även gotlänningarna. Emellertid ha dessa senare alltmera överflyglats av den övermäktiga hanseatiska konkurrensen, och under 1300-talet har även Gotenhof övergått i tyskarnas händer.[5]

De nämnda fördragen ta givetvis huvudsakligen sikte på handelns internationella sida och reglera på grundval av ömsesidig likställighet förhållandena mellan ryssar och västerlänningar på handelsplatserna. Fördragen innehålla såsom redan framhållits även en del bestämmelser av rent juridisk innebörd, som kunna ge anledning till rättshistoriska undersökningar.[6]

De rättskällor från Novgorod, som i detta sammanhang skola behandlas, äro dock av ett annat slag, nämligen upptecknings arna av den interna rätt, som gällde för köpmännen inom S:t Petersgården. Denna rätt — den s. k. Novgorods Skra — föreligger i ett flertal olika redaktioner, vilkas relationer inbördes och till annan rätt avslöja mycket tydliga brytningar mellan de olika rättssystem, som gjorde sig gällande i det baltiska området.

Att Novgorods Skra kan göra anspråk på ett betydande rättshistoriskt intresse, har påvisats av F. Frensdorff i två åren 1886/87 utkomna värdefulla undersökningar, Das statutarische Recht der deutschen Kaufleute in Nowgorod, vilka äro av grundläggande betydelse för ett studium av dessa säregna rättskällor.[7]

En förträfflig samlad textkritisk utgåva av de olika skra-redaktionerna

---

[3] En planskiss över Novgorods handelssida (*Torgovaja storona;* motsatta sidan kallades efter Sofiakyrkan *Sofijskaja storona*) finnes hos Nikitskij 179. Med tysk översättning återges denna skiss av Goetz i Handelsverträge 114 och något bearbetad även hos Gurland 3.

[4] Se ovan s. 23 f.

[5] Redan 1331 synas tyskarna ha innehaft gården (HansU II nr 505), och från 1402 finnes ett särskilt fördrag med gotlänningarna, enligt vilket upplupen hyra erlades och de villkor närmare stipulerades, på vilka de tyska köpmännen i Novgorod även i fortsättningen skulle få disponera Gotenhof (HansU V nr 540).

[6] Se ovan s. 24.

[7] Frensdorff, Stat. Recht I—II.

föreligger sedan 1911.[8] Denna edition innehåller vidare icke endast utförliga ord- och sakregister med språkliga och historiska kommentarer utan även mycket omfattande uppgifter om källor och rättshistoriska paralleller, varigenom ett studium av dessa eljes icke så lättillgängliga rättskällor väsentligt underlättas. Som inledning till ett dylikt studium kan lämpligen tjäna en av W. Schlüter ursprungligen i föredragsform given koncentrerad framställning.[9] Schlüter redogör även för organisationen av S:t Petersgårdens ledning och häri vid olika tidpunkter vidtagna förändringar, vilka förhållanden här endast i förbigående kunna beröras.

Man räknar med sju olika redaktioner av Novgorods Skra, tillkomna under en tidrymd av inemot 400 år och samtliga skrivna på lågtyskt språk. Av dessa bilda de tre första en sammanhängande grupp för sig, vilken är tydligt avgränsad från de fyra senare. Skra IV tillhör visserligen ännu 1300-talets mitt och Skra V dess sista år, men de senare redaktionerna härstamma avgjort från S:t Petersgårdens snart därefter på grund av rysslandshandelns ändrade förutsättningar inträdande nedgångstid. Skra VII utfärdades av Lybecks råd så sent som 1603 och står i samband med ett sista förtvivlat försök att väcka liv i den nu ohjälpligt döda medeltida handelsformen.

Det är den första gruppen, Skra I—III, som här skall behandlas. De senare redaktionerna komma endast att undantagsvis uppmärksammas. Beträffande den första gruppen ligger dock saken så till, att det är nödvändigt att även gå in på handskriftsförhållandena.

9. Skra I, Skra II och Skra III

Av den äldsta skraredaktionen, Skra I, existerar en fullständig handskrift i Lybeck och ett mindre fragment i Wolfenbüttel.[1] Såväl handskriften som fragmentet dateras av språkliga och paleografiska skäl till c. 1270.[2] Själva redaktionen kan dock vara äldre, även om skäl anförts, som synas göra

---

[8] Schlüter, Skra I—VII.

[9] Schlüter, Novgoroder Schra.

[1] Fragmentet är skrivet på samma blad som det ovan s. 21 omtalade Wolfenbüttelfragmentet (*Wo*) av VStL. Det är publicerat av W. Schlüter i Bruchstücke 509/510.

Då Schlüters förträffliga skraedition tyvärr är sällsynt i svenska bibliotek, skola här även angivas äldre utgåvor av de olika redaktionerna. Skra I finnes i: Sartorius II 16 f.; LU I s. 700 f. (Efter Sartorius även i LECU VI nr 2730.)

[2] Höhlbaum, HansU III 359; Frensdorff, Stat. Recht I 6; Schlüter, Skra 8; Korlén, Texte 198.

det mindre sannolikt, att tidpunkten för tillkomsten kan sättas mycket längre tillbaka än till århundradets mitt.[3]

Oavsett när den i handskriften bevarade texten redigerats, kan den naturligtvis innehålla en avsevärt äldre rättstradition. Inledningen för rätten tillbaka till den tyska novgorodgårdens början, och på ett par ställen åberopas gammal sedvana (§ 2 och § 9 b). Det är icke osannolikt, att innehållet åtminstone delvis går tillbaka till tyskarnas första uppträdande på novgorodmarknaden under 1100-talet.

Skra I omfattar icke mera än ett tiotal artiklar. Innehållet utgöres till allra största delen av en för de speciella förhållandena avpassad partikularrätt. Några källor för Skra I ha hittills icke påvisats.[4] De flesta bestämmelserna äro också av så speciell art, att man knappast kan räkna med att träffa på förebilder på annat håll. Det är givetvis möjligt, att en del redan före tyskarnas ditkomst av skandinaverna utbildade sedvänjor kunna ha direkt övertagits. Tillvaron av nordiska inslag i Skra I är därför ingalunda otänkbar, och själva namnet Skra kan leda tanken till ett skandinaviskt arv.[5] Även det i § 2 om offentlig sammankomst begagnade ordet *stevene* synes vara av nordiskt ursprung.[6] Möjligheten av att ytterligare en del nordiska drag kunna förekomma måste sålunda i varje fall hållas öppen.

Nästa redaktion — Skra II — har bevarats i tre handskrifter; en i Lybeck (L), en i Köpenhamn (K) och en i Riga (R). Alla återgå direkt eller indirekt på en gemensam förlaga och överensstämma sinsemellan mycket nära.[7] På en mycket betydande punkt står emellertid R i skarp motsättning till de båda övriga. L 60, varmed K 60 till innehållet helt överensstämmer, lyder:

---

[3] Schlüter, Skra 8: omnämnandet av den 1225 invigda Mariakyrkan i Visby; räkningen efter liviska pund, som knappast kan ha blivit allmän förrän en längre tid efter Rigas uppkomst.

[4] Frensdorff, Stat. Recht I 8.

[5] En redogörelse för detta ords användning och nordiska proveniens lämnas av Frensdorff i Stat. Recht I 2 f. Som Maurer påpekat i Rec. förekommer ordet *skra* även i GL, där det i I 20: 14 talas om *etar manna scra* i betydelsen släkttavla.

[6] Jfr fgu. *stefna, stemna,* fsv. *stæmna;* fno. *stefna.* Se vidare Frensdorff, Stat. Recht II 37 Anm. och Maurer Rec. De av SL anförda exemplen under *stevene* synas vara hemmahörande i det baltiska området.

[7] En stamtavla över handskrifternas släktskap har framlagts av Schlüter, Skra 16. Följande äldre editioner av Skra II finnas. L: Sartorius II, första delen parallellt med Skra I, 16 f., fortsättningen 200 f. (även i LECU VI nr 3023); LU I, första delen i form av noter till Skra I s. 700—703, fortsättningen s. 703 f. K: H. Behrmann; Sartorius II, första delen i form av parallelltryck till Skra I och II L, fortsättningen som noter till II L; Andreevskij; Alving. R: Schlüter, Riga.

Were dat also, dat de koplyde an deme hove an jenigeme rechte tvivelden, dat nicht bescreven were, dat scolden se theen an den raat to Lybeke; dat willet se gerne senden dar, dat men it scrive an dat book.

Denna viktiga artikel har överhoppats på motsvarande plats i R. Vid slutet av denna handskrift finnes emellertid en rasur, vars tidigare skrift numera har kunnat läsas och befunnits vara av samma innehåll som § 60 i L och K.[8]

Härmed förhöll det sig på följande sätt. På 1290-talet gjorde Lybeck en framstöt för att på Visbys bekostnad skaffa sig hegemonien i Novgorod. I en rad bevarade urkunder från tiden 1293—1295 kunna vi följa aktionen, som gick ut på att appellationen från Novgorod — och därmed nylagstiftningen för handelsgården — skulle få ske endast till Lybeck.[9] Ett stort antal tyska handelsstäder vunnos för reformen, och det är den nya ordningen som kommer till uttryck i Skra II L och K 60.

Emellertid ställde sig några städer, främst bland dem Riga, på Visbys sida, och man lät t. o. m. här ur sitt exemplar av Skra II radera ut den omstridda artikeln. Senare har dock Riga fått slå till reträtt inför det mäktiga Lybeck, och från 1298 föreligger en förklaring av Rigas råd, att den ifrågavarande artikeln i Skra förstörts utan dess vetskap och medgivande och att man skulle rätta sig efter Skra, som den förelåg före dennas utplånande.[10] Karakteristiskt nog har den utplånade artikeln dock icke återinförts i Rigas skraexemplar.

Med ledning av urkunderna i appellationsfrågan kan sålunda Skra II:s tillkomst med stor säkerhet dateras till 1295 eller 1296.[11] Skra II är en betydligt mera omfattande rättsuppteckning än den äldre redaktionen. Den har först och främst i sig upptagit hela Skra I med några smärre ändringar, och vidare ha tillkommit en stor mängd nya bestämmelser, så att Skra II allt som allt består av mer än 60 artiklar. De nytillkomna artiklarna äro, såsom Frensdorff visat, nästan helt och hållet hämtade från den lybska rätten, och det var sålunda icke endast i appellationsparagrafen utan även beträffande det materiella rättsinnehållet, som Lybecks starka inflytande i Skra II gjorde sig gällande.[12]

Det av Frensdorff för Skra II påvisade starka beroendet av lybsk rätt är nämligen alldeles obestridligt. Största antalet av de utöver Skra I tillagda artiklarna gå direkt att återföra på lybska förebilder, och genom en

[8] Schlüter, Skra 13.
[9] HR I nr 66—71.
[10] HR I nr 72.
[11] Jfr Korlén, Texte 199.
[12] Frensdorff, Stat. Recht I 11 f.

undersökning av artiklarnas ordningsföljd har Frensdorff också kunnat visa, vilken grupp av den lybska rättens handskrifter, som förlagan tillhört. Vid redaktionen ha dock de speciella förhållandena i Novgorod skickligt beaktats, och bearbetarens verk förtjänar ett gott vitsord. Vidare äro böterna genomgående förändrade, oftast halverade.

De fåtaliga artiklar, som icke motsvaras av lybska förebilder, tillgodose särskilda novgorodska behov och äro med all sannolikhet originella. En mycket nära överensstämmelse mellan § 24, vilken saknar förebild i Lybeck, och VStL kan dock framhållas.[13]

Skra II har, som redan omtalats, dessutom i sig upptagit Skra I. Med hänsyn till att de nytillkomna partierna av Skra II så helt behärskats av lybsk rätt, kan det vara av särskilt intresse att något studera de visserligen endast obetydliga ändringar Skra I härvid undergått. En ev. motsättning mellan det äldre rättsskedet och den segrande lybska rätten borde ju nämligen möjligtvis kunna utläsas ur dessa ändringar.

Avvikelserna äro emellertid få och föga märkliga. Frensdorff har lämnat en kortfattad redogörelse för dem i Stat. Recht I 25. Han har här även påpekat, att en liten ändring vidtagits i § 5, vilken, som han säger, »underlättar bevisföringen mot gesäller (Knappen) som uppresa sig mot sina herrar». Emellertid sträcker sig ändringen längre än vad Frensdorff härmed angivit och träffar även värjemålsproceduren i detta fall.

Förändringarna synas kunna vara av ett visst principiellt intresse och förtjänta av att närmare uppmärksammas. Stadgandet rör en gesäll, som under resan eller i Novgorod uppreser sig mot sin herre eller mot en mästare. Straffet är detsamma i båda redaktionerna, tio mark silver för huvudmannen och en mark silver för var och en i flock och färd. Skillnaden ligger i bevissystemet. Slutpartierna av ifrågavarande artiklar lyda nämligen:

Skra I 5

... Wert jegen cnape so dumcøne, it si upe dhere reise odher in dheme hove, dhat he sic to unplichte uplendet wedher sinen herren of jegeinen mesterman, dhar schadhe unde ungemac af comen moge, wert dhes sunderlike jegen knape vorwunnen, dhat he dhes høvetman si, he betere X marc silveres, unde alle, dhe mede an vlocken unde an verdhen sin, to marc silveres, werdhet se dhes vorwunnen

Skra II L 5

... Wert jeneg knape so dumköne, it si uppe der reise oft in deme hove, dat he sic to umplichte uplendet weder sinen heren ofte jegenen meisterman, dar scade unde ungemac af komen möge, wert des synderlike jenich knape vorwunnen, dat he des hovetman si, he gelde X marc silveres, unde alle, de mede an flocken unde an verden sin, to marc silveres, werdet si des verwunnen mit tven bederven mannen, de

[13] Jfr nedan s. 72.

mit tven mestermannen unde mit tven knapen unde mit dheme schepherren, is it an schepes bort, ofte he entsegge sic mit XII manne edhen, unde alle dhe anderen mit III manne edhen.

umberopen sin eres rechtes; mer swen man ane tych anspreket, de mach sic untseggen mit sines eines hant.

Enligt Skra I måste den anklagade sålunda överbevisas med vittnesmål av två mästare och två gesäller samt av skeppskaptenen, om brottet begåtts ombord. Skra II föreskriver däremot överbevisning med två rättskaffens, otadliga män. Den anklagade kan enligt Skra I värja sig med 12 mans ed, om han är huvudman, och med 3 mans ed, om han är delaktig. Skra II däremot berättigar den utan bevisning anklagade att fria sig med sin egen ed.

Såväl överbevisningen med två vittnen som ensam värjemålsed förekomma ofta i den äldsta lybska rätten. Bakom ändringen kan möjligen ligga en brytning mellan det gamla i Skandinavien starkare förankrade edgärdsmannabeviset och modernare i Lybeck omfattade bevisprinciper. Som ett indicium för en dylik brytning är denna ändring i varje fall värd att beaktas. Det förtjänar vidare framhållas, att överbevisningen enligt Skra I är en originell procedur med representanter för båda parter. Den är säkerligen speciellt utbildad för Novgorod.

De övriga skiljaktigheterna mellan Skra I och Skra II synas emellertid icke illustrera någon brytning mellan två olika rättssystem. Det måste dock framhållas, att orsaken till att ev. rättsmotsättningar mellan I och II så föga framträda i ändringarna givetvis först och främst är att söka i Skra I:s karaktär av särstadganden för Novgorod, som knappast torde ha kunnat komma i starkare konflikt med den lybska rätten, därför att denna icke beaktat liknande förhållanden.

Skra II kan sålunda sägas beteckna en fullständig seger för Lybecks hegemonisträvanden i Novgorod. Mycket påtagliga uttryck har denna seger tagit i appellationsparagrafen och i den kompakta massa av lybsk rätt, som möter i de nytillkomna partierna.

I en egendomlig motsatsställning till den om ett överväldigande lybskt inflytande vittnande Skra II står nästa redaktion — Skra III. Denna föreligger i en enda medeltida handskrift i Lybeck från förra delen av 1300-talet.[14] Av paleografiska, språkliga och vissa andra skäl har redaktionen daterats till c. 1325.[15]

[14] Före Schlüter har Skra III utgivits med rysk översättning av P. Tal'. Denna edition är emellertid ytterst otillfredsställande. (Se Schlüters Rec.)

[15] Se Schlüter, Skra 21; Frensdorff, Stat. Recht II 6.

Skra III har i sig upptagit Skra II, som den nära följer artikel efter artikel, dock med en hel del ändringar, och innehåller dessutom några tillägg, så att den allt som allt består av ett sjuttiotal artiklar. Den lämpligaste utgångspunkten för en undersökning av de båda redaktionernas inbördes ställning utgör appellationsfrågan. Skra II:s ovan behandlade appellationsartikel, § 60, har nämligen uteslutits i Skra III, och i stället har tillkommit en ny § 68 av följande lydelse:

Skra III 68. Van ordelen

It is to wetende, dat men alle rechte, de in desseme boke staen, na dessen boke richten scal. Were dat over also, dat en nye recht upstunde, dat in dessen boke nicht ghescreven en were, dat scolde de olderman unde sine wisesten dar untweren bi willen unde bi vulborde beider partigen, of se jummer moghen. Weret over also, dat dat recht of ordel jenich man beschelden wolde, de scal leggen under sunte Petere dre marc sulvers; so scal de olderman unde sine wisesten dat recht bi wetende unde bi vulborde der partigen an beiden siden bescriven an den raet unde stat to Lubeke unde an den raet unde an de stat to Gotlande. De scolen darto ten de jene, de dar sculdich sin over to wesende. De scolen dat untweren mit rechte, unde wo lancge dit recht an richtes dwancge steit, so blivet en jewelic man unvorsumet in alle sime rechte. Unde wo se den des rechtes overen dreghen, dat scolen se bescriven in den hof to Nogarden. Dat scal men den vort vor en recht in dit boc scriven. Wert den de man, de dat ordel besculden hevet, neddervellich des rechtes, so hevet he sunte Petere vorboret de dre marc sulvers. Wert he oc an siner sake recht, so scal men eme wedder gheven sine dre marc.

Den omstridda frågan har sålunda här fått en lösning, som i allt bär en tydlig prägel av kompromiss. Lybecks långtgående krav ha pressats tillbaka, och appellationen skall gå till både Lybeck och Visby, vilka ha att gemensamt besluta.[16]

Samma delning av makten utmärker Skra III 69, som bestämmer, att överskottet från S:t Peter i Novgorod vartannat år skall föras till Visby och vartannat år till Lybeck. Enligt Skra I 9 b skulle detta överskott »efter gammal sed» föras till Visby och förvaras i S:t Peters kista i Mariakyrkan. De fyra nycklarna till denna kista skulle innehas av fyra åldermän, en från vardera Visby, Lybeck, Soest och Dortmund. Den tyska köpmannaorganisationen, där det westfaliska elementet från början var mycket starkt framträdande, undanträngdes dock snart i inflytande av de kraftigt uppväxande östersjöstäderna. I Skra II har nämnda paragraf i Skra I utelämnats, dock utan att ersättas av någon ny. Skra II:s hela prägel för övrigt låter misstänka lybska framstötar även på denna punkt. I Skra III har emellertid frågan fått en mot appellationsbestämmelserna nära svarande kompromisslösning.

[16] Att bestämmelsen även tillämpats i praktiken har Frensdorff visat för ett fall från 1373 (Stat. Recht II 13).

Samma kompromisskaraktär, som präglar de nytillkomna §§ 68 och 69 i Skra III, kan också sägas vara utmärkande för denna redaktions hela rättsinnehåll. Såsom redan nämnts bygger Skra III på Skra II, vars huvudmassa den upptagit, dock med en del ingalunda obetydliga ändringar och tillägg. Det är dessa avvikelser mellan de båda redaktionerna, som gör Novgorods Skra till en värdefull källa även för Visbys rättshistoria. Som Frensdorff i sin undersökning observerat, visa nämligen åtskilliga av dessa ändringar ett oförtydbart släkttycke med VStL. Frensdorff antar därför, att Skra III tillhört VStL:s källor.[17]

Redan Maurer har i sin korta recension av Frensdorffs arbete starkare än denne framhållit, att vissa av ändringarna dessutom synas nära sammanhänga med svensk rätt och att förhållandet mellan de båda rättskällorna med all sannolikhet är det omvända. Den enligt Maurer på icke allt för starka grunder vilande dateringen av VStL till efter 1332 anser han icke få utgöra något hinder för uppfattningen av Skra III:s beroende av visbyrätt.[18] Sedan äldre fragment av VStL påträffats, framstår det som alldeles klart — oberoende av den exakta dateringen av både VStL och Skra III — att visbyrätten måste vara den givande parten.[19]

Den ovan angivna dateringen för Skra III till c. 1325 har gjorts av Frensdorff och accepterats av Schlüter.[20] Grunderna härtill äro följande. Frensdorff konstaterar först, att stilen i handskriften tyder på 1300-talets första decennier. Han anser sig vidare kunna som gränsår, mellan vilka redaktionen måste falla, sätta 1307 och 1346. År 1307 måste Lybeck på förödmjukande villkor erkänna den danske konungen som skyddsherre[21], och den tillfälliga nedgången i stadens politiska maktställning synes kunna ge en mycket tillfredsställande förklaring till reträtten ifråga om appellationen från Novgorod. År 1346 nyordnades i ett särskilt statut det sätt, varpå novgorodgårdens styresmän — åldermännen — skulle utses. Denna nyordning representerar tydligt en mera framskriden utveckling än de jämfört med Skra II något ändrade valbestämmelserna i Skra III. Då en så väsentlig ändring av valordningen, som det här är fråga om, knappast kan ha företagits helt kort tid efter den i Skra III fastställda avvikande ordningen, finner Frensdorff det rimligast att sätta Skra III till c. 1325. Som ytterligare stöd för denna datering har Frensdorff vidare anfört[22], att

---

[17] Frensdorff, Stat. Recht II 28.

[18] Maurer, Rec. Jfr även ovan s. 19.

[19] Schlüter, Skra 21.

[20] Frensdorff, Stat. Recht II 3 f.; Schlüter, Skra 21.

[21] Se härom t. ex. Hoffman 98 f.

[22] Frensdorff, Stat. Recht II 10 f.

Skra III regelbundet använder uttrycket *de olderman unde sine wisesten*, där Skra II talar om *de olderman unde de ratmanne*. Enligt en av Frensdorff företagen undersökning av urkunderna kan denna ändring i terminologien visas ha inträtt c. 1320.

Såsom visats ovan s. 18 f. kan VStL med ganska stor säkerhet dateras till 1340-talets förra hälft. Ehuru Skra III:s datering synes något tänjbar, måste dock starka skäl anses tala för att den är äldre än VStL.

Avvikelserna mellan Skra III och Skra II skulle därför kunna erbjuda ett tillfälle att studera visbyrätt på ett något äldre stadium än i den föreliggande fullständiga kodifikationen. De lämna i varje fall möjlighet att på ett högst påtagligt sätt konstatera motsättningar mellan lybsk rätt och visbyrätt. Av båda dessa skäl förtjäna de särskild uppmärksamhet i denna undersökning.

Frensdorff har visat upp, att redaktören av Skra III som underlag för sitt arbete använt handskriften R av Skra II[23] — eller kanske rättare en med R överensstämmande handskrift[24]. En jämförelse mellan de båda redaktionerna i största allmänhet visar först och främst en hel del smärre redaktionella ändringar, varigenom Skra III framstår som en självständig överarbetning av Skra II. Särskilt kan vidare anmärkas, att två artiklar i Skra II, 18 och 19, vilka innehålla generella, i detalj gående bestämmelser om böternas fördelning mellan målsägare, S:t Peter och ämbetsmän, uteslutits i Skra III och att även i andra artiklar förekommande bötesbestämmelser omredigerats i konsekvens härmed. Som bötesmottagare jämte målsägaren står i Skra III endast S:t Peter, dvs. det allmänna, medan de bestämmelser som i Skra II tillerkände åldermän och rådmän bötesandelar borttagits.[25] En egendomlig parallell härtill erbjuder det förhållandet, att Skra III uteslutit Skra II:s § 44: *Van gift to nemende*. Denna paragraf innehåller ett allmänt förbud för ålderman och rådman att mottaga gåvor i samband med tjänsteåligganden till högre belopp än högst en mark. Härigenom ha dock tydligen dessa mindre gåvor legaliserats.

Det kan förtjäna sammanställas med Skra III:s tydligen strängare inställning gentemot ämbetsmännens möjligheter att ekonomiskt se sig till godo, att VStL I 1: 5 innehåller en kategorisk förklaring, att rådmännen hade att fullgöra sitt uppdrag utan ersättning.[26]

En allmänt hållen jämförelse mellan Skra III och Skra II kan emellertid icke ge några säkrare hållpunkter för undersökningen. För att förhållandet

---

[23] Ibid. 7 f.

[24] All sannolikhet talar ju nämligen för att Skra III tillkommit i Visby.

[25] Dessutom äro bötesbeloppen ofta ändrade.

[26] VStL I 1: 5: *vnde negein radman scal vmme gud oder vmme mede sitten.*

mellan de båda redaktionerna skall framträda i full belysning är en ingående detaljanalys nödvändig. Undersökningen skall därvid först och främst samlas kring några punkter, som särskilt kunna ge anledning till ett studium av brytningen mellan de konkurrerande rättssystemen och till en överblick över dessas relationer till annan rätt.

10. Skra III i förhållande till Skra II. Detaljanalys

Frensdorff följer i sin framställning en systematisk anordning av stoffet i författning, straffrätt och privaträtt. Han strävar härvid att åtminstone antyda samtliga ändringar men uppehåller sig särskilt vid sådana ställen, som enligt hans uppfattning kunna vara av mera allmänt intresse för den tyska rättshistorien.

Huvudintresset för denna undersökning måste naturligtvis samlas kring de punkter, som kunna lämna några bidrag till visbyrättens utvecklingshistoria. En annan stoffanordning än Frensdorffs skulle därvid ur vissa synpunkter kunna vara lämpligare, men för att icke onödigtvis försvåra ett studium parallellt med Frensdorffs grundläggande arbete kommer hans disposition att i stort sett följas. Därjämte skola emellertid några mera spridda iakttagelser tillfogas. På en del av Frensdorff endast flyktigt berörda eller icke alls uppmärksammade punkter skall undersökningen på grund av de här anlagda synpunkterna och i enlighet med de här följda linjerna vidgas och fördjupas.

De av Frensdorff i avsnittet »Verfassung»[1] behandlade ändringarna ha redan berörts i samband med dateringsdiskussionen. Emellertid finns det ytterligare åtminstone en av Frensdorff icke observerad punkt, som i detta sammanhang måste uppmärksammas. Det rör artikel 1: *Wo men den olderman kesen scal.*

Det väsentliga innehållet i denna artikel går tillbaka redan på Skra I 1. Härifrån har bestämmelsen övergått till Skra II 1, där den dock försetts med ett litet tillägg. Texterna lyda:

Skra I 1

Somervare unde wintervare, so wanne se komet in dhe Ny, so solen se oldermanne kesen dhes hoves unde synte Peteres under sic selven, dhe dhar rechtest to sin, van wiliker stat so se sin.

Skra II R 1. Wo man den olderman kesen sal

Somervare unde wintervare, so wanne se komet in de Nu, so solen se oldermanne kesen dhes hoves unde sente Peters under sic selven, de dar rechtest to sin.[2]

[1] Frensdorff, Stat. Recht II 10 f.

[2] Utelämnandet av *van wiliker stat so se sin* i Skra II uppfattas av Frensdorff (Stat.

Dhese olderman dhes hoves, dhe hevet vorth vrien wilcore to kesende ver man eme to helpe, dhe eme rechtest sin; we sic dhes enten wille, dhe betere sante Peter 1 marc silveres.

Dese olderman des hoves, de hevet vorth vrien wilcore to kesende IIII man eme to helpe, dhe eme rechtest sin; we sic dhes enten wille, dhe betere sente Petere I marc solvers, unde wil hes dharmede los sin, so mach me it eme hogere beden.

Enligt dessa bestämmelser skulle sålunda sommarfarare och vinterfarare, när de kommit upp i Neva, välja gårdens och S:t Peters åldermän.[3] Gårdens ålderman hade sedan att välja sig fyra medhjälpare. Den som sökte undandraga sig detta uppdrag ådrog sig en bot på 1 mark silver till S:t Peter. Skra II innebär på denna punkt en tydlig skärpning gentemot Skra I, på så sätt att här uttryckligen föreskrives, att den som vägrade icke blev fri genom att erlägga boten, utan att man alltjämt kunde tvinga honom vid risk av högre bot.

I Skra III 1, som till sin kärna helt överensstämmer med Skra I, II 1, behandlas nu vägran att åtaga sig uppdrag efter helt nya linjer.

Skra III 1. Wo men den olderman kesen scal

So wanne de somervare edder de wintervare comen in de Nu, so scolen se kesen under sic den olderman des hoves, de dar rechtes to si. Wil he den sic der oldermannesscop nicht underwinnen mit gůden willen, so scal men ene bidden. Wil he den de bede nicht horen, so scal men eme beden dre bot bi des hoves rechte. Wil he der nicht achten, so betere he deme hove viftich marc sulvers.

Vortmer de olderman des hoves scal hebben vrien wilkore to kesende ver man eme to helpende, de eme rechtes sin. Dese, sowanne se to Nogarden comen, scolen vort kesen sunte Peters oldermanne unde to sic mer wisesten, ofte se erer to donde hebben. So we sic des enten wil, so wan he beden is unde eme de dre bot gheboden sin, like deme oldermanne des hoves, also darvore bescreven steit, so betere he sunte Petere X marc sulvers. Vindet oc de olderman der Nuvare, also he in den hof comet, enen anderen olderman vor sic, de scal eme entwiken mit der oldermannesscap. Wert oc en olderman des hoves to Nogarden ghekoren, den scal men kesen bi deme sulven bode, dat hirvore bescreven is.

Här har sålunda först och främst tillkommit den nyheten, att straffansvar införts även för det fall, att någon vägrar mottaga val till posten som gårdens ålderman. Någon dylik vägran förutsattes icke i Skra I, II.

Recht I 9) troligen med rätta som ett steg mot inskränkning av den passiva valrätten. Enligt det ovan s. 57 omtalade statutet av år 1346 skulle nämligen gårdens ålderman väljas av städernas utsända ombud, varannan gång från Lybeck och varannan gång från Visby. Även detta synes sålunda vara en kompromisslösning.

[3] Gårdens ålderman var den högste styresmannen; S:t Peters åldermän handhade vissa ekonomiska och praktiska angelägenheter (Frensdorff, Stat. Recht II 4).

Enligt den långdragna och invecklade proceduren i Skra III skulle den vägrande först bedjas. Om detta icke hjälpte, skulle man tre gånger befalla honom att åtaga sig uppdraget vid risk att eljes förlora sin rätt att besöka S:t Petersgården. Om han trots detta icke gav vika, föreskrives som yttersta ansvar den mycket höga boten av 50 mark silver.

Vidare skola gårdens ålderman och de av honom utsedda fyra medhjälparna — alltså icke som tidigare novgorodfararna direkt — utvälja S:t Peters åldermän och flera rådmän, om det behövdes. Vid vägran att i dessa fall mottaga val tillämpas motsvarande procedur som vid åldermansvalet, men slutboten är här lägre — 10 mark silver. Till sist föreskrives att samma system skulle komma till användning, om det inträffade, att en gårdens ålderman skulle väljas i Novgorod.[4]

Till denna i Skra III nya princip, som sålunda genomgående tillämpades vid val, föreligger en mycket nära parallell i VStL.

VStL II 32: 1

So wanne lyde vt deme rade oder vt der menheit. to bodescap. oder ammete ghekoren werden van der stad weghene. is danne dar ienich man. de vorual heuet de zal sin vorual nömen. er he scede van deme rade. / so scal dat ligghen in deme rade van deme vorualle *V* So wanne he denne to boden oder to ammete ghecoren werd. vnde dat nicht don wil. deme zalmen beden en bod. to dem ersten male bi .X. marken syluers. achtet he des bodes nicht. so bedeman eme en bod to deme anderen male. bi .XX. marken syluers. vnde des ghelic. to deme derden male bi .XX. marken syluers. / wil he denne der driger bod nicht achten. so bedeman eme en bod. bi siner woninge *V* verd he denne en wech. so betere he ganz de. veftich marc syluers dar van nicht to latende / / vnde den man nymber mer börghere to werdende. mer comende vnde varende lik eneme anderen gaste. /

Tillvägagångssättet här erinrar alltså slående om det i Skra III föreskrivna. Liksom där stipuleras först tre olika uppmaningar[5], och det hela utmynnar ytterst i förlust av borgarrätten i staden och dessutom i den enastående höga boten av 50 mark silver.

Emellertid påkalla ett par avvikelser uppmärksamhet. Av mindre betydelse är att den inledande passusen om att den vägrande först skulle bedjas icke förekommer i VStL, men där i någon mån motsvaras av en prövning av laga förfall. Väsentligare är däremot att i VStL icke föreligger det underliga och något oegentliga förhållandet från Skra III, att ingen särskild bot föreskrives vid de två första omgångarna och att straffet är av den

[4] Det är karakteristiskt, att dessa skärpta bestämmelser mot vägran att åtaga sig offentligt uppdrag införas i Skra III, samtidigt med att ämbetsmännens rätt till gåvor och bötesandelar avskaffas. Jfr ovan s. 58.

[5] Likheten observerad av Schlüter, Skra 51 not 4.

karaktären, att det tydligen avses komma till användning först efter den tredje uppmaningen. I VStL stadgas i stället 10 marks bot första omgången, 20 mark i vardera andra och tredje. Först i fjärde sätter förlusten av borgarrätten in, och därefter tillkommer dessutom 50-marksboten.

Det är emellertid anmärkningsvärt, att skraredaktionerna IV 65 och V 76 här infört 10 marks bot i första, lika mycket i andra och 50 marks bot samt förlust av rätten att besöka gården i tredje omgången.

Skra IV 65

Vortmer wan es nod is, dat men eynen hoves olderman keysen sal, den scolen keysen de gene, de van den steden utghesant werden; wolde de ghekorne dat vorseggen, so scolden eme enbeyden sante Peters olderlude to dem eyrsten male unde to deme anderen bi X marken, to deme dridden male bi viftigh marken unde bi des hoves rechte.

Des hoves olderman scal men keysen to ener tid van Lubeke, tor anderen tit van Gotlande.

Detta står tydligen något närmare den ovan anförda artikeln ur VStL. Den möjligheten torde sålunda kunna föreligga, att det i Skra III tillämpade systemet kan bygga på ett äldre stadium av dessa bestämmelser i visbyrätten, varvid givetvis modifikationer vid överflyttningen alltid äro tänkbara. Det senare i VStL föreliggande utvecklingsstadiet kan sedan i sin tur ha inverkat på nästa skraredaktion. I vilket fall som helst är dock den i Skra III nyinförda principens samband med visbyrätt ofrånkomligt.

Det mest givande materialet för en jämförelse mellan Skra III och Skra II faller närmast inom det straffrättsliga området. Först och främst skall här § 31 behandlas.

Skra II R 31. Van deme vrede in der gredenizen

Sowelic man brokaftich wert oder den anderen sloge in der grenieten oder oppe deme kerichhove oder in dher kerken oder in dheme groten stoven, dhar se inne pleget to etende, dhe scal beteren na dheme broke, den he brect; unde dhar untboven scal he beteren III marc solveres vor enen marketfrede, dhe scal half hebben de clegere unde de twedel sente Peter unde dhat dridden del half de olderman unde half de ratmanne.

Skra III 31. Van twibote

So welk man brochachtich wert edder den anderen sloghe in der gridenize edder uppe deme kerchove efte in der kerken edder in deme groten stoven, dar se inne pleghet to etende, efte in der badestoven, dar en man naket sit, edder uppe deme hemeliken hus, dar en man sittet sines ghemakes, dat is al twibote, beide tjeghen den cleghere unde sunte Petere.

Artikeln behandlar sålunda några särskilt fridsskyddade områden, nämligen i Skra II kyrkan och kyrkogården samt de speciellt novgorodska lokali-

teterna vaktstugan[6] och den stora stugan. Fridsbrott på dessa platser bestraffas med en tilläggsbot av tre mark silver utöver den ordinarie boten. Något oegentligt formuleras saken: *unde dhar untboven scal he beteren III marc solveres vor enen marketfrede.* Skra II:s förebild är nämligen helt säkert som Frensdorff visat den lybska rätten — Hach II 142, där det stadgas samma tilläggsbot för brott mot torgfriden. Skraredaktören har överfört den lybska torgfriden till några områden, som voro särskilt aktuella för Novgorod.[7]

I Skra III är denna artikel helt omredigerad. Den har fått överskriften *Van twibote*, och i överensstämmelse härmed är straffet för det speciella fridsbrottet inte längre en tilläggsbot utan i stället en fördubbling av den vanliga boten. Dessutom har antalet skyddade lokaliteter ökats med två, nämligen badstugan och hemlighuset.

För dessa ändringar har Frensdorff först och främst sökt anknytningar i rigarätten. Såväl begreppet tveböte som det särskilda fridsskyddet för badstuga och hemlighus förekommer i vissa av rättsuppteckningarna för Riga.

I Riga D IX 18 skyddas med tveböte jämte kyrkogården, rätten och tre olika torg eller marknader — *mene market, brothmarket* och *vleschmarket* — även hemlighuset och badstugan. Redaktionen Riga C, Hamburg-Rigarätten, saknar motsvarande bestämmelse, men en direkt förebild utgör Riga B I 12 (II 10). Den äldsta motsvarigheten i rigarätten finnes i A 9, som lyder:

Riga A 9

Quicunque alium inhonestauerit in cimiterio, in foro, in stupa, in priuata, duplam emendabit.

För Frensdorff utgör denna serie ett av exemplen på hur Riga D frigjort sig från det starka hamburginflytandet och återupptagit äldre rigarätt.[8]

Emellertid kunna källforskningarna till denna artikel utsträckas vidare. Redan Frensdorff hänvisade till en tydlig parallellism med VStL.

VStL I 10. van twibote

En man is tuibote. in der kerken. in enes mannes herberge vp deme markete vor middendaghe/ in deme badstouen werd en naket man mishandelet. / vp deme hemeliken hus dar en man sittet sines ghemakes/ vp der langhen brugghe/ in deme sceppe dar sin gud inne is dat si minre oder merrere/ vnde wat ghescyd. in der hauene van slachtinge dat is tuibote

[6] *Greniete, gridenisse* är en tysk form för det ryska *grid'nica.* Ordet anses vara bildat på det inlånade fsv. *griþ, gruþ* — fred, säkerhet. Se härom Schlüter, Skra: glossarium; och närmare Tamm 8. Jfr även *grid* hos Berneker.

[7] Jfr även Hach II 65 Var. Se nedan s. 177.

[8] Frensdorff, Stat. Recht II 15.

Detaljöverensstämmelserna äro i själva verket så stora, att man måste uppfatta visbyrätten i någon form som källa till Skra III. Redan kapitelöverskriften *van twibote* är densamma. Mest påfallande äro dock de överensstämmande formuleringarna beträffande de i Skra III tillagda fridsskyddade platserna, badstugan och hemlighuset:

VStL

...in deme badstouen werd en naket man mishandelet. / vp deme hemeliken hus dar en man sittet sines ghemakes/...

Skra III

...in der badestoven, dar en man naket sit, edder uppe deme hemeliken hus, dar en man sittet sines ghemakes,...

Att överensstämmelsen skulle vara fullständig beträffande ens arten av de övriga fridsskyddade områdena kan givetvis inte väntas, därför att visbyrätten tog hänsyn till sådana för dess borgare särskilt viktiga områden som marknadsvimlet på torget före middagen, hemmet, långa bryggan, skeppet och hamnen, medan man i statutet för novgorodgården, där direkta motsvarigheter saknades, i stället omgivit andra för dess invånare speciellt viktiga lokaliteter med särskilt fridsskydd.

Det har alltså visats upp, att nyheterna i Skra III 31, ändringen av straffet från en tilläggsbot efter lybskt mönster till tveböte och utsträckningen av det särskilda fridsskyddet till badstuga och hemlighus, ha direkta motsvarigheter både i rigarätt och visbyrätt.

Undersökningen bör emellertid icke stanna härvid. Ett alldeles särskilt intresse, när det gäller att söka hemorten för denna rättsuppfattning, erbjuder den svenska medeltidsrätten.[9] Tveböte förekommer ofta som term och specialstraff i olika sammanhang i svenska källor och även på ett enstaka ställe i GL (I 63: 3). Särskilt fridsskydd för kyrka och torg torde de flesta medeltidsrätter känna till i en eller annan form. Mera anmärkningsvärt är däremot att badstuga och hemlighus på många ställen i fornsvensk rätt omgivas av ett speciellt fridsskydd.

Exakt samma princip som i VStL tillämpas i BR. Enligt BR 12: 3 äro sår och dråp i badstuga och hemlighus belagda med tveböte.

BR 12: 3

Hwar sum annan dræpær i bastuwu. liggi i twæböte en sex manna vitni æru til. æru eig vitni til. væri sik meþ XII raþmannum. alt þæt i bastuwu giors [meþ] sarum æller drapum. liggi alt i twæböte. samu lagh æru vm hæmilik hus.

Enligt BR 12: 1 är våld i kyrka och på kyrkogård edsöresbrott. Den bevarade redaktionen visar oss alltså bjärköarätten på ett stadium, då den

[9] Jfr Bolin, Stockholm 310.

redan påverkats av edsöreslagstiftningen. Det är emellertid sannolikt, att även dessa delikt på ett bakom edsöreslagstiftningen liggande stadium av bjärköarätt kunna ha tillhört tvebötesbrotten.[10]

I MEStL Eds 1: 1 äro badstugufrid och hemlighusfrid jämställda med hemfrid, och brott mot dessa frider äro edsöresbrott. MELL Eþs 3 följer samma regel. Närmast som en utvidgning av hemfriden framstår även hemlighusfriden i SdmL M 27: pr, där dråp i hemlighuset bestraffas med treböte.[11]

Emellertid torde det icke vara riktigt att uppfatta det speciella skyddet för badstuga och hemlighus som en vidareutveckling av hemfriden. Häremot tala de äldsta källornas vittnesbörd. VgL I upptar i O § 6 även de hithörande fallen, nämligen att dräpa någon i badet eller i badstuga eller då han uträttar sitt tarv.

VgL I O 6

... Dræper .i. löghu. ællær i. bastughu. dræpær. þa han nöte þarwa sinæ ...[12]

Det framgår av detta, att det är själva funktionen som är fridsskyddad och att situationens hjälplöshet gör, att brottet uppfattas som nidingsverk. Samma uppfattningssätt möter man i en direkt motsvarande bestämmelse i den norska Gulatingslagen 240, vilket stadgande jämte VgL I O 6 av Maurer betecknats som en äldre förebild till VStL I 10.[13] Även själva formuleringen i VStL synes röja samma uppfattning: *in deme badstouen werd en naket man mishandelet.* | *vp deme hemeliken hus dar en man sittet sines ghemakes.*

Då det icke synes troligt, att VgL och de norska lagarna skulle ge uttryck åt endast en speciellt västsvensk-norsk uppfattning, ha antagligen på ett senare utvecklingsstadium i svearätt och i lands- och stadslagen av nära till hands liggande skäl dessa gamla nidingsverk kommit att sammanställas med hemfridsbrotten och indragas under edsöresmålen.

---

[10] Detta förhållande, som öppnar vida rättshistoriska perspektiv, behandlas närmare i större sammanhang nedan i kap. 18, där även andra påtagliga överensstämmelser mellan VStL I 10 och fsv. rätt uppmärksammas.

[11] Vissa bestämmelser i svealagarna visa, att slag — även utan blodvite — som utdelades i badstuga betraktades som särskilt förorättande och jämställdes med motsvarande förseelse vid dryckeslag, marknad, ting eller inför kyrkfolket, se nedan s. 174.

[12] Jfr även VgL II O 2: 3—4: §. 3. *Þet ær niþings værk ðræpæ man .i. kirkyu æller ee huar han nöter þarua sinnæ.* §. 4. *Þet ær niþings værk at ðræpæ man a sunðæ.* Även enligt MELL DrVl 16 var det nidingsverk att dräpa sovande eller simmande man.

[13] Maurer, Rec. 29 f. G 240: *Um misvigi. ... En þat er hit siaunda eſ maðr er veginn þa er hann gengr þarva sinna ...*

Jfr även ett specialfall i F IV 17: ... *Eſ maðr sitr á borði oc gengr hann þurfta sinna oc rindr maðr honom á kaf heiptugre hendi. þá scal fullrétti uppi oc öfundarbót ...*

Oberoende av hur det kan förhålla sig härmed är emellertid det i detta sammanhang väsentliga, att dessa i VStL, rigarätt och Skra III mötande särfridsbestämmelser uppenbarligen kunna ledas tillbaka till en av allt att döma mycket gammal, i Skandinavien hemmahörande rättsuppfattning.

Samma förändring av straffet från en med lybsk rätt överensstämmande tilläggsbot i Skra II till tveböte i Skra III finner man i § 39, som handlar om förfördelande av novgorodgårdens förtroendemän och tjänstemän *mit worden edder mit werken.*[14] Någon motsvarighet till denna princip finnes icke i VStL. Däremot erbjuder BR åter en parallell. BR 21: 1 handlar om stadsbo, som utför något fogdens eller rådmännens uppdrag i staden. Missfirmelse av en sådan med ord eller gärning straffas med tveböte för sår och dråp, men för ord är boten ej högre än för andra män.[15]

Motsvarande lagrum i MEStL, R 32: pr, stadgar tveböte både för ord och gärningar, men i 32: 1 tillägges dessutom att stadens och fogdens svenner icke ha rätt till högre bot för missfirmelse med ord än de män, som icke utföra något uppdrag i stadens tjänst. I ett annat specialfall föreskriver MEStL B 22: 1 tveböte för skada, som drabbar väktare eller stadens svenner under tjänsteutövning.

För denna ändring i Skra III 39 går det alltså icke att visa upp en serie över Riga och Visby till skandinavisk rätt, men sammanställd med det för Skra III 31 skildrade sammanhanget är den principiella överensstämmelsen med svensk stadsrätt anmärkningsvärd. Det måste dock framhållas, att en från BR hämtad parallell på grund av denna lags outredda källförhållanden ger endast ett ganska bräckligt stöd för ett instituts nordiska härstamning, om man icke kan visa upp, att ifrågavarande institut dessutom har stark förankring i skandinavisk rätt. Härtill kommer i detta speciella fall att den äldsta lybska rätten använder dubbel bot i en jämförlig artikel om *preco civitatis* i tjänsteutövning.[16]

[14] För Skra II 39 jfr utom den av Frensdorff åberopade Hach II 47, som handlar om rådmännen, även II 220, där övergrepp mot person i stadens tjänst behandlas. Om den gängse formuleringen i lybsk rätt: *mishandelinge mede worden edder mede werken, facto vel verbo,* se Reuter 82. Överensstämmelsen med formuleringen i de svenska stadsrätterna är påfallande.

[15] BR 21: 1. *Nv kan swa vara at foghotin aeller raþmaen naennae* [*naemnae*] *byman at gangae. vm staþin eptir hwaeriu þaet haestz* [*haelzst*] *aer. hwar sum þem misfirmir meþ orþum. aeller giaerningum. þaet liggi alt i twae böte. baþi i drapum ok sarum. en i orþafari aeru þaer eig högrae en andri maen.* Jfr härmed Liedgren 53: ... *hwar sum þöm misfyrmir mz orþum. älla gerningum. þz ligge alt i twäböte. foghatins* — (slut på fragm.). Här synes alltså den dubbla boten kunna gälla både för ord och gärning, även om en ev. inskränkande bestämmelse efteråt kanske icke får anses helt utesluten.

[16] Hach I 55: *De precone male tractato. Si preco ciuitatis in obsequio burgensium*

Schlüter har som parallellställe till Skra III 39 även anfört den efter lybsk förebild redigerade I 29 i Ribe stadsrätt, som för brott mot rådmän eller tjänstemän stadgar dubbel bot och därigenom avviker från förebilden. Det är i varje fall värt att lägga märke till, att i denna rätt, där brytningen mellan skandinaviskt och tyskt är mycket påfallande, man här frångått den lybska förebildens bötessystem och i stället upptagit tveböte.

En liknande serie av anknytningspunkter som ifråga om Skra § 31 kan man vidare få fram ur Skra III 66: *Van dufte*. Då Skra II saknade bestämmelser om stöld, är denna paragraf helt nytillkommen i Skra III.

Skra III 66. Van dufte

Stelet en up ene halve marc sulvers edder mer, he hevet sin lif vorboret. Stelet oc en in der kerken edder in der herberghe, dar he inne wonet, up enen verdinc, de hevet des ghelikes sin lif vorboret. Stelet over we min, den hirvore benomet steit, de scal den hof vorsweren. Comet he na der tit in den hof, so hevet he sin lif vorboret. Enen def, de sin lif vorboret hevet, mach men wol pineghen umme sines sulves daet, efte he nicht al bekennen wil. Mer bespreket he jenighen man, dat en hevet nine macht.

Systemet i Skra III 66 bygger på den från all germansk rätt kända skarpa skillnaden mellan stor och liten stöld. Enligt denna paragraf hade den som stal ½ mark silver eller mera förbrutit livet. För stöld i kyrka eller härbärge gick emellertid dödsstraffsgränsen redan vid ¼ mark silver. Mindre stöld medförde förvisning, och tjuven måste svära att icke återvända. Kom han i alla fall igen, drabbades han av dödsstraff. Slutligen tillägges att man hade rätt att tortera en för stor stöld misstänkt, som icke ville erkänna.[17]

Samtliga dessa element återfinnas i VStL (I 57—58; I 41). Visbyrätten måste utan tvivel uppfattas som Skra III:s källa. Den mycket påtagliga överensstämmelsen på denna punkt har förbisetts av Frensdorff men påpekats av Schlüter. En närmare skildring av VStL:s väl utvecklade stöldbestämmelser, deras källförhållanden och starka anknytningar till svensk

---

indebite tractatus fuerit duplo maior compositio ipsum indebite tractanti incumbit quam alii. Preco, ty. *vrone*, var i Lybeck en rättstjänare med viss lägre domsmyndighet (Hach I 56, II 148). Se även närmare Frensdorff, Verfassung 173.

[17] Av speciellt intresse anser Frensdorff (Stat. Recht II 17 f.) vara omnämnandet av tortyr, som enligt honom icke finnes så tidigt i någon annan tysk rättskälla. Han tänker sig här nordiskt inflytande. Emellertid finnes det endast mycket svaga och delvis omstridda spår av tortyr i den nordiska medeltidsrätten. (Se härom Munktell, Tortyren, 1939 s. 102 f.) Det är dock mycket anmärkningsvärt, att GL ifråga om stöld känner till användningen av tortyr mot misstänkt träl (GL I Add 5). Just i liknande fall var det, som de visserligen under starkt romerskt inflytande stående kontinentalgermanska lagarna kände till tortyren (Munktell a. a. 104). VStL synes förutsätta (I 41), att tortyr kan komma till användning vid stöld. Det är därför icke alldeles osannolikt, att även ursprunget till Skra III:s tortyrbestämmelser är att söka i visbyrätten.

rätt lämnas nedan i kap. 35. Det bör dock redan här framhållas, att dödsstraffsgränsen i VStL, 2 mark penningar, omräknad efter de i lagen gällande värdeförhållandena, blir ½ mark silver och sålunda identisk med motsvarande gräns i Skra III 66. I detta sammanhang skall emellertid främst påpekas den originella skillnad i dödsstraffsgräns, som VStL gör för stöld på särskilt fridsskyddad ort och annorstädes.

VStL I 57: 4

So we stelet. in der kerken. in deme badestouen. in siner herberghe. oder [van] sineme herscappe. ene marc pennige. de heft sin lif vorbört.

I Visby är sålunda minimivärdet för den med dödsstraff belagda stölden i kyrka, badstuga, härbärge och av eget husbondefolk hälften av det vanliga. Samma uppfattning möter i svensk stadsrätt. BR 18 drar gränsen hälften lägre än eljes för stöld i badstuga eller av egen husbonde, och detsamma gör MEStL Thj 3: pr, som dessutom även räknar kyrkan till de högre skyddade lokaliteterna.

Till serien sluter sig på samma sätt som beträffande Skra § 31 rigarätten. Även där spåras nämligen samma system. Riga D X 10 stadgar dödsstraff för stöld av $^1/_{16}$ mark i badstuga, medan gränsen annars går fyra gånger så högt vid $^1/_4$ mark (D X 2).[18] För denna punkt saknas visserligen förebilder icke endast i Riga C utan även i de tidigare Riga A och B, men sambandet med visbyrätt och svensk rätt är påtagligt, på vilket stadium av rigarättens utveckling man än bör tänka sig, att receptionen ägt rum.

Ett ytterligare exempel på hur Riga D återupptagit äldre principer och hur skraredaktionerna visa samma motsättning, finner Frensdorff i Skra § 26.[19] Stadgandet behandlar häst, som kommit lös och skadat en människa. I likhet med sin förlaga[20] gör Skra II ägaren ersättningsskyldig, om han känns vid sitt djur. Eljes tillfaller hästen S:t Peter och målsäganden. Skra III har här en annan princip. Ägaren får välja mellan att böta halvt för skadan eller att överlämna djuret till målsäganden. Samma system tillämpas i Riga D IX 23: 1 för skada som göres av *en vnmundich der*, medan den med Hamburg 1270 VI 19 besläktade Riga C V 19 principiellt överensstämmer med Skra II och lybsk rätt och sålunda låter den som kännes

[18] En lôt $^1/_{16}$ mark enl. SL. Denna paragraf är ett tillägg i handskriften men anses av Napiersky (p. LIX) med säkerhet kunna föras till 1300-talet.

[19] Stat. Recht II 22 f.

[20] Hach II 153, som dock handlar om husdjur i allmänhet. Troligen var hästen det enda husdjur, som kunde tänkas komma ifråga i detta fall i S:t Petersgården. Jfr Frensdorff, Stat. Recht I 18.

vid häst, oxe eller svin vara ansvarig för den skada, som djuret gjort. Däremot föreskriver den äldre rigarätten i B I 30 (II 26) ¼ bot för sår, som tillfogats av annans husdjur.[21] Principiellt överensstämmer alltså här, såsom Frensdorff framhållit, Riga D med den före hamburgreceptionen gällande rigarätten.

I VStL saknas bestämmelser om skada, som vållats av djur. Såsom närmare utvecklas nedan i kap. 19 synes emellertid lagen ifråga om vådaverk tillämpa principen om halv bot, vartill — i motsats till tysk rätt — talrika paralleller kunna uppvisas i svensk och annan nordisk rätt.

Även i detta fall finns det alltså linjer, som leda över till Skandinavien, om också sammanhanget icke är så påtagligt som ifråga om de förut behandlade paragraferna.

Ännu en artikel i Skra III, den viktigaste av dem som Frensdorff behandlat under sitt avsnitt »Privatrecht», avslöjar ett mycket nära samband med VStL. Det är § 38, som handlar om kast överbord av gods i sjönöd. Denna artikel är i Skra II direkt övertagen från den lybska rätten.

Skra II R 38. Van gode in dher se geworpen

So war lude sin an waternot unde ere got werpet, dat got mot dat scip unde de lude, de dar got in deme scepe hebbet, na marctale gelden, na deme also jewelic got mochte gelden in der havene, dhar se to dachten.

Hach II 134. Dar lude gut werpet in waternot

So war lude sint an waternot vnde er ghut werpet dat ghut mot dat schip unde de lude de dar gut hebben indeme schepe na marktale ghelden na deme alse iowelik ghut mochte ghelden inder hauene dar se to dachten.

Överensstämmelsen är alltså alldeles ordagrann. I Skra III är däremot denna paragraf ersatt med en annan, som ytterst nära stämmer med första delen av en artikel i VStL.

Skra III 38. Van gůde in de se gheworpen

Is en scip an waters not, dat de vruchtlude werpen moten, so scolen se werpen na marctale, unde dat gůt, dat minnes costet, unde dat scal ghelden beide scip unde gůt, also dat mest gheldet in der havene, dar se to comet. Is dar oc reede ghelt in deme schepe, des scolen ghelden twe marc vor ene. Werdet se schelende an

VStL III III 10: pr—2. van werpende

Js en scip in der ze. in so groter nod. dat de vruchtlyde werpen möten. so zollen se werpen na marctale. vnde vncöstelikeste gud. dat zal gelden beide scip vnde gud. also id inder hauene dar se to komet meist gheldet.

I. Js oc dar rede geld in deme sceppe. des zöllen gelden tue marc vor ene.

[21] Såväl Riga B I 30 (II 26) som D IX 22—23: 1 behandla vådaskada på samma sätt. I intetdera fallet utgår bot till staden och endast ¼ respektive ½ bot till målsägaren. Jfr nedan s. 190.

der not mit deme werpende, so scal de meste menie raden, de dar gůt inne hebben.

II. werdet se oc scelende in der nod. vmme dat werpen. so zal de meiste menie na var tale raden.

Intet tvivel kan råda om att visbyrätten här är Skra III:s källa.[22] I VStL följa ytterligare två paragrafer om kast vid grundstötning, som icke upptagits i Skra III, vare sig detta beror på att de ansetts vara för speciella eller att de icke funnits med i förlagan.[23]

VStL sammanhänger här otvivelaktigt med svensk bjärköarätt. Artikeln III III 10 och dess förhållande till annan nordisk och tysk sjörätt behandlas utförligt nedan i kapitel 14, till vilken framställning här hänvisas.

Utöver de hittills redovisade ändringarna i Skra III finnas ytterligare en del överensstämmelser med VStL, som förtjäna att framhållas, även om det till synes kan röra sig om ganska obetydliga detaljer. Bakom dessa kunna nämligen dölja sig frågor av mera principiellt intresse.

En i Skra III nyinförd inledning till § 17 om slag och invalidisering: *Sleit en deme anderen den arm efte den schinkel entwei*, överensstämmer ordagrant med början av VStL I 24. Även i fortsättningen av denna artikel skilja sig Skra II och Skra III, varvid den senare alltjämt visar släkttycke med VStL. Skra II stadgar en bot på 1 ½ mark silver till delning mellan målsägaren, åldermannen och S:t Peter samt 10 mark silver i skadestånd till den skadade. Skra III har samma skadestånd men däremot endast 1 mark silver i offentlig bot, vilken odelad skulle gå till S:t Peter. För den händelse den skyldige icke förmådde betala, skulle han enligt Skra II sitta i tornet på vatten och bröd i 10 veckor och därefter förvisas från gården samt icke få återvända dit utan målsägarens medgivande, såvida han icke betalade honom de 10 marken.

Skra III stadgar subsidiärt ett motsvarande fängelsestraff under en vecka för varje mark silver, på målsägarens bekostnad, och förvisning. Genom fängelsestraffet blev emellertid gärningsmannen fri från ytterligare ansvar gentemot målsägaren, och villkoret för att han skulle få återvända till gården var endast, att han betalade boten till S:t Peter.

En likartad motsättning mellan fängelsestraffets utformning och innebörd i Skra II och Skra III råder i § 45. Här stadga båda redaktionerna den

[22] Frensdorff, som ju tvärtom uppfattar Skra III som VStL:s källa (jfr ovan s. 57), har kring denna artikel samlat de iakttagelser, som synas honom tyda på detta källsammanhang (Stat. Recht II 28 f.).

[23] Den senare eventualiteten skulle i så fall i viss mån kunna åberopas som ännu ett litet stöd för den här hävdade uppfattningen, att Skra III bygger på en äldre redaktion av VStL. Några smärre avvikelser i formuleringen skulle också kunna peka åt samma håll. Emellertid talar det förhållandet, att grundstötningsbestämmelserna finnas med i den svenska BR, närmast för deras förekomst även i äldre visbyrätt (se nedan s. 131).

höga boten 50 mark silver jämte ständig förvisning för den som satte sig upp och ville bryta mot eller kränka gårdens rättsordning. Vid betalningsoförmåga sattes gärningsmannen enligt Skra II i fängelse, där han fick sitta, tills boten betalts. Enligt Skra III däremot skulle han sitta av varje mark silver med en veckas fängelse, på S:t Peters bekostnad.

Skra III överensstämmer här i princip fullständigt med VStL. Såsom utredes nedan i kap. 28 har nämligen visbyrätten i motsats till bl. a. den lybska rätten utformat ett högt utvecklat bötesfängelsestraff, vilket särskilt kännetecknas därav, att varje bötesbelopp subsidiärt motsvarades av en tidsbestämd fängelseavlösning, fastställd efter generella regler. När detta fängelsestraff avtjänats, var brottet sonat, och intet bötesansvar kvarstod.[24]

Vidare uppvisar Skra III 20 ett par anmärkningsvärda beröringspunkter med visbyrätten. Denna paragraf är helt och hållet omformad från Skra II, dock så att innehållet väsentligen är det samma. Paragrafen handlar om sår, och i Skra III har tillkommit en för Skra II okänd fordran på såret, nämligen att det skulle vara en fingernagel djupt och en fingerled långt — *unde de wunde ere recht hebbe naghels dep unde ledes lanc.*

Nu uppställer VStL I 13: 1 just detta krav på ett fullsår, att det skall vara en nagel djupt, och i GL I 19 användes nageln som mått både för sårets djup och längd. Om hemorten för denna i Skra III tillkomna nyhet kan därför icke gärna någon tvekan råda.[25]

Även beträffande bevisningen avviker Skra III något från Skra II. Frensdorff, som i förbigående anmärkt detta[26], uppfattar det som en ändring av endast formell natur: »Die Aufzählung der Beweismittel in Art. 20 wird ersetzt durch: mach he des se vorwinnen.» Emellertid torde skillnaden ligga djupare än så. De ifrågavarande partierna av de båda texterna lyda:

Skra II R 20. Van wunden

So war en man gewundet wert mit eghaftigen wapenen unde gift he eneme scult dharumme unde mach he des vul-

Skra III 20. Van echachtighen wapene

Ghevet en deme anderen scult, dat he ene ghewundet hebbe mit echachtighen wapene, mach he des vullencomen mit

[24] Anmärkningsvärt är även att Skra III i motsats till Skra II uttryckligen föreskriver, att fängelsekostnaden i § 17 skall betalas av målsägaren och i § 45 av S:t Peter. Tillägget undanröjer enligt Frensdorff (Stat. Recht II 7) en oklarhet i Skra II. Emellertid är detta en distinktion, som VStL genomgående iakttager.

[25] Jfr nedan kap. 30. Överensstämmelsen på denna punkt mellan VStL och GL hör till de allra tidigast observerade. Se Hegel I 318 och Björkander 53. — Schlüter har visserligen i sin kommentar till Skra III 20 påpekat, att denna metod att mäta sår är ganska vanlig på olika håll i germansk rätt, men att det här måste röra sig om en influens från Visby torde vara ofrånkomligt.

[26] Stat. Recht I 6 f.

comen mit twen goden mannen, de mesterman sin, de to sineme scrichte sin gecomen unde dhat he ene bescriet hebbe unde dat he de hantdadige si, de de wunden gedan hebbe, so mach he ene bet overgan mit sineme tuge, den sic de andere untsculdigen moge...

twen mestermannen, de unbeproken[27] sin eres rechtes...

Vad som försvunnit i Skra III är först och främst bestämmelsen om *scrichte*. *Schrichte* var emellertid i bl. a. den lybska rätten ett institut, som underlättade bevisningen för målsäganden.[28] För VStL var det dock okänt som processuellt hjälpmedel.[29] På exakt samma sätt har Skra III 28 (om blånad och blod och sönderrivna kläder) utelämnat *scrichte* i en för övrigt från Skra II direkt övertagen artikel.[30]

Skra III synes sålunda här ha redigerat bort ett för visbyrätten främmande institut. Av i viss mån likartad karaktär är Skra III:s utelämnande i § 61 av det för lybsk och viss westfalisk rätt karakteristiska men för VStL okända bötesbeloppet ett foder vin i boten *X marc solvers unde en vodher wines* för *vorsate*.[31]

Närmast till det processrättsliga området hör till sist ett litet tillägg i Skra III 24: *Van vorebedende vor richte*. Här stadgas böter för den som efter stämning försummar att inställa sig inför rätta. Hela artikeln i Skra II saknar motsvarighet i den lybska rätten men visar ett påfallande släkttycke med VStL I 8 både i redigering och innehåll. I Skra III har vidare tillagts, att samma bot gällde även för målsäganden, om denne icke infinner sig. Även detta tillägg står i överensstämmelse med VStL I 8.

Det skulle vara möjligt att uppvisa ännu flera smärre egenheter hos Skra III, som bäst kunna förklaras genom inflytande av visbyrätt, men det redan framlagda är fullt tillräckligt, och någon pressning av materialet behöver icke komma ifråga. Det kan icke råda någon tvekan om att så gott som

[27] *Unbesproken, umbesproken*. Ordet förekommer i Skra III 5, 20, 27, 48, 67. Skra II använder *unberopen* i 5, 27, unbesproken i 48. I Skra III förekommer icke *unberopen*. Termen i VStL är *umbesproken*.

[28] Hach II 85: *Van vunden mit echagtichen wapen*. Om detta institut, som under namet *gerüfte, gerüchte* är mycket vanligt i den tyska medeltidsrätten, se t. ex. Planck I 757 f., eller Brunner II 627 f.

[29] Det rättsligt betydelsefulla skrik, som förekommer i såväl VStL I 45 som i GL I 22 om våldtäkt, och har sin motsvarighet i de svenska edsöreslagarnas stadganden om våldtäkt, är betingat av detta brotts speciella karaktär. Se närmare härom Schulze och Hammerich.

[30] Däremot har *scrichte* inkonsekvent nog fått stå kvar i den från Skra II direkt övertagna Skra III 47, som stadgar tvång att i vissa fall väcka sak.

[31] Se nedan s. 193.

alla de i Skra III gentemot Skra II införda ändringarna och tilläggen äro uttryck för en fullt medveten strävan hos redaktören att bringa den nya skraredaktionen till närmare överensstämmelse med visbyensisk rättsuppfattning. Icke endast ifråga om appellationen utan även ifråga om det rättsliga innehållet betecknar därför Skra III en tydlig reaktion mot den av lybsk rätt helt präglade Skra II.

Det har framhållits, att fastän fullt bindande dateringar icke kunnat åstadkommas, vägande skäl tala för att Skra III måste vara tidigare än VStL. Vissa vid detaljjämförelserna framträdande förhållanden visa i samma riktning. Vi ha alltså här att göra med inverkan av visbyrätt på ett stadium, som ligger före den nu bevarade redaktionen.

Av alldeles särskilt intresse är det förhållandet, att visbyrätten här framträder som en direkt konkurrent till den lybska rätten. Det komparativa studiet av Skra III och Skra II låter visbyrätten framstå som ett särpräglat, väl utvecklat rättssystem, i stånd att framgångsrikt tävla med den eljes vid denna tid i östersjöområdet starkt dominerande lybska rätten.

Redan detta allmänna resultat måste anses vara av betydande värde, när det gäller att söka fixera VStL:s ställning till de olika konkurrerande rättsströmningarna. Härtill kommer att detaljanalyserna kunnat lämna direkta bidrag till utforskandet av VStL:s källor. Undersökningen har ju nämligen icke begränsats till att visa upp sambandet mellan Skra III och VStL. På en del punkter ha dessutom påvisats mer eller mindre starkt framträdande överensstämmelser med framför allt svensk rätt, ägnade att belysa det nordiska inslagets roll i visbyrättskretsen.

Dessutom har vidare den synpunkten anlagts, att man även i Riga D kunnat iakttaga ett i reaktion mot Riga C försiggånget återupptagande av äldre rigarätt, vilken rätt på flere av dessa punkter visar nära beröring med den visbyrätt, som påverkat Skra III. Undersökningen har därför också lämnat ett bidrag till frågan om den rigensiska rättsutvecklingens ev. samband med visby-gotlandsrätt.

De hittills vunna resultaten tyda på att de partier av VStL, som kommit i mest utpräglad motsatsställning till den tyska stadsrätten, samtidigt äro de, som uppvisa de närmaste beröringspunkterna med den nordiska rätten. De här gjorda iakttagelserna äro ägnade att först och främst skjuta straffrätten och i någon mån den därmed förenade straffprocessrätten i förgrunden. Det har ju också inledningsvis anmärkts, att undersökningens tyngdpunkt måste komma att förläggas till dessa områden. Emellertid finns det ett annat i sig mera slutet parti av VStL, som först skall uppmärksammas. Det är den redan här i jämförelsen mellan Skra III och Skra II på en punkt indragna sjörätten.

AVDELNING II

SJÖRÄTT

11. Sjörättskällkretsarna

Vid den jämförelsevis sena tidpunkt, då den tyska kolonisationen nådde fram till Östersjöns kust, hade detta hav sedan länge behärskats av en relativt högt utvecklad skandinavisk handel och sjöfart. Närmast i gutarnas spår slogo tyskarna in på den viktiga handelsvägen till Novgorod, på vilken Gotland blev en till att börja med oumbärlig mellanstation. Man torde med säkerhet kunna antaga, att sjörättsliga regler, som vuxit fram bland de sedan uråldrig tid sjöfarande skandinaverna, dominerat sjöfarten på Östersjön vid tiden för Lybecks uppkomst. Att denna supponerade skandinaviska sjörätt redan tidigt kan ha hämtat impulser även genom förbindelser västerut, är en möjlighet, som icke i högre grad behöver ha inverkat på dess väsentligen nordiska karaktär.

De huvudsakligen från det tyska inlandet kommande kolonisterna och köpmännen, som sökte sig fram på de skandinaviska föregångarnas handelsvägar, kunna icke rimligen tänkas från början ha uppträtt som givande part på det för dem nya och oprövade sjörättsliga området. Det är därför uppenbart, att förutsättningarna för att skandinavisk sjörätt skulle kunna göra sig gällande i visbyrättens tidigaste utvecklingsskede måste anses ha varit mycket stora. Annorlunda har förhållandet blivit, när den tyska östersjöhandelns centra hunnit växa till och deras rättssystem vunnit stadga. De livliga förbindelserna med världshandelns brännpunkter i Flandern ha då efter hand medfört, att en under påverkan västerifrån utvecklad tysk hansesjörätt vunnit insteg även i östersjöområdet.

Att Gotland från början behärskats av skandinaviska sjörättsregler och att dessa kunna ha gjort ett segt motstånd mot främmande rättsidéer söderifrån är a priori antagligt. I vad mån en sådan nordisk rätt kunnat hävda sig i visbyområdet gentemot de allt mäktigare tyska kulturströmningar, som vällde in över staden, är en fråga som endast ett ingående studium av VStL:s sjörättskapitel möjligen kan ge några upplysningar om. Ifall viktigt skandinaviskt rättsgods kan påvisas ännu i den mot 1300-talets mitt kodifierade

VStL, måste detta kasta ett särskilt ljus över det nordiska inflytandets roll i visbyrättens äldsta skede.

Det är den i själva VStL ingående sjörätten, som kommer att bli föremål för denna undersökning. Östersjöområdets mest ryktbara sjörättskälla, den efter Visby uppkallade sjörätten, kommer att lämnas utanför. Denna säregna rättskälla är helt och hållet en under 1400-talet uppkommen kompilation, som först genom senare tiders missförstånd kommit att uppfattas som åldrig visbyrätt. Dess uppkomsthistoria är numera helt utredd.

Av dess huvudbeståndsdelar utgöras Vonnesse von Damme av en under 1300-talet vid sjörättsdomstolen i Brygges hamnstad Damme använd flamsk översättning av den berömda, vitt spridda franska sjörättsuppteckningen Rôles d'Oléron[1], medan den s. k. Ordinancien är en från Nederländerna härrörande hanseatisk rättsuppteckning. Dessa två huvudbeståndsdelar — tillsammans bildande den s. k. Waterrecht — ha senare i lågtysk översättning i olika omgångar kompletterats med en del sjörättsartiklar hämtade från lybsk rätt och vunnit omfattande tillämpning i östersjöområdet. Det hela utgavs 1505 i Köpenhamn av den tyskfödde boktryckaren Gotfred af Ghemen, som också genom en missvisande notis gav anledningen till att verket uppfattades som gammal visbyrätt.[2]

Kompilationen som sådan tillhör alltså ett väsentligt senare utvecklingsskede än VStL och har för denna undersökning endast ett sekundärt intresse. Däremot kunna givetvis några av dess källor direkt eller indirekt tänkas ha spelat en roll redan för ett tidigare skede i östersjöområdets sjörättsutveckling.

Innan en mera ingående komparativ analys av sjörättspartiet i VStL företages, är det emellertid nödvändigt med en kortfattad redogörelse för det viktigaste jämförelsematerialet. Härtill kommer att bristen på förundersökningar på vissa punkter nödvändiggör längre specialutredningar, vilka erfordras som grundval för den egentliga undersökningen. De båda när-

---

[1] Se Th. Kiesselbach, Ursprung. Som bilaga återges där även texterna till Rôles d'Oléron och Vonnesse van Damme. Editioner finnas eljes bl. a. hos Telting samt hos Pardessus I 323 f., IV 19 f.

[2] Visby sjörätts uppkomsthistoria har i huvudsak utretts redan av Schlyter i företalet till hans upplaga i SSGL VIII. En kortfattad och översiktlig skildring av det komplicerade utvecklingsförloppet lämnas av Wagner i Handbuch I § 8. Wagner har ansett sig kunna datera Ordinancien till ett bestämt tillfälle 1407 och anser Amsterdam vara ursprungsorten. (Se utförligare härom Wagner, Beiträge.) Denna teori avvisas dock, som det synes på goda grunder, av Telting, som hävdar, att källan härrör från 1300-talet och från staden Staveren. Jfr även Steins rec. 252 f. Schlyters och Wagners uppfattning refereras även utförligt av Eek. Jfr även framställningen hos P. J. Jørgensen, Retshistorie 121 f.

mast följande kapitlen komma därför att behandla frågor, som skenbart kunna synas ligga vid sidan av undersökningens huvudlinje.

Bestämmelser av sjörättsligt innehåll ingå i de flesta av de i kap. 5—9 presenterade rättskällorna. För Hamburgs och Lybecks vidkommande föreligga emellertid dessutom särskilda sjörättskodifikationer.[3]

De äldsta kända bestämmelserna ur Hamburgs sjörätt äro de som kunna utläsas ur en till c. 1259 daterad förklaring från Hamburg till Lybeck över en del sjörättsliga frågor.[4] Av denna förklarings formulering framgår vidare, att tillkomsttiden för de första sjörättsliga statuterna i Hamburg måste läggas ännu längre tillbaka. Den äldsta bevarade kodifikationen av Hamburgs sjörätt anses vara tillkommen 1292.[5] Dess innehåll går väsentligen tillbaka på rättsbestämmelser, som vuxit fram under handelsförbindelserna med Flandern och Holland.[6] Vidareutvecklad och kompletterad med beståndsdelar från andra håll ingår denna sjörätt sedan som del P i Hamburgs stadsrätt av 1497.

Mycket nära Hamburg S 1292 står den äldsta lybska sjörättsuppteckningen från 1299, vilken likaledes till största delen innehåller i samband med flandernfarten utvecklade rättssedvänjor.[7]

Gentemot dessa tyska sjörätter har man sedan att ställa upp sjörättskällorna från det nordiska området, främst från de skandinaviska städerna. För Sveriges del innehåller MEStL en utförlig Skipmalabalk (Sk). Denna

[3] En översiktlig sammanställning av äldre och nyare sjörättskällor lämnar Wagner i Handbuch I. För ett komparativt sjörättsligt studium är Pardessus klassiska verk Collection de lois maritimes alltjämt ett ovärderligt hjälpmedel. Den skandinaviska och hanseatiska sjörätten behandlas här i bd III. Pardessus översättningar äro dock ofta opålitliga. Modernare texteditioner ha här genomgående använts.

[4] HU I nr 616; LU I nr 260; HansU I nr 538.

[5] Citeras Hamburg S 1292. Bästa edition hos Th. Kiesselbach, Grundlage. Med några senare tillägg även hos Lappenberg 75—86.

[6] Flanderns dominerande roll för Hamburgs äldsta sjörätt understrykes mycket starkt av Th. Kiesselbach (Grundlage), som dessutom uppfattar Hamburgs hela sjöfart som sammanstrålande mot och utgående från Zwin, Brygges hamnområde. Stein, som på bärande grunder kritiserar denna — av A. Kiesselbach vidare utvecklade — något ensidiga uppfattning av Hamburgs sjöhandel, fasthåller dock vid Th. Kiesselbachs tes om hamburghansorna i Flandern och Utrecht som den miljö, där huvudinnehållet av Hamburg S 1292 hör hemma (Genossenschaft, särsk. 426 f.).

[7] Citeras Lybeck S 1299 (LU II: 1 nr 105). För Th. Kiesselbach (Grundlage 56) ger den gemensamma ursprungsmiljön den väsentliga förklaringen till den nära överensstämmelsen mellan Lybeck S 1299 och Hamburg S 1292, medan Stein (Genossenschaft 415 f.) troligen med rätta anser, att Lybeck S 1299 direkt bygger på den något äldre kodifikationen från Hamburg.

återgår delvis på och utgör en vidareutveckling av vissa delar av BR, som innehåller sjörättsliga bestämmelser av mycket stort intresse. Även i landskapslagarna — särskilt i vissa ledungsrättsliga partier men också på andra ställen — ingå bestämmelser av mer eller mindre sjörättslig karaktär, vilka ofta äro av stor vikt, när det gäller att fastslå ett instituts proveniens.

Den rikast utvecklade och jämte den isländska förmodligen som helhet mest ursprungligt nordiska sjörätten är den norska farmannalagen i Magnus Lagabötes stadslag (Bl IX: NGL II). Av den äldsta norska bjärköarätten (Nidaros stadslag) finnes också bevarat ett ganska stort fragment av betydande intresse (Bj: NGL I, IV). Även i Gulatingslagen och Frostatingslagen ingå bestämmelser, huvudsakligen i ledungsrätten, som i detta sammanhang måste beaktas (G och F: NGL I).

Spridda sjörättsliga stadganden av hög ålder finnas redan i Grágás. Den senare isländska sjörätten, bok IX i Jónsbók, utgöres däremot av den huvudsakligen i oförändrat skick från Magnus Lagabötes stadslag övertagna farmannalagen (Jb: NGL IV).[8]

12. Sjörätten i slesviggruppens stadsrätter

För det danska området är det, bortsett från ett par enstaka bestämmelser i stadsrätterna för Köpenhamn och Roskilde samt stadganden om vrak och skeppsbrott i JL, egentligen endast från Sönderjylland, det typiska brytningsområdet mellan dansk och tysk kultur, som det bevarats några medeltida sjörättsuppteckningar. Dessa äro emellertid i gengäld av så mycket större vikt och fordra en mera ingående behandling.

Ett särskilt intresse i detta sammanhang ha sålunda de sjörättsliga bestämmelser, som ingå i de äldsta rättsuppteckningarna för de gamla slesvigska städerna Slesvig, Flensborg, Aabenraa och Haderslev. De medeltida stadsrätterna för dessa städer bilda en grupp för sig, som sammanhålles av nära inbördes förbindelser med slesvigrätten som tydlig kärna.[1] Trots en mycket påtaglig släktskap avvika emellertid dessa rättskällor samtidigt på olika punkter starkt från varandra.

Det har redan inledningsvis framhållits, att särskild uppmärksamhet måste ägnas åt Slesvigs stadsrätt vid ett studium av den äldsta rättsutvecklingen i östersjöområdets städer på grund av denna stads dominerande roll i östersjöhandeln före Lybecks uppkomst. Härtill kommer att slesvigrätten i sina

[8] Citeras dock här efter Jónsbók, udg. ved Olafur Halldórsson.

[1] Editioner, se ovan kap. 5 n. 14.

äldsta bevarade delar möjligen kan föras tillbaka upp mot 1100-talets mitt, varför förutsättningarna för att här påträffa åldriga rättssatser böra vara goda.[2]

Slesvigs stadsrätt föreligger i en äldre latinsk redaktion, som i sitt nuvarande skick troligen tillkommit vid 1200-talets början (Sl I)[3], och i en väsentligt yngre lågtysk version från c. 1400 (Sl II).

Om Slesvigs stadsrätts karaktär och uppkomsthistoria ha olika meningar framlagts i litteraturen. 1880 gjorde den tyske forskaren P. Hasse ett försök att gentemot den rådande uppfattningen om slesvigrättens höga ålder och originalitet bevisa, att uppkomsttiden måste förläggas till tidigast 1200-talets mitt och att stadsrätten bl. a. bygger på den 1241 tillkomna JL. Ohållbarheten i Hasses bevisföring och hela uppfattning påvisades emellertid omedelbart från danskt håll av A. D. Jørgensen och A. V. Secher, och hans teori måste anses som avförd ur diskussionen. Detta utesluter dock icke, att en del detaljiakttagelser i Hasses arbete kunna vara av mera bestående värde.[4]

En ny uppfattning framlades 1936 av F. Frahm.[5] Denne ser i Slesvig ett handelsfaktori, grundat av köpmän från trakten kring nedre Rhen. Rättsligt utgjorde staden enligt hans uppfattning en enklav på danskt område, och den under denna autonomi i olika stadier utvecklade stadsrättens släktrelationer visa närmast hän till nederrhenska-frisiska rättskretsar. I enlighet med denna huvuduppfattning understryker Frahm mycket starkt slesvigrättens avvikelser från Flensborgs stadsrätt och annan dansk rätt.

Gentemot detta medger visserligen P. J. Jørgensen, att man har att räkna med stark utländsk påverkan, men hävdar dock bestämt, att stadsrätten i huvudsak måste anses innehålla dansk rätt.[6]

Ett ställningstagande i diskussionen om dessa mycket invecklade problem är här icke möjligt. Endast en ingående specialundersökning torde kunna ge någorlunda säkra resultat. Emellertid visar det förhållandet, att så väsentligt olika uppfattningar om slesvigrättens karaktär och relationer till övrig rätt kunnat framläggas, klart på nödvändigheten av att även för denna

---

[2] För dateringen, se senast Frahm 47 f.; P. J. Jørgensen, Retshistorie 106; Wohlhaupter, Norden 74.

[3] Den bevarade handskriften är från 1300-talets början. Den utgöres av ett originalexemplar av den stadsrätt, som från Horsens, där slesvigrätt gällde, överlämnades till staden Æbeltoft. Då denna handskrift en tid varit försvunnen, har emellertid Thorsens utgåva gjorts efter en avskrift av Langebek.

[4] Hasse, Schleswig; A. D. Jørgensen; Secher 196 f.

[5] Frahm a. a.

[6] P. J. Jørgensen, Retshistorie 106. Frahms uppfattning har däremot helt accepterats av Wohlhaupter (Rechtsquellen 18 f.; jfr Norden 73 f.).

begränsade undersökning taga hänsyn icke endast till staden Slesvigs rättskällor utan även till de övriga stadsrätterna inom samma grupp.

Flensborgs stadsrätt, som stadfästes år 1284, föreligger i en latinsk, en dansk och en lågtysk redaktion. Av dessa antages den latinska (Fl I) vara äldst. Den står också den äldsta slesvigrätten närmast. Den danska versionen (Fl II) är utförligare och dessutom helt omredigerad ifråga om artiklarnas ordningsföljd, varvid en strävan efter systematisering av innehållet är mycket framträdande. Den väsentligt yngre tyska redaktionen (Fl III) är i huvudsak endast en översättning av den danska.[7]

För Aabenraa existerar en gentemot de föregående stadsrätterna självständig rättsuppteckning, Aabenraa Skraa, som nedskrevs på latin och stadfästes 1335. Den torde dock, såsom i dess inledning uppgives, återge äldre rätt. Aabenraa Skraa är bevarad i original och föreligger även i en lågtysk översättning från 1400-talet. Emellertid var denna rättsuppteckning ganska ofullständig, varför man senare i Aabenraa även subsidiärt använt Flensborgs stadsrätt, såväl en lågtysk form, Dat Apenrader Stadtrecht (Ap. Stadtr.), som en latinsk version, Statutum civitatis Apenradensis (Stat. Ap.).[8]

Haderslevs stadsrätt slutligen erhöll sin stadfästelse 1292 men innehåller troligen även den äldre rätt. Stadsrätten intar trots beroende av slesvig- och flensborgrätten en påfallande självständig ställning inom gruppen. Den är bevarad i en dansk version, dock endast i sena avskrifter från 1600-talet.[9]

En ingående undersökning av dessa rättskällors inbördes ställning har icke företagits men skulle förmodligen kunna ge rättshistoriskt mycket intressanta resultat. En dylik undersökning kan dock givetvis icke ifrågakomma i detta sammanhang och är här icke heller nödvändig, då sjörätten mycket väl låter sig behandlas för sig. Det är nämligen påtagligt, att hur dessa olika stadsrätter än förhålla sig till varandra i skilda avseenden, deras

[7] Fl I och Fl II gå tillbaka till 1200-talets slut. Fl III dateras däremot till 1400-talets början. En utförligare latinsk redaktion (Fl IV), yngre än Fl II och beroende av denna, föreligger även. Huruvida det var i en mot Fl I svarande version eller i en annan latinsk redaktion som flensborgrätten stadfästes 1284 är omstritt. Fl I är endast bevarad i sena avskrifter, medan Fl II föreligger i ett vackert originalexemplar. För frågan om de olika versionernas förhållande inbördes och till Slesvigs stadsrätt hänvisas till Graef och Voigt. Jfr även P. J. Jørgensen, Retshistorie 107 f. En översikt över handskrifter och tidigare tryck lämnas av Graef i en tabell (61).

[8] Jørgensen, Retshistorie 109 f. Jørgensens framställning bygger här väsentligen på Falck, Apenrade 554 f. Edition av Ap. Stadtr. och Stat. Ap. hos Thorsen.

[9] Stadens arkiv förstördes genom en eldsvåda 1627. Om Haderslevs stadsrätt, se Falck, Hadersleben 687 f. och framförallt Sach. I Sachs arbete ingår även jämte en tysk översättning en utgåva av Haderslevs stadsrätt efter en bättre handskrift än den av Thorsen använda. Stadsrätten citeras nedan efter DGKL I.

sjörättsliga bestämmelser äro så nära sammanhängande, att åtminstone de måste vara av gemensamt ursprung.

En av de största förtjänsterna i Frahms ovan nämnda undersökning av slesvigrätten är hans försök att konsekvent urskilja äldre och yngre skeden i den föreliggande kodifikationen och att avlägsna yngre interpolationer ur äldre sammanhängande avsnitt. Utan full anslutning till alla Frahms resultat av denna invecklade analys, där naturligtvis skäl kunna givas för många olika meningar, synes dock hans huvudresultat kunna accepteras, vilket har en viss betydelse även för denna begränsade undersökning.

Enligt Frahms uppfattning utgör i Sl I artiklarna 2—62 — bortsett från ett antal senare interpolationer — ett äldre planmässigt redigerat kärnparti, medan de därpå i planlös oordning följande artiklarna 63—91 äro senare tillskott. Inom kärnpartiet drar Frahm vidare en gräns efter § 53 (ev. allra äldst efter § 47). Till den här slutande äldsta redaktionen har enligt hans mening redan på ett mycket tidigt stadium fogats det sjörättsliga partiet §§ 54—62.[10]

Sjörättspartiet i Slesvigs stadsrätt bildar sålunda en sluten enhet för sig. Dess bestämmelser återkomma i samma ordning och i huvudsak oförändrade i Flensborgs stadsrätt och dess aabenraavarianter. Även i den mycket självständigare Haderslevs stadsrätt finner man samma sjörätt i stark förkortning men med redaktionsschemats huvuddrag oförändrade. Aabenraas Skraa innehåller icke ett samlat sjörättsparti, men några av dess spridda sjörättsliga bestämmelser ge uttryck åt samma principer som Sl I.[11]

Emellertid torde det vara riktigare att dra gränserna för sjörättspartiet på ett något annat sätt än det av Frahm föreslagna. § 53, som behandlar fraktavtal, bör räknas med till sjörätten. Motsvarande fall behandlas regelbundet i övriga nordiska och hanseatiska sjörättskällor. Paragrafen bildar här en naturlig anknytning bakåt till de bestämmelser om köp, vilkas former tillämpades även vid fraktavtal.

Vidare hör Sl I 64, som behandlar det fallet, att någon kastar en annan i vattnet, med all säkerhet ursprungligen hemma i sjörätten och har endast kommit att skiljas från denna genom den interpolerade § 63. Denna interpolation saknas i Sl II, där § 76, som direkt motsvarar Sl I 64, omedelbart anslutes till den föregående sjörätten och avslutar denna. Detsamma gäller för Flensborgs latinska redaktion.

Däremot avslutas sjörättspartiet i Flensborgs danska och tyska redaktioner med § 93, en direkt motsvarighet till Sl I 62. Motsvarigheten till Sl I 64 återfinnes dock även i Fl II och III, här emellertid som §§ 75

[10] Frahm 64 f.

[11] För dessa sammanhang, se närmare konkordanstabellen s. 102.

och 76. Artikeln har, tydligen till följd av redaktörens strävan efter systematik, dragits upp i den straffrättsliga avdelningen. Deliktet har med sannolikhet också från att ursprungligen närmast ha gällt det fallet, att någon kastas överbord från ett skepp, kommit att få en vidare räckvidd över hamnområden och bryggor.[12]

Sjörätten omfattar alltså i Sl I avsnittet fr. o. m. § 53 t. o. m. § 64. Härifrån avskiljas som interpolationer förutom den nyss nämnda § 63 även § 56. Denna § bryter alldeles sammanhanget och saknar motsvarighet i Sl II och Fl.[13] Till sist har en interpolation i slutet av § 57 medfört en uppklyvning av en ursprungligen sammanhängande artikel i två, §§ 57 och 58. Båda tillsammans motsvara Sl II 71, Fl I 71 och Fl II, III 89.[14] Efter denna översiktsutredning av textsammanhangens huvuddrag skola några av de enskilda sjörättsartiklarna i Sl I och deras motsvarigheter i övriga källor närmare studeras.

Hasse anser sig i sin undersökning av slesvigrätten ha visat upp, att det föreligger så påfallande överensstämmelser mellan en del av de sjörättsliga artiklarna och Hamburgs äldsta sjörätt, att »intet tvivel kan råda om deras gemensamma ursprung».[15] Stöden för denna uppfattning befinnas emellertid vid en närmare granskning vara ytterligt svaga. Hasse söker dem först och främst i Sl I 60 och Sl I 53. Sl I 60 har han sammanställt med Hamburg S 1292 § 12 och den härmed överensstämmande Lybeck S 1299 § 12.

Sl I 60[16]

Item quicumque furtum in naui fecerit, in insulam inhabitatam ponatur cum cibariis trium dierum cum ferro quoque igneo et cauterio, id est tunder et ældiarn.

Hamburg S 1292 § 12[17]

Id ne scal och nen schiphere sinen knapen orlof gheven ofte laten oppe eneme olande, he ne hebbe wittelike broke dan. Also ne scal och nen knape sinen heren dar begheven.

Överensstämmelsen mellan dessa båda artiklar inskränker sig till att det i båda talas om en ö. De tillhöra eljes helt olika rättsliga områden. Medan

[12] Se närmare härom nedan s. 90 f.

[13] Jfr även Frahm 65.

[14] Se närmare härom nedan s. 85.

[15] Hasse, Schleswig 57 f. Hasses teorier ha ju i allt väsentligt visats vara ohållbara. Hans vedersakare ha emellertid icke direkt riktat sin kritik mot hans uppfattning av släktskapen mellan Slesvigs och Hamburgs sjörätter. Det kan därför vara motiverat att i detta sammanhang något uppehålla sig vid denna fråga.

[16] Sl II 73; Fl I 73, II, III 91.

[17] Bestämmelsen återfinnes även i Hamburg 1497 P 16 och har härifrån övergått till 1603 års stadsrätt.

Sl I är en originell straffrättslig bestämmelse om stöld ombord på skepp[18], behandlar hamburgartikeln frågan om upphävande av tjänsteavtal mellan skeppare och besättningsman. Den förbjuder skepparen att avskeda eller kvarlämna en besättningsman på en ö, om han icke hade uppenbart förbrutit sig. Likaledes förbjudes besättningsmannen att där skiljas från skepparen.

Att ur undantagsfallet om besättningsmannens uppenbara brottslighet konstruera fram en beröringspunkt med slesvigrättens rent straffrättsliga artikel och anse denna bevisande för bådas gemensamma ursprung kan icke vara befogat.

Som motsvarighet till Sl I 53 uppställer Hasse Hamburg S 1292 § 15.

Sl I 53[19]

Item si quis conduxerit nauem et in potu testes adhibuerit, si in nauim res suas attulerit et postea ire noluerit, reddat naulum integrum. Si nichil intulerit, reddat ⟨dimidium⟩.

Hamburg S 1292 § 15[20]

Sowe so huret ein schip, unde schepet he dar in ofte nicht, unde wil he uthschepen, eir dat schip to seghele gheit, he scal gheven halve vrucht. Seghelet aver dat schip III mile weghes to der she wart, he scal gheven vůlle vrucht.

Här behandlas sålunda otvivelaktigt samma fall. Artiklarna bestämma båda, efter vilka grunder det skall avgöras, om hel eller halv frakt skall utgå vid brott av fraktavtal. I Slesvig är den avgörande faktorn, om godset

---

[18] Straffet har icke påträffats annorstädes. En anklang till norsk rätt kan dock förtjäna påpekas. Den utsatte skulle utrustas med proviant för tre dagar och dessutom med *tunder et ældiarn*, dvs. han skulle ha möjlighet att göra upp eld. Detta ingick även i den annars avsevärt mycket bättre utrustning, som den norska farmannalagen (Bl IX 7) föreskriver för en man, som — utan att vara brottslig — blev frånseglad på en obebodd ö. Denne skulle ha *.v. natta uist oc eldz fœri. bat oc bulœyxi oc huers dags skickiu hans.*

Den äldre norska bjärköarätten behandlar f. ö. som särskilt delikt stöld i köpfärder (Bj 168). Stöld fr. o. m. en örtugs värde belägges här med särskilt skändligt gatloppsstraff. Det föreskrives dock uttryckligen om platsen för straffets utförande: *En þat skal á bygðu landi vera ok kristnu.* Bakom denna uttryckliga reservation synes sålunda möjligen kunna ligga ett äldre stadium, där den obebodda ön kan ha spelat en liknande roll som i Slesvig. Själva gatloppsstraffet finnes för mindre stöld i G 253. Stöld fr. o. m. en örtug bestraffas här med döden. Bj 168 innebär sålunda närmast en strafflindring, ty även om gatloppsstraffet i praktiken ofta torde ha blivit ett dödsstraff, räknar dock lagen med den möjligheten, att den straffade kunde komma undan med livet *(þiggi líf ef hann má).*

[19] Sl II 68; Fl I 65, II, III 84.

[20] Jfr Lybeck S 1299 § 18, se nedan s. 126.

förts ombord eller icke.[21] I Hamburg inträder skyldighet att betala full frakt, först sedan skeppet påbörjat resan och seglat 3 mil till sjöss. Avtalsbrott dessförinnan medför endast erläggande av halv frakt, vare sig godset lastats eller icke.

Första delen av Hamburg S 1292 § 15 är direkt formulerad som en troligen fullt medveten motsättning till den i Slesvig tillämpade principen.[22] På detta sätt kunna de båda artiklarna givetvis sägas beröra varandra, men det är i så fall ett möte mellan två helt olika rättssystem och icke fråga om bestämmelser, som kunna ledas tillbaka till ett gemensamt ursprung.

I Hasses övriga sammanställningar — Sl I 57 med Hamburg S 1292 § 17 och Sl I 62 med Lybeck, Hach II 139 — äro anklangerna så svaga, att de icke heller kunna medgiva några slutsatser.

Hasses teori om ett gemensamt ursprung för Slesvigs sjörätt och Hamburg S 1292, eller att rentav Hamburgs allra äldsta sjörättsstadium[23] skulle vara delvis bevarat i Slesvigs stadsrätt, går sålunda icke att uppehålla.

Sjörättspartiet i Slesvigs stadsrätt går säkerligen tillbaka på ett väsentligt äldre utvecklingsskede än Hamburgs sjörätt, och dess släktförbindelser böra sökas icke inom den hanseatiska utan inom den skandinaviska rättskretsen. I själva verket är icke heller Hasse främmande för tanken, att sjörättsbestämmelserna ursprungligen kunna ha tillkommit i östersjöområdet, och Frahm anser, att sjörättsavsnittet i slesvigrätten icke egentligen hör till stadsrätten utan är av danskt ursprung.[24]

I det följande skola några drag hos slesvigsjörätten påvisas, som tyda på nordiska sammanhang.

Efter den inledande artikeln om fraktavtal kommer i Sl I 54 en bestämmelse av följande lydelse:

Sl I 54[25]

Item naute quicquid satisfecerint gubernatori pro quauis offensa, dum sunt in uia, nichil pertinet ad exactorem.

Denna artikel förutsätter uppenbarligen tillvaron av en särskild skeppsjurisdiktion och skeppsdomstol helt utanför stadsdomstolens kompetensområde. Artikeln visar sålunda i princip ett tydligt släkttycke med bestämmelser i den äldre norska bjärköarätten, som reglera just skeppsjurisdik-

[21] En viss motsvarighet till denna princip finnes i den norska Bl IX 12, där ombordförandet av godset framstår som definitivt avtalsbindande. Om MEStL, jfr nedan s. 127 f.

[22] Jfr närmare nedan s. 125 f.

[23] Se ovan s. 81.

[24] Hasse, Schleswig 59; Frahm 71.

[25] Sl II 69; Fl I 69, II, III 87.

tionen.[26] Redan Sl I 54 synes sålunda mycket väl kunna antagas vara hemmahörande i gammal nordisk bjärköarätt.

Följande artikel, Sl I 55, innehåller ett i detta sammanhang mindre intressant lokalt särprivilegium, enligt vilket var och en som lider skeppsbrott på Slien skyddas i sin besittningsrätt av det gods, som han kan rädda.[27]

Artikel 56 måste som ovan framhållits anses vara en senare interpolation, och dess innehåll är icke heller sjörättsligt. Den kan därför här förbigås. En mera ingående undersökning skall däremot ägnas åt §§ 57—58. Som jämförelsematerial anföres dessutom i första hand Haderslev 34.

Sl I 57—58	*Sl II 71. We syn schep vorlath to rugge*	*Haderslev 34. Om styremens rett och skipers*
⟨57.⟩ Item nauta, qui pro potu uel alia neggligentia nauem suam in portu dimiserit, tenentur naute eum expectare per diem et noctem. Si tunc non uenerit, flante uento, recedant naute, et ad quodlibet akkerhaald reddat ix solidos. [Quicquid uero in uilla derelictum fuerit de rebus, uel quod maius est delictum super homicidio uel waaldtecht, debent sex ueredici in propria uilla diffinire.]	Eyn scipper, de van drankes wegen ifte vorsumenisse vorlat syn scip in der hauene, de sciplude scolen beyden na ome dach vnde nacht. Komet he dan nicht, so mogen de sciplude enwech varen, vnde he betale to allen akkerhald ix schillinge.	Ere schiper alle till rethe, och forsømer stüreman sig antug mett drik eller andere lunde, tha skulle schiper byde hanum enn natt och en dagh, wurther han tha ei thill rethe, tha mu di silge fra hanum vthen vithe med there godtz, och for huert ackerhald, ther the thillkommer, skall styreman gialde ni ortug, enn kommer ruuer yfer them och giør them skate, thet stunde styrsmand burdt er, tha haffer han forgørt alt thet, han hauer y thet schip.
⟨58.⟩ Item si pyrate ad nauem uenerint et ibi aliquem leserint uel lapidem in nauem proiecerint, absens ille gubernator de bonis suis penitus nil habebit.	Komet de vitallighen to deme scepe vnde dön deme scepe schaden edder werpen dar stene in edder zerigen wene, so scal de afweser, de so na bleff, nicht hebben van synen guderen.	

[26] Se härom Hjärne, Vederlag 101 f. Hjärne antar ett samband mellan norsk farmannalag och gammal svensk ledungsrätt, förmedlat av ett nu förlorat stadium av äldre svensk bjärköarätt. De i detta sammanhang härför åberopade fno. och fsv. lagställena äro: Bj (II) 42, (IV) 172—173; UL Kg 11:1, SdmL Kg 11:pr; VmL M 25:4; HL Kg 9:2; BR 13:2.

[27] Jfr A. D. Jørgensen (39) i polemik mot Hasse, Schleswig (34 f.). Privilegiet gäller i Flensborg (I 70, II, III 88) för området innanför Brunsnæs vid Flensborgfjordens krök. Ap. Stadtr. och Stat. Ap. 90 ha okritiskt utan ändring övertagit be-

Den inom klammer satta sista delen av Sl I 57 är en senare interpolation, som i detta sammanhang kommer att helt lämnas utanför undersökningen.[28] Vid en tolkning av det efter interpolationens avskiljande sammanhängande avsnittet av Sl I är det framför allt en omständighet, som är ägnad att verka förvillande, nämligen att den betydelse, som inlägges i ordet *nauta*, icke direkt motsvarar betydelsen hos pluralformen *naute*.

Pluralformen användes i Sl I 54 och 61 i motsättning mot *gubernator* och betecknar tydligen besättningen i motsats mot skeppsbefälhavaren-*styremannen*. Hänsyftande på besättningsmännen, ehuru här möjligen även inbegripande *styremannen*, användes *naute* i §§ 59 och 62.[29]

Singularformen *nauta* förekommer däremot endast i § 57. Formuleringen i den härtill direkt anslutande § 58, *absens ille gubernator*, visar dock tydligt, att *nauta* här måste syfta på skeppsbefälhavaren.[30]

Den tyska versionen stöder denna tolkning. Här har *nauta* översatts med *eyn scipper*. Ordet *scipper* användes i Sl II (69, 74) på de ställen, där Sl I (54, 61) använder *gubernator*, liksom Sl II genomgående har termen *sciplude*, där Sl I har *naute* (Sl I 54, 59, 61, 62; Sl II 69, 72, 74, 75). *Sciphere* eller *schipper* äro i mlty. de vanliga termerna för skeppsbefälhavaren, medan *scipman*, *schiplude*, *schipkindere* användas om besättningen.[31]

Av särskilt intresse är Haderslev 34, där samma bestämmelser återfinnas på danska. Här kallas skeppsbefälhavaren *styreman* och besättningen *skiper*. Formuleringen av artikeln är vidare sådan, att ingen som helst tvekan kan råda om meningen. Terminologien på de tre språken blir alltså:

Befälhavaren	*Besättningen*
latin: gubernator, ev. nauta	naute
mlty.: schiphere, schipper	schipman; pl. schiplude, schipkindere
fda.: styreman	skiper

stämmelsen om Brunsnæs, vilken gräns givetvis icke kunde tillämpas för denna stad. Jfr Paulsen II 251 f.

[28] Detta partis karaktär av senare inskott antydes redan därav, att det bryter sammanhanget i §§ 57—58. Det framgår vidare tydligt av en jämförelse med den tyska redaktionen och de övriga till kretsen hörande rättskällorna. För flensborgskällornas text, se nedan s. 86. Närmare om denna interpolation hos Hasse, Schleswig 31 f.; A. D. Jørgensen 39 f.; Secher 214.

[29] Jfr vidare nedan s. 89 f.

[30] Samma tolkning hos Sach 21. Denna dubbelbetydelse kan *nauta* ha redan i det klassiska latinet, se t. ex. Georges II sp. 1107.

[31] Se SL. Jfr vidare nedan s. 113. Belysande är även en jämförelse mellan terminologierna i Aabenraa Skraas lat. och ty. redaktioner: §§ 8 och 28 *nauta / schiphere;* § 14 *naute / schipkindere;* härtill kommer i § 41 frasen *nauta dictus skipher*, vilken i tyskan återgivits *eyn schipman, de eyn schiphere heth.* Se närmare härom nedan s. 111 f. n. 30.

Skiper förekommer vidare i Haderslev 29. I § 33 användes dock som motsättning mot *styreman* ordet *skipman*, och i § 23 begagnas både *skiper* och *skipman*.

Sach anser, att den danske översättaren i §§ 23, 29 och 34 felaktigt använt ordet *skiper* i stället för *skipman*.[32] Denna uppfattning är dock oriktig. Den ursprungliga och riktiga danska terminologien är nämligen utan tvivel *styreman* och *skiper* och som sådan identisk med ledungsrättens *styræs man — skipaer* i JL II 114 och III 5—6. Detta terminologiska sammanhang mellan den äldsta kända danska handelssjörätten och den gamla danska ledungsrätten är särskilt värt att lägga märke till, då likartade förhållanden även för annan nordisk rätt komma att längre fram påvisas.[33]

Skipman har säkerligen kommit in från mlty., liksom *skiper* under inverkan av det mlty. *schiphere, schipper* senare i danskan fått betydelsen skeppsbefälhavare. Brytningen mellan nytt och gammalt i terminologien är märkbar redan i Haderslevs stadsrätt.[34]

Om tolkningen av Sl I 57 torde sålunda ingen tvekan kunna råda. Såväl denna artikel som Sl II 71 och Haderslev 34 behandla försummelse från skeppsbefälhavarens sida och stadga ansvar härför. Emellertid behandlas ett motsvarande fall även i Flensborgs och Aabenraas rättsuppteckningar.

Fl I 71[35]

Item nauta propter potum uel negligentiam in portu nauem demittens, tenentur nautæ expectare eum per diem et noctem. Si tunc non uenerit, recedant nautae, et ad quo⟨d⟩libet anckerhalt reddat 9 solidos denariorum. Si piratæ ad nauem uenerint et aliquem læserint uel lapidem ⟨in⟩ nauem proiecerint, absens ille de bonis suis nihil penitus habebit.

Fl II 89. Skipmens ræt

Hwilk skip man for dryk, eldær sin forgløms i hauæn forlatær skip. tha scul skipmen bithæ ham ien dyghæn. En kummær han ei tha. tha mugh the burt faræ. oc han gialdæ til witæ at hwært akkærhald ni ørtigh penning.

En kummæ skip røuær til skip. oc skathæ nokær skip man eldær kastær steen i skip, han thær burt ær, mistæ olt hans gooz, thær i skip ær mæth them.

Fl III 89.[36] *Kopmans recht*

Welk scipman van vorsumenisse edder van drunkenscop let syn scip liggen in der hauene, syn scipman scolen eme beiden dach vnde nacht. Kumpt he denne nicht, so mogen se wech varen, so scal he wedden vor islick ancker settent ix ortich penninge. Vnde kamet dar sciprouere tome scepe vnde deit scaden iennigem scipman edder werpet stene ynt scip, de dar wech ys, de misse al syn gud, dat he yme scepe hadde.

---

[32] Sach 21 med n. 1 och 71 n. 6.

[33] Se nedan s. 103 n. 2, 105.

[34] Om liknande förhållanden för fsv. och fno., se nedan s. 107 n. 15.

[35] Härmed överensstämmer exakt Stat. Ap. § 91.

[36] Härmed överensstämmer mycket nära Ap. Stadtr. § 91, som dock har överskriften *Wat ein vorsumig Schipper breken kan.*

Flensborgs latinska version motsvarar alltså mycket nära Sl I men saknar det förklarande tillägget *absens ille gubernator*. I slutet står där i stället endast *absens ille*, vilket uttryck ju icke kan bidraga till tolkningen av *nauta*.

Går man däremot till Flensborgs danska stadsrättsuppteckning, finner man här genomgående ordet *skipman*. Terminologien i denna rättskälla f. ö. är *skipman — styræman*. Härtill kommer att i § 93 användes endast ordet *skiper*, vilket här dock möjligen har den vidare betydelsen sjöfarande — omfattande både skeppare och besättning. Samma tre uttryck som i Haderslevs danska terminologi möta alltså här.

Den relativt sena tyska översättningen av Flensborgs stadsrätt har terminologien *scipman — sturman* och avviker sålunda från den normala mlty. på så sätt, att den tydligen från danskan upptagit termen *sturman* i stället för *schipper*.[37] I § 93 motsvaras den danska versionens *skiper* betecknande nog av *sciphere*, resp. *sciphere vnde scipkynderen* i den tyska.[38]

Ordet *skipman* i Flensborgs danska och tyska texter kan icke syfta på skeppsbefälhavaren-*styremannen*. Det fall, som regleras i Fl II, III 89 — och möjligen även i Fl I 71, rör sålunda icke försummelse av *styremannen* utan av en besättningsman. En förskjutning i rättssatsens innehåll har sålunda ägt rum i förhållande till Slesvig, vare sig detta beror på en särskild utveckling eller ursprungligen på en förklarlig missuppfattning av *nauta* i Sl I 57.

Efter denna analys av den behandlade artikelns innebörd och terminologi i slesviggruppens olika stadsrättskällor skall undersökningen återföras till utgångspunkten, nämligen frågan om Slesvig I 57—58 i dess förhållande till tysk och nordisk sjörätt.

Motsvarigheter till dessa bestämmelser saknas i den hanseatiska sjörätten. Däremot föreligger en märklig överensstämmelse mellan denna slesvigska rättssats och en artikel i norsk farmannalag, nämligen Bl IX 7.[39] För översiktlighetens skull skall Sl I 57—58 ännu en gång återgivas, nu parallellt med den norska artikeln.

Sl I 57—58

⟨57.⟩

Item nauta, qui pro potu uel alia neggligentia nauem suam in portu dimiserit,

Bl IX 7. Huersu lenge biða skal haseta eða styrimanz

Nv kemr byr a. þa skolu hasetar biða styrimanz sins .iij. seuar foll en siðan megu þeir sigla at orsekiu þo at hann kome eigi. Nu fer haseti fra skipi vttan lœyfi

[37] *Sturman* förekommer stundom i mlty. sjörättskällor som beteckning för underbefälhavare men icke i stället för *schipper*. Jfr nedan s. 113 n. 34.

[38] I Ap. Stadtr. är den terminologiska blandningen fullständig med uttrycken *schipman, stuerman* och *schipper* om varandra.

[39] Jfr Jb fl 9.

tenentur naute eum expectare per diem et noctem. Si tunc non uenerit, flante uento, recedant naute, et ad quodlibet akkerhaald reddat ix solidos...

styrimanz oc haseta. þa skolu þeir biða hans .ij. seuar foll. þa megu þeir fara at orsekiu.

Nu gengr haseti fra skipi oc kemr byr a þa skolu .iij. menn ganga a land upp oc skal einn þeirra standa uið bryggiu sporð en annar oc þriði upp fra honum sua at huer megi hœyra annars op. oc œpi þrysuar oc gange siðan til skips. En ef hann kemr þa eigi til skips þa megu þeir fara at orsekiu ef hann er a kristnu lande staddr. En ef hann er a heiðnu lande þa biði þeir hans .iij. seuar foll ef þeim er haska laust firir heiðnum monnum. Nu stendr maðr eptir i bygðri œy. þa leigi þeir honum far til meginlandz með fe hans. En ef hann stendr eptir i obygðri œy. þa skal leggia honum upp .v. natta uist oc eldz fœri. bat oc bulœyxi oc huers dags skick(i)u hans. Nu stendr maðr eptir en matunautar hans bioða mann a lest hans oc hafa uið þat uatta. en styrimenn oc hasetar kueðazt eigi þurfa. þa frialsar þat fe hans uið styrimann oc haseta huat sem i hueriu uerðr.

⟨58.⟩

Item si pyrate ad nauem uenerint et ibi aliquem leserint uel lapidem in nauem proiecerint, absens ille gubernator de bonis suis penitus nil habebit.

Nu koma hermenn at þeim oc kemr eitt huert heruapn innan borðz af ufriði oc uerða menn sarir af eða drepnir oc hafa þeir eigi mann boðit a lest hans er eptir stoð. þa hefir hann firirgort huerium peningi er hann atte þar i skipi. Nu fara menn fra skipi með allra raðe bæðe styrimanna oc haseta oc kemr þa ufriðr at þeim þa hafe þo fe sitt þeir er fiarre uaru staddir ef hinir fa uart er a skipi varu eptir.

Vid första anblicken synes möjligen detta långa norska sjörättskapitel föga ägnat att parallelliseras med den korta slesvigartikeln. Redan överskriften anger dock, att det är samma fall som behandlas, och en närmare undersökning av den norska texten visar, att dess rikt utvecklade och nyanserade bestämmelser icke äro något annat än variationer, uppbyggda på samma grundval som Sl I 57—58.

Denna senare består av två huvudpunkter. Först bestämmes, att om *styremannen* försummar sig i land, ha de övriga skyldighet att vänta ett dygn. Därefter kunna de segla ifrån honom, och den försumlige är förfallen till en viss bot.[40] I flensborgrätten har denna bestämmelse, som ovan visats, övergått till att gälla besättningsman i allmänhet.

Den andra huvudpunkten stadgar, att om skeppet sedan råkar ut för

[40] Graderingen av denna efter det antal gånger, man kastade ankar — man torde i allmänhet ha färdats endast på dagen och legat för ankar på natten — synes visa, att man räknade med möjligheten, att den frånseglade skulle hinna fatt skeppet. Goda genskjutningsmöjligheter över land ha i varje fall erbjudits av de långa och krokiga uppfartslederna till både Slesvig och Flensborg.

överfall av sjörövare, som vålla skadegörelse, skall den frånvarande ha förverkat allt sitt gods ombord.

Den norska artikeln inledes likaledes med en sats, som bestämmer väntetiden för *styremannen* och övergår sedan till motsvarande bestämmelser för *hásetin.*[41] Väntetiden i det förra fallet har satts till 3, i det senare till 2 *seuar foll (saevarfall).* Dessa efter tidvattnet beräknade perioder, motsvarande ungefär 1 ½ resp. 1 dygn[42], ha givetvis varit lämpligare vid atlantkusten än inne i Östersjön, varför det icke är ägnat att förvåna, att detta beräkningssätt inte användes i Slesvig. Något bötesansvar för den försumlige angives icke.

Hela mellanpartiet upptages sedan av olika detaljerade specialbestämmelser i anslutning till stadgandet om väntetid för *hásetin.* Partiet avslutas med en sats, som visar, att den frånseglades kamrater för att skydda hans gods ombord kunde erbjuda en ställföreträdare för honom.

Härefter följer slutpartiet, som behandlar exakt samma fall som den andra huvudpunkten i slesvigartikeln, nämligen ett eventuellt sjörövaranfall. Den frånseglade hade i så fall, om icke ersättare bjudits för honom, liksom i Slesvig förlorat allt gods ombord.

Till dessa mycket väsentliga överensstämmelser ifråga om de båda undersökta artiklarnas uppbyggnad och innehåll komma vidare ett par smärre karakteristiska likheter i detalj. Sålunda kan framhållas att *flante vento* har sin motsvarighet i *nu kemr byr a* och att i andra huvudpunkten i båda lagarna förutsättes, att någon av de ombordvarande såras vid överfallet.

Så många överensstämmelser kunna knappast bero på en tillfällighet. De måste anses tyda på samhörighet mellan de båda rättskretsarna, beroende på antingen gemensamt ursprung eller påverkan från den ena rättskretsen på den andra under något utvecklingsstadium, varefter de båda lagarna givetvis var för sig kunna ha vidareutvecklats.

Det ligger väl närmast till hands att anse den i den äldsta slesvigkällan föreliggande enklare satsen vara ursprungligast, men det måste också framhållas, att även de norska bestämmelserna, som väl åtminstone delvis böra uppfattas som en mera i detalj gående vidareutveckling, ge ett mycket ålderdomligt intryck.

§ 59 stadgar förbud att utan färdkamraternas tillstånd gå i land, när skeppet icke är i hamn utan ligger till ankars utanför en strand. Då den föregående artikeln visat så starkt släkttycke med den norska farmanna-

[41] Om den norska terminologien, se nedan s. 103.

[42] Avgångstiden bör rimligen tänkas ha varit utsatt till högvatten. Väntetiden omfattade då två, resp. tre perioder flod-ebb-flod om vardera c. 12 timmar.

lagen, kan det förtjäna påpekas, att Bl IX 16: *Ef menn liggia uið afkeri*, bl. a. noggrant reglerar dispositionsrätten till skeppsbåten och möjligheten att taga sig i land från skeppet, vilket här förutsätter *styremannens* tillstånd.[43]

§ 60, om stöld ombord, har redan behandlats, och en svag anklang till norsk farmannalag har även påpekats för dess vidkommande.[44] Nästa paragraf lämnar icke något direkt material till frågan om slesvigrättens släktförbindelser, men den skall längre fram upptagas till behandling i ett annat sammanhang.[45] § 62 har följande lydelse:

Sl I 62

Item naute, cum ad portum peruenerint ab aliquibus impetiti, tenentur cum nautis iuxta nauem respondere.

Denna artikel har av Hasse jämförts med lybsk rätt, Hach II 139, där liknande bestämmelser också otvivelaktigt förekomma.[46] Med väl så stor rätt torde den dock kunna sammanställas med de specialbestämmelser för bl. a. sjöfarande, som finnas bland stadgandena om edgång i den svenska BR. Slutet av BR 9: 1 lyder:

BR 9: 1

... Wæghfarandi man a þæn samæ dagh eþ gangæ sum han eþ fæsti vm a þem dagh ær eþsört ok eþgangit. en skipæra væri sik meþ sinum eþe i hampnum. Riþandi man næstæ sinum hæstum.[47]

Denna kontakt mellan Sl I 62 och BR 9: 1 är dock givetvis alldeles för obetydlig och osäker, för att man enbart av den skall kunna läsa ut något slags samband mellan svensk bjärköarätt och slesvigrätt. Emellertid kan det vara av värde att påpeka den, därför att den sista återstående sjörättssatsen i Sl I synes ge utslag åt samma håll.

Sl I 64 kan som ovan s. 80 framhållits med all säkerhet anses ursprungligen höra hemma i sjörätten. Artikeln lyder:

---

[43] I jämförelse med Sl och Fl, där detta tillstånd tydligen skall givas av hela besättningen — Sl I 59: *sine communi nautarum licentia;* Fl II, III 90: *vtæn skip menz orlof,* resp. *buten der scipman orlaue* — uppvisar Ap. Stadtr. 92, som f. ö. exakt överensstämmer med Fl III 90, den mycket påfallande avvikelsen: *buten des Stuermans Orloue.* Jfr nedan s. 111.

[44] Se ovan s. 81 f.

[45] Se nedan s. 111.

[46] Hasse, Schleswig 59.

[47] Se även MEStL R 27. I jämförelsen kan också förtjäna indragas en rad originella bestämmelser i den gentemot slesvigrätten mycket självständiga Aabenraa Skraa § 14,

Sl I 64

Item si quis aliquem uiolenter proiecerit in aquam, reddat xii marcas. Si nolens fecerit, iuret manu duodecima se ignoranter fecisse et emendet sex marcas.

Hasse har påpekat, att samma fall behandlas i VStL I 11 och — som han förmodar med visbyrätten som förebild — i Riga D IX 25.[48] Emellertid nöjer sig Hasse med att konstatera, att så länge VStL:s källor icke äro undersökta, inga vidare resultat på denna punkt kunna uppnås.

I själva verket kan man uppvisa motsvarigheter till denna artikel i gammal svensk rätt. En mera ingående utredning av denna fråga är så mycket mera på sin plats i detta sammanhang, som den dels berör de för ett studium av VStL:s uppkomsthistoria mest centrala rättskällorna och dels samtidigt utgör ett direkt källstudium till en artikel i VStL. Till utgångspunkt för denna undersökning bör UL tagas. I det ledungsrättsliga partiet i denna lag förekommer bland en del straffrättsliga bestämmelser även följande sats.

UL Kg 11: 2

kastær man annæn mæþ wiliæ. wærki uttbyrþis. ok ær til twæggiæ mannæ witni. böte þre markær fore þæt borþ til lanz wet. ok sæx markær fore þæt borþ til haffs wet. giörs þæt mæþ waþæ. wæri saklöst.

Det delikt som behandlas är alltså, att någon blir kastad överbord från ett skepp. Särskilt anmärkningsvärt är särskiljandet av två fall, ett svårare då han blir kastad utåt sjösidan, och ett lindrigare då kastet går inåt land. Boten i det förra fallet, 6 marker, är dubbelt så hög som i det senare, 3 marker. Vidare undantages vådagärning uttryckligen som straffri.

Exakt samma artikel ingår i SdmL Kg 11: 1, men i de övriga landskapslagarna saknas motsvarigheter. Däremot finnes i BR ett stadgande, som till sin kärna är identiskt med dessa ledungsrättsliga bestämmelser.

BR 13: pr

Swa mykin friþ hawær man i sinu skipi. hwat þæt er meræ skip æller minnæ sum i siælfsins husi.

liggær skip i bryggiu læghi. varþær þær maþær vt byrþis castæþær meþ wræz hendi. vt a sion. böte XII. markær. kastær in til lanz böte sex markær. vm han varþær viþær bundin. meþ twægiæ mannæ vitnum. æru eig vitni til. þa væri sik meþ sex mannum.

Liggær skip i akkiærs læghi hwart maþær warþær helzst vt byrþis castæþær. æru til twæggiæ mannæ vitni. böte XII. markær. æru eig vitni til. þa væri sik meþ sex mannum.

---

där det föreskrives, hur en viss ed skall avläggas av en sjöfarande med foten på relingen, av en ryttare med foten i stigbygeln, av en vagnfarande med foten på hjulnavet och av en vandrare med foten på sin stav.

[48] Hasse, Schleswig 60.

Bortsett från den inledande satsen om hemfridens utsträckning till skeppet består detta stadgande sålunda av två huvudmoment. I det första är det fråga om skepp, som ligger förtöjt vid brygga. Liksom i UL och SdmL särskiljas två fall: kast åt sjösidan här med 12 markers bot och kast åt landsidan med 6 markers bot.

Det andra momentet rör skepp, som ligger för ankar. Kast över bord i detta fall jämställes med det svårare kastet åt sjösidan i förra momentet och bötas med 12 marker.

Redan detta parti av BR 13 framstår sålunda som en vidareutveckling eller åtminstone som en mera detaljerad utformning av den ledungsrättsliga bestämmelsen i UL och SdmL. Emellertid har utvecklingen i BR gått ännu ett steg.

BR 13: 1

Kaster man annan meþ vrez hendi af sinni bolabro. æller garz bro. böte sex markær. en twæggiæ mannæ vitni. æru til. æru eig vitni til. væri sik meþ sex mannum.

Här tillämpas alltså samma uppfattningssätt även för det fallet, att någon kastas i sjön icke från en båt utan från en brygga. Med *bolabro* och *garz bro* måste nämligen avses en brygga, som utgår från en till sjön gränsande byggnad eller tomt. Karakteristiskt nog jämställes detta fall ifråga om boten, 6 marker, med kast åt landsidan i första momentet ovan. Något uttryckligt undantag för vådaverk göres icke här i BR 13: pr—1, men då bestämmelse om särskild vådabot saknas, kan detta förutsättas ha varit straffritt liksom i UL och SdmL.

I BR 13: 1 har sålunda den troligen ursprungligen i ledungsrätten hemmahörande sjörättssatsen vandrat över på ett område, som icke längre är i egentlig mening sjörättsligt. Mycket tydligt belyses också detta av en jämförelse med det senare utvecklingsstadium i svensk rätt, som representeras av MEStL. Där har man gjort fullständig boskillnad mellan de båda områdena. BR 13: pr har lagts till grund för Sk 2—3, medan den direkta motsvarigheten till BR 13: 1 påträffas i SVl 14, alltså i ett allmänt straffrättsligt sammanhang.

MEStL uppvisar för övrigt i dessa fall liksom i så många andra exempel på en omfattande utbyggnad av en från BR hämtad stomme. I Sk 3: pr räknas med endast ett slags kast i *bryggiolæghe*, vilket här belagts med 20 markers bot, medan kast i *akkaris læghe* i Sk 3: 1 värderas till 40 marker. En nytillkommen sats, Sk 3: 2, stadgar för vådaverk en särskild vådabot på 3 marker till målsäganden, och samtidigt hänvisas för ev. tillfogat sår eller annan kroppsskada till vederbörande lagrum på annat håll.

MEStL SVl 14 inledes med en bestämmelse om 40 markers bot som påföljd, om någon kastar en annan *vt aff norrabro ella sudhra vt i strömen mædh wredz hænde.*[49] Därefter följa de från BR hämtade bestämmelserna om att kasta någon ut från *bodha bro* eller *gardz bro*. Boten är i detta fall liksom vid kast i *bryggiolæghe* 20 marker. Om den utkastade drunknade, skulle i båda fallen dråpamålsbestämmelserna tillämpas.

Den hithörande artikeln i VStL påträffas icke i lagens sjörättsliga avsnitt. Den har i stället fått sin plats i början av ett parti med i huvudsak straffrättsligt innehåll som kap. 11 i bok I.

VStL I 11. van werpende in de zee

So we werpet enen van der langhen brugghe in de ze. de bote eme .XL. marc./ der stad VI. marc./ den vögheden ene marc vnde dar to wnden vnde zer. dar na se sin./

I. werpet he ene in de hauene. so böte. he eme .XII. marc./ der stad .VI. marc/ den vögeden ene .½. marc./ vnde dar to wunden vnde zer. dar na se sin.

II. werpet man. oc enen. vt der bord in de hauene. so bötemen eme .XII. marc. vor den worp./ der stad .VI. marc./ den vögheden .½. marc./ vnde dar to wunden oder sleghe dar na se sin./ weder he öne werpe vt. der bord oder van deme lande.

Vid en jämförelse mellan denna artikel och den svenska rätten måste beaktas att den nu bevarade kodifikationen av VStL nått ett utvecklingsstadium, som närmast torde böra jämställas med MEStL. Betraktad mot bakgrunden av den här påvisade utvecklingen i svensk rätt synes emellertid VStL I 11 avslöja en påtaglig samhörighet med svensk bjärköarätt.

Bestämmelserna ha givetvis direkt avpassats för de lokala förhållandena i Visby. I dessa spelar den på flere ställen omnämnda långa bryggan en framträdande roll. Denna är liksom hamnen och en del särskilt angivna lokaliteter förenad med ett högre rättsskydd.[50] Om långa bryggans sträckning kan ingenting direkt utläsas ur lagen. Den har förmodligen på någon sträcka utåt begränsat hamnområdet och kanske samtidigt tjänat som skydd för detta.[51]

I varje fall föreskrives i pr en bot av 40 + 6 + 1 mark för att kasta någon från bryggan ut i sjön, varmed rimligen måste avses öppna sjön. I 11: 1 stipulerar nämligen en lägre bot av 12 + 6 + ½ mark för att kasta någon i hamnen. I 11: 2 behandlar det fallet, att någon kastas överbord i hamnen från ett skepp. Boten är här likaledes 12 + 6 + ½ mark, »vare sig kan kastar honom överbord eller från land», som det heter i anslutning

---

[49] Om norrbro och söderbro, se Schlyters kommentar till MEStL s. 486.

[50] Se VStL I 10, 12. Jfr även ovan s. 63, nedan s. 168.

[51] Annorlunda Steffen 17.

till föregående paragraf. För samtliga fall föreskrives dessutom ev. sårabot. Däremot saknas särskild vådaverksbestämmelse.

Samma principiella skillnad mellan två olika riskklasser för detta brott, som utmärkte såväl UL och SdmL som BR och MEStL, iakttages alltså här i VStL, även om gränserna dragas på olika sätt.[52]

Även den äldsta norska rätten skiljer på liknande sätt mellan två olika grader av denna brottstyp. I G 195 lämnas en redogörelse för olika fall av misshandel, vid vilka full personlig bot utgick. Bland dem upptages också att kasta någon över bord från ett skepp, eller att kasta någon i vattnet från en brygga eller brant strand. Härtill fogas emellertid en sats, att om någon kastade en annan över bord utåt sjösidan, hade denne rätt att själv hämnas genom att dräpa gärningsmannen.[53]

Härefter skall undersökningen åter anknyta till slesviggruppens rättskällor. Dessa behandla samtliga — med undantag av den mera fristående Aabenraa Skraa — det ifrågavarande fallet, men ägna det endast korta och summariska bestämmelser. Sl I 64 har redan återgivits ovan s. 91. Sl II 76 överensstämmer exakt till innehållet.

Sl II 76. We den anderen werpet in dat water

We den anderen myt walt werpet in dat water, de ghelde xii. mark. Heft he dat vnwillinges gedän, he swere myt tweluen, dat he vnwaringes dat dede vnde betere dan vi mark.

---

[52] Såsom nämnts ovan s. 91 har Hasse påpekat förekomsten av en motsvarighet till det nu behandlade stadgandet i rigarätten. Han tänker sig, att VStL är rigarättens källa. Den åsyftade artikeln är Riga D IX 25, som lyder: *We den anderen int water werpt. (§ 1.) Were dat also, dat en man den anderen in dat water wørpe, vnde de man vørdrunke, dat is lif vmme lif. § 2. Weret oc dat he ene in dat water worpe vnd eme nicht vt en hølpe, vnde qweme he vt, dat were half manbote. § 3. Worpe he en oc in dat water vnde holpe eme vt, dat were like blawe vnde blot.* Det är alltså otvivelaktigt samma slags brott, som behandlas, om än efter något andra linjer än i VStL och den svenska rätten. Anmärkningsvärt är dock, att detta fall behandlas just i Riga D, dvs. den redaktion av rigarätten, som enligt vad som framhållits ovan i kap. 7 i tydlig reaktion mot Riga C — Hamburg-Rigarätten — tagit upp äldre rättssatser, vilka i flere fall dessutom kunna visas erbjuda påtagliga beröringspunkter med VStL och annan nordisk rätt.

[53] G 195: ... *Maðr rindr oðrom firi borð. æða af bryggiu. æða út firi marreinsbacca a kaf. þa scal bœta hanom fullum rette. nema hann rindi hanom a utborða. þa ma hann þar viga um.*

För tolkningen jfr även G 196 ... *þa scal hann bœta hanom fullum rette firi. þar ma han oc viga um. at utlogum þeim manne i gegn þeim orðom er nu hevi ec talt. ef hann skirskotar undir vatta* ...

Ansvar för att kasta någon i sjön stadgas utan distinktion i två olika kategorier i F IV 17; Hk 35; L IV 18, 19, 21; Bl IV 19.

Här stadgas alltså kort och gott, att om någon med avsikt kastar en annan i vattnet, är han hemfallen till en bot av 12 mark. Kan han bevisa, att det var oavsiktligt, nedsättes boten till hälften — 6 mark.

Karakteristiska detaljer som de om kast åt landsidan och sjösidan, vilka påtagligt röja sambandet mellan UL och BR, saknas alldeles. Inte heller angives om det rör sig om kast över bord från skepp eller kast från land. Någon direkt bevisning för samhörighet mellan slesvigrätt och svensk bjärköarätt på denna punkt torde därför knappast kunna åstadkommas. Emellertid måste själva det faktum, att denna ganska speciella brottstyp särskilt behandlas i båda dessa källkretsar (inklusive visbyrätt och rigarätt) samt i norsk men icke i annan här undersökt rätt[54], om det sammanställes med andra tecken på samhörighet, tillmätas ett visst indicievärde. Det förtjänar för övrigt anmärkas, att ett komparativt studium av slesviggruppens olika rättskällor på ett ganska egenartat sätt avslöjar en parallell till den här påvisade utvecklingen i den svenska rätten. Huvuddragen av denna svenska utveckling, sådan den här framställts, voro ju följande.

En rättssats, som i sin sannolikt äldsta svenska form påträffas i UL:s och SdmL:s ledungsrätt och där stadgar särskilt ansvar för att kasta någon över bord från ett skepp, återfinnes bland den svenska bjärköarättens handelssjörättsliga bestämmelser och har här utsträckts till att omfatta även kast i sjön från land. Dessa senare fall kommo därefter att avskiljas för sig och behandlas i MEStL i allmänt straffrättsliga sammanhang i SVl, medan kast över bord alltjämt ingår i sjörätten i Sk.

Det har därför ett visst intresse att konstatera en redan antydd karakteristisk motsättning mellan slesvigrätt och flensborgrätt. Ovan s. 80 har framhållits att Sl I 64 och Sl II 76 utan tvivel måste hänföras till det ursprungliga, i sig slutna sjörättsliga partiet i dessa stadsrättsredaktioner. Detsamma gäller även § 76 i Flensborgs äldsta latinska redaktion.

Däremot avvika Flensborgs danska och tyska redaktioner i två avseenden. Först och främst, och i detta sammanhang viktigast, har den artikel, som i Sl I, II och i Fl I avslutar sjörättspartiet, här dragits upp i lagens allmänna straffrättsparti. Fl II 75 och III 76 överensstämma inbördes fullständigt. Den danska texten lyder:

---

[54] I Köpenhamns stadsrätt 1294 (SGDL V) förekommer likaledes en motsvarande artikel (66) som lyder: *De precipitante alium in aquam. Item qui alium voluntarie in aquam precipitauerit, soluet leso XX marcas, episcopo tantum & ciuitate tantum.* Jfr även Kristoffers av Bayern stadsrätt 1443 VI 18.

Fl II 75

Hwo sum kastær annæn mæth wold, oc wili i watn, bøtæ ham tølf mark. En gør han thet ei mæth wili, weri sik mæth tølf men ieth. oc wær orsak.

Denna artikel uppvisar sålunda även den skillnaden gentemot slesvigrätten, att om gärningen kan bevisas ha varit oavsiktlig blir den, liksom fallet var i den äldsta svenska rätten, straffri, medan Sl I, II liksom Fl I i så fall belade den med halv bot.

Till Fl II, III ansluter sig helt Aabenraa stadsrätts tyska version § 77, medan Statutum civitatis Apenradensis § 77 intar en egendomlig mellanställning. Dess text och innehåll överensstämmer nämligen helt med Fl I 76, men placeringen i lagens straffrättsparti är densamma som i den tyska versionen och i Fl II, III.

Om sålunda dessa redaktionella motsättningar synas antyda en utvecklingsgång motsvarande den svenska, lämnar Haderslevs stadsrätt ytterligare ett stöd för tesen om artikelns sjörättsliga ursprung. Haderslev 33, vars början innehåller den med samtliga övriga stadsrätter i slesviggruppen överensstämmande satsen om skeppsjurisdiktionen, har nämligen en fortsättning, som nära motsvarar den nu behandlade artikeln.

Haderslev 33. Off skipman bryder with annen

Bryther skipman with annen y there ferth, och sette the with ther stüreman, tha skulle the szithen were orsak for vmbotzman.

Kaster skipman annen vthen borz met sin wilge, kummer men vskeed up, bøte hanum tolff marck och tolff mark vmbozmanden, enn druckner han, filge hans neste thet met sannemend y by, szaa sum for annen man død er szaugt, enn kummer han liffen op, och siger hin, ther saek giffes, att thet war hanum att wathe och ey aff wilie, giffe schiper reth och were orsak.

Artikelns slutparti hänvisar sålunda fall med dödlig utgång till behandling enligt dråpamålsbestämmelserna. Det i detta sammanhang intressanta är emellertid, att det här uttryckligen är fråga om kast över bord från ett skepp.

Studiet av detta ganska speciella falls behandling i slesviggruppens olika rättskällor ger alltså till resultat, att utvecklingen här synbarligen varit ungefär den samma som i den svenska rätten, nämligen dels en vidgad omfattning av deliktet från kast över bord från ett skepp till kast i sjön i allmänhet och dels och i samband därmed en redaktionell överflyttning av artikeln från sjörättsavsnittet till straffrättsavdelningen. Parallellen har synts anmärkningsvärd, även om den i och för sig givetvis icke säger någonting om gemensamt ursprung.

Undersökningen har sålunda kunnat påvisa ett flertal beröringspunkter mellan de sjörättsliga partierna i slesviggruppens rättskällor och övrig skandinavisk handelssjörätt, i en del fall med norsk farmannalag, i andra med svensk bjärköarätt. Ett exempel på helt slutet samband mellan de tre rättskretsarna — slesvigrätt, svensk bjärköarätt och norsk bjärköarätt — kan också uppvisas, men det kan icke hämtas från Slesvigs stadsrätt utan från Flensborgs.

En blick på konkordanstabellen s. 102 visar, att det i början av flensborgrättens sjörättsliga parti finnes en interpolation av några artiklar, II 84—86 och III 85—86, vilka sakna motsvarigheter i slesvigrätten och bryta den eljes — bortsett från slutartikeln — fullständiga redaktionella överensstämmelsen.[55] Dessa artiklar röra tullen.

Fl II 84

Hwilk byman eldær køpman sighlær af hauæn swo langt at aaz ma ei sees a boorth, oc gaf ei toln. han tapæ olt thet gooz, thær han sculd toln for giuæ.

En motsvarighet till det häri ingående uttrycket: *swo langt at aaz ma ei sees a boorth*, vilket röjer en säregen metod för avståndsbedömning, förekommer även i svensk rätt, i BR 20: pr och i MEStL Sk 15. Förekomsten av detta mycket karakteristiska uttryck i såväl Flensborgs stadsrätt som i svensk bjärköarätt har sedan länge uppmärksammats. Det har bl. a. framhållits av G. Bolin, som anser det tyda på en gemensam bjärköarättslig källa för de båda lagarna.[56]

Såsom Holmbäck och Wessén senare visat, förekommer samma uttryck och metod för uppskattning av avstånd även i norsk rätt i Bl IX 19.[57] Detta norska källställe är dessutom av grundläggande betydelse för själva uttryckets tolkning.

Bl IX 19. Ef menn leggia or lægi oc lætr bryggiu eptir væra

Nv ef maðr leggr or læge oc fer ærænda sinna oc letr bryggiu eptir uera. þa a sa lægi er bryggiu lagðe eptir þegar hann kemr til. En ef menn leggia samflot sitt sinn i millum at farmanna lagum. þa skal engi fra aðrum sigla lengra nauðsynia laust en sea megi ass a borðe. En ef þeir sigla lengra giallde huer þeirra mork silfrs þeim er fra uar siglt iamt styrimenn sem hasetar...[58]

---

[55] I Fl I utgör interpolationen tre artiklar, 66—68, av vilka 66 och 67 direkt motsvara II 84, 86 och III 85, 86, medan I 68 har sin motsvarighet i II 40 och III 39, som höra hemma i helt annat sammanhang.

[56] Bolin, Stockholm 311 f.

[57] HW V 487 f.

[58] Jfr även Jb fl. 20. En varianthandskrift till Bl har i stället ...*en sua at æighi meghe sea as a borðe*...

Med *áss* menas en stång, som vid bidevindssegling användes för att spänna ut seglet, den kallas även *beitiáss*.[59] Av ett ställe i Heimskringla framgår att denna kunde sticka så långt utombords, att den vid förbisegling kunde sopa en man på ett annat skepp överbord.[60]

Det är sålunda denna detalj i riggen, som lagts till grund för avståndsbedömningen mellan två skepp ute till sjöss i den norska rättssatsen. Det räckte icke, att skeppen ständigt voro inom synhåll för varandra. Gränsen för rörelsefriheten var skarpare dragen. Inget av dem fick segla längre bort från de andra, än att *åsen* kunde synas ombord.

Ytterligare ett för tolkning och sammanhang intressant källställe, som tidigare icke dragits in i diskussionen, kan hämtas från dansk rätt, nämligen från den gamla hirdrätten, Vederlagen.[61] I Saxos framställning om denna berättas bl. a., hur den dömde vid verkställande av fredlöshetsdom fick välja mellan att fly landvägen eller sjövägen. Om han föredrog den senare, användes ett tillvägagångssätt, som hos Saxo skildras på följande sätt:

> Quod si reus mari se credere delegisset, eo commilitonum frequentia prosequendus, dataque nave, remigiis, commeatu, vasculo egerendis aquis idoneo, tam diu in litore opperiendus fuerat, donec remi, si iis navigatio gereretur, vel, si velis, antennæ extra conspectum abiissent. Tum denique, qui profugerat, superiori ab omnibus sententia repetita, amarissimorum maledictorum verberibus laceratus, tristissimis totius militiæ suffragiis damnabatur...[62]

Gränsen för fredlöshetens inträdande drogs här alltså icke först då båten helt och hållet förlorats ur sikte utan redan tidigare, nämligen då årorna, om den roddes, eller då *antennæ*, om den seglades, icke längre kunde urskiljas.

För *antenna* ger Blatt i sin ordbok till Saxo översättningen: »i. q. *malus (navis)*», dvs. mast. Emellertid användes *antenna* i det klassiska latinet närmast om rå, och det kan knappast råda något tvivel om, att det här hos Saxo är det nordiska *as*, som ligger bakom.[63]

---

[59] *Beita:* kryssa. Ordet *áss* förekommer även i Bl IX 18, som innehåller en detaljerad ersättningstaxa för skador, som vid påsegling vållas skepp och rigg. Om *áss* och dess användning, se närmare Falk 61; jfr även Vídalín 90 f. Grundbetydelsen synes vara bjälke, se Hellquist 1424.

[60] Heimskringla I 79 (Ynglingasaga): *...þá er þeir siglðu inn um Jarlsey, sat Eysteinn konungr við stýri; skip annat sigldi nær þeim; báru-skot nǫkkut var í; laust beitiássinn af ǫðru skipi konung fyrir borð; þat var hans bani.*

[61] Se om denna, dess olika texter och editioner Jørgensen, Retshistorie 56 f. Jfr även Hjärne, Vederlag.

[62] Saxo Lib. X XVIII 12, Olrik—Raeder 296.

[63] Åtminstone på det ena av de två övriga ställen hos Saxo, där *antenna* förekommer, synes betydelsen rå eller eventuellt ås = bom vara lämpligare: *Mirareris late*

Att detta troligen mycket speciella nordiska uttryck vid översättning till andra språk berett svårigheter framgår av flensborgrättens tyska och latinska versioner. I Fl III 85 heter det: *so verne, dat men der ra nicht zeen mach vp der bort.* Rå är emellertid — åtminstone i den nordiska terminologien — något helt annat.[64] Den latinska texten i Fl I 66 har den ännu grövre beteckningen: *... ita ut lignum, quod dicitur mast, uideri non poterit ...*[65]

I svensk rätt förekommer såsom ovan omtalats motsvarande uttryck i BR och i MEStL.

BR 20: pr

... Hwar sum leghþi. þa æn skip ær samleght. þa ma ingin maþær af gangæ. vtan han hawi styrimanz. oc aldræ skiparæ orlof til. Sighlir skip or hampnum æller ror. swa at sea ma aas a borþi. oc viliæ skiparer fra skipi skiliæs. oc komæ ater i hampnena. þa ær al skipleghæ annæþ.

MEStL Sk 15

Legher man skip aff andrum, hwat thet ær mera skip eller minna, ok vil then ey halda som leght haffwer ok fæstepæning a giffwit, giffwi vt halfwa skiplegho, ok haffwi forgiort fæstepæning, æru twæggia manna witne til. Kan ok swa wara at han haffwer in skipat, ok sighlir vt aff hampn eller roor, ok aas ma synas a bordhe, ok wil sidhan fran skipi skilias ok opskipar, tha ær al skiplegha forthiænt. Sama lagh wari vm then legho sæl, som eig wil halda thet han legho sæl.

Det fall, som det här är frågan om, är sålunda åter ett annat än de förut behandlade från flensborgrätt och norsk farmannalag. Det gäller brott av fraktavtal och fall, där vid sådant avtalsbrott full skeppslega skall betalas.[66]

Beträffande tolkningen av uttrycket *sea ma as a borþi* har Schlyter intagit en vacklande hållning. I gloss. till BR anser han, att *as* syftar på en bergås på stranden — närmast tänker han sig bergen på Åsön—Södermalm — och att avståndsbedömningen alltså skulle göras från skeppet.[67] I gloss.

---

ventis velificatum mare, cælumque ex oculis intentu antennis lintea eripiebant. (Lib. VIII IV 1, Olrik—Raeder 218: 1; jfr Lib. X XIX 2, Olrik—Raeder 407: 24.) Holberg (Rigslovgivning 277) och Olrik (II 244) ge översättningen »rå».

Sven Aggesens vederlagstexter, som här stympats av en lakun, ge ingen ledning ifråga om *antennæ* men överensstämma direkt ifråga om årorna (Scriptores minores I: text X 90; text S 91).

I den danska vederlagstexten saknas motsvarande stadgande (SGDL V).

[64] Bolins översättning (Stockholm 312): »om fartyget återvänder, medan man från hamnen ännu kan se fartygets rå ombord ...» är därför icke korrekt, i den mån den avser Fl II och BR.

[65] Jfr även Ap. Stadtr. och Stat. Ap. 86.

[66] Se närmare härom nedan s. 122 f.

[67] Samtidigt anföras dock utan kommentar ett par tolkningar av Loccenius och Arnell, som i *as* vilja se en del av skeppet.

till MEStL däremot lutar han åt den uppfattningen, att *as* skulle syfta på masten och avståndsbedömningen alltså göras från land. Stöd för denna tolkning finner han just i de ovan anförda parallellställena i Flensborgs och Aabenraas stadsrätter. I ordboken har dock Schlyter trots denna danska parallell definitivt stannat för betydelsen ås, bergsrygg, som beteckning för kustlinjen. Avgörande för detta ställningstagande har varit att det i stadgandet ifråga enligt Schlyter tydligen bör röra sig om vad man från fartyget kan se av land och icke tvärtom.

G. Bolin låter parallellen med flensborgrätten fälla utslaget och anför som ytterligare stöd betydelsen hos *beitiáss* i fno. enligt Fritzner.[68] Ovan har också framhållits, att uttrycket *sea as a borþe* förekommer även i det fno. rättsspråket. Det kan efter allt detta icke gärna råda någon tvekan om att vi ha att göra med ett uttryck av samma innebörd och grundat på samma princip för avståndsuppskattning i alla de tre rättskretsarna. Att ordet *as* i den från Norge och Flensborg kända betydelsen verkligen använts också i fsv., bevisas f. ö. tillfyllest av ett ställe i Hamnskrå 23, där det förekommer i sammansättningen *beetååss*.[69]

Uttrycket är med all sannolikhet ursprungligen hemmahörande i fall sådana som det norska, dvs. där det gällt att oberoende av landmärken kunna använda en metod för bedömning av fartygs inbördes avstånd ute till sjöss. Samma så småningom konventionella avstånd har därefter begagnats även i andra sammanhang som t. ex. i flensborgrättens tullbestämmelse.

I de svenska fallen gällde det att ge regler vid brott av fraktavtal.[70] Det skulle då ligga närmast till hands att antaga, att skyldighet att erlägga full frakt — i analogi med ansvarsbestämmelserna i norsk farmannalag och flensborgrätt och dessutom i analogi med bestämmelser om motsvarande fraktavtalsbrott i övrig medeltida sjörätt — skulle inträda, då gränsen överskreds, dvs. då *åsen* ombord icke längre kunde ses från land. Emellertid skulle en sådan tolkning förutsätta en negation i den svenska textens formulering, och någon sådan negation finnes varken i BR eller MEStL. En textemendation gentemot båda dessa källor kan icke vara tillåtlig. Den är icke heller nödvändig, då texten kan ge full mening, som den lyder.

Stadgandets mening synes nämligen vara den, att *skiparna*, om de ville erlägga hela frakten, hade möjlighet att bryta avtalet och draga sig till-

---

[68] Bolin, Stockholm 312 med not 3.

[69] Hamnskrå 1450 § 23: *Kommer thet af berådde modhe, antingen medh åhra, båätzhaaka eller betååss, dhen thet gör, böte 6 mark för slagzmålet, och sedhan som skadan är stoor till* (Skråordningar 293).

[70] Se härom nedan s. 124.

baka, så länge *åsen* om bord ännu kunde ses från land. Om fartyget hunnit längre ut, var det över huvud taget icke medgivet att bryta avtalet.[71]

Under alla omständigheter kan det fastslås, att det mycket säregna begreppet och uttrycket för avståndsuppskattning *sea ma as a borþe* förekommer i alla de tre rättskretsarna och att det med all säkerhet måste anses gå tillbaka på samma gamla nordiska metod att bedöma ett avstånd till sjöss. Detta förhållande är uppenbarligen ytterligare ett tecken på de tre rättskretsarnas samhörighet.

Målet för den i detta kapitel företagna undersökningen har varit att söka fastställa slesvigsjörättens plats i förhållande till andra närliggande rättssystem. Det har visats upp, att denna sjörätt företer så påtagliga beröringspunkter med såväl norsk som svensk bjärköarätt, att den måste uppfattas som väsentligen nordisk. Sjörättspartierna i slesviggruppens stadsrätter överensstämma alla i stort sinsemellan, men de uppvisa även ett antal smärre avvikelser, vilka närmast synas kunna tyda på, att de visserligen ytterst återgå på en gemensam källa, men att samtidigt lokala varianter eller ev. också olika utvecklingsstadier av samma rättstradition kunnat spela en roll för de särskilda redaktionerna.

Som ett allmänt resultat av undersökningen har vidare framgått, att det finns tecken, som tyda på att en del äldre nordiska bjärköasjörättsregler varit spridda över hela det nordiska området och gjort sig kraftigt gällande även i den östersjöhandelns brännpunkt, som Slesvig under ett äldre skede utgjorde. Detta resultat måste uppenbarligen vara av betydelse, också när

---

[71] Om innebörden i ordet *skipare* och sjöfartens organisation, se nedan kap. 13. På grund av *skiparnas* dubbla egenskap av befraktare och besättningsmän kunde det vålla *styremannen*-redaren betydande avbräck, ifall resan avbröts, även om han fick hela frakten. En parallell, som ger uttryck åt en sådan uppfattning och därigenom är ägnad att stödja den här gjorda tolkningen, kan hämtas från den norska farmannalagen. I Bl IX 12 finnes följande stadgande: ... *Nu tekr maðr ser fari oc ber ahomfn sina a skip oc bæra þær nauðsyniar til með honum at honum er synn fear skaðe i ef hann fer. þa fai hann styrimanni haseta annan iamgoðan i stað sinn oc iammikla lest oc leigu. En ef hann fær engan þa fare sialfr nema styrimaðr lœyfi honum afgongu.*

Här måste alltså *hásctin*, sedan han väl lastat in sitt gods, även om han förmådde åberopa tungt vägande skäl, kunna prestera både fullgod ersättare som sjöman och lika mängd gods till samma frakt för att få bryta avtalet. Kunde han icke detta, måste han själv fullfölja resan, om icke *styremannen* godvilligt befriade honom. Hade *hásetin* icke lastat in, kunde han enligt ett tidigare stadgande i samma kapitel bli fri från avtalet mot att betala hela frakten.

Annan tolkning av BR 20: pr hos HW V 488, som i uttrycket: *swa at sea ma aas a borþi*, lägga in betydelsen: »även om man ännu kan se bommen ombord».

det gäller att bedöma förutsättningarna för visbyrättens uppkomst och utvecklingshistoria.

Ytterligare utmärkande drag för den gamla nordiska sjörätten, speciellt i motsättning mot den senare tyska, kunna uppvisas genom ett studium av den sjöfartsorganisationsform, som låg till grund för rättssystemen. Ett dylikt studium bör dock lämpligen företagas från en annan utgångspunkt än slesviggruppens stadsrätter, ehuru även dessa komma att indragas i undersökningen.

Tabell 1. Konkordanstabell över sjörättspartierna i slesviggruppens stadsrätter

Slesvig		Flensborg			Ap. Stadtr.	Stat. Ap.	Haderslev
I	II	I	II	III			
53	68	65	83	84	85	85	32
54	69	69	87	87	89	89	33
55	70	70	88	88	90	90	
(56)							
57	71	71	89	89	91	91	34
58							
59	72	72	90	90	92	92	
60	73	73	91	91	93	93	
61	74	74	92	92	94	94	
62	75	75	93	93	95	95	
(63)							
64	76	76	75	76	77	77	33

13. Handelssjöfartens organisationsformer enligt nordisk och hanseatisk rätt

Väsentliga olikheter mellan de hanseatiska och de ursprungliga nordiska sjörättssystemen torde sammanhänga med det förhållandet, att den handelssjöfart, som den tyska rätten hade att räkna med som det normala, var av ett annat slag till sin karaktär och organisation, än den som låg till grund för de nordiska lagarnas äldsta bestämmelser. En kortfattad skildring av dessa olika slag av handelssjöfart, sådana de framträda i sjörättskällorna, bör därför gå före ett kring VStL grupperat, mera detaljerat komparativt studium av källorna.

Mest ursprungligt nordiska som helheter betraktade äro, såsom redan förut framhållits, med all säkerhet de isländska och norska lagarnas ganska

välutvecklade sjörättsliga stadganden, medan främmande inflytelser redan tydligt kunna förmärkas i BR och i MEStL. Detta hindrar givetvis å andra sidan icke, att särskilda delar av BR kunna ha bevarat mycket gammal nordisk rätt.

Handelssjörätten, sådan den möter i de fvn. rättskällorna, kan i huvudsak föras tillbaka på ett speciellt fall, som kan sägas utgöra den grund, på vilken de viktigaste sjörättsbestämmelserna äro uppbyggda. Detta normalfall är följande.

Skeppsägaren förbereder resan och ingår avtal med andra personer, som önska deltaga i färden. Dessa senare sägas *taka far*. Genom avtalet — *fartekja* — förbindes skeppsägaren — *stýrimaðr*[1] — att ge motparten — *háseti* — och en viss godsmängd, som denne önskar medföra, sjötransport till ett visst mål. *Hásetins* motprestation är dels en överenskommen fraktersättning och dels hans deltagande i det med resan sammanhängande arbetet.[2]

Renodlat föreligger detta fall i G 146. Men även fragmentet Bj och den rikt utvecklade *Farmanna logh* i Bl IX liksom i Jb fl betrakta tydligen denna form som det normala.

Orsakerna till denna sjöfartsform äro med all sannolikhet att finna i det gamla roddarskeppet, vilket måste ha krävt en organisation, som var utpräglat »genossenschaftlich». Vissa bestämmelser i farmannalagen synas ge vid handen, att alla *hásetars* lastandelar från början varit lika stora, ett rimligt förhållande på ett skepp, som väsentligen skulle framdrivas genom allas förenade ansträngningar.[3] I den mån segelfarten alltmer tog över-

---

[1] *Stýrimaðr* torde i allmänhet ha varit skeppets ägare. Han kan emellertid naturligtvis också tänkas vara en representant för den verklige ägaren.

[2] I stället för *háseti* användes stundom ordet *skipari* (Bj 168, 170, 171; Bl IX 2, 6). Amira anser (II 780 n. 8), att *skipari* i Bl IX 2 står i motsats till *háseti* med betydelsen passagerare gentemot arbetande sjöman. Tolkningen är dock omotiverad. Att *háseti* och *skipari* kunde användas om varandra framgår bl. a. tydligt av några handskriftsvarianter. I Bl IX 2 har i en handskrift *hásetar* utbytts mot *skiparar* (s. 275 n. 17) och i Bl IX 6 har i en annan handskrift tvärtom *hásetar* satts i stället för *skiparar* (s. 277 n. 13). Uttrycken *stýrimaðr* och *háseti* användas också genomgående i den norska ledungsrättsliga terminologien. Även i Frostatingslagens utfararbalk förekommer dock *skipari* jämsides med *háseti* (F VII 20, 24). Terminologien i handelssjörätten liksom även en del institut höra med stor sannolikhet ursprungligen hemma i ledungsrätten. För E. Hjärnes uppfattning om dessa sammanhang, se ovan s. 84 n. 26.

[3] Främst kan åberopas Bl IX 5, varmed även kan jämföras Jb fl 7.

Bl IX 5: *Vm styrimann einn a skipi hueriu.*

Einn skal styrimaðr a skipi hueriu. hann skal þriðiungi meiri lest hafa en hasetar oc þo eigi meira vppleggia en haseti firir þui at hann skal þriðiung hafa ser til reiða kaups ef hann þarf. þat eigu allir hasetar at flytia þui at þat skal laða i klofa inn. Styrimaðr skal leiðsagu mann fa en allir tulk. Þar skolu lestir allar iamstorar uera at

handen, ha givetvis förutsättningarna för friare utvecklade former blivit större.

Kärnpunkten i denna ursprungliga sjöfartsorganisation är sålunda ett avtal mellan tvenne parter, skeppsägaren-*styremannen* och de som sjömän ombord arbetande befraktarna, vilka betala frakt till den förre.[4] Bestämmelser som reglera förhållandet mellan *styremannen* och förhyrd besättning saknas. Det är dock självklart, att inom avtalets ram tyngdpunkten kan ha förskjutits mer eller mindre åt ena eller andra hållet, så att i olika fall färddeltagaren kan ha framstått mera som befraktare eller mera som arbetande sjöman. Utvecklingslinjerna till befraktare, som voro frigjorda från sjömansarbete, och en särskilt anställd sjöarbetande besättning kunna därför mycket väl ha utgått från *fartekja*-avtalet.

Naturligtvis ha vid sidan av det här angivna normalfallet även andra sjöfartsformer förekommit, fastän de icke direkt framgå av sjörättsbestäm-

---

fullu fare. nema sumum hasetum se skilld meiri lest eða minni. Sua skal huer hafa mikin punda þunga i lest sina sem hann hefir ser fare vndir tekit oc leigu firir fest.

Att alla *hásetar* ursprungligen haft lika stora andelar i lasten framgår här redan därav, att man kunde stipulera, att *styremannen* skulle ha ⅓ mera — som reserv för fartygets behov. Detta måste ju betyda, att det existerade en normallast för *hásetin*.

Direkt utsäges i fortsättningen, att alla laster i regel skola vara lika stora *at fullu fare*. Detta uttryck anses genomgående i litteraturen betyda, att skeppet skulle vara fullastat (Amira II 782; Hertzberg, NGL V 176; Pappenheim 268; Robberstad 63). Det torde dock vara möjligt, att uttrycket kan ha en specialbetydelse som ett slags teknisk term. Att ha fullt *far* skulle rimligen kunna betyda att befrakta så stor del av fartygets lastutrymme, som normalt skulle komma på varje *hásetis* lott. Avvikelser från detta förmodligen ursprungliga normaltillstånd möjliggöras genom tillägget, som förutsätter, att *hásetin* kan ha avtalat om mer eller mindre än normal last. Den av Pappenheim (268) påpekade motsägelsen mellan de jämnstora lastandelarna och sista punktens reglering av lastens tyngd synes kunna elimineras, om man antager, att *lest* i detta sammanhang syftat på det varje *háseti* normalt tillkommande lastutrymmet, medan frakten däremot även utgick efter godsets vikt och alltså kunde vara olika också för *iamstora lestir*. På ett par andra ställen i Bl IX omtalas *lest* på ett sätt, som visar, att det är fråga om volymen och icke i första hand om vikten. (Bl IX 12: *... þa fai hann styrimanni haseta annan iamgoðan i stað sinn oc iammikla lest oc leigu.* Bl IX 3: *... oc eru þeir nester fari er þengat foru med honum at iamnre leigu vndir sua mikla lest.*) Att vid fartekjan hänsyn togs både till vikt och volym hos lasten är i och för sig naturligt och framgår dessutom tydligt av motsvarande punkt i Jb fl 7: *Svá skal hverr hafa margra punda þunga i lest sina ok svá mikla voru sem hann hefir sér fari undir tekit ok leigu fyrir fest.*

[4] Denna uppfattning av den verkliga innebörden i avtalet mellan *styreman* och *háseti* ansluter sig helt till den av Pappenheim framlagda. Pappenheim har visat upp, att Amiras åsikter (II 780 f., 788 f.) om fraktavtalets ursprung och karaktär och om *hásetin* som en mot hyra anställd legoman i motsats till den betalande resenären-befraktaren grundas på misstolkningar och ej kunna upprätthållas efter ett noggrannare studium av de fvn. källornas stadganden.

melserna. Sagorna ge exempel på att *styremannen* ägt hela lasten och skött skeppet med hjälp av lejd arbetskraft.[5] Denna senare har då förmodligen varit bunden av vanligt tjänstelegoavtal, som icke behövt särskilt regleras i sjörätten. Det är ju nämligen uppenbart, att det först och främst måste ha varit de mera komplicerade förhållandena mellan *styremannen* och ett flertal lastdelägare med olika intressen, som måste regleras i sjörätten.

Under smidig tillämpning av regler, som ursprungligen vuxit fram ur de krav, som ställts av en enligt normalfallet ordnad sjöfart, kunna även högre utvecklade och friare sjöfartsformer ha florerat. För en riktig tolkning av sjörätten är det dock oundgängligt att hålla den ursprungliga formen i minnet. Enligt denna framstå befraktarna-sjömännen tillsammans med skeppsägaren-*styremannen* som en skeppsgemenskap, grupperad kring denne senare och sammanhållen av avtalen mellan denne och var och en av de förra. Denna gemenskap understrykes ytterligare av andra förhållanden, som t. ex. att i vissa rättssaker, som röra det hela, böter givas och tagas gemensamt.[6]

De svenska medeltidslagarnas sjörättskapitel äro betydligt torftigare och mindre enhetliga än de norska. Framförallt är sjörätten i BR fragmentarisk och spridd på olika håll i lagen. Bestämmelser som röra förhållandet mellan de i sjöfarten deltagande parterna finnas här endast i BR 20. Terminologien i detta kapitel förtjänar särskild uppmärksamhet. Som beteckningar för parterna användas termerna *styriman* och *skipari*. Att *styriman* här syftar på skeppsbefälhavaren är höjt över varje tvivel. Däremot är en närmare utredning nödvändig för att bestämma den egentliga innebörden av termen *skipari*.

Det har ovan s. 103 framhållits, att den normala handelssjörättsliga terminologien i de fno. lagarna var *stýrimaðr* och *háseti* samt att denna terminologi överensstämde med den ledungsrättsliga. Dessutom förekom emellertid även på några ställen ordet *skipari* som variant till *háseti* utan någon påvisbar betydelseskillnad.

I den svenska ledungsrätten användes likaledes genomgående för skeppsbefälhavaren *styriman* och som motsättning härtill *hasæti*.[7] Härjämte begagnas emellertid i SdmL Kg 11: pr—1 *skipari* på ett sådant sätt, att det måste uppfattas som identiskt med *hasæti*.[8] Ordet *skipari* förekommer dessutom på ytterligare några ställen i svealagarna, vilka dock icke kunna ge

[5] Som exempel kan anföras Flateyarbok II 75.

[6] Se utförligare om detta Pappenheim 267 med där åberopade källställen.

[7] UL Kg 10 pr, 11: 1, M 12: 7; SdmL Kg 11: pr; VmL M 25: 4; HL Kg 9: 2.

[8] Jfr även HW III 62 n. 58.

stöd för något annat än en allmän betydelse av »sjöfarande» eller »de som äro ombord på ett skepp»[9], en betydelse som även för övrigt är lexikaliskt belagd både i fsv. och fno.[10]

Skipari översättes av Schlyter i gloss. till UL och SdmL med »båtsman, sjöman: *nauta*». Samma betydelse anges i gloss. till BR och MEStL. I ordboken tillägges dessutom: »som hör till ett fartygs besättning». För Amira är *skipari* i BR och MEStL den arbetstagande parten i ett tjänstelegoavtal.[11] Amira uppfattar här förhållandet mellan *styriman* och *skipari* på samma sätt som han uppfattar motsvarande mellan *stýrimaðr* och *háseti* i den fno. rätten.[12]

Det har ovan i anslutning till Pappenheim visats, att denna uppfattning icke kunde upprätthållas för norsk rätt. Den är icke heller riktig för svensk. Den schlyterska glosan torde nämligen, när det rör BR, bli betänkligt missvisande, ifall man i den inlägger betydelsen »mot hyra anställd besättningsman». Om man håller sig till det material för ordets tolkning, som lämnas av BR, kan man göra några i detta sammanhang betydelsefulla iakttagelser.

Förutom på ett ur tolkningssynpunkt mindre givande ställe i BR 9: 1 om *skiparis* edgång i hamnen[13] förekommer ordet i BR endast i 20: pr, 2. De första två punkterna i 20: pr behandla enkel skeppslega och avtalsbrott

---

[9] UL Æ 16: 2; SdmL M 30. Vidare förekommer ordet i ett stadgande i UL M 6: pr, VmL M 6: pr och HL M 4: pr om vådadöd genom fall från mast på skepp, där det skiljes mellan om den dödade klättrat upp i masten *mæþ bön skipara* eller om han gjort det *fore kiætis skyld*. HW ge här översättningen skeppare, och även Kjellström ger för HL M 4: pr denna översättning.

UL M 6: pr lyder:

Kliwær man .j. træ mæþ bön skipæræ. faldær niþær ok far aff banæ. liggi .j. halwm giældum tiughu markum. kliwær man .j. træ fore kiætis skyld. faldær niþær. ok far aff banæ. liggi o gildær. Nu sighær arfwin han mæþ bön upkliwin wæræ. ok hin nekær sum baþ. dyli mæþ atærtan mannæ eþe. Fallz han at eþe. böte tiughu markær. sum fyrr ær saght. Nu faldær þæn man. niþær. ok far þæn man skaþæ niþri standær. wæri þæt o gilt. afald þe æru böt. ok aff fald æi. utæn aff sæghl træ enu.

Den begränsning, som tolkningen skeppare här gör, är icke motiverad. Var och en av de ombordvarande, som uppmanade eller bad någon att klättra upp i masten, ansågs som vållande, om denne föll ned och dödades. Detta antydes även av formuleringen: *ok hin nekær sum baþ.*

Jfr även motsvarande stadgande i SdmL M 20: 2, där ordet *skipari* icke användes, utan det i stället talas om *bön æller buþ annars.*

Betydelsen skeppare-skeppsbefälhavare har ordet *skipari* först sent antagit genom påverkan från tyskan, se nedan s. 107 n. 15.

[10] Se Söderwall och Fritzner.

[11] Amira I 645 f.

[12] Se ovan s. 104 n. 4.

[13] Jfr ovan s. 90.

mot denna. De innehålla icke ordet *skipari* och sakna i detta sammanhang intresse. Därefter komma följande två punkter:

BR 20: pr

... Hwar sum leghþi. þa æn skip ær samleght. þa ma ingin maþær af gangæ. vtan han hawi styrimanz. oc aldræ skiparæ orlof til.

Sighlir skip or hampnum æller ror. swa at sea ma aas a borþi. oc viliæ skiparer fra skipi skiliæs. oc komæ ater i hampnena. þa ær al skipleghæ annæþ.

Redan den första punkten, som ger *skipari* medbestämmanderätt jämte *styremannen*, om någon som tillsammans med andra hyrt ett skepp skall få bryta bolaget, ger anledning till den misstanken, att *skiparens* ställning här måste vara en annan än den förhyrde besättningsmannens. Av den andra punkten framgår det klart, att *skiparer* här måste syfta på de ombord varande befraktarna. Det måste uppenbarligen vara dessa, som om de vilja avbryta resan skola betala frakten.[14] Sammanhanget i BR 20: pr, där olika fall av brott mot fraktavtal behandlas, synes dessutom kräva denna betydelse.

Vidare förekommer *skipare* på två ställen i 20: 2.[15] Intet av dessa tala mot betydelsen »ombord arbetande befraktare». Detsamma gäller om motsvarande ställen i MEStL, där ordet finnes, Sk 17: pr och 18.[16]

Förutom *skipari* är det i Amiras framställning ännu ett uttryck i BR och

[14] Amira uppfattar (I 635 n. 9) på detta enda ställe *skiparer* som befraktarna, vilka själva utföra arbetet på det av dem förhyrda skeppet. Som stöd framdrar han paralleller med MEStL Sk 15 och VStL III III 8: 1. (Jfr texterna nedan s. 122 f.) För övrigt uppfattar han emellertid *skipari* i BR 20 som syftande på förhyrd besättning. Observeras kan också den av Amira åberopade översättningen *affréteurs* hos Pardessus III 113. HW översätta genomgående i BR *skipari* med det neutrala skeppsman men tillfoga här i kommentaren (V 487, kap. 20 n. 6) förklaringen: de som hyrt skeppet.

[15] För texten se nedan s. 132. På ännu ett ställe står det här genom misstag *skiparaen* i stället för *skiphaerran* (BR s. 126 n. 22). Detta ord, som måste gå tillbaka på det mlty. *sciphere*, påträffas f. ö. icke i lagtexterna förrän i MEStL. Däremot förekommer det enligt Söderwall i yngre texter. Detsamma gäller det säkerligen likaledes från lty. upptagna ordet *skipman* (MEStL R 27; jfr Söderwall). — I anslutning till *skiphaerra* och ev. även till det likabetydande tyska *schipper* har *skipari* senare i fsv. fått betydelsen skeppare.

Utvecklingen i fsv. är sålunda densamma som i fda., där ordparet *styreman* — *skiper* genom tysk påverkan ersatts av *skiper* — *skipman* (se ovan s. 85 f.).

Detsamma synes gälla även för fno. Enligt Hertzberg förekommer *skipmaðr* icke i lagarna utan endast på ett ställe i en sen rättarbot (R 211). I andra fno. texter förekommer emellertid såväl *skipmaðr* som *skipherra*. Heggstad uppger för *skipari* även betydelsen »skipar, styrar».

[16] *Skipari* står här i motsättning mot *skiphaerra* liksom på det tredje ställe i MEStL, där ordet förekommer, Sk 14.

MEStL, som får beteckna den lejde sjömannen, nämligen *farfæster*.[17] Ordet förekommer i de fsv. lagarna endast i BR 20: 1 och på direkt motsvarande ställe i MEStL Sk 11.[18]

BR 20: 1

komæ mæn i hafs nöþ. kombær a siorð oc ofsinnæ. oc þorwæ kastæ. þæt goz þær vt kastæs. skal ater giældæs æptir markæ tali. oc hwarium eptir sinum eþe. kan þem skiliæ vm kastet. þa skulu þer raþæ sum flere æru farfæster.

Farfæster översättes av Schlyter i gloss. till BR och i ordboken: »förhyrd såsom sjöman: *conductus ad operas nauticas in itinere faciendas*». Avgörandet om kast skulle enligt hans uppfattning ligga hos »de fleste af skeppsfolket».

I gloss. till BR anför Schlyter utan kommentar Ihres avvikande översättning i Glossarium Suiogothicum: *vector, qui pro naulo locum sibi in nave pactus est,* och avvisar dessutom en helt felaktig översättning av Loccenius och Hadorph. Enligt Ihre bör ifrågavarande uttryck i BR översättas: *tum illa sententia prævalebit, in quam plures vectorum concesserint.* Avgörandet skulle alltså ligga hos befraktarna. Holmbäck och Wessén lämna översättningen: »då skola de sjömän råda, som äro flera», och låta alltså *farfæster* betyda sjöman.

Förutom på detta ställe i BR användes ordet *farfæster* även i motsvarande stadgande i MEStL, men för övrigt förekommer det icke i de fsv. lagarna. Däremot påträffas ordet på ett enstaka ställe i ett diplom från 1314 rörande ångermanlänningarnas Olovsskatt till Uppsala domkyrka. Ångermanlänningarna åtaga sig här bl. a. att erlägga:

... de qualibet naue cum mercimoniis circa festum sancti Johannis baptiste transseunte vnam vlnam tele vel eius valorem et de qualibet persona in ipsa naue res aliquas mercacionis causa deferente dicta in nostra lingua farfasta vnam vlnam tele vel eius valorem ...[19]

I denna definition åsyftas klart och tydligt med farfäst en person, som för att driva handel fraktade varor ombord på ett skepp.[20]

---

[17] Amira I 645, 653.

[18] Om den närmare innebörden av denna bestämmelse och dess plats i sjörätten, se nedan s. 128.

[19] DS III nr 1957.

[20] I de urkunder, genom vilka invånarna i Medelpad och Hälsingland åtaga sig motsvarande prestationer (DS III nr 1959, 1962), förekommer icke den svenska termen. För närmast motsvarande skatteobjekt i Medelpad användes frasen ... *de qualibet persona in ipsa naue eunte vnum denarium* ... (den i samband med denna skatt använda benämningen *stamskut* förekommer endast på detta ställe). För Hälsingland lyder

Att vara farfäst innebar sålunda uppenbarligen, att en person hade avtalat om plats ombord för sig och sina varor. Det var på detta sätt, han var fäst för färden och alltså icke i första hand för att arbeta som sjöman. Att sedan hans deltagande i arbetet ombord på grund av sjöfartens organisation med all sannolikhet i äldre tid har ingått i avtalet, är en sak för sig.

Ihres översättning framstår sålunda i belysning av detta diplom som avgjort riktigare än Schlyters.[21] Det var som delägare i lasten en *farfæster* hade andel i avgörandet om kast, och i tvistefrågan skulle majoriteten av lastdelägarna avgöra.

Med den tolkning av *farfæster*, som DS III nr 1957 ger anledning till, kommer sålunda den däri ingående förleden *far-* tydligen att ha samma betydelse som ordet *far* i de fno. källorna och förleden i ordet *fartekja*, beteckningen för det avtal, som enligt den föregående framställningen stod i centrum för den fno. handelssjörätten.

Det finns därför anledning antaga, att den äldsta svenska handelssjöfarten bedrivits under samma normalform som den norska. Med den betydelse, som ovan inlagts i ordet *skipari*, finns det icke heller i BR och MEStL några bestämmelser, som reglera avtal mellan skeppare och förhyrd

---

frasen i avsnittet om Alir *... de qualibet persona in naue existente vnum denarium.* I avsnittet om Sunded i samma diplom förekommer däremot en om ångermanlänningarnas uttryckssätt nära påminnande fras: *... de qualibet persona in naue mercemonia ferente similiter vnum denarium ...*

[21] En liknande uppfattning som Ihre framlade redan översättaren av 1709 års tyska upplaga av MEStL, där *farfæster* återges med »die in der Schiffahrt Theil habenden», »die Güther-Ladung inne haben». Denna översättning anföres utan kommentar av Schlyter i gloss. till MEStL. Översättningen avvisas som felaktig av Amira (I 653 n. 4). I ordboken hänvisar Schlyter liksom i gloss. till BR till Sjölagen 1667, Sjösk. 10: pr »ubi dicitur: the fleste af skipsfolkeno». Denna ur sitt sammanhang lösryckta fras är emellertid något missvisande. I själva verket står det i den mot MEStL icke direkt svarande artikeln i Sjölagen 1667: *... är Skiparen medh Köpmannom eller the fleste aff Skipsfolckeno therom eense, at thet för thera Nödh skee måste ...* Härigenom går ju avgörandet i första hand till befraktarna, men möjligheten lämnas öppen för skepparen att i köpmännens frånvaro eller ev. mot deras vilja verkställa kast, om han kan få stöd av majoriteten bland skeppsfolket. Denna bestämmelse tillhör ett senare skede i den svenska rätten och saknar värde för tolkningen av BR och MEStL. En liknande princip kan man finna redan i Rôles d'Oléron § 8, enligt vilken skepparen har rätt att mot befraktarnas vilja kasta gods, om han och två av besättningen sedan vid resans slut med ed kunna bekräfta, att kastet var nödvändigt. (Om förhållande till romersk rätt, se Pardessus I 328 n. 3.)

Principen att skepparen med stöd av en del av besättningen kan kasta i sjönöd mot befraktarnas vilja eller i deras frånvaro påträffas i Hamburg 1497 P 31 och i Visby sjörätt I 41 men icke i tidigare sjörättsliga källor från östersjöområdet. Om källorna till Sjölagen 1667, se Holmbäck, Sjörätt.

besättning. Den fsv. *skiparen* i BR kan mycket väl ha i alla avseenden motsvarat den fno. *háseti*n i farmannalagen.[22] Även om lika tydliga och utförliga bestämmelser som de norska lagarnas fattas i den fsv. sjörätten, ger dock det kvarstående uttrycket *farfæster* lösningen på problemet. De fsv. sjörättsbestämmelserna synas också i många fall lättast kunna förstås, om de antagas vara framvuxna ur och för en på dylikt sätt organiserad sjöfart.

Betecknande är att majoriteten av de källställen, på vilka Amira byggt upp sitt ganska utförliga kapitel om förhyrning av sjöfolk enligt fsv. rätt, är hämtad från VStL.[23] Insprängda i denna majoritet äro ett fåtal källställen från BR och MEStL, nämligen just de, vilkas bevisvärde i detta sammanhang underkänts genom de här gjorda tolkningarna av *skipari* och *farfæster*. Då VStL, såsom nedan skall visas, i detta avseende tydligt avviker från den svenska rätten, är detta kapitel hos Amira som framställning av fsv. rätt på samma sätt missvisande, som motsvarande om den fno. visat sig inför Pappenheims kritik.[24]

Det har ovan s. 102 antytts, att denna för den äldsta nordiska handelssjöfarten utmärkande organisationsform skulle kunna påvisas även för sjörätten i slesviggruppens stadsrätter. Föreskrifter som reglera ett tjänstelegoavtal mellan skeppare och förhyrda arbetande sjömän saknas i dessa rättskällor liksom i de norska och svenska. För att närmare kunna fastställa förhållandet mellan skeppsbefälhavaren och besättningen är man emellertid hänvisad till vad som indirekt kan slutas av olika bestämmelser i sjörätten.

Det är då först och främst värt att lägga märke till Sl I 57 och de däremot svarande Sl II 71 och Haderslev 34, vilka ovan sammanställts med norsk farmannalag. Enligt dessa artiklar skulle besättningen vänta ett dygn på en skeppsbefälhavare, som försummade avgångstiden, men hade sedan rätt att segla från honom, varjämte den försumlige var förfallen till böter. Den befogenhet, som besättningen här har att under vissa förhållanden t. o. m. segla ifrån en försumlig befälhavare, tyder på en betydligt starkare ställning gentemot denne än den avlönade tjänarens och dessutom på ett självständigt intresse hos besättningsmedlemmarna att i tid slutföra färden, som lätt kan förklaras, om man antager, att de voro medintressenter i lasten, dvs. arbetande befraktare.[25]

---

[22] Observeras bör även variationen *háseti-skipari* i den fno. terminologien. Se ovan s. 103 n. 2.

[23] Amira, I 645 f. [24] Se ovan s. 104 n. 4.

[25] Av särskilt intresse är formuleringen i Haderslev 34 (jfr ovan s. 84): *... tha mu di silge fra hanum vthen vithe med there godtz.*

Det har ovan s. 86 f. visats, att motsvarande artikel i flensborgrätten icke behandlar försummelse av skepparen utan av en besättningsman. Emellertid torde även i detta fall bestämmelsen tala för samma uppfattning av förhållandet mellan parterna på grund av själva det faktum, att lagen föreskriver ett dygns väntan på besättningsmannen. Detta blir avgjort mera lättförklarligt, om det rör sig om en medintressent i lasten än om en lejd arbetare.

Sl I 59 innehåller förbud mot att gå i land *sine communi nautarum licentia*. Straffet för överträdelse är förlust av den skyldiges gods ombord.[26] Besättningen framstår sålunda här som en gemenskap med avgörande i en viktig fråga. Godskonfiskation som straff synes också närmast vara lämpat för godsägande befraktare-sjömän. En liknande organisation möter i Sl I 61.

Sl I 61

Item cum redierit nauis ad portum, nullus presumat res suas de naui deferre sine licentia nautarum et gubernatoris.

Här stadgas alltså förbud för var och en att föra sin del av lasten i land utan befälhavarens och besättningens tillstånd. Varianterna i de andra källorna överensstämma härmed[27], men av särskilt intresse är en direkt motsvarande bestämmelse i Aabenraa Skraa 41, där orsaken till förbudet angives.

Aabenraa Skraa 41

Item nauta dictus skipher et secum in naui existentes sua bunkæ non aperiant, antequam satisfactum fuerit pro naulo et omnibus causis inter ipsum et nautas [motis, qui contra] hoc fecerit, soluat skipher et nautis tres marcas.

Man får alltså icke packa upp lasten[28], förrän frakten betalts och ev. böter för brott och förseelser under resan erlagts. *Naulum* betyder fraktersättning och kan icke syfta på hyra, som av skepparen skulle erläggas till sjömännen. Med *causis inter ipsum et nautas motis* måste avses sådana rättstvister ombord, som enligt vad som gällde i slesvigrätten lågo under skeppsdomstolens jurisdiktion.[29] Artikeln avser sålunda icke att skydda lejda sjömäns rätt till hyra utan i stället att skapa en garanti för att befälhavaren-redaren skulle få sin betalning.[30]

---

[26] Jfr vidare om denna bestämmelse i de olika varianterna ovan s. 90 n. 43.

[27] Sl II 74; Fl I 74, II, III 92; Ap. Stadtr., Stat. Ap. 94.

[28] Ordet *bunkae (bunki, bulki)*, som är känt även i fno. och fsv., betecknar den stuvade skeppslasten. T. ex. *Briota bulca* (Bj 173); *bunka brytari* (VgL I O 10).

[29] Se ovan s. 83.

[30] Denna tolkning stödes åtminstone delvis av den tyska versionen (41): *Item eyn*

Av allt detta synes det sålunda framgå, att det inbördes förhållandet mellan den danska handelssjörättens *styreman* och *skiper*, för att använda den säkerligen ursprungliga terminologien från Haderslevs stadsrätt, har varit ungefär detsamma som mellan den fno. *stýrimaðr* och *háseti (skipari)* och den fsv. *styriman* och *skipari*.[31]

Såväl den fno. som den fda. och fsv. handelssjörätten bör sålunda tänkas vara uppbyggd med samma organisationsform av sjöfarten som grundval. Kärnan i denna form var ett avtal mellan skeppsägaren-*styremannen* och befraktarna-besättningsmännen, och de rättsregler, som utbildades för den genom detta avtal bildade skeppsgemenskapen, utgöra stommen i de gamla nordiska sjörätterna.

Denna starkt schematiska framställning av den nordiska handelssjöfartens ursprungliga organisation närmast över det för den norska rätten uppvisade förut angivna normalfallet innebär givetvis icke med nödvändighet, att sjöfarten vid de olika tidpunkter, då t. ex. den bevarade svenska bjärköarättsredaktionen och MEStL tillkommit, alltjämt skulle huvudsakligen ha rört sig i dessa former. En nyutveckling bl. a. sammanhängande med inträngandet av nya skeppstyper har förmodligen ägt rum, fastän den icke kan avläsas i rättskällorna.[32]

Ehuru det är naturligt, att de komplicerade inbördes förhållanden, som kunde uppstå mellan skeppsbefälhavaren-redaren och ett stort antal samtidigt som sjömän arbetande befraktare, först och främst krävde utförliga regler, är det dock påfallande, att icke ens Skipmalabalken i MEStL har

---

schipman, de eyn schiphere heth, vnde de mit em in deme schepe sin, de en open eren bonnyck nicht, er se vornoghed hebben dat schiplon vnde alle sake, dede roged is tussche⟨n⟩ em vnde den schipkindern, deyd he dar enteghen, so betale de schiphere den schipkindern dre mark.

Schiplôn är det mlty. uttrycket för det latinska *naulum* (LW 329). *Sake* har i mlty. även betydelsen rättssak, och *rogen* är här = *wrogen*, som just betyder anklaga, anhängiggöra.

F. ö. är emellertid den tyska översättningen på ett par punkter mindre nöjaktig. Originalets *nauta dictus skipher*, där den tyska termen utan tvivel tillfogats för att angiva, att *nauta* avser skeppsbefälhavaren (jfr ovan s. 85 f.), återgives med den i den tyska terminologien onödiga omskrivningen *eyn schipman de eyn schiphere heth*. En direkt missuppfattning av originalet måste vidare ligga bakom sista satsen i den tyska versionen, där skepparen ålägges böter till besättningen. Missuppfattningen kan vara förorsakad genom en överhoppning av *et* efter det oböjda *skipher* i den latinska texten.

[31] I alla de tre nordiska rättskretsarna visar också denna terminologi nära överensstämmelse med den ledungsrättsliga. Jfr ovan s. 86, 103 n. 2, 105.

[32] Om ändrade förhållanden kan möjligen förekomsten av ordet *fruktmanin* i fragmentet av Söderköpingsrätten vittna. *Fruktmanin (den som frachtar)* uppföres här av Bure i motsättning mot *skiphärren (sum utlegher)*. Ordet är säkerligen hämtat från den lågtyska terminologien. Klemming 283; Ljunggren—Gagnér—Ljung 356.

några bestämmelser, som reglera förhållandet mellan befälhavare och lejd besättning.

I de tyska sjörättskällorna intar däremot en dylik reglering en mycket central plats. Ett studium av den hanseatiska sjörätten i Hamburg S 1292 och Lybeck S 1299 ger omedelbart vid handen, att dessa källor genomgående räkna med tre i sjöfarten deltagande parter: befraktaren — *vruchtman*, oftast i pluralformen *vruchtlude*, skeppsägaren — *schiphere*[33] och den arbetande besättningen — *schipman*, även *knape*, *schipknape*[34].

Ett mycket stort antal artiklar i den hamburgensiska och den lybska sjörätten reglerar förhållandet mellan *schiphere* och *schipman*. Befraktarna förutsättas genomgående vara med ombord, men de ha uppenbarligen inte något med navigationen att göra.

Motsvarande tre parter möta även i Rôles d'Oléron.[35] Denna organisation av sjöfarten förutsätter en särskild klass av skeppare och utbildade sjömän, i stånd att hyra ut sina tjänster åt köpmän, som icke nödvändigtvis själva behövde vara och förmodligen ofta icke voro kompetenta att utföra sjömansarbete. Den förutsätter vidare, då frakten även skall räcka till att avlöna sjömännen, ett segelskepp med relativt stort lastutrymme i förhållande till den erforderliga besättningen. Ett sådant skepp var den hanseatiska koggen i motsats till det äldsta nordiska skeppet.[36]

Den handelssjöfart som möter oss i VStL överensstämmer till sin typ helt med denna tyska, i förhållande till den äldsta nordiska högre utvecklade form. Terminologien för de tre deltagande parterna är exakt densamma som i Hamburg-Lybeck: *vruchtman*, *sciphere*, *scipman*. III III 20 meddelar utförliga bestämmelser om förhyrande av båtsmän. Vid första påseendet synes därför sjörätten i VStL väsentligen vara tysk.[37] För att närmare kunna bestämma karaktären av detta avsnitt i lagen och de sjörättsliga reglernas proveniens erfordras dock ett mera ingående jämförande studium av källorna.

---

[33] Liksom i den nordiska rätten kan naturligtvis även bakom detta uttryck tänkas dölja sig en representant för den verklige ägaren. Om förhållandet mellan de olika parterna på skilda utvecklingsstadier i tysk sjörätt, se Vogel, Seeschiffahrt 366 f.

[34] Främst bland besättningen nämnes även stundom en *sturman*. Se t. ex. Hamburg S 1292 10 a—b, 11 a; Lybeck S 1299 11.

[35] Se t. ex. de bestämmelser om sjökast i Rôles d'Oléron § 8, som åberopas nedan s. 129 n. 32.

[36] Om koggen, som redan från 1200-talets tidigare del börjat behärska sjöfarten i Östersjön, dess uppkomst och egenskaper i jämförelse med det gamla nordiska skeppet, se Hagedorn.

[37] Wagner betecknar i Handbuch (I 73) sjörätten i VStL som övervägande tyskhanseatisk.

14. Visby stadslag III III

Sjörätten behandlas i VStL i tredje bokens tredje del, som i innehållsförteckningen bär rubriken *van sciprechte*. Del I av denna bok handlar om fastigheter och del II om tomtöre. Tredje delen utgör ett slutet helt för sig med en ganska klar disposition och består av 20 kapitel av växlande längd.

Kap. 1—3 ha närmast karaktären av ordningsstadga för hamnen. 1 och 2 bestämma skadestånd och böter för den som gör åverkan på hamnanläggningen eller som förtöjer sitt skepp så, att det spärrar vägen för ett annat och skadar detta. Kap. 3 handlar om skepp, som blivit sjöodugligt i hamnen, och stipulerar viss tidsfrist, inom vilken ägaren måste ha skaffat undan vraket vid risk av böter och ersättningsansvar för den skada, detta sedan kan förorsaka.

Dessa ordningsföreskrifter äro troligen originella för Visby. Dylika bestämmelser måste givetvis variera ganska mycket alltefter olika lokala hamnförhållanden. I viss mån av likartad karaktär äro ett par föreskrifter i BR 19: 3 om den som gör åverkan på ankartåg och förtöjningar. Några direkta paralleller till VStL III III 1—3 ha dock icke påträffats vare sig i det tyska eller det nordiska materialet.

Möjlighet till jämförelse både med svensk och tysk rätt föreligger däremot vid VStL:s bestämmelser om bärgning av skeppsbrutet gods och om fynd.[1] Nära överensstämmelser finnas mellan VStL och BR.

VStL III III 4 handlar om bärgning av gods vid skeppsbrott inom stadens område.[2] Den som hjälper till med att bärga sådant gods skall ha arbetslön efter gode mäns prövning. Om parterna icke nöja sig med denna, kan saken avgöras inför rätta. BR 19: 1 behandlar exakt samma fall: skepp som förlist inom stadens område. Även här tillerkännes den som deltager i bärgningsarbetet arbetslön efter opartisk bedömning. Samma princip finner man emellertid också i Lybeck S 1299, där det bl. a. för motsvarande fall stadgas arbetslön efter pålitliga personers värdering.[3]

---

[1] En sammanställning av källställen som behandla fynd, hämtade såväl från tysk som nordisk medeltida rätt, har gjorts av Hübner.

[2] Det förtjänar framhållas, som en illustration till visbyredaktörens strävan efter systematisering, att detta kapitel, som i BR behandlas omedelbart efter bestämmelserna om fynd, här naturligt anslutits till övriga stadganden om hamnen.

[3] Jfr Hach IV 20.

VStL III III 4. van gude to berghende

Breke ienich scip binnen vnser stades marke. so we helpet dat gud to berghende. deme zalmen gheuen arbeides lon/ dar na dat id gude lyde pröuen/ vnde willet se sik dar nicht ane nöghen laten. so sta id to des richtes segghende. an beiden siden

BR 19: 1

Hittir skip brytæ innæn staþsins mark. hwar sum þy goþæ hiælpær. hawi ærwuþis lön. æptir goþra mannæ orþwm.

Lybeck S 1299 § 15

Weret ock also, dat lude vunden ghut driuende an eneme vor strande, oder dat en schip to breke binnen ener hauene oder op en anker seghelde, dat et lestede, so wo dane wis dat vnghemac eneme schepe to queme, de dat ghut holpe berghen vnde to lande bringhen, den scalmen gheuen arbeides lon, also trwue werde lude spreket, dat se vor dhenet hebben. Vnde dat scholen denne de ghene (ut gheuen), den dat ghut to horde, er dat schip vor darf.

Framträdande rent verbala överensstämmelser finnas sålunda här mellan VStL och BR. Med all sannolikhet ha vi dock att göra med en lybsk rättsprincip, som recipierats både i VStL och BR.[4] Mot ett antagande om inverkan av svensk rätt på den lybska talar de svenska landskapslagarnas ståndpunkt. Dessa följa nämligen en annan linje.

Det är de centrala svealagarna, som här lämna jämförelsematerial. UL, SdmL och VmL innehålla samtliga bestämmelser om gods, som räddas undan eld, sjö eller här.[5] Dygden får här utgöra sin egen belöning, och räddaren hänvisas till den ersättning, som ägaren frivilligt vill ge honom. Klart kommer uppfattningen till synes i UL.

UL M 54: 3

Alle þe goz hiælpæ undæn eld. ællr sio. ok fore hærr. wæri man swa myklu bætri. ok taki swa mykit aff þy goz. sum eghanden will hanum unnæ.

[4] I den äldsta sjörättsliga källan från Hamburg, meddelandet till Lybeck 1259 (ovan s. 76 n. 4), stadgas en speciell ersättning till de sjömän, som hjälpa till att rädda skeppsbrutet gods, utgående efter en viss del av godsets värde, olika efter förhållandena vid förlisningen. Att döma av hamburgsvarets formulering synas lybeckarna ha ansett denna taxa för hög. Man har därför troligen icke använt den utan i stället infört principen om arbetslön, som därefter kommit att behärska östersjöområdet. I Hamburgs stadsrätter och sjörätten 1292 saknas motsvarande bestämmelse. Däremot stadgas hittelön för fynd och bärgning av skeppsbrutet gods i bestämd relation till värdet. Se nedan s. 119.

[5] UL M 54: 3; SdmL Þj 16: 2; VmL M 35: 3.

Ännu starkare framgår räddarens beroende av ägarens godtycke ur formuleringen i SdmL.

SdmL Þj 16: 2

Alle þe mæn sum goz hialpa vndan elde. v. watne. æller firi hær. hawi þak firi ærwoþe sit oc ænga tiltalu sic nocot kiænnæ af þy goz þe hulpit hawa. mera æn rætter æghande will þem mæþ goþwilia vnna.

MELL har ännu kvar samma princip i Þj 37: 1, som direkt återger UL M 54: 3. I MEStL kommer däremot brytningen mellan svenskt och främmande tydligt fram. Thj 17 överensstämmer fullständigt med MELL Þj 37 med undantag av ett litet tillägg i slutet. § 1 har följande lydelse (tillägget kursiverat).

MEStL Thj 17: 1

Alle the godze hiælpa vndan elde, v syo ella fore hær, han wari man swa myklo bætri, ok taki swa myket aff thy godze som æghanden wil honum vnna, *ok godhe mæn sighia at han haffwer thiænt.*

Genom detta tillägg infördes trots den i övrigt från MELL i oförändrat skick övertagna formuleringen en ny princip, densamma som tillämpades av BR och VStL. Med hänsyn till den avvikande ordningen i landskapslagarna och i MELL måste uppenbarligen ursprunget till denna regel sökas i den lybska rätten.[6]

I mycket nära samband med bärgning av skeppsbrutet gods behandlas i allmänhet i rättskällorna sjöfynd. I Lybecks rätt äro dessa bestämmelser, såsom framgått redan av citatet här ovan, delvis sammanflätade. VStL:s stadganden om sjöfynd återfinnas först i kap. 13 men böra lämpligen studeras i detta sammanhang. De uppvisa intressanta beröringspunkter med gotländsk och svensk rätt, vilket bäst illustreras genom ett parallelltryck av texterna.

---

[6] Amira har (I 748 n. 7) felaktigt ställt MEStL i linje med UL, VmL, SdmL och MELL i motsats mot BR och VStL. Också han anser emellertid, att den avvikande principen i BR och VStL beror på lybskt inflytande. Jfr även Hübner 90. Det förtjänar dock framhållas, att annan nordisk rätt icke är främmande för principen om arbetslön i detta fall. I norsk rätt (L VII 23; Bl IX 11; Jb fl 12) stadgas skyldighet att efter anmodan lämna hjälp vid bärgning av skeppsbrutet gods och föreskrives därvid ersättning efter bestämd arbetstaxa.

VStL III III 13. van vunde in der zee

Uindet en man driuende gud. in der ze. dar he nen land sen mach. bringhet he danne dat to lande dat zal he half hebben vor sin arbeit/

Mach he land sen so beholde he den derden del

I. Vindet en man gud in der se grund dar he to behöuet remen vnde haken. de zal hebben den derden del

II. vintman oc en scip driuende in der ze dar nen volk inne is. vnde to lande bringhet. so wat dar af comet. dat si scip oder gud dat is sin half. vnde zal wesen buten vnses stades marke

III. Vindet en man gud to lande driuende dar he to waden mach. des scal he hebben den achteden penning. /

so war oc en man gud vindet vp deme dryghen lande. dar zal he auer. den achteden penning af hebben

V So we sodannes vundens gudes vörsöke. vnde na vorwunnen worde dat is dyfte

BR 19: pr

Hittir maþær rak a hawi vti. vtan warþ oc waku. hawi halwæ fynð.

hittir innæn warþ oc waku. hawi þriþiwng af.

hittir a hafs butnum þorf wiþær sokn æller ostbyttu hawi halft.

Hittir maþær goz til lanz driwit swa at waþa ma til. hawi fyærþung.

hittir a þirro lande. oc fyærþung.

(*BR 19: 1*, se ovan s. 115.)

BR 19: 2

Fyndum skal man laghlikæ liusa. æller hete þiuwær. æptir þy þiuft ær oc goþe men skuþæ þæt.

GL I 49. af afreki

Hittir mandr hafrech a landi þa hafi attunda penning huern af fynd

hittir hann a flutj vtj oc þarf wiþr schips oc ara. eþa hittir hann a hafs butnj oc þarf wiþr croch oc kexi. þa hafj þriþiung af fynd sinnj.

þa en hann hittir yr lanz syn þa hafi halft af þi sum hann hittj

Den påfallande överensstämmelsen mellan VStL och BR framgår omedelbart av parallelltexterna. Om man utelämnar § 1 i BR, vilken behandlar ett specialfall och förmodligen utgör ett senare inskott, ha de olika momenten i VStL punkt för punkt sina motsvarigheter i BR. Ordningen i båda är exakt densamma. T. o. m. formuleringarna i VStL ligga så nära BR:s ordalag, att de på flere ställen måste uppfattas som ordagranna översättningar. Även uttrycken *dar he nen land sen mach* och *vtan warþ oc waku*

torde få anses motsvara varandra så nära, som de olika förhållandena vid den gotländska kusten och i den svenska skärgården medgåvo.[7]

Också ifråga om hittelönens storlek i de två första momenten, ½ eller ⅓ allt efter som man har land inom synhåll eller icke, är överensstämmelsen fullständig. Detta gäller emellertid icke om de följande fallen. För bottenfynd medger VStL endast ⅓, medan BR sträcker sig till ½. För fynd på land eller så nära land, att man kan vada till det, är hittelönen enligt visbyrätt ⅛ men enligt BR ¼.

Här är en jämförelse med GL lärorik. I GL behandlas samma fall som i VStL och BR med det undantaget, att specialfallet om gods, som flyter så nära land, att man kan vada till det, icke särskilt nämnes. Hittelönerna i GL äro exakt desamma som i VStL. Enhetlighet i dessa frågor för hela den gotländska kusten var givetvis också en praktisk nödvändighet. Emellertid är GL I 49 redigerad i rakt omvänd ordning mot VStL och BR. Medan man i dessa senare börjat med den högsta hittelönen och slutat med den lägsta, har man i GL gjort tvärtom. Även ordalagen i GL sluta sig delvis mycket nära till de båda andra lagarnas, men VStL uppvisar icke jämförd med GL lika ordagranna överensstämmelser som jämförd med BR.

Trots att VStL till innehållet exakt överensstämmer med GL men avviker något från BR, synes släktskapen mellan VStL och BR vara den starkast framträdande. Nu föreligger också den möjligheten, att de avvikande ¼-bråksatserna i BR icke äro de ursprungliga utan ändrade. Ett stöd för ett dylikt antagande ger en jämförelse med UL M 54: *vm watn fyndir.*

UL M 54: pr

Nu hittir man fynd innæn almannæ leþ. hwat fynd þæt hælzt ær. þa aghi þær aff hwarn attundæ pænning. hittir man fynd .j. skiærium uti. utæn almannæ leþ. þa hawi þæn þriþiung sum fynd hitti. e hwar man qwæffs æptir. þa aghi halfft aff fynd.

Här påträffas alltså åter serien ⅛, ⅓ och ½ i samma ordning som i GL. Även om de olika fyndkategorierna icke exakt överensstämma med de förut behandlade lagarnas, är dock släktskapen oförtydbar. För ⅛ som en ursprungligare hittelönsbråksats än ¼ talar vidare det förhållandet, att ⅛ av värdet är den normala i UL använda hittelönen för landfynd.[8] Beträffande bottenfynden föreskriver emellertid UL liksom BR ½ i motsats mot ⅓ i VStL och GL.

I MEStL är hittelönen för bottenfynd ½ och för annat vattenfynd ⅓.

[7] Om kustbevakningen i de svenska landskapslagarna, se Hjärne, Vederlag 94, 108; Modéer; Ramstedt 17 f.

[8] UL M 52: 2, 53: pr.

För landfynd i allmänhet utgår likaledes ⅓ till upphittaren. MEStL återger här direkt MELL, som i sin tur fullständigt överensstämmer med ÖgL och SdmL. Även DL och VmL bestämma hittelönen för landfynd till ⅓ och för vattenfynd över lag till ½.[9] Enligt HL, som närmast påminner om UL, är hittelönen för landfynd 1/6, för vattenfynd inomskärs eller i allmän farled ⅓ och utom allmän farled ½.[10]

UL visar sålunda jämförd med de övriga svenska fastlandslagarna en påfallande nära överensstämmelse med BR. Emellertid är systemet genomgående detsamma i den svenska fastlandsrätten (bortsett från VgL), och avvikelserna i detalj röra endast utformningen av de olika fyndkategorierna och storleken av upphittarens andel i fyndet.

Att VStL III III 13 väsentligen är av svenskt ursprung, därom synes ingen tvekan kunna råda. De redaktionella och delvis verbala överensstämmelserna mellan VStL och BR äro så iögonenfallande, att man måste förutsätta gemensamma eller i varje fall mycket närbesläktade källor för de båda lagarna på denna punkt.

Den tyska rätten avviker. Bestämmelserna äro, som redan nämnts, i den lybska rätten sammanflätade med dem om bärgningslön. Såväl i Lybeck som Hamburg definieras fyndkategorierna på helt avvikande sätt, och den procentuella ersättningen är avsevärt mindre.

Hamburg S 1292 § 20

Sowe schipbroken goet vint oppe dheme vorende, de scal dar af hebben den twintighesten deil. De id halet oppe dheme reve ofte in der she, de scal hebben den dridden deil. Unde drift id bi der bord vore, dar ein schip rit, unde de dat optuht, de scal hebben den twintighesten deil.

Det andra momentet här motsvarar tydligen bl. a. VStL:s bestämmelse om bottenfynd. På denna punkt är sålunda ersättningen, ⅓, densamma i Visby och Hamburg. Det är möjligt, att VStL:s och GL:s gentemot den svenska rätten avvikande ⅓ i stället för ½ i detta fall kan sammanhänga med denna tyska princip.

Lybeck S 1299 betraktar genomgående ersättningen som bärgningslön. Den stipulerar dels, såsom ovan närmare avhandlats, arbetslön efter opartiska personers värdering och dels i vissa andra särskilt definierade fall

---

[9] MEStL Thj 14—15, 11—12; MELL Þj 35—36, 31—32; ÖgL B 37; SdmL Þj 14—15; DL B 37; VmL M 33: 2, 35: pr.

[10] HL M 35, 37: pr. VgL:s bestämmelser om fynd gälla husdjur och trälar och äro icke jämförbara med de här anförda ur de övriga landskapslagarna (VgL I Þ 14, 18; II Þ 48, 49, 53).

bråkersättningar om resp. $^1/_{20}$ och $^1/_{100}$ av det hittade och bärgade godsets värde.[11]

Om det sålunda är mycket påtagligt, att VStL:s bestämmelser om fynd sammanhänga med svensk rätt, blir frågan om sammanhangen mera komplicerad, när man kommer över till en annan del av sjörätten.

Det är en ofta tydligt framträdande egenhet i redaktionen av VStL, att partier som i stort uppenbarligen sammanhållas av en enhetlig synpunkt kunna brytas sönder på så sätt, att redaktören i anslutning till vissa stickord gör en del förklarande utvikningar och kompletteringar för att därefter åter taga upp den lämnade tråden.

Mycket karakteristiska exempel på detta tillvägagångssätt lämnar det avsnitt i III III, som omfattar kap. 5—11. Bakom detta begränsade parti av VStL skymtar ett äldre skede. Genom att skala undan en del stadganden, vilka framstå som senare inskott, knutna till lämpliga stickord, kan man nämligen få fram ett kärnparti, som visar ett påfallande släkttycke med motsvarande delar i BR, nämligen kap. 20, redan ifråga om bestämmelsernas ordningsföljd och redaktion.

BR 20 är klart och överskådligt disponerat. Det består av fyra avdelningar, av vilka var och en behandlar en särskild grupp av fall. Pr handlar om skeppslega och fraktavtal och därmed sammanhängande avtalsbrott. § 1 är ägnad åt kast i sjönöd, § 2 åt skada på skeppsutrustningen och § 3 åt grundstötning och kast.

Pr motsvaras i VStL III III av kapitlen 5 och 8. Det omedelbara sammanhanget i ordningsföljden har här sprängts, därigenom att två detaljerade kapitel, 6 och 7 om lastning av skepp, infogats. På det för VStL karakteristiska sättet ha dessa båda kapitel direkt anknutits till en sats i kap. 5, där lastat skepp omtalas. Först sedan alla till lastning och lossning hörande bestämmelser uttömmande behandlats, tar redaktören upp tråden igen och lämnar i kap. 8 en fortsättning och komplettering till kap. 5. Kap. 9 innehåller i direkt anslutning till kap. 8 närmare bestämmelser i förhållanden, som sammanhänga med fraktavtal.

Kap. 10 fortsätter linjen från BR och behandlar kast i sjönöd. Som sista punkter i detta kapitel har redaktören tagit upp ett par stadganden om grundstötning. Motsvarande bestämmelser i BR komma som ett extra fjärde

[11] Lybeck S 1299 §§ 14—15, 17. Hach IV 40 överensstämmer i princip med Hamburg S 1292 § 20 (jfr Hamburg 1497 P 46). Se vidare om hittelön i den tyska medeltida rätten, Hübner § 14. Riga D XI 13, som i formuleringen visar svag anklang till VStL III III 13, stadgar för fynd ute på sjön, där land var ur sikte, ¼ som hitte- och bärgningslön, och för fynd på eller vid stranden skälig arbetslön.

moment i 20: 3. Uppflyttningen i VStL ger exempel på en flerstädes i lagen framträdande strävan hos redaktören efter systematisering.

Kap. 11 till sist är liksom BR 20: 2 ägnat åt skador på skeppsutrustningen. Parallellerna sammanfattas nedan i tabell 2.

Tabell 2. Redaktionsparalleller mellan VStL III III 5—11 och BR 20

VStL III III	BR 20
5: *van scepe to winnende*	pr
6: *van in vnde vt to scepende* (ass.)	
7: *van winnegelde* (ass.)	
8: *van sceppen to winende mit selscap*	pr
9: *van scepen to winende* (ass.)	
10: *van werpende*	
pr—2: kast i allmänhet	1
3—4: grundstötning	3
11: *van töwe to howende*	2

(ass.) = associativ anslutning till föregående stadgande.

Om dessa anmärkningsvärda paralleller i redaktionsschemat sammanställas med de nära, delvis verbala överensstämmelser i detalj, som inom detta schemas ram råda mellan VStL och BR, blir tanken på ett sammanhang svår att avvisa.

Ifråga om detta sammanhang gäller det dock icke, att rättsbestämmelserna materiellt fullständigt motsvara varandra. Det förhåller sig däremot så, att artiklarna i VStL synas kunna vara uppbyggda på en grundval, som måste ha legat BR mycket nära. BR representerar här uppenbarligen ett äldre stadium, som står närmare ett utvecklingsskede, under vilket de båda rättskretsarna, om de icke sammanfallit, dock måste ha haft mycket nära beröring.

Ett parallelltryck av texterna och en närmare komparativ analys av dessa partier skola belysa sammanhangen. I jämförelsen skall här även indragas MEStL, som visserligen icke har följt schemat från BR så nära som VStL, men som dock visar direkta överensstämmelser i detalj och som dessutom ger exempel på en med VStL delvis likartad vidareutveckling.

VStL III III 5. van scepe to winnende

So wanne lyde to sceppe winnet / vnde gheuet dar vp enen goddes penning. vnde so wanne de ghegeuen is. vnde se ghesceden werden mit gudeme willen. so bliuet id stede. / So wellik örrer van deme anderen sint wil. dar si ghescepet öder nicht / id si de vruchtman. oder de sciphere / de zal deme anderen gheuen halue vrucht[12]

BR 20: pr [13]

(a)

legher man skip af manni. hwat þæt ær meræ æller minnæ. vil eig han halðæ sum legt hawær. sighi til æghændænum. annan dagh fore solæ sætær. sighær eig til swa. giwi halwæ skiplegho. æn skip ær far fört. oc hawi fore giort festipæningenum.

(b)

Nv vil hin eig haldæ sum skipit saldi a lægh. sighi til þem sum leghi annan dagh fore solæ sætær. oc bæri ater festi pæning. twa pæningæ fore en. gior han eig swa. haldi þæt.

MEStL Sk 15

Legher man skip aff andrum, hwat thet ær mera skip eller minna, ok vil then ey halda som leght haffwer ok fæstepæning a giffwit, giffwi vt halfwa skiplegho, ok haffwi forgiort fæstepæning, æru twæggia manna witne til. Kan ok swa wara at han haffwer in skipat, ok sighlir vt aff hampn eller roor, ok aas ma synas a bordhe, ok wil sidhan fran skipi skilias ok opskipar, tha ær al skiplegha forthiænt. Sama lagh wari vm then legho sæl, som eig wil halda thet han legho sæl.

Analysen måste utgå från BR. Stadgandet gäller skeppslega och brott av legoavtal. Den som hyrt skeppet har en frist till solnedgången andra dagen att ångra sig på. Drar han sig tillbaka inom denna tid, går han förlustig fästepenningen, men vill han bryta avtalet efter fristens utgång, måste han — om skeppet är i fullgott skick — erlägga halva den avtalade hyran och förlorar dessutom fästepenningen. Skeppets ägare har samma tidsfrist. Ryggar han avtalet inom denna, skall han återställa fästepenningen fördubblad till motparten. Efter fristens utgång har han emellertid icke rätt att bli fri från avtalet.

Proceduren överensstämmer mycket nära med den som enligt BR 30 tillämpades vid hushyra. I detta fall kunna dock båda parterna lösa sig efter fristens utgång genom att erlägga halva hyran. Den karakteristiska respittiden till andra dagens solnedgång, innan avtalet anses som helt bindande, utmärker också BR 6 om olika köpeavtal.[14] Bestämmelserna om skeppslega

---

[12] Som § 1 finnes tillfogat följande 1400-talstillägg: *Men worde eyn scip versůmet. oder vordorue bynnen vnser. marke| ere dat gut dar ingeschepet wert. de sciphere. eigent dar van. nine vrucht.* Paragrafen har en omisskännelig prägel av nylagstiftning och erbjuder intet intresse för undersökningen.

[13] BR 20: pr kan uppdelas i fyra moment, vilka här betecknas med a, b, c och d.

[14] BR 6 räknar med tre olika, rättsligt giltiga former för köp av lös egendom. För samtliga gäller respittiden till andra dagens solnedgång.

Det kan i detta sammanhang förtjäna framhållas, att en viss parallell i uttrycksättet till BR:s beräkning av tidsfristen erbjudes av Riga D I 17: 2: *Swe enen kop*

överensstämma sålunda i princip med andra motsvarande avtalsbestämmelser i BR.

På samma sätt förhåller det sig med VStL. Skeppslegobestämmelserna vila på de av lagen i jämförbara fall tillämpade principerna. VStL känner icke den för BR egendomliga tidsfristen till andra dagens solnedgång. Avtal äro här bindande i och med att gudspenningen *(de goddes penning)* erlagts och parterna skilts åt *mit gudeme willen* (II 35).[15] Om någon av parterna sedan vill dra sig tillbaka, skall han erlägga halva den avtalade frakten. Skepparen har här alltså samma möjlighet som befraktaren att mot ett skadestånd, motsvarande halva frakten, bryta avtalet. Även i VStL erbjuda bestämmelserna om hushyra (III 1 24) en direkt parallell.[16]

MEStL Sk 15 bygger, som den verbala överensstämmelsen i flockens början tydligt visar, direkt på BR 20. Också här ha BR:s ålderdomliga avtalsbestämmelser övergivits. Fästepenningens erläggande är redan helt avgörande för avtalets giltighet. Därefter är avtalsbrott för båda parterna förenat med åläggande att betala ett skadestånd, motsvarande halva frakten och fästepenningen.[17] MEStL:s bestämmelser om hushyra i B 10—11 överensstämma likaså härmed.

Såväl VStL som MEStL kunna sålunda sägas ha reformerat innehållet i bjärköarättsbestämmelsen till överensstämmelse med de principer, som i respektive lagar tillämpades vid avtal.

VStL III III 8. van scep- pen to winende mit selscap

BR 20: pr (forts.)

MEStL Sk 16

(c)

So we en scip mit selscap winnet. de nemach nicht van

Hwar sum leghþi. þa æn skip ær samleght. þa

Nw then tima mæn leghia ma skip samlegho, tha ma ængin

---

vorkoft, de mach den nicht wederspreken; men de den kop koft, de mach ene wederspreken by sconen dage vnde by schyner sunnen, behaluen myt russen. Endast köparen har sålunda här en frist att rygga köpet, och denna utgår redan samma dags kväll.

[15] Gudspenningen gavs ursprungligen som bekräftelse på ett köp eller avtal till kyrkan, de fattiga eller för något dylikt ändamål. Senare användes dock samma beteckning även för en fästepenning, som behölls av säljaren. Amira uppfattar (I 326) *goddes penning* i VStL på detta senare sätt. Säker möjlighet att avgöra frågan lämnar dock icke materialet i VStL. Om gudspenningen, se Gierke, Schuld 367 f. Jfr även Conze 28 f.; F. Beyerle samt HW V 473 kap. 6 n. 2.

[16] Amira anser (I 325 n. 2) VStL III III 5 vara uppbyggd med Hamburg S 1292 § 15 eller Lybeck S 1299 § 18 som förebild. Jfr nedan s. 126.

[17] I motsats mot BR men i överensstämmelse med VStL råder sålunda här full reciprocitet för båda parterna.

ön sceden id ne si mit örren willen.

I. Segelt en scip vter hauene also verre dat id comet vt der kenninge/ vnde komet weder in. willet danne de vruchtlyde van deme scipheren. so zyllen se gheuen vulle sciplaghe des ghelik do de sciphere den vruchtlyden weder

ingin maþær af gangæ. vtan han hawi styrimanz. oc aldræ skiparæ orlof til.

(d)

Sighlir skip or hampnum æller ror. swa at sea ma aas a borþi. oc viliæ skiparer fra skipi skiliæs. oc komæ ater i hampnena. þa ær al skipleghæ annæþ.

aff ga vtan skiphærrans orloff; ganger nokor aff, ok haffwer nokot i skipino skipat, giælde ful skiplön; haffwer ænkte i skipat, ok ganger tho aff, giælde halffwa skiplegho.

Jfr även sista delen av MEStL Sk 15, ovan s. 122.

Momenten c och d i BR 20: pr röra rättsförhållanden, som uppstodo, om flere gemensamt befraktade ett skepp. Partiet motsvaras direkt av VStL III III 8. Uppfattningen av den rätta innebörden av dessa bestämmelser i BR beror i första hand på tolkningen av ordet *skipari*. Det har ovan s. 107 bl. a. med stöd av dessa källställen visats, att *skipari* här måste uppfattas som »ombord varande, som sjöman arbetande befraktare».

Skiparen intog sålunda gentemot *styremannen* den dubbla ställningen av lastintressent och besättningsman. Under sådana förhållanden är det förklarligt, att BR kräver icke endast de övriga befraktarnas utan även *styremannens* medgivande, om en av bolagsmännen skall få dra sig tillbaka.

En avvikelse i VStL är ur denna synpunkt karakteristisk. Lagen nämner ingenting om skeppsbefälhavarens inflytande i detta fall. Frågan synes där helt vara en intern angelägenhet mellan befraktarna. Dessa förhållanden måste otvivelaktigt stå i samband med att för de båda lagarna olika former av sjöfart voro det normala.[18]

Sista punkten i BR 20: pr behandlar det fallet, att befraktarna ville avbryta en redan påbörjad resa och återvända till hamnen. Under förutsättning att skeppet icke hunnit längre, än att *åsen* ombord kunde ses från land, fingo de göra detta, om de betalade full frakt.[19]

VStL går även här nära parallellt med BR. Ömsesidighet i ansvaret stadgas dock uttryckligen för båda parter, medan BR endast förutsätter, att befraktarna kunna bryta avtalet.[20] Som mått för att resan skall anses ha varit påbörjad och sålunda full frakt erläggas efter återvändande till ham-

[18] Jfr ovan s. 109 f., 113.

[19] Se ovan s. 100 f.

[20] Se även ovan s. 122 om moment b i BR. Jfr Amira I 652 n. 6.

nen stipulerar VStL, att skeppet skall ha kommit *ut der kenninge*. Betydelsen av detta uttryck är fullt klar. Det användes i GL II 74 *(us der kennunge)* som en direkt översättning av det gotländska *yr lanz syn* i GL I 49. Ordet *kenninge* har eljes i det medellågtyska sjöfartsspråket övergått till att beteckna en viss vägsträcka till sjöss.[21]

Resultatet av den jämförande analysen av dessa partier ur VStL och BR blir sålunda, att oaktat det rättsliga innehållet i VStL i vissa avseenden är ganska avvikande och representerar en tydlig vidareutveckling, det dock är mycket påtagligt, att detta avsnitt är uppbyggt på samma sätt som motsvarande i BR.

BR bygger på fyra moment:

a. Avtalet brytes av befraktaren.
b. Avtalet brytes av skeppsägaren.
c. Bolagsman vill bryta bolaget.
d. Befraktarna vilja avbryta påbörjad resa.

Samma moment återfinnas i samma ordning i VStL. Enda skillnaden i kompositionen — bortsett givetvis från de från början avskalade, såsom senare inskott karakteriserade partierna — är, att VStL har sammanslagit momenten a och b, därför att enligt denna lag i motsats mot BR ansvaret i dessa fall är identiskt för båda parterna.

Detta samband mellan VStL och BR framträder ännu tydligare vid en jämförelse även med de danska och tyska stadsrätternas närmast motsvarande bestämmelser. Dessa äro redigerade på ett helt annat sätt.

Såväl i den danska slesviggruppen som i lybsk och hamburgensisk rätt skiljer man liksom i svensk stadsrätt och visbyrätt mellan fall, där avtalsbrytande befraktare skall erlägga halva, och fall där han måste betala hela frakten. Skiljelinjen uppdrages emellertid efter olika principer. I den danska stadsrättsgruppen är den avgörande faktorn inlastningen. Har befraktaren icke lastat in, betalar han halv frakt, har han lastat in, måste han betala hel.

Sl I 53

Item si quis conduxerit nauem et in potu testes adhibuerit, si in nauim res suas attulerit et postea ire noluerit, reddat naulum integrum. Si nichil intulerit, reddat ⟨dimidium⟩.

Samma bestämmelse kommer igen även i de andra stadsrätterna i slesviggruppen.[22]

Skiljelinjen lastat — icke lastat skepp användes icke i Hamburg och Lybeck.

[21] Se SL. Jfr närmare Koppmann 96 f.; W. Behrmann 49.

[22] Sl II 68; Fl I 65, II 83, III 84; Aabenraa Skraa 39; Ap. Stadtr., Stat. Ap. 85; Haderslev 32. Jfr även ovan s. 82.

Hamburg S 1292 § 15

Sowe so huret ein schip, unde schepet he dar in ofte nicht, unde wil he uthschepen, eir dat schip to seghele gheit, he scal gheven halve vrucht. Seghelet aver dat schip III mile weghes to der she wart, he scal gheven vůlle vrucht.

Vill befraktaren bryta avtalet, innan skeppet seglat, skall han betala halva frakten vare sig han lastat in eller icke. Har däremot skeppet kommit en bestämd sträcka ut till sjöss, har skepparen rätt till full frakt.

Nära härmed överensstämmer Lybeck S 1299.

Lybeck S 1299 § 18

So we so huret en schip, vnde schepet he dar in ofte nicht, unde wil he ut schepe, er dat schip to seghele gheit, he schal gheuen halue schipvrucht. Seghelt auer dat schip ene kenninghe weghes to dher se wort, he schal gheuen wlle schipurucht deme schipheren.

Enda skillnaden mot Hamburg S 1292 är sålunda att i stället för 3 mil användes *ene kenninghe weghes* som mått.[23]

Ehuru reglerna för erläggande av hel eller halv frakt i VStL i princip överensstämma med de, som gällde i Lybeck och Hamburg, är det på grund av redaktionsparallellerna uppenbart, att icke sjörättsuppteckningarna för dessa städer utan i stället en med BR nära sammanhängande källa ursprungligen måste ha legat till grund för detta parti av VStL.

Med Hamburg S 1292 § 15 överensstämmer helt Riga C XI 1. Däremot visar Rigas Umgearbeitete Statuten, Riga D, i en detalj en i detta sammanhang intressant avvikelse.

Riga D XI 1. Welic man halve scheplage eder wulle geuen sal

§ 1. So we se tho schepe winnet vnde schepet darin ofte nicht, vnde wil he weder vthschepen, er dat schep to der se geyt: he sal gheuen halue vrucht.

(§ 2.) Segelt auer dat schep vter Důne in de se also vere, dat men den lof nicht sen ne mach van deme lande, de sal gheuen wulle vruch.

Det anmärkningsvärda är här sättet för angivandet av avståndsgränsen i § 2: *also vere, dat men den lof nicht sen ne mach van deme lande.*

Ett mlty. lôf, m., upptages hos SL och LW endast i betydelsen *lovart.* Enligt Hellquist: lov 3, har detta *lôf* ursprungligen betecknat »ett slags på vindsidan placerad åra, som användes för att hålla fartyget upp mot vinden, ett minne av det forna bruket av en på styrbordssidan anbragt styråra».

Den här i rigarätten begagnade avståndsuppskattningen är alltså en till-

---

[23] Se ovan s. 125 med n. 21.

lämpning av samma metod, som ligger bakom de nordiska sjörättskällornas *sea ma as a borþe*.[24] Synnerligen påfallande är överensstämmelsen med den ovan s. 98 från den danska Vederlagen anförda regeln, att avståndsgränsen, då det gällde skepp som roddes, drogs när *årorna* förlorades ur sikte. Denna ändring i Riga D gentemot hamburgrätten i Riga C avslöjar sålunda ett nordiskt inslag i rigarätten.

I det föregående har MEStL utnyttjats endast för att på ett par punkter närmare belysa BR och VStL. Emellertid har detta parti av MEStL ett speciellt intresse vid ett studium av rättsströmningarna i östersjöområdet.

Det är, som redan framhållits, på grund av rent verbala överensstämmelser höjt över varje tvivel, att MEStL Sk 15 bygger på BR 20: pr. Redaktionellt visar även MEStL den överensstämmelsen med BR, att flock 15 liksom moment a och b av BR: 20 behandlar fall av avtal mellan enskild person och skeppsägare, medan flock 16 och momenten c och d i BR behandla bolag.

Det föreligger en tydlig brytning mellan olika principer i MEStL. I båda flockarna är det väsentliga att fastställa, när under vissa givna förhållanden halv eller hel ersättning skall betalas vid avtalsbrott. Enligt flock 16 är det avgörande, liksom i den slesvigska stadsrättsgruppen, om befraktaren fört ombord sitt gods eller icke. Har han lastat, måste han betala full frakt. Om han icke har lastat, räcker det däremot med halva frakten.

Även flock 15, som har med villkoret från BR om att *åsen* måste synas ombord, nämner uttryckligen den i detta sammanhang, då resan faktiskt påbörjats, självklara förutsättningen, att godset förts ombord. Formuleringen illustrerar brytningen mellan äldre rätt och den i MEStL nyinförda principen om inlastningens avgörande betydelse.

BR var helt främmande för denna. VStL avvisar den uttryckligen. Dess formulering i III III 5: *dar si ghescepet öder nicht*, synes liksom ordalydelsen i Hamburgs och Lybecks sjörätter vara direkt riktad mot denna på annat håll tillämpade princip.[25] Detta avsnitt erbjuder alltså bl. a. ett exempel på hur de från gemensamma eller åtminstone mycket näraliggande grund-

---

[24] Jfr Riga D XI 20: 1. I 1673 års rigastatuter V III 1 har stadgandet missförstått och återgivits: ... *also ferne, dass man den Lauf des Landes nicht mehr sehen kan* ... (Oelrichs 1780. Jfr även Pardessus III 519). Oelrichs edition 1773 av Umgearbeitete Statuten har en annan förvanskning: ... *also ferne dat men den Top des Landes nicht mehr sehen mach* ...

[25] Jfr ovan s. 83. I norsk rätt stadgas skyldighet att erlägga full frakt, så snart skeppet skjutits ut, så att aktern är, där fören tidigare varit, och skeppet vänts i färdriktningen (Bj 171; Bl IX 2).

valar vidareutvecklade VStL och MEStL under olika inflytelser gått i skilda riktningar. I båda torde dock sammanhanget med BR vara oavvisligt.

VStL III III 10: pr—2.	*BR 20: 1*	*MEStL Sk 11: 1*
van werpende	(a)	
Js en scip in der ze. in so groter nod. dat de vruchtlyde werpen möten. so zollen se werpen na marctale. vnde vncöstelikeste gud. dat zal gelden beide scip vnde gud. also id inder hauene dar se to komet meist gheldet.	komæ mæn i hafs nöþ. kombær a siorð oc ofsinnæ. oc þorwæ kastæ. þæt goz þær vt kastæs. skal ater giældæs æptir markæ tali. oc hwarium eptir sinum eþe.	Koma maen i haffs nödh ella sio, ok komber a sio ok opse, ok thorffwa at kasta ther godz; thet godz vtkastas giældes ater som för ær sakt.[26]
I. Js oc dar rede geld in deme sceppe. des zöllen gelden tue marc vor ene.	(b)	
II. werdet se oc scelende in der nod. vmme dat werpen. so zal de meiste menie na var tale raden.	kan þem skiliæ vm kastet. þa skulu þer raþæ sum flere æru farfæster.	Kan them a skilia vm kastet, tha skulu the radha flere æru farfaste.

BR 20: 1 handlar om kast av lasten i sjönöd. Artikeln kan uppdelas i två moment. Det första (a) bestämmer, hur det utkastade godset skall ersättas. Det andra (b) behandlar det fallet, att tvist uppstår om kastet.

Motsvarande avsnitt av VStL, III III 10: pr—2, består av tre moment. Pr motsvarar a i BR, och § 2 motsvarar b. Den mellanliggande § 1 i VStL innehåller en specialbestämmelse om hur ersättning skall utgå för reda pengar ombord. Denna bestämmelse kan med säkerhet avgöras vara ganska ung och av kontinentalt ursprung. I den äldsta urkund, som innehåller något om Hamburg-Lybecks sjörätt, meddelandet från Hamburg till Lybeck 1259, förklaras ifråga om bärgningslön för skeppsbrutet gods, att någon dylik för guld och silver icke bestämts, därför att på den tid, då de åberopade statuterna fastställts, köpmännen icke brukade frakta dylikt på skepp.[27] En särbestämmelse om bidragsplikt av pengar vid kast har då säkerligen icke heller existerat. Först i ett senare tillägg till Hamburg S 1292 förekommer en regel om halv ersättningsskyldighet av reda pengar ombord vid sjökast.[28]

[26] Se nedan s. 131.

[27] HansU I nr 538 s. 190. *Super argentum vero et aurum non est jus aliquod ordinatum, quia tunc temporis, cum hec statuta fuere, mercatores non solebant usquam talia bona navigio destinare; propterea super argentum et aurum, quicquid vobis fore congrui videtur et rationabile, poteritis ordinare.*

[28] Lappenberg, Schiffrecht 35 (s. 86), Hamburg 1497 P 34. Jfr Visby sjörätt I 41 och där anförda ställen samt MEStL Sk 13: 1.

§ 1 har alltså karaktär av kompletterande tillägg, och redaktionsschemat från BR har sålunda även här legat till grund för VStL. En jämförande analys skall närmare belysa förhållandet mellan tyskt och nordiskt i dessa redaktionellt tydligen sammanhängande partier ur de båda lagarna.

Bestämmelser om kast ingå även i de västnordiska sjörätterna. I norsk rätt föreskrives uttryckligen, att värdet av det kastade godset skall ersättas genom jämn fördelning på alla ombord, så att allas skada blir förhållandevis likvärdig, dvs. ersättningen skall tydligen uttagas proportionellt efter värdet av de olika lastdelägarnas andelar i lasten.

Bl IX 8

...Nu skolu þeir allir er innan borðz eru giallda þeim uerð firir er atte sua mikit sem þeir mattu við fa i þeim kaupstað sem þeir koma þa til. sua at allra þeirra uerði iammikil skaðe af iamnu fe. þui at kast skal fara eptir fear magne en eigi at mannmergð eða lesta tale...[29]

Enligt norsk rätt synes ersättningen ha utgått endast av godset, icke av skeppet. Endast för sin andel i lasten var skepparen ersättningsskyldig.[30]

Den tyska rätten i Hamburg och Lybeck tillämpar däremot en annan princip, enligt vilken både skepp och last skola ersätta kastet. Kort och koncist heter det i Hamburgs äldsta sjörätt:

Hamburg S 1292 § 22 a

Sowor so ein scip dor noet willen goet uthwerpet, dat schip scal mede ghelden marc marke like.

Bestämmelsen går igen i Lybeck S 1299.

Lybeck S 1299 § 24

So wor so en schip dor not ghvt vt werpet, dat ghut, dat in deme schepe is, vnde dat selue schip schal mede gelden marc marke like...[31]

Denna regel går med all sannolikhet tillbaka på Rôles d'Oléron, där det likaledes stadgas, att både skepp och återstående last skola bidraga till att ersätta det kastade.[32]

BR:s ståndpunkt i denna fråga framgår icke fullt klart av det här ovan citerade partiet. Enligt detta skall skadan ersättas efter marktal »åt var och en efter hans ed». Ersättningsskyldighet även för skeppet anges icke ut-

[29] Jfr även Jb fl 10. Principen finnes också i Grágás (I b 71).

[30] Se även Pappenheim 247 f. Jfr däremot Amira II 929.

[31] Se vidare för Lybeck: Lybeck S 1299 § 32; Hach I 99, II 134; jfr Michelsen nr 179 (år 1486); för Hamburg: Hamburg 1497 P 33.

[32] Rôles d'Oléron § 8. För samma princip i romersk rätt, se Pardessus I 329 n. 2.

tryckligen, men om man sammanställer 20: 1 med 20: 3, där för kast vid grundstötning både skepp och last skall återgälda skadan, måste man antaga, att samma princip gällt även för § 1.[33]

I MEStL Sk 11 återfinnes den otvetydigt. Med hänsyn till de uppenbarligen ursprungligare norsk-isländska sjörättsbestämmelsernas avvikelse på denna punkt, är det troligt, att vi här ha att göra med en reception redan i BR av den i Hamburg-Lybeck tillämpade principen. VStL överensstämmer sålunda här även materiellt med BR, antagligen därför att båda upptagit främmande rättsgods.

Momentet b i BR och § 2 i VStL behandla båda samma fall. De bestämma, vilka som skola ha avgörandet, ifall tvist uppstår om verkställandet av kastet. Uppfattningen av innebörden i dessa bestämmelser beror på tolkningen av orden *farfæster* och *na vartale*.

Det har ovan s. 108 f. visats, att *farfæster* här måste syfta på de ombord på skeppet varande befraktarna, vilka troligen även arbetade som sjömän. De *farfästas* andel i avgörandet om kast berodde sålunda på att de voro delägare i lasten. Uttrycket på motsvarande plats i VStL, *na vartale*, översättes av Schlyter med »antal af resande (på ett fartyg)» och i tvistefrågan skall alltså »den största mängden, efter antalet af dem, som fara på skeppet, råda».[34]

Schlyter avvisar Pardessus tolkning: »la majorité réunissant les plus forts intérêts», vilket i en not kompletteras på följande sätt: »*Na Vartale* ne peut signifier que, *suivant le décompte, suivant la part proportionnelle des intérêts*.»[35] Denna tolkning vilar icke på några språkliga grunder utan utgör tydligen en gissning, stödd av vad som med hänsyn till innehållet kan synas rimligast.

Själva ordet *vartale* har icke påträffats i någon annan källa. Det tycks

[33] Se textpartiet nedan s. 131. Annan tolkning av 20: 3 hos HW. Söderköpingsrätten innehåller en hithörande bestämmelse (Klemming 286, Ljunggren—Gagnér—Ljung 364): *þränger þöm til, merä kasta þa skal þöm mäþ silftal atergiäldä sum þät atto.* Detta fragment synes förutsätta en bestämmelse av annan karaktär om vad som i första hand skall kastas. — Den norska Bl IX 8 skiljer mellan *yfirburð*, närmast den lösa däckslasten, och den stuvade lasten, *bulki*. För den förra gällde särskilda regler, och vid kast skulle den offras först. Början till Bl IX 8 lyder: *Nv ef menn hitta i storma eða ualk eða þann vanda at þeir þurfu skip sitt at letta. þa skal allum ifirburð fyrst kasta. Nu þarf meira firir borð bera, þa skal þui kasta er þungazt er oc feminzt huer sem þann uarning a ef þui ma na...*

Liksom i VStL föreskrives alltså också här, att det minst dyrbara godset skall kastas först. Denna i och för sig självklara sats torde ha föranletts därav, att detta gods säkerligen ingalunda alltid var det lättast tillgängliga.

[34] Jfr Amira I 651. [35] Pardessus III 119 med n. 1.

eljes saknas i lågtyskan och går troligen tillbaka på nordisk förebild. Ett intressant bidrag till frågans lösning kan hämtas från Skra III. I denna redaktion av novgorodrätten, som ju på så många punkter visar ett mycket starkt och nära beroende av visbyrätt, motsvarar artikel 38 i det närmaste ordagrant VStL III III 10: pr—2. Den sista satsen har emellertid fått följande mycket klara formulering:

Werdet se schelende an der not mit deme werpende, so scal de meste menie raden, de dar gůt inne hebben.

Att Skra III med sitt i övrigt starka beroende av visbyrätt skulle ha infört en ändrad bestämmelse är icke antagligt. Man måste därför av denna jämförelse sluta till, att *na vartale* i VStL bör tolkas såsom syftande på delägarna i lasten och icke på alla ombordvarande, såväl besättning som befraktare.

Med dessa tolkningar av *farfæster* och *na vartale* motsvara sålunda moment b i BR 20: 1 och § 2 i VStL III III 10 varandra fullständigt även till innehållet.

Regeln som sådan synes också närmast vara hemmahörande i nordisk rätt. Den saknas i den Skra III 38 motsvarande artikeln av Skra II, vilken direkt och ordagrant återger lybsk rätt (Hach II 134; jfr ovan s. 69 f.). Bestämmelser som reglera tvist vid kast i sjönöd saknas i de äldsta medeltida sjörättsuppteckningarna från Hamburg och Lybeck.[36]

Som särskilda fall behandla alla tre källorna kast vid grundstötning.

VStL III III 10: 3—4

III. Comed oc en scip vp de grund dat man werpen mot: den scaden ghelden oc beide scip vnde gud.

IIII. Comet oc en scip. vp ene grund. oder vor ene grund. sines vndankes. vnde bedarf id lychtendes. lychtet men dat vt oder in. sunder scaden. de cost zal men gelden na pund talen, bliuet oc dat scep beholden. so gelde scep vnde gud na marc talen

BR 20: 3[37]

Kombær skip a grun oc lestis eighi. oc þorf kastæ þæt ater. gialdi baþi skip (oc) goz æptir markætali. þæt sum þær var vt kastet.

MEStL Sk 11: pr

Nw komber skip a grund ok læstas eig, ok thorff at kasta; alt thet kastat wardher, giælde ater badhe skip ok godz epter marka tali, ok hwar skal sin edh göra at han haffwer ræt giort aff allo thy godze han haffwer ther i. Nw kan them skilia aat vm kastet, tha skulu the radha som flere æru farfaste.

[36] Däremot har skepparen enligt Hamburg 1497 P 31 rätt att med stöd av en del av besättningen i ett nödläge besluta att kasta även mot befraktarnas vilja. Se härom ovan s. 109 n. 21; jfr Vogel, Seeschiffahrt 405 f. I den äldsta isländska och troligen även i den äldsta norska rätten gällde regeln om majoritetsbeslut ifråga om sjökast (Pappenheim 247).

[37] Om ändringen av ordningsföljden i VStL jämfört med BR, se ovan s. 120 f.

§ 3 i VStL gör enligt samma princip, som tillämpades i det föregående, både skepp och gods ersättningsskyldiga för kast, som förorsakades av grundstötning. Paragrafen motsvarar direkt BR 20: 3. Som en förutsättning för att regeln skall tillämpas i detta fall, föreskriver BR och MEStL uttryckligen, att skeppet icke gick förlorat. Denna föreskrift saknas i VStL. Den är dock i och för sig nästan självklar, och till dess tillämpning även i Visby kan man sluta av en analogi med sista paragrafen i kapitlet.

Denna i formuleringen något oklara § 4 behandlar ett specialfall, som icke förekommer i BR eller MEStL. Det rör sig antagligen om ett skepp, som är så djupgående, att man med hjälp av prånar eller andra farkoster måste lossa en del av lasten för att det över ett grund skall kunna komma in till eller ut ur en hamn. Kostnaden för detta skall betalas efter godsets vikt. Som en sista punkt i paragrafen tillfogas emellertid bestämmelsen, att om skeppet räddas *(bliuet oc dat scep beholden)*, skall både skepp och gods betala efter marktal.[38]

VStL III III 11. van töwe to howende

Comet oc en scip in ene nod/ dat en töwe eme af ghinghe. den scaden hebbe de sciphere. he ne möghe id vp wene bringhen.

V Breket en towe. oft en anker. den scaden hebbe de sciphere

I. Howet de vruchtlyde en towe sunder des scipheren orlof. dat zal men öme gelden. howet oc de sciphere. so hebbe he syluen den scaden.

BR 20: 2

Lata skiparar slippæ sik tugh af handum. giældæ þer ater styrimaninum allæn skaþan fore tughin.

bristæ tugh æller akkiæri. hawi skiparæn siælwær skaþan[39]

Hwggær skiparæ tugh. vtæn styrimanz viliæ. þa giælde ater allæn skaþan Hwggær siælwær tugh sundær. hawi siælwær skaþan.

MEStL Sk 17

Later skipare slippa sik tugh aff handum, ella huru mange the æru, giælde skipherranum ater allan skadhan fore tughin epter godhra manna mætzordhum.

§ 1. Brista tugh eller akkare, wari thet skiphærrans skadhi; slæpper han siælffwer aff handum, wari siælffs hans skadhi.

MEStL Sk 18

Hogga skipara tugh vtan skiphærrans orloff eller wilia, giælde ater skiphærranum allan skadhan epter godhra manna mætzordhum; hogger han siælffwer, haffwi siælffwer skadhan.

---

[38] Om de grunda hamnarna, se Hagedorn 22 och den där i not 6 anförda litteraturen. Bestämmelser av liknande art finnas i Ordinancien. (Telting 40; se även Visby sjörätt I 56, 57.) Direkta motsvarigheter till § 4 saknas även i den äldre hanserätten. Först i Hamburg 1497 P 39 och 40 påträffas bestämmelser med liknande innehåll.

[39] *Skiparæn* står här för *skiphærran*. Se Schlyter SSGL VI 126 n. 22. Jfr ovan s. 107 n. 15.

VStL III III 11 är den del av det behandlade avsnittet, som allra närmast sluter sig till BR. Överensstämmelserna i formuleringarna äro så stora, att man enbart med anledning av dem måste förutsätta ett nära samband mellan källorna. Härtill kommer att de i denna artikel i VStL behandlade fallen icke beaktas i de tyska sjörättskällorna.

Det första momentet är i visbyrätten något omformat i jämförelse med BR. Medan BR räknar med endast två parter ombord, *skipare* och *styrimann*, och i detta fall ålägger den förre ersättningsansvar för tåg, som förlorats genom hans förvållande, räknar ju VStL genomgående med tre parter på skeppet: *vruchtman*, *sciphere* och *scipman*. Stadgandet har därför fått den formuleringen, att skeppsbefälhavaren själv får lida skadan, om han icke kan visa, att någon annan är vållande. Ändringen sammanhänger i detta liksom i flere andra behandlade fall tydligen med de olika utvecklingsstadier av sjöfartsorganisation, som de båda lagarna genomgående bygga på.

Likheten ifråga om de båda sista momenten är så stor såväl till innehåll som formulering, att VStL här framstår som en direkt och ordagrann översättning av BR. MEStL är i detta fall något självständigare gentemot BR. Också den bygger direkt på BR, vilket även rent verbala överensstämmelser med all önskvärd tydlighet uppvisa, men texten är dessutom försedd med några kompletterande tillägg, bl. a. om värdering av skadan genom gode män. I sak föreligger dock icke någon skillnad mellan BR och MEStL.

De i det föregående undersökta partierna av VStL:s sjörättsavsnitt ha sammanförts i tre olika grupper. Först beaktades (s. 114) de tre inledande kapitlen, vilka karakteriserades som en lokal hamnstadga, för vilken inga förebilder kunnat påvisas. Dock finnas i BR en del bestämmelser av delvis likartad karaktär.

Den andra gruppen (s. 114 f.) omfattar kap. 4 om bärgning av skeppsbrutet gods och kap. 13 om fynd. Båda dessa kapitel överensstämma mycket nära och delvis alldeles ordagrant med BR. Emellertid gav undersökningen av kap. 4 det resultatet, att den där tillämpade regeln om arbetslön för bärgningshjälp måste anses bero på reception av en lybsk rättsprincip både i BR och MEStL, medan de svenska landskapslagarna och MELL bevarat ett äldre stadium.

Ifråga om kap. 13 föreligger mycket nära överensstämmelse med BR och även med GL. Undersökningen visade också upp, att det här torde röra sig om äldre i VStL bevarat rättsgods av svenskt ursprung och att den lybska och hamburgensiska rätten klart avvek.

Den tredje gruppen slutligen (s. 120 f.) utgöres av ett genom frånskiljande av moment, vilka kunna visas vara senare tillägg, framskalat kärnparti, som

måste sammanhänga med ett äldre skede. Detta kärnparti omfattar kap. 5, 8, 10 och 11. Det visar både som helhet och i detaljer en så påfallande överensstämmelse med BR 20, att i varje fall mycket näraliggande källor måste antagas. Detta sammanhang kan icke heller bortskymmas av det förhållandet, att varandra motsvarande artiklar ifråga om materiellt rättsligt innehåll på vissa punkter förete avvikelser, beroende främst därpå, att VStL räknar med ett annat och högre utvecklat stadium av handelssjöfartsorganisation än BR och terminologiskt i detta avseende helt anslutit sig till sjörätterna för Lybeck och Hamburg.

Sammanhanget kan icke gärna tänkas vara av den arten, att ifrågavarande partier av den nu bevarade redaktionen av VStL byggts på motsvarande delar av BR. Då lagarna ifråga om principiellt väsentliga punkter i innehållet avvika från varandra, har man saknat anledning att vid utredigeringen av VStL på detta stadium söka förebilder i BR. Den rimligaste förklaringen till de redaktionella överensstämmelserna synes vara, att dessa visbyensiska sjörättsstadganden under hänsynstagande till hanseatiska sjöfartsformer och sjörättssatser i Visby vuxit upp på en grundval av äldre där tillämpad rätt, som stått nära den i BR bevarade och på åtskilliga punkter alltjämt även materiellt finnes kvar i VStL.[40]

Det återstår så att behandla de övriga kapitlen i VStL III III, nämligen dels de »avskalade» kapitlen 6, 7 och 9 och dels kap. 12 och 14—20. För

---

[40] I inledningen till översättningen av BR (HW V p. CVI f.) har Holmbäck gjort en sammanställning av parallelltexter med överensstämmelser, som tyda på ett samband mellan VStL och BR. I denna sammanställning, som dock icke uppmärksammat de här påvisade redaktionsparallellerna, intaga några av dessa sjörättsstadganden en framskjuten plats. Holmbäck tolkar dessa och andra förekommande överensstämmelser mellan VStL och BR så, att det är VStL, som påverkat BR. Han anser det naturligare, att VStL, som »var det äldre och mera utvecklade rättssystemet» påverkat BR än tvärtom, och finner det ej sannolikt, att båda lagarna gå tillbaka till en gemensam källa.

Det är uppenbart, att en sådan uppfattning kan förefalla naturlig, om man till utgångsläge tar vad som är känt om Visbys historia och utveckling under 1100- och 1200-talen i jämförelse med Stockholms. Såsom ovan närmare utvecklats (s. 32 f.), har man emellertid anledning att i visbyrättens uppkomst- och utvecklingsprocess räkna med sammanhang mellan olika rättssystem på tidiga skeden, då de ännu icke nått fram till skriftlig fixering, och anledning att betrakta BR som arvtagare till en gammal svensk rättstradition (ovan s. 34).

Den här företagna analysen av parallellerna mellan en del av sjörättsavsnitten i BR och VStL, vilken starkt stödjes av en till resultaten samstämmig, liknande analys av betydligt mera omfattande, centrala straffrättspartier av de båda lagarna (nedan kap. 15), visar, att man i VStL klart kan urskilja äldre kärnpartier. Dessa ha i många skilda avseenden en så tydligt nordisk, närmast fastlandssvensk karaktär, att de svår-

att kunna nå fram till en helhetsuppfattning av VStL:s sjörättsavsnitt är det nödvändigt att ställa även dessa partier i relation till övriga i undersökningen indragna rättssystem, särskilt de tyska. Det skall dock förutskickas, att det icke gått att påvisa några beröringspunkter med äldre nordisk sjörätt för dessa kapitels vidkommande och att de över huvud taget lämna mycket litet material till belysning av visbyrättens släktförbindelser.

Det har ovan s. 120 påpekats, hur redaktören av VStL till en fras i kap. 5, *. . . dar si ghescepet öder nicht . . .*, anknutit två artiklar om lastning av skepp, nämligen kap. 6: *van in vnde vt to scepende*, och kap. 7: *van winnegelde*.

Kap. 6 bestämmer, att befraktaren skall bekosta godsets framförande till skeppet. Vidare stadgas i tre olika angivna fall ansvar för resp. skeppare, besättning och befraktare, om godset skadas under lastningen genom deras förvållande. Motsvarigheter till dessa bestämmelser saknas i de övriga undersökta källorna.

Kap. 7 innehåller i huvudsak en taxa för hisspengar, dvs. den ersättning som besättningen skulle ha för lastning och lossning av godset. Denna var i lagen fixerad för vissa olika varuslag. En mycket utförlig och detaljerad taxa finnes i Hamburg S 1292 § 16, varmed Lybeck S 1299 §§ 20—21 nära överensstämma.

Den betydligt mera kortfattade visbytaxan är otvivelaktigt av samma slag men utgöres icke av något direkt lån från Hamburg-Lybeck. Beloppen uttryckas i allmänhet i olika myntslag, men det förtjänar framhållas, att hisspengarna för tygpackor i Visby liksom i Hamburg och Lybeck uttryckas i engelska halvpenningar eller penningar. Detta myntslag synes ha varit en i viss mån internationell valuta i hansestäderna och på den flandriska marknaden.[41]

Kap. 9: *van scepen to winnende*, innehåller i direkt anslutning till kap. 8 närmare bestämmelser om formerna för ingående av fraktavtal. Det centrala i detta kapitel är, att avtalet skall ingås inför två särskilt därtill utsedda rådmän, vilka även ha att pröva fartygets lastkapacitet.[42] En dylik prövning förekommer icke i motsvarande bestämmelser från Hamburg och Lybeck. Här synes det vara befraktarna själva, som ha att påtala alltför hård lastning av skeppet.[43]

---

ligen torde kunna förklaras, om man icke förutsätter ett starkt fastlandssvenskt inflytande under ett äldre skede av visbyrättens och därmed även Visbys utveckling.

[41] Se härom Th. Kiesselbach, Grundlage 72 f.

[42] Kapitlet avslutas med två 1400-talstillägg.

[43] Hamburg S 1292 § 23; Lybeck S 1299 §§ 32—34. Offentlig prövning av lastkapaciteten förutsättes däremot i en annan lybsk källa, Hach IV 23. Den fno. rätten med-

Kap. 12 har överskriften: *van scipbröcke*, och innehåller några specialbestämmelser rörande skeppsbrott. I pr fastslås den principen, att för gods, som räddas vid skeppsbrott, skall hel frakt utgå, men för det, som förloras, skall halv frakt erläggas.

Sjörätterna från Hamburg-Lybeck tillämpa här ett par olika, från visbyrätten avvikande principer. Hamburg S 1292 § 14 föreskriver sålunda, att om gods till fraktens värde räddas, skall denna utgå helt. I ett senare tilllägg till Hamburg S 1292 (Lappenberg § 36) stipuleras emellertid frakt för det som räddas och ingen frakt för det som förloras.[44] Med Hamburg S 1292 § 14 överensstämmer Lybeck S 1299 § 16. Samma princip återfinnes i Hach II 222. Däremot föreskriver Hach II 136 halv frakt för gods, som förlorats genom skeppsbrott. Olika principer ha sålunda här tävlat om herraväldet.

12 § 1 föreskriver, att befraktarna vid skeppsbrott skola ha rätt att lika med skepparen använda skeppsbåten för att rädda liv, gods och tågvirke.

Hamburg S 1292 § 28 och Lybeck S 1299 § 30 föreskriva däremot en bestämd ordning för bärgningen. Enligt denna skall skepparen rädda 1: folket; 2: *dat rede goet*, varmed här torde avses det dyrbarare lösöret; 3: sitt tågvirke. Därefter skall han låna befraktarna båten, om dessa vilja försöka rädda sitt gods.[45]

Kap. 12 § 2 innehåller ett förbud för besättningen att vid skeppsbrott överge skepparen, så länge något av skepp, tåg eller gods kunde räddas. Direkt motsvarighet till denna sats liksom till ett 1400-talstillägg om hel eller halv lön till besättningen, då skepparen får mera eller mindre än halv frakt saknas i Hamburg och Lybeck.[46]

Kap. 14 meddelar regler för pantsättning av skepp. Kap. 15 utgöres av en mycket ingående reglering av hur stora partier av olika vävnader, som skulle räknas på den som lastenhet begagnade packen[47], och kapitel 16 handlar om vågpengar. Intet av dessa kapitel lämna något egentligt material för jämförelser.

Enligt kap. 17 tillförsäkras meddelägare i skepp förköpsrätt, om kompanjonen vill sälja sin andel. Samma princip tillämpas även i Hamburg S

---

delar bestämmelser, enligt vilka tvist mellan *stýrimenn* och *hásetar* om fartygets lastningsförmåga skulle hänskjutas till avgörande av två andra *styremän* eller ev. av två sjöerfarna bönder (Bl IX 2).

[44] Jfr även Visby sjörätt I 18 och Rôles d'Oléron § 4.

[45] Jfr Hamburg 1497 P 42; Hach IV 35.

[46] Jfr dock Hach IV 20, 30 och Lybeck S 1299 § 35.

[47] *tire wandes; tere wandes* förekommer som enhet även i Hamburg S 1292 § 16 och Lybeck S 1299 § 21.

1292 § 25 och Lybeck S 1299 § 26. Visbyartikeln är dock en ganska självständig utformning av denna princip.[48]

Kap. 18 innehåller ett par specialbestämmelser om befraktarens rätt att lossa delar av lasten, när han vill, och att utan förhöjning av frakten mot erläggande av hisspengar föra i land sitt gods över vintern, om skeppet blir försenat och tvingas att övervintra. Paralleller ha icke påträffats.

I kap. 19: *van letsaghen*, bestämmes att en lots, som visar sig vara inkompetent, icke skall ha mera än halv lön. Överbevisas han om inkompetens, innan han kommit i skepparens bröd, får man avskeda honom utan lön. Däremot saknas i VStL motsvarighet till den enda artikeln om lots i svensk medeltida sjörätt, den stränga bestämmelsen i MEStL Sk 14, enligt vilken lotsen med sitt liv kan få svara för grundstötning och därav föranledd skada, om han åtagit sig att lotsa skeppet.

Det sista kapitlet i VStL:s sjörätt, kap. 20: *van scipmannen to winnende*, innehåller slutligen bestämmelser om formerna för och giltigheten av tjänstelegoavtal mellan *sciphere* och *scipman*. Dessa ansluta sig nära till dem som enligt II 37 gällde för anställning av tjänare i allmänhet.[49]

De nordiska sjörätterna saknade ju såsom ovan i kap. 13 närmare utvecklats bestämmelser, som reglera dylika förhållanden. I Hamburgs och Lybecks sjörätter finnas en lång rad artiklar med olika detaljbestämmelser om skepparen och den avlönade besättningen. Inga av dessa ha dock direkt inlånats i VStL, även om en del i princip visa nära släktskap.[50] I Hamburg och Lybeck har besättningen vidare rätt till *voringe*[51], dvs. att medföra en viss mängd gods fraktfritt. En dylik *voringe* omtalas ingenstädes i VStL.

Sammanfattande kan om de i detta sista avsnitt i korthet behandlade partierna av VStL:s sjörätt sägas, att de måste karakteriseras som mycket självständiga. Några beröringspunkter med nordisk rätt ha icke kunnat uppvisas. Å andra sidan kunna icke heller några direkta lån från Hamburgs och Lybecks sjörätter påvisas. Vissa tydliga analogier föreligga visserligen, men fallen äro ganska sällan direkt motsvarande, och redaktionella över-

[48] Jfr även i III 1 9 motsvarande bestämmelser om fastighet, som kunna sammanställas med Hamburg 1270 I 21; 1292 C 15 (1497 G 8) och Lybeck, Hach II 33 (III 110—111). Se Amira I 573 med n. 8.

[49] II 37: 15 innehåller en egentligen till sjörätten hörande sats om bötesansvar för *scipman*, som utan skepparens tillstånd tillbringar natten utom skeppet. Om liknande bestämmelser i Hamburg S 1292 § 7 och Lybeck S 1299 § 9, Hach III 217, se Amira I 646 n. 2.

[50] Se t. ex. Hach III 214—216.

[51] Se t. ex. Hamburg S 1292 § 9 och Lybeck S 1299 § 10. Om denna *voringe*, se även Vogel, Seeschiffahrt 370 f.

ensstämmelser saknas alldeles. Direkta och påtagliga avvikelser ha också kunnat uppvisas på viktiga punkter. VStL ger här snarast intryck av att vara en jämsides med de andra självständigt utvecklad rätt, varvid givetvis liknande strömningar gjort sig gällande i de stora handelscentra.

Som helhet betraktat kan sålunda sjörättspartiet i VStL sägas ha vuxit upp kring ett kärnparti, vilket kan föras tillbaka till ett äldre stadium av visbyrätt, som måste ha stått den svenska bjärköarätten mycket nära. Under detta äldre skede har visbyrätten tydligen åtminstone i detta avseende tillhört en rättskrets, där nordiska bjärköarättsbestämmelser gjort sig starkt gällande. Detta samband med den nordiska rätten har omisskännligen präglat VStL III III.

De senare tillkomna partierna utgöra en vidareutveckling, som delvis gått parallellt med rättsutvecklingen i Hamburg-Lybeck, men de äro icke från detta håll osjälvständigt inlånade kopior. Redaktionella överensstämmelser av sådan art, som skulle kunna motivera ett antagande, att Hamburgs eller Lybecks sjörätter skulle ha lagts till grund eller tagits till mönster vid redaktionen av VStL:s sjörättsavsnitt, saknas alldeles. VStL har tvärtom mycket påtagligt följt andra linjer, och dessa löpa i centrala partier nära parallellt med BR och MEStL.

AVDELNING III

STRAFFRÄTT

15. Redaktionsparalleller mellan Visby stadslag och Bjärköarätten. Jämförelseschema

VStL:s uppställning och redaktion röja, såsom redan inledningsvis framhållits, en tydlig strävan efter systematisk indelning och sammansättning av innehållet. Liksom i andra medeltida rättskällor har denna strävan dock i endast begränsad utsträckning kunnat genomföras. Särskilt gäller detta de två första böckerna, där den alltför gärna brytes av de för de flesta medeltida författare övermäktiga associationskrafterna. På grund av dessa ger ett stickord i ett kapitel ofta anledning till att nästa kapitel får ett innehåll, som systematiskt sett borde ha hänvisat det till en annan plats.

Ett försök till en systematisk framställning av straffrätten i VStL måste därför hämta sitt material från många olika håll i lagen, dock huvudsakligen från första och andra boken. Det vida övervägande antalet av VStL:s straffrättsliga bestämmelser återfinnes emellertid i ett — bortsett från vissa associativa inskott — jämförelsevis sammanhängande parti i första boken fr. o. m. kap. I 9 t. o. m. bokens slut med kap. I 60.

BR är till sin uppställning föga systematisk. Straffrättsliga bestämmelser förekomma spridda på skilda håll i lagen. Ett koncentrerat, längre sammanhängande straffrättsligt parti kan dock tydligt urskiljas, nämligen kap. 11—18, som behandla stöld och våldsgärningar och sammanlagt upptaga drygt en tredjedel av lagens text.

Vid ett studium jämsides av de straffrättsliga huvudpartierna i VStL och BR framträda mycket påfallande likheter. Dessa äro av såväl materiell som formell art och sträcka sig stundom till rent verbala överensstämmelser.

De på enskilda punkter föreliggande materiella likheterna och olikheterna skola behandlas längre fram i sina systematiska sammanhang. Här skall först och främst en annan mera allmän likhet uppmärksammas, nämligen den parallellism, som kan påvisas mellan de båda rättskällorna ifråga om de straffrättsliga partiernas redaktion och uppbyggnad, samt i samband därmed vissa verbalöverensstämmelser i formuleringarna. Nämnda paral-

lellism är av liknande slag som den, vilken såsom visats ovan i kap. 14 föreligger mellan vissa partier av de sjörättsliga delarna av VStL och BR.

VStL I 10: *van twibote*, handlar om tvebötesbrott och medför ett ökat fridsskydd för vissa särskilt angivna platser. Dubbel bot utgick sålunda för övervåld, som tillfogades en man i kyrkan, i bostaden, på torget före middagen, i badstugan, i hemlighuset, på långa bryggan, på skeppet, där han hade sitt gods, och i hamnen.

Direkta motsvarigheter till dessa bestämmelser finnas i BR 12. Detta kapitel visar emellertid bjärköarätten på ett stadium, som icke kan vara alldeles ursprungligt, därför att den här i viss utsträckning omformats av edsöreslagstiftningen, ett förhållande som måste beaktas vid jämförelsen. Såväl VStL som GL äro nämligen helt oberörda av det svenska fastlandets edsöreslagar.

I BR 12: pr—1 stå hemmet, kyrkan och kyrkogården under edsöresskydd. Hemgång och våldsverk i kyrka och på kyrkogård voro edsöresbrott, som visserligen icke belades med de för landskapslagarnas edsöresbrott karakteristiska straffen biltoghet och lösöreskifte utan med en särskild edsöresbot på 40 marker till konungen och 40 marker till treskiftes.[1] Detsamma gällde enligt BR 13: pr en mans skepp, där han hade samma fridsskydd som i sitt hem.

Utanför edsöresskyddet men omgärdade av särskilt fridsskydd stå i BR 12: 2—3 torget före middagen, badstugan och hemlighuset. Liksom i VStL gällde här att våldsverk på dessa platser voro belagda med högre bot än annorstädes.[2]

Bortsett från de i VStL tillkomna lokaliteterna långa bryggan och hamnen och från den modifikation i BR, som hänsynen till edsöreslagstiftningen medfört, är sålunda överensstämmelsen mellan de båda rättskällorna fullständig. Redaktionellt sträcker den sig t. o. m. så långt, att ordningen mellan de uppräknade platserna kyrka och hem, torg, badstuga och hemlighus är i det närmaste densamma.[3]

Även nästa kapitel i VStL har en direkt motsvarighet i det närmast följande kapitlet i BR. VStL I 11: *van werpende in de zee*, stadgar särskilt straff för att kasta någon i sjön. Stadgandets samhörighet med BR 13: pr—1 och dess förankring i nordisk rätt ha behandlats ovan i kap. 12. Här skall särskilt framhållas att kapitlet ur innehållssynpunkt synes vara helt godtyckligt placerat i VStL. Som ett associativt stöd för placeringen kan emel-

---

[1] Schlyter, Afh. I[1] 111, I[2] 118.

[2] Se nedan s. 168 f.

[3] VStL: kyrka, hem, torg...; BR: hem, kyrka, torg...

lertid anföras att långa bryggan och hamnen nämnas både i VStL I 10 och I 11.

Även BR 13 är ur systematisk synpunkt ganska löst inplacerat. Den inledande bestämmelsen om hemfridens utsträckning till skeppet kan dock här sägas skapa en viss samhörighet med början av BR 12, där ju hemfriden behandlas. Det synes i varje fall vara anmärkningsvärt, att redaktionsschemana i VStL och BR överensstämma på denna punkt, trots att de associativa skäl, som kunna åberopas för respektive kapitels inplacering, äro av helt olikartad natur.

I VStL följa härefter närmast några processuella bestämmelser. Kap. I 12 bär rubriken: *van vulleme tyghe*, kap. I 13: *van wunden. vnde vulleme zere.* Detta senare kapitel är visserligen, som rubriken anger, väsentligen av straffrättslig art, men dess placering i omedelbar anslutning till kap. I 12 är klart motiverad av de särskilda bevisregler, som gällde för fullsår. Det är också dessa regler, som inleda kapitlet. *Van eden to suerende* lyder överskriften till kap. I 14, vilket är direkt associativt knutet till den edgång, som föreskrives i kap. I 13.

Straffrättstråden upptages åter i kap. I 15: *van wunden in dat höuet.* Redan kap. I 16 utgör dock åter ett associativt inskott, som bryter den sammanhängande behandlingen av såramålen. Kapitlet bär rubriken: *van in stades hechte. to settende,* och anknyter till ett i slutet av kap. I 15 subsidiärt föreskrivet fängelsestraff.

Från och med kap. I 17 fortsätter såramålspartiet enhetligt till och med kap. I 29 och behandlar detaljerat olika slags avhugg och stympning. Partiet är överskådligt, rent anatomiskt, disponerat och följer människokroppen uppifrån och ned. Början göres i anslutning till kap. I 15 med huvudets olika delar. Åt öron, ögon, näsa, kinder och mun, tänder och läppar samt tunga ägnas var sitt kapitel, därefter följa nyckelben, armar (och ben)[4], händer och fingrar, så bålen med revben och genitalia och sist fötter och tår.

VStL I 15, 17—29 motsvara mycket nära BR 14: pr—5. BR är visserligen icke lika överskådligt disponerad och icke så detaljerad, men med vissa omkastningar och förskjutningar behandlas nästan exakt samma avhugg och stympningar som i VStL. En del rent verbala överensstämmelser framhäva ytterligare samhörigheten mellan såramålspartierna i de båda rättskällorna. Sådana direkta motsvarigheter ifråga om mera karakteristiska uttryck och formuleringar äro följande.[5]

---

[4] Även i BR 14: 3 behandlas arm och ben tillsammans.

[5] Se även närmare nedan kap. 30—31.

VStL	*BR*
I 15: 6 werd en man gewundet in dat höued. al so. dat de wunde nen hod noch huue bedecken mach. deme böteman .VI. marc/ der stad .VI marc. den vögheden ½ marc[6]	*14: 2* ...all vanð lyti i manz ænliti sum kan sea ivir þwæræ gatu. hyl hwarti hatter æller huwæ. bötes meþ XII markum...
I 15: 7 Bliued eme danne en nare. so wanne de wunde ghehelet is. de man seen mach dwers ouer de strate so botemen auer deme cleghere .III. marc...[6]	
I 20: 1 Sleit he eme de kenebacken entuey: so bote he...[7]	*14: 2* ...Slar man kinben sundær a manni. swa at mundær warþær skiælghær af. böte...
I 20: 2 Bliuet eme de munt wrich. ofte scef. van deme slaghe. dat sint...[7]	
I 21: pr ...vor de öuersten tue tenen...[8]	*14: 2* Slar man vr manni twa öwærstæ æller niþærstæ tender framstu...
I 25: 8 Js oc en vinger ghelemet. den betereman vor enen haluen vingher. al so dar vore bescreuen steit	*14: 1* ...Hwggær man fingær hanz swa at han krumpnær in a lowæ. æller stander liþstarkær. böte...
I 25: 9 Js he oc ghelemet. dat he in der hand ligghet. dat is vul vingher bote/	
I 28: 1 Sleit en deme anderen enen vod. af/ benedemme kne...[9]	*14: pr* ...annæn fot næþæn knæ...

Som avslutning på såramålspartiet ge VStL I 30—32 några bestämmelser av mera generell innebörd. Kap. I 30 föreskriver skyldighet för gärnings-

[6] Jfr *Wo* 2.
[7] Jfr *Wo* 5.
[8] Jfr *Wo* 6.
[9] Jfr även I 28: pr med BR 14: 11.

man att bekosta den sårades läkarevård. Läkaren omtalas i slutet av BR 14: 5, och principen gällde med säkerhet också i BR, även om den icke finnes generellt uttalad.[10]

VStL I 31: *van wunden an liues vare*, bestämmer, hur länge gärningsmannen står i dråpsansvar för ett sår, som leder till den skadades död. Samma sak behandlas i BR 14: 6. Även på denna punkt förstärkes den redaktionella parallellen genom en verbal överensstämmelse.[11]

VStL I 31

...werdet auer de wundede man al so vöre. dat he binnen dertich daghen vt gheit to der kerken vp den market to deme bastouen...[12]

BR 14: 6

ængum a man lenger varþa en maþrin ær för gangæ til kirkiu æller torghx köpæ sinnæ latæ.

I ett mera allmänt associativt samband med de föregående såramålsbestämmelserna står innehållet i VStL I 32: *van wapen to dreghene*, som handlar om vapenförbud och ansvar för att hota eller skada någon med vapen. En åtminstone partiell motsvarighet till detta kapitel finnes även i BR 14 men kommer här först som § 13. Formuleringarna överensstämma nära.

VStL I 32: 2

tyt en man vp den anderen. en suerd. ofte en messed. vnde dar nenen scaden mede deit. / de betere...

BR 14: 13

Dræghær man swærþ at manni æller matknif. en þo at han eig sar giorþi. böte...

De båda följande kapitlen i VStL, I 33: *van knyppelinghe*, och I 34: *van dorchknyppelinghe*, sakna motsvarigheter i BR.

VStL I 35—38 handla om dråp och mord. BR:s dråpamålsbestämmelser finnas i 14: 7—10. Redaktionellt sett anslutas de naturligt till 14: 6 om livsfarligt sår, medan motsvarande anslutning i VStL något brutits av de nyss nämnda kapitlen 32—34. Det gemensamma redaktionsschemat är dock alltjämt klart skönjbart.

Efter VStL:s stadganden om dråp och mord följa åter ett par bestämmelser med mera generell anknytning till det föregående, nämligen I 39: *van vorvlucht*, och I 40: *we nicht ghedinghen mach*. Motsvarigheter till dessa saknas i BR, men redan VStL I 41 erbjuder åter en kontaktpunkt.

Emellan BR 14: 10, den sista paragrafen i dråpamålspartiet, och BR 14: 15

---

[10] Se nedan s. 292.

[11] Se utförligare nedan s. 281 f.

[12] Adjektivet *vöre* i VStL, som saknas i lågtyskan, är hämtat från det fsv. *för*, ett möjlighetsadjektiv till *fara*, som utom primärbetydelsen *farbar* ofta har en mera allmän betydelse *i stånd att*. Hansson 137; Hellquist: *för* 2.

ligga några skilda straffrättsliga bestämmelser, till vilka mer eller mindre direkta motsvarigheter visserligen kunna påvisas i VStL men redaktionellt sett i annat sammanhang.[13] Med VStL I 41 och BR 14: 15 vidtaga emellertid ånyo två längre sammanhängande partier, där de båda rättskällorna löpa parallellt. Det gäller VStL I 41—44 och BR 14: 15—18.

Innehållet i VStL I 41 framgår av rubriken: *van misgripende vnde in dat isern to settende.* Samma fall behandlas i BR 14: 15 (slutet). I VStL I 42: *van wiue rechte,* är pr ägnad åt kvinnans rättsställning i allmänhet, varjämte § 1 behandlar speciellt det fallet, att en havande kvinna dräptes. BR 14: 16 ger en generell bestämmelse om kvinnans rättsskydd, 14: 17 stadgar särskilt ansvar för dråp å havande kvinna. VStL I 43: *van den vlechten,* och I 44: *van den brysten,* behandla speciella övergrepp mot kvinnor, vilka återfinnas exakt i BR 14: 18.

Även i dessa partier kan en påfallande formuleringsöverensstämmelse framhållas.

VStL I 42: 1

Vnde wörde oc en wif dod gheslaghen. de en kind dröghe dat leuendich were. in erme liue...

BR 14: 17

Warþær konæ dræpin meþ barni þy quikt var. i hennæ liui...

Logiskt sammanhängande med VStL I 42—44 äro I 45: *van nottoghende,* och I 46: *van cyssende.* Sistnämnda kapitel saknar motsvarighet i BR, och våldtäkt behandlas i denna källa i 12: 4, dock synbarligen icke som edsöresbrott.

BR 14: 19 handlar om havande kvinna, som blir misshandlad och föder dött barn. Paragrafen avslutar det parti, som handlar om brott mot kvinna, och har icke någon direkt motsvarighet i VStL. Den återstående delen av kap. 14, §§ 20—23, innehåller vådabotsbestämmelser, som likaledes sakna paralleller i VStL.

Med BR 15 återkommer emellertid parallelliseringsmöjligheterna. VStL I 47: *van inne gripende,* fortsätter direkt sedlighetsförbrytelserna i de föregående kapitlen och behandlar hor liksom BR 15: pr. I VStL I 48: *van ryfferscen,* stadgas näsans förlust och 40 markers bot samt stadsförvisning som straff för kopplerska. Samma straff drabbar enligt BR 15: 1 den som förleder en mans hustru eller dotter, så att hon förlorar sin kvinnoära.[14] Formuleringarna visa på denna punkt nästan exakt överensstämmelse.

---

[13] Se tabellen s. 147.

[14] Även i BR rör det sig tydligen såsom i VStL om koppleri. Jfr HW:s översättning (V 462) och Carlsson 137.

VStL I 48. van ryfferscen

Belisteghet. en wif. enes guden mannes echte wif. oder sin kint. al so dat se ghescendet. werdet. in erer wifliken ere dat wif löse ere nese. mid .XL. marken/. vnde mide de stad. vnde. des stades marke/ ...

BR 15: 1

Hwar lokkær manz husfru æller dotur swa at hun skiamð wærþær at sinni quinku [ɔ: quinsku]. löse sinæ næsær meþ XL. markum oc fly staþin ...

Med I 49 om jungfrurov och I 50, som gör kvinnor vittnesgilla ifråga om vad som händer vid barnsnöd, avslutas den ganska utförliga kvinnolagstiftningen i VStL.

De närmast följande kapitlen I 51: *van vorsate*, och I 52: *van husurede*, ha visserligen motsvarigheter i BR 14: 12 och 14: 15 (början), men dessa höra till det nyss nämnda parti i BR, som icke passar in i det här studerade parallellschemat.

Några redaktionsparalleller mellan de återstående kapitlen i VStL:s första bok och BR ha icke heller kunnat påvisas. De straffrättsliga bestämmelserna i BR 16—18 sakna visserligen icke ifråga om innehållet beröringspunkter med VStL, men ur den här anlagda synpunkten ha dessa paragrafer icke något att bjuda.

Däremot förtjänar det framhållas, att de därpå följande kapitlen i BR 19—20 innehålla de sjörättspartier, vilkas parallellism med ett äldre ur VStL III III framskalat kärnparti påvisats ovan i kap. 14.[15]

För att underlätta överblicken av de ovan påvisade redaktionsparallellerna mellan straffrättspartierna i VStL och BR sammanfattas de i tabell 3.[16]

[15] Förutom de i nämnda kapitel och här ovan anförda verbalöverensstämmelserna finnas nära likheter i formuleringar och ordval även på andra håll. Se t. ex. VStL II 10: 1—BR 11: 7; VStL II 18—BR 12: pr; VStL II 24—BR 41: 1; VStL II 37: 10—BR 17.

[16] Vadstenafragmenten av bjärköarätten ha till stor del straffrättsligt innehåll. Nära motsvarigheter till de ovan behandlade kapitlen 12—15 i BR ha funnits på s. 9—19 i vadstenalibellen (Liedgren 49—52). Såsom framgår av Liedgrens rekonstruktion i hans edition ha — så långt den fragmentariskt bevarade texten medger en jämförelse — bl. a. dessa partier väsentligen följt samma redaktionsschema som BR. Även formuleringarna överensstämma nära.

Tack vare Bures hänvisningar till sida och rad har det varit möjligt att publicera fragmenten av Söderköpingsrätten i den ordningsföljd, de haft i handskriften. De fragment, som skulle kunna sammanställas med det ovan studerade straffrättspartiet i BR, återfinnas hos Klemming på s. 284—286 (Ljunggren—Gagnér—Ljung 358—362) samt behandla kroppslesioner, hemfridsbrott och hor. Någon annan parallellism med redaktionsschemat från BR, än att dessa brottskategorier rent allmänt sett komma i samma ordning, är dock knappast skönjbar i dessa delar, vilka däremot, såsom Klemming visat, särskilt ifråga om kroppslesionerna förete såväl redaktionella som verbala överensstämmelser med liknande stadganden i ÖgL.

Flertalet av de i BR 12—15 ingående bestämmelserna ha direkta motsvarigheter i

Tabell 3. Redaktionsparalleller mellan VStL I 10—48 och BR 12—15

VStL	*BR*
I 10: *van twibote*	12: pr–3
	(12: 4: våldtäkt. Jfr VStL I 45.)
(ass.)	(ass.)
I 11: *van werpende in de zee*	13: pr–1
	(13: 2: stadens jurisdiktionsgänser.)[17]
(ass.)	
I 12: *van vulleme tyghe*	
I 13: *van wunden. vnde vulleme zere*	
(ass.)	
I 14: *van eden to suerende*	
I 15: *van wunden in dat höuet*	
pr benlösning	14: 5
1–5 dövhet och vansinne	
6–7 vanställande sår och ärr	14: 2 (c)
tillägg: hårdrag	
(ass.)	
I 16: *van in stades hechte. to settende*	
I 17: *van den oren*	14: pr
I 18: *van den oghen*	14: pr
I 19: *van der nesen*	14: pr
I 20: *van den wunden in de kenebacken*	14: 2 (b)
I 21: *van tenen*	14: 2 (a)
I 22: *van der tunghen*	14: pr
I 23: *wan wedebenen*	14: 3 (a)
I 24: *van armen*	14: 3 (b)
I 25: *van handen af to howende*	
pr–1 en och två händer	14: pr
2 tummen	14: 1 (a)
3 annan finger	14: 1 (c)
4 alla fyra fingrarna	14: 1 (b)
5 tummen + två fingrar	
6 yttersta leden på tummen	
7 yttersta leden på finger	14: 1 (d)
8–9 förlamad finger	14: 1 (e)
I 26: *van den ribben*	
I 27: *van den porlen*	14: pr (*skap meþ skapti*)
I 28: *van den vöten*	14: pr (jfr 14: 11)

MEStL. Till följd av denna lags systematiska uppställning ha emellertid dessa fördelats på olika balkar och även i övrigt omredigerats, varför anslutning till schemat i BR endast svagt kan skönjas på enstaka punkter.

[17] Se härom senast Hjärne, Sveriges holme.

VStL		*BR*	
I 29:	*van den tewen in deme vote*		
pr	stortån	14: 4 (a)	
1–2	andra tår	14: 4 (c)	
3	alla fyra tårna	14: 4 (b)	
4	stortån + 2 tår		
5	stortåled		
6	annan tåled		
7	tå förlamad		
			(14: 5: benlösning. Jfr VStL I 15: pr.)
I 30:	*van arceden to beköstegheh*		
I 31:	*van wunden an liues vare*	14: 6	
I 32:	*van wapen to dreghene*	(14: 13)	
I 33:	*van knyppelinghe*		
I 34:	*van dorchknyppelinghe*		
I 35:	*van vorvlucht. vmme dodslach*		
I 36:	*van begrepenen in verscher dat*	14: 7–10	dråpamålsbestämmelser.
I 37:	*van morde*		
I 38:	*van morde*		
			(14: 11: lyte i hand eller fot. Jfr VStL I 28.)
			(14: 12: *forsat.* Jfr VStL I 51.)
			(14: 13: hot med vapen. Jfr VStL I 32.)
			(14: 14: hemfridsbrott. Jfr VStL I 52.)
			(14: 15 (a): hemfridsbrott.)
I 39:	*van vorvlucht*		
I 40:	*we nicht ghedinghen mach*		
I 41:	*van misgripende vnde in dat isern to settende*	14: 15 (b)	
I 42:	*van wiue rechte*	14: 16–17	
I 43:	*van den vlechten*	14: 18 (b)	
I 44:	*van den brysten*	14: 18 (a)	
			(14: 19: missfall efter misshandel.)
			(14: 20: omyndigs bot.)
			(14: 21–23: vådaverk.)
I 45:	*van nottoghende*	(12: 4)	
I 46:	*van cyssende*		
I 47:	*van inne gripende*	15: pr	
I 48:	*van ryfferscen*	15: 1	

(ass.) anger associativ anslutning till föregående kapitel. (a), (b) etc. anger de olika momentens ordningsföljd i en § i BR.

Liksom ifråga om sjörättsavdelningen kan alltså i dessa straffrättskapitel i VStL urskiljas ett kärnparti, som ifråga om bestämmelsernas ordningsföljd samt vissa ordval och formuleringar visar mycket nära samhörighet med motsvarande parti i BR.

Av de kapitel i VStL, som sakna direkta motsvarigheter i BR, framstå en del tydligt som associativa inskott, såsom I 12—14 och I 16, medan andra bero på VStL:s större fullständighet och utförlighet. Vissa avvikelser i redaktionsschemana kunna lätt förklaras med hänvisning till VStL:s starkare systematisering av stoffet. Detta gäller t. ex. placeringen av stadgandena om våldtäkt i VStL I 45 och BR 12: 4 samt placeringen i VStL av motsvarigheterna till de i BR 14: 11—15 ingående bestämmelserna. Detsamma kan sägas gälla den strängare anatomiska ordningen av kroppslesionerna i VStL I 15—29. Motsvarande parti i BR, 14: pr—5, följer delvis en annan ordning, bl. a. beroende på att redaktören här tydligen strävat efter att till pr sammanföra så många som möjligt av de grövre avhugg, som belades med 40 och 20 markers bot.

Bortsett från dessa näraliggande förklaringsmöjligheter för vissa avvikelser äro emellertid de med smärre avbrott upprepade gånger i sammanhängande textpartier framträdande direkta överensstämmelserna i redaktionen så påfallande, att de måste anses visa, att ett samband mellan de båda rättskretsarna i någon form har funnits.

Det har redan inledningsvis i ett mera allmänt principiellt sammanhang framhållits, att man vid de komparativa analyserna mera sällan torde ha att räkna med direkta samband mellan de olika rättskällorna i den form, vari de föreligga för oss, utan i stället med inflytanden från den ena rättskretsen på den andra under tidsskeden och utvecklingsstadier, som ligga bakom de till vår tid bevarade uppteckningarna.[18]

För att det ifråga om de ovan påvisade överensstämmelserna icke kan röra sig om ett sådant samband mellan BR och VStL, att den ena i sin nu föreliggande form skulle ha tjänat som direkt förlaga till den andra, tala redan på sitt sätt de avvikelser, som vid sidan av parallellerna finnas i de jämförda partiernas redaktionsscheman.

Att förutsättningar för samband under ett äldre skede finnas kan för övrigt direkt visas. Ifråga om visbyrätten erbjuder nämligen fragmentet *Wo* en möjlighet att följa redaktionsschemat längre tillbaka i tiden.

Wo utgör ett fragment av ett straffrättsparti, som handlar om kroppslesioner. Det motsvarar mycket nära VStL I 15—22. *Wo* är mera kortfattat med knappare formuleringar, men överensstämmelserna äro så stora, att

[18] Ovan s. 32.

Tabell 4. Redaktionsparalleller mellan fragmentet *Wo* och *VStL* I 15–22

Wo	*VStL*
1:	I 15: *van wunden in dat höuet*
benlösning	pr benlösning
dövhet och vansinne	1–5 dövhet och vansinne
2: vanställande sår och ärr	6–7 vanställande sår och ärr
3: *Van hartoge*	tillägg: hårdrag
	I 16: *van in stades hechte. to settende*
4: *Van dhen oren vn̄ dhen ogen*	I 17: *van den oren*
	I 18: *van den oghen*
	I 19: *van der nesen* (Jfr *Wo* 8)
5: (*dhe kenebacken*)	I 20: *van den wunden in de kenebacken*
	I 21: *van tenen*
6: *van dhen tenen*	pr–1 utslagna tänder
7: *van dhen lippen*	2 avhuggen läpp
8: *Van dh'e tungen vnde dh'e nasen*	I 22: *van der tunghen*

intet tvivel kan råda om att *Wo* tillhör en redaktion, som på något sätt legat till grund för VStL.[19]

Parallellerna mellan redaktionsschemana i *Wo* och VStL belysas av översikten i tabell 4. Såsom redan framhållits kunna de angivna verbalöverensstämmelserna mellan BR och VStL följas även till *Wo*.[20]

Wo och VStL följa alltså här samma redaktionsschema. De föreliggande avvikelserna inskränka sig, bortsett från att det associativa inskottet VStL I 16: *van in des stades hechte. to settende*, icke har någon motsvarighet i *Wo*, till att ögon, öron, näsa och tunga, som i VStL ha var sitt kapitel, i *Wo* behandlas sammanslagna i två kapitel om resp. öron och ögon samt tunga och näsa, varigenom näsan i *Wo* kommer på annan plats än i VStL.

Den formella jämförelsen mellan straffrättspartierna i VStL och BR synes sålunda avslöja, att ett nära samband mellan de båda rättskretsarna funnits på något utvecklingsstadium. Den följande framställningen får visa, om en undersökning av materiella likheter och olikheter mellan straffrättsbestämmelserna i de båda lagarna kan ge hållpunkter, när det gäller att söka fastställa den närmare arten av detta samband och att tidfästa det utvecklingsstadium, då det kan tänkas ha förelegat.

---

[19] Ovan s. 21 f.

[20] Ovan n. 6, 7, 8.

16. Domstolsorganisation*

Enligt VStL var självrätt uttryckligen förbjuden. Den som ansåg sig kränkt i sin rätt hade att väcka talan inför offentlig domstol (I 4: pr). I Visby fanns enligt stadslagen två domstolar, en högre — rådet på rådhuset — och en lägre — fogderätten på torget (I 1: 2—3; 4: pr). Båda dessa skulle döma efter stadens rätt »som den stod i boken» (I 1: 6).

Det skulle finnas två fogdar, en gotländning och en tysk (I 1: 3). De skulle alltid sitta, när de dömde, och alltid vid sin sida ha två rådmän som bisittare. Om det nattetid icke gick att skaffa rådmän, kunde dock två besuttna borgare godkännas som bisittare (II 12).

Från fogdarna var det möjligt att appellera till rådet mot erläggande av en vadsumma på ⅛ mark, vilken återficks, om den klagande vann (I 4: 1). Rådet skulle bestå av 36 män — icke flera — både gotländningar och tyskar. Av dessa skulle varje år 12 — det nya eller det unga rådet — sköta rättsvården på rådhuset, medan de övriga — det gamla rådet — stodo utanför (I 1: 2).

Att finna ny lag tillkom hela rådet, dvs. det unga och det gamla i förening. En rättssökande kunde mot att erlägga ⅛ mark begära att få boken upplästen i en rättsfråga. Om emellertid det fungerande unga rådet tvekade, om denna fråga fanns reglerad i boken, skulle tre femter utsättas för parterna, och inom dessa femton dagar skulle hela rådet ha funnit ut, vad som var rätt.[1] Innan detta meddelades parterna, skulle det skrivas in i boken (I 1: 7, 9).[2]

Borgmästare nämnes uttryckligen på endast ett ställe i VStL och där i en tydlig singularform. I II 10: 1 stadgas att om någon i en rättssak ville söka skaffa sig borgen, skulle han göra det med borgmästarens och fogdarnas tillåtelse. Borgmästaren ställes alltså här före fogdarna.

I II 13: pr torde vidare borgmästareämbetet eller åtminstone en del av

---

* Kapitlet avser icke att lämna någon komparativ analys av stadsstyrelse och domstolsväsen utan att ge en kortfattad redogörelse för dessa förhållanden i de berörda städerna, närmast som en presentation av de olika samhällsorgan, som flerstädes komma att skymta och som måste kunna åberopas i den följande framställningen.

[1] femt: *vift*. Ordet *vift*, som i denna betydelse saknas hos SL och LW, är tydligen en översättning av det fsv. *fæmt*. Femdagarsfrister eller stämmor efter dylika frister med denna beteckning förekomma i såväl fsv. som fda. och fno. rätt och spela bl. a. en framträdande roll i ÖgL:s rättegångssystem (HW I p. XXIX f.). Icke ordet men själva femdagarsfristen finnes i Riga B I 38, II 34, liksom i ovannämnda fall i Visby i form av tre intervaller om sammanlagt 15 dagar. I Riga rör det sig om ett skuldfordringsmål.

[2] Bestämmelser om införande av ny rätt i boken finnas även i Hamburgs stadsrätt (1292 G 10, 1497 A 22).

dettas funktioner avses. Här stadgas bötesansvar för att klandra stadens rätt inför rådet å rådhuset, nämligen 36 marks bot till rådet — dvs. en mark för varje rådman — och dessutom 6 mark till *deme de des stades wort holdet*, dvs. till rådets fungerande ordförande.[3]

Borgmästarens undanskymda ställning i VStL synes närmast tyda på att lagen icke räknade med något fastare organiserat borgmästareämbete i spetsen för rådet. Andra källor upplysa emellertid om, att det vid 1300-talets mitt fanns flere borgmästare i Visby. Enligt en ofta citerad notis ur visbyminoriternas diarium avrättades sålunda 1342 två namngivna borgmästare.[4]

Diplomen lämna knappast några andra upplysningar om stadsstyrelsens organisation än de, som kunna inhämtas av utställarnas titulatur. De äldre kända diplomen från Visby ha genomgående utfärdats av fogde *(advocatus)* eller fogdar och rådmän *(consules)*. Ännu ett 1341 24/8 i Visby daterat brev har utställts av *Aduocati et Consules Wisbyenses*, vilken formel här direkt kontrasterar mot adressaten: *dominis Proconsuli et ... Consulibus Lubicensibus*.[5] Värdet av titulaturens vittnesbörd om den faktiska styrelseformen minskas visserligen betydligt därav, att längesedan passerade stadier ofta och gärna segt höllo sig kvar i dessa formler[6], men det är dock anmärkningsvärt, att fogdarna därefter försvinna ur visbydiplomen och snart ersattes av borgmästarna. Medan ett brev 16/5 1347 utfärdats av *consules Wisbycenses*, möter sålunda 26/6 1351 *proconsules et consules vtriusque lingue ciuitatis Wisbycensis*.[7] *Proconsules et consules* begagnas likaledes i några odaterade men till omkring 1350 tidfästa brev.[8]

De svenska medeltidsstädernas styrelseskick ha i hög grad präglats av den efter kontinentala förebilder tillkomna rådsinstitutionen och därmed sammanhängande organisationsformer. Redan i BR möta såväl fogde som råd, rådmän, rådstuga och borgmästare. En central och framträdande roll spelade dock alltjämt här det gamla *byamotet*, stadens ting. Stadsstyrelsen belyses i BR endast i förbigående av notiser, hemmahörande i skilda sammanhang. Av dessa framgår det icke klart, om fogden och rådet hade en i förhållande till varandra eller till *byamotet* oberoende domsrätt.[9] Även med vederbörlig hänsyn tagen till BR:s osystematiska redaktion och knapphändigheten hos dess stadganden ger rådsinstitutionen här snarast intryck

---

[3] Jfr SL: *wort*.
[4] Se ovan s. 19.
[5] DS V nr 3592, jfr DS V nr 3552.
[6] Frensdorff, Verfassung 93 f.
[7] DS V nr 4182, VI nr 4733.
[8] DS VI nr 4655, 4656, 4660.
[9] Jfr HW V p. CXI; Lindberg 8.

av att vara en ganska löst infogad främmande nyhet, som ännu icke hunnit smälta helt in i en äldre styrelseform.[10]

I MEStL nämnes *byamot* endast i förbigående på ett ställe i samband med skatteväsendet (Kg 20: 9). Utförliga bestämmelser om stadsstyrelsen, som stod under ledning av fogde, borgmästare och råd, finnas i lagen. Domstolsorganisationen företer så påfallande överensstämmelser med visbyrätten, att VStL sedan länge uppfattats som direkt förebild för MEStL på denna punkt.[11]

Lägsta instans var enligt MEStL rätten ute på torget. I denna dömde en fogde å konungens vägnar och två rådmän, en svensk och en tysk, å stadens vägnar. Fogderättens dom kunde överklagas inför rådet. Vadsumman var 2 örar penningar (R 5).

Rådet hade enligt MEStL ursprungligen liksom i Visby 36 medlemmar, hälften svenskar och hälften tyskar, nämligen 6 borgmästare och 30 rådmän. En tredjedel av dessa, eller 2 borgmästare och 10 rådmän skulle utgöra den för året fungerande rådsdomstolen. Denna fick emellertid icke döma, utan att fogden eller en representant för denne var närvarande (Kg 2 a: pr, R 2: pr, 6).

Som högsta instans över rådsdomstolen stod enligt MEStL konungen. Vadsumman var här 20 marker (R 3). Liksom i VStL kunde en rättssökande även begära att få »stadens bok» uppläst för sig mot att erlägga 5 örar (R 6).

I motsats till i Visby intog sålunda enligt MEStL den svenske konungen, representerad genom sin fogde, en mycket stark ställning såväl i stadens förvaltning som i dess rättskipning. Denna dualism mellan centralmakten, företrädd av konungens fogde, och den lokala självstyrelsens organ, rådet, är ett för svensk stadsförvaltning mycket utmärkande drag, som betydligt skiljer den från förhållandena i de ifråga om så många rättsliga och andra kulturella institutioner impulsgivande ledande nordtyska handelsstäderna, främst Lybeck.[12]

Den lybska utvecklingen, som på grund av rikare material kan följas längre tillbaka i tiden och mera i detalj än den svenska, är dessutom av särskilt intresse, då den i fråga om stadsdomstolarna leder fram till samma organisationsform, som mött oss i VStL.

Det ur judiciell synpunkt väsentliga för den medeltida staden var dess

---

[10] Bolin, Bjärköarätten 221, 231. I Söderköpingsfragmenten nämnas fogde, råd, rådmän, rådstuga och byting och i Liedgrens fragment fogde, råd, rådmän och borgmästare.

[11] Hegel I 315 f.; Hildebrand, Medeltiden I 374 f., 381.

[12] Lindberg 10 f. Om fogdeämbetet i Stockholm, se även Ahnlund.

exemtion från den omgivande landsbygdens rättskipning och lagstiftning. Härvid omplanterades i viss utsträckning gamla landsrättsinstitutioner i stadsmiljö.[13]

Domsmakten i det av Henrik Lejonet nygrundade Lybeck utövades å dennes vägnar av en fogde, som var utrustad med hals- och handrätt och dömde under konungsbann.[14] Under fogdens ledning höllos liksom på landsbygden årligen tre s. k. äkta ting *(legitimum placitum, echt dhing)*, till vilka varje fri man med egen härd *(qui possessor est proprii caumatis)* måste inställa sig.[15] På de äkta tingen skulle bl. a. all upplåtelse av fast egendom äga rum.

Redan från början synes emellertid ett stadens eget organ ha innehaft vissa befogenheter ifråga om politin i samhället, särskilt sammanhängande med torget och livsmedelsförsörjningen.[16] Häri ingick även rätt att beivra brott mot utfärdade regler och föreskrifter, varigenom grunden lades till en med fogdens konkurrerande jurisdiktion. Ur detta organ framväxte snart stadens senare så mäktiga råd.[17]

---

[13] Frensdorff, Verfassung 18 f.

[14] Ibid. 82 f.

[15] Hach I 2.

[16] Bloch 10 f.; Rörig, Ratsverfassung 18 f.; jfr även Lassen 118 f.

[17] Frågan om det lybska rådets tillkomst och ålder har spelat en framträdande roll i den livliga vetenskapliga diskussionen om rådsinstitutionens historia i de medeltida tyska städerna. Enligt en äldre uppfattning, som omfattas även av Frensdorff (Verfassung 25 f.), insatte redan Henrik Lejonet rådet i Lybeck genom sina privilegier för staden. På principiellt samma ståndpunkt står ännu Rietschel i sin uppsats Die Städtepolitik Heinrichs des Löwen, där hertigen framställes, om icke direkt som skapare av de tyska städernas rådsförfattning, så dock som den ivrige befrämjaren av institutionens utbredning på dess äldsta stadium (237 f., särsk. 265 f., 275). Till grund för denna mening låg uppfattningen, att man i kejsar Fredrik I:s privilegium för Lybeck 1188 — det berömda s. k. Barbarossaprivilegiet, kunde utläsa innehållet i Henrik Lejonets privilegier bl. a. ifråga om rådsförfattningen.

Redan Rietschel kunde i en not till sin uppsats (242 n. 3) på grundval av andras iakttagelser meddela, att Barbarossaprivilegiet av allt att döma måste vara en förfalskning från c. 1225, dock utan att härav finna sig föranlåten till en omprövning av sin tes. Konsekvenserna drogos först av Opperman och för stadsförfattningens del särskilt av Bloch.

Enligt Blochs utredning ha de partier, där *consules* omnämnas, icke funnits i det ursprungliga Barbarossaprivilegiet utan kommit till genom en interpolation i en överarbetning av detta, som förelades kejsar Fredrik II och 1226 erhöll hans stadfästelse. Barbarossaprivilegiet kan därför icke åberopas som bevis för att Lybeck ägt ett råd år 1188 och än mindre för att institutionen införts av Henrik Lejonet. Det första omnämnandet i en urkund av *consules* i Lybeck är icke tidigare än 1201 12/5.

Gentemot Blochs utredning har Rörig invänt (Ratsverfassung), att den löper faran

Utvecklingen följde härvid väsentligen två linjer, dels förvärvade rådet efter hand ett allt starkare inflytande över fogdens tillsättning och ämbetsutövning, dels utvidgades området för rådets direkta förordnings- och domsmakt.

Kontroll över fogden utövade rådet tidigt genom den redan i en av de latinska rättsredaktionerna ingående bestämmelsen, att två rådmän alltid skulle fungera som bisittare vid fogdedomstolen och kontrollera, att ingen skedde orätt, vare sig fattig eller rik.[18] Åtminstone vid mitten av 1200-talet synes också den sedan 1226 fria riksstaden Lybeck av kejsaren ha förvärvat rätten att utnämna fogde mot att årligen erlägga en summa till riket.[19] Till fogde utsågs därefter en av stadens egna borgare, vilken betalade det på grund av böterna indräktiga ämbetet med en överenskommen penningsumma till stadskassan.[20]

Vidare hade appellationsrätt från fogdedomstolen till rådet utvecklat sig, vilket enligt medeltida uppfattning visserligen icke i och för sig innebar ett underordningsförhållande mellan högre och lägre instans men givetvis var ägnat att befästa och understryka rådets dominerande roll inom jurisdiktionen, särskilt som denna med tiden ytterligare framhävdes av det lybska rådets ställning som överdomstol för alla de talrika med lybsk rätt utrustade städerna.[21]

Bland annat på denna väg hade även rådets från början mycket begränsade förordningsrätt utvecklats till en i staden oinskränkt lagstiftningsmakt. Den viktiga befogenheten att övervaka upplåtelse av fast egendom inom staden överflyttades också tidigt från det av fogden ledda tinget till rådet, som redan enligt de äldsta tyska rättsredaktionerna utövade den.[22] Den

---

att snarare fastställa begynnelsen av en titulatur än av en institution. Enligt Rörig har det förelegat ett av Henrik Lejonet strax efter stadens nygrundning utfärdat fribrev, vilket kan rekonstrueras ur Barbarossaprivilegiet och vilket bl. a. tillerkänt staden ett visst mått av förvaltande och dömande makt, som var oberoende av fogden. För att utöva denna måste det ha funnits ett stadens eget organ. Detta, som enligt Rörigs i senare arbeten ytterligare utvecklade mening framgått ur det för hans huvudtes väsentliga företagarekonsortium, som skall ha koloniserat Lybeck, har åtminstone 1201 kallats för råd-*consules*. För frågan om själva rådsinstitutionens uppkomst är förfalskningen sålunda enligt Rörig utan betydelse. (Jfr Lassen 92 f., 110 f.; se även Bruns 2 f.)

[18] Frensdorff, Verfassung 87 f. Hach I 90. Redan i det äldsta bevarade domstolsprotokollet från år 1243 möta dessa bisittare (LU III nr 3 s. 3; Funk 55).

[19] Frensdorff, Verfassung 91 f.

[20] 1262 erlade sålunda en viss dominus Menelaus 70 m. p. för fogdeämbetet, 1263 Johannes de Carssowe 60 m. p. (LU I nr 269 s. 250, 248); Frensdorff, Verfassung 92; Funk 55 f.

[21] Frensdorff, Verfassung 127, 176 f.; Funk 56; Michelsen.

[22] Frensdorff, Verfassung 86.

äldsta bevarade delen av Oberstadtbuch, där dessa transaktioner infördes, börjar med 1284, men dess föregångare kan ledas tillbaka till 1220-talet.[23]

Något i statuterna fastställt antal rådmän synes icke ha funnits i Lybeck.[24]

Borgmästare — *magistri consulum* — nämnas i det äldsta latinska stadsrättsfragmentet. I de följande stadsrättsredaktionerna är dock ämbetet föga framträdande. Det nämnes i Hach II på endast ett ställe — 241: *borghermester* — i en bestämmelse om utfärdande av lejd. I lybska urkunder möter titeln från 1200-talets mitt under skilda latinska former, bland vilka *proconsul* efter hand slår igenom.[25]

Till sist bör nämnas, att det i Lybeck också fanns en lägre domsmyndighet för bagatellmål. Som domare med rätt att döma ut böter upp till 6 penningar fungerade nämligen den rättstjänare, som i de latinska redaktionerna kallas *preco* och i de tyska *vron*.[26]

Den högmedeltida staden Hamburg räknar sitt ursprung från två olika stadsbildningar, dels den av Karl den store på platsen för en äldre hednisk handels- och kultort grundade *Altstadt*, dels den av greve Adolf III av Holstein 1188 eller 1189 strax därintill anlagda *Neustadt*.[27] Under 1200-talet ha *Altstadt* och *Neustadt* efter hand vuxit samman genom en process, som numera icke kan klart följas steg för steg men som i varje fall varit helt fullbordad före århundradets slut. I inledningen till 1292 års stadsrätt framhäves uttryckligen i ordalag, som avslöja, att sammansmältningen först nyligen kan ha blivit fullständig, att staden är och skall förbliva en enhet.

Författningsutvecklingen i Hamburg har i stort sett haft samma förlopp som i Lybeck. *Altstadt* blev säte för missionsstiftet Hamburg och lydde först under ärkebiskopen av Hamburg-Bremen i viss konkurrens med de sachsiska hertigarna men övergick sedan till grevarna av Holstein. I motsats till Lybeck blev Hamburg icke fri riksstad förrän på 1500-talet men intog redan från 1200-talets slut en synnerligen fri ställning till skyddsherren.[28]

På samma sätt som i Lybeck trängdes fogdemakten tillbaka av rådet, vilket för Hamburg finnes säkert omnämnt tidigast i en urkund från 1225.[29] Det viktiga överinseendet över förändringarna i äganderätten till fast egendom låg åtminstone sedan 1248 hos rådet. Den bevarade, detta år påbörjade

---

[23] Beyerle 158.
[24] Frensdorff, Verfassung 101; Pauli, Zustände I 95; Bruns 3.
[25] Frensdorff, Verfassung 109 f.
[26] Hach I 56, II 230.
[27] Om författningsutvecklingen i Hamburg, se särskilt Obst.
[28] Lappenberg, Rathswahl 283 f.
[29] Bloch 15; Reincke, Notis 159.

Liber actorum coram consulibus in resignationem hereditatum de anno 1248 är gemensam för *Altstadt* och *Neustadt*.[30] Redan i Hamburgs äldsta stadsrättsredaktion äro appellationsstadierna från fogdedomstolen till rådet och från rådet till »boken» fullt utbildade.[31]

Hela rådet i Hamburg bestod av 30 medlemmar, av vilka 20 utgjorde det sittande rådet.[32] Borgmästare, från början två stycken senare flera, och bestämmelser rörande dessas val, finnas i stadsrätten 1270. I *Liber actorum* omtalas borgmästare i Hamburg tidigast 1264 och i urkunderna 1279.[33]

Redan vid mitten av 1200-talet var sålunda domstolsväsendet i Lybeck och Hamburg organiserat på i huvudsak samma sätt som i Visby enligt VStL. Högsta instans var rådet, och vid sidan av detta stod en fogdedomstol, som för att kunna fungera, måste ha två rådmän som bisittare. Säregen för Visby var dock inrättningen med två fogdar.

I Soest fanns det jämte den andliga domstolen under prosten i S:t Patroklus ursprungligen på 1100-talet två världsliga domstolar, en högre och en lägre fogdedomstol.[34] Fogden i den förra — *advocatus* — dömde som representant för ärkebiskopen av Köln och höll årligen på bestämda tider de tre äkta tingen. Under denna domstol hörde först och främst alla brottmål på hals och hand samt upplåtelse av fast egendom. Vid den lägre fogdedomstolen, som emellertid icke var underordnad den högre utan stod självständigt vid dennas sida, dömde en byfogde — *sculthetus* — inom sitt kompetensområde, vars utsträckning dock icke klart framgår av källorna. Byfogden hade även vissa administrativa uppgifter.

Båda fogdedömena voro bortförlänade och gingo långa perioder i arv. Åtminstone sedan slutet av 1220-talet innehades det högre fogdedömet i Soest av grevarna av Arnsberg. 1278 sålde dessa det till staden. Överlåtelsen klandrades av ärkebiskopen av Köln, men 1281 träffades en uppgörelse med denne, som härigenom visserligen behöll rätten att utse domare i fogdedomstolen men förband sig att därtill alltid utnämna en borgare i Soest. Härigenom hade staden fått ett avgörande inflytande över denna domstol. Byfogdens domstol hade upphört före 1200-talets utgång. I gengäld hade rådet vid denna tid ryckt upp till den dominerande domstolen i staden.

Rådet i Soest var redan på 1100-talet utrustat med viss domsmakt ifråga om falska mått och vikter, livsmedelshandel och allmän ordning inom sta-

[30] Edition: Reimarus.

[31] Hamburg 1270 VI 10—11.

[32] Obst 57 f.

[33] Frensdorff, Verfassung 110 n. 33; Obst 62.

[34] Om domstolsorganisationen i Soest, se Ilgen och Brünneck.

den.[35] Rådsdomstolens kompetensområde utsträcktes efter hand, och åtminstone efter den tidigare nämnda uppgörelsen 1281 med ärkebiskopen av Köln drogos även en del brottmål under rådet. Under 1200-talets slut och 1300-talets början erövrade rådet snabbt en helt dominerande ställning inom rättskipningen i staden. Denna position uppnåddes på två vägar. Först och främst utökades kraftigt antalet kategorier av mål, såväl kriminella som civila, vilka handlades direkt inför rådet. Lika viktigt var emellertid rådets starkt ökade inflytande över den gamla fogdedomstolen. Den store domaren här — *dey grote richtere* — förordnades visserligen av ärkebiskopen, men han måste tagas bland stadens egna borgare, måste fylla vissa av borgerskapet ställda kvalifikationskrav och avlägga ed också till rådet, vilket även utsåg de två domare — *vronen* — som vid förfall för den store domaren dömde å hans vägnar. Vidare utövade rådet kontroll över domarne, därigenom att ständigt två rådmän skulle fungera som bisittare i rätten.

Under 1300-talets förra hälft nåddes slutpunkten genom att rådet blev högsta instans i staden. Enligt Schrae 124 kunde nämligen domar vid rätten överklagas inför rådet och prövas där. Utan att staden vunnit full formell befrielse från sin herre, utövade sålunda rådet högsta domsmakten i Soest. Frigörelsen från Köln och övergången till hertigen av Kleve 1444 ändrade ingenting i dessa förhållanden.

Rådmän finnas redan i den från Soest hämtade stadsrätten för Medebach av år 1165. De nämnas även i stadsrätten för Soest dock icke i dess äldre del. I urkunderna möta rådmän i Soest tidigast 1178. En borgmästare nämnes 1223, och efter 1227 kunna i regel två påvisas. Antalet rådmän nedsattes genom en valordning 1260 till 24, varav hälften utgjorde det nya rådet.[36] 2 borgmästare utsågos, en inom det nya och en inom det gamla rådet.

Staden Dortmunds rötter nå upp till en från Karl den stores tid känd kunglig domän. Namnet dyker första gången upp i en urkund från 899. Högsta världsliga domsrätten i den senare här uppväxta riksstaden innehades liksom andra kungliga höghetsrättigheter av grevarna av Dortmund såsom ärftligt län inom en släkt, som i denna värdighet kan följas tillbaka åtminstone till omkring 1200.[37] Å grevarnas vägnar sköttes rättskipningen

---

[35] Falska spannmåls- och ölmått behandlades dock av särskilda *burrichtere*, som dömde i smärre lokala distrikt *ty*. Dessa domare hade även befogenhet att döma i mindre stöld- och skuldmål. Soest I 37, 61; Brünneck 21, 25 f.

[36] Genom en 1283 utfärdad ny valordning minskades antalet rådmän, som under mellantiden stigit till 36, åter till 24 (Ilgen p. c).

[37] Om domstolsorganisationen i Dortmund, se (Frensdorff) Dortmund och Baedeker.

av en domare — *judex*. Över tillsättningen av denne skaffade sig staden snart betydande inflytande. Genom en rad transaktioner under tiden 1241—1330 köpte borgarna olika delar av de grevliga rättigheterna och förfogade från sistnämnda år över hälften av dessa.[38] Detta innebar, att de av greverättigheterna härflytande inkomsterna delades lika mellan greven och staden samt att domare och andra ämbetsmän tillsattes av dem gemensamt. Sedan grevesläkten dött ut, förvärvade staden 1504 hela grevedömet. Vissa bagatellmål kunde liksom i Lybeck avgöras av en lägre rättstjänare — *vrone, preco,* vilken likaledes tillsattes av greven och staden gemensamt.

Rådet i Dortmund nämnes första gången omkring 1240. Av vad man vet om stadens allmänna utveckling samt av rådets starka ställning redan i den äldsta bevarade stadsrättsredaktionen från 1200-talets mitt framgår dock, att Dortmund långt tidigare måste ha haft ett eget kommunalt styrelseorgan. Med utgångspunkt från politiförordningsrätt och därmed sammanhängande jurisdiktion utvecklade sig rådet efter hand såsom på andra håll till den ledande domstolen. Även i Dortmund underlättades denna utveckling av rådets ställning som överdomstol för ett antal kringliggande städer. Genom kungliga privilegier förvärvade rådet en alltmera omfattande lagstiftningsrätt och utfärdade vid 1300-talets mitt även strafflagar med dödsstraffspåföljd.

Antalet rådmän i Dortmund synes från början årligen ha varit 18.[39] Borgmästaretiteln möter i Dortmund först mot 1200-talets slut. I en i staden utfärdad urkund nämnes borgmästare i spetsen för rådet första gången år 1295.

Liksom VStL innehålla de olika stadsrättsredaktionerna för Riga uttryckliga förbud mot självrätt och förklara, att rättskränkning skall beivras i laga ordning inför domaren.[40]

Den 1201 grundade staden fick efter en period av stridigheter sin rättsliga ställning helt nyreglerad genom en under förmedling av den påvlige legaten Vilhelm av Modena 1225 ingången förlikning mellan borgarna och biskop Albert.[41] Härigenom erhöll Riga fullständig självständighet på det världsliga området. I stadsdomstolen presiderade en av borgarna utsedd

---

[38] Rübel 74.

[39] Dortmund p. LVII.

[40] Riga A 1, B I, II 3, D II 4.

[41] Om författningsutvecklingen i Riga, se Bunge, Riga, samt Bulmerincq, Ursprung och Verfassung. Nya synpunkter på innebörden av händelserna i Riga omkring år 1225 i deras sammanhang med den äldsta hansehistorien i östersjöområdet anläggas av Rörig i Reichssymbolik 51 f.

fogde. Biskopen hade kvar endast rätt till investitur, som dock snart blev ett rent sken. Borgarnas valrätt utövades av rådet, vilket i Riga är känt åtminstone sedan 1226. I fogdedomstolen skulle även i Riga två rådmän ständigt vara bisittare.[42] Fogden fick sedermera också rätt att insätta en ställföreträdare för sig, som icke behövde särskild investitur.

Rådet, som utgjorde stadsstyrelsen, var dels domstol i första instans i särskilt en del civilrättsliga frågor men fungerade också som andra instans över fogdedomstolen.[43] Dessutom var även vädjan till »boken» tillåten.[44] Det för året sittande rådet, som från början utgjorts av 12 personer, bestod i Riga på 1300-talet av 16 medlemmar, bland vilka två fungerade som borgmästare.[45] Titeln borgmästare framträder först sent i rigaurkunderna och uppräknas då till en början efter fogdetiteln.[46]

Sedan Riga 1330 måst underkasta sig Orden, fick denna inflytande även över stadens domstolar. Sålunda skulle en ordensriddare eller företrädare för denne döma tillsammans med fogden och alltid, när han önskade, ha tillträde till rådet.[47]

NÅGRA ALLMÄNNA FRÅGOR

17. Stadsfrid och vapenförbud

Den i Visby härskande stadsfriden kännetecknades bland annat därav, att där rådde allmänt vapenförbud. Bestämmelserna härom finnas i I 32: *van wapen to dreghene.* Här stadgas (pr) att om någon kom till staden, som bar en dolk — *stekemesset* — eller ett svärd och icke visste, att det var förbjudet, skulle han lägga av vapnet vid risk av 3 marks bot.[1] Ertap-

[42] Riga C VII 30, D II 2.

[43] Riga B I 43, II 37, D I 3; Bunge, Riga 340.

[44] Riga C V 11, D I 4.

[45] Bunge, Riga 77 f.; Riga D Äldre rådsvalordning.

[46] LECU II nr 740—741 (23 och 30 mars 1330); Bunge, Riga 83, 112 n. 125.

[47] Bunge, Riga 43.

[1] VStL I 32: pr: *Qveme ienich man. in de stad. de en stekemesset. oder en suerd dröghe. vnde he des nicht wyste dat id vorboden is to dreghende. de zal dat af legghen bi dren marken.*

Anmärkningsvärd är här reservationen för bristande kännedom om förbudet. Denna, som knappast kan tänkas ta sikte närmast på den kringliggande landsbygden, synes visa, att det icke var allmän regel, att vapenförbud rådde i de städer, som Visby upprätthöll förbindelser med. I ett handelsprivilegium 1315 för de tyska köpmännen i bl. a. Brabant tillförsäkrades dem sålunda uttryckligen rätten att bära vapen (LU II nr 336 s. 286 f.). — SL: *stekemest* = Messer zum Stechen, Dolch.

pades någon (1) med att bära ett sådant vapen i skadegörande syfte, måste han likaledes böta 3 mark till staden.

I anslutning till vapenförbudet lämnas i I 32: 2 ett särskilt straffstadgande mot att resa vapen mot någon. Även om ingen skada gjordes, var boten härför 3 mark till staden och 3 mark till målsägaren. Åstadkoms skada, utmättes straffet enligt I 32: 3 efter dennas art och omfattning.

En värdefull komplettering av vapenförbudsbestämmelserna i I 32 kan hämtas ur I 36: 2, som handlar om förlikning efter dråp. Av detta stadgande framgår att undantag kunde beviljas från vapenförbudet. Om en dråpare i laga form bjudit bot för dråpet och den dräptes släktingar vägrade att ta emot boten, kunde nämligen dråparen, om han begärde, få rätt att bära vapen. Däremot förklaras det uttryckligen, att motparten icke skulle få det.[2]

Även enligt svensk bjärköarätt rådde vapenförbud i staden. Något allmänt stadgande härom finnes visserligen icke i BR, men förhållandet framgår av BR 14: 8, som är en direkt motsvarighet till VStL I 36: 2. Stadgandet i BR har en något vidare omfattning och innebär, att förövare av dråp, sår eller slag, vilken bjudit böter, som målsägaren icke ville ta emot, skulle böta till fogde och stad samt få lov att vistas i staden. Dessutom skulle han, men icke de andra — dvs. målsägarparten — få lov att bära vapen.[3]

I likhet med VStL lämnar också BR särskilda straffstadganden för att draga stickvapen — svärd, matkniv eller dolk *(stikamez)* — mot någon (BR 14: 13). Om han icke tillfogade skada, var boten 6 marker, annars utmättes straffet enligt såramålsbestämmelserna.

---

[2] Se närmare nedan s. 274.

[3] Se vidare nedan s. 274. Annan tolkning hos HW V 460. BR 14: 8 lyder: *Giör maþær giærning. oc kombær vndæn. hwariæ handœ giærning þæt helstz ær. bardaghœ sar æller drap. oc later han böter byuþa ok bætring fore brut sin. malseghændin vil eig viþær takæ. böte þa foghotœnum oc staþinum sin ræt. æptir þy brutin æru til. oc siþan lowæs i staþinum vara oc wapn bærœ. oc eig þem sum eig wildi wiþ botum taka.*

HW göra en omredigering av texten (V 484 n. 17) genom att föra *þem sum eig wildi wiþ botum taka* som dativobjekt till *böte*, samordnat med *foghotœnum oc staþinum*. Orden böra i stället med handskriftens läsning bibehållen föras som dativobjekt till *lowæs* och samordnas med ett utelämnat *hanum*. Jfr Schlyters ordbok: lova. Exempel på denna konstruktion vid *lovas* i fsv. finnes bl. a. i BR 8: 1, MEStL Kp 33: 3, 34: 4, R 31: pr. Se även tydligare formulering Liedgren 51 (15 E): ... *ok siþan luwas hanum i staþinum wara. ok wakn syn bära. ok äi þem sum äi wil wiþ botum taka.*

Det kan vidare anmärkas, att den föreliggande radindelningen i BR:s huvudhandskrift icke gör en dylik av HW antagen omkastning sannolik i denna handskrift. (Se CCSMÆ VI 230.) Samma tolkning som här förutsättes hos Björling (21).

I MEStL har vapenförbudet utformats något annorlunda och på väsentliga punkter avvikande från BR. De hithörande, rikare utvecklade bestämmelserna återfinnas i R 34. Enligt dessa skulle utländska gäster, som kommo till staden, lägga av sina vapen vid risk av vapnets förlust och 6 markers bot till tveskifte mellan konungen och staden. Om gästen »hade fejd på sig», kunde dock fogden och rådmännen ge honom tillstånd att vara beväpnad. För de egna borgarna gällde att de vid samma ansvar icke fingo bära vapen, om de icke ägde fast egendom i staden eller 40 markers värde i lösöre. Konungens män *(hoffmæn)* voro generellt undantagna från vapenförbudet i staden, vilket däremot i full utsträckning gällde för bönder, legodrängar och vanartiga lösdrivare *(odædhis drængia)*.

Även MEStL har i SVl 12 särskilda straffbestämmelser för att draga svärd mot någon. Boten var här 6 marker till treskiftes.

Den utformning med detaljerade bestämmelser och sociala graderingar, som vapenförbudet fått i MEStL, måste ses mot bakgrunden av utvecklingen på detta område inom den svenska rikslagstiftningen.

I landskapslagarna saknas föreskrifter om vapenförbud och även därmed sammanhängande straffbestämmelser för vapenhot, på ett undantag när. Detta är ett av allt att döma på kunglig lagstiftning återgående stadgande[4] i VgL II Forn 50, som inskränker allmogens rätt att vara beväpnad genom att förbjuda den att bära dolk *(stikamæz)*. Från förbudet undantogos emellertid uttryckligen icke endast de, som gjorde krigstjänst *(þiænistu men)*, utan även de, som voro i *vandræþum*, varmed säkerligen avses de, som hade hämnd att frukta för oförlikt dråp.[5]

Vissa detaljöverensstämmelser i formuleringen tyda på denna bestämmelses samhörighet med MELL SVþ 9, där som förbjudna vapen för allmogen särskilt angivas tre slags dolkar eller korta värjor, nämligen *stikamæz, ryting* och *veþemæz*. Krigare och de, som tillhörde frälsemäns följe, undantogos även här. Däremot medgavs ingen särställning för dråpare i detta avseende vare sig här eller på annat håll i MELL, vilket torde sammanhänga med den i lagen nyinförda principen om kunglig lejd för dråpare, som ville förlikas, tills hans sak prövats (DrVl 6, 12).[6]

Mera omfattande vapenförbud ingingo i den fridslagstiftning, som tog form i en rad kungliga stadgar, där de täta upprepningarna klart avslöja svårigheterna att få förbuden åtlydda. I Skänningestadgan 1335, som åberopar äldre bestämmelser i detta avseende — *sum ok hawer fyr i dömum wærit* — hotas de med landsflykt, vilka utan konungens lov redo över lan-

[4] Jfr HW V 363 n. 79.

[5] Schlyter, Ordbok: *vandræþi*. Jfr VgL II O 1: 12.

[6] Jfr nedan s. 275 f.

det med fulla vapen. Dock undantogos de, som kunde riskera blodshämnd för dråp — *the mæn sum i manwæthum æru*. Redan i Uppsalastadgan 1344 har emellertid detta generella undantag upphävts. Den strängare form av vapenförbud, som här föreskrevs, krävde konungens eller hans befullmäktigade företrädares medgivande att bära fulla vapen såväl för den som hade blodshämnd att befara som för andra.[7]

Med dessa stadgar kunna även sammanställas Magnus Erikssons privilegier för Kopparberget 1347. Dessa innehålla bl. a. fullständigt vapenförbud för allmogen[8], medan mästarna fingo lov att inneha svärd, sköld, järnhatt och vapenhandskar. I händelse av utbrytande oroligheter bland allmogen kunde konungens fogde utse några av mästarna till att också bära fulla vapen, tills lugnet återställts. Med de fulla vapen, som skulle bäras, synes här menas de förut angivna vapen, som mästarna fingo inneha.[9]

Den svenska vapenförbudslagstiftningen utanför staden följde alltså två linjer. Enligt den ena riktade den sig som de anförda stadgandena ur VgL II och MELL mot sådana ur allmänt medborgerlig säkerhetssynpunkt särskilt lömska och farliga vapen som dolkar och korta värjor. Den andra linjen framträder i stadgarna, som sökte motverka vapenmissbruk genom att förbjuda folk i gemen att färdas omkring i landet i full krigsrustning. Till totalförbud mot alla vapen syftas i intetdera fallet, och liksom i MEStL iakttages social gradering vid förbudens utformning. Kopparberget, där principiellt förbud rådde mot att bära varje slag av skadegörande vapen, var i detta avseende närmast att jämställa med stad.

Av väsentlig betydelse för uppfattningen av det svenska vapenförbudets ålder och ursprung är en uppgift i ett påven Anastasius IV:s brev till kung Sverker och alla hövdingar i Sverige, vilket daterats till den 28 november 1154.[10] Enligt denna skulle nämligen den påvlige legaten Nicolaus Break-

---

[7] DS IV nr 3175; DS V nr 3864.

[8] DS V nr 4142: ... *Forbyuþom oc vi vnþe varæ naþyr. oc hylle. oc varæ kununxlikæ hæmþ. at ængen af almoghænom ma nokor vapn bæra som man ma noken skaþa med gyora. som ær stekamæz. bughi. køluæ. spyut. swærþ. allr bredygs. viþær hwarsmanz þre marker. vtæn en matknif at mæsto* ...

[9] Med fulla vapen i de nyssnämnda stadgarna torde avses de vapen, som skulle bäras av en för krigstjänst fullt väpnad man. Rörande denna beväpning finnas skiftande bestämmelser i landskapslagarna, och termen får antagas ha haft något olika innebörd vid skilda tidpunkter och förmodligen även i olika delar av landet. De i Kopparbergsprivilegierna angivna vapnen svärd, sköld och järnhatt återfinnas emellertid utökade med spjut bland minimikraven på personlig beväpning i såväl svensk som dansk och norsk ledungsrätt (SdmL Add 2; JL III 4; L III 11). Se även Thordeman, Folkvapen.

[10] Om dateringen, se Samuelsson.

spear vid sitt besök i Sverige bl. a. ha stadgat om vapenförbud. Den knapphändiga formuleringen i påvebrevet ger emellertid icke några upplysningar om detta förbuds närmare karaktär och omfattning.[11] På grund av en norsk parallell har det dock antagits, att förbudet varit temporärt och lokalt begränsat och kanske närmast gällt städerna.[12]

Enligt norska sago- och annaluppgifter har Nicolaus nämligen i Norge stadgat, att ingen ostraffat skulle bära vapen i städerna utom 12 män, som utgjorde konungens följe.[13]

I de äldsta norska lagarna saknas vapenförbud. Både lands- och stadslagen innehålla emellertid förbud mot att bära särskilt lömskt vapen, nämligen dolk *(rytninger)*, och straffbestämmelse mot hot med kniv.[14] Av större intresse är ett stadgande i landslagens tingfararbalk, som visar, att det rådde fullständigt vapenförbud icke endast på ting utan även i köpstad — *i kaupange*.[15] Undantag härifrån medgavs dels för färd från och till staden och dels för den, som där var utsatt för risk av hämndöverfall *(uandrœðe)*, då konungens ombudsman kunde lämna tillstånd att bära vapen.

Inom danskt område har vapenförbud antecknats från Köpenhamn och Ribe. Enligt Köpenhamns stadsrätt 1294 artikel 45: *Ne arma portentur*, rådde fullständigt förbud att bära vapen innanför stadens portar vid risk av 10 markers böter till biskopen och lika mycket till staden. Besökande gäster hade att lägga av sina vapen i sitt härbärge, och värden, som tog

---

[11] ST I nr 38: ... *prefati fratris nostri statuta de libertate ecclesiarum, matrimonio, armis non portandis et aliis* ...

[12] K. B. Westman 63.

[13] Morkinskinna 454; Heimskringla III 381; Islandske Annaler 115. Se närmare härom Johnsen, Nicolaus Brekespear 291 f. och Ättesamfunn 172 f.

[14] L IV 14; Bl IV 15. Förbudet mot *rytninger* finnes redan i Magnus Lagabötes första lagbok för Island (1271), som i det väsentliga är en samarbetning av G och F (Taranger 47) (Hk 44; jfr Jb mh 14).

[15] L I 5: *Allir menn skolu i griðum fara til Gula þings.* ... *Sua oc ef menn bera uapn a logðing eða i kaupange þa giallde halfa mork. oc late uapn sinn nema hann fare til bœar eða fra eða eigi þar uandrœðe at hann þurfi at bera. þa bere hann með lœyfi konungs vmboðs manz* ... Att vapenförbud rådde i stad framgår även av ärkebiskop Jons kyrkorätt (1277), där det stadgas förbud mot att bära vapen i kyrka, på kyrkogård, på ting, i stad, på femtsammankomst och i gästabud (J 14). Vapenförbud finnas även i senare speciallagstiftning för norska städer såsom i rättarboten för Bergen 1295 (NGL III nr 6 s. 25) och särskilt utförligt i Håkan Magnussons rättarbot den 5 mars 1304 (NGL III nr 20 s. 68 f.), vars formuleringar klart ge tillkänna, vilka svårigheter det mött att få förbudet respekterat. Här stadgas likaledes undantag utom för vissa myndighetspersoner och kungatjänare även för *ollum vandreðamonnum* efter särskilt medgivande. Vidare skiljes mellan olika grader av straffansvar för att bära vapen öppet eller lönnligen.

emot dem i sitt hus, hade skyldighet att se till, att de gjorde detta, vid risk av samma bot. Från vapenförbudet undantogos dock biskopens män — *familia Episcopi, que debet custodire ciuitatem Hafnensem.*

Riberättens vapenförbud (I 6) var konstruerat ungefär på samma sätt. Borgare, som kom utifrån, fick icke lov att bära vapen inne i staden längre än fram till sin bostad. Böterna för överträdelse av förbudet voro ½ mark penningar till fogden och samma summa till staden. Gäst skulle deponera vapnen i bostaden och fick, om han icke kunde gå ed på, att han icke kände till förbudet, böta lika mycket, om han påträffades beväpnad. Borgare, som hyste gäst, hade skyldighet att upplysa honom om vapenförbudet, vid risk att eljest få böta som för egen överträdelse. Gäst, som trots att han upplysts om förbudet, gick beväpnad, skulle straffas med genomstingning av handen.[16]

I den tyska medeltidsrätten voro vapenförbud i skilda former ganska vanliga. Den kontinentala fridslagstiftningen mot fejdväsen och laglöshet sökte ända från de karolingiska kapitularierna över gudsfrederna och de tyska landsfrederna även att nå sitt mål genom direkta förbud mot att bära vapen. Först och främst riktades dessa mot speciella anfallsvapen och mot särskilt lömska vapen, sådana t. ex. som lätt kunde bäras dolda. Efter hand utsträcktes de till alla slags vapen, även till svärdet, som till en början undantagits. Förbudens räckvidd var emellertid här begränsad genom de temporära, lokala och personliga inskränkningar, som gällde för dessa former av fridslagstiftning.[17]

Som en sammanfattning av den tidigare medeltida utvecklingen kan vapenförbudets utformning i Ssp sägas framstå. Något generellt kategoriskt vapenförbud uppehölls icke av Ssp. Tvärtom var varje fri man oavsett ställning i princip berättigad att bära vapen och även skyldig att göra det, då det ålåg honom att beväpnad möta upp vid *gerûchte,* dvs. det i rättsgiltig form utbringade hjälpropet till ingripande mot fridsbrytare (II 71: 3 / Eck. 109).

På olika grunder gjordes emellertid vissa inskränkningar i denna rätt. Sålunda fingo t. ex. andliga och judar, vilka stodo under särskilt kungligt personligt fridsskydd, åtnjuta detta endast under förutsättning, att de voro obeväpnade (III 2, jfr II 66: 1 / Eck. 112, 107). Vidare var det förbjudet att — utom i rikets tjänst och vid tornej — bära andra vapen än svärd under särskilt besvuren fridsperiod — *binnen gesvoreneme vrede.* Under sådan var det i stad, by och borg t. o. m. förbjudet att bära svärd.[18]

---

[16] Jfr även LU III nr 542 s. 576. [17] Liebe 340 f. Jfr His I 170.

[18] Ssp II 71: 2 / Eck 109. Friese 119 f. Planck, Waffenverbot 104 f. Rörande tolkningen av Ssp II 71: 2 / Eck 109, se även Gaupp I 14 f.

Icke heller i stad gällde alltså enligt Ssp något allmänt utan endast ett till särskilda fridstider begränsat vapenförbud. Enligt His förekomma emellertid allmänna vapenförbud mycket ofta i medeltida stadsrättskällor från tyskt rättsområde.[19] I Brygge omfattade ett förbud från 1281 alla vapen, även svärd, och överträdelse straffades med konfiskation av vapnet och 3 punds bot.[20] Vapenförbud fanns redan i de äldsta bevarade rättsuppteckningarna från Brygge och synes ha varit regel i de flandriska städerna.[21] Totalförbud rådde likaledes i Saarbrücken och Frankfurt am Main.[22] I Braunschweig gällde förbudet endast för gäster, icke för borgare. I Prag hade borgarna rätt att bära vapen i staden, om de ägde viss fast egendom. I Nordhausen blev värden ansvarig, om hans gäst bar vapen i staden.

Synnerligen vanliga i stadsrättskällorna äro förbud mot och straff för att draga stickvapen mot någon.[23] Med eller utan vapenförbud synes man därför i stor utsträckning ha gått beväpnad i de tyska städerna.

Anmärkningsvärt är att på flere håll särskilt i nederländska källor medgavs undantag från vapenförbudet för dem som lågo i fejd.[24] I Saint Omer fick sålunda en i fejd liggande borgare bära vapen till sitt skydd. Motsvarande gällde i Antwerpen, och i Douai kunde myndigheterna lämna tillstånd att bära vapen under fejd. Detsamma torde ligga bakom ett 1300-talsstadgande från Strassburg, enligt vilket borgmästare och råd kunde bevilja rätt att bära vapen i staden *von redelicher sach wegen.*[25]

Bland de av His åberopade källorna för vapenförbud i städerna förekommer ingen från de i denna undersökning närmast uppmärksammade nordtyska och westfaliska områdena. Något allmänt vapenförbud synes ej heller ha rått i Lybeck, åtminstone icke under äldre medeltid.[26] I de lybska stadsrättsredaktionerna hos Hach förekomma inga förbud mot att bära vapen. Ett källställe från Stralsund talar emot antagande av allmänt vapenförbud på lybskt rättsområde i början av 1300-talet. Enligt en anteckning i Stralsunds *Liber de proscriptis* år 1321 uppehölls nämligen där nattligt vapenförbud. Rådet hade stadgat, att ingen vid risk av dödsstraff om natten

---

[19] His I 170 f.
[20] His, ibid. Warnkönig II Urkunde nr 56 § 13 (II 1: Urkundenbuch 104).
[21] Warnkönig III 1: 243 f.
[22] His I 170.
[23] His I 171 f.
[24] His I 289 f.
[25] His, ibid. och 171 med n. 5.
[26] Jfr Frensdorff, Verfassung 138.

fick gå omkring beväpnad på gatorna.[27] Däremot sökte den lybska rätten motverka våldsdåd genom att göra redan hot med vapen straffbelagt. Enligt Hach II 93 straffades sålunda den, som drog svärd eller kniv mot någon utan att tillfoga honom skada, med en bot på 3 mark silver till staden jämte 60 schilling till treskiftes mellan stad, domare och målsägare. I Dortmund III 6 stadgas konfiskation av svärd eller kniv, som i skadegörande syfte drogs eller blottades mot någon i staden[28], och detsamma gällde enligt Soests Schrae 32.

I Rigas stadsrättsredaktioner finnes icke heller något allmänt vapenförbud. Att något sådant icke under medeltidens senare del rådde i staden framgår av de speciella förbud, som utfärdades av rådet. 1376 förbjöd rådet sålunda i ett burspråk alla dem som tjänade för lön att bära dolkar och huggvärjor *(stekemesset eder bazeler)*[29], och i ett senare burspråk från 1412 meddelas förbud mot att i fastlagen uppträda maskerad och med vapen.[30] Att höja svärd eller annat eggvapen mot någon utan att göra skada var även enligt Rigas stadsrättsredaktioner särskilt straffbelagd gärning.[31]

Visbyrättens förbud mot att bära vapen inom stadsområdet har sålunda talrika paralleller såväl i svensk, norsk och dansk som i kontinental rätt. Det särskilt karakteristiska för vapenförbudets utformning i VStL var, att undantag kunde beviljas för den, som hade att befara hämnd. BR:s av lagtexten endast ytterst knapphändigt belysta vapenförbud var utformat på samma sätt. MEStL:s motsvarande bestämmelser, som med sin rikare nyansering tydligt representera ett senare utvecklingsstadium, beakta bl. a.

---

[27] Stralsund 9 nr 75: ... *Idem ex parte dominorum consulum est proscriptus eo, quod preceptum dominorum consulum non servavit, sed infregit; quia preceptum erat unicuique per penam colli, ne nocturno tempore iret cum armis in plateis* ... Se även Frensdorff, Verfestung p. LXXXIII. Jfr ett par fall från Reval: Nottbeck II 18 (1460), II 110 (1493). Nattligt vapenförbud gällde även inom det lybska området i Falsterbo 1336 (LU II nr 643).

Reuter åberopar (92 med n. 3) utan angivande av år ett lybskt burspråk bland senatsakterna i Lybecks Staatsarchiv, enligt vilket husvärdarna voro skyldiga att övervaka sina gäster, så att de lade av sina vapen vid ett vite av 3 m. s. Jfr LU VI nr 783.

[28] Se även IV 113. Jfr Stahm 338.

[29] Napiersky, Burspråk IV 36 (s. 206). Jfr även V 29 (s. 215), VII 27 (s. 229), IX 14 (s. 242 f.).

[30] Napiersky, Burspråk V 81 (s. 221). Jfr även VI 97 (s. 226), VIII 74 (s. 239), IX 12 (s. 242).

[31] B I 19, II 17: 1 m. s. till staden (med *vorsate* 2 m. s.). D IX 21: 1 m. s. till staden samt konfiskation av vapnet.

även denna princip, vilken också har gjort sig gällande i den bakomliggande stadgelagstiftningen.

Även från det vapenförbud, som enligt den norska landslagen gällde i stad, kunde myndigheterna lämna dispens för den som riskerade att bli utsatt för hämndeaktion. I de anförda danska stadsrättsstadgandena saknas liknande bestämmelser. Dessa kännetecknas däremot av en annan originell princip, nämligen husvärdarnas ansvar för att vapenförbudet iakttogs av gästande främlingar.

Den lybska rätten tillämpade uppenbarligen, åtminstone under högmedeltiden, icke något allmänt vapenförbud utan endast begränsat sådant. Detsamma gäller om rigarätten. Hamburgs, Soests och Dortmunds rättsuppteckningar lämna icke något material för frågan. Även Ssp:s vapenförbud är i flere avseenden begränsat. Däremot voro mer eller mindre stränga vapenförbud icke ovanliga på andra håll i tysk stadsrätt. Särskilt anmärkningsvärt är det, att det totala vapenförbudet i en del städer inom flandriskt rättsområde var förenat med undantag för den som hade fejd på sig.

De medeltida vapenförbuden äro en internationell företeelse, som sammanhänger med fridslagstiftningen. Uppgifterna om Nicolaus Breakspears verksamhet göra det rimligt att bakom de äldsta kända vapenförbuden på nordiskt område söka kyrkliga drivkrafter. Förbuden ha tydligen varit svåra att genomdriva eller i varje fall att få åtlydda. De ha fått utformas med olika slags modifikationer på skilda tider och platser. Kravet på undantag för dem, som hade fejd på sig, måste dock ha varit så näraliggande på alla de håll, där blodshämnden — erkänd eller icke — var en realitet att räkna med, att något direkt samband enbart för den skull knappast på denna punkt behöver förutsättas mellan Sverige, Norge och Flandern.

Att vapenförbuden i VStL och BR nära sammanhänga synes uppenbart. Visbyrätten har vapenförbudet i en utformning, som i jämförelse med vad som samtidigt gällde enligt lybsk rätt ställer den på en nordisk linje, även om den ursprungliga impulsen till förbudet som sådant av allt att döma kommit till Norden med kyrkan.[32]

---

[32] Försök ha dock gjorts att finna de nordiska vapenförbudens rötter i gammal nordisk köpfrid. Med utgångspunkt från ett bekant Tacitusställe kommer E. Hjärne att behandla dessa frågor i en ännu icke i sin helhet publicerad undersökning, Svearna enligt Tacitus. Se Handlingar angående professuren i historia vid Uppsala universitet, Uppsala 1930, särskilt 141 f., jfr 33 f., 67 f., 99 f. Se även Hjärne, Bernstensriddaren.

18. Specialfrider

Inom den allmänna stadsfridens ram känner VStL en rad särskilda lokala specialfrider. Bestämmelserna härom ha sammanförts till kap. I 10.

VStL I 10. van twibote

En man is tuibote. in der kerken. in enes mannes herberge vp deme markete vor middendaghe/ in deme badstouen werd en naket man mishandelet./ vp deme hemeliken hus dar en man sittet sines ghemakes/ vp der langhen brugghe/ in deme sceppe dar sin gud inne is dat si minre oder merrere/ vnde wat ghescyd. in der hauene van slachtinge dat is tuibote

Ett till det dubbla förhöjt fridsskydd tillerkännes sålunda här kyrkan, hemmet *(herberge)*, torget före middagen, badstugan, hemlighuset, långa bryggan, skeppet och hamnområdet. Artikeln anslutes direkt till de i I 9: *van enes vrien mannes bote, vnde enes drelles*, ingående bestämmelserna om mansboten. Punkten om badstugan nämner emellertid uttryckligen misshandel och punkten om hamnområdet alla former av slag, varför det är tydligt, att tvebötesskyddet gällde icke endast för dråp utan för varje våldshandling å person.

I fragmenten *R* och *Wo* finnas inga lokalfridsbestämmelser. Det sistnämnda begagnar dock termen *twibotich* (*Wo* 1), när det gäller att fastställa dubbel sårabot för sår med benlösning.[1] De ryska handelstraktaterna känna visserligen bötesfördubbling för våldshandling mot privilegierade personer men icke för särskilt fridsskyddade platser.[2] Däremot finnas, såsom ovan skildrats, lokala särfridsbestämmelser med olika utformning i Novgorods Skra.[3] Medan dessa i Skra II voro präglade av lybsk rätt, ha de i Skra III ändrats till överensstämmelse med visbyrätt. Såsom i detta sammanhang framhållits ha VStL:s lokala specialfridsstadganden nära motsvarigheter i svensk bjärköarätt.

BR 12: pr—3 handla om brott mot vissa särskilt angivna lokala specialfrider.[4] Först behandlas — jämfört med VStL i motsatt ordning — hemfrid (pr) och kyrkofrid (§ 1). Därefter komma i exakt samma följd som i VStL: torget före middagen (§ 2), badstugan och hemlighuset (§ 3).[5]

---

[1] Termen och begreppet *twibote* förekomma i VStL även i II 25: 2 om förnekande av uttalat ord och i II 50 om böter för det som skedde innanför rådets slutna dörrar.

[2] Goetz, Handelsverträge 237, 239 f., 241 f., 307, 316.

[3] Se ovan s. 62 f.

[4] Den fjärde och sista paragrafen i BR 12 faller utanför den lokala specialfridsramen och handlar om våldtäkt.

[5] Jfr ovan s. 140.

Beträffande de återstående i VStL I 10 med särskilt fridsskydd hägnade områdena: långa bryggan, skeppet och hamnen, har endast bestämmelsen om skeppsfriden sin motsvarighet i BR. I kap. 13: pr stadgas nämligen, att en man har samma frid på sitt skepp som i sitt hem, varigenom alltså skeppsfriden generellt jämställes med hemfriden.

I motsats till VStL, som genomgående stadgar tveböte, äro BR 12: pr—3 icke enhetliga ifråga om straffen. Kapitlet bär en tydlig prägel av att ha omformats under inflytande av edsöreslagstiftningen. Härvid ha vissa brott brutits ut ur ett äldre system och gjorts till edsöresbrott. För de kvarstående vilar straffutmätningen väsentligen på tvebötesprincipen.

Mest konsekvent tillämpades denna vid badstugu- och hemlighusfrid. I BR 12: 3 förklaras uttryckligen, att allt som gjordes i badstuga eller hemlighus ifråga om dråp eller sår låg i tveböte. Även vid torgfriden, vilken liksom i VStL gällde torget före middagen, utkrävdes tveböte för dråp med 80 gentemot 40 marker och vid fullsår med 24 gentemot 12 marker (12: 2). Ifråga om lindrigare kroppslesioner var emellertid förhöjningen här mindre, nämligen vid blodsår i huvudet från 9 till 12 marker och vid blodsår i köttet från 6 till 9 marker. För slag med handen *(puster)* eller hårdragning var boten enhetligt 3 marker. Särskild torg- och gatufrid före middagen med fördubbling av boten förekommer även i BR 39: 1, som handlar om rov. Alltefter det rövade godsets värde, lägst en örtug eller lägst en öre, stegrades nämligen boten i denna frid från 3 till 6, resp. från 6 till 12 marker.

Däremot har inflytandet från edsöreslagstiftningen gjort sig gällande vid regleringen av hemfriden och kyrkofriden. Om den sistnämnda förklaras endast, att den som förgrep sig mot annan med våldsgärning i kyrka eller på kyrkogård hade brutit konungens edsöre och att boten var densamma som för hemgång (12: 1).[6]

Av hemfridsbrott behandlas två fall (12: pr). Det ena är hemgång, vilken enligt BR:s stadgande kan definieras såsom våldsamt överfall å någon i dennes eget hem med överlagd våldsgärning, som medförde blodvite eller blånad. Detta betecknas som edsöresbrott, för vilket boten — *fult kononx ezsöre* — var 40 marker till konungen särskilt och 40 marker till treskiftes. Det andra fallet gäller en man, som flydde undan sina förföljare in i en annan mans hus. Om han här tillfogades blånad eller blodvite, blev boten 40 marker, och om han dräptes, 80 marker till treskiftes. Detta fall, som alltså tydligen icke bedömdes som edsöresbrott, kan möjligen återspegla äldre hemfridsprinciper med dubbel bot — 80 marker — för dråp.

[6] Någon inskränkning till överlagd gärning göres icke i stadgandet. Jfr Schlyter Afh. I² 102; Hemmer, Straffutmätning 325 n. 1.

BR:s edsöresbot bör uppfattas som en tilläggsbot utöver vanlig bot för våldsgärningen.[7] De direkt nämnda lesionerna, blodvite och blånad, utgöra en minimikvalifikation, och stadgandet måste uppenbarligen ha gällt även för fullsår och dråp. Boten synes vara bildad på landskapsrättens edsöresstraff på så sätt, att med uteslutande av biltogheten och lösöreskiftet avlösningsboten på 40 marker till konungen kombinerats med en 40-markersbot till treskiftes som ersättning för tredelningen av lösöret mellan konung, rättssamfund och målsägare.[8]

I MEStL Eds 1: pr—1 jämställas med hemfrid såväl skeppsfrid som badstugufrid och hemlighusfrid. Hemgång med överlagd våldsgärning under kränkning av dessa frider var edsöresbrott, som utom vederbörlig dråps- eller sårabot belades med en tilläggsbot av 60 marker till målsägaren, 60 marker till konungen och 40 marker till staden eller subsidiärt dödsstraff genom halshuggning (Eds 26). Några bestämmelser om förhöjda böter för våldsgärning på dessa lokaler, som icke uppfyllde kraven på edsöresbrott, finnas icke.

På motsvarande sätt var dråp på kyrkoväg och i kyrka enligt MEStL edsöresbrott, om det var överlagd gärning, men icke om det tillkom i bråd skillnad (Eds 12, 14).[9] Liksom BR omger MEStL (Sk 2) vidare skeppet med samma skydd som hemmet.

MEStL drager i Eds 23: 3 en lägre värdegräns för rov på allmänt torg än på andra ställen men innehåller för övrigt inga specialbestämmelser om torgfrid.

Även i MELL har hemfriden utsträckts till bl. a. badstuga och hemlighus. Enligt Eþs 3: pr—1 omfattade hemfriden nämligen det område, som bonden på den tomt han bebodde hade intagit med hus eller gärdesgård, samt dessutom badstuga, smedja, hemlighus och lada, om dessa lågo utanför inhägnaden. MELL har samma kvalifikationskrav som MEStL på våldsgärning i hemfrid, för att denna skall bedömas som edsöresbrott. Straffet enligt landslagen var emellertid biltoghet och lösöreskifte såsom enligt landskapslagarna. Dråp, blodvite och blåmärke med vilja tillfogat i kyrka var

---

[7] Annorlunda Hemmer, Straffutmätning 282. Schlyters uppfattning på denna punkt framgår ej klart av hans framställning i Afh. I² 118.

[8] Utöver de här angivna hemfrids-, kyrkofrids- och skeppsfridsbrotten nämner BR inga edsöresbrott. Dock behandlas som nämnt våldtäkt, dvs. kvinnofridsbrott, i 12: 4 och belägges där med dödsstraff.

[9] Något särskilt förhöjt straff för sistnämnda fall stadgas icke. Säkerligen måste man emellertid ha räknat åtminstone med kyrklig tilläggsbot.

i motsats till vådaverk enligt MELL likaledes edsöresbrott (Eþs 17).[10] Icke heller MELL stadgar för övrigt något om hemfridsbrott eller kyrkofrid utöver dessa edsöresbestämmelser eller meddelar något om särskild torgfrid.

I landskapslagarna äro i allmänhet hemfriden och kyrkofriden ganska ingående behandlade, medan bestämmelser rörande badstugufrid, hemlighusfrid, torgfrid och skeppsfrid förekomma mera sporadiskt.

Brott mot hemfriden bestraffades enligt landskapslagarna, dels i vissa kvalificerade fall med edsöresstraff, dels i andra fall, då dessa kvalifikationsgrunder saknades, efter speciella regler. Enligt samtliga svealagar krävdes för att hemfridsbrott skulle bedömas som edsöresbrott, att det utgjorde en uppsåtlig, överlagd våldsgärning i form av dråp, sår, blodvite eller fängsling, utövad mot någon i dennes eget eller en annans hem. Straffet var förlust av all lösegendom till treskiftes samt biltoghet, vilken endast efter förbön av målsägaren — eller, då brottet begåtts i annans hem, av jordägaren — kunde avlösas av konungen mot 40 markers bot till denne.[11]

I fråga om bedömning av hemfridsbrott utom edsöresområdet finnas sinsemellan mer eller mindre avvikande bestämmelser i alla svealagarna.

För dråp i hemfrid[12], som icke var edsöresbrott, utgick enligt UL M 12: 1 lagens maximalbot, nämligen *hundræþægiæld* med 140 marker[13], för bonden, hustrun, deras barn och alla bodelägare. Gäster, legohjon och hemmahjon däremot lågo i tveböte. Även för sår i hemfrid utgick väsentligen förhöjda böter, nämligen för fullsår 40 marker och för blodvite 6 marker gentemot 6 marker för fullsår i annan frid och 3 marker för fullsår utom särskild frid samt 3 örar för enkelt okvalificerat blodvite (UL M 29: pr, 24: pr).

SdmL stadgar i M 27: pr treböte — 120 marker — för den som blev dräpt i sitt eget hem. På samma ställe stadgas treböte för kvinna, som dräptes i sängen. Det säges uttryckligen, att kvinnan endast på denna plats åtnjöt ett så högt rättsskydd. Trebötesskyddet för hela det hemfredade området för övrigt synes enligt SdmL ha gällt endast husbonden. För andra torde i stället en generell bestämmelse i M 26: 8 ha haft giltighet, enligt

---

[10] På kyrkoväg krävdes däremot förutfattat uppsåt (Eþs 15, 16: pr; jfr Hemmer 325 n. 1).

[11] UL Kg 5: pr—1, 4; 9: pr. SdmL Kg 5: pr—1, 4; 9: pr. DL Eþs 2: pr, 3—4; 6: pr. VmL Kg 2: pr—1, 4; 6: pr. HL Kg 2: pr—1, 4; 6: pr. Schlyter Afh. I² 83 f., 91 f.

[12] Om hemfridens lokala utsträckning enligt de olika lagarna, se senast Hemmer, Hemfriden.

[13] UL M 14.

vilken var och en som blev dräpt hemma låg i tveböte, vare sig han var fri eller ofri.[14]

Även enligt SdmL var under hemfrid boten 40 marker för fullsår och 6 marker för blodvite gentemot 3 marker och 3 örar för okvalificerat fullsår och blodvite. För sår i annan frid utgick enligt SdmL en tilläggsbot på 3 marker till målsägaren (M 12: pr, M 3).

Förhöjd hemfrid utom edsöresområdet åtnjöts enligt DL endast av husbonden själv. För honom utgick, om han dräptes i sin egen stuga, dubbel bot med 80 marker (DL M 3: 1). VmL har utvidgat hemfriden, både när det gäller person och område. Liksom i UL åtnjöto jämte bonden även hustrun, barnen och samtliga bodelägare förhöjt skydd. Dråpsboten för dessa var 100 marker inne i stugan och 80 marker ute på gården. För gäster och legohjon stadgas däremot uttryckligen enkel dråpsbot (M 11: 1).

HL skiljer sig från de övriga svealagarna genom att tillämpa en rikt differentierad och i detalj fastställd serie tilläggsböter för dråp i hemfrid utom edsöre. Generellt stadgas här att dessa tilläggsböter för gäst voro endast hälften så höga som för bonden själv (M 6: pr, 2).[15]

I ÖgL Eþs 1 behandlas hemgång väsentligen enligt samma principer som i svealagarna. Några ytterligare bestämmelser om hemfrid finnas icke i lagen. I VgL finnas de från ÖgL recipierade edsöresbestämmelserna om hemgång[16] blott i form av additament (II Add 7). I själva texten upptager VgL (I Md 9, II Dr 20) endast en bestämmelse om hemgång, vilken ger den överfallne rätt att i nödvärn saklöst dräpa angriparen vid sin husknut.[17]

Ifråga om kyrkofriden behandlar UL Kg 7 som edsöresbrott överlagd våldsgärning på kyrko- och tingsväg men nämner icke själva kyrkan eller

[14] Hemmer, som (Hemfriden 241 f.) menar att väsentligen samma fall av hemfridsbrott avses i M 26: 8 och M 27: pr, finner en oupplöst motsättning föreligga mellan dessa båda stadganden. Han anser denna bero på att äldre och yngre bestämmelser kommit att kvarstå sida vid sida i lagen och att M 27: pr utgör en senare införd skärpning.

Motsättningen kan lösas genom ovan givna tolkning, enligt vilken de fall, som avses i M 27: pr, kvalificerades genom att gälla husbonden själv och i ett undantagsfall (dennes) kvinna. Hemmer, som på grund av sin undersöknings uppläggning huvudsakligen behandlar problemet om hemfridens lokala utsträckning, har endast i förbigående berört frågan om ett differentierat skydd för olika personkategorier. Förf. hoppas att i annat sammanhang få återkomma till en genomförd undersökning av problemet ur denna synpunkt. Jfr även nedan s. 280.

[15] För stavkarl var boten hälften av den som erlades för gäst (M 6: 1). Se om HL:s hemfridsbestämmelser senast Hemmer, Hemfriden, och där åberopad litteratur.

[16] Schlyter, Afh. I² 82 f. [17] Hemmer, Hemfriden 233 f.

tinget. Av Kk 22: 1 framgår dock, att edsöret enligt UL kunde brytas i kyrkan och på kyrkogård och att detta gällde, oavsett om gärningen var överlagd eller icke. I UL M 12: 2 stadgas emellertid 140 markers bot för dråp i kyrka eller på kyrkogård, och i M 29: pr stadgas samma förhöjda bot på 40 marker för fullsår och 6 marker för blodvite i kyrkofrid som i hemfrid. En olöst motsättning föreligger sålunda här ifråga om icke överlagt dråp mellan å ena sidan UL Kk 22: 1 och å andra sidan UL M 12: 2.[18]

I SdmL Kg 7: *Vm kirkiu friþ. oc þinx friþ*, behandlas likaledes endast överlagd våldsgärning på kyrko- och tingsväg. Det måste emellertid antagas som underförstått, att själva kyrkan, kyrkogården och tingsplatsen liksom enligt Alsnöstadgan i första hand ingingo i det edsöresskyddade området vid överlagt dåd.[19] Då edsöret icke kränktes, var det enligt SdmL M 27: 2 belagt med tredubbel mansbot att dräpa någon i kyrka, på kyrkogård eller så nära denna, att den kunde nås med spjutskaft. Även för fullsår och blodvite i kyrkofrid utgick i detta fall liksom enligt UL förhöjd bot med 40 och 6 marker (M 12: pr).

DL lämnar i Eþs 7 ett icke fullt klart stadgande om brott mot kyrkofrid. Dess innebörd synes vara, att avsiktlig våldsgärning i kyrka, vare sig den var överlagd eller icke, utgjorde edsöresbrott, att överlagd våldsgärning ute på kyrkogården också var edsöresbrott, men att vid icke överlagt dåd på kyrkogården för fridsbrottet utgick en tilläggsbot på 40 marker till jämn delning mellan konung och biskop.[20]

VmL Kg 4 överensstämmer exakt med UL Kg 7 och SdmL Kg 7 samt behandlar sålunda endast kyrko- och tingsväg men måste antagas innebära, att överlagd våldsgärning i kyrka och på kyrkogård var edsöresbrott.[21] Någon motsvarighet till UL:s och SdmL:s stadganden om brott mot kyrkofrid utan edsöreskvalifikation finnes icke i VmL.

HL, som i Kg 4 ger samma stadgande om edsöresbrott på kyrko- och tingsväg som UL, SdmL och VmL, har liksom ifråga om hemfriden särpräglade regler för brott mot kyrkofrid, som ej var edsöresbrott. Kk 21: 2 meddelar detaljerade bestämmelser om böter, graderade efter noga angivna gränsdragningar på kyrkoväg, på kyrkogård och i kyrkan ända fram till altaret, som sakna motsvarigheter i övriga landskapslagar.[22]

Enligt ÖgL Eþs 3: 2 var varje våldsgärning med dråp, hugg eller slag inne i kyrkan eller på tinget, som icke skedde av våda, edsöresbrott. Där-

[18] Schlyter, Afh. I² 86 f., II 286 f. Hemmer, Straffutmätning 321.
[19] HW III 59 n. 30.
[20] Hemmer, Straffutmätning 322; HW III 28 n. 23.
[21] Hemmer, Straffutmätning 319 f.
[22] Hemmer, Straffutmätning 323 f., Hemfriden 251 f.

emot kräver Eþs 3: 1 (4: pr) uttryckligen förutfattat uppsåt, för att edsöret skulle kunna brytas på kyrko- och tingsväg.[23]

Enligt äldre västgötsk rätt var det nidingsverk och urbotamål att dräpa i kyrka (I O pr). I VgL II har detta urbotamål blivit edsöresbrott (O 1: 3, 13). För dråp och misshandel i kyrka stadgas vidare särskild tilläggsbot till biskopen[24], men bestämmelser om annan höjning av böter för brott mot kyrkofrid finnas ej. I II Add 7: 13—15 återges direkt ÖgL Eþs 3: 1—4: pr.

Förhöjt straff för våldsgärning på torget stadgas flerstädes i landskapslagarna. Möjligen är det torgets egenskap av offentlig samlingsplats snarare än en särskild torgfrid, som ligger till grund för några bestämmelser i UL M 28: pr, SdmL M 9: pr och HL M 13. Enligt dessa belades pust och slag med stång eller sten med 3 markers bot, om de utdelades på torget, liksom om det skedde i badstugan, på tinget, på gästabud eller inför kyrkfolket. Uppenbarligen var det gärningens genom dess offentlighet starkt ärekränkande natur, som föranledde den jämförelsevis höga boten.[25] Samma synpunkt ligger bakom VgL II Fr 6—8, vilka ålägga en äkta man 3 markers bot till hustrun, om han slog henne på torget, på gästabud eller i kyrkan.[26]

Om särskilt fridsskydd för torget vittna däremot otvivelaktigt ett par bestämmelser i DL och VmL. DL M 12 och VmL M 22: 1 stadga 40 markers bot för fullsår, som tillfogas någon på torget — *a almænninghs torghe*. För VmL:s del innebar detta en fördubbling av lagens vanliga fullsårsbot på 20 marker.[27] Samma fördubbling tillämpar VmL även vid dråp på torget. Enligt M 24: 5 utkrävdes nämligen härför 80 markers bot. För båda fallen har dessutom tydligen — såsom det direkt utsäges ifråga om dråp — förutsatts, att gärningen utfördes på rätt torgdag.

Om torgfriden torde även ett endast i UL förekommande dunkelt stadgande handla, som sammanställts med hemfriden.[28] I UL M 12: *vm hundræþæ giæld .j. drapum*, ha sammanförts en rad kvalificerade dråp, där

---

[23] Schlyter, Afh. I² 101 f.

[24] I K 12: pr—1, Br 3; II K 22, 25, 52; IV 21: 11. Hemmer, Straffutmätning 317 f.; W. Sjögren 149.

[25] Bötesbeloppet är väsentligt högre än det som i dessa lagar eljest gällde för blodvite (UL M 24: pr; SdmL M 3; HL M 9: 1). Särskilda straffbestämmelser för dylik gärning på annan plats finnas icke. Jfr Hemmer, Straffutmätning 137 f., 138 med n. 1—2.

[26] I VgL I B 4 gällde detsamma för kyrka och gästabud men nämnes icke torget.

[27] VmL M 21: 1. Om fullsårsboten i de olika landskapslagarna, se nedan s. 285 f.

[28] Hemmer, Hemfriden 247 med n. 3.

en till 140 marker förhöjd bot utgick. Hit höra bl. a. dråp i hemfrid, i kyrkofrid och i tingsfrid. § 4 meddelar regler, om hur dråpsboten skulle beräknas för en fader och en från denne bortgift son i några speciella situationer. Först tillerkännes sonen i ett allmänt formulerat stadgande rätt till full hemfrid, 140 markers mansbot, om han blev dräpt vid besök i fadershemmet, medan fadern skyddades endast av enkel mansbot — *sporgiæld* — vid besök hos sonen.[29] Därefter behandlas särskilt det fallet, att sonen var bortgift till en köpstad och att fadern for dit med »säck och pung». Här stadgas nu, att om båda gingo till torget för att handla och där blevo överfallna, skulle ett dråp gäldas med 140 marker för var och en av dem, om dråpsplatsen låg *swa nær garþi. at takæ ma mæþ ask ok ændæ ok öxæ skapti.* Låg den längre bort, var faderns mansbot alltjämt 140 marker, medan sonens sjönk till *sporgiæld.*

Mot bakgrunden av den allmänna principen i paragrafens början kan faderns förhöjda mansbot icke rimligen uppfattas som ett utflöde av sonens hemfrid utan måste grundas på ett speciellt förhöjt fridsskydd på torget eller i köpstaden. Om *garþi,* såsom hos Holmbäck—Wessén och Hemmer, antages syfta på sonens gård, måste bestämmelsen innebära, att den i staden bosatte sonen åtnjöt förhöjt fridsskydd, endast om han dräptes inom sin egen hemfridsgräns, och icke var delaktig av torgfriden, vilken fadern däremot skyddades av oberoende av dråpsplatsens läge i förhållande till sonens gård.

Emellertid torde *garþi* snarare kunna antagas syfta på en inhägnad runt torgplatsen eller köpstaden. I så fall måste bestämmelsen innebära, att fadern som handelsgäst, på samma sätt som gällde vid kyrko- och tingsfriden, skyddades av torgfriden även på dit- och hemvägen, medan sonen såsom hemmavarande på platsen icke åtnjöt ett sådant skydd. I vilket fall som helst måste stadgandet förutsätta en särskild torg- eller köpstadsfrid. Bötesbeloppet i UL med dess komplicerade fördelning kan icke vara ursprungligt utan måste bero på en omreglering.[30]

---

[29] UL M 12: 4: *Giptis son fra fæþær sinum. kombær faþir til sons hem. wærþær þær wæghin ok slæghin. liggi .j. sporgiældum. kombær son hem til faþurs sins. þa ær han hemæ wærþær þær wæghin ok slægin. gildær mæþ hundræþum. ok tiughum fiurum. Giptir bonde son sin. til kiöpstaþær. farr faþir hans mæþ sækki ok suþi. gangæ baþir a torgh kiöpæ sinnær letæ. warþæ þær wæghnir. ok slæghnir. hawæ baþir en wighwal swa nær garþi. at takæ ma mæþ ask ok ændæ ok öxæ skapti. þær ær hwar þera gildær at hundræþum ok fiurum tiughum. ær þæt þy fiærmær. liggi þa faþir .j. hundræþum. ok fiurætighi. ok son hans .j. sporgiældum.*

[30] HW I 123 n. 69, II 92 f. n. 64. Hemmer, Hemfriden, 247. Om bötesfördelningen, se UL M 14.

Badstugan tillhör såsom ovan nämnts de i UL M 28: pr, SdmL M 9: pr och HL M 13 särskilt angivna lokaler, där pust eller slag belades med högt bötesstraff. Av landskapslagarna är det endast SdmL, som direkt nämner hemlighus. M 27: pr fastställer tredubbel bot, om en man dräptes i sitt eget hem, och här angives uttryckligen, att detta gällde även för hemlighuset. VgL innehåller ett par hithörande stadganden. Enligt I O 6 (II O 2: 3) var det nidingsverk att dräpa man i badet eller i badstugan eller då han gjorde sitt tarv.[31] Medan hemlighusfriden i SdmL närmast framstår som en del av hemfriden, är det avgörande för VgL:s uppfattning icke någon lokalfrid utan situationens hjälplöshet. Det är samma principiella uppfattning, som enligt VgL gör det till nidingsverk att dräpa sovande man (I O 3, II O 2: 2) och simmande man (II O 2: 4).

Den gutniska rättens bestämmelser om hemfrid finnas i GL I 12 — *af haim friþi*. Enligt dessa utgick för våldsgärning å någon hemma i hans gård särskild tilläggsbot, såväl privat som offentlig, utöver den privatbot, som lagen i olika sammanhang stadgade för själva gärningen. Dessa särskilda hemfridsböter voro för dråp och avhugg 12 marker vardera samt för sår och slag 3 marker vardera. Vidare stadgas, att om flera blevo våldförda på gården, skulle endast den högste, dvs. i första hand husbonden, ha hemfridsboten, men alla skulle ha böter för våldsgärningen.[32] Några bestämmelser om särskilt fridsskydd på skepp, på torg, i badstugan eller i hemlighus ha icke påträffats i GL.[33]

Ssp har ett rikt utvecklat system av specialfrider, knutna till person, tid eller rum. De av särfrid hägnade lokalerna voro enligt Ssp II 66: 1 (Eck 107) kyrka och kyrkogård, byn inom sina diken och inhägnader, kvarnen och plogen samt konungens vägar till lands och vatten.[34] Straffrättsligt verkade Ssp:s specialfrider så, att grövre brott, även om det eljest icke var dödsstraffbelagt, på grund av att fridskränkning tillkom, straffades med halshuggning.[35]

---

[31] Se ovan s. 65.

[32] Jfr Hemmer, Hemfriden 235.

[33] Om tilläggsböter i fda. rätt för kränkning av bl. a. hem-, kyrko- och torgfrid, se Matzen III 81 f., 102 f., 110 f. Bötesfördubbling i specialfrid förekommer även i fno. rätt, se Brandt I 81, II 83.

[34] Friese 108 f. Särskilda bestämmelser om hemfrid saknas i Ssp. Enligt Friese (118 n. 50) är emellertid byfriden i Ssp att uppfatta som en utsträckning av hemfriden, på så sätt att den förra utgör en generalisering av den senare. (Jfr His I 218 n. 4.)

[35] För frågan om i vilken utsträckning specialfridsskyddet i Ssp medförde straffskärpning till halshuggning, se Friese 124 f. och His I 241 f.

I lybsk rätt stadgas särskild förhöjd torgfrid redan i de äldsta redaktionerna. Enligt I 82: *de paci fori*, och II 142: *van mishandelende*, utgick vid övergrepp mot någon på torget utöver vanliga böter en offentlig tilläggsbot på 3 mark silver för brott mot torgfriden.[36] Enligt ett par handskrifter av den lågtyska rättsredaktionen utsträcktes samma frid till sådana med handelsrörelsen förbundna lokaler som köttmarknaden, tranbodarna vid Trave och våghuset, till vinkällaren och *dat gemene hus*[37] samt till kyrka och kyrkogård[38]. Det samma gäller även badstugan, varvid emellertid tilläggas, att om en naken man här tillfogades blodvite av en påklädd och beväpnad, bedömdes detta som *vorsate*.[39]

Nämnda variantbestämmelser förekomma i handskrifterna Bb och R såsom tillägg till artikel II 65. Dessa handskrifter företräda emellertid båda sena kompilationsredaktioner, som förutom en långt driven reception av hamburgrätt utmärkas därav, att de upptagit ett stort antal från de mest skilda håll hämtade tillägg.[40] Deras värde som källor för den äldsta lybska rätten är därför högst begränsat.[41]

Hach II 65: *Van broke de uor gherichte schut*, handlar om förhöjd tingsfrid och stadgar generellt tveböte för det som förbröts inför rätta. Några specialbestämmelser om hemfrid finnas icke i de ursprungliga lybska rättsredaktionerna.[42]

Hemfriden som straffskärpande faktor nämnes särskilt i Hamburg 1270 XI 1 (1292 L 1, 1497 N 1)[43], som handlar om överlagt våld samt hemfridsbrott i form av hemgång. Om gärningsmannen härvid greps på bar gärning inom hemområdet — *were*, hade han förverkat livet. Kom han däremot undan men blev sedan överbevisad, skulle han böta dels full *vorsate*-bot[44], dels 10 mark silver till staden för hemfridsbrottet och dels böter till målsägaren efter den tillfogade skadans art.

---

[36] Jfr ovan s. 63.

[37] Bordell, SL VI: *gemein*. His I 222 n. 5.

[38] Hach II 65 Var. Hss Bb, R. Jfr även Bc.

[39] Jfr nedan s. 192 f. Se även Reuter 86.

[40] Bb = den andra av de redaktioner som tryckts av Heinrich Brokes som tillägg till hans Selectæ observationes forenses (1765). Se Hach § 12: 80 f., § 19: 127 f. R = den av Dreyer som revalkodex betecknade handskriften. Se Hach § 21: 150 f. Båda redaktionerna överensstämma sinsemellan särskilt ifråga om avvikelser från de officiella texterna (Hach s. 153).

[41] Till stor del ha emellertid dessa lokala särfrider upptagits i Lybecks reviderade stadsrätt av år 1586 IV 15: 2.

[42] Däremot i Lybeck-Hamburgrätten, Hach III 390, vilken artikel är hämtad från Hamburg 1270 XI 1.

[43] Se för texten nedan s. 179, 200.

[44] Dvs. ett foder vin och 10 mark silver, se nedan s. 193.

Såsom en hemfridsbot av lägre dignitet framstå de 3 mark silver, vilka enligt 1270 XI 4 (1292 L 4, 1497 N 2) skulle erläggas utöver vanliga böter, om någon, som flydde från en på gatan uppkommen strid in i en annans hus, förföljdes dit och blev misshandlad därinne.

Särskild torgfrid finnes icke direkt stadgad i hamburgrätten, men att den fanns och hur brott emot den bestraffades framgår av några stadganden om övervåld inför rätta.[45]

Slag, blodvite och kvalificerade okvädinsord bestraffades i vanliga fall med en privatbot av 12 schilling och en lika stor offentlig bot. Om detta skedde inför rätta, så att fogden, rådet och tingsfolket hörde det, steg emellertid boten till 3 pund till fogden, rådet och målsägaren, vartill kom 3 mark silver till staden för brott mot torgfriden — *wante it uppe deme markede is geschen.* För blodvite steg på motsvarande sätt böterna från 3 pund till fogde, råd och målsägare till 10 mark silver till rådet — *to der stad kore* — jämte 3 pund till rätten och målsägaren.[46]

Brott under hemfrid, kyrkofrid, tingsfrid och torgfrid medförde i regel i tysk medeltidsrätt straffskärpning.[47] På en del håll, särskilt i frisisk rätt, tog sig denna uttryck i bötesfördubbling, på andra håll krävdes i stället tilläggsböter, på åter andra urbota straff.

Exempel på särskild badstugufrid och hemlighusfrid äro sällsynta i tysk medeltidsrätt. För den förra åberopar His förutom nyssnämnda variantstadgande från Lybeck i Hach II 65 blott rigarätten[48], för den senare enbart rigarätten[49].

Såsom påvisats ovan i kap. 10 företer rigarätten ifråga om lokala specialfridsbestämmelser synnerligen påfallande överensstämmelser med visbyrätten. Redan i den äldsta redaktionen stadgas dubbel bot för övervåld på kyrkogården, på torget, i badstugan och på hemlighuset (Riga A 9). Samma uppräkning, utökad med bröd- och köttmarknaderna, återkommer i B I 12 —II 10 och i D IX 18. I den sistnämnda har även domstolen innefattats i tvebötesskyddet.[50]

---

[45] 1270 IX 1—2, 1292 M 1—2, 1497 M 3, 6.

[46] I motsats mot den lybska rätten, som här tillämpade bötesfördubbling, begagnade sålunda hamburgrätten den mindre och den större stadsboten — *to der stad kore* (se nedan s. 222) — som tilläggsbot för övervåld inför rätta.

[47] His I 215 f.

[48] His I 222 n. 5.

[49] His I 221 n. 8.

[50] Särskilda stadganden om böter för örfil och hårdrag inför rätta finnas i A 31 (3 m. s. till staden) och B I, II 52 (12 m. p. till målsägaren + 6 m. p. till staden och 1 m. p. till fogden).

Ifråga om hemfriden tillämpar rigarätten ett mera nyanserat system av regler. Enligt den äldsta redaktionen var det belagt med böter redan att olovligt öppna annans port, vare sig den var låst eller olåst (A 41). Vid våldsamt inträngande i annans hem skiljes mellan obeväpnat och beväpnat sådant (A 8). I förra fallet fick inkräktaren böta 6 + 3 mark, om han icke gjorde skada, och 12 + 3 mark, om han gjorde skada. I senare fallet var straffet för dråp dubbel mansbot samt 6 mark till staden eller vid bar gärning livets förlust.

I B-redaktionen I 24—27, II 21—22 stadgas särskilda böter för olika former av övervåld under hemfrid, nämligen för slag och hårdrag 40 + 6 m. p., för sår 80 + 12 m. p., för invalidisering 10 + 3 m. s. och för dråp 20 + 3 m. s. Ifråga om invalidisering och dråp voro dessa målsägareböter dubbelt så höga som de, som gällde i motsvarande fall utan särskild kvalifikation (I 18—II 16, II 4). Vid slag och sår tillhöra böterna eljest 3-marksserien och utgå — utanför *vorsate* — med kombinationer av 3, 6 och 12-marksbelopp (I 12—15, II 10—13).

Av särskilt intresse vid ett studium av rigarättens förhållande till nordtysk rätt är emellertid Riga D IX 8. Detta kapitel är redigerat med Riga C IX 1 som mönster, vilket kapitel i sin tur direkt överensstämmer med Hamburg 1270 XI 1.

Riga D IX 8: 1 liksom första punkten i Hamburg 1270 XI 1 stadgar dödsstraff för den som blev gripen på bar gärning under hemgång. Därefter följa i de båda källorna följande stadganden:

Hamburg 1270 XI 1

...Kumpt he auer ute der were, vnde wert he des vorwunnen, he schal beteren en gancz vorsat, vnde vor den husvrede X mark suluers to der stad kore, vnde deme manne den broke, na deme dat he schut, vnde alle de mit eme sint er iewelik also vele ...

Riga D IX 8: 2—3

(§ 2) Kůmt he auer vte der were, vnde wert he des vorwunnen mit den naburen, he sal der stat beteren X mr. sůluers vnde deme manne twevolt sinen broke na stades rechte. (§ 3) Vnde iewelic de met eme an vlocke vnde an verde ghewesen heuet, de sal beteren der stat iij mr. sůluers, den men vorwinnen mach mit den naburen.

Riga D har alltså utelämnat hamburgrättens bot för *vorsate* men har kvar boten på 10 mark silver till staden för hemfridsbrottet och föreskriver dessutom generellt fördubbling av målsägarens bot för skadan, där hamburgrätten kräver endast enkel bot.[51]

I motsats till de övriga lokala särfriderna regleras sålunda hemfriden i

[51] Om den karakteristiska skillnaden mellan Riga D och Riga C ifråga om bedömningen av delaktighet, se nedan s. 201.

rigarättens olika redaktioner icke genom ett generellt stadgande om tveböte utan genom ett flertal specialbestämmelser. Bland de genom dessa stipulerade straffskärpningarna intar emellertid bötesfördubblingen en framträdande plats.

Ifråga om de av lokal särfrid skyddade områdena föreligger alltså mycket nära överensstämmelse mellan VStL och BR. I båda omfattar särfriden hemmet, kyrkan, torget före middagen och hemlighuset. VStL uppräknar dessutom långa bryggan och hamnen. Ifråga om straffet stadgas i visbyrätten generellt tveböte. BR:s straffsystem visar här en tydlig dubbelhet, som ej kan vara ursprunglig. För badstuga och hemlighus liksom i flertalet fall för torget före middagen gällde även här bötesfördubbling. Kyrkofriden och hemfriden ha däremot ställts under edsöresskydd. I ett specialfall av hemfrid tillämpades dock alltjämt tveböte. Med stor sannolikhet kan antagas att BR före edsöreslagstiftningens tid liksom VStL genomgående tillämpat tveböte.[52]

I landskapslagarna förekomma även särbestämmelser om förhöjd frid i hem och i kyrka, på torg, på hemlighus och i badstuga. Även dessa bestämmelser äro i sin nu föreliggande form i hög grad präglade av edsöresprinciperna. För de fall som icke kvalificerades som edsöresbrott gällde delvis bestämmelser, vilka genom differentierad utformning och reglerna för bötesbeloppens storlek och fördelning avslöja, att de icke kunna antagas vara ursprungliga. I åtskilliga hithörande fall präglas dock straffsystemet i svealagarna alltjämt av bötesfördubbling.

Icke endast i BR utan även i landskapslagarna torde tvebötesstraffet vara äldre än såväl edsöresstraffet som vissa differentierade bötesbelopp med tydligt sekundär prägel. VStL synes här ha bevarat en äldre princip om bötesfördubbling för kvalificerade fall, vilken i BR och svealagarna genombrutits av nyare principer.

I den tyska medeltidsrätten äro särfridsbestämmelser för hem, kyrka och torg jämförelsevis vanliga. Den för visbyrätt och bjärköarätt karakteristiska utsträckningen av specialfriden till badstuga och hemlighus har sin motsvarighet endast i sena varianter av den lybska rätten. Medan VStL och i stor utsträckning även BR stadga tveböte för brott mot de lokala särfriderna, begagnas i Lybeck och Hamburg företrädesvis tilläggsböter för brott mot torgfrid och hemfrid.

Rigarätten visar såväl ifråga om de fridsskyddade lokalerna som ifråga om tvebötesprincipen anslutning till visbyrätten, och brytningen mellan äkta

---

[52] Jfr ovan s. 140.

rigarätt och hamburgrätt framträder även på denna punkt vid en jämförelse mellan Riga D och C.

Också beträffande stöld gjorde sig i visbyrätten ett speciellt fridsskydd gällande, som medförde straffskärpning för vissa angivna kvalificerade fall. Straffutmätningen för tjuvnad i VStL grundade sig på bedömning av det stulnas värde, och straffsystemets avgörande gräns, vars överskridande medförde dödsstraff, gick i allmänhet vid 2 mark.[53] För stöld i kyrka, badstuga och hem *(herberghe)* stadgades emellertid dödsstraff redan vid ett värde av 1 mark (I 57: 4). På samma sätt bedömdes stöld från eget husbondefolk. Formuleringen och sammanhanget visa, att med stöld i kyrka icke torde avses kyrkoplundring utan närmast stöld från kyrkobesökare.[54]

I fråga om denna princip och dessa kvalifikationsgrunder för tjuvnad framträder visbyrättens samband med svensk bjärköarätt mycket påtagligt.[55] I BR drogs dödsstraffsgränsen i allmänhet vid stöld från och med 1 mark.[56] Enligt BR 18 skulle dock redan den som stal till ett värde av ½ mark i badstuga eller av egen husbonde hängas eller lösa halsen med 40 marker. MEStL gör samma skillnad mellan en dödsstraffsgräns på 1 mark för stöld i allmänhet och på ½ mark för stöld i kyrka, badstuga eller av egen husbonde (Thj 3: pr). Här har alltså liksom i VStL kyrka tillkommit. Däremot upptages hem i detta sammanhang icke i svensk stadsrätt.

Landslagarna frånkänna uttryckligen den som i kyrka eller på kyrkogård stal från kyrkan eller från annan person del i det kyrkliga fridsskyddet.[57] Tjuven skulle gripas där som annorstädes och straffas efter stöldens art. Någon straffskärpning för brottet mot kyrkofriden nämnes emellertid icke.

I UL stadgas för stöld från annan person i kyrka eller på kyrkogård utöver vanligt ansvar enligt lagens tjuvamålsbestämmelser 3 markers bot till biskopen för brottet mot kyrkofriden (Kk 18: 1). Samma biskopsbot stipuleras för motsvarande fall i HL (Kk 18: 1). SdmL, som likaledes kräver 3 markers tilläggsbot för stöld från annan person i kyrka, har ett särskilt stadgande för stöld på kyrkogård (Kk 14). Om denna var värd mindre än ½ mark utgick 3 markers bot — tydligen utöver vanligt tjuvstraff — till treskiftes mellan konung, kyrka och biskop.

Medan UL och HL icke lämna några särskilda straffbestämmelser för

---

[53] Se nedan kap. 35.
[54] Jfr His II 197 n. 4.
[55] Jfr ovan kap. 10.
[56] Se nedan kap. 35.
[57] MELL Þj 23; KrLL Tj 24.

stöld från kyrka — kyrkoplundring — kräver SdmL för dylik stöld till ett värde av ½ mark en 40-markersbot att fördelas med 20 marker till kyrkan, 10 till konungen och 10 till biskopen jämte 6 marker till den senare för bannsmålet *(banzmaled)*.

Enligt västgötsk rätt var kyrkoplundring nidingsverk, som bestraffades med 27 markers bot att delas lika mellan kyrka, härad och konung eller vid bar gärning med dödsstraff (I K 7: pr, II K 11).[58] Stöld i kyrka finnes ej särskilt omnämnd.

Några specialstadganden om stöld i badstuga eller jämförlig lokal ha icke påträffats i de svenska lands- och landskapslagarna och icke heller några bestämmelser, som gjorde stöld i hem eller från eget husbondefolk särskilt kvalificerad.[59]

I den lybska rättens huvudhandskrifter meddelas inga föreskrifter om kvalificerad stöld. Codex Uffenbach innehåller emellertid ett tillägg till stöldkapitlet, som bör uppmärksammas i detta sammanhang.[60] Här stadgas, att den som stal mera än 4 schilling (¼ mark) av sin rätte herre skulle, om denne ville låta taga hans liv, hängas över de andra tjuvarna, dvs. underkastas ett skymfligare hängningsstraff.[61] Vidare heter det, att den som stal över 18 penningar (1 ½ schilling) i badstugan, på torget, i köttbodarna *(vlesch boden)* eller i stadskällaren *(der heren win kelre)* skulle hängas.[62] Här har alltså på samma sätt som i VStL och svensk stadsrätt vissa lokaler, bl. a. badstugan, ifråga om stöld erhållit ett särskilt fridsskydd genom sänkning av värdegränsen för dödsstraff.

Motsvarigheter till detta fridsskydd ha icke påträffats i Hamburgs stadsrätt och ej heller i Dortmund eller Soest. Medan stöld från kyrka allmänt betraktades som kvalificerad och belades med skärpt straff, omtalas stöld i kyrka från kyrkobesökare mycket sällan i tysk medeltidsrätt. Bortsett från ett par nedan i samband med Riga anförda livländska källor upptar His

---

[58] 3 markers bot och tjuvgodset åter för stöld efter grävning under syll (VgL II K 13).

[59] Dansk och norsk medeltidsrätt erbjuder ej något relevant jämförelsematerial för de behandlade kvalifikationsgrunderna vid stöld. Om kyrkoplundring och stöld i kyrka enligt skånsk rätt, se SkL 151, SkK 3.

[60] Hach II 83—8 U: *Stilt ok jenich def sinem rechten heren bouen IIII sz wil he ene richten laten zo henghet me ene bouen de anderen deue. Stelet dar ok iement in dem stauene edder vppe deme vrigen markede efte in den vlesch boden edder in der heren win kelre bauen XVIII penninghe den deff mach me henghen.*

[61] Om den högre och lägre galgen i Lybeck och Hamburg, se Cropp 329; Reuter 56, 60; His I 493. Jfr även KrLL Tj 1: pr.

[62] Jfr Reuter 60 f.

specialstadganden för dylik stöld endast från Schwabenspiegel och Ruprecht v. Freising.[63] Även stöld i badstugan möter — fortfarande bortsett från Livland — som kvalificerad blott på ett par enstaka ställen, nämligen i Regensburg och hos Ruprecht v. Freising.[64] Stöld av husbondefolk finnes icke upptagen som särskilt fall hos His.

I rigarätten behandlas stöld i badstuga endast i Umgearbeitete Statuten och kvalificeras där genom att dödsstraffsgränsen drogs vid $^1/_{16}$ mark (D X 10). Denna gräns gick för stöld i allmänhet i Riga D vid $^1/_4$ mark.[65] Här har skärpningen sålunda sträckts ända till en fjärdedel, medan den i VStL och svensk stadsrätt stannat vid hälften av det värde, som gällde för dödsstraffbelagd stöld i allmänhet.[66]

Den i VStL, BR och MEStL tillämpade principen om sänkning av dödsstraffsgränsen till halva värdet för stöld i kyrka, badstuga och av egen husbonde kan betecknas som en inversion av principen om tveböte vid dråp och sår på samma och ytterligare några andra fridsskyddade platser. Principen är okänd i övrig nordisk rätt. I vissa landskapslagar stadgas en särskild tilläggsbot för brott mot kyrkofriden, men de övriga fallen framträda ej som kvalificerade. Förebilder kunna ej heller påvisas i de närmast ifrågakommande tyska rättskällorna, och exempel på nämnda kvalifikationsgrunder äro över huvud taget sällsynta i tysk medeltidsrätt. Det i en yngre, icke officiell redaktion av den lybska rätten, som företer många originella avvikelser, den s. k. codex Uffenbach, förekommande besläktade stadgandet står så isolerat, att det synes vara rimligast att här räkna med inflytande från nordiskt håll.

Denna för VStL, BR och MEStL gemensamma princip framstår alltså som originell för dessa rättskretsar och som ett tecken på samband dem emellan. En tydlig anslutning, som visar på släktskap åt detta håll, företer också D-redaktionen av rigarätten.

---

[63] His II 195 f.

[64] His II 199.

[65] Jfr nedan kap. 35.

[66] I livländsk läns- och bonderätt var såväl stöld i badstuga som stöld i kyrka kvalificerad. Stöld i kyrka från kyrkobesökare behandlas icke i rigarätten, som däremot stadgar rådbråkning för stöld från kyrka (*kerkenbrekere* — Riga C X 7, D X 1). Se Leesment 51 f.

19. Våda och *vorsate*

Den äldsta germanska rättens bedömning av en brottslig handling grundades väsentligen på dennas skadliga effekt. Mycket tyder på att ursprungligen ingen skillnad gjordes mellan uppsåtlig och ouppsåtlig gärning. Det tillfogade onda utlöste lika starka omedelbara hämndereaktioner, om det åstadkommits med avsikt eller ej.[1]

Icke ens i de äldsta bevarade källorna är dock straffutmätningen alldeles fri från ett låt vara vanligen på mycket formalistiska skäl grundat beaktande av brottets subjektiva sida. Under utvecklingens gång kommo dylika inslag att bli allt mer utbredda, särskilt under inflytande av kristen uppfattning och i någon mån av romerskrättsliga idéer. I medeltidsrätten spelar visserligen den skadliga effekten alltjämt en helt dominerande roll för straffutmätningen, men vissa delar av straffrätten ha allmänt börjat präglas av hänsyn till subjektiva faktorer. Särskilt tar sig denna uttryck i åtskillnad mellan ouppsåtlig och uppsåtlig rättskränkning och vid den senare dessutom i beaktande av skillnaden mellan berått och hastigt mod.

Genomarbetade, principiella uttalanden i dessa frågor saknas så gott som helt i de medeltida rättskällorna, vilkas kasuistiska stadganden lämna endast glimtvisa avslöjanden. Det knapphändiga och svårbehandlade materialet gör det komparativa studiet på detta område särskilt vanskligt. Frågornas stora betydelse för bedömningen av de olika rättssystemens utvecklingsstadier gör dock, att de trots materialets knapphet icke kunna förbigås. På grundval av de enda källställen i VStL, som lämna utgångspunkter för en undersökning, skall denna samlas dels kring visbyrättens behandling av vådaverk och dels kring det i visbyrätten uppträdande begreppet *vorsate*.

VStL är påfallande fattig på bestämmelser om våda eller därmed jämförligt oavsiktligt skadevållande. Inga av de i de medeltida rättskällorna eljest ofta förekommande stadgandena om gärning, begången av omyndig eller av vansinnig eller av djur, finnas sålunda. Endast ett speciellt fall, som i enlighet med medeltida betraktelsesätt kan hänföras till vådaverken, behandlas i lagen, nämligen III 1 10: *van kranken eruen.*

Här stadgas först att rådet efter klagomål av granne skulle besiktiga ett förfallet hus och därefter kunde ålägga ägaren att inom viss tid reparera det, om det ansågs vådligt för omgivningen. Underlät han att fullgöra åläggandet, måste han, om skada vållades av huset, ersätta denna fullt. Om däremot ett hus eller något annat timmerverk oförmodat rasade

[1] Brunner I 213 f.; Hemmer, Straffutmätning 12 f. Jfr även Löffler 32 f.

och vållade skada, utgick endast halv bot. Det rör sig här om ett fall, som har åtskilliga paralleller i nordisk medeltidsrätt och där hänfördes till de kategorier, som brukade betecknas som handlös våda.

Någon direkt parallell till detta vådafall finnes icke i BR. Här lämnas i 14: 22 ett stadgande om vådaed och böter för fullsår av våda, vilka bestämmas till 7 örar. Någon generell vådadråpsbot angives ej i BR.[2] I 14: 20 behandlas emellertid ett par fall, som i landskapslagarna allmänt jämställdes med vådadråp, nämligen dråp vållat av omyndig eller av vansinnig. Boten härför var 7 marker till målsägaren och 7 marker till fogde och stad.[3]

En direkt motsvarighet till VStL III 1 10 finnes i MEStL DrVd 8: pr. Här stadgas nämligen att ägaren till ett hus eller något annat av människohänder uppbyggt *(handa wærke manna)*, som rasade och dödade någon, blev skyldig att, om han kunde gå vådaed, böta 12 marker. Hade emellertid dessförinnan ägaren blivit ålagd att bättra på byggnadsverket, bedömdes och bötades fallet som viljadråp. Samma vådabot på 12 marker utgick enligt DrVd 8: 1, om någon dödades av nedfallande materialier eller dylikt vid ett pågående byggnadsarbete.

Bötessatsen 12 marker är, bortsett från en 8-markersbot, som tillämpades, om minderårig under 7 år begick dråp (DrVd 11), den lägsta i MEStL förekommande vådaboten, som användes även vid vådadråp genom trädfällning eller stenvältring, vid vådadöd i brunn och vid vådadråp, begånget av övermage mellan 8 och 15 år (DrVd 4—5: pr, 10). De talrika övriga vådadråp, för vilka ansvaret regleras genom särskilda stadganden i lagen, graderades efter svårighet med böter på 20 och 40, i ett fall ända till 60 marker.[4] Boten för enkelt viljaverksdråp var enligt MEStL 120 marker, fördelade med 60 marker till målsägaren och 30 marker till vardera konungen och staden (DrVl 1: 2). Vådaboten var enligt en generell sats i DrVd 2: 1 alltid målsägarens ensak.

MELL, som i DrVþ behandlar i stort sett samma fall som MEStL, tillämpar en bötesskala på 20, 9 och 4 ½ marker.[5] Sistnämnda bot begagnades bl. a., om någon blev dräpt av ett hus eller annat byggnadsverk (DrVþ 11).

---

[2] Jfr HW V 485 n. 37.

[3] Samma böter krävde BR enligt 14: 21 vid dråp, vållat av djur, ett fall som landskapslagarna bedömde efter andra regler. Se källställen hos HW V 485 n. 36. Anmärkningsvärt är att enligt BR även offentlig bot utgick.

[4] Se tabell hos Amira I 709. För det i samband med vådaverksdråpen behandlade fallet, att djur dräpte någon, stadgas i DrVd 16 en bot på 14 marker.

[5] Se tabellen hos Amira. För vådadråp begånget av minderårig under 7 år bötades enligt DrVþ 14 3 marker (viljaverk 4 ½ marker). För dråp vållat av djur fick ägaren enligt DrVþ 19: pr erlägga 9 marker.

Redan landskapslagarna ha en rikt utbildad kasuistik för vådagärningar. Bland de behandlade fallen av handlös våda förekommer dråp genom husras i alla svealagarna. Boten var enligt UL, DL, VmL och HL 7 marker. I SdmL stadgas en fjärdedel av full bot.[6]

7 marker — målsägarens ensak — var enligt svealagarna den normala, helt dominerande vådadråpsboten, som begagnades vid de mest skilda typer av vådaverk.[7] Dessa bedömdes emellertid ingalunda enhetligt, och även andra bötessatser förekomma. I ett par fall av våda, som syntes kvalificerade genom en något högre grad av aktivitet eller underlåtenhet, krävde sålunda UL, SdmL och HL högre bot, nämligen halv mansbot — *halwm giældum*. Enligt UL och SdmL uppgick alltså denna vådabot, såsom direkt säges i UL M 6: pr, till 20 marker. Ifråga om HL kan det vara något ovisst, om där med halvgäld i dess med UL nära överensstämmande stadganden avses samma belopp eller möjligen hälften av den i HL M 38 stadgade ålderdomliga mansboten.[8]

Halvgäld krävdes enligt nyssnämnda lagar, om någon ombord på ett skepp, som på en annans uppmaning klättrat upp i masten, föll ned och slog ihjäl sig. Hade han klättrat upp på eget bevåg, låg han ogill.[9] Vidare krävdes den, om någon dödades av självskott eller fälla för djur, som en annan anordnat utan att kungöra det genom vederbörlig lysning. Hade han lyst, utgick vanlig vådabot med 7 marker.[10] HL kräver även halv bot, då dråpare på grund av minderårighet eller vansinne icke ansågs ansvarig för gärningen, i vilka fall UL och SdmL nöja sig med vanlig vådabot på 7 marker.[11]

VmL stadgar i samma vådafall, där UL och SdmL ha halv mansbot, en höjning av boten från 7 till 13 marker.[12] Samma bötessats tillämpade VmL, ifall någon omkom i en icke inhägnad brunn, samt i likhet med DL, om klockare dödades av kyrkklocka, sedan han anmält för församlingen, att klockan höll på att lossna.[13]

I götalagarna saknas 7-markersboten. Vådaverksfallet rasande hus upptages icke i dessa lagar. ÖgL tillämpar flere olika bötessatser vid vådadråp. Den lägsta är 3 marker.[14] Därefter kommer en bot på 6 ½ marker och

[6] UL M 6: 1; DL M 26: pr; VmL M 6: 1; HL M 4: 1; SdmL M 20: pr.

[7] Se tabellen hos Amira. [8] Jfr Björling 107.

[9] UL M 6: pr; SdmL M 20: 2; HL M 4: pr. Jfr ovan s. 106 n. 9.

[10] UL M 5: pr; SdmL M 19: pr; HL M 3: 1.

[11] HL M 2: pr—1; UL M 2: pr—1; SdmL M 18: pr—1. Enligt SdmL M 26: 7 utgick emellertid en fjärdedel av full bot, om övermage dräpte.

[12] VmL M 5: pr; 6: pr.

[13] VmL M 6: 1, Kr 5: 4; DL Kr 5: 6.

[14] ÖgL Kr 8: 1, Vaþ 1: 4. Jfr SmålL Kr 5: 3.

4 örtugar, vilken i ett fall kallas halv bot, dvs. hälften av målsägareandelen av 40 marker.[15] Om övermage dräptes, blev boten 13 ⅓ marker, målsägarens ensak.[16]

Den högsta vådadråpsboten slutligen var 20 marker, dvs. en halv 40-markersbot.[17] Då det i några fall stadgas halv bot utan angivande av beloppet, kan viss tvekan råda, om härmed avses hälften av 40 marker eller hälften av målsägareandelen i 40 marker, dvs. 6 ½ marker och 4 örtugar.[18] Det i detta sammanhang väsentliga är emellertid, att vådadråpsboten i ÖgL i stor utsträckning grundats på halvering. VgL begagnar två bötessatser vid vådadråp, nämligen dels liksom ÖgL en 3-markersbot och dels en bot på 9 marker, dvs. samma belopp, som utgick i arvabot till målsägaren vid enkelt viljadråp.[19]

Ehuru landskapslagarna synas röja en strävan efter enhetlig straffutmätning vid vådaverk, är denna dock icke fullt genomförd, utan en indelning i olika vådagrader framträder, som medförde en differentierad bötessättning för olika slag av vådadråp. I UL, SdmL och HL förekomma jämte de dominerande 7-markersböterna fall, där halv mansbot — i SdmL även fjärdedels mansbot — utkräves. ÖgL:s bötessystem vid vådadråpen bygger vid sidan av 3-markersboten på halvering antingen av hela mansboten 40 marker eller av målsägareandelen av denna 13 ⅓ marker. Vid gäldandet av bot för dråp, begånget av övermage, utgick hela målsägareandelen av 40 marker. I avrundad form torde det vara denna tredjedel, som ligger bakom den i DL och VmL förekommande 13-markersboten.[20] 7-markersboten har likaledes uppfattats som en avrundning av den i ÖgL exakt utkrävda hälften av målsägareandelen.[21] På så sätt skulle alltså svealagarnas normerande vådaverksbot egentligen vara uppkommen genom halvering. En prövning av denna uppfattning skall icke företagas i detta sammanhang. Oavsett hur det kan förhålla sig med 7-markersboten, kan nämligen konstateras, att såväl svealagarnas som ÖgL:s bötesberäkning vid vådadråp i stor utsträckning utgår från halvering av viljaverksböter.

I GL behandlas inga egentliga vådaverk. En uppfattning om den gutniska rättens ståndpunkt i dessa frågor kan man dock få av I 14: 5, där mansboten för ett av omyndig begånget dråp fastställes till 12 marker

[15] ÖgL Vaþ 1: 1, 5; 2.

[16] ÖgL Dr 18: 2.

[17] ÖgL Vaþ 1: pr—1.

[18] ÖgL Vaþ 1: 2, 4, B 27: 1.

[19] VgL I K 10: 1, Md 15; II Dr 32—39; I K 10: pr, Md 7, 12; II K 17, Dr 18, 23, 25, 26.

[20] Amira I 710; Björling 106.

[21] Björling 106.

silver. Detta är hälften av mansboten för gotlänning, som uppgick till 3 marker guld eller 24 marker silver.[22] Härmed kan jämföras I 17: *af osovþum*. Här stadgas att om fri gute blev dräpt av vissa uppräknade husdjur, var ägaren skyldig att böta 12 marker silver.[23]

De medeltida tyska källornas straffbestämmelser för oavsiktliga gärningar härröra från rättssystem på högst olika utvecklingsstadier och kunna icke samordnas efter några enhetliga linjer.[24] Vanligen röra stadgandena endast typiskt tillskurna specialfall. Befrielse från offentlig bot och reduktion av privatboten tillämpades enligt His i frisisk rätt.[25] I allmänhet gick skiljelinjen mellan fullt straff och frihet från allt ansvar. På en del håll, där källorna icke alls uttala sig om oavsiktlighet, torde det ha ankommit på de rättskipande organen att vid uppenbar våda mildra den orimligt stränga rätt, som en bokstavlig tillämpning av lagens hårda straffbestämmelser skulle ha inneburit.

Ssp, vars straffutmätning väsentligen grundades på handlingens skadliga effekt, beaktade dock i viss utsträckning även det subjektiva momentet genom en på rent formella grunder gjord bedömning. Med stöd av objektivt

---

[22] GL I 15: pr. Jfr nedan s. 217.

[23] För motsvarande dråp på »ringare man än gutnisk» samt sår eller lyte på såväl gute som annan utgick boten med endast en tredjedel. Den norska landslagen skiljer (IV 13) mellan vådaverk, som förorsakats av nyttiga och av onyttiga gärningar. För den förra kategorien, vilken exemplifieras av vådadråp genom yxa, som slant vid trädfällning, stadgas ¼ bot till målsägaren. För den senare kategorien, exemplifierad av vådadråp genom skott eller kast över hus eller skepp eller något annat, som skymde sikten, stadgas i stället ½ bot till målsägaren. Offentlig bot utgick icke i någotdera fallet. Denna kategoriklyvning synes ha tillkommit under påverkan av kanonisk rätt, och bötesberäkningen har icke heller motsvarighet i de äldre norska lagarna (Taranger, Landslov 55; jfr även Brandt II 40).

I dansk rätt skildes för bötestaxeringen mellan vådaverk, som utförts direkt av människohand, och handlös våda. För båda kategorierna bortföll den offentliga boten. Privatboten vid den förra var emellertid samma som för motsvarande viljaverk, medan boten till målsägaren vid den senare kategorien inskränktes till 3 marker. Som handlös våda med 3 markers bot bedömdes i EsjL II 60 det fallet, att ett hus rasade och dödade någon, förutsatt att denne icke var sysselsatt med byggnadsarbete på huset, då han låg ogill. I JL frikallas ägaren från ansvar för skada, som förorsakats av hans hus (II 37).

Slesvigs stadsrätt däremot kräver, om någon dödades under husbygge av nedfallande bjälke eller dylikt, 9 markers bot och bjälkens utlämnande. Därest den dödande bjälken ändå begagnades i huset, gick hela detta i bot (Slesvig I 83, II 94, jfr Flensborg I 93, II, III 46). Jfr Matzen III 46 f.

[24] His I 86 f.

[25] His I 93.

bestämbara kännetecken kunde sålunda vissa typiska fall uppfattas som vådaverk. De blevo härigenom icke straff-fria, men vid dråp och såramål tillgrepos för dessa fall icke som vid viljaverken döds- och kroppsstraff utan i stället böter, såväl offentliga som privata.[26]

I de lybska stadsrättsredaktionerna finnas stadganden rörande ett fall, som är jämförbart med det i VStL III 1 10 behandlade. Det är Hach I 61: *De leso in alicuius edificio* — II 170: *De ghesereghet wert van iemendes buwe*. Här säges att om någon genom olyckshändelse kom till skada av annans byggnadsverk, var ägaren icke ansvarig för skadan, om han kunde svärja, att den skett utan hans vilja.

En närmare parallell till visbyrätten på denna punkt, omfattande även frågan om rådets ingripande mot allmänfarliga inrättningar, erbjuder Hamburg 1270 IX 17.[27] Enligt denna artikel hade ägaren till ett hus, ett på land uppdraget skepp eller något annat upprättat byggnadsverk eller en brygga icke något ansvar för skada, som eventuellt åstadkoms av dessa, om rådet icke i förväg gjort anmärkning. Hade emellertid rådet påtalat bristfälligheten, blev ägaren skyldig att erlägga såväl böter som skadestånd.[28]

Några generella regler för behandling av vådaverk finnas icke i vare sig Lybecks eller Hamburgs medeltida stadsrättsredaktioner. Utöver ovannämnda behandlas endast ett fall av trafikolycka. Om någon blev skadad av häst eller vagn och ryttaren eller körsvennen kunde gå ed, att skadan kommit till utan hans avsikt eller försummelse, blev han enligt Hach II 255 fri från ansvar, men skadan skulle ersättas av hästarna och vagnen. Om körsven eller ryttare flydde, blev häst och vagn fri, och den som flytt blev ansvarig allt efter skadans omfattning och lades fredlös. Enligt motsvarande bestämmelse i Hamburg 1270 VI 20 var däremot körsvennen helt ansvarig för skada, som vagnen förorsakade.[29] Kom körsvennen undan, togos hästarna i beslag.

Den i hamburgrätten tillämpade principen om ökat straffansvar för ägaren vid olycka, som förorsakats av någons byggnad eller dylikt, därest rådet förut framställt krav på åtgärder för att förebygga olycka, erbjuder alltså en påtaglig parallell till VStL och MEStL. Någon reduktion av böterna vid vådaverk liknande den i visbyensisk och svensk rätt förekom däremot icke i Lybeck och Hamburg. Här gällde det antingen frihet från allt ansvar eller full bot och ersättning som vid viljaverk. Reduktionen av vådadråpsboten

---

[26] Friese 45 f., 182 f. Jfr His I 94; Löffler 119 f.

[27] Jfr Hamburg 1292 M 14, 1497 L 17.

[28] Detsamma gällde även i Goslar, se His I 96 med n. 6.

[29] 1292 G 17, 1497 L 18. Jfr His I 97 med n. 1. Hamburg överensstämmer här med Ssp.

i VStL III 1 10 till hälften överensstämmer däremot med en i de fsv. lagarna tydligt framträdande, på olika sätt tillämpad princip att halvera boten vid vådaverk.

Gentemot de nordtyska stadsrätterna visar rigarätten här viss anknytning till fsv. rätt. Någon direkt motsvarighet till VStL III 1 10 finnes visserligen icke, men i B I 30 (II 26) lämnas ett ganska allmänt formulerat stadgande rörande vådaverk. Detta omfattar sår, som tillfogats någon av en annan utan avsikt — *unvorwândes*[30] — eller förorsakats av en annans djur. Härför utgick ingen offentlig bot, och målsägareboten blev endast ¼ av boten för motsvarande viljaverk. I Riga D IX 22—23: 1 föreskrives för dessa fall halv bot till målsägaren.[31]

VStL I 51 har rubriken *van vorsate* och lämnar upplysningar om vad detta var och hur det straffrättsligt behandlades. Kapitlet inledes med en sats, som säger, att ingen fick väcka åtal för *vorsate*, om det icke var veterligt, att han utsatts för sådant, och vidare att han icke fick åtala mer än en person härför. Därefter förklaras vad som menas med *vorsate*. Detta förelåg sålunda, om två personer tvistat men skilts åt och sedan träffat samman och gått till handgripligheter med slag eller kast, eller om de slagits med varandra, skilts åt och sedan ånyo drabbat ihop i slagsmål. Den som fälldes för *vorsate* fick böta 12 mark till målsägaren, 6 mark till staden och ½ mark till fogdarna eller undergå motsvarande fängelsestraff. Det förklaras uttryckligen, att stadens andel i boten icke finge efterskänkas.[32] För delaktig i brottet utgick VStL:s delaktighetsbot 3 + 3 + ½ mark.[33] Till sist upprepas vid kapitlets slut en definition på *vorsate*, som säger, att överallt då människor slogos och skildes och åter drabbade ihop med slag eller kast, så ofta detta skedde, så ofta hade *vorsate* begåtts.

I II 47 förekommer *vorsate* i en uppräkning av brott, vid vilka det var förbjudet att efterskänka stadens bötesandel. Någon ytterligare bestämmelse om *vorsate* finnes icke i VStL.

Det karakteristiska för visbyrättens *vorsate* var sålunda ett handgripligt överfall på någon, som den överfallande tidigare varit i tvist eller slagsmål med. Just detta, att striden förnyades, ansågs tydligen ge överfallet en prägel av överlagd våldsgärning, som bedömdes såsom särskilt straffbar. *Vorsate*-straffet, 12 + 6 + ½ mark i böter eller motsvarande fängelse, måste uppfattas som ett tilläggsstraff utöver straffet för tillfogat ont.

---

[30] I B II 26: *nicht mit vorsate.* Se härom Schulenburg 20 f.

[31] Schulenburg 21 f. Enligt His I 97 uppvisar rigarätten här ett anmärkningsvärt framsteg jämfört med den nordtyska rätten.

[32] Jfr nedan s. 221. [33] Jfr nedan kap. 20.

Ett med det mlty. *vorsate* tämligen likaljudande ord, nämligen *forsat*, förekommer i de svenska medeltidslagarna. Någon diskussion av dessa ords betydelse och eventuella samhörighet språkligt sett skall emellertid icke företagas, förrän såväl det fsv. som det mlty. materialet framlagts.

I BR finnes ett stadgande, som kan jämföras med VStL I 51, nämligen 14: 12. Detta handlar om den, som lade sig i försåt ute på gatorna för någon, som han förut varit i strid med.[34] Om den överfallne slogs blå och blodig, steg boten till 40 marker. Blev han dräpt, fick våldsmannen böta dubbel mansbot. Liksom i VStL fordras här uttryckligen att det förut skall ha varit strid mellan parterna. I motsats till visbyrättens system med tilläggsbot har emellertid BR kraftig bötesstegring för sår och bötesfördubbling för dråp.

Forsœti eller *forsat*, direkt motsvarighet till det nysvenska försåt, räknas i landskapslagarna som försvårande omständighet vid dråp och såramål. Konkret och målande skildras den avsedda situationen i UL M 11: pr. Här heter det, att om någon lade sig i försåt för en annan och gömde sig i eller bakom ett hus, bakom en gärdesgård, vid en grind, i skogen, på en ö eller ett näs och överföll honom, när han kom gående, åkande, ridande eller roende, utgick dubbel bot för den överfallne, om han dräptes. Blev däremot den överfallande dräpt i striden, var han gill till endast enkel mansbot. Det säges uttryckligen i UL, att försåt endast vid dråp räknades som straffskärpande omständighet.

Samma inskränkning göres i direkt motsvarande bestämmelser i DL Eþs 9: pr. Däremot stadga VmL M 10: pr och SdmL M 26: pr tveböte för såväl dråp som sår vid överfall i försåt. ÖgL har endast ett allmänt formulerat stadgande om försåt i Vaþ 27: pr, där det heter, att om någon beskylldes för att ha lagt försåt för en annan och icke kunde värja sig, fick han böta 3 marker.

Dessa bestämmelser i landskapslagarna kunna visserligen sägas vid straffutmätningen beakta brottets subjektiva sida, då det tydligen förutsätter ond avsikt och överlagt beslut att lägga sig i försåt för någon. Det torde dock icke ha varit detta i och för sig utan snarast det lömska sättet för gärningens utförande, som för fsv. rättsuppfattning motiverade högre straff vid försåt än vid öppet överfall, vilket ju kunde vara lika avsiktligt och överlagt.

Som strängare bedömda specialfall upptagas bland edsöresbrotten överfall i försåt på kyrko- eller tingsväg. I alla landskapslagarna voro dylika

[34] BR 14: 12: *Hwar sum gior manni forsat a gatu æller strætum oc fyrræ varit o satir. gör han blan æller bloþoghæn. æru til sex mannæ vitni. böte XL markær. væri sik meþ XII mannæ eþe. Dræpær maþær man i forsati. han liggi i twæböte.*

överfall edsöresbrott, icke endast om de ledde till dråp utan även vid sår och blodvite.[35]

Samma edsöresbestämmelser finnas i MELL Eþs 15, 18 och i MEStL Eds 12. I MELL DrVl 41 har vidare upptagits UL:s bestämmelse om tveböte för dråp — men icke för sår — i försåt, dock med tillfogat undantag för den som hämnade sin fader eller broder eller annan frände, som han var målsägare för. I vissa handskrifter av MEStL (Add B) återfinnas motsvarande bestämmelser utsträckta till både dråp och sår men utan det i MELL gjorda förbehållet för hämndedråp.

Det mlty. *vorsat, vorsate* betyder avsikt (särskilt ond sådan), föresats, lat. *propositum*. I rättsspråket användes ordet som teknisk term vid överlagd våldsgärning.[36] Uttrycket var obekant för Ssp och även för den magdeburgska källkretsen. Stor roll spelade det däremot i Westfalen, i Lybeck och i Hamburg.

Enligt Dortmunds stadsrätt betecknade *vorsate* det överlagt och uppsåtligt fattade beslutet att begå en straffbar handling. Förefintligheten av ett sådant beslut måste emellertid kunna styrkas med vissa bestämda indicier. För att *vorsate* skulle anses föreligga, krävdes sålunda i Dortmund att målsägaren kunde med två vittnen bevisa, att våldsverkaren i förväg hotat att begå gärningen.[37] Straffet stegrades härigenom till den för Westfalen karakteristiska bötessatsen 10 mark silver och ett foder vin.

Samma straff stadgas i Soests äldsta stadsrätt bl. a. för den, som lade försåt för någon (Soest I 23). Termen *vorsate* begagnas dock icke här i den latinska texten, som ej heller gör någon närmare bestämning av brottet än med uttrycket *insidias tetenderit*.

I de lybska stadsrättsredaktionerna, såväl de latinska som tyskspråkiga, är *vorsate* en ganska ofta förekommande term. Utvecklingen har emellertid inom den lybska rätten lett till att denna term icke har enhetlig betydelse. På skilda ställen i samma källa kan därför *vorsate* ha olika innebörd.[38]

---

[35] UL Kg 7; SdmL Kg 7; VmL Kg 4; DL Eþs 4; HL Kg 4; ÖgL Eþs 3:1; VgL II Add 7:13.

[36] SL: *vorsate;* His I 78 f.

[37] Dortmund I 13. Stahm 224 f. Jfr His I 80.

[38] För det följande, se särskilt John 64 f. samt Reuter 85 f. En ny uppfattning av *vorsate* enligt lybsk rätt har framlagts av Ebel (30 f.). Gentemot den allmänt omfattade, särskilt av Frensdorff, John och His utvecklade meningen, att det karakteristiska för *vorsate* var det överlagda uppsåtet att utföra gärningen, framhåller Ebel det egendomliga däri, att detta subjektiva moment så kraftigt betonades endast vid överfall och icke vid andra brott. Ebel, som understryker, att *vorsate* var ett eget om också icke fristående institut, vill sätta in det i annat sammanhang. Enligt Ebels uppfattning

Ursprungligen har *vorsate* i Lybeck liksom i Westfalen betecknat det överlagda uppsåtet att utföra en handling i motsats till den avsiktliga men affektbetingade gärningen. *Vorsate* kunde enligt ett stadgande i Hach I 91 styrkas, när någon legat i försåt för en annan samt överfallit och misshandlat honom, om denne med kvalificerade vittnen kunde bevisa, att oenighet förut rått mellan honom och angriparen.[39]

Samma bestämning lämnas i Hach II 88, där det säges, att om två tvistade men skildes åt, och därefter en av dem lurade på den andre och misshandlade honom, kunde han med vittnesmål av två fastighetsägare fällas för *vorsate*. På liknande sätt bedömdes en plötsligt uppflammande tvist, som ledde till handgripligheter, icke som *vorsate*, såvida det icke kunde visas, att parterna tidigare varit i strid och att käppar eller vapen medförts till sammanträffandet (Hach I 122).

Straffet för *vorsate* i den lybska rätten var den säkerligen från Westfalen hämtade boten 10 mark silver och ett foder vin. Boten utgjorde här ett tilläggsstraff just för det överlagda uppsåtet i handlingen.[40] Detta framstod på så sätt som en självständig del i deliktet, som kunde särskiljas därifrån och bestraffas för sig.[41] Häri låg en förutsättning för fortsatt utveckling av begreppet *vorsate*. Den vid de i egentlig mening genom *vorsate* kvalificerade brotten utgående tilläggsboten kom nämligen att som självständigt straff begagnas vid straffbara handlingar, som icke voro på detta sätt kvalificerade. Boten kallades då *vorsate*, och genom en näraliggande betydelseövergång kommo även sådana brott, som sonades med *vorsate*-bot, att kallas *vorsate*.[42]

Även i Hamburg förekomma dessa betydelser på *vorsate*.[43] Hamburgrättens stadganden lämna emellertid icke så fylligt och klargörande material till belysning av det ursprungliga *vorsate*-begreppet och dess utveckling som de lybska källorna. I Hamburg begagnades vidare förutom boten 10

---

var *vorsate* en särskild skapelse av stadsrätten, som bör ses i samband med strävandena att uppehålla freden i staden och utgör ett direkt led i kampen mot de segt kvarlevande böjelserna att öva självhämnd.

[39] Hach I 91: *De uorsate. Uorsate probari potest. ubicumque aliquis alii insidiatur in platea. & si aliquem ibidem capillauerit uel pugnis uerberauerit. calcauerit uel presserit uel in luto traxerit. si ante discordauerunt & hoc per bonos uiros cespitalitem (cespitalitatem:* så i Tönder 45) *in ciuitate habentes probari possit* ...

[40] His I 82.

[41] *Vorsate*-inslaget medförde även förutom kvalifikationskravet på beviset, att forum flyttades från fogdedomstolen till rådet. Hach II 216. Se John 81 f.; Reuter 85. Jfr Planck I 36. Se även Soest Schrae 99, 101.

[42] Hach I 66, II 65 anm. 4, 87, 89 jämte annat av John 76 f. anfört material.

[43] Hamburg 1270 XI 1—3, XII 13; 1292 L 1—3, P 13; 1497 N 1, 3—4, M 4.

mark silver och ett foder vin även en reducerad bot på 12 mark penningar, vilken likaledes betecknades som *vorsate*.[44]

I den äldsta rigarättsredaktionen, Riga A 3, förekommer *vorsate* på ett ställe skrivet över den latinska textens *per propositas insidias*. Den som genom dylikt överlagt försåt dödade någon skulle, om han icke greps på bar gärning och underkastades dödsstraff utan lyckades fly och ville bjuda böter, erlägga dubbel mansbot. För sår steg boten under samma förhållanden från 6 + 3 till 20 + 3 mark (A 3—4).

Riga B använder uttrycket *vorsate* på flere ställen, utan att någon definition lämnas eller med säkerhet kan utläsas ur texten. I B II 4—5 skiljes mellan dråp utan och med *vorsate*. För båda fallen stadgas dödsstraff, om dråparen greps på bar gärning. Kom han undan och fick böta, var emellertid boten i förra fallet 10 mark silver till målsägaren och 3 mark silver till staden, i senare fallet 20 + 3 mark. På motsvarande sätt steg boten för slag eller sår, som tillfogats någon med *vorsate*, enligt B II 10 från 6 mark penningar till målsägaren och 3 mark penningar till staden till 5 mark silver + 6 mark penningar.

I B II 17 stadgas en bot till staden på 1 mark silver för att draga eggvapen mot någon i skadegörande syfte, även om ingen skada gjordes. Skedde detta hot med *vorsate*, fördubblades boten till 2 mark silver.

Vorsate har alltså i Riga B II samma straffrättsliga verkan som *vorsate-per propositas insidias* i Riga A. Det är därför rimligt att antaga, att termen i båda källorna har samma innebörd. Härför talar även att uttrycken *mit | sunder vorsate* i Riga B II 10 och 17 i direkt motsvarande stadganden i Riga B I 11 och 19 ersatts med *mit | sunder anlage | anlagende*, vilka ord i lågtyskan i första hand betyder bakhåll. Det synes snarast vara ett dylikt konkret innehåll, som ligger i rigarättens *vorsate*, i den mån det icke får anses ha antagit en allmän innebörd av överlagd gärning i motsats till affekthandling.[45]

Riga C återger i IX 1—3: *Dit is van vorsate*, direkt Hamburg 1270 XI 1—3. Av större intresse är det enda stadgande i Riga D, där termen *vorsate* begagnas.

---

[44] Jfr nedan kap. 22.

[45] Napiersky (Bunge, Riga 291, 324 f.) och Schulenburg 19 f. inlägga närmast en allmän betydelse av överlagd gärning i rigarättens *vorsate*. His I 81 har gått ett steg längre och vill med stöd av en motsättning i Riga B II 26 mellan *seringe mit vnwetenheit* och *mit vorsate* göra gällande, att *vorsate* kan beteckna avsiktlig gärning i motsats till oavsiktlig. Som Schulenburg visat, kan emellertid detta stadgande icke läggas till grund för en generell tolkning av *vorsate*-begreppet i rigarätten — vilket för övrigt His knappast heller torde ha avsett med sitt påpekande.

Riga D IX 1. van vorsate

Vmme ene vorsate scoln thûghen erlike besetene borghere, de vore schelinghe se si gheschen bi nacht ofte bi daghe; vnde so we aldûs vorwunnen wert, de sal twevolde betringe don vor den broke, den he ghedan heft.

För att *vorsate* skall anses föreligga, måste alltså enligt detta stadgande redliga, besuttna borgare kunna vittna, att parterna tidigare legat i strid *(de voreschelinghe)*. Härbakom ligger otvivelaktigt samma krav, som den lybska rätten uppställde, på förnyande av en tidigare strid, för att *vorsate* skulle kunna styrkas. Stadgandet är dock tydligt påverkat av lybeck-hamburgrätt och är redigerat med Riga C IX 2 som grundval. Det säger därför ingenting om den äldre rigarättens ställning. Ifråga om straffet har emellertid Riga D IX 1 icke Lybeck-Hamburgs tilläggsbot utan i stället liksom Riga A och B bötesfördubbling.

Vid en jämförelse mellan VStL I 51 och det här framlagda fsv. och tyska materialet framträda påtagliga överensstämmelser mellan *vorsate* i visbyrätt och i lybsk rätt. Karakteristiskt för båda rättssystemen är det krav, som ställdes, att den med *vorsate* förenade våldsgärningen skulle kunna visas sammanhänga med tidigare fientlighet mellan parterna. Såväl i Visby som i Lybeck uppfattades också *vorsate* såsom ett självständigt element i brottet, som belades med självständigt tilläggsstraff. Av den vidareutveckling och upplösning av *vorsate*-begreppet i lybsk rätt, som lett till att *vorsate* där kom att begagnas även i andra fall, än där det begreppsmässigt ursprungligen hörde hemma, finnas inga spår i visbyrätten. Straffet i Visby tillhör stadslagens vanliga bötessystem, men *vorsate*-begreppet som sådant har tydligen hämtats från westfalisk och nordtysk rätt, närmast i den utformning det ursprungligen synes ha haft i den lybska rätten.

Det fsv. *forsat (sitia firi)* har såväl språkligt som sakligt en annan karaktär. I landskapslagarna användes det med rik exemplifiering om försåt i konkret mening. Den som lade sig i försåt och överföll en annan, ådrog sig på grund av det lömska sättet för gärningens utförande förhöjt ansvar. Bortsett från specialfallen kyrko- och tingsväg, vilka lagts under edsöresrätt, utgjordes straffskärpningen i såväl svealagarna som lands- och stadslagen av bötesfördubbling.

Även enligt BR utgick dubbel mansbot för dråp i försåt. Här uppställes emellertid också kravet, att parterna förut ha varit i strid. Då detta rekvisit är främmande för landskapslagarna och icke heller finnes i lands- och stadslagarna, har det sannolikt kommit in i BR genom påverkan från tysk rätt.

Samma inslag från den tyska rätten gör sig märkbart i *vorsate*-begreppet i Riga D, men framträder icke i Riga A och B, där de knapphändiga formuleringarna icke medgiva någon mera nyanserad begreppsbestämning. I Riga A har *vorsate* skrivits över den latinska textens *per propositas insidias*, vilket lika gärna skulle kunna stå för ett försåt i de fsv. lagarnas mening som för ett mera abstrakt begrepp av överlagd avsiktlighet. Anmärkningsvärt är i varje fall att *vorsate* icke endast i Riga A och B utan även i Riga D liksom *forsat* i den fsv. rätten medför bötesfördubbling och icke som i Riga C och i Hamburg och Lybeck särskild tilläggsbot.

20. Delaktighet

I den mån delaktighet i brott blev särskilt straffbelagd i de äldsta germanska lagarna, skedde detta icke efter några enhetliga grunder.[1] Principiellt motiverade regler för gränsdragning mellan samverkan och olika former av delaktighet, som anstiftan och mer eller mindre väsentlig, fysisk eller psykisk medhjälp, kunna icke utläsas ur källorna. De i allmänhet kasuistiskt uppställda straffrättsstadgandena voro främst inriktade på att finna någon för brottet ansvarig och av denne skaffa upprättelse åt den kränkte. Delaktighetsansvaret utvecklades först efter hand vid vissa bestämda brott, ofta i form av en på olika sätt gjord begränsning av antalet personer, som kunde dragas till ansvar.

Vid delaktighetsområdets vidgning och utbildningen av straffansvaret spelades en framträdande roll av de s. k. skareförbrytelserna, en rad brott, till vilkas karakteristik det oundgängligen hörde, att de utfördes i samlad flock. Dessa delikt blevo i allmänhet skarpt avgränsade och fingo i de germanska lagarna en detaljerad utformning med särpräglad terminologi och med särskilda straff för huvudmän och särskilda för medhjälpare.

VStL:s delaktighetsbestämmelser äro föga komplicerade. Lagen tillämpar ett enhetligt delaktighetsstraff i form av en tilläggsbot på 3 mark till målsägaren, 3 mark till staden och ½ mark till fogdarna för alla dem som varit med i flock och följe vid vissa särskilt angivna brott. Den grundläggande bestämmelsen påträffas i I 34: *van dorchknyppelinghe*. Huvudmannen straffas enligt § 1 för genomprygling med en bot på 12 mark till målsägaren, 6 mark till staden och ½ mark till fogdarna. § 2 har följande lydelse.

[1] Wilda 609 f.; Brunner II 739 f.; Forsman 24 f.; K. G. Westman, Delaktighet; Gædeken 92 f.

VStL I 34: 2

vnde alle de in vlocke vnde in verde. medde wesen hebbet/ werdet se des nicht vorwunnen. so entsegghe sic en ilic. sylf derde na stades rechte. / *V* werdet se des vorwunnen. so betere en ilic deme cleghere .III. marc/. der stad .III. marc/ den vögheden ½ marc *V* Hebbet. de houedman. vnde vlocke vnde veerde des gheldes nicht so gan se in. de hechte. / also ghescreuen steit/. van in des stades hechte to settende.

Bötesföreskrifterna i I 34: 2 åberopas därefter för *vlocke vnde verde* vid dråp (I 36: 2—3; huvudmannens bot 40 + 6 + 1), vid *vorsate* (I 51: 3, 5; 12 + 6 + ½), vid hemgång (I 52: 3; 40 + 3 + ½) och vid hemfridsbrott med våldsamt utdragande ur huset (I 52: 8; 12 + 6 + ½).

Av dessa brott tillhöra åtminstone de två sistnämnda kategorier, som i äldre germansk rätt mångenstädes behandlades som skareförbrytelser.

Samma principiella behandling av delaktighet som i VStL möter i det rysk-tysk-gutniska handelsfördragsutkastet 1268/69. I § 12, som behandlar hemfridsbrott i form av våldsamt inträngande i den tyska eller gutniska handelsgården i Novgorod, stadgas dubbel bot, dvs. 20 mark silver, för huvudmannen och 1 ½ mark silver för varje delaktig.[1a]

Även för den fsv. rättens utbildning av delaktighetsansvaret ha skareförbrytelserna varit av stor betydelse och genomgått en utveckling, som kan följas i medeltidslagarna.[2] Den mlty. skarebeteckningen *vlocke vnde verde* har sin fsv. motsvarighet i uttrycken *flokk ok farunöti*, *flokk ok fylghi*.

BR innehåller ingenting om delaktighet, men MEStL meddelar bestämmelser om flock och följe ifråga om dråp och hemfridsbrott. Dråpare, som greps på bar gärning, hade enligt DrVl 1: pr liksom alla som voro tillsammans i *fluk ok farnöte* om dråpet förverkat livet. Hemfridsbrott var edsöresbrott, alla som voro med i *flok ok faranöte* hade brutit edsöret och voro förfallna till MEStL:s särskilda edsöresbot, 60 marker till målsägaren, 60 marker till konungen och 40 marker till staden eller livets förlust.[3] Samma princip möter i Eds 24, som stadgar lika hög bot — 40 marker — för var och en av de medskyldiga, om saklös fängslades, beskylld för att vara rövare.[4]

[1a] Goetz, Handelsverträge 124.

[2] Om delaktighetsansvaret i fsv. rätt, se särskilt Forsman; K. G. Westman, Delaktighet; Gædeken 105 f.

[3] MEStL Eds 1: pr, 26. Jfr även Eds 2, 7: pr: ... *alle the mædh honum waro*. Samma straffansvar drabbade även huvudman och delaktiga vid högmålsbrott, H 6, 7. Jfr även Forsman 33.

[4] Enligt Eds 21 drabbades huvudmannen och *alle the mædh honum waro* av edsöresstraff för att »binda, basta och pina» den som utan att vara överbevisad beskylldes för stöld eller annat brott. Jfr MELL Eþs 37.

Denna i MEStL tillämpade grundsats om lika ansvar för alla, som deltogo i ett brott, är emellertid — troligen under inflytande av kyrklig rättsuppfattning — nyinförd i den fsv. rätten genom edsöreslagarna.[5] Brytningen mellan edsöreslagstiftningen och äldre principer präglar landskapslagarnas stadganden om delaktighetsansvar och framträder klart ännu i landslagen.[6]

MELL Eþs 1 om hemfridsbrott överensstämmer med MEStL Eds 1: pr, och i MELL Eþs 24: pr stadgas generellt samma straff för alla som tillsammans gjorde sig skyldiga till något av de i balken uppräknade edsöresbrotten.[7] Ifråga om dråp tillämpar däremot MELL DrVl 21—22 den från landskapsrätten kända principen med *sanbane*, *haldsbane* och *raþsbane*.[8]

Flock och följe behandlas även i MELL Eþs 44: pr. Det rör sig här om överfall och rån från någons hem av *houat ællæ klöuat*, *quikt ællæ döt*, ett brott som flerstädes i nordisk rätt är känt under benämningen *bosran*, *búran*.[9] Huvudmannens straff var 40 markers och följemännens — *huar þen þær meþ var i fluk ok farunöte* — 3 markers bot till treskiftes.

Brottet hör till sin typ till skareförbrytelserna. 3-markersboten torde ha varit det för dessa normala delaktighetsstraffet under en period före edsöreslagstiftningens tid och står kvar i landskapslagarna för brott av detta slag, som ej lagts under edsöre. Samma brott med samma bot för huvudman och följesmän — jämte skadestånd av huvudmannen till målsägaren — förekommer sålunda i DL Þj 16: 4 och VmL M 25: 10, medan DL Eþs 2: pr och VmL Kg 2: pr behandla hemgång som edsöresbrott med edsöresstraff för alla delaktiga.

En likadan motsättning mellan edsöresgrundsatsen och den äldre principen med 40 markers bot för huvudmannen och 3 markers bot för flock och följe möter även i SdmL Kg 5: pr och B 21: pr samt i ÖgL Eþs 1: pr, 1, 7; 6—8 och B 8: 4; Dr 2: 1—2 och Vaþ 34: 1.[10]

GL avviker ifråga om delaktighetsansvar starkt från de svenska landskapslagarna.[11] Den gamla germanska grundsatsen att boten icke ökas, om

[5] Forsman 24 f.; Westman, Delaktighet 8; Hjärne, Lagstadganden 54 f.

[6] I sammanpressad form kommer den principiella motsättningen mellan den äldre rättsåskådningen och den nya edsöresgrundsatsen tydligt fram i UL Þ 7: 5: *J. allum soknum þa böte ængin bot. utæn þæn huwzmandær ær. at malinu. ok laghwnnin ær til. æi bötes ok merœ fore en brut æn en bot. utæn kununx eþzöri brytis.*

[7] Jfr även Eþs 2, 8: pr, 21, 22, 39: pr samt Hg 7, 8.

[8] Westman, Delaktighet. [9] Jørgensen, Hærværk 59.

[10] 40 markers bot för huvudman och 3 markers bot för flock och följe känna även den danska och den norska medeltidsrätten för en rad skareförbrytelser (P. J. Jørgensen, Hærværk 39 f.; Brandt II 58). [11] Westman, Delaktighet 50.

flere medverka till ett brott, upprätthålles (I 14: 1, 19: 1). Lagen saknar exempel på skareförbrytelser och särskild bestraffning av flock och följe. Den kan därför icke på denna punkt sammanställas med VStL.

Det mlty. uttrycket *de mede an vlocke unde an verde wesen hebben* förekommer i rättskällor över hela det hansebehärskade kustområdet från Brygge i väster till Novgorod i öster. Det ursprungliga sammanhanget med de speciella skareförbrytelserna har dock gått förlorat, och termen har fått en blekare, mera allmän betydelse av delaktighet.[12] I den tyska medeltidsrätten var delaktighet i brott alltjämt föremål för synnerligen varierande behandling. På många håll hade dock utvecklingen nått till ett mer eller mindre fullständigt likställande av huvudman och delaktiga.[13]

Ssp erbjuder ett endast torftigt material för denna fråga men har åtminstone i vissa fall tillämpat likställdhet, och detsamma gäller om Dortmunds stadsrätt.[14] De medeltida lybska rättsredaktionerna innehålla inga stadganden om delaktighet i brott, men 1400- och 1500-talskällor låta samma straff övergå medhjälpare i *vlocke vnde verde* som huvudmän.[15]

Ett äldre och mera givande material lämnar däremot hamburgrätten, vars delaktighetsbestämmelser, framför allt om de sammanställas med rigarättens, äro särskilt ägnade att belysa visbyrättens ståndpunkt. Av de stadganden i Hamburg 1270, som jämte motsvarigheterna i de senare redaktionerna närmast skola uppmärksammas, handlar XII 3 (början) om dråp[16] och XI 1 om hemfridsbrott.

---

[12] His I 118 f.; Frensdorff, Verfestung p. LXXXV f.

[13] His I 111 f.; Amira, Recht 236. [14] Friese 80 f.; Stahm 238 f.

[15] Reuter 66. Enligt en domboksnotis Stralsund 1468 blev den som var med *in vlocke unde fore* vid stråtröveri liksom huvudmannen halshuggen, och en stadsrättsuppteckning 1582 straffar vid dråp *alle de dar mede sindt, in rade unde in dade, in flocken in forde...* med döden.

Med stöd av två rättsfall ur Lybecks Niederstadtbuch år 1434 (Pauli, Mangeld nr XXVII s. 27: dråp begånget av två) och år 1457 (ibidem nr LXIV s. 38: dråp begånget av tio) vill His I 111 f. göra gällande, att då brott sonades med bot — liksom enligt den gamla germanska regeln för detta fall — endast en bot utgick, även om gärningsmännen voro flere. I de åberopade rättsfallen rör det sig emellertid om vänskaplig försoning med erläggande av en genom underhandlingar fastställd bot till målsägaren, i det förra fallet 40, i det senare fallet 70 mark penningar, varav några generella slutsatser om bestraffning av flere medskyldiga i ett brott enligt lybsk rätt knappast kunna dragas.

[16] Senare delen av Hamburg 1270 XII 3 och dess yngre motsvarigheter återge den för sachsisk rätt karakteristiska princip, enligt vilken målsägaren i såramål kunde anklaga lika många gärningsmän som det antal sår, som tillfogats honom (se His I 113; Friese 81). Bestämmelsen saknar motsvarighet i VStL och lämnas därför här ur räkningen.

Hamburg 1270 XII 3. Wor en man in desser stat dot geslagen wert

Wert bynnen desseme wicbelde en dot geslagen, alle de dar mede syn, scholen dat beteren mit eres sulues lyue na stadrechte, de des mit rechte vorwunnen werdet...

Här stadgas sålunda dödsstraff för alla delaktiga i ett dråp.[17]

Riga C X: 3, Hamburg-Rigarätten, återger oförändrat Hamburg 1270 XII 3. En annan ståndpunkt intar däremot Riga D.

Riga D IX 7. Van vlocke unde van verde.

So welic man an vlocke vnde an verde, dar en dotslach schůt ofte en mort, gewesen heft, vnde mach men ene des vorwinnen, dat sal he beteren tegen de vrůnt mit iij mr. sůluers vnde tegen de stat mit j mr. sůluers; vnde mach man ene nicht vorwinnen, mit dren man eden, de erlike besetene lůde sin, mach he des vntgan.

Principiellt överensstämmer härmed fullständigt den äldre Riga B II 8: *Van denne, de myt sin in flot vnd vure.* Delaktighetsboten är här fixerad till 3 mark silver till fränderna och 3 mark penningar till staden.[18]

Även den äldsta rigarätten A 3 har vid uppsåtligt dödande, då huvudmannen har att erlägga dubbel mansbot till målsägaren och 6 mark till staden, en lägre delaktighetsbot på respektive 12 och 3 mark.

Ifråga om delaktighet vid dråp står alltså den äkta rigarätten gentemot hamburgrätten klart på samma linje som visbyrätten.

Om hemfriden handlar som nämnt en annan artikel i Hamburg 1270.

Hamburg 1270 XI 1. Wat eyn vorsat sy

So wor en man mit beradeneme mode vnde mit beladenen vrunden an des anderen were geit, vnde ene sleit, wert he in der were beholden, he schal it beteren mit sines sulues halse.

Kumpt he auer ute der were, vnde wert he des vorwunnen, he schal beteren en gancz vorsat, vnde vor den husvrede X mark suluers to der stad kore, vnde deme manne den broke, na deme dat he schut, vnde alle de mit eme sint er iewelik also vele...

Artikelns första moment straffar med döden den som blev gripen på bar gärning vid hemfridsbrott. Särskild straffbestämmelse för de uttryckligen

[17] Hamburg 1270 XII 3 motsvaras direkt av 1292 P 3 och 1497 O 6. John (197 f.) ifrågasätter med anledning av en motsättning mellan 1497 O 6 och O 7, om icke 1270 XII 3 här måste avse verkliga medgärningsmän. Nämnda motsättning har redan påpekats i Langenbecks gloss. Av denna kommentar framgår att 1497 O 7 måste uppfattas som en under inflytande av den kanoniska rättens mera nyanserat utformade regler för fastställande av delaktighetsansvar nytillkommen artikel. Något stöd för en tolkning av den ursprungliga hamburgrätten i 1270 XII 3 i den av John föreslagna riktningen kan sålunda icke hämtas härifrån. Jfr även John 204 f. samt His I 114 n. 1, 138 med n. 3.

[18] Jfr även Riga B II 23: dråp i hemfrid, med 3 + 1 mark silver för delaktig.

förutsatta medhjälparna saknas. Troligen ha dessa, om de grepos, drabbats av samma straff som huvudmannen. Andra momentet behandlar det fallet, att gärningsmännen lyckades komma undan ur den överfallnes hus, och stadgar lika hög bot för delaktiga som för huvudman.[19]

Hemfridsbrott behandlas i Riga C IX 1, som fullständigt överensstämmer med Hamburg 1270 XI 1. Riga D IX 8: *Van husvrede* avviker. I § 3 föreskrives en särskild, lägre bot för delaktighet.

Riga D IX 8: 3

Vnde iewelic de met eme an vlocke vnde an verde ghewesen heuet, de sal beteren der stat iij mr. sůluers, den men vorwinnen mach mit den naburen.

Riga B I ägnar kapitlen 24—28 åt en ganska utförlig och detaljerad behandling av olika slags hemfridsbrott med skilda straff för huvudmannen och de delaktiga. Vid misshandel utan sår (24) är huvudmannens — *hoffetmann* — bot 40 mark penningar till målsägaren och 6 mark penningar till staden, varje medhjälpares — *hulpere, ffolgere* — bot respektive 6 och 3 mark penningar. Vid misshandel med sår (25) fördubblades nämnda böter. Misshandel som resulterar i invaliditet (26) — *vnde eme lemeth an jenygen leden* — straffas för huvudmannen med 10 mark silver till målsägaren och 3 mark silver till staden, för medhjälpare med 2 mark silver till målsägaren och lika mycket till staden.

Även vid misshandel inför rätta stadgar hamburgrätten (1270 IX 1, 1292 M 1, 1497 M 3) liksom Riga C VII 1 lika hög bot för alla *de dar mede wesen hebbet*. Direkta motsvarigheter saknas i de andra rigarättsredaktionerna.

Riga B I 11 utkräver delaktighetsansvar även vid uppsåtligt tillfogat sår eller slag utanför hemfrid. Huvudmannen bötade 5 m. s. till målsägaren och 6 m. p. till staden, var och en av medhjälparna — *medehulper* — 2 m. s. till målsägaren och 3 m. p. till staden. Redaktionen B II 10, som har samma straffsatser, använder om de delaktiga uttrycket *in flot vnd in vure hebbenn mede gewesenn.*

I ännu ett specialfall av såramål stadgar Riga B särskilt delaktighetsansvar, nämligen ifråga om avhuggen näsa eller utstucket öga. Huvudmannens bot var i detta fall 10 + 3 m. s., varje medhjälpares enligt B I 21 1 m. s., enligt B II 61 1 m. s. till målsägaren och lika mycket till staden. Motsvarande stadganden i Riga A 7 och D IX 15 sakna delaktighetsbestämmelser.

Anmärkningsvärt är att delaktighetsboten enligt Riga D utgick endast

[19] Jfr 1292 L 1, 1497 N 1.

till staden men enligt Riga B till både målsägaren och staden. Ifråga om själva grundprincipen med en lägre tilläggsbot för delaktig överensstämma emellertid även i dessa fall Riga B och D inbördes och med visbyrätten gentemot Riga C och hamburgrätten.[20]

I såväl tysk som svensk medeltidsrätt gick utvecklingen tydligt fram emot att utkräva samma ansvar av delaktig som av huvudman i brott. På denna ståndpunkt stod hamburgrätten redan i den äldsta redaktionen. I den fsv. rätten innebar edsöreslagstiftningen ett genombrott av principen om delaktigs lika straffbarhet med huvudman. Ännu i MELL kvarstod dock liksom i landskapslagarna utanför edsöresområdet en del fall med 40 markers bot för huvudman och 3 markers bot för flock och följe, vilka böter voro karakteristiska för bestraffningen av skareförbrytelser på ett äldre skede i den nordiska rätten.

Det är denna princip och dessa bötesbelopp, som VStL begagnar vid fördelningen av ansvaret mellan huvudman och delaktiga i några särskilt angivna brott. VStL visar alltså här samband med fsv. rätt på ett utvecklingsstadium före edsöreslagstiftningens tid.

Rättsutvecklingen i Riga avslöjar på denna punkt stark motsättning mellan hamburgrätt och äkta rigarätt. Den senare visar klar anknytning till visbyrätt. Tillsammans med den äkta rigarätten företer VStL här ett konservativt drag såväl gentemot de mera avancerade tyska stadsrätterna som i jämförelse med vissa delar av den genom edsöreslagstiftningen omformade svenska medeltidsrätten.

STRAFFSYSTEM

21. Inledning

Straffsystemet i den äldsta germanska rätten, då denna börjat höja sig över självhämndens nivå, byggde på dödsstraff, fredlöshet och böter.[1] Med

---

[20] Schulenburg (26 f.), som icke framhäver motsättningen mellan Hamburg-Rigarätten och de övriga rättsredaktionerna, ansluter sig ifråga om Riga C X 3 till Johns ovan s. 200 n. 17 anförda tolkningsmöjlighet och söker ge en enhetlig skildring av rigarättens delaktighetsbestämmelser, byggd på en skillnad mellan *Mittäterschaft* och *Beihilfe*, som är möjlig att upprätthålla endast med hjälp av nämnda tolkning.

[1] Brunner I §§ 22, 23; II § 132; Amira, Recht §§ 77—81. Enligt Amiras uppfattning stodo i den äldsta germanska rätten två straffsystem sida vid sida, nämligen ett sakralt med dödsstraff i form av offerdöd för vissa kvalificerade brott och ett profant

livets förlust bestraffades vissa svårare brott, om gärningsmannen gripits.[2] I annat fall blev han fredlös. Fredlöshet drabbade även den som gjort sig skyldig till icke dödsstraffbelagt brott och undandrog sig att sona detta med böter. Dödsstraff och fredlöshet utgjorde sålunda de krafter, som väsentligen uppehöllo och drevo straffsystemet. Allteftersom den offentliga makten växte i styrka och effektivitet, trängdes under den följande utvecklingen fredlösheten tillbaka och kompletterades med eller avlöstes av andra direkt verkande straffarter — jämte en utsträckt användning av dödsstraff främst kroppsstraff, skamstraff och frihetsstraff.

Kroppsstraffen, som i äldre germansk rätt så gott som uteslutande tillgripits mot ofria, fingo under medeltiden en allt vidare spridning.[3] I stor utsträckning kommo de på kontinenten till användning i den speciallagstiftning av skilda slag, som hade till uppgift att inskränka fejd och laglöshet samt skapa personligt, temporärt eller lokalt fridsskydd. Såväl gudsfreder och landsfreder som stadsrätter hotade både med dödsstraff och olika stympningsstraff. Åtminstone från 1100-talets mitt var handens förlust ett mycket vanligt straff för särskilt sår och avhugg i de tyska städerna.[4] I konkurrens med detta »normalstraff» uppträdde från ungefär samma tid vid dessa brott på vissa håll talionstraff.[5]

Skamstraff och frihetsstraff i olika former förekommo under äldre tid blott i enstaka fall men fingo under senare delen av medeltiden, särskilt i stadslagstiftningen, allt större betydelse.[6]

I VStL ha vissa grövre brott belagts med dödsstraff, och mindre stöld måste sonas med skamstraff eller kroppsstraff i förening med förvisning. För övrigt är straffsystemet dubbelt. Det bygger på böter, som skulle utgå med ett vid varje brott exakt fixerat penningbelopp. Om boten icke kunde erläggas, tillgreps i stället ett för varje särskilt fall fastställt subsidiärstraff i form av kroppsstraff, skamstraff eller fängelse.

De komparativa detaljstudierna av straffsystemet i VStL skola börja med

---

med fredlöshet som påföljd för vanliga fridsbrott. Efter övergången till kristendomen upplöstes denna dubbelhet, och dödsstraffet, som aldrig helt försvann men berövades sin sakrala karaktär, trängdes till en början tillbaka samt ersattes av fredlöshet och andra straffarter. Se särskilt Recht 240 med n. 1. Jfr även Zweck und Mittel 57 f.

[2] Om dödsstraffen i gammal germansk rätt, se Amira, Todesstrafen, och Ström, som bl. a. vänder sig mot Amiras sakrala dödsstraffsteori. Jfr dock härmed Strömbäck.

[3] Brunner II § 135. Kroppsstraffens ålder och ursprung i germansk rätt äro icke till fullo utredda. Enligt en mening (Brunner) böra de härledas ur fredlösheten, enligt en annan (Amira) ur dödsstraffet. Se Brunner II 763 f. med n. 3.

[4] His I 510 f.

[5] His I 371 f.

[6] Brunner II 772 f.; His I §§ 24, 25.

bötesstraffet och med skildringen av detta som bakgrund fortsätta med de övriga inom rättskretsen begagnade straffarterna: dödsstraff, kroppsstraff, skamstraff, fredlöshet och förvisning samt fängelse.

22. Bötesstraff

I VStL:s penningsystem begagnas de nordiska räkneenheterna mark, öre, örtug — *artich* — och penning.[1] En vanlig enhet är dessutom *verding* för en fjärdedels mark.[2] Värdeangivelserna i lagen göras såväl i mark guld som i mark silver och mark penningar.

I guld uttryckes ett i IV 1 1 stadgat skadestånd på 10 mark för bruten trolovning. Med mark silver bestämmes värdegränsen för dödsstraffbelagd rymning med annans gods (II 5: pr, 1; 6: pr), minimikapitalen för rätt att etablera sig som självständig utövare av olika yrken (II 34: pr — *marcas argenti*), högsta medgivna värde på bröllopsgåvor (IV 1 9) samt vissa värdegränser vid värjemålsed rörande gods eller penningar (II 52 — add).

Böter uttryckta i mark silver förekomma endast i II 32: 1. Här stadgas skyldighet att utföra rådets uppdrag vid ett vite av 10, 20 eller 50 mark

---

[1] Om penning- och myntväsen på Gotland, se utförligast Haubergs numera dock föråldrade utredning samt senast Thordemans Mynt. Beträffande antalet penningar, som på Gotland räknades på örtugen, ha olika meningar uttalats i litteraturen. Schlyter har i glossariet till GL uppgivit, att antalet liksom i Svealand var 8, och även Pipping satte i sin ordbok penningen till ⅛ örtug. Hildebrand (Medeltiden I 893) antog, att det gick 12 penningar på örtugen, Hauberg (a. a. 7) att man först räknade med 16 och senare med 8 penningar. Thordeman framhåller (a. a. 17), att man icke vet, vilken penningräkning som följdes på Gotland, men anser det sannolikt, att man räknade 192 penningar på marken, dvs. 8 på örtugen. Wennström uppger (Brott 15) utan närmare motivering, att enligt GL »1 örtug var lika med 8 och t. o. m. 10 penningar».

Direkt uppgift om räkningen saknas såväl i GL som i VStL, men material till frågans belysning lämnas i VStL I 5. Här fastställas de avgifter, som dels på land och dels i hamnen av stadens borgare eller gäster skulle erläggas till fogdarnas eller rådets tjänare, för att dessa skulle stämma någon inför fogderätten eller rådet. Dessa stämningsavgifter visa en jämnt stigande progression, som från 4 över 6 och 8 penningar direkt avslutas med 1 örtug. Härav framgår obestridligen att en örtug enligt VStL måste ha varit mera än 8 penningar. Då avgifterna i seriens början för varje led stiga med 2 penningar, talar sannolikheten för att samma stigning tillämpades även vid sista ledet och att man i Visby på stadslagens tid räknade 10 penningar på örtugen som i Danmark och Norge. (Annan tolkning av progressionen i VStL I 5 i detta avseende hos Hildebrand a. a. 893 n. 4.)

[2] I ett enstaka fall, nämligen ifråga om hisspengar för tygpackar, räknas i engelska penningar och halvpenningar (III III 7; jfr ovan s. 135 samt Kiesselbach, Grundlage 72 f.).

silver. Vanligen angivas böterna blott i mark, varvid emellertid penningar underförstås. Detta framgår tydligt av några bötesbestämmelser för överträdelse av reglerna för vinhandel[3] och för brott mot lyxförbud[4], där för inbördes likvärdiga förseelser stadgas i förra fallet 12, i senare fallet 6 marks bot, uttryckt än i enbart mark och än i mark penningar.

Relationen mellan mark silver och mark penningar kan utläsas ur lagens bestämmelser om värdegränserna för dödsstraffbelagd stöld. Enligt I 57: 2—3 hade den som stal till ett värde av minst 2 mark penningar förverkat livet.[5] I bok II (5: pr, 1; 6: pr, 2) behandlas några fall av rymning med annans gods. Dessa bestraffades med livets förlust, under förutsättning att godsets värde uppgick till minst ½ mark silver. Då det i II 6: 2 uttryckligen säges, att hemligt bortförande av gods är lika med stöld[6], måste värdegränserna för dödsstraff i dessa fall vara lika. Av jämförelsen framgår alltså att 4 mark penningar i VStL motsvarade 1 mark silver.

VStL:s böter bestodo i regel i kombinationer av privat och offentlig bot, där jämte målsägaren såväl staden som fogdarna voro bötesmottagare. Formeln lyder t. ex. som i I 19: *de betere deme cleghere .XL. marc.* | *der stad .VI. marc* |. *den vögheden .½. marc.* Jämte *beteren* användes även verbet *böten, boten* och substantivet *bote.*

Böterna till staden voro antingen 6 eller 3 mark.[7] Fogdeböterna uppgingo i tre fall till 1 mark[8] men voro eljest genomgående ½ mark. Målsägareboten växlade efter en mycket omfattande skala. Den tillhörde antingen decimalserien med beloppen 40, 20 och 10 mark eller en duodecimalserie uppbyggd på tretalet med beloppen 36, 24, 12, 6 och 3 mark. Följande kombinationer förekomma sålunda:

40 + 6 + 1	36 + 6 + ½
40 + 6 + ½	24 + 6 + ½
40 + 3 + ½	12 + 6 + ½
20 + 6 + ½	12 + 3 + ½
20 + 3 + ½	6 + 6 + ½
10 + 3 + ½	6 + 3 + ½
	3 + 3 + ½

[3] II 38, 39, 40, 43. Jfr även II 34: pr, där efter en lång uppräkning av silvervärden för olika yrkesutövares grundkapital stadgas 3 och 12 marks bot för öltapperska, som första, andra eller tredje resan icke ger fullt mått.

[4] IV 1 6, 9, 13, 16—19, 21.

[5] Se närmare härom nedan s. 341.

[6] II 6: 2: *Gud hemeliken vntuord. is ghelik dyfte. na deme dat id grod. öder clene is.*

[7] I två fall i kombination med annan bot 2 marker (I 25: 3, 29: 2).

[8] I 9: pr, 36: 2 (mansbot); I 11: pr (kast i sjön från långa bryggan).

Mansboten för fri man är i VStL 40 + 6 + ½ mark (I 9: pr). Målsägareboten i decimalserien utgår alltså med hel, halv eller fjärdedels mansbot. I duodecimalserien belöper den sig till 3 mark eller multiplar av detta belopp. Anmärkningsvärt är att den offentliga boten icke genomgående är direkt proportionell mot målsägareboten.

I ett fall var målsägareboten icke fixerad, nämligen vid bar gärning i våldtäkt. Här stadgas dödsstraff, vilket dock kunde avlösas med böter till målsägaren efter dennes gottfinnande samt till staden med 6 mark och till fogdarna med ½ mark (I 45: pr).

Böter till målsägare och stad utan fogdebot stadgas med 3 + 3 mark för avhugg av pekfinger, långfinger och motsvarande tår samt med 2 + 2 mark för avhugg av ringfinger, lillfinger och motsvarande tår. Dessa böter voro emellertid förenade med en fullsårsbot på 6 + 3 + ½ mark, och i totalboten ingick alltså även en fogdebot (I 25: 3, 29: 1—2).

Enbart till målsägare och stad med 3 mark till vardera utgingo däremot böterna för att utan skadegörelse draga svärd eller kniv mot någon (I 32: 2).

Närmast som skadestånd framstå en del tilläggsböter för lyte till målsägaren ensam utöver den kombinationsbot, som skulle erläggas för själva kroppslesionen: 40 mark för dövhet eller vansinne efter misshandel (I 15: 1), 20 mark för sned eller förvriden mun efter misshandel (I 20: 2), 3 mark för vanställande ärr i huvudet (I 15: 7), 2 mark eller 1 mark för utslagen tand allt efter dess plats (I 21: pr).

Privatbot utan förening med offentlig bot förekommer för övrigt icke i VStL, men böter enbart till staden äro vanliga. De tillhöra såväl decimal- som duodecimalserien med beloppen 40 mark, 12 mark, 6 mark och 3 mark. Till staden utgingo även en rad lägre böter med belopp som 1 ½, 1 och ¼ mark samt 3, 2, 1 och ½ öre.

Av särskilt intresse för ett studium av bötessystemets struktur äro kapitlen I 25 och 28, som behandla avhugg av händer och fingrar samt av fötter och tår. Såsom närmare utvecklas nedan s. 300 f. framträder här en brytning mellan två olika principer. För de svårare stympningsfallen, hel hand eller fot, tumme eller stortå och vissa finger- eller tåkombinationer, grundas böterna på mansboten och uppgå till hälften eller fjärdedelen av denna. För avhugg av övriga fingrar och tår eller finger- och tåleder erlades däremot kombinationer av fullsårsbot och lytesböter, som icke tillhöra decimalsystemet. På grund av principen att dessa lägre lytesböter kombinerades med sårabot, medan de högre på mansboten grundade fingo ersätta både sår och lyte, uppstod på gränsområdet en påfallande inadvertens. För avhugg av tumme eller stortå utgick nämligen en fjärdedels mansbot, dvs. 10 + 3 + ½ mark. För avhugg av en led på tumme eller stortå stadgades

emellertid dels halv tum- eller stortåbot och dels en fullsårsbot, som uppgick till 6 + 3 + ½ mark, dvs. målsägareandelen för en tum- eller stortåled blev faktiskt något större än för hel tumme eller stortå.

Detta förhållande kan icke gärna vara ursprungligt utan måste bero på en under något utvecklingsstadium företagen åtminstone partiell omreglering av bötessummorna.

Bötessystemet är en av de få punkter, där jämförelsevis goda möjligheter finnas att åtminstone indirekt belysa äldre stadier av visbyrätt än det, som representeras av VStL. Material härtill erbjudes nämligen icke endast av fragmenten *R* och *Wo* utan även av handelstraktaterna.

Innehållet i fragmentet *R* är familjerättsligt med endast få bötesbestämmelser. Bortsett från de 10 mark guld, som i *R* 2 stadgas för brutet äktenskapslöfte, gälla böterna överträdelse av lyxförbud vid bröllops- och barndopsfestligheter. Enligt § 3 voro dessa böter ½ mark guld, men eljes angivas de genomgående till ½ mark silver (*R* 8, 9, 15).[9] En bot på ¼ mark stadgas vidare för den som objuden infann sig dagen efter ett bröllop (*R* 9).

De 10 marken i *R* 2 ha säkerligen utgjort privatbot[10], men de övriga böterna — om fjärdedelsmarken i § 9 kan möjligen tvekan råda — måste ha varit offentliga, ehuru ingen bötesmottagare direkt nämnes. Även enligt VStL skulle vid trolovning en ömsesidig borgen på 10 mark guld ställas mot löftesbrott (IV 1 1). Det bötesansvar som stadgas för jämförbara brott mot lyxförordningar är emellertid här genomgående 6 mark penningar (IV 1 6, 9, 13, 17, 18, 19, 21). Som bötesmottagare nämnes i ett par fall uttryckligen rådet.

Det lilla straffrättsfragmentet *Wo* utgör väsentligen en bötestaxa för kroppslesioner. Några föreskrifter om bötesdelning eller bötesmottagare finnas icke. Böterna betecknas på ett par ställen som full mansbot (*Wo* 1: dövhet eller vansinne efter misshandel) eller halv (mans)bot (*Wo* 4: utstucket öga; *Wo* 5: förvriden mun efter misshandel) och på ett ställe som tveböte (*Wo* 1: benlösning ur sår), vilket i sammanhanget måste betyda dubbel sårbot.

De numeriskt angivna böterna uttryckas i mark silver. Följande belopp

[9] Lyxinskränkningarna gälla i § 3 antalet bröllopsgäster, i § 8 bröllopsgåvorna, i § 9 fest dagen efter bröllopet och i § 15 barndopsfest utöver själva dopdagen. Då förseelserna till art och grad knappast äro så olikartade, att de synas kunna motivera den stora skillnaden i bötesbeloppet, kan det ifrågasättas, om icke beteckningen guld i § 3 kommit in felaktigt för silver. I VStL, där lyxbestämmelserna i många hänseenden ändrats och uppmjukats, beräknas böterna, om för många bröllopsgäster inbjudits, efter ⅛ mark för varje överskjutande fat (*scotel*, IV 1: 13).

[10] Jfr Schlüter, Bruchstücke 535 n. 1.

förekomma: 10 m. s. (*Wo* 4: avhugg av båda öronen; *Wo* 6: samtliga tänder utslagna; *Wo* 8: utskuren tunga), 5 m. s. (*Wo* 4: avhugg av ett öra), 2 ½ m. s. eller 10 *verdinge* (*Wo* 7: avhuggen läppe) samt 1 ½ m. s. (*Wo* 2: vanställande sår i ansiktet och dito ärr; *Wo* 3: avslitet hår; *Wo* 5: ituslaget käkben; *Wo* 6: tandutslagning).[11]

Med tillämpning av samma relation mellan silver och penningar som i VStL och de ryska handelstraktaterna[12] får man i *Wo* dels en med mansboten sammanhängande decimalserie på 40, 20, 10 mark, vilken användes vid invalidisering, samt dels en därav oberoende dubbel och enkel sårbot på 12 och 6 mark.

Av handelstraktaterna innehåller Artlenburgfördraget en enda bötesbestämmelse men av central betydelse, nämligen en mansbot. Enligt fördraget skulle dråp på gotlänning i en stad, där av hertigen besvuren frid rådde, straffas med döden.[13] Om en gotlänning däremot blev dräpt under fram- eller återresa på en icke särskilt fridsskyddad dag, skulle dråpet sonas med en bot på 40 mark i den landsdels mynt, där dråpet begåtts.[14]

Utan närmare ställningstagande till problemet om Artlenburgfördragets innebörd som helhet[15] skall här endast konstateras, att fördraget, som generellt förutsätter ömsesidighet mellan tyskar och gotlänningar vid bestämmelsernas tillämpning, stadgar en mansbot på 40 mark för resande gotlänning. Dessa 40 mark skulle utgå i den landsdels mynt, där dråpet begåtts, utan att någon fast relation till silver angives, och botens faktiska värde kunde således tydligen växla. Vidare skall framhållas att GL:s mansbot för icke-gotlänning enligt I 15: pr uppgick till 10 mark silver eller enligt den i lagen rådande relationen mellan silver och penningar till 40 mark penningar.[16]

---

[11] De i *Wo* 6 för utslagna tänder fixerade beloppen 1 och 1 ½ *verding* äro sekundärt konstruerade för att kunna gå upp i en totalsumma av 10 mark silver. Se Schlüter, Bruchstücke 532 f. Jfr även nedan s. 306.

[12] Se nedan s. 209.

[13] UHL nr 48 s. 69: *Item si quis Gutorum in quibuscumque civitatibus nostris, ubi pacem sub iure iurando firmavimus, peremptus fuerit, capitis sentencia reus ille puniatur.*

[14] Ibid.: *Similiter autem quicumque Gutensium in itinere eundo vel redeundo in die non legitimo occisus fuerit, peremptor cum heredibus et cognatis occisi XL marcis monete illius provincie, in qua nefas perpetratum est, componat.*

[15] Jfr ovan s. 23.

[16] Jfr nedan s. 217. HW ha i kommentaren till GL (IV p. LXXXI) framhållit, att Artlenburgfördragets 40-marksbot icke överensstämmer med sachsisk utan med nordisk rätt. Om motsättningen mellan dödsstraff för dråp inom och bötesstraff för dråp utom stadsmurarna i tysk 1100-talsrätt, se His I 22. En till tiden och rummet särskilt näraliggande parallell i detta avseende erbjuder stadsrätten för Medebach år 1165 (Keutgen nr 141 §§ 5, 8).

Den äldsta bevarade av de ryska handelstraktaterna, novgorodfördraget av år 1189, innehåller en del ömsesidiga straffrättsliga bestämmelser, huvudsakligen om dråp, kroppslesioner och kvinnofridsbrott.[17] De häri stadgade straffen utgöras av böter.

Mansboten för en köpman fastställdes till 10 grivnor silver (1189 nr 3). Dubbel bot, 20 grivnor silver, utgick för vissa särskilt privilegierade personkategorier (1189 nr 2, nr 15). Omräknade i penningar — enligt fördragets terminologi i grivnor gamla kunor — utgjorde dessa mansböter 40 och 80 grivnor.[18]

En bot på 40 grivnor gamla kunor till fursten och lika mycket till målsägaren stadgas vidare för att våldföra en fri mans hustru eller dotter (1189 nr 7).[19]

De övriga förekommande böterna uttryckas likaledes i penningar. Beloppen tillhöra emellertid här en duodecimalserie, uppbyggd på tretalet. För att binda någon utan laga skäl var sålunda boten 12, för att såra någon 6 och för att knuffa någon eller riva sönder manteln 3 grivnor gamla kunor (1189 nr 4—6).

Slutligen stadgas 6 gamla grivnor i bot för att slå av en främmande kvinna huvudbonaden, så att håret blottades (1189 nr 8), och 1 grivna (troligen silver) för våldtäktsförsök mot trälinna (1189 nr 14).

De senare novgorodfördragen 1259 samt 1268/69[20] räkna likaledes med en enkel och dubbel mansbot på 10 och 20 grivnor eller mark silver och en sårbot på 1 ½ mark silver (1259 nr 3, 1268/69 nr 19, 20). Även i andra sammanhang stadgas här böter på nyssnämnda belopp.[21]

Smolensktraktaten 1229 är något utförligare ifråga om straffrätten.[22] Bestämmelserna sägas uttryckligen vara ömsesidiga.[23] Böterna angivas även här omväxlande i silver och penningar. Relationen fastställes i själva traktaten till 1:4. I § 1 heter det, att om någon dräpte en fri man skulle han

[17] Goetz, Handelsverträge 15 f.

[18] Om den gamla ryska penningräkningen, se Goetz, Handelsverträge, 30 f. n. 2. Ryska *kuna* egentligen = mårdskinn.

[19] Goetz framhåller, Handelsverträge 38, att denna bestämmelse är den enda i 1189 års fördrag, där både privat och offentlig bot angives, samt anser sig böra draga den slutsatsen att även i övriga fall på samma sätt en lika hög offentlig som privat bot utgick (jfr 71).

[20] Goetz, Handelsverträge 72 f., 90 f.

[21] 1268/69 nr 3, 12, 13. Vidare förekomma böter på 2 ½ m. s. (dråp på träl, 1268/69 nr 19), ¾ eller ½ m. s. (örfil, 1268/69 nr 21), ½ m. s. (sår på träl 1268/69 nr 20) och 2 m. p. (lägsta värdeklassen stöld, 1268/69 nr 3).

[22] Goetz, Handelsverträge 231 f.

[23] »Samma rätt har en ryss i Riga och på gotländska kusten» eller något liknande uttryck upprepas med enformig regelbundenhet genom hela fördraget.

erlägga i bot 10 grivnor silver, vartill den s. k. rigarecensionen fogar anmärkningen: »och för varje grivna silver 4 grivnor kunor eller penningar» (1229 nr 1).

Direkt på mansboten grundas en invalidiseringsbot, som icke har någon motsvarighet i novgorodfördragen. För utstucket öga, avhuggen hand eller fot eller annan lem bötas nämligen 5 grivnor silver, dvs. 20 grivnor penningar eller halv mansbot (1229 nr 2).

Full mansbot utgick för hor, om någon påträffade en annan hos sin hustru, och halv mansbot[24] för våldförande av förut oberyktad fri kvinna (1229 nr 11—12).

Böterna för kroppslesioner tillhöra eljest omräknade i penningar duodecimalserien. För utslagen tand utgick 12 (1229 nr 2), för blodsår 6 (1229 nr 3) och för örfil 3 grivnor penningar (1229 nr 3). 12 grivnor penningar var även liksom i novgorodtraktaten boten för att utan laga skäl binda någon (1229 nr 13).

För övrigt stadgas även ett par böter på 1 grivna silver eller 4 grivnor penningar, nämligen för att dräpa träl eller våldföra trälinna eller tidigare beryktad kvinna (1229 nr 1, nr 12). I grivna penningar var slutligen enligt rigarecensionen boten för att slå träl (1229 nr 1 not c).

Smolensktraktaten 1250[25] uppvisar samma bötessystem, och med några smärre modifikationer överensstämma även bötessatserna. Liksom i novgorodfördragen stadgas 1250 dubbel mansbot på 20 grivnor silver för vissa privilegierade kategorier (1250 nr 2, 3, 21)[26] och full mansbot för våld mot förut oberyktad kvinna (1250 nr 23). För blodvite och slag i ansiktet har boten här höjts till 3 grivnor silver (1250 nr 5). Samma bot utgick för att dra någon i skägget, om det icke var en furstlig förtroendeman, då boten steg till 5 grivnor silver (1250 nr 19).

Rent numeriskt dominera sålunda tydligt två bötesserier i handelsfördragen. Den ena utgör en med mansboten 40 mark sammanhängande decimalserie, den andra en duodecimalserie med beloppen 3, 6 och 12 mark.

Såsom tidigare i annat sammanhang framhållits kunna handelsfördragens bestämmelser tänkas vara präglade icke enbart av den gutnisk-tyska utan även av den ryska partens rättsidéer. Till sist skall därför handelsfördragens bötessystem i korthet jämföras med den ryska medeltidsrättens.[27]

[24] Om motsättningen till novgorodfördragen och smolenskfördraget 1250 samt försöken att förklara denna, se Goetz, Handelsverträge 257 f.

[25] Goetz, Handelsverträge 305 f. [26] Jfr 1229 nr 3 not c.

[27] Problemet om bötessummornas karaktär av privat eller offentlig bot i pravdorna kan lika litet som ifråga om handelstraktaterna (se ovan s. 209 n. 19) här upptagas till behandling. Goetz anser, att alla böter i den korta pravdans första del äro privatböter

I den äldsta av de ryska rättsredaktionerna, den egentliga s. k. Jaroslavs pravda, dvs. kärnpartiet i den korta pravdan[28], uppgick mansboten till 40 grivnor (I 1 — Goetz I 2, 3), och samma bot utgick för invalidisering genom avhugg av hand (I 5 — Goetz I 9). Bortsett från en bot på en grivna för att draga svärd mot någon (I 9 — Goetz I 12) förekomma vidare här endast 3-grivnorsböter och 12-grivnorsböter.[29] 3-grivnorsboten var normalbot för enkel kroppslesion och 12-grivnorsboten för svårare eller särskilt ärekränkande lesion.[30]

I Jaroslavs söners pravda — det i den korta pravdan ingående supplementet, som omfattar §§ 19—43 (Goetz II 1—25) — stadgas en mansbot på 80 grivnor för olika furstliga förtroendemän (I 19, 22, 23 — Goetz II 1, 4, 5). Jämte böter på 3 och 12 grivnor förekomma här vidare 5-grivnorsböter samt en rad varierande belopp, uttryckta förutom i grivna också i *kuna* och den lägre värdeenheten *rězana*.[31]

Även i den utvidgade pravdan förekomma dylika varierande, i olika enheter uttryckta belopp. Bötessystemet domineras emellertid här liksom i den korta pravdan fullständigt av bötessummorna 80, 40, 20 och 5 samt 12 och 3 grivnor. Såväl ifråga om mansbotens storlek som de begagnade bötesbeloppen i allmänhet visar alltså den äldsta ryska rätten rent numeriskt sett betydande överensstämmelse med handelsfördragen.

Ett studium av bötessystemet i VStL mot bakgrunden av det material, som erbjudes av fragmenten och handelstraktaterna, ger alltså följande resultat.

VStL:s böteskombinationer, bestående av särskilt fixerade belopp till målsägaren, till staden och till fogdarna, ha inga direkta motsvarigheter i det äldre materialet. På grund av den oklarhet, som på många väsentliga punkter i detta råder beträffande de särskilda böternas karaktär, kan frågan om förhållandet mellan offentlig och privat bot på äldre stadier av visbyrätt icke belysas härur.

---

men att dessa genom Vladimirs reform (se ovan s. 25 n. 18) förvandlats till offentliga i senare delen av den korta pravdan och i den utvidgade pravdan. Jämte de offentliga böterna utgick alltjämt — ofta utan att vara direkt utsagt — även böter till målsägaren. Goetz mening har emellertid icke accepterats i den ryska vetenskapliga litteraturen, där frågan är omstridd. Den kräver i allmänhet en ingående undersökning för varje särskilt fall. Liksom vid handelstraktaterna avses emellertid i detta sammanhang endast att visa upp parallellismen i bötesseriernas rent numeriska konstruktion.

[28] Se närmare härom ovan s. 24 f.

[29] I 2, 7, 10—13, 15 — Goetz I 6, 11, 13, 15—17, 20; I 3, 4, 8, 17 — Goetz I 7, 8, 11, 22.

[30] Jfr översikten hos Goetz, Recht 92.

[31] *Rězana* betyder egentligen ett avskuret stycke skinn (Sreznevskij, Pavlovskij).

Målsägareboten, som utgör grundboten i VStL:s böteskombinationer, visar däremot rent numeriskt stor likhet med bötessummorna såväl i fragmenten som i handelstraktaterna. Mansbotens grundbelopp — 40 mark penningar — är sålunda detsamma ända från Artlenburgfördraget genom de ryska handelsfördragen och fragmentet *Wo* fram till VStL. Numeriskt sett föreligger likaledes genomgående i detta material samma motsättning som i VStL mellan en från 40-talet utgående decimalserie och en på 3-talet uppbyggd duodecimalserie.

I de fornsvenska lagarna angivas böterna i allmänhet i vissa bestämda, enhetliga belopp. Dessa kunde såsom ensaksböter utgöra antingen privat eller offentlig bot men omfattade i regel bådadera och voro avsedda att skiftas. Exempel på andra delningsprinciper förekomma visserligen, men normalfallet är treskifte i lika delar mellan målsägare, konung och rättssamfund.[32]

Bland de mycket varierande bötessummorna, vilka svårligen kunna restlöst infogas i enhetliga system, framträda dock tydligt två huvudserier, den ena uppbyggd med 3-markersbeloppet som grundval, den andra med 40-markersboten som kärna.[33] 40-markersserien uppfattas allmänt som yngre

[32] Björling 96 f. Jfr Lehmann, Königsfriede 52. Denna kvotdelning är karakteristisk för svensk rätt (Hemmer, Straffutmätning 71). Offentlig bot förekom i form av bråkdelar av en totalbot bland franker (⅓) och langobarder (½) men utgick i regel bland germanerna såsom ett särskilt fixerat belopp, fridsbot, vid sidan av målsägareboten (Wilda 438 f.; Brunner II 806 f.; jfr även Hemmer, Straffutmätning 74 n. 7).

[33] Enligt den på Wilda återgående uppfattningen av de germanska lagarnas bötessystematik kunna bötessummorna hänföras till två olika serier, vilka utgå, den ena från mansboten, den andra från ett därifrån skilt belopp, en grundbot. Genom division eller multiplikation ha enligt denna uppfattning de flesta förekommande bötessatser bildats av dessa grundelement (Wilda 314 f.; Brunner II 799). Denna systematik har allmänt omfattats i litteraturen om de fornsvenska lagarnas böter, vilken i enlighet därmed skiljer mellan en 40-markersserie och en 3-markersserie. För denna sistnämnda anses grundboten för övrigt ursprungligen ha varit 12 örar (Winroth 26 f.; Björling 96 f.; Hemmer, Straffutmätning 71 f.; jfr Wilda 345).

Gentemot denna »härskande» schematiserade uppfattning av böternas struktur i de fornsvenska lagarna har på senare tid T. Wennström uppträtt i ett par omfattande specialarbeten. (Särskilt: Studier och Brott.) Enligt Wennström har varje landskapslag från början innehållit en kasuistiskt rikt utvecklad skala av böter, vilka till beloppen voro beroende av landskapets och tidens ekonomiska förhållanden. Denna bötesskala var övervägande av folkligt ursprung men företedde vissa inslag av kyrkliga och kungliga böter. Rättsutvecklingen medförde emellertid en standardisering av bötessatserna, särskilt under kyrkligt och kungligt inflytande, och den ekonomiska utvecklingen en fortgående omreglering av beloppen. Ingendera har dock blivit konsekvent genomförd, varför från olika tider härstammande bötesbelopp förekomma sida vid sida. Det är under denna utveckling, som 3-markersboten, vilken enligt Wennström varken är någon

och har i varje fall bevisligen i lagarna trängt undan belopp tillhörande 3-markersserien.[34]

BR:s kortfattade, hårt sammanträngda formuleringar och föga systematiska redaktion gör det svårt att få en klar bild av dess bötessystem. Icke minst gäller detta om bötesfördelningen. På åtskilliga håll i lagen säges det, att böterna skulle treskiftas, dock utan uppgift om mottagare och inbördes proportioner.[35] Av 14: 8 framgår det, att böterna för dråp, sår och slag

---

allmän »grundbot» eller någon ursprunglig bot, av olika skäl kommit att intaga en så dominerande ställning. Wennström anser sig t. o. m. kunna tidfästa tremarkersbotens utbredning i landskapslagarna som treskiftesbot till 1200-talets förra hälft men menar, att den som ensaksbot är betydligt äldre.

Icke heller 40-markersboten är enligt Wennström någon självständig bot utan ett belopp, som helt och hållet under inverkan av ekonomiska faktorer utvecklats ur äldre bötessatser. (Västgötalagarnas 27 marker silver motsvarar enligt Wennström »exakt» 40 marker penningar.)

Ett ställningstagande i detalj till Wennströms många nya, som det vill synas dock på väsentliga punkter otillräckligt motiverade resultat, kan icke göras i detta sammanhang och är icke heller här nödvändigt. (Jfr rec. av Hemmer i SvJT 1941 s. 485—487 och av C. v. Schwerin i ZSRG^{G} 1941 s. 480—485.)

Även om den äldre litteraturens schematisering i tillämpningen icke varit helt fri från uttalade eller underförstådda reservationer, innebär Wennströms kritik otvivelaktigt en välbehövlig erinran om att de fornsvenska lagarnas bötesflora är alltför rik och skiftande för att utan hårt våld kunna helt och hållet pressas in i en snäv systematik, uppbyggd på rent teoretiska sifferspekulationer. En icke heller av Wennström bestridd strävan efter standardisering och systematisering av bötessatserna skönjes dock tydligt i de bevarade lagredaktionerna, där ett duodecimalsystem: 3-markersserien, och ett decimalsystem: 40-markersserien, klart framträda, på vissa punkter under påtaglig inbördes konkurrens. Ehuru dessa serier ingalunda täcka hela verkligheten, synas de dock vara säkert förankrade i denna och lämna — med iakttagande av vederbörliga reservationer — en oumbärlig hjälp vid försöken att bemästra ett svåröverskådligt material samt väsentliga bidrag till tolkningen av bötessystematikens uppkomst och utveckling.

[34] På problemet om 40-markersbotens uppkomst och utbredning i den nordiska rätten har icke någon mera allmänt accepterad lösning framlagts i litteraturen, sedan Lehmanns skickligt utformade teori visat sig ohållbar. (Lehmann, Königsfriede. Se häremot särskilt Björling 105; P. J. Jørgensen, Manddrabsforbrydelsen 66 f.; Hemmer, Straffutmätning 73.)

Då 40-markersboten som sådan i fornsvensk rätt otvivelaktigt har sitt starkaste fäste i svealagarna, synas de av Wennström och v. Schwerin på senare tid gjorda försöken att härleda den ur typiskt västgötska belopp a priori vara ägnade att inge betänkligheter (Wennström, Brott 296 med där anförd litteratur; v. Schwerin, ZSRG^{G} 1937 s. 513, 1941 s. 484). En helt ny teori om 40-markersbotens uppkomst och äldsta utveckling i fornsvensk rätt har preliminärt i korthet framlagts av E. Hjärne (Vederlag 102 f. n. 4; jfr även Roden, 20 f.). Enligt denna bör 40-markersbotens ursprung sökas i uppsvensk ledungsrätt och dess grundfall antagas ha varit ledungsbrottet.

[35] BR 9: 1; 12: pr; 14: 1, 4; 15: pr; 16; 21: pr; 23.

skulle skiftas mellan målsägare, fogde och stad.[36] Fogden torde här endast stå som uppbördsman för konungens andel[37], och då intet annat finnes angivet, måste det antagas, att böterna, såsom det var regel i landskapslagarna, skiftades i tre lika delar. En sådan tredelning får även förutsättas i en hel del fall, där det ej direkt säges, att böterna skola skiftas.

Även BR:s böter kunna till större delen hänföras dels till en 40-markersserie med beloppen 80, 40, 20 och 10 marker och dels till en 3-markersserie med beloppen 24, 12, 9, 6 och 3 marker. Utanför dessa serier falla enstaka belopp på 7 marker (14: 20, 21), 1 mark och ½ mark (7) samt vissa öresböter, angivna till 9, 7, 6 och 3 örar.

På samma sätt som i VStL framträder i BR brytningen mellan de två bötesserierna särskilt starkt i de stadganden, som handla om avhugg av hand och fingrar, fot och tår (BR 14: 1, 4; jfr nedan s. 300). Även i BR äro böterna för de svårare avhuggsskadorna grundade på mansboten. För tumme och stortå var boten 10 marker, dvs. en fjärdedels mansbot. För avhugg av annan finger eller tå utgick däremot en kombinerad bot, bestående av 6 marker till treskiftes och 3 marker enskilt till målsägaren. (För såret! Se vidare nedan s. 300 n. 3.) Målsägarens andel blev här alltså sammanlagt 5 marker. Då 10-markersboten för avhuggen tumme och stortå, ehuru detta icke uttryckligen säges, måste förutsättas ha gått till treskiftes, blev alltså målsägareandelen för avhuggen tumme och stortå mindre än för annan finger eller tå. Detta förhållande kan icke vara ursprungligt utan avslöjar liksom i VStL en på gränsområdet uppkommen inadvertens efter inympningen av 40-markersserien på ett äldre bötessystem.

I MEStL äro böterna allmänt höjda och det ursprungliga bötessystemet därför avsevärt rubbat. Även här spåras emellertid i bestämmelserna om avhugg en liknande brytning mellan två bötessystem som i BR, ehuru gränsen drages annorlunda och någon inadvertens i lytesvärderingen icke föreligger. I SVl 3: pr stadgas nämligen för avhugg av näsa, öra, öga, hand eller fot en bot av 20 marker till målsägaren och 20 marker till konungen och staden.[38] För avhugg av tumme eller »fot framom vristen» bötades däremot enligt SVl 4: pr 9 marker för lytet och 12 marker till treskiftes för såret. Målsägareandelen blev sålunda sammanlagt 13 marker, dvs. lägre än målsägareboten för avhugg av hel hand eller fot.

För pek- eller långfinger bötades med 3 + 9 marker och för ring- eller lillfinger med 3 + 6 marker (SVl 4: 1).

---

[36] Jfr HW V 484 n. 17.

[37] Jfr Björling 76 f.

[38] Till delning i lika delar mellan konung och stad. Jfr SVl 20: 1 (slutet) samt Björling 106 med n. 2.

I MELL möter vid avhugg av näsa, öga, öra, hand eller fot en blandning av duodecimal- och decimalserierna med 12 markers bot till målsägaren och 20 marker till treskiftes (SVl 2: pr). Avhuggsböterna för tummen och de övriga fingrarna äro exakt desamma som i MEStL (SVl 3).

Såväl VStL som BR begagna sålunda vid taxeringen av de svårare avhuggen ned t. o. m. tumme och stortå hel, halv eller fjärdedels mansbot, medan böterna för de mindre avhuggen utgå såsom kombinerade lytes- och sårböter tillhörande duodecimalserien. I båda lagarna förekommer en skarv mellan de två systemen i form av en inadvertens i lytestaxeringen.

MEStL tillämpar liksom MELL kombinerade lytes- och sårböter för samtliga avhugg, men även här gör sig konkurrensen mellan de båda bötesserierna märkbar. Samma konkurrens framträder även i vissa av landskapslagarnas motsvarande stadganden om avhugg.

Generellt skall då först framhållas att böterna för avhugg genomgående i de fastlandssvenska lagarna i princip uttogos i form av en kombination mellan sår- och lytesbot.

För avhugg utom särskild frid av hand eller fot utgick enligt UL (M 24: 1) liksom för näsa, öga och öra 12 markers lytesbot och 6 markers sårbot.[39] För tumme eller en kombination av alla fyra fingrarna på en gång var boten hälften så stor, eller 6 markers lytesbot och 3 markers sårbot, och för en, två eller tre fingrar 3 markers lytesbot och 3 markers sårbot. Mansboten var i UL 40 marker, och avhuggsböterna ha i UL alltså icke ställts i relation till denna.

SdmL:s avhuggsbestämmelser (M 6) motsvara direkt UL:s men uppvisa i detta sammanhang mycket intressanta avvikelser, när det gäller böterna.[40] Dessa utgingo även här i form av lytesbot + sårbot. Den senare var genomgående 3 marker, SdmL:s fullsårsbot. Lytesboten uppgick för hand eller fot liksom för näsa, öga och öra till 20 marker och för tumme eller alla fyra fingrarna på en gång till 10 marker men för en, två eller tre fingrar till 3 marker. Då även SdmL:s mansbot var 40 marker, utgjorde alltså de båda större lytesböterna hälften och fjärdedelen av denna, medan den mindre lytesboten icke tillhörde 40-markersserien.

SdmL kan här sägas företräda en kompromiss mellan de i VStL och BR å ena sidan och i UL å andra sidan tillämpade systemen, på så sätt att

---

[39] Se närmare nedan s. 302.

[40] Se närmare nedan s. 303.

lytesböterna liksom i de förstnämnda anslutits till mansboten men kombinationen med såraboten liksom i den senare bibehållits. Anmärkningsvärt är att skarven även i SdmL framträder på samma ställe som i VStL och BR, därigenom att kvotdelningen av mansboten sträcker sig ned t. o. m. avhugg av tummen.

I DL och VmL äro bötesbestämmelserna vid motsvarande fall mera komplicerade.[41] Enligt dessa lagar utgick vid avhugg en av tre komponenter sammansatt bot, sårabot + lytesbot + *lækisbot*. Den sistnämnda var fast och lika hög i båda lagarna, nämligen 12 örar. I VmL utgick såraboten genomgående med 20 marker, lagens fullsårsbot.[42] Lytesboten växlade däremot och var för hand och fot, öga och näsa 3 marker men för öra 12 örar. För tummen uppgick den till 12 örar, och för de övriga fingrarna varierade den efter en sjunkande skala.

Enligt DL var lytesboten med ett undantag fast och utgick med tre marker, utom för öra, som taxerades till 12 örar. Däremot varierade sårboten efter en synnerligen oregelbunden skala. Den uppgick för öga till 9 marker, för näsa och öra till 3 marker, för hand och fot till 20 marker, för tummen till 10 marker och för en finger vilken som helst till 3 marker. I denna egendomliga skala, som icke kan vara ursprunglig, synes sårboten för hand, fot och tumme röja en strävan efter gradering av invaliditeten i anslutning till mansboten.[43]

Enligt ÖgL uttogs ingen särskild lytesbot för viljaverksavhugg, utan dessa behandlades såsom fullsår och voro 40-markerssaker (Vaþ 6: pr, 7: pr).[44] Vid vådaverksavhuggen utgick däremot jämte läkarersättning såväl såraböter som lytesböter (Vaþ 18). Dessa voro för öga, näsa, öra, hand och fot 3 marker vardera, för tummen eller alla fyra fingrarna 12 örar vardera och för lillfinger 1 öre vardera. Någon anslutning till mansboten — 40 marker — föreligger alltså icke här.

Enligt VgL kombinerades avhuggsböterna av en fullsårsbot på 9 marker tillsammans med en varierande lytesbot.[45] Denna utgick för hand, näsa och öga med 3 marker, för tummen med 12 örar och för de övriga fingrarna

---

[41] Se närmare nedan s. 303 f.

[42] Jfr nedan s. 285.

[43] Att decimalböterna här måste vara inympade på det äldre duodecimalsystemet framgår även av formuleringen om tummen, att denna ensam är lika dyr i bot som alla de andra fingrarna. Detta stämmer icke med en tumbot av 10 + 3 marker. Se nedan s. 304. Jfr HW II 44 n. 56 a.

[44] Se närmare nedan s. 304.

[45] Se närmare nedan s. 304.

efter en skala, som föll från 6 örar till 1 öre (I S 4: pr—3). Mansboten var i VgL 3 × 9 + 12 marker (I Md 1: 4, 5: 1).

I alla landskapslagarna tillhöra böterna liksom i VStL och BR i stor utsträckning antingen 40-markers- eller 3-markersserien. Den karakteristiska brytning mellan dessa serier, som särskilt tydligt framträder i VStL:s och BR:s avhuggsbestämmelser, visar sig även i SdmL och DL, på så sätt att den ena komponenten i de — liksom genomgående i landskapslagarna — för dessa fall begagnade kombinationerna av lytes- och sårböter för en del av de svårare avhuggen övergått till decimalserien och ställts i tydlig relation till mansbotens belopp — 40 marker.

GL intar även ifråga om böterna en särställning. Såsom Hemmer framhållit, ger lagen närmast »bilden av ett brytningsskede, då offentliga böter till resp. rättssamfund hålla på att tränga igenom».[46] Böter till konungen förekomma icke alls, och böter till det allmänna äro överhuvud taget mindre framträdande än i de övriga nordiska medeltidslagarna.[47] Som mottagare av offentlig bot stå i GL socknen, tinget och landet.[48] Ifråga om belopp uppgick denna bot vanligen till 3 eller 12 marker men i några fall även till 6 marker, till 40 marker eller till mansboten.[49] Denna var i GL för gotlänning 3 marker guld, dvs. 24 marker silver eller 96 marker penningar, och för icke gotlänning 10 marker silver eller 40 marker penningar (I 15: pr). I de fall då både privata och offentliga böter utgingo, voro dessa i regel lika stora.[50]

I GL:s bötessystem äro beloppen mycket oregelbundet skiftande, bl. a. därför att de än uttryckas i silver, än i penningar.[51] En 3-markersserie är

---

[46] Hemmer, Straffutmätning 67.

[47] Gentemot Wildas (445 f.) och Amiras (I 372 f.) antagande att offentlig bot i regel skulle utgå jämte privatbot åtminstone i alla fall, då denna senare uppgick till 3 marker, även om detta icke utsäges, har Hemmer (Straffutmätning 67 n. 1) med rätta anmärkt, att stöd för ett dylikt generellt uttalande knappast finnes i lagen. Jfr även Delin 258 f.

[48] I några fall stadgas att bot skulle erläggas till folket — *mogi*. Detta ord översättes av Schlyter med »hela (gotländska) folket», dvs. boten skulle, som saken eljest uttryckes, gå till hela landet. (Jfr även Pipping **mogi* och Jacobsen 42 n. 3.) Emellertid är det av flere skäl (särskilt I 2: 2; 4; 31) troligare, att såsom Holmbäck anmärkt (HW IV p. XCIII n. 1) *mogi* här avser en begränsad tingsmenighet.

[49] HW IV 281 n. 4, 5. Offentlig bot på 6 marker förekommer i I 11: pr; 13: 5 och 31.

[50] Björling 112 f. med korrigeringar hos Hemmer, Straffutmätning 74 med n. 6.

[51] Wennström, Brott 74 f.

dock tydligt dominerande. 40-markersboten förekommer i några få fall, men framstår där knappast som naturligt invuxen i bötessystemet.[52] Karakteristiskt nog var, såsom redan nämnts, 40 marker penningar (10 marker silver) mansboten för icke gotlänning.

Någon direkt brytning mellan 40-markersserien och 3-markersserien framträder därför icke i GL. Principen att böterna för avhugg skola utgå med kvotdelar av mansboten tillämpas emellertid. Den olikhet mellan gotlänning och icke gotlänning, som råder ifråga om mansboten, är i följd härav utsträckt även till stympningar. Boten för avhuggen hand var dock här endast en fjärdedel av mansboten och uppgick sålunda för gotlänning till 6 marker silver men för icke gotlänning till 10 marker penningar.[53]

Bötessystemen i de tyska medeltidslagarna bygga antingen på en kombination av särskilda böter till den förfördelade och särskilda till den offentliga makten eller på en motsvarande uppdelning av en totalbot efter olika regler. Rättskällorna skilja dock sällan klart mellan det ena och det andra slagets bot, utan en rad uttryck begagnas, som kunna beteckna och även sammanfatta bådadera.[54]

I Ssp uppehålles emellertid en bestämd såväl principiell som terminologisk skillnad härvidlag. Till målsäganden utgick, förutom skadestånd i förekommande fall, antingen *wergelt* (mansbot) eller *bûte* och till den offentliga makten *wedde*.[55]

Wergelt och *bûte* voro strängt graderade efter ståndsskillnad. En fullständig katalog häröver lämnas i Ssp III 45 / Eck 143—144. Beloppen utgjorde för den högsta klassen 18 pund som *wergelt* och 30 schilling som *bûte*, i nästa klass 10 pund respektive 15 schilling och sjönko för de lägsta klasserna ned till rena skenböter.[56]

Även *wedde* varierade. Dess belopp bestämdes av domarens ställning och var lika stort för alla förbrytelser, som avdömdes inför samma domstol. En detaljerad taxa lämnas i Ssp III 64 / Eck 158. Till konungen utgick av

---

[52] Björling 113; Hemmer, Straffutmätning 74; HW IV 253 n. 11, jfr även 281 n. 5.

[53] GL I 19: 14—18; 16: 1. Se utförligare härom HW IV 260 n. 4. — I den danska medeltidsrätten dominera 40- och 3-marksböter. De förra framträda bl. a. särskilt som tilläggsböter vid brott mot specialfrid. Dessutom förekomma öre-böter och andra markbelopp, bl. a. även 6 och 12 mark. (Matzen III 81 f., 68 f.) Som den fno. rättens normalböter räknas belopp på 40, 15 och 3 mark samt 12 öre (Brant II 22 f.).

[54] His I 583 f.

[55] Om den principiella innebörden av och det inbördes förhållandet mellan dessa olika bötesformer, se Friese §§ 14—15.

[56] Jfr Friese 186 f. På ett pund räknades i Ssp 20 schilling. Jfr nedan s. 220 n. 64.

furstar med fanlän[57] 100 pund, av andra 10 pund och till hertigen likaledes 10 pund. Till greven och till en med konungsbann utrustad fogde utgick 60 schilling.[58] För en rad lägre domare voro beloppen väsentligt mindre.[59]

Den lybska rätten uppvisar icke något enhetligt bötessystem. I allmänhet bygger den på uppdelning av en totalbot, men exempel på kombination av fixerade bötesbelopp till privata och offentliga mottagare förekomma även.[60] Terminologiskt skiljes icke strängt mellan boten till målsägaren och boten till det allmänna. Utan att innebörden i detta avseende alltid framgår av formuleringarna, begagnas uttryck som *componere, vadiare, emendare, wedden, beteren.*[61]

Emellertid lämnas redan i de äldsta lybska rättskällorna i form av generellt formulerade regler klart besked om hur totalboten i förekommande fall skulle fördelas. Av grundläggande betydelse är ett i Hach I 97 återgivet stadgande.

Hach I 97

Cum quispiam facit aliquem excessum & inde uadiat uel cum pecunia emendat. quicquid inde uadiat uel emendat hoc diuidetur in trẽs partes. quarum terciam partem accipit actor. & terciam partem accipit iudex. & terciam partem accipit ciuitas.

Här stadgas sålunda att om någon sonade en förbrytelse med böter, skulle dessa delas i tre lika delar mellan målsägare, fogde och stad. En komplettering härtill utgör Hach I 28.

Hach I 28. De statuto ciuitatis

Qui infregerit quod ciuitatis (!) seruandum decreuerit Consules iudicabunt de eo et quod inde proueniet, iudex tertiam partem ciuitas duas accipiet.[62]

Innebörden härav är, att den som förbrutit sig mot förordningar, som utfärdats av staden, skulle dömas av rådet samt att sålunda utdömda böter skulle fördelas med ⅓ till fogden och ⅔ till staden.[63]

---

[57] Om fanlän, se Schröder—Künssberg 434; Hoops II 1. (Ssp III 53:1, 3; 58:2; 60:2 | Eck 146, 147, 151, 153, 155.)

[58] Om konungsbann, se Brunner II 47 f. 60 schilling var det gamla frankiska konungsbannets belopp.

[59] Jfr Friese 205 f.

[60] Se t. ex. Hach I 81; II 47, 93, 220. Jfr His I 584 f.

[61] Pauli, Wette 197.

[62] Tönder 41: *De iudicio consulum. Qui infregerit, quod ciuitas seruandum decreuerit, consules de eo iudicabunt, et quicquid inde prouenerit, iudex terciam partem, ciuitas duas|| partes accipiet.* Jfr Methner, Memel art. 27.

[63] På vilket sätt denna stadens förordningsmakt utövades framgår icke. I den tyska

De båda anförda bötesdelningsbestämmelserna visa tydligt hän på den lybska rättens dubbla härstamning från de vid den ursprungliga kungliga fogdedomstolen tillämpade rättsreglerna och från rådets med tiden över allt större områden utsträckta förordningsmakt. Samma dubbelhet kan skönjas i de mångskiftande bötesbeloppen.[64]

Om några belopp skola anses som lybska normalböter, är det dels den mycket vanliga 60-schillingsboten, vars samband med det frankiskt-sachsiska konungsbannet är uppenbart[65], dels den likaledes ofta förekommande, för sachsisk rätt karakteristiska »lilla» 4-schillingsboten.[66]

Mycket vanliga äro vidare en bot på 3 mark silver — enbart eller i kombination med andra belopp — som tydligt sammanhänger med rådets förordningsmakt[67], och en bot på 10 mark silver, vilken likaledes bl. a. användes som straffhot för överträdande av rådets påbud.[68] En särställning intar den för westfalisk stadsrätt karakteristiska boten vid *vorsate*, 10 mark

---

redaktionen av år 1294 tillkommer den emellertid rådet (Hach II 43; jfr Ki 31; se även Frensdorff, Verfassung 42 f.). Båda dessa stadganden återgå till innehållet på ett par punkter i det berömda s. k. Barbarossaprivilegiet för Lybeck av den 19 september 1188. Se ovan s. 153 n. 17. Det efter Hach I 28 ovan citerade stadgandet förekommer även i den äldsta bevarade lybska rättskodifikationen, fragmentet från tiden före 1225, och har där följande lydelse: *Qui infregerit, quod civitas decreverit, consules iudicabunt. De eo, quod inde proueniet, aduocatus terciam partem, civitas duas accipiet* (LU I nr 32 s. 41).

[64] En fullständig redogörelse för de i de lybska rättsredaktionerna Hach I och II förekommande bötessatserna jämte beläggställen lämnas i Pauli, Wette 198 f. Till grund för det lybska penningsystemet låg det gamla på det romerska återgående frankiskt-sachsiska viktpundet om ursprungligen 12 uns. Vanligen räknades dock med halvuns, vilket motsvarade en *loth* eller en *schilling (solidus)*. Denna indelades i sin tur i 12 penningar *(denarius)*. Karl den store fastställde en penningräkning, enligt vilken pundet delades i 20 schilling och 240 penningar. Denna blev bestående på sachsiskt område. Härjämte framträdde en annan enhet, antagligen av nordiskt ursprung, nämligen marken. Den vanliga lybska medeltida räkneenheten var mark silver *(marca argenti)* och mark penningar *(marca nummorum, monetæ, pecuniæ)* om 16 schilling och 192 penningar. Dessutom kvarstod dock det gamla pundet om 20 schilling och 240 penningar, och det är det som ligger bakom sådana bötesbelopp som 60, 20 och 10 schilling.

Den enda präglade myntenheten var penningen fram till 1325, då dubbelpenningen omtalas. Lybeck tillerkändes år 1226 av kejsar Fredrik II mynträtt mot en fast årlig avgift. Värdet av en mark penningar hölls till en början vid hälften av en mark silver men sjönk senare. (Grautoff 5 f.; Luschin v. Ebengreuth 161 f.; Friedensburg 23; jfr Wilda 324 n. 3.)

[65] Se ovan s. 219. Jfr Frensdorff, Verfassung 82; His I 615.

[66] His I 621.

[67] T. ex. Hach I 82, II 142 (brott mot torgfriden); I 60, II 169 (brott mot byggnadsbestämmelser).

[68] T. ex. Hach II 120, 250.

silver och ett foder vin.[69] Med mera enstaka användning förekomma vidare så varierande bötessatser som 10 schilling, 20, 40, 50 och 100 mark silver, 50 och 100 mark penningar och 50 mark guld.

Emellertid ha de föreskrivna bötesbeloppen ingalunda alltid utgått. I statuterna tillerkännes rådet rätt att slå av på böterna, och det förklaras uttryckligen, att det är de sålunda rabatterade beloppen, som skola fördelas på föreskrivet sätt.[70] Hur bötesbedömningen och indrivningen gått till i praktiken, får en konkret belysning genom de av Pauli publicerade utdragen ur de äldsta lybska bötesregistren (Wettebücher) från början av 1300-talet.[71] Ganska ofta förekommer här även anteckningen, att ingenting av det stipulerade beloppet fick efterskänkas.

I Hamburgs rättsredaktioner äro de vanliga uttrycken för böta *beteren*, och för bot *broke*.[72] Därjämte förekommer utan synbar principiell skillnad även *wedden*[73] och *bote*[74].

I hamburgrätten förutsättes, att de böter, som utdömdes av rätten, normalt skulle delas mellan målsägare, råd och fogde i nu nämnd ordning.[75] Enligt 1270 IX 2, som handlar om blodvite, synas bötesandelarna till fogden, rådet och målsägaren ha varit lika stora. Vid en i samma artikel stadgad bot på 12 schilling för slag utan blodvite och för okvädinsord omtalas dock endast rätten och målsägaren som bötesmottagare.[76]

Någon artikel, som behandlar bötesfördelning vid brott mot stadens egna förordningar har icke påträffats i Hamburgs rättsredaktioner. Samma princip som i Lybeck torde dock ha tillämpats i dylika fall. Enligt en bestämmelse i 1189 års privilegier fördelades nämligen böterna för begagnande av falskt mått med ⅓ till fogden och ⅔ till staden.[77]

---

[69] Se ovan s. 192. Jfr His I 82, 637; Frensdorff, Verfassung 148 med n. 86.

[70] Hach I 29, II 43.

[71] Pauli, Wette 207 f. Här förekomma även en del andra belopp än i statuterna.

[72] *Broke* begagnas såväl i betydelsen förbrytelse som bot för brott.

[73] Se t. ex. 1270 VI 11, 1292 G 10; 1270 IX 24, 1292 M 20.

[74] Se t. ex. 1270 XI 2, 1292 L 2.

[75] 1270 IX 28: *So we men broke delen schal na rechte desser stad. Al de broke, de weddet werdet vor deme rechte, dar schal men to deme ersten male deme clagere sinen broke af lesten, vnde darna deme rade, vnde denne deme voghede.* (1292 M 21, 1497 M 20.)

[76] Motsvarande artikel i 1292 års redaktion — M 2 — innehåller dessutom en sats, som stadgar 3 punds bot till rätten och målsägaren för att utan bevis kalla någon tjuv eller dylikt. Jfr även Anhang 1270 § 8, där det för invalidisering stadgas 20 marks bot till målsägaren, jämte 3 punds bot att fördelas med 1 pund till målsägaren och 2 pund till rätten.

[77] *Quod autem in ceruisia, pane uel carnibus per iniustam mensuram delinquitur,*

I Hamburg framträder mycket tydligt två belopp som normalböter, nämligen dels 3 pund, dvs. 60 schilling, och dels 12 schilling.[78] Även den lilla sachsiska boten på 4 schilling är ganska vanlig i Hamburg.[79]

Liksom i Lybeck begagnas i Hamburg en bot på 3 mark silver särskilt vid överträdelser, som tydligt höra hemma inom rådets ursprungliga förordningssfär.[80] Samma beteckning, *to der stad kore*, som förekommer vid denna 3-marksbot, användes även om den bot på 10 mark silver, som utgick till rådet, om någon tillfogade en annan blodvite inför rätten (1270 IX 1) samt vid hemfridsbrott (1270 XI 1).

Som särskilt tilläggsstraff vid *vorsate* möter också i hamburgrätten ett foder vin och 10 mark silver (utöver vanlig bot). Om gärningsmannen var illa beryktad fick intet av detta efterskänkas, men om han var en rättskaffens man, som förbrutit sig i hastigt mod *(vngherade)*, skulle han få böta för *vorsate* med 12 mark penningar (1270 XI 2, 1292 L 2). Samma bot, 12 mark penningar, utgick även under namnet *vorsate* för okvädinsord inför rådet (1270 XII 13, 1292 P 13).

Utöver de här angivna vanliga bötessatserna förekomma även en del andra bötesbelopp med mera enstaka användning i hamburgrätten.

Icke heller i Dortmunds stadsrätt göres Ssp:s klara principiella och terminologiska skillnad mellan bot till målsägaren och bot till det allmänna.[81] I enlighet med straffrättens här starkt framträdande offentliga karaktär har målsägarens andel i totalboten kraftigt minskats eller helt försvunnit. Utmärkande för Dortmund är den andel på 2 schilling, som tillkom den med grevlig domsmakt utrustade domaren i boten för brott, som handlades inför hans domstol, samt den bot på 2 schilling, som utgick till domaren för olydnad mot denne.[82] De gängse bötessatserna äro för övrigt 1 mark, 13

---

quicquid lucri seu compositionis exinde prouenerit, tertia pars judici, due uero cedant ciuitati (HU I nr 286).

[78] Dessa belopps karaktär av normalbot illustreras för övrigt klart av sådana förhållanden som gränsdragningen i taxan för *vorsprake* vid saker, som gällde böter på 3 pund och 12 schilling (1270 IX 27), lättnaden i vittneshabilitet för saker upp till 3 punds bot (1270 I 16, jfr 1270 VII 10) samt offentlig åtalsskyldighet för saker, som gällde högre bot än 12 schilling (1270 IX 3). Om bötessatserna i den äldsta hamburgrätten, se Lappenberg p. LXXIII med beläggställen.

[79] Om Hamburgs medeltida myntväsen, se Potthoff 6 f. Jfr även Jesse.

[80] 1270 VI 27, 1292 G 22 (obs. not XXII a), 1497 L 5; 1270 IX 1, 1292 M 1, 1497 M 3; 1270 IX 22, 1292 M 18 (3 pund), 1497 O 15 (3 pund); 1270 IX 24, 1292 M 20 (3 pund), 1497 M 16 (3 pund); 1270 XI 4, 1292 L 4, 1497 N 2.

[81] Stahm 274 f.

[82] Jfr His I 621; Dortmund p. LXV.

schilling *(der stades minneste kore)*, 5 mark[83] samt 10 mark och 1 foder vin *(der stades hogeste kore)*.

Motsvarigheter till den lybska rättens generella bestämmelser om bötesfördelning saknas i Dortmund. I Stat. I 9, som handlar om blodvite, föreskrives emellertid en delning, som torde vara representativ för *minneste kore*. Av beloppet 13 schilling gingo 6 till stadens murar, 2 till rådet, 2 till domaren och 3 till den sårade. Enligt III 66 fördelades *hogeste kore* — dvs. 10 mark och ett foder vin — på så sätt, att målsägaren fick 1 mark, domaren 2 schilling och rådet resten »till stadens nytta» *(to nůt der stades)*.

På ett enda ställe, nämligen i III 85, omtalas *wergelt*. Denna, som torde ha gällt för vådaverk, utgick med 13 ⅓ mark för skada såväl till liv som lem.[84]

I Soest I är termen för böta så gott som genomgående *vadiare*, endast på ett ställe (17) begagnas *componere*. Någon målsägareandel angives aldrig, däremot säges det i ett flertal artiklar, att boten skulle gå till borgarna *(burgensibus)*.[85] Upprepade gånger föreskrives att ⅓ av boten skall tillfalla fogden *(judex)*.

Borgarna ha rätt att rabattera boten, och fogdens tredjedel skall utgå av det sålunda nedsatta beloppet.[86] I 56 stipulerar, att den avlösningssumma, som en fredlös skall erlägga för att återvinna freden, sedan han bötat *(satisfecerit)* till målsägaren, skall delas med två tredjedelar till staden *(civitati)* och en tredjedel till fogden, vilken dessutom skall ha *»vrethepenninge»*.[87]

De vanligaste bötesbeloppen i Soest I äro 10 mark och 1 foder vin[88] samt ½ pund[89]. Dessutom förekomma bannboten 60 schilling[90], samt enstaka gånger belopp som 6 schilling (10), 5 schilling (38) och en *lotscillinc* (9)[91]. I Schrae begagnas utom de i Soest I förekommande bötessummorna även beloppen 5 mark och 4 schilling.

[83] Då i Dortmund 12 schilling utgjorde 1 mark, motsvarar 5 mark 60 schilling, dvs. det gamla frankisk-sachsiska konungsbannet (se ovan s. 219). Stahm 277; Dortmund I 9 (Anm.), V 40, Wortregister: *marca*.

[84] Stahm 279; Dortmund III 85 (Anm.).

[85] Soest I 36, (38), 43, 44, 48, 49, 51. Jfr dock nedan om I 56.

[86] Soest I 22, 36, 38, 43, 51.

[87] Boten till målsägaren synes här framstå som resultatet av en privatöverenskommelse utan domstolens medverkan.

[88] Soest I 17, 23, 29, 48, 51.

[89] Soest I 36, 43, 44, 49, 50.

[90] Soest I 22, 47.

[91] En *lot* = $^1/_{16}$ mark (SL *lôt* 730. 1 mark = 4 *verdinge* = 16 *lôt* = 32 *grote* = 160 *swaren*).

Enligt rigarätten utgick privat och offentlig bot i särskilt för vardera fastställda belopp.[92] Den begagnade terminologien gör ingen klar skillnad mellan de båda olika slagen av böter.[93]

Som mottagare stå i A- och B-redaktionerna vanligen målsägare och stad, endera eller båda tillsammans.[94] Förutom ensaksböter på 1 till 4 öre enligt B I 36 (II 32) för försummelse att efter stämning inställa sig för rätta, nämnas böter till fogden endast i B I, II 52. Här stadgas för slag eller hårdrag inför rätta en bot av 12 mark penningar till målsägaren, 6 m. p. till staden och 1 m. p. till fogden. Denna böteskombination är alltså uppbyggd på exakt samma sätt, som var det normala i VStL.

Mansboten fastställdes i biskop Alberts privilegier för köpmännen av år 1211 under åberopande av ömsesidighetsprincipen till 40 mark penningar[95] och uppgick även enligt A 35 till denna summa. Enligt B II 4 utgick för dråp 10 m. s. till målsägaren och 3 m. s. till staden. Detta ursprungliga belopp kunde emellertid senare utökas med en av opartiska män bestämd tilläggsbot.[96]

---

[92] Om mynt- och penningförhållanden i Riga, se Hermann Hildebrand p. XLIV f.; Bunge, Riga 154 f.

Rigas myntväsen grundades från början på det gotländska. Enligt biskop Alberts privilegier 1211 för köpmännen skulle ur en gutnisk mark silver präglas 4 ½ mark penningar, och de rigensiska penningarna skulle ha samma halt som de gotländska men annan prägling. (*Ejusdem valoris erunt Rigenses denarii, cujus et Gu[tt]enses, licet alterius formæ:* HansU I nr 88; LECU I nr 20.) Mynträtten innehades av biskopen, och enligt en år 1225 av Wilhelm av Modena mäklad förlikning mellan biskop och stad skulle det rigensiska myntet i halt och vikt överensstämma med det gutniska. (*Monetam autem in civitate fieri cujuscunque forme sit in potestate domini episcopi, dum tamen ejusdem bonitatis sit et ponderis, cujus est moneta Gutorum seu Gutlandie:* HansU I nr 194; LECU I nr 75. Ordagrant bekräftat 1305: LECU II nr 617.) Mot 1200-talets slut räknades emellertid i Riga 6 mark penningar på en mark silver, och denna relation har enligt Hermann Hildebrands på material i Liber civitatis grundade utredning hållits åtminstone under perioden 1293—1333 (p. XLVI f.).

I de inhemska rigensiska rättsredaktionerna begagnas räkneenheterna mark och öre. Bötessummorna angivas än i silver och än i penningar. Då i A-redaktionen uttrycklig uppgift saknas, avses i allmänhet penningar (Napiersky p. XIX f.). I Riga B uppgives alltid vid markböterna, om det gäller silver eller penningar. Öreböterna torde här avse det senare. I Riga D uttryckes nämligen markbeloppen genomgående i silver, medan örebeloppen avse penningar, räknade efter kursen 1—6. På en mark silver gick därför 48 öre (Riga D IX 15. Jfr Hermann Hildebrand p. XLVI f.).

[93] Bunge, Riga 299.

[94] I ett par specialfall (A 40; B I 39, II 35) nämnes rådet som bötesmottagare.

[95] HansU I nr 88 (LECU I nr 20): *Si homo occidatur, sine differentia pro 40 marcis denariorum reddetur unus vel alter juxta illud dictum legis: Quod quis juris in alterum statuit, eodem et ipse utatur.* (Jfr romersk rätt: D. 2, 2.)

[96] B II 9. Se vidare Bunge, Riga 299 f.

Numeriskt sett kunna såväl ifråga om privat som offentlig bot en del av bötesbeloppen sammanställas i serie med mansboten, medan andra äro oberoende av denna. Till den förra gruppen höra belopp som 80, 40, 20, 10 och 5 mark, till den senare 12, 6, 3, 2, 1 och ½ mark samt 6, 4, 3 och 1 öre. Bland dessa senare dominerar påtagligt den på tretalet uppbyggda serien 12, 6 och 3 mark.

Riga C överensstämmer såväl ifråga om bötesfördelning som bötesbelopp väsentligen med Hamburg 1270.[97]

I Riga D intar fogden en mera framskjuten plats som bötesmottagare än i A- och B-redaktionerna.[98] Visserligen har han icke som i Riga C och hamburgrätten principiellt rätt till del i alla böter[99], men antalet fall, där böter till fogden nämnas, har betydligt ökats.

Liksom i Riga B utgick enligt D II 15 en ensaksbot på 1 öre till fogden för försummad inställelse, vilken efter tre försummelser steg till 4 öre. För övrigt är fogdeboten i Riga D vanligen fixerad till 4 öre, dvs. ½ m. p. Som ensaksbot utgick detta belopp enligt II 17: 4 för försummelse att betala skuld på bestämd tid. I förening med böter till staden erlades 4 öre till fogden enligt X 3 (1 m. s. till staden) och II 8, 20 (½ m. s. till staden) och i förening med bot till såväl målsägare som stad i IX 16 (1 m. s. + ½ m. s. + 4 öre) och IX 19 (¼ m. + 8 öre + 4 öre). En fyra gånger större fogdebot stadgas i IX 15, där 10 m. s. delas upp i 6 m. 32 öre till målsägaren + 3 m. till staden + 16 öre till fogden.

Dessa böter äro alltså kombinerade på samma sätt som de i VStL, och fogdeboten är fixerad till ett betydligt mindre belopp — vanligen liksom i Visby ½ m. p. — än boten till målsägare och stad.

Mansboten i Riga D utgjordes såsom i Riga B av en grundbot på 10 m. s. till målsägaren och 3 m. s. till staden samt därutöver en *betringe*, som här skulle fastställas av rådet (D IX 4). Rent numeriskt förekomma i Riga D samma belopp som i A och B samt dessutom sådana som 1 ½ och ¼ mark samt 8 öre.

Såväl ifråga om bötesmottagare, målsägare, stad och fogde och de inbördes relationerna mellan böterna till dessa tre, som mansbotens ursprungliga belopp, 40 m. p., och de olika bötessummornas numeriska storlek med den karakteristiska blandningen av decimalböter, anslutna till mansboten, och duodecimalböter på tretalets grund, företer sålunda rigarättens bötessystem till sin struktur betydande frändskap med visbyrätten.

---

[97] Se ovan s. 221.

[98] Till rådet går en enmarksbot enligt D I 13.

[99] Riga C VII 28 samt ovan s. 221.

Liksom i VStL gingo alltså böterna i de studerade tyska stadsrätterna vanligen till målsägare, stad och fogde. Ifråga om de inbördes relationerna mellan de offentliga och privata böterna framträda emellertid betydande olikheter. I Lybeck och Hamburg voro i de fall, då alla de tre nämnda parterna voro bötesberättigade, deras andelar, liksom i de fornsvenska lagarna, i regel lika stora. Någon motsvarighet till VStL:s säregna kombinationer av en större grundbot till målsägaren, en i regel betydligt mindre bot till staden och en jämförelsevis ringa tilläggsbot till fogdarna har icke påträffats i de tyska källorna men väl i rigarätten. Särskilt fogdebotens obetydliga storlek synes visa, att den har en annan karaktär i VStL och rigarätten än i de tyska stadsrätterna, vilket torde sammanhänga med att fogdarna i Visby och troligen även i Riga hade en annan och mindre betydande ställning än de hade eller rättare sagt på ett tidigare stadium, då bötessystemets grund utformats, hade haft i de tyska städerna.

När det gäller själva bötesbeloppen är varje försök till en jämförelse mellan dessas faktiska storlek i de olika rättskretsarna meningslöst, då man saknar säkra uppgifter om penningvärden och inbördes relationer mellan värdemätarna vid skilda tidpunkter, även om belopp som 1 mark silver möjligen skulle kunna begagnas som en åtminstone ungefärlig riktpunkt vid jämförelsen.

I de tyska källorna förekomma visserligen rent numeriskt åtskilliga av de belopp, tillhörande såväl decimal- som duodecimalserien, som begagnas i VStL. Någon tvekan kan dock icke råda om att visbyrättens båda huvudbötesserier för grundboten, som uppbyggts på exakt samma sätt som de fornsvenska lagarnas 40-markers- och 3-markersserier och bryta sig mot varandra på samma sätt som dessa, måste vara av nordiskt ursprung. Särskilt framträder överensstämmelsen med BR mycket påtagligt. Anmärkningsvärt är att GL i motsats mot VStL ifråga om bötessystemet endast föga berörts av de fastlandssvenska lagarnas 40-markersserie.

23. Dödsstraff

Dödsstraff förekommer i VStL vid ett stort antal brott. I vissa fall var förlikning utesluten, i andra fall lämnades avlösningsmöjlighet öppen. Dödsstraff, där förlikning uttryckligen var förbjuden, stadgas för följande brott: mord, stöld, mordbrand och förräderi (I 40), med mord jämställt kvalificerat dödande (I 38: pr), dråp andra resan (I 36: 1), nattligt dråp (I 41)[1], hemfridsbrott nattetid (I 52: 5), överlagt domkval inför rådet (II 13: 1) samt mått- och viktförfalskning tredje resan (II 27).

[1] 1400-talstillägg i handskriften. Se SSGL VIII 55 n. 26.

Dödsstraff, där avlösning icke direkt är förbjuden i lagen, stadgas vid jungfrurov (I 49) och bigami (II 15) samt vid oberättigat anspråk på bolagsgods, vilket jämställes med falskt vittnesbörd (II 28: 2). Något förlikningsförbud upptages ej heller i de artiklar, som kräva straff till liv och gods för vissa brott mot stadens myndighet, nämligen resning med vapen mot rådet (I 3: pr) och dragande av tvister inför främmande herrar och furstar, så att staden besvärades därav (II 19: 2). För resning mot rådet utan vapen (I 3: 1) och för självtagen rätt med trotsande av rådets förbud (II 17) var straffet likaledes liv och gods, om den skyldige ej kunde förlika sig. Dödsstraff med uttryckligen medgiven avlösningsmöjlighet förekommer vidare i följande fall: dråp första resan (I 36: pr), mord där den skyldige fällts genom bårrätt (I 37), våldtäkt (I 45: pr), rymning med anförtrott gods till ett värde av lägst ½ mark silver (II 5: pr, 1) samt mått- och viktförfalskning första och andra resan (II 27).

Såsom en rest av privat straffrätt eller kanske snarare som en av samhället legitimerad självhämnd framstår den i I 47: pr medgivna rättigheten för en äkta make att döda såväl hustrun som den på bar gärning i hor med henne påträffade mannen. Det offentliga dödsstraffet utfördes av bödeln (I 59, 60). I allmänhet angives icke exekutionssättet. Den vanliga formuleringen är: *de heft sin lif vorbörd.*[2] Även i kapitlen om bödelns rätt (I 59, 60) användes det allmänt hållna uttrycket *untliven (entliven).*

I ett par fall synes det valda uttrycket emellertid direkt syfta på halshuggning: *de heft vorbörd sinen hals* (I 49: jungfrurov) och *dar ligghe sin hals weder* (II 15: bigami). Däremot kan det vara ovisst, huruvida *de lösc sinen hals* i II 27 om falsk vikt och falskt mått syftar på halshuggning eller hängning, och detsamma gäller uttrycket *vnde geyt eme in sinen hals* i II 28: 2 om oberättigat krav på bolagsgods.

Endast i I 38: pr—1 anges straffarten uttryckligen. Det gäller här tydligen straffskärpning för de kvalificerade former av dödande, som i VStL behandlas som mord.[3] Straffet var för man rådbråkning[4] och för kvinna bålet. I de fall, där arten av dödsstraff icke anges, var detta säkerligen fast traditionsbestämt inom rättskretsen. Man kan t. ex. med stor visshet antaga, att stöld bestraffades med hängning.[5]

---

[2] I 36: pr; 45: pr; 52: 5; 57: 3, 4; 58; II 5: pr, 1; 13: 1; 17; 19: 2.

[3] Se nedan s. 269.

[4] *Dat slepen unde dat rad,* en skärpt form av rådbråkningsstraffet, se His I 504, Geschichte 83.

[5] Jfr His, Geschichte 83. Om hur vissa straffarter traditionellt voro bundna till bestämda brott, se Amira, Todesstrafen kap. 8. Utanför Visby stå ännu de tre kalkstenspelarna till den medeltida galgen väl bevarade. Att bålet använts som straff för giftmördare i Visby vid 1300-talets mitt framgår av LU III nr 110 A—B.

De i VStL uttryckligen nämnda arterna av dödsstraff äro alltså endast rådbråkning och bränning å bål, men dessutom ha säkerligen åtminstone halshuggning och hängning begagnats.

I Artlenburgfördraget förekommer dödsstraff utan angiven art vid dråp.[6] Fördragsutkastet för Novgorod 1268 upptar dödsstraff för den som med våld inkräktade på den tyska eller gutniska handelsgården och greps på bar gärning. Det ryska motförslaget har emellertid utelämnat denna straffbestämmelse, vilket av Goetz sättes i samband med att den ryska rätten vid denna tid i princip stod främmande för döds- och stympningsstraff.[7]

Avlösbart dödsstraff utan angiven art, möjligen i form av självhämnd, omtalas i BR 15: pr för hor. Avlösbar halshuggning stadgas i 12: 4 för våldtäkt och i 39 för röveri, medan det kan vara ovisst, om varuförfalskning enligt 38: 5 straffades med halshuggning eller hängning. Stöldstraffet för man var enligt 11: pr och 18 galgen.

Av kvalificerade dödsstraff nämnas i BR stegling[8], levande begravning och bålet. Med stegling straffades mördare och mordbrännare (36: pr). Däremot var straffet för mörderska liksom för kvinnlig tjuv levande begravning (36: pr, 11: 3). Bålet hotade både man och kvinna, som gjort sig skyldiga till förgiftning (36: 1).

MEStL ger liksom VStL uttryckligen den äkta mannen rätt att vid bar gärning i hor döda såväl sin felande hustru som hennes manlige medbrottsling (G 10: pr).

Jämfört med BR upptar MEStL för övrigt ett betydligt större antal fall, som straffades med döden. Tillkommit ha bland annat en rad brott mot överheten, såsom resning och förräderi mot konungen eller stadens myndigheter och övergrepp mot den som konungen tagit i sitt särskilda skydd. Straffet gick i dessa fall på liv och hel eller partiell godskonfiskation (H 6, 7; Kg 26, 9). För ärerörigt tal mot konungen eller hans råd stadgas i Kg 8 halshuggning. Detta straff begagnades vidare mot rövare (Eds 23: pr, 2; 24; ej avlösbart) och på bar gärning gripen dråpare, såväl man som kvinna (DrVl 1: pr; 6; avlösbart för kvinna, ej för man). Hängning var enligt Thj 3: pr straffet för manlig tjuv, som stulit full tjuvnad, samt enligt Kg 16: 5 och 17: pr för mått- och viktförfalskning.

Liksom BR känner MEStL de kvalificerade dödsstraffen levande begravning, stegling och bålet. Med levande begravning straffades kvinnlig full-

[6] Se ovan s. 208.

[7] Goetz, Handelsverträge 1268/69 nr 13 med kommentar.

[8] Om steglingens sakliga identitet med rådbråkningen och om straffets utförande, se Amira, Todesstrafen 106 f.

tjuv (Thj 3: 2). Stegling var straffet för man, som gjort sig skyldig till mord, vissa kvalificerade former av dråp samt trolldom (H 1; 2: pr; 4; 5; 8: pr). Kvinna straffades emellertid i dessa fall med bålet.[9] Samma dödsstraffsform stadgas för kvinna, som ingått tvegifte, medan mansstraffet för bigami var halshuggning (H 3). Bålet var vidare straffet för mordbrand och förgiftning (H 9, 11: pr—1).

MELL begagnar dödsstraff i ungefär samma utsträckning som MEStL. För uppror, landsförräderi och rymning undan konungens baner var straffet förlust av liv och gods (Hg 7, 8; Kg 17) och för gärning mot den, som konungen tagit i sin frid med sitt öppna brev, förlust av liv och lösöre (Kg 27).

Dödsstraff utan uttryckligen angiven exekutionsform stadgas för uppsåtligt dråp vid bar gärning och för dråp eller annan våldsgärning under gästning (DrVl 2, 38; Kg 23: 7; jfr Hg 12: pr). Halshuggning var straffet för våldgästning, våldtäkt, skogs- och sjöröveri (Kg 23: 5; Eþs 14: 1; 45). Samma straff drabbade dråperska (avlösbart) och manlig bigam (DrVl 31; Hg 4). Boskapstjuv och fulltjuv hängdes (Þj 1, 3, 5).

Av kvalificerade dödsstraff nämner MELL stegling, stening och bålet: stegling för mördare, kvalificerad dråpare och trollkarl, stening för mörderska, kvalificerad dråperska och trollkvinna (Hg 1, 2, 9: pr; 5, 6) samt kvinnlig bigam (Hg 4), bålet för mordbrännare (Hg 10) och för kvinna, som förgiftat med dödlig utgång (Hg 12: pr).[10]

Även i svealagarna är dödsstraffet jämförelsevis vanligt. Samtliga de i landslagen begagnade formerna förekomma, nämligen halshuggning, hängning, stegling, bränning och stening samt dessutom levande begravning.

Dödsstraff utan angiven art — liv för liv — stadgas för (vidgånget) dråp vid bristande bötestillgång (UL M 9: 4; SdmL M 10: 3). Halshuggning var straffet för rån (UL M 31: pr; SdmL M 13: pr; VmL M 25: pr; HL M 16), för våldtäkt (bar gärning) (UL Kg 6: pr; SdmL Kg 6: pr; VmL Kg 3: pr; HL Kg 3: pr) och jämte godskonfiskation för landsförräderi (UL M 15: pr; SdmL M 36: pr; HL M 24). Hängning var straffet för stöld (UL M 38; SdmL Þj 3; VmL M 26: 3; HL M 28: pr; jfr 32: pr) och för flyttning av råmärken (UL V 18: 1; SdmL B 23: pr).

[9] I motsats mot BR, som stadgar levande begravning, men i överensstämmelse med VStL står alltså bålet i MEStL som kvinnostraff för mord. MELL Hg 1 har här stening men KrLL Hg 1 bålet.

[10] En viss motsättning synes föreligga mellan kvinnostraffet för *forgerning* i Hg 5 (stening) och Hg 12: pr (bålet). Motsvarande stadganden i KrLL Hg 6 och 15: 1 ha bålet i båda fallen.

Stegling var straffet för mord och vissa kvalificerade dråp, bl. a. å rätt herre eller husbonde, i vilket fall även godskonfiskation tillkom (UL M 31: pr, 13: pr, 15: 1; SdmL M 13: pr, 28: pr, 36: 1; VmL M 25: pr, 12: pr, 2; 13; HL M 16).[11] Bålet var straffet för förgiftning och trolldom (UL M 19: pr; SdmL M 32; VmL M 16: pr) samt jämte godskonfiskation för mordbrand (UL V 25: 1; VmL B 25: 1; HL V 20).

Stening var kvinnostraff och användes i fall, där man skulle steglas, nämligen vid dråp på äkta man eller på husbondefolk (UL M 13: 1; SdmL M 28: pr, 36: 1; VmL M 12: 1—2).[12] Levande begravning var likaledes främst kvinnostraff och användes i stället för hängning mot kvinnlig tjuv (UL M 49: 2; VmL M 32; HL M 32: 1). Dessutom förekommer straffet emellertid i kyrkobalkarna vid tidelag (UL Kk 15: 8; VmL Kr 23).

I DL nämnes dödsstraff endast i tre fall, nämligen halshuggning för våldtäkt på bar gärning (Eþs 3: pr), hängning för stöld (Þj 6) och levande begravning för tidelag (Kr 10).

Dödsstraff utan angiven art samt godskonfiskation stadgas i ÖgL (Eþs 30) för landsförräderi, och samma straff — här troligen i form av hängning — drabbade den, som stal säd ute på åkern och greps på bar gärning (*aghnabakaer* Eþs 32). Halshuggning var straffet för dråpare, som gripits på bar gärning (Dr 2: 1—2) samt — jämte lösöreförlust — för bannlyst, som ej ville göra bot, utan för exekution överlämnades till konungen (Kr 25: 1). Med hängning och lösöreförlust straffades full tjuvnad (Vaþ 32: pr—1, 6; 41: 1).

Stegling var straffet för man, som begått mord och vissa kvalificerade dråp (Eþs 25, 17, 21).[13] Stening var straffet för kvinna i motsvarande fall och för kvinna, som gripits på bar gärning med trolldom eller förgiftning (Vaþ 31: 1) samt för kvinna, som stulit tredje resan (Vaþ 35). Bålet var tillsammans med godskonfiskation straffet för mordbrand (Eþs 31: pr).

Som direkt dödsstraff omtalas i VgL I endast hängning för stöld (Md 8, Þ 2, 3: pr). I VgL II stadgas likaledes hängning för stöld (Dr 19, Þ 5, 6, 19, 20, 24, 58; jfr K 11). Dessutom har dödsstraff tillkommit för kvinna, som greps på bar gärning vid förgiftning av människa eller kreatur (R 10), samt i ett par speciella fall, nämligen mot utrikes löskeman, som dräpte eller

---

[11] Bland de kvalificerade dråpen räknas här i UL, SdmL och VmL dråp på hustru. I HL M 22 stadgas utan utsatt strafform liv för liv, om bonde dräpte hustru eller hustru bonde med vilja. För dråp på rätt herre stadgar HL M 24 liv och gods.

[12] Om HL se ovan n. 11.

[13] Jfr nedan s. 270.

sårade under hemfridsbrott (Dr 40), och mot den, som tvingade annan att lämna ut sin hustru att misshandlas (*misfirmæ* Dr 41). Dödsstraff för trolldom stadgas i Add 5: 2.

Självhämnd vid bar gärning i hor omtalas uttryckligen som tillåten i HL Æ 6: pr och ÖgL Eþs 26.

GL lämnar få upplysningar om dödsstraff. Avlösbart sådant, tydligen närmast att uppfatta som omedelbart utförd självhämnd, omtalas i I 21: pr för hor och i I 22 för våldtäkt mot gift kvinna. Halshuggning torde avses i I 21: 2, enligt vilken paragraf kvinnorövare riskerade halsen, och i I 38 står hängning som straff för stöld i högsta värdeklassen, för itererad mindre stöld och troligen subsidiärt för mansbot för första resan stöld i mellersta värdeklassen.[14] Vidare stadgar I 63: 2 dödsstraff för förskingring utan nödtvång av jord, som ger 3 marker i lega.

I den tyska medeltidsrätten medförde särskilt landsfredslagstiftningen och stadslagarna en väsentligt ökad användning av dödsstraff. Vid mitten av 1200-talet hade såväl antalet dödsstraffbelagda brott som antalet dödsstraffformer betydligt stigit i jämförelse med föregående tid.[15]

Ssp, som alltid anger vilket dödsstraff, som skulle begagnas, nämner dock icke mera än fyra arter, nämligen rådbråkning, bålet, halshuggning och hängning.[16]

Med rådbråkning bestraffades mord, mordbrand, rov under kränkning av särfrid, förräderi och bedrägligt utförande av uppdrag till egen vinning.[17] Bålet som straffart hade religiös färgning och användes vid kätteri, trolldom och förgiftning.[18] Hängning tillgreps vid större eller grövre stöld.[19] Halshuggning slutligen var straffet för dråp, rov, våldtäkt, hor och fridsbrott[20], rättsstridig fängsling[21], och öppet anläggande av brand (i motsats till mordbrand)[22].

---

[14] Jfr nedan s. 345.

[15] His I 476 f.

[16] Friese 150.

[17] Ssp II 13: 4 / Eck 62. Beträffande tolkningen av sistnämnda dunkla fall, se Friese 153 f. n. 11. Jfr även DRWB: Botschaft.

[18] Ssp II 13: 7 / Eck 62.

[19] Ssp II 13: 1, 28: 3, 39: 1 / Eck 62, 77, 83. Om mått- och viktförfalskning, se nedan s. 350.

[20] Ssp II 13: 5 / Eck 62. Friese 151 med n. 5.

[21] Friese 151 med n. 4. Jfr nedan s. 329.

[22] Friese 263 f.

Utöver de i Ssp förekommande arterna är ännu ett par former av dödsstraff kända från det medeltida Lybeck, nämligen levande begravning och levande kokning. I de av Hach under I och II utgivna redaktionernas jämförelsevis fåtaliga straffrättsbestämmelser nämnes dödsstraff ganska sällan. Jämte normalstraffet hängning för stöld stadgas dock uttryckligen för kvinnlig tjuv levande begravning (I 37, 39; II 83, 247). I textvarianter förekomma halshuggning för rov och bålet för kvinna, som fällts för trolldom, mord eller abort (II 247 var.). Enligt Hach II 9 straffades vidare bigami med icke angivet slag av dödsstraff.[23]

Ett betydligt fylligare material har stått till Dreyers förfogande i de på hans tid ännu bevarade lybska brottmålsdomböckerna. Enligt Dreyers på dessa grundade framställning avrättades under tiden 1371—1460 i Lybeck 411 personer genom halshuggning, rådbråkning, hängning, levande begravning eller bränning å bål.[24] Levande kokning omtalas i ett par krönikenotiser från Lybeck, för falskmyntning.[25]

Samma former av dödsstraff som i Ssp, utökade med levande kokning, nämnas också i Hamburgs stadsrättsredaktioner. Av kvalificerade dödsstraff förekomma här: rådbråkning för mord och kyrkoplundring (1270 XII: 7, 1292 P 7, 1497 O 18), levande kokning för myntförfalskning (1292 P 7, 1497 O 18)[26] och bålet för trolldom och förgiftning, förräderi och kätteri (1270 XII 8, 1292 P 8, 1497 O 19). I övrigt nämnas hängning för stor stöld (1270 XII 7, 1292 P 7, 1497 O 17) och halshuggning för dråp (1270 VI: 5; jfr 1270 XII: 3, 1292 P 3, 1497 O 6), rov (1270 XII 7, 1292 P 7, 1497 O 17), hemfridsbrott (1270 XI 1; jfr 1292 L 1, 1497 N 1), våldtäkt (1292 N 3, 1497 O 10; jfr 1270 X 3), kvinnorov (1270 X 4, 1292 N 4, 1497 O 11) och annan kvinnokränkning (1270 X 5, 1292 N 5, 1497 O 12). Dödsstraff utan angiven art stadgas vidare för hustrudråp (1270 IX 29, 1292 N 8, 1497 O 9), bigami (1270 X 6, 1292 N 6, 1497 O 21) och bortgifte utan rätt giftomans medgivande (1270 X 8, 1292 E 17, 1497 J 1).[27]

Hängning, halshuggning, levande kokning, bränning, levande begravning samt rådbråkning förekommo i Dortmund enligt Stahm, som utom statu-

---

[23] Jfr nedan s. 340.

[24] Dreyer, Anmerkungen 14 not. Jfr Reuter 116 f.

[25] Dreyer, Anmerkungen 30 f.

[26] 1270 XII 7 har i stället bålet. Jfr His II 277 n. 8 och I 503.

[27] I 1270 I 14 stadgas att den som tredskas och sitter kvar i fastighet, vilken utgör förfallen pant, utöver tre bötesbelagda frister *he sit uppe synes sulues hals*. I handskriftsvarianter liksom i motsvarande stadganden i 1292 C 10, 1497 H 9 saknas emellertid här dödsstraffet. Jfr Korlén, Stade s. 73 med n. 1.

terna bygger även på krönikenotiser och annat yngre material.[28] Kokning begagnades även här för falskmyntning. Levande begravning drabbade kvinna, som fällts för stöld eller trolldom. Bålet var straffet för mordbrand. Rådbråkning nämnes för mord och för ett fall av stråtröveri, hängning för stor stöld. Halshuggning, som torde ha varit det vanliga, när arten icke är utsatt, begagnades bl. a. vid dråp, stråtröveri, kätteri, förräderi mot staden och svår förolämpning mot rådet.

I Soests äldsta stadsrätt omtalas dödsstraff för dråp (I 15: halshuggning; jfr Schrae 16) och för nattlig plundring av någons hem (I 24; jfr Schrae 24). Såsom dödsstraffbelagda angivas dessutom i Schrae: dråp i hemfrid (23: halshuggning), mordbrand (30), bigami (28), förräderi (29), myntförfalskning (26), vinförfalskning (27)[29] och falskt vittnesmål (20).

Av kvalificerade dödsstraff omtalas i de äldsta rigarättsredaktionerna endast rådbråkning för mord och kvalificerat dråp (A 2, 4; B II 6; jfr C X 7; D IX 3: 2). Riga D har liksom hamburgrätten detta straff även för kyrkoplundring (D X 1; C X 7). Bålet och levande kokning har i Riga D upptagits ur hamburgrätten, det första för trolldom och förgiftning (D X 7; jfr C X 8) och det senare för falskmyntning (D VIII 1: 3; jfr C X 7).

Av dödsstraff med angiven exekutionsform omtalas för övrigt hängning för stöld (C X 7; D X 2: 1; 4) och halshuggning för våldtäkt (B I, II 54; D VI 3: 1), hor (D VI 4: 2) dråp (A 3; D IX 3: 1), hemfridsdråp (C IX: 1) och rov (C X 7; D X 6).

Utan angiven art omtalas vidare dödsstraff, i allmänhet subsidiärt för eller avlösbart med böter för dråp (B II 4, 5), hemfridsdråp (A 8; B I 27, II 23; D IX 8: 1), våldtäkt (A 35), hor (A 36; B I, II 55), försäljning av fri människa till träldom (B I, II 48; D VI 10), resning mot stadens myndigheter (D I 24), falskt vittnesmål (D III 7: 2), bigami (D V 20), svår myntförsämring av myntmästaren (D VIII 2: 3), falskt längdmått (D VIII 4: 2), varuförfalskning (D VIII 5: 3), skydd för mördare (D IX 6: 1), dränkning (D IX 25: 1) och stöld i badstuga (D X 10).

Ifråga om dödsstraffet företer VStL samma bild som medeltidsrätten i allmänhet och stadsrätterna i synnerhet, nämligen en betydande utvidgning

---

[28] Stahm 250 f.

[29] Schrae 27: *Vort mer. Wey vulen wyn to ghuden wine duyt. weyrt hey des ouer gayn. also eyn recht is dey heuet syn lyf vorboret.*

av straffets användningsområde.[30] Till en med säkerhet äldre kärngrupp kan föras några brott, som i allmänhet såväl i de fastlandssvenska landskapslagarna som i de tyska stadsrätterna voro belagda med dödsstraff, nämligen mord och under vissa omständigheter dråp, mordbrand, våldtäkt och stöld.[31]

På samma sätt som våldtäkt bedömdes ofta jungfrurov i germansk rätt.[32] Av de övriga till sedlighetsgruppen hörande dödsstraffbelagda brotten intar horsbrottet på grund av sitt starka samband med självhämnden en särställning, medan dödsstraffet vid bigami såväl i svensk som hanseatisk rätt är en jämförelsevis sent införd straffskärpning.[33]

Såsom en för den livliga handelsstaden karakteristisk utvidgning av stöldkategorierna kunna uppfattas brottstyperna: rymning med anförtrott gods och oberättigat anspråk på bolagsgods, vilka dock i så måtto bedömdes mildare än ren stöld, att dödsstraffet icke var ovillkorligt. Direkta motsvarigheter till dessa utvidgningar ha ej påträffats i det genomgångna materialet.

I nära anslutning till stöld står också mått- och viktförfalskning. Den som ertappades med eller överbevisades om att ha begagnat falska mått eller vikter straffades enligt VStL II 27 med dödsstraff, första och andra resan avlösbart med 40 mark men tredje resan oavlösligt. Såväl i jämförelse med BR som med de nordtyska lagarna framstår VStL:s dödsstraff för mått- och viktförfalskning som ovanligt strängt.[34]

En särskild grupp bilda brotten mot staden och dess myndigheter.[35] I visbyrätten kunna dessa brott samlas kring två huvudfall, dels uppror mot rådet som politisk myndighet och dels trots mot rådet som domstol i form av domkval eller hänskjutande av rättstvister till främmande domstol.[36] För de grövsta formerna härav tillgrep VStL i båda fallen dödsstraff och godskonfiskation. Upprorsmakare straffades enligt MEStL i principiell överensstämmelse med landskapsrätten till liv och gods, och detsamma torde i praktiken ha gällt även i de tyska hansestäderna, ehuru deras rättsredaktioner oftast nöjt sig med lindrigare straffhot. Riga A har bötesstraff men Riga D dödsstraff.

---

[30] His I 476 f.

[31] Om en dylik kärngrupp av dödsstraffbelagda brott, se Amira, Todesstrafen 44 f. och för fsv. rätts vidkommande Hemmers delvis kritiska kommentarer, Straffutmätning 41 f.

[32] Brunner II 859 f.

[33] Se nedan s. 339 f.

[34] Se nedan kap. 36.

[35] VStL I 3; II 13, 19.

[36] Det senare kunde dock i sina konsekvenser enligt lagen lätt få en politisk anstrykning.

För trots mot rådet som domstol framstår VStL som strängare än de övriga av denna undersökning berörda stadsrätterna.

Återstå mened och nattligt hemfridsbrott. Dödsstraffet för falskt vittnesmål i VStL framstår som ovanligt strängt och kan möjligen vittna om kyrkligt inflytande. Hemfridsbrott nattetid bedömdes flerstädes i tysk medeltidsrätt som kvalificerat och belades med dubbel bot.[37] Liksom i Visby möter dödsstraff för detta fall i ett yngre stadgande från Dortmund[38] och för nattligt hemfridsbrott i förening med stöld i Soest[39].

Ifråga om formerna av dödsstraff har ovan framhållits att i VStL uttryckligen nämnas endast två arter av dödsstraff, rådbråkning och bränning å bål. Båda dessa liksom de i Visby dessutom säkerligen begagnade formerna hängning och halshuggning förekomma i de fastlandssvenska landskapslagarna. Samtliga höra till de äldsta och mest spridda formerna av dödsstraff.[40]

Rådbråkning var i Visby straffet för mördare, en användning av straffformen, som väl överensstämmer såväl med svenska landskapslagar som med tyska stadslagar. Mörderska straffades i Visby med bålet liksom enligt MEStL. Däremot var straffet för mörderska i BR levande begravning och i MELL, ÖgL och svealagarna stening. Enligt variantbestämmelser till Hach II 147 förekom även i Lybeck bålet som straff för mörderska.[41]

24. Stympningsstraff

För överskådlighetens skull vid jämförelserna kunna stympningsstraffen i VStL lämpligen indelas i fyra grupper, nämligen exakt talion, avhuggning av handen, genomstingning av handen och annan stympning.

Exakt talion förekommer subsidiärt vid avhugget öra (I 17), utstucket öga (I 18), avhuggen hand och avhuggna fingrar (I 25: 1—3) samt avhuggen fot och avhuggna tår (I 28: 1, 29: pr—2). Talionstanken ligger även till grund för stympning av handen vid avhugg av alla fyra fingrarna eller av två fingrar tillsammans med tummen (I 25: 4—5) samt för stympning av foten vid avhugg av motsvarande tåkombinationer (I 29: 3—4).

---

[37] His II 340.

[38] V 32, jfr III 72 och Stahm 326 f.

[39] Soest I 24, Schrae 24; jfr His II 340 n. 6.

[40] Amira, Todesstrafen 164 f., 170 f.

[41] Exempel på att steglingsstraff för män motsvarades av bålet för kvinnor hos Grimm, Alterthümer II 282 (Verbrennen). Jfr även His I 503.

Den exakta talionsserien brytes emellertid vid vissa avhugg, där subsidiärstraffet i stället är handavhuggning. Detta gäller avhuggen näsa (I 19), utskuren tunga (I 22), totalt avskurna manliga könsorgan (I 27: 2) samt utslagen tand och avhuggen läpp (I 21). Handavhuggning står eljest som subsidiärstraff vid sår, tillfogat med kniv och eggvapen (I 13: 2), vid bensår i huvudet (I 15: pr, 3) och vid genomslaget kindben (I 20: 1, 2) samt vid vissa lyten, nämligen lamhet till följd av avslagen arm eller avslaget ben (I 24: 1), till följd av avhuggen sena (I 28: pr) och till följd av genomprygling (I 34: 6). Samma subsidiärstraff tillämpas även vid avhugget kvinnobröst (I 44).

Det lindrigare stympningsstraffet, genomstingning av handen med kniv — *ga en messed dor de hand* — är subsidiärstraff dels vid hugget eller slaget fullsår (I 13: 1) och dels vid vissa andra kroppslesioner: avslaget nyckelben (I 23), avslagen arm och avslaget ben (I 24: pr), avslaget revben (I 26), avskuren testikel (I 27: pr) och avhuggen sena (I 28: pr).

Av övriga stympningsstraff förekomma i VStL avskärning av örat i kombination med prygel och förvisning som stöldstraff i viss värdeklass (I 57: 2) samt näsown stympning, avlösbar med 40 marks bot, i kombination med stadsförvisning för kopplerska (I 48).

Några möjligheter att belysa stympningsstraffen i äldre visbyrätt erbjudas icke av materialet. I fragmenten *R* och *Wo* nämnas inga dylika straff. Icke heller i de ryska handelstraktaterna förekomma de. Detta bör dock ses i samband med det förhållandet, att den ryska rätten, sådan den kommer till uttryck i pravdorna, icke begagnade stympningsstraff.[1]

Däremot stadgas i Artlenburgfördraget handavhuggning som straff för sår och invalidisering. Denna straffart var alltså välbekant för gotlänningarna på 1160-talet.

I BR finnes icke något uttryckligt nämnande av talionsprincipen. De stympningsstraff som omtalas för övrigt äro av samma slag som visbyrättens, nämligen handavhuggning — *misti handinæ* — subsidiärt vid sår, genomstingning av handen — *gange vt gönom hans hand* — subsidiärt vid dragande av stickvapen mot någon (14: 13), öronavskärning vid mindre stöld (11: pr) samt med böter och stadsförvisning avlösbar näsown stympning för att locka någons hustru eller dotter, så att hon blev skämd i sin kvinnoheder (15: 1).

Det är en anmärkningsvärd egenhet hos många av de straffrättsliga stadgandena i MEStL, att de avslutas med en ofullbordad sats om subsidiärstraff för det fall, att den skyldige ej förmådde böta, och därigenom synas

[1] Jfr Goetz, Recht I 203 f.; Vernadsky 12.

lämna denna fråga öppen.[2] I stor utsträckning fyllas emellertid dessa luckor genom några allmängiltiga bestämmelser. SVl 3: pr, som handlar om avhugg av näsa, öga, öra, hand eller fot i vapenskifte eller annorstädes i vredesmod, ger sålunda ett generellt stadgande om talionsstraff vid avhugg av följande lydelse:

Orkar han eig botum, giffwi lim fore lim; ok swa wari lagh vm all annur affhog æn han orkar eig botum.

Samma princip uttalas i Eds 16: 2. Att MEStL i motsats till VStL låter talionen omfatta även näsa, tunga och skap säges uttryckligen i Eds 16: pr, 2 och SVl 3: pr, 1.

Ett generellt stadgande om subsidiärstraff vid såramål finnes i SVl 21: 1. Här heter det, att den som sårade annan utan avhugg och icke kunde böta skulle mista handen, om målsäganden icke bad för honom. Vidare var förlust av högra handen enligt Eds 26 generellt subsidiärstraff för den som enligt Edsöresbalken fälldes till 40 markers bot och ej kunde betala.

Handavhuggning omtalas dessutom på ett par enstaka ställen, dels subsidiärt för 20 markers bot vid visst röveri (Eds 23: 1) och dels som påföljd för dobblare, som olovligt återvände ur stadsförvisning (Db 1).

Även genomstingning av handen förekommer i MEStL dock endast i ett fall, nämligen liksom i BR subsidiärt för resande av vapen mot annan (SVl 12).

Övriga stympningsfall äro i MEStL såsom i BR och VStL öronavskärning vid stöld (Thj 3: 1; jfr även B 15: 1) och näsown stympning — avlösbar med 40 marker och stadsförvisning — för motsvarande fall som i BR (G 3: 1). Härtill kommer emellertid även utskärning av tunga, vilket straff hotade den som olovligt återvände ur stadsförvisning, ådömd för lasteligt tal mot stadens myndigheter (Kg 12: 3) eller för itererat okvädinsord (R 31: pr).

I MELL intaga stympningsstraffen en mera undanskymd plats, men såväl talion som handavhuggning, handgenomstingning och öronavskärning förekomma.

Enligt Eþs 39: pr hade målsägaren vid bar gärning rätt att välja mellan lösen, dödsstraff och exakt talion vid överlagd stympning. Liksom i MEStL omfattade talionen här även näsa, tunga och skap. Handavhuggning stadgas vid sår, blodvite och blånad i ett specialfall, nämligen under gästning (Kg 23: 7) samt vid fullsår eller avhugg, tillfogat av löskeman, som ej förmådde böta (DrVl 39). Genomstingning av handen begagnades subsidiärt

[2] G 5: 1; Sk 10; Eds 20: 3; H 8: 1; DrVl 2: 1; DrVd 2: 1, 3: pr, 4, (5: pr), (8: pr, 1), 10, 14: 1; SVl 14, 16: 1, 21: pr; SVd 6: 2, 8; Thj 1: 2.

för böter gentemot löskeman, som tillfogat skena (DrVl 40) samt vid överträdelse av vapenförbud (SVþ 9). Avskärning av öronen eller av ett öra, slutligen, var tjuvstraff i vissa värdeklasser (Þj 7, 9).

En generell bestämmelse om talion vid dråp och avhugg i händelse av bristande förmåga eller vilja hos gärningsmannen att böta lämnas i UL M 31: 1. Uttryckligen understrykes emellertid här, att den som förmådde böta eller ställa borgen för bot icke skulle straffas till liv eller lem. Exakt talion stadgas vidare för huvudmannen vid överlagd stympning genom att sticka ut öga eller ögon, skära ut tunga eller slå ut två eller flera tänder (M 30: 1, 2, 4). I sistnämnda fall förstärktes talionsstraffet för huvudmannen dessutom genom handavhuggning.

Vid överlagd snöpning däremot inträdde icke talion, utan huvudmannen skulle mista båda sina händer eller erlägga lösen efter målsägarens krav (M 30: pr). Avhuggning av ena handen förekommer i UL för övrigt endast som straff för delaktig i samtliga nyssnämnda fall av överlagd stympning. Genomstingning av handen omtalas icke som straffart i UL.

Även i SdmL (M 10: 3) och VmL (M 25: 1) lämnas generella stadganden om talion subsidiärt för böter vid avhugg.[3] Däremot omtalas icke handavhuggning eller genomstingning av handen.

Såväl UL (M 37: pr) som SdmL (Þj 2) och VmL (M 26: 1, 2) begagna öronavskärning vid mindre stöld. Öronstympning i förening med avskärning av näsa och lockar stadgas i UL (Æ 6: pr) subsidiärt för 40 markers bot, om gift kvinna av den förorättade hustrun greps på bar gärning i hor. I motsvarande stadgande i SdmL (G 4: pr) och VmL (Æ 6: pr) framstår stympningen närmast som en legaliserad självhämnd.

DL samt ÖgL och VgL sakna helt bestämmelser om talion eller kroppsstraff i form av handstympning. Öronavskärning som tjuvstraff förekommer i förening med hudstrykning i VgL II (Þ 13, 14, 33).

Icke heller GL tillämpar talionsprincipen. Stympningsstraff kunde emellertid förekomma i den gutniska rätten i ett speciellt fall, nämligen vid lägersmål, då lagen föreskriver, att den skyldige mannen skulle lösa hand eller fot med en bot på 3 eller 6 marker silver alltefter den lägrade kvinnans sociala ställning (I 20: 14, 15).[4]

[3] HL stadgar liksom UL förlust av båda händerna för huvudmannen och av en hand för delaktig eller lösen vid snöpning (M 15: pr). I samma flock § 1 behandlas avhugg av hand, fot, öga, tunga, öra och näsa, varvid subsidiärt stadgas liv för lem. Sannolikt bör emellertid, såsom redan Schlyter antagit, här textens *liif* uppfattas som felaktigt för *lim*, varför även HL bör antagas ha samma talionsprincip som UL. Jfr dock Hemmer, Straffutmätning 61 n. 5.

[4] I den danska medeltidsrätten framträda stypmningsstraffen föga (Matzen III 26 f.).

Stympningsstraffen fingo under medeltiden vidsträckt utbredning i Tyskland. I sachsisk rätt förekommo de emellertid ända mot medeltidens slut mycket sparsamt i annan form än handavhuggning. Däremot spelade även andra arter av stympning redan tidigt en stor roll på syd- och västtyskt område.[5] Talionsstraff voro sällsynta i Nordtyskland men vanliga i Sydtyskland, och därifrån, liksom från Flandern, finnas exempel på mycket långt i detalj driven exakt talion.[6]

Handavhuggning var det utan jämförelse vanligaste stympningsstraffet.[7] Genomstingning av handen med kniv var en ny straffart för den tyska medeltidsrätten och uppträdde där nästan alltid som speglande straff vid överträdelse av vapenförbud eller dragande av vapen.[8]

Öronavskärning, i allmänhet i förening med förvisning, var över hela det tyska området ett vanligt straff för stöld och i enstaka fall för andra brott.[9] Näsavskärning nämnes i karolingiska källor men var sällsynt i medeltidsrätten.[10]

Stympningsstraffen voro i allmänhet antingen subsidiära för böter eller avlösbara, om den skyldige ville och kunde betala. Undantag från denna huvudprincip finnas dock.[11]

Bortsett från att tungutskärning hotade den som utan att vara berättigad därtill höll ting under konungsbann (I 59: 1 / Eck 38), förekommer i Ssp endast handavhuggning som stympningsstraff.[12] Handavhuggning begagnades först och främst vid svårare kroppslesioner (II 16: 2 / Eck 64) samt dessutom vid innehav av falskt mynt under sådana omständigheter, att det uppfattades som falskmyntning (II 26: 2 / Eck 72), och vid brutet processuellt säkerhetslöfte (*gewere*, II 15: 1 / Eck 64).[13] I sistnämnda fall stadgas alternativt halv mansbot, och detsamma torde även ha gällt ifråga om tungutskärning, men för övrigt var den dömdes möjlighet att få avlösa

---

Bestämmelser som vittna om exakt talion saknas (jfr Hasse, Ripen 59). Handavhuggning möter i JL (DGL—ND III p. XL). Samma straff finnes i Slesvig II 4. I den av lybsk rätt starkt påverkade riberätten förekomma både handavhuggning (I 5, 9) och genomstingning av handen med kniv (I 6, 15: som speglande). Öronstympning vid stöld begagnades även i Danmark.

[5] His I 511 f.

[6] His I 371 f., 512 f.

[7] His I 514.

[8] His I 513, 515. Om speglande straff, se Brunner II 767 och Munktell, Speglande straff.

[9] His I 519 f.

[10] His I 520.

[11] His I 521 f.

[12] Friese 158 f.

[13] Se härom närmare Planck I § 53.

stympningsstraffet beroende av domarens nåd och målsägarens medgivande.[14]

Även i de äldsta lybska stadsrättsredaktionerna är handavhuggning det enda omtalade stympningsstraffet. Det stadgas där vid falskmyntning.[15] I codex Uffenbach förekommer dessutom avhuggning av finger samt avskärning av öra och tunga vid mened.[16] Av annat, yngre lybskrättsligt material samt av jämförelse med hamburgrätten framgår dock klart, att handavhuggning använts i Lybeck också i såramål.[17] I Hamburg är handavhuggning vid sår med eggvapen det enda i statuterna upptagna stympningsstraffet.[18]

Dortmunds latinska stadsrätt är enligt His (I 372) den enda medeltida tyska rättskälla, där termen talion uttryckligen begagnas. Här stadgas principiellt talion vid bar gärning för dödande och avhugg med eggvapen.[19] I de yngre statuterna omtalas handavhuggning vid fullsår.[20]

Soest I 14 stadgar likaledes handavhuggning som straff för sår (jfr Schrae 18). Dessutom nämnes stympningsstraff i en allmänt hållen bestämmelse om rätt forum (I 25). Av större intresse är ett stadgande i Schrae 19, som synes visa att exakt talion utkrävdes i Soest vid avhugg.[21]

I rigarätten omtalas exakt talion endast i A 7, där det vid avhugg stadgas hand för hand och fot för fot men för öga en bot på 20 mark. Avlösbar handavhuggning var straffet för sår med eggvapen (D IX 14: 1) och för viss mynt-, mått- och varuförfalskning (A 28; D VIII 1: 2, 2: 2, 4: 3, 5: 2). Handgenomstingning förekommer i B I 15 (II 13) vid knivsår och avskärning av öra tillsammans med förvisning vid stöld i D X 2: 2.[22]

Det återstår att med ledning av den lämnade redogörelsen för stympningsstraffens användning söka närmare bestämma visbyrättens ställning i detta avseende.

---

[14] Friese 167 f.

[15] Hach I 32, II 130. Jfr Reuter 108 f.

[16] Hach II 112, 246 Var. His I 512 n. 2.

[17] Reuter 80.

[18] Hamburg 1270 IX 2, 1292 M 2, 1497 M 6. Jfr även Anhang 7.

[19] I 8 ... *pari talione punietur, hoc est: collum pro collo, manum pro manu* ...

[20] III 54. Stahm 255.

[21] Schrae 19: *Vort mer. We den anderen wundet sunder ecghehaghtich wapen. efte eyn lytmete benemet binnen der stat. dey sal mit ghelikeme lytmete dey mysdat beteren. hey ne mughe dat hebben in ghenaden des clegheres. vnde des Raydes. vnde des gherichtes* ...

[22] Jfr Bunge, Riga 296; Schulenburg 38.

Stympningsstraff förekommo i de äldsta germanska rättskällorna men till en början i ganska ringa utsträckning. Talionsprincipen bedömdes redan av Wilda som främmande för ursprunglig germansk rättsuppfattning, och numera anses den allmänt vara en jämförelsevis ung företeelse i germansk rätt, genom kyrkligt inflytande hämtad från mosaisk rätt.[23]

VStL uppvisar en ganska långt genomförd talion i form av fullständig materiell överensstämmelse mellan kroppslesionen och det därför stadgade stympningsstraffet. Ännu längre i omfattning och specialisering har talionen drivits i svensk medeltidsrätt, icke endast i MESt L och MELL utan redan i de centrala svealagarna. Däremot lämna DL, ÖgL och VgL inga exempel på talion och icke heller GL.

I den tyska medeltidsrätten var talionen mest spridd och specialiserad i söder, medan Nordtyskland och särskilt det sachsiska området att döma av källornas tystnad varit mindre berört. I Dortmunds stadsrätt stadgades emellertid principiellt talion för avhugg, och i Soests Schrae tillämpades exakt talion.

Ifråga om talionsprincipens tillämpning vid stympningsstraffen kan sålunda konstateras, att denna i medeltidsrätten kraftigt framträngande princip gjort sig starkt gällande i VStL och än starkare i central, svensk fastlandsrätt men däremot, bortsett från Westfalen, knappast alls i det område, som närmast borde vara att betrakta som Visbys tyska uppland i rättsligt avseende.

Handavhuggningen bryter i viss utsträckning talionsstraffserien för avhugg i VStL och begagnas dessutom vid en del svårare sår och lyten. Straffarten har i den tyska medeltidsrätten blivit normalstraffet vid såramål. Den förekommer även i svensk landskapsrätt men intar där en betydligt mindre framträdande plats än talionen.

Genomstingning av handen användes i VStL såsom ett lindrigare subsidiärstraff än handens förlust vid enkelt fullsår och vid vissa, med jämförelsevis lägre böter belagda blodiga kroppsskador. Straffet var ursprungligen ett typiskt s. k. speglande straff vid dragande av eller sårande med förbjudna vapen och var som sådant vanligt i tysk medeltidsrätt. I medeltida svensk stadsrätt förekommer genomstingning av handen i den användning, som synes vara den ursprungliga. I landskapslagarna saknas straffarten alldeles. Däremot begagnar MELL den också bl. a. på ett sätt, som mera påminner om VStL:s.[24] Ehuru ansatser i denna riktning sålunda icke

[23] Wilda 158, 511; Brunner II 767 f.; Wennström, Fredlösheten 64, Tjuvnad 495 f.; Hemmer, SvJT 1937 s. 858 f.; Munktell, Mose lag 134 f., Speglande straff 255.

[24] Till liknande bruk har straffet kommit i gårdslagstiftningen. MEG § 3 straffar slag, som icke medförde blodvite, med genomstingning. EPG §§ 3, 4 har likaledes detta

saknas i svensk rätt, synes det systematiska utnyttjandet av genomstingning som ett lägre straff än handavhuggning vara väsentligen originellt utvecklat i visbyrätten.[25]

Öronavskärning var ett typiskt och allmänt begagnat tjuvstraff såväl i äldre germansk som i medeltida tysk och svensk rätt. Nässtympning som kvinnostraff är känd från nordisk och anglosachsisk rätt men var mindre vanlig i tysk medeltidsrätt.[26] Med samma användning som VStL:s, nämligen vid koppleri, finnes dock straffet i en förordning för Gent från 1228.[27] I samma eller åtminstone näraliggande fall begagnas emellertid nässtympningen i BR och MEStL, och som straff vid sedlighetsbrott synes den mycket väl kunna tänkas ha rötter i svensk landskapsrätt, där den tillsammans med avskärning av öron och lockar förekommer vid hor.

25. Märkning och prygel

Stympningsstraffen, som medförde ärelöshet, tjänade också till att märka brottslingen. Näs- och särskilt öronavskärningen ha oftast övervägande karaktär av märkning. Vissa andra straffarter framträda på grund av den ringa stympningsgraden helt och hållet som märkningsstraff. Ett sådant är den i VStL förekommande genomborrningen av örat — *en gat dorch dat ore slan*. Denna ingick som led i ett detaljerat system för märkning av tjuvar och begagnades för vänster öra vid tredje resan stöld i lägsta värdeklassen, för höger öra redan vid första resan i andra klassen men utbyttes i tredje klassen mot avskärning av höger öra (I 57: pr—2). I samtliga fall var märkningen förenad med förvisning och i de båda sistnämnda även med prygel — *to der stupe slan*.

Märkningen var i visbyrätten uteslutande tjuvstraff. Detsamma gäller prygeln, som förutom på nyss anfört ställe nämnes endast i I 59 — *van böddel rechte*. Här tillerkännes bödeln ersättning med en öre för exekutionen av prygeln, om målsägaren var främling. En borgare däremot behövde icke betala något.

Varken märkning eller prygel omnämnas i fragmenten. En brytning i novgorodfördragsförslagen 1268/1269 belyser däremot dessa straffarters ställ-

---

straff i motsvarande fall och dessutom liksom BR och MEStL för att resa vapen mot någon.

[25] En motsvarighet till VStL:s bruk av detta straff i stället för handavhuggning som subsidiärt vid lägre böter är känd från Brabant. His I 515 n. 6; Poullet 255.

[26] Wilda 509; His I 520.

[27] Warnkönig II 1 XV § 30.

ning på ett äldre stadium i visbyrättskretsen. I det latinska utkastet (nr 3) ingår en utförlig artikel om stöld, vilken indelades i 3 värdeklasser (se nedan s. 342 n. 2). För den mellersta klassen, ½ m. p.—½ m. s., var straffet prygel och brännmärkning — *virgis decorietur et ad maxillam cauteriabitur.* I motförslaget från den ryska sidan har denna artikel betydligt förkortats och summariserats. Märknings- och prygelstraffet har härvid utgått. Den ryska rätten begagnade vid denna tid inga kroppsstraff utan endast bötesstraff.[1]

Enligt BR begagnades brännmärkning — *brennis meþ iarne* — alternativt till öronavskärning vid stöld i värdeklassen ½—1 mark. Vid stöld i lägsta klassen var straffet prygel — *sla til stupu* (11: pr). Subsidiärt för böter användes prygelstraffet tillsammans med stadsförvisning även vid ärekränkning — *huzstrikæ wiþ stupunæ* (16).

Någon märkning utöver den redan under stympningsstraffen behandlade näs- och öronavskärningen omtalas icke i MEStL, men prygelstraffet — *til stupo slas, vardhe slaghin vidher stokkin* — har fått en mycket vidsträckt användning. Förutom vid mindre stöld (Thj 3: 1) och subsidiärt vid ärekränkning (R 30) såsom i BR förekommer prygel som subsidiärstraff, oftast i förening med förvisning, i en lång rad av de mest skiftande fall.

I en del av dessa rör det sig om brott, som mer eller mindre klart kunna föras till stöldgruppen, såsom timmerstöld (Thj 19: pr), viss förfalskning av mått eller ägaremärke (Kg 16: 5, 17: 1, B 15: 1), tjuvmjölkning (B 15: pr), rov till en örtugs värde på torg (Eds 23: 3) och lönlig inlastning av för stor skeppslast (Sk 12).

Andra fall äro närbesläktade med ärekränkning, nämligen lasteligt tal mot stadens myndigheter (Kg 12: 3), okvädinsord (R 31: pr, 2) och falsk anklagelse för måttförfalskning (Kg 16: 5, 17: 1) eller i högmål (H 11: 2).

Vidare förekommer hudstrykning subsidiärt för böter vid pust och hårdragning (SVl 12), vid dobbel (Db pr, 1) och som straff mot arbetsovilligt förvisat hjon, som utan lov återvände till staden (B 21: 4). Dessutom innehåller emellertid MEStL ett generellt formulerat stadgande om fördelning av 6- och 3-markersböter samt om värjemål i 6- och 3-markerssaker, enligt vilket stadgande prygel var subsidiärt straff för den som fälldes i dylika mål och ej förmådde böta (Thj 19: 1).

I kontrast mot denna rikliga användning i stadslagen står straffartens sparsamma förekomst i lands- och landskapsrätt. I MELL är hudstrykning — *huþ mista* — med eller utan mistning av ett eller båda öronen straff för mindre stöld (Þj 7, 9, 10: pr, 27). Någon annan märkning än näs- eller

[1] Goetz, Handelsverträge 99 f.

öronstympning omtalas icke i lands- eller landskapslagarna. Med samma användning som MELL:s förekommer prygelstraffet subsidiärt för böter i såväl svea- som götalagarna.[2] MELL och svealagarna ha vidare hudstrykning som subsidiärstraff vid bar gärning för avbarkning av ekar i annans skog.[3] VgL II begagnar dessutom prygelstraff i ännu ett fall, nämligen vid lösdriveri gentemot försvarslös landstrykare.[4]

I GL slutligen stadgas märkning av tjuv för stöld i andra värdeklassen, utan att det framgår hur märkningen utfördes (I 38). Prygelstraff omtalas icke i denna lag.

Prygel var redan tidigt under medeltiden i Tyskland ett ofta begagnat straff vid mindre stöld. Särskilt i Sydtyskland kom det dessutom till användning i åtskilliga andra fall. Det var länge regelbundet förenat med förlust av håret, vanligen i denna straffarts lindrigare form av håravskärning. Som märkningsstraff uppträder också ofta i tysk medeltidsrätt brännmärkning, särskilt vid stöld och falskmyntning. Prygelstraff och märkning voro allmänt avlösbara.[5]

I Ssp begagnas prygel och håravskärning vid mindre stöld på dagen (II 13: 1, 28: 3 / Eck 61, 77) och vid innehav av falska mått och vikter (II 13: 3 / Eck 61). Den skyldige hade rätt att avlösa straffet med böter men blev ärelös.[6]

Även i Lybeck var hudstrykning straffet för mindre stöld. I den äldsta latinska stadsrättsredaktionen förenades den med hårförlust, i codex Uffenbach med öronstympning.[7] I sistnämnda codex ingår prygel även i det kombinerade kropps-, skam- och förvisningsstraff, som drabbade kvinna för tredje resan mened, ett fall då man hängdes (II 246). I Hamburg var brännmärkning med en glödande nyckel på kinden samt prygel och stadsförvisning straffet för mindre stöld.[8] I Dortmund straffades en tjuv i motsvarande fall med prygel, decalvation och brännmärkning.[9]

Riga C stadgar liksom hamburgrätten brännmärkning, prygel och för-

[2] UL M 36; SdmL Þj 1; VmL M 26: pr, 2; ÖgL Vaþ 39: 1, 41: pr; VgL II Þ 13, 14, 33, 58.

[3] MELL B 17: 7 (KrLL B 18: 5); UL V 14: 8; SdmL B 16: pr; VmL B 14: 7.

[4] *Ældari* — VgL II U 29. Jfr IV 20: 3. Stadgandet torde härröra från kunglig lagstiftning. Se härom och om ordets betydelse: K. G. Westman, Tolkningar, och Lidén.

[5] His I 525 f. Om den lindrigare håravskärningen gentemot den svårare decalvationen, som innebar, att även huvudsvålen slets bort, se His I 529 f.; Brunner II 787 f. Jfr Wilda 514.

[6] Friese 161 f.

[7] Hach I 37; II 83; III 167. Reuter 58 f.

[8] Hamburg 1270 XII 7; 1292 P 7; 1497 O 17. Jfr Hach III 399. Om brännmärkning med nyckel, se Cropp I 336 f.

[9] I 11. Stahm 256.

visning för mindre stöld (X 7). I Riga D, där en mellanvärdesklass av stöld införts, har straffet differentierats, så att det i denna klass utgjorde brännmärkning, alternativt öronavskärning, och i den lägsta klassen prygel — *tho der stupe slan.* I båda fallen tillkom stadsförvisning (X 2). I Riga D (IX 19) förekommer prygelstraffet vidare med en något avvikande utformning — *slan vppe deme dische* — subsidiärt för böter vid slag utan blodvite och vid verbalinjurier.[10]

Prygel och märkning, straff till hud och hår, äro urgamla i germansk rätt. Företrädesvis övergingo de ofria, men redan tidigt finnas exempel på att även fria drabbades därav.[11] Stympning eller märkning av öra är över hela det germanska området ett allmänt straff vid stöld. Till den speciella utformning märkningen fått i VStL — genomborrning av örat — har dock icke någon direkt motsvarighet påträffats i det genomgångna materialet.

26. Skamstraff

Genom stympnings- och märkningsstraff tillfogades brottslingen kännetecken, som under hela hans fortsatta livstid överallt vittnade om den vanära, brottet åsamkat honom. En till tiden och rummet förmodligen mera begränsad ärelöshetseffekt hade de strafformer, som icke efterlämnade några varaktiga, synliga spår på delinkventens kropp, utan vilkas väsentliga straffande innehåll låg i den offentliga förödmjukelse, som denne under själva exekutionen måste lida.

Hit hör i VStL framför allt kåkstraffet — *vp deme kake stan.* Detta innebar, att brottslingen utställdes på kåken, vilken att döma av de begagnade uttryckssätten i Visby måste ha varit en upphöjd estrad, och fastbunden vid en där befintlig skampåle under viss tid fick schavottera offentligt.[1] Kåkstraffet användes i Visby dels vid första och andra resan stöld i lägsta värdeklassen (I 57: pr) och dels subsidiärt för 40 marks bot vid hor (I 47: 2—3).

Ett skamstraff av helt annan karaktär begagnades i visbyrätten subsidiärt vid ärekränkning. Om den som fällts för straffbelagt okvädande icke förmådde böta, måste han nämligen offentligen återkalla sina ord och med en särskilt utformad hedersed upprätta den kränktes ära.[2] Ville han icke göra detta, drabbades han av fängelsestraff.

---

[10] Bunge, Riga 296; Schulenburg 37. Jfr His I 527 n. 8.

[11] Wilda 512 f.; Brunner II 788.

[1] Schlyter, Gloss.: *kac;* His I 573 f. Jfr af Ugglas, Kåken.

[2] I 53: pr: ... *Heft he des gheldes. nicht. so neme he sine. word. weder| mid ses*

Även i svensk stadsrätt användes skamstraff subsidiärt för böter vid hor. Detta utgjordes dock icke av VStL:s enkla kåkstraff utan var mera raffinerat utformat. De skyldiga skulle sålunda föras i neslig procession genom staden. Enligt MEStL skulle kvinnan därvid bära stadens stenar. I BR stadgas ett annat skamstraff för gift kvinna, som gripits på bar gärning i hor, nämligen att bära stadens mantel (15: pr).[3]

I MEStL förekommer också offentlig avbön som subsidiärstraff vid okvädinsord. Den förenades här med prygel och stadsförvisning, och avbönens straffkaraktär framträder särskilt tydligt genom föreskriften, att den skyldige skulle »slå sig för munnen och säga att han ljög».[4]

De i BR och MEStL begagnade nesliga processionsformerna ha säkerligen inlånats från kontinenten[5], men skamstraffet som sådant har troligen rötter i gammal svensk rätt. Från landskapslagarna kan dock som direkt exempel anföras endast det kända stadgandet i VgL II G 5, att hustru som överbevisats om äktenskapsbrott skulle fördrivas från hemmet, berövad sin mantel och med kjolen avskuren baktill.

Offentlig återkallelse finnes icke nämnd i de fastlandssvenska landskapslagarna men förekommer i förening med böter i GL i form av hedersed med mededsmän vid kyrka eller ting (I 39).

Den tyska medeltidsrätten erbjuder en rik provkarta på skamstraff av olika slag. Offentlig, skymflig utställning vid skampåle — kåkstraff — var mycket vanlig. I rättskällorna uppträder straffarten först från senare hälften av 1200-talet, men den torde ha varit äldre. Under 1300- och 1400-talen

---

manne ede. vnde spreke al dus. do ic de word sprac. in mineme gaen mode. do dede ic dörliken vnde neme se nu wedder. vnde bidde god. mi al so helpen dat ic di nicht erghere wet. danne to voren. allene dat ic do dörliken spreke/ ...

[3] BR 15: pr, se nedan s. 333 n. 3. MEStL G 10: 2: ... *Orkar han eig botum, tha skal snæra læggias vm skap hans, ok a hona stadzens stena, ok swa skal hon han vm stadhen ledha, ok sidhan stadhen forswæria. Böter ok annat therra siin brut som för war saght, wari saklööst, ok stadzens swen ledhe hana ella han vm stadhen som eig böta maa, ok foghaten ella radhmen giffui honom ena halffua mark peninga for ærwdhe sit.* Om dessa strafformer, se Carlsson.

[4] MEStL R 31: pr: ... *orkar han eig botum, sla sik fore munnin ok sæghi thet han löögh, ok wardhe slaghin widher stokkin ok ryme stadhin, ok kome aldrigh i han vtan malsaeghanden bidher fore honum* ... Motsvarighet saknas i MELL, men av visst intresse är ett endast i sena handskrifter förekommande additament till Tingmålabalken i KrLL, av Schlyter tryckt under beteckningen C 1. Här stadgas att om någon kallade en annan en rad uppräknade okvädinsord eller *annat huadh obequembligit ähr*, skulle han böta 9 marker för *leppegeldet* samt slå sig för munnen, förklara att han ljög och gå baklänges ut ur tingstugan.

[5] Se nedan s. 337. Samma processionsformer finnas även i Ribe stadsrätt (I 14, 27). Jfr även Slesvig II 47.

fick den stor spridning och förenades ofta med kroppsstraff eller förvisning.[6]

I den lybska rätten förekommer som straff vid hor samma nesliga procession som i BR och MEStL. I yngre redaktionsvarianter, bl. a. codex Uffenbach, är straffet i stället schavottering på kåken.[7] Detta straff har även använts i andra sammanhang på lybskt rättsområde.[8] Bärande av stadens stenar omtalas endast i codex Uffenbach i ett kombinerat straff för kvinnlig menedare men är dessutom på annat sätt styrkt för lybsk rätt som straff särskilt mot trätgiriga och okvädande kvinnor.[9] Även ett annat karakteristiskt medeltida skamstraff är känt från Lybeck, nämligen *schuppestôl*-straffet. Detta tillgick så, att delinkventen på ett eller annat sätt bragtes att från en upphöjd plats störta ned i en vattensamling. Straffet begagnades i den äldsta lybska rätten subsidiärt för böter vid bigami och vid obefogat klander av äktenskap.[10]

Även i Hamburg har troligen processionsstraffet använts vid äktenskapsbrott.[11] Stenbärande stadgas som straff för lättfärdiga, beryktade kvinnor, som ärekränkte hederliga kvinnor (1292 M 27; 1497 M 2). Kåkstraff omtalas uttryckligen subsidiärt för böter vid sedlighetsbrott (1292 M 29; 1497 M 19).

Dortmund I 31 lämnar en detaljerad skildring av en skamstensprocession för trätande kvinnor. Kåken tycks icke direkt nämnas i statuterna, men dess tillvaro i staden under medeltiden är bestyrkt och exempel på dess användning vid hor och stöld finnas från senare tid.[12]

I de rigensiska rättsredaktionerna äro olika former av skamstraff rikhaltigt representerade.[13] *Schuppestôl* förekommer med samma användning som i Lybeck i Rigas äldsta stadsrätt — *precipitare de sede scuppestol* (A 29). Även det nesliga processionsstraffet för äktenskapsbrytare be-

[6] His I 573 f.

[7] Hach I 43: *Si uir cum legitima alicuius deprehenditur. iuris est ut ipse ab ea per uicos ciuitatis sursum et deorsum trahatur per ueretrum ...;* II 8: *So war ienech man bi enes echten mannes wiue begrepen wert. de schal getoghet werden van deme wiue bi deme pintte. dor de stat. in den straten. vp vnde neder.* Jfr även III 95.

[8] Reuter 59, 112.

[9] Reuter 84. Om detta straff och dess förekomst på kontinenten, se Künssberg.

[10] Hach I 57; II 9 Var., 175. His I 575.

[11] Hamburg 1292 N 4: ... *Wert auer ein man begrepen bi eime echten wive, den scal men toghen to rechte.* Jfr 1497 O 11. Verbet *togen* (biform till *ten:* ziehen, SL III 562) användes både i Lybeck och Riga just i detta sammanhang. *To rechte* har betydelsen »med rätta», »på sätt lagligen bör ske», såsom i uttrycket *beteren to rechte.* (Se t. ex. Hamburg 1270 IX 17; 1292 M 14: 1497 L 17.)

[12] Stahm 270, 246.

[13] Bunge, Riga 296 f.; Schulenburg 40 f.

gagnades i rigarätten under beteckningen *nacketh trecken — bloth thoghen* (B I, II 56, 57; D VI 5: 1). För äktenskapsbryterska stadgas vidare i Riga B I, II 55 bärande av en skamkappa — *den schanthoyken dregen* — tydligen en motsvarighet till BR:s stadens mantel.[14] Vissa mindre stölder slutligen straffades enligt Riga D med schavottering på kåken — *vp den kak setten* (D X 3: 1).

Avbön eller återkallelse omnämnes icke som straff vare sig i Lybeck, Hamburg, Dortmund, Soest eller Riga.

I jämförelse med tysk medeltidsrätt i allmänhet och med Lybeck och Riga i synnerhet är alltså VStL fattig på egentliga skamstraff. Det nesliga processionsstraffet för hor, som förekommer i Lybeck, Hamburg, Riga, BR och MEStL, men i Visby motsvaras av kåkstraff, erbjuder exempel på ett lån från tysk till svensk rätt, som synes ha gått Visby förbi.[15] Kåkstraffet som sådant torde få uppfattas som en från kontinenten införd strafform.

Ifråga om offentligt återkallande som skamstraff vid ärekränkning är saken mera komplicerad. Det förekommer i VStL samt i GL, MEStL och KrLL men icke i de övriga svenska medeltidslagarna.[16] Straffarten nämnes icke i de ovan närmast redovisade tyska rättskällorna men förekommer på andra håll i tysk rätt och är där mycket vanlig mot medeltidens slut.[17] Institutet fanns redan i langobardisk rätt men antog först under medeltidens senare del en direkt straffkaraktär. Såsom Helfritz framhållit, synes institutet ha framvuxit självständigt på olika håll, och anledning att söka återföra det på ett enhetligt ursprung föreligger icke, även om inverkan från kanonisk rätt kan ha gynnat dess utbredning.[18]

27. Fredlöshet och förvisning

Fredlöshet och förvisning förekomma båda i VStL. Ehuru de två straffformerna till sina verkningar delvis kunna sammanfalla, äro de till uppkomst och användning särskilda.

[14] Jfr Bolin, Stockholm 310 f.; Carlsson 123. Se även polemiken mellan Bolin och Carlsson, Rig 1939 s. 223 f.

[15] Skamprocessioner voro mycket vanliga i medeltidsrätten. I exakt samma utformning var straffet redan tidigt ganska spritt på kontinenten men har från Tyskland antecknats av His endast från Lybeck och Riga. His I 570 m. n. 4, 357 m. n. 7; Du Cange: *trotare*. Jfr Carlsson 125.

[16] I norsk medeltidsrätt finnes återkallelse och äreförklaring i G 196. Se närmare härom Skeie 89 f.

[17] His I 577 f., II 124 f. För senare tid i Hamburg, se Baumeister I 393 f.

[18] Helfritz 6 f., 32 f.

De utförligaste upplysningarna om fredlöshet enligt visbyrätt lämnas i VStL I 35. Termen för fredlöshetsförklaring lyder: *enen vreddelos leggen.* Kapitlet handlar om dråpare, som undkommit. En sådan skulle omedelbart tre gånger offentligt på torget utropas vid namn och förklaras fredlös inom staden och dess område. Den som där dräpte *(sleit*[1]*)* eller grep en sådan fredlös blev icke endast straffri, han belönades dessutom med 6 mark. Belöningen skulle betalas av målsägaren, om denne ägde så mycket, eljest av staden. Kyrkorna inom stadsområdet erkändes av lagen som asyler för de fredlösa, men förlikningsförhandling härifrån medgavs icke (I 36: 2). Vidare undantogos uttryckligen från detta skydd de som själva förbrutit sig i en kyrka.[2]

Fredlöshetens verkningar torde enligt VStL ha varit enbart personliga. Någon antydan om att även egendomen berördes finnes icke i dessa bestämmelser. Att fredlösheten i Visby som regel icke var förenad med egendomskonfiskation framgår av VStL I 49, där jungfrurov behandlas. Rövaren drabbades av dödsstraff, om han greps. Undkom han, hade han förverkat sin egendom i staden och blev dessutom fredlös. Att egendomskonfiskationen särskilt understrykes här synes innebära, att fredlösheten icke i och för sig medförde sådan.

Dråpares fredlöshet kunde enligt I 36: 2 avlösas med böter, t. o. m. mot målsägarens vilja[3], och även för jungfrurövaren höll lagen förlikningsmöjligheten öppen. Ehuru dråp och jungfrurov äro de enda brott, där sådan direkt stadgas i VStL, har fredlöshet säkerligen tillgripits även i andra fall, då brottslingen rymt undan döds- eller stympningsstraff. När det sålunda i I 40 uttryckligen stadgas förbud för mördare, tjuvar, mordbrännare och förrädare att förlikas, måste dessa, om de lyckats undkomma, ha straffats med icke avlösbar fredlöshet.

Medan fredlösheten drabbade brottslingar, som genom flykt undandragit sig att stå till svars för sina gärningar, och i denna användning har gamla anor i germansk rätt, var förvisningen en yngre, i städerna uppkommen och under medeltidens senare del allt mera spridd straffart, vilken kunde tillgripas mot sådana, som rätten hade i sitt våld.[4]

I VStL möter förvisning i I 57, 58 under termen: *de stad vorsueren.* Den begagnas här som tilläggsstraff till kåkstrykning, märkning och stympning

[1] Av *slân* vilket i mlty. begagnas även med betydelsen »erschlagen».

[2] Enligt den kanoniskrättsliga principen: *Frustra legis auxilium invocat, qui committit in legem.* Se Holberg, Ret 37 f.

[3] Se nedan s. 274.

[4] Jfr Frensdorff, Verfestung p. XXIV.

för de lägre grader av stöld, vilka icke medförde dödsstraff. Den skyldige fick svärja att lämna stadens område och hade förverkat livet, om han utan tillstånd återvände. De på detta sätt förvisade skulle fogdarna låta upptecknа i sin bok.

I Visby har alltså förts ett register över förvisade av liknande slag som de, vilka i olika former äro kända från andra håll i östersjöområdet.[5] Att även de fredlösa antecknats är troligt, ehuru det ej direkt framgår av källorna. Såsom tilläggsstraff till antingen stympning eller böter begagnas förvisning likaledes i I 48 för koppleri.[6]

I BR omtalas icke någon fredlöshet. I de fall där fredlösheten inom yngre svensk medeltidsrätt hade sitt viktigaste användningsområde, nämligen vid edsöresbrotten, har BR i stället särskilda tilläggsböter (12: pr).

Stadsförvisning förekommer i BR dels i förening med böter eller nässtympning vid koppleri (15: 1, *fly staþin*), dels i förening med prygel subsidiärt för böter vid ärekränkning (16, *rymæ staþin*). En speciell funktion hade den till 40 dygn begränsade förvisning, vilken en dråpare måste underkasta sig som ett led i förlikningsproceduren (14: 9, *rymæ staþin*).[7]

I MEStL möter fredlösheten i endast en bestämmelse, nämligen i Eds 11: 2. Enligt denna skulle den som rövat en kvinna och rymt ur landet med henne aldrig få frid, förrän kvinnans giftoman bad för honom. I edsöresmål för övrigt stadgar MEStL generellt uttryckligen, att straffet icke var landsflykt och godsskövling utan särskild tilläggsbot. Subsidiärt för denna står här dödsstraff (Eds 26).

Förvisningsstraffet intar i MEStL en framträdande plats och uppträder dels under samma termer som i BR: *flya stadhen*[8], *ryma stadhen*[9], och dels under en term, som motsvarar VStL:s: *forsværia stadhen*[10].

---

[5] Se nedan s. 256.

[6] Stadsförvisning torde även avses med det på ett enstaka ställe i lagens sjörättsliga avdelning förekommande uttrycket *bann*. I VStL III III 1 stadgas ersättningsskyldighet och böter till staden för skada på hamnanläggningen. Vidare heter det om den, som döljer sådan skada: *de steit to banne*. *Bann* översättes av Schlyter med förvisning. Denna betydelse på ordet synes inom tyskt språkområde under medeltiden vara belagd endast i ganska sena nederländska och flandriska källor (DRWB I: *Bann* VI; jfr även His I 533 f.). Däremot begagnades *bann* ofta under högmedeltiden i det tyska rättsspråket om kyrkligt bann (DRWB I: *Bann* V). Ehuru kanske icke alldeles uteslutet synes det emellertid på grund av sammanhanget mindre troligt, att det här i VStL kan vara kyrkligt bann som avses. Om *bann* enligt Ssp, se nedan s. 254.

[7] Jfr nedan s. 274.

[8] Kg 12: 3, 16: 5, 17: 1; G 3: 1, 5: 1; R 31: 2; Thj 3: 1; Db pr, 1.

[9] B 15: 1, 21: 4; Sk 12; R 31: pr; H 11: 2.

[10] Kg 12: 3 var.; G 10: 2; R 30.

Förvisningen var vanligen förenad med andra straffarter som prygel[11], skamstraff[12] eller stympning[13], och kombinationen utgjorde i regel subsidiärstraff för böter. I ett par fall förekommer förvisning och böter tillsammans.[14] Enbart förvisning tillgreps mot arbetsovilligt hjon (B 21:4). Påföljden för att olovligt återvända kunde, där den angives, vara dödsstraff[15], stympning[16] eller prygel (B 21:4).

I den medeltida svenska lands- och landskapsrätten spelade däremot fredlösheten betydande roll. Den uppträdde här väsentligen i två former, nämligen dels den yngre med edsöreslagstiftningen förenade biltogheten, dels den äldre, ursprungligen lokalt begränsade landskapsrättsliga fredlösheten.[17]

Straffet för edsöresbrott var enligt MELL biltoghet. Denna gällde hela riket och gick ut över både person och egendom. Den biltoge kunde saklöst dräpas av vem som helst, och hans lösöre var förbrutet till treskiftes. Biltogheten var avlösbar med 40 markers bot till konungen, sedan målsägaren tillfredsställts och inlagt förbön hos konungen.[18]

Jämte biltogheten vid edsöresbrott känner MELL fredlöshet vid dråp. Under vissa förhållanden blev nämligen en dråpare fredlös — *friþlös* — och kunde, då en bestämd frist gått till ända, saklöst dräpas. Fredlösheten omfattade hela riket men var i princip endast personlig och gick blott i vissa fall ut även över egendomen, nämligen då dråpet varit nidingsverk eller då dråparen var utlänning. I dessa fall skulle lösöret treskiftas.[19] Även fredlösheten var avlösbar med målsägarens medgivande.

Svealagarna känna ingen annan form av fredlöshet än biltoghet vid edsöresbrott.[20] Biltogheten var såväl i svealagarna som i ÖgL:s edsöresmål, där den först uppträder i lagarna, väsentligen utformad på samma sätt som senare i MELL.[21]

---

[11] Kg 12:3, 16:5, 17:1; B 15:1; Sk 12; R 30, 31:pr; H 11:2; Thj 3:1. Db pr, 1.

[12] G 10:2.

[13] G 3:1; B 15:1; Thj 3:1.

[14] G 3:1, 5:1.

[15] R 30; H 11:2; Thj 3:1.

[16] Kg 12:3; R 31:pr; Db 1.

[17] Om den vetenskapliga diskussionen rörande fredlöshetens uppkomst, utveckling och natur, se Wennström, Fredlösheten, samt där anförd litteratur.

[18] MELL Eþs 24, 27, 41.

[19] MELL DrVl 12, 14, 15:1, 16, 17, 32. Om skillnaden mellan biltoghet och fredlöshet enligt landslagarna och den senare utvecklingen i svensk rätt, se även Munktell, Fredslöshetens utveckling.

[20] Hemmer, Straffutmätning 37. Jfr även Hemmer, Tidsskrift for Retsvidenskab 1935 s. 412.

[21] UL Kg 9:pr; SdmL Kg 9:pr; DL Eþs 6:pr; VmL Kg 6:pr, 2; HL Kg 6:pr; ÖgL Eþs 8, 10:1. Schlyter Afh. I² 112.

I ÖgL förekommer vidare fredlöshet, begränsad till det dömande tingets kompetensområde — *þingunöti* — eller efter dom på landstinget utsträckt till hela lagsagan. Denna begagnades vid dråp, fullsår och stöld samt vid ihärdig vägran att göra rätt för sig, hur liten sak det än gällde, och var genomgående förenad med förlust av lösegendom.[22]

I västgötalagen har edsöresrätten med biltoghetsstraffet upptagits endast såsom ett additament (7) till VgL II. I den ursprungliga västgötarätten spelade däremot den landskapsrättsliga fredlösheten framträdande roll. Lagen föreskrev bl. a. vid bötesansvar för häradshövding och härad skyldighet att se till, att den fredlöse ej trotsade domen och höll sig kvar i hemorten.[23]

Fredlöshet var enligt västgötsk rätt förenad med egendomsförlust, som i olika fall kunde omfatta delar av lösöret, hela lösöret (vid nidingsverk) eller lösöre och jord (vid landsförräderi).[24]

I GL intar fredlösheten en undanskymd plats. Den omnämnes endast vid dråp och har här trängts tillbaka och till sina verkningar kraftigt modifierats genom en rad bestämmelser, som avsågo att motverka blodshämnd och gynna förlikning.[25] Om dråparen icke begagnade dessa möjligheter och icke på föreskrivet sätt bjöd mansbot, skulle emellertid landet, dvs. landstinget, döma honom fredlös och att på bestämd dag efter en månads frist betala mansboten samt ålägga honom en tredskobot på 6 marker silver till målsägaren och lika mycket till landet.[26]

---

[22] ÖgL Dr 3: pr, 4; 5: 1, Vaþ 6: 3; 32: 6, R 26: 1.

[23] VgL I M 1: 3, II Dr 4.

[24] Hemmer, Straffutmätning 27 f.

[25] Se nedan s. 276.

[26] GL I 13: 5: ... *Þa en mandr wil ai vereldi biauþa. oc frestr iru allar liþnar. þa scal land hann friþlausan dyma. oc til dags vm manaþa frest vereldi vtretta. oc hann sacan at siex marcum silfs viþr mals aiganda. oc aþrar siex landi* ...

Tolkningen av detta stadgande beror närmast på vad som inlägges i *utretta*. Schlyter översätter detta ord med »utkräva: exigere» och anser stadgandets innebörd vara, att landet skulle »föranstalta att dråpsboten blir uttagen hos dråparen» (ordboken: *utretta*). Denna tolkning synes vara allmänt accepterad i litteraturen (Pipping, gloss: *utretta;* Jacobsen 46; Delin 261, 263, 266; Hemmer, Straffutmätning 29 n. 4; HW IV 213, jfr dock 255). Emellertid måste möjligheten av översättningen rent språkligt starkt ifrågasättas.

Utretta förekommer i GL:s codex A endast på detta ställe. Codex B, där texten dock synes i annat avseende vara något korrumperad, har här i stället *wt reyda*, vilket ord av Schlyter tilldelas samma betydelse. I codex B förekommer vidare en participform av *utretta* i I 19: 38 i en sats, som saknar motsvarighet i codex A. Den sistnämndas text lyder: *þar sum gangs .j. garþi. þa liautin niþiar hafuþ lut sum a fiarþa mann. en fiarrar ieɼ. þa taki attunda lut siþan gield iru guldin* ... Codex B tillägger: *oc qwinna lutir*

Under en kort frist synes alltså fredlösheten ha varit villkorlig. Först om dråparen icke kunde eller ville på utsatt tid betala mansboten och tredskoböterna, har den blivit definitiv.[27]

Ännu ett ställe anföres i litteraturen som exempel på fredlöshet enligt GL, nämligen I 2: 2.[28] Här stadgas att kvinna, som av landstinget ådömts 12 markers bot för barnamord och icke kunde betala, skulle fly landet *(flyi land)*. Det var visserligen vid 3 markers bot förbjudet att ge henne mat och husrum, men termen fredlös nämnes icke och någon rätt att saklöst döda henne omtalas ej. Straffet bör därför rätteligen betecknas ej som fredlöshet utan som landsförvisning.

Den fullständiga fredlösheten växte enligt sachsisk rätt fram genom flere stadier av begränsad fredlöshet.[29] Utgångspunkten var härvid den till såväl rum som innehåll ofullständiga fredlöshetsform, vilken i Ssp betecknas med substantivet *vestinge* och med verbet *verfesten*.[30]

Vestinge utgjorde en provisorisk dödsdom.[31] Den gjorde icke den drabbade fullständigt rättslös men innebar, att han utstöttes ur rättsgemenskapen, att han inom den dömande domstolens kompetensområde förlorade sin rättshandlingsförmåga och gentemot målsägaren berövades sitt person-

iru ut rettadir. Schlyter ger här i glossariet översättningen »uttaga, undantaga: excipere». Uppenbarligen kan en betydelse »utbetala» här vara lika användbar.

Verbet *utretta* förekommer icke i det övriga fsv. lagspråket och är icke heller känt från andra fsv. texter i de av Schlyter antagna betydelserna (Söderwall: *uträtta*). Den medeltida tyska översättningen av GL har på båda ställena *us richten* (II 13: 5, 21: 5), vilket i Schlyters glossarium översättes på samma sätt som den gutniska motsvarigheten, alltså i förra fallet med *exigere*, i senare fallet med *excipere*.

Emellertid ha det mlty. *utrichten*, som måste antagas ligga bakom den gutniska formen *utretta*, och dess mhty. motsvarighet *uzrihten*, ingen av dessa betydelser men kunna bl. a. betyda »betala, erlägga» (SL: *utrichten*, Lexer: *uzrihten*). För denna översättning talar även formen *wt reyda* i codex B I 13: 5, vilken ansluter sig till det fsv. *reþa*, som redan i lagspråket har bl. a. denna betydelse.

Enligt den här föreslagna tolkningen skulle också *dyma* styra alla tre leden i domen, vilket torde få anses som logiskt mera tillfredsställande än Schlyters läsning, som låter det hänga ihop med första och tredje men hoppa över det mellanliggande andra ledet.

Jfr även Delins påpekande 267, att mansbot i allmänhet ej kunde utkrävas enligt GL. ÖgL står, såsom Delin framhåller, på samma ståndpunkt. Enligt uttryckligt stadgande kunde oranboten icke utsökas, och detsamma gäller antagligen mansboten, då någon sådan ej är fixerad i ÖgL.

[27] Jfr HW IV 255.

[28] Delin 263; Hemmer, Straffutmätning 29 n. 4.

[29] Friese 137.

[30] T. ex. Ssp I 68: 1—2, 4—5 / Eck 47. Om ordets tolkning, se His I 433 n. 4.

[31] Den följande skildringen av fredlösheten enligt Ssp bygger huvudsakligen på Planck II 291 f. Jfr His I 434, 448.

liga rättsskydd. Målsägaren kunde när som helst gripa honom, släpa honom inför rätta och få den definitiva dödsdomen fälld och verkställd. Härvid krävdes emellertid enligt sachsisk rätt icke blott, att *vestinge* styrktes, utan även att det brott, som föranlett denna, bevisades.

Det var belagt med straff att skydda och hjälpa den fredlöse, och det var myndigheters och enskildas plikt att bistå målsägaren vid hans gripande. Gjorde han härvid motstånd, kunde målsägaren saklöst dräpa honom. *Vestinge* drabbade enligt sachsisk rätt endast personen, icke egendomen.

För att *vestinge* skulle kunna tillgripas mot någon, fordrades enligt Ssp ursprungligen, att han gjort sig skyldig till ett brott, för vilket straffet var döden eller handens förlust[32], samt att han trots vederbörlig, offentlig, vid tre rättegångstillfällen framställd anklagelse icke inställt sig och ingått i svaromål. Exakt personuppgift å den fredlöse genom namnangivelse föreskrives uttryckligen (I 66: 3 / Eck 46).

Den begränsning i verkan hos *vestinge*, som låg däri, att den var inskränkt till den dömande domstolens rättskrets, kunde upphävas genom högre domstols medverkan, ytterst genom kunglig dom. Härigenom kunde *vestinge* förvandlas till *acht*, som i sistnämnda fall gällde hela riket. Efter år och dag övergick *acht* till *overacht*, som innebar fullständig rättslöshet och var icke enbart personlig utan sträckte sina verkningar även till den fredlöses egendom. Såväl *vestinge* som *acht* och under vissa förutsättningar även *overacht* voro enligt Ssp principiellt avlösbara.[33]

En parallell till *vestinge* — liksom denna med begränsade verkningar — på den andliga rättens område var enligt Ssp *bann*, som icke gick på livet utan skadade själen (III 63: 2 / Eck 157). Även *bann* kunde stegras till riksakt med dess totalt förintande rättsverkningar.

Termen för fredlöshetsförklaring var i Lybeck ursprungligen — liksom i Visby — *vreddelos leggen*.[34] Tidigt inträngde emellertid på den lybska rättens område — dock icke i statuterna — Ssp:s för VStL okända uttryck *verfesten*. I Hamburg, vars rätt ju genomgående visar närmare an-

[32] I 68: 1 / Eck 47. Senare även under vissa förutsättningar vid envis tredska att sona ringare förseelse. Ssp I 68: 2 / Eck 47. Planck II 292.

[33] Jfr Friese 165 f.; His I 461 f.

[34] I latinsk form *proscribere, proscriptio*. Frensdorff, Verfestung p. xv f. Skildringen av fredlösheten enligt lybsk rätt bygger huvudsakligen på Frensdorffs här givna framställning. Jfr även särskilt His I 441, 449; Reuter 69 f. De viktigaste källställena i de lybska statuterna äro Hach I 77, II 86, 90, 94, 95; jfr III 35, 221, 224, 225. Ett rikt av Frensdorff utnyttjat kompletterande material lämnas av stadsböckerna, framför allt Stralsunds *Verfestungsbuch*. Om spridningen av termen *vredelos* på tyskt rättsområde, se His I 410 f.

slutning till Ssp än den lybska, begagnas båda termerna sida vid sida redan i stadsrätten 1270.[35]

Den ursprungliga skillnaden är dock något mera än enbart en olikhet i terminologi. Den lybska fredlöshet, som i källorna stundom döljer sig bakom *vestinge* och *verfesten*, är nämligen något annat än Ssp:s *vestinge*. Hamburgrätten intar i detta avseende en mellanställning mellan lybsk och sachsisk rätt.

Fredlösheten enligt lybsk rätt var visserligen även den lokalt begränsad. Till sitt innehåll var den emellertid vida strängare än *vestinge* enligt Ssp. Medan denna i första hand framstår som ett processuellt hjälpmedel för att tvinga brottslingen att underkasta sig rättens auktoritet och först småningom över flere mellanstadier övergick till ett straff, som direkt drabbade honom, hade fredlösheten i Lybeck dessutom till självändamål att med omedelbar verkan straffa brottslingen.[36]

Då Ssp för att kunna fälla och verkställa den definitiva domen krävde bevis icke endast om *vestinge* utan även om själva brottet, räckte det i Lybeck-Hamburg, att själva fredlösheten styrktes.[37] I överensstämmelse med den sachsiska principen drabbade fredlösheten i Hamburg endast personen. I Lybeck däremot berördes även egendomen. Fredlöshet för dråp medförde sålunda konfiskation av halva, fredlöshet för sår med eggvapen konfiskation av en tredjedel av förmögenheten till fördelning mellan staden, rätten och målsägaren, medan återstoden gick till den fredlöses arvingar.[38]

Icke heller i lybsk rätt sträckte sig emellertid fredlöshetens verkningar så långt, att det stod var och en fritt att fånga och i händelse av motstånd döda den fredlöse. Denna rätt tillkom liksom vid Ssp:s *vestinge* endast målsägaren och dennes medhjälpare.[39]

Medan Ssp i princip åtminstone ursprungligen tillgrep *vestinge* endast vid brott, där straffet gällde hals eller hand, begagnades fredlöshet i Lybeck även där ringare straff hotade.[40] Dock drabbades härvid den gripne fredlöse icke alltid, som fallet var enligt Ssp, av dödsstraff.[41] Också i Lybeck var förutsättningen vidare försummad inställelse trots tre gånger upprepad

---

[35] Hamburg 1270 VI 6, IX 4, jfr 1292 N 9.

[36] Frensdorff, Verfestung p. XXXIII f.

[37] Frensdorff, Verfestung p. XXXII.

[38] Frensdorff, Verfestung p. XX f. Hach II 90, 86; III 221, 35. Hamburg 1292 C 23, 1497 O 3.

[39] Frensdorff, Verfestung p. LV f. His I 420 f. n. 6.

[40] Den omnämnes i de lybska källorna tidigast mot rövare: Hach I 77, II 94; Frensdorff, Verfestung p. XXV, jfr XVIII f.

[41] Frensdorff, Verfestung p. LII; Reuter 70.

stämning.[42] Likaledes torde namnangivelse ha krävts liksom i Ssp. Stadsböckerna lämna emellertid åtskilliga exempel på hur man i osäkra fall fått nöja sig med mer eller mindre tillfredsställande signalement.[43] Upphävande av fredlösheten var möjligt enligt lybsk rätt på villkor, som måste bestämmas vid särskilda underhandlingar med domstolen och målsägaren.[44]

Den sachsiska landsrättens långa och omständliga väg från *vestinge* till *acht* och *overacht* motsvarade föga de självständiga och självmedvetna städernas växande krav på snabbhet och effektivitet. Här slog man in på en annan väg för att övervinna fredlöshetens inskränkning till den dömande stadens begränsade område. Trots den under medeltiden varmt omhuldade principen, att en borgare skulle kunna ställas inför rätta endast i sin egen stad, ingingos överenskommelser städerna emellan[45], så att till sist den satsen kunde uppställas, att fredlöshetsförklaring i en stad gällde för alla städer med lybsk rätt[46]. Detta innebar, att målsägaren, var helst på lybskt rättsområde den fredlöse infångades, kunde få honom ställd inför rätta och, om han kunde i laga ordning styrka fredlösheten, få straffet exekverat.

Bevisningen underlättades genom användning av urkunder. Fredlöshetsförklaringen bestyrktes officiellt till att börja med på särskilda pergamentsblad, senare genom anteckning i även för andra ändamål avsedda stadsböcker. På 1300-talet började man emellertid på en del håll inom det lybska rättsområdet såsom i Rostock, Stralsund och Wismar lägga upp särskilda böcker för anteckning av fredlösa och förvisade. Vilket system, som följdes i själva Lybeck, är oklart, då ifrågavarande stadsböcker här försvunno i början av 1800-talet och av deras innehåll endast ytterst obetydliga spillror äro upptecknade.[47]

I principiell motsättning mot fredlösheten står stadsförvisningen, ehuru de båda straffarterna till sina yttre verkningar ofta sammanföllo och även hopblandades i källorna. Fredlösheten var en dom över en frånvarande brottsling, förvisningen ett straff över en närvarande. Fredlösheten, som hade gamla anor och övertagits från landsrätten, utgick från fogdedomstolen och var strängt formbunden. Förvisningen, som var en med stads-

[42] Frensdorff, Verfestung p. XXI f., XLI f.

[43] Frensdorff, Verfestung p. XCV f.

[44] Frensdorff, Verfestung p. XXXIII. Jfr His I 441.

[45] Äldst mellan Lybeck och Hamburg 1241 (LU I nr 96).

[46] Hach IV 90: *Van voruestende. De voruestet is in ener stad dat sy vmme wat myssedät yd sy, de is voruestet in alleme lubeschen rechte.*

[47] Frensdorff, Verfestung p. XIII f.

väsendet uppkommen ny straffart, utgick från rådet och kunde efter gottfinnande handhavas av detta.[48]

För stadsförvisning använda de lybska statuterna en rad olika uttryck såsom *ex civitate ejicere et expellere, ut der stat wisen, ut der stat driuen, der stat untberen.*[49] Några direkta motsvarigheter till VStL:s *de stad vorsueren* finnas icke i kodifikationerna för Lybeck men äro däremot vanliga i stadsböckerna från det lybska rättsområdet, t. ex. *civitatem abjurare* (Stralsund, Rostock), *civitatem perjurare* (Wismar). I de lybska statuterna förekommer förvisning icke som ensamt straff utan endast i förening med andra straffarter såsom böter, fängelse, skamstraff och kåkstrykning. Stadsböckerna ge emellertid exempel på en mångskiftande användning av stadsförvisning, till stor del som utslag av rådets arbiträra domsmakt.[50]

I Hamburg 1270 omtalas förvisning endast i XII 7[51] under termen *de stad vorsweren* tillsammans med prygel och märkning vid mindre stöld samt tillsammans med egendomskonfiskation i inledningen till lagen, där det stadgas, att ingen fick klandra stadens rätt *by syner wonynge de he heuet in der stad.*

I Dortmund begagnas termerna *vredelos leggen, vredeloosen, proscribere.*[52] En klar bild av institutet enligt dortmundrätten lämnas icke av källorna. Sålunda uppvisa dessa motsättningar ifråga om egendomsförlusten. Enligt den äldsta rätten synes fredlösheten ha gått ut över både person och egendom, enligt en yngre, troligen av rådet företrädd ståndpunkt, berövades den fredlöse icke sin förmögenhet.

Liksom Lybeck-Hamburg utsträckte Dortmund fredlöshetens lokala verkningsområde genom fördrag, men närmare upplysningar om förfarandet gentemot den infångade fredlöse meddela källorna ej. Icke heller enligt Dortmunds rätt har emellertid den fredlöse såsom i äldre tid kunnat saklöst dräpas av vem som helst.

Även stadsförvisning har begagnats som straff i Dortmund, men ej heller denna framträder klart till karaktär och verkningar.

Den äldsta rätten i Soest har kvar den gamla stränga fredlöshetsformen med godsskövling (Wüstung). Om någon begått en ogärning — *maleficium*, flytt och lagts fredlös — *frethelos* — skulle hans hus och övriga egendom

[48] Hach I 84, II 48, III 31.
[49] Hach I 84, II 12, 48, 140, 175, 198, 202, 221.
[50] Frensdorff, Verfestung p. LXXXIX f.
[51] Jfr 1292 P 7, 1497 O 17.
[52] Stahm 258 f.

förstöras.[53] De fredlösa skulle antecknas i stadens bok (Schrae 45). Fredlösheten var avlösbar med målsägarens medgivande. Sedan han gottgjort målsägaren, bötat till staden och erlagt *vrethe penninge* till fogden — *judex*, skulle den fredlöse återupptagas i freden och återinsättas i sina rättigheter.[54]

Riga A och B lämna inga upplysningar om fredlöshet och förvisning. I Riga C förekomma liksom i hamburgrätten såväl termerna *vredelos leggen* som *verfesten*, dock med tydlig övervikt för den senare.[55] Riga D använder genomgående *vredelos leggen*.[56] Anmärkningsvärt är att D II 14: 2 och IX 13, som nästan ordagrant återge, den förra sista satsen i C VII 4 och den senare C VIII 2, båda utbytt förlagans uttryck *verfesten* mot *vredelos leggen*.[57] Det sachsiska rättsuttrycket har alltså trots nära anslutning till förlagan i övrigt ersatts med den term, som även var visbyrättens.

Då Riga C i de artiklar, som behandla fredlösheten, direkt återger Hamburg 1270 och Riga D icke erbjuder tillräckligt material för en skildring av fredlösheten enligt rigarätt, måste den följande framställningen inskränkas till att framhålla några enstaka karakteristiska drag.

Ifråga om fredlöshetens verkningar synes den regeln ha gällt, att den fredlöse saklöst kunde gripas och dödas av vem som helst. I varje fall gäller detta enligt ett burspråk 1376 uttryckligen mördare (I 5). Att understödja den fredlöse var belagt med böter (D IX 13). Som orsak till fredlöshet nämnes i Riga D direkt endast rymning efter brott, som straffades med liv eller lem och särskilt rymning för dråp (II 14: 2, IX 4: 1). Fredlösheten var uttryckligen avlösbar med böter även mot målsägarens vilja.[58]

Förvisningsstraffet framträder föga i Rigas rättsuppteckningar.[59] I A- och B-redaktionerna nämnes det icke alls. Riga C X 7 återger Hamburg 1270 XII 7 med uttrycket *de stad vorsweren* och C I 1 förbudet mot att klandra stadens rätt vid risk av förvisning och egendomsförlust. Även Riga D omtalar förvisning endast i motsvarande stadgande om stöld (D X 2: 2—3), där den i förening med öronstympning eller brännmärkning begagnades mot tjuv i mellersta värdeklassen — *de stat vorsweren vnde vorwilkoren*, och i förening med prygel mot tjuv i lägsta värdeklassen — *vnde*

---

[53] Soest I 20. Jfr His I 423 n. 7. Schrae: *vredeloys* (43, 45, 59, 80, 82).

[54] Soest I 56; Schrae 59, 80.

[55] *Vredelos leggen:* C V 6; *verfesten:* C VII 4, VIII: 1—2, X 11.

[56] D II 14: 2, IX 4: 1, 13.

[57] Jfr Napiersky: Bunge, Riga 328 n. 76.

[58] D IX 4: 4. Jfr nedan s. 278 f. och His I 466.

[59] Jfr Schulenburg 39 och Napiersky i Bunge, Riga 297.

sal eme de stat vorbeden. I båda fallen var det vid dödsstraff förbjudet att återvända.

Fredlösheten visar i de medeltida rättskällorna tydliga tecken på tillbakagång och begynnande upplösning. Särskilt gäller detta stadsrätterna, där straffsystemet allt mer och mer kom att domineras av mera effektiva straffformer.

VStL lämnar endast jämförelsevis fåtaliga och knapphändiga upplysningar om fredlöshetens utformning enligt visbyrätt. Ifråga om dennas personliga verkningar framgår det dock klart, att den fredlöse saklöst kunde dräpas av vem som helst. I detta avseende står VStL på samma stränga ståndpunkt som de fastlandssvenska lands- och landskapslagarna, vilka undandrogo såväl biltoga som fredlösa allt skydd till liv och lem. Detsamma synes ha gällt i Riga, medan rätten att gripa och döda den fredlöse såväl enligt Ssp som enligt stadsrätterna i Lybeck, Hamburg och Dortmund var begränsad till målsägaren och dennes medhjälpare.

Enligt VStL utgick t. o. m. belöning till den som dödade en fredlös. Någon motsvarighet härtill har icke påträffats i de övriga i undersökningen indragna källorna.[60]

Rörande återverkningarna på egendomen lämnar VStL inga direkta upplysningar. Såsom framhållits ovan s. 249 synes det dock framgå av I 49, att fredlösheten enligt visbyrätt normalt icke berörde egendomen. Häri överensstämmer VStL med MELL, medan den svenska medeltidsrättens biltoghet regelbundet var förenad med skiftning av lösöret och den landskapsrättsliga fredlösheten likaledes mer eller mindre fullständigt gick ut över egendomen.

Den sachsiska rättens ofullständiga fredlöshet — *vestinge* — berörde icke egendomen, vilket däremot den stränga fredlöshetsformen gjorde. I Hamburgs stadsrätt förklaras direkt, att den fredlöses egendom gick fri, men enligt lybsk rätt medförde fredlösheten partiell egendomsförlust. I dortmundrätten kan en utveckling skönjas från en strängare fredlöshet med egendomsförlust till en lindrigare, som ej gick ut över egendomen.

Ifråga om fredlöshetens upphörande gällde att den fredlöse såväl enligt visbyrätt som rigarätt i vissa fall kunde återvinna friden även mot målsägarens vilja. I den fastlandssvenska medeltidsrätten var däremot avlösbarheten genomgående beroende av målsägarens medgivande. Även enligt lybsk rätt hade målsägaren medbestämmanderätt över avlösningsvillkoren.[61]

[60] Spridda exempel härpå anföras av His från bl. a. Gent, Drente och Erfurt. Principen är känd även från Island. His I 419 f., 420 n. 1.

[61] Rigarätten står hos His (I 466) på denna punkt isolerad gentemot tysk medeltidsrätt.

Särskilt anmärkningsvärd är till sist den terminologiska överensstämmelse med visbyrätten, vilken, såsom ovan påvisats, genomförts i Riga D gentemot förlagan Riga-Hamburgrätten.

I motsats till fredlösheten var stadsförvisningen en strafform på frammarsch i medeltidsstäderna, som särskilt i kombination med andra straff begagnades mycket.[62] På likartat sätt som i VStL kom stadsförvisningen till användning såväl i de svenska som i de tyska stadsrätterna.

28. Fängelsestraff

Vid sidan av stympningarna intages den mest framskjutna platsen i VStL:s subsidiärstraffsystem av fängelsestraffet. Utförliga generella regler härom finnas i I 16 — *van in stades hechte to settende*. I detta kapitel behandlas två olika slag av fängelse, som hållas strängt åtskilda men vilka såväl i VStL som i det övriga materialet äro ägnade att i sin utformning inbördes belysa varandra, nämligen dels häkte för skuld — *hechte van scult* (gäldfängelse) — och dels häkte för böter — *hechte van bröke* (bötesfängelse). Om gäldfängelse lämnas i kapitlets förra del (pr—4) följande bestämmelser.

En försumlig gäldenär kunde av borgenären på obestämd tid sättas i offentligt häkte. Härvid hade fångvaktaren *(böddel)* rätt till en örtug för inneslutandet och en örtug för utsläppandet samt, om borgenären icke var visbyborgare, till 6 penningar om dagen för det dagliga stängandet. Vidare skulle borgenären betala 6 penningar om dagen till fångens kost. Om gäldenären, trots att han lät sätta sig i häkte, hade tillgångar i form av penningar, pant eller borgen, skulle han till nästa rättegångsdag infria skulden och själv betala stängningspenningar och kost. Om skuldens värde kunde täckas av gäldenärens ytterklädnad — *dat ouerste klet*, skulle denna av fogdarna överlämnas till borgenären och fången släppas. Var klädnaden icke värd så mycket, skulle den så långt den räckte med 6 penningar om dagen betala gäldenärens kost i fängelset.

Bötesfängelset, som behandlas i kapitlets senare del (I 16: 5—6), skiljer sig i vissa väsentliga avseenden från gäldfängelset. Först och främst var det tidsbestämt i förhållande till den ådömda botens storlek enligt en i detalj fastställd skala. Sålunda skulle en bot på 40 mark avlösas med 12 veckors fängelse, 20 mark med 8 veckor, 12 mark med 6 veckor, 6 mark med 4 veckor och 3 mark med 2 veckor. Lägre bötesbelopp avlöstes med ett dygns fängelse för varje öre.

[62] Jfr His I 533.

Vid beräkningen av fängelsetidens längd har man rättat sig endast efter grundboten, dvs. i regel målsägareandelen. I början av I 16: 5 heter det:

Mer van bröke we in de hechte cumt vnde des gheldes nicht enheft de ete water vnde brod. al so hir na ghescreuen steit. alse van .XL. marken .XII. weken. beide van richtes weghene. vnde des clegers...

Meningen med uttrycket *beide van richtes weghene vnde des clegers* torde vara att med 12 veckors fängelse hade både målsägarens och rättens bötesanspråk avlösts, ehuru endast botens grundbelopp angivits.[1] Riktigheten av denna tolkning styrkes genom en undersökning av de stadganden i lagen, som angiva såväl bötesbeloppet som det subsidiära fängelsestraffets längd. Med ett undantag överensstämma fängelsetid och böter exakt, om man tar hänsyn till endast grundboten.[2] I ett stort antal fall angives emellertid subsidiärstraffet endast genom en allmän hänvisning till regeln i I 16: 5.[3]

Bötesfängelsets straffkaraktär understrykes vidare därav, att det ifråga om mat och dryck var betydligt hårdare än gäldfängelset. Kosten skulle utgöras av vatten och bröd, och matpengarna, som skulle erläggas av den som satt in fången, dvs. målsägaren, rätten eller båda gemensamt, fingo icke vara högre än 4 penningar om dagen. Om någon gav fången bättre mat och dryck, skulle han betala den bot, som denne var insatt för, eller också själv sitta fängelsetiden ut, medan fången släpptes.

I ett annat sammanhang och under en annan term möter fängelse i VStL I 41: *van misgripende vnde in dat isern to settende.* Enligt detta stadgande var det belagt med boten 40 + 6 + ½ mark att utan fog sätta någon i järn, beskylld för stöld, mord, mordbrand eller dylikt. Härav framgår sålunda, att den som gripits för ett svårare, dödsstraffbelagt brott hölls fängslad i avvaktan på dom och straff.[4] Det torde närmast vara med tanke på dylika fall, som I 60 stadgar, att bödeln vid äventyr av sin hals skulle förvara en fånge, som överlämnats till honom.

Fängelsestraffet synes ha förelegat med väsentligen samma utformning

---

[1] Annorlunda Schlyter, SSGL VIII 36 not m.

[2] I 15: 7; 41; 45: 1; 46; 53: pr; II 5: 2; 13: pr (avrundat); 21. Undantaget är I 33: 1, där som subsidiärstraff för boten 6 + 3 + ½ står 14 dygns fängelse i stället för rätteligen 4 veckor. Då detta undantag står ensamt gentemot en kompakt massa av fall, där tillämpningen stämmer exakt med huvudprincipen i I 16: 5, måste det uppfattas som ett redaktionsfel. Jfr Björling 127 f.

[3] I 34: 1—2; 43: pr—1; 51: 4; 52: pr, 1, 3, 6—10; 55; II 1: pr—1; 10: 2; 25: 2; III II 6; III III 3; 9: 2.

[4] Av speciell karaktär var det 30 dagars fängelse, som gärningsmannen, om det ej medgavs honom att ställa borgen, enligt I 34: 5 måste underkasta sig för att avvakta, om en svårt misshandlad skulle tillfriskna eller avlida. Jfr nedan s. 281.

som i VStL på det stadium av visbyrätt, som legat bakom Novgorods Skra III (se ovan s. 71). Det nämnes icke i fragmenten. Handelsfördragen innehålla förbud mot att sätta försumlig gäldenär i fängelse, men smolenskfördraget 1229 förutsätter liksom novgorodutkasten 1268/69, att borgenären kunde taga honom i privat förvar.[5]

Gäldfängelse kan förekomma enligt BR under beteckningen *bysætia* eller *taksætia*, ett förfarande som krävde offentlig medverkan och kunde riktas mot egendom eller person.[6] Den bysatte förvarades i offentligt häkte (*bysins iarn* 11: 7), men några närmare upplysningar om hur gäldfängelset var utformat lämnas icke.

Offentligt fängelse omnämnes även i BR under flere andra beteckningar: *stupugrewæns hus, stupa, staþsins iarn* (11: 6), *iarn æller bysins hæpta* (14: 15). I intet av dessa fall rör det sig dock om fängelsestraff utan om förvaringshäkte i avvaktan på dom eller exekution av straffet. Enligt 11: 6 ansvarade fångvaktaren *(stupugrevi)* liksom i Visby med sitt liv för att en i fängelset insatt tjuv icke rymde. För övrigt var emellertid den som satt in fången i häktet delansvarig för bevakningen »med stadens hjälp».

Även MEStL begagnar offentligt häkte *i stadzens iærn ok gömo* under beteckning bysättning (R 19). Lagen lämnar något utförligare uppgifter om hur detta var ordnat. Bl. a. stadgas att fången själv skulle ersätta sin kost, men att målsägaren skulle lämna honom 2 penningar om dagen till föda, så länge han satt i fängelset. Bysättningens mål var att tvinga gäldenären att betala skulden. Om han icke förmådde detta, fick han arbeta av den (R 23).[7]

Arbete för bot, som icke kunde gäldas, var också regel i MEStL, som icke känner bötesfängelse.[8]

---

[5] Goetz, Handelsverträge: Novgorod 1189 nr 13, 1268/69 nr 10, Smolensk 1229 nr 4; Novgorod 1268/69 nr 18, Smolensk 1229 nr 4 med kommentarer. Jfr även Amira I 128.

[6] BR 40. Se närmare Amira I 165 f. Ordet *bysætia* har ursprungligen ingenting med by att göra utan går tillbaka på det mlty. *besetten:* lägga beslag på, eller *bisetten:* sätta in, taga i förvar. Se Schlyter, Gloss och Ordbok samt Amira l. c. Jfr även Hellquist: bysätta.

[7] Se vidare Amira I 166. Som fängelsebeteckningar förekomma här även *hæptilse* och *fængilse.*

[8] Generellt R 8. Se f. ö. Amira I 129 med källställen i not 2.

[9] Hagströmer 111 f.; Maurer, Hofrecht 78. I DL Þg 6 stadgas hur det skulle förfaras med brottsling, som saknade tillgångar. Denne skulle, om han icke var dråpare, gripas av länsmannen, vilken hade att först begära borgen för honom i tre byar och därefter, om borgen icke ställdes, sätta honom i *iarn oc hæptu.* Amira (I 158 f.) finner häri det enda exemplet i landskapslagarna på ett fängelsestraff av samma art som VStL:s *hechte van bröke.* Rimligare är dock att antaga, att det här rör sig om för-

I övriga fall där fängelse nämnes i MEStL, rör det sig liksom i BR om förvaringshäkte. Brottsliga borgare och gäster i staden hade rätt att ställa borgen, om de icke gripits på bar gärning vid brott, där straffet gick på livet. I så fall skulle de fängslas (R 35). En viss konkurrens mellan statens och stadens fängelse framträder här. Då det gällde brott mot konungen, hans råd eller ämbetsmän, fick nämligen fogden i samråd med rådmännen avgöra, om den skyldige skulle sättas i tornet eller stadshäktet.

Varken MELL eller de svenska landskapslagarna känna gäld- eller bötesfängelse.[9] Den som fällts till böter och icke förmådde erlägga dem fick i allmänhet såsom ifråga om annan skuld arbeta av dem under gäldträldom.[10]

Däremot förekommer offentligt förvaringshäkte hos konungens länsman i MELL[11] samt skymtar i vissa av landskapslagarna[12].

Fängelse som förvandlingsstraff för böter förekommer överhuvudtaget endast på ett ställe i de medeltida svenska rättsuppteckningarna, nämligen i KrLL Kg 9, som stadgar 40 markers bot eller subsidiärt en månads fängelse på vatten och bröd i konungens häkte för lindrigare smädelse mot konungen eller hans råd. Som principalstraff begagnas vidare fängelse i de kungliga gårdsrätterna. I MEG straffas sålunda okvädinsord med en månads vatten och bröd i tornet, kistan eller stocken alltefter den brottsliges ställning och dobbel med motsvarande straff under sju dygn.[13]

Fängelsestraffet som sådant har utan tvivel lånats in utifrån och var ursprungligen främmande för svensk rätt, där det först sent vunnit insteg.[14]

I den tyska medeltidsrätten uppträda frihetsstraffen huvudsakligen i stadsrätterna och ända mot slutet av perioden jämförelsevis sparsamt.[15] De före-

varingshäkte i avvaktan på att antingen borgen skulle ställas eller subsidiärstraff utdömas. Anmärkningsvärt är undantaget för dråpare. Ett dylikt förvar skulle uppenbarligen även kunnat tjäna som skyddshäkte mot blodshämnd. DL saknar direkta bestämmelser om subsidiära stympningsstraff och om subsidiärt dödsstraff för dråp (se ovan s. 238, 230). Om tolkningen av detta ställe, se även Björling 125 och 127.

[10] Om gäldträldom enligt svensk rätt, se Amira I 125 f. Jfr Björling 123 f.

[11] MELL DrVl 33, Þj 30.

[12] DL Þj 5: pr; VmL M 26: 5. Jfr UL M 37; SdmL Þj 2; VgL III 111, 116.

[13] MEG 4, 8. Jfr EPG 5, 6, 16, 18.

[14] Maurer, Hofrecht 78; Nordström II 475; Hemmer, Frihetsstraff.

Även i dansk medeltidsrätt är fängelsestraffet sällsynt och uppträder tidigast i gårdsrätter och stadsrätter (Matzen III 24 f.). Det nämnes icke i Slesvigs eller Ribes rättsuppteckningar men möter på ett ställe i Haderslevs stadsrätt (17). Jämförelsevis ofta förekommer det i Köpenhamns stadsrätt 1294, dels principalt som livstidsstraff för politiskt brott (32), dels vid bristande förmåga att betala böter (62, 82, 84, 86). En generell formulering i § 99 ger vid handen, att fängelsetidens längd utmätts i förhållande till brottets art.

[15] His I 556 f.

komma i form av fängelse, inmurning, husarrest och konfination. Såsom direkt strafform synes fängelset att döma av dess tidigaste, enstaka framträdanden ha sina rötter i kyrklig rätt.[16] Om kyrklig penitens erinra också de ofta förekommande uttryckliga stadgandena, att kosten skulle utgöras av vatten och bröd. Först från 1200-talet börjar fängelsestraffet mera regelbundet uppträda i världsliga rättskällor, till en början enbart som subsidiärstraff, sedan även som principalstraff.

Fängelsetiden kunde vara angiven i lagen eller fastställas arbiträrt. Vid bötesfängelse finnes från 1200-talets slut särskilt i nederländska källor exempel på hur varje fängelsedag med ett bestämt belopp avräknades på bötessumman.[17]

Ssp känner icke till något fängelsestraff. Material till direkta jämförelser med visbyrätten lämnas däremot av Lybecks och Hamburgs stadsrätter. Liksom i Visby skiljes här mellan gäldfängelse och bötesfängelse.[18]

Såsom Rintelen visat, har personalexekutionen för gäld i den tyska medeltidsrätten på sachsiskt område särskilt i städerna utvecklat sig från gäldträldom med arbete för borgenären över privat gäldfängelse med eller utan arbetsplikt till offentligt gäldfängelse utan arbetsprestation.[19] I städernas efter hand alltmera specialiserade näringsliv har arbetsprestationen förlorat det värde den ursprungligen kunde ha haft på landsbygden och under mera primitiva förhållanden. Arbetskravet uppgives också allmänt, och kvar står frihetsförlusten som påtryckningsmedel på den försumlige gäldenären.

Den lybska rätten kännetecknas emellertid i denna fråga av en starkt framträdande konservatism i form av segt fasthållande vid gäldträldomen och gäldenärens skyldighet att genom arbetsprestation gottgöra borgenären. Ännu långt in på 1500-talet synes detta system framgångsrikt ha hävdat sig vid sidan av det nu även accepterade gäldfängelset.[20]

I 1200-talets lybska rättsredaktioner är gäldträldom eller privat gäldfängelse med arbetsplikt regel.[21] Hach II 209 talar visserligen om offentligt häkte för skuld på 8 schilling eller mindre, men det torde här närmast röra sig om förvaringshäkte i avvaktan på rättegång.[22] Om gäldenären

[16] His I 559 f. Jfr Hemmer, Frihetsstraff 90. Om kyrkliga frihetsstraff mot lekmän och klerker, se Hinschius V 40 f., 81 f. Jfr även Nordström II 475 och Hagströmer 112. Om fängelsestraffets historia, se vidare särskilt Doleisch v. Dolsperg.

[17] His I 560; Rintelen 67 f.

[18] Om gäld- och bötesfängelse i Lybeck och Hamburg, se även John 41 f.

[19] Rintelen 75 f. Jfr Planck II 258 f.

[20] Rintelen 83 f.

[21] Hach I 69, II 200, III 12.

[22] Jfr Hach III 191.

icke förmådde ställa borgen, kunde han sättas i häkte — *in dat iseren*. Erkände han sedan skulden inför rätta, fick han emellertid icke ånyo häktas och icke överlämnas till gäldträldom hos borgenären, men hans ytterklädnad — *ouerste cled* — kunde tagas ifrån honom för skulden.

Förvaringshäkte för den som beskylldes för brott, där straffet gick på liv eller lem, nämnes i Hach II 186.[23]

Offentligt fängelse som subsidiärstraff för böter omtalas ej i den äldsta lybska rättsredaktionen men möter i de senare statuterna. Något kapitel med generella bestämmelser om förhållandet mellan böter och bötesfängelse finnes dock icke, utan materialet inskränker sig till tre stadganden för speciella fall.

Enligt Hach II 140 utgjorde boten för slag, som förorsakat lyte *(lemede)*, 60 schilling till fördelning mellan målsägare, fogde och stad, vartill kommo 10 mark silver i skadestånd.[24] Om gärningsmannen icke förmådde betala detta, skulle han under 10 veckor äta vatten och bröd i tornet samt därefter förvisas från staden och icke få återvända utan målsägarens medgivande.

De båda övriga fallen hänföra sig till ett annat område och höra samman med äktenskapsrätten. Om en man falskeligen uppgav om en kvinna, att hon var hans hustru, eller en kvinna om en man, att han var hennes make, stadgas i Hach II 12 en bot på 40 m. s. med ⅔ till målsägaren och ⅓ till staden och rätten. Subsidiärt för denna bot står fängelsestraff på vatten och bröd i tornet under ett halvår, varefter den skyldige skulle utställas på kåken och förvisas.[25]

Ett ännu längre fängelsestraff, nämligen ett helt år på vatten och bröd i tornet, stadgas subsidiärt för 50 m. p., med motsvarande fördelning som i föregående fall, för att utan giftomans medgivande förlova bort en jungfru. Såväl böterna som fängelsestraffet voro här förenade med förvisning (Hach II 221).

Av annan karaktär är det fängelsestraff, som enligt Hach II 202 hotade den som satte sig upp mot staden och rådet. Denne skulle äta vatten och bröd i tornet, tills han betalade en bot på 100 m. p., och därefter förvisas.[26]

Hamburgrättens bestämmelser om personalexekution för gäld återfinnas i 1270 IX 13 och motsvarande kapitel i de senare redaktionerna (1292 M 10, 1497 L 6). Enligt dessa skulle den, som icke förmådde betala eller ställa borgen, av fogden överlämnas till borgenären och förvaras i dennes

[23] Jfr Hach III 84. Se även nedan s. 329.

[24] Hach III 104: 60 schilling + 2 m. s.

[25] Jfr Hach III 154: 60 m. — 2 års fängelse.

[26] Jfr Hach III 43.

hus. Fången skulle bespisas som borgenärens husfolk, han fick hållas fängslad men icke pinas. Anmärkningsvärt är att anförda artikel i Hamburg 1270, vars förra hälft nästan ordagrant återger Ssp III 39: 1—2 (Eck 135), utelämnat de i Ssp ingående orden om gäldenärens arbete.[27] Vidare stadgas i hamburgrätten att en kvinna icke fick på detta sätt överlämnas för gäld, men att borgenären fick taga hennes ytterklädnad — *dat ouerste cleit*, tills han fick sina pengar.

Utgångspunkter för ett studium av bötesfängelset enligt hamburgrätten måste bli Hamburg 1270 IX 2 och XI 2. I den förra stadgas att sår med eggvapen straffades med handavhuggning, att blodvite utan eggvapen bötades med 3 pund till fogden, rådet och målsägaren samt att slag utan blodvite eller verbalinjurier bötades med 12 schilling till rätten och målsägaren. Vidare tillägges att den som skulle böta 3 pund och icke hade pengar fick äta vatten och bröd under 4 veckor i stadens fängelse — *des woltboden hus* — och att kostnaden härför skulle bäras av målsägaren.

Medan början av 1270 IX 2 exakt motsvaras av 1292 M 2 och 1497 M 6 med det tillägget till punkten om verbalinjurierna, att det var belagt med 3 punds bot till rätten och målsägaren att kalla någon för tjuv eller liknande, har slutet av artikeln med satsen om det subsidiära fängelsestraffet i de senare redaktionerna brutits ut och ersatts av självständiga artiklar med generell innebörd och delvis annat innehåll samt utan direkt anslutning till 1292 M 2 och 1497 M 6. Sålunda heter det helt allmänt i 1292 M 23 och 1497 B 14, att den som bötfälldes till 3 pund och icke kunde betala skulle äta vatten och bröd under 4 veckor i häktet — *hechtnisse, hechte* — på stadens bekostnad samt däiefter lämna staden och icke återvända, förrän han erlagt boten.

Medan alltså det subsidiära bötesfängelset här synes ha fått en generell giltighet för alla 3-pundsböter, är det i 1270 XI 2 och dess motsvarigheter i de senare redaktionerna knutet till en bestämd form av brott, nämligen *vorsate*. För brott begånget i *vorsate* utgick en tilläggsbot på ett foder vin och 10 m. s. utöver den vanliga boten, vilken tilläggsbot dock, om den skyldige var en hederlig man, som förbrutit sig i hastigt mod, av rådet kunde rabatteras till 12 m. p.[28] Som subsidiärstraff vid *vorsate* stod 12 veckors fängelse på vatten och bröd, för vilket staden skulle bära kostnaden. Enligt de båda senare redaktionerna tillkom dessutom stadsförvisning, tills boten erlagts (1292 L 2, 1497 B 13).

---

[27] Ssp III 39: 1: *...den sal he halden gelik sinem ingesinde mit spise unde mit arbeide...* Hamburg 1270 IX 13: *...vnde den schal he holden vnuorderft vnde mit spise gelik syneme gesynne.*

[28] Se ovan s. 193 f.

Även i form av rannsakningshäkte förekommer offentligt fängelse i hamburgrätten. Den som beskylldes för brott och icke ägde fast egendom eller förmådde ställa borgen skulle nämligen av stadstjänaren — *woltbode* — sättas i järn — *in dat yseren*. Vid bötesansvar ålåg det därefter målsägaren att föra sin talan vid nästa rättegångstillfälle (1270 IX 8, 1292 M 7, 1497 C 10).[29]

Gäldfängelse möter i Dortmund III 29, men statuterna meddela inga närmare upplysningar om dess utformning. Frihetsstraff voro föga i bruk i Dortmund.[30] Livstids fängelse hotade den som förledde en kvinna att utan giftomannens medgivande ingå äktenskap (III 42). Rådet torde också ha utövat en arbiträr straffmakt med inspärrning. Däremot synas fast tidsbestämda fängelsestraff ha varit okända. Om en till böter dömd brottsling icke förmådde betala, inträdde icke i stället ett bestämt frihetsstraff som avlösning, utan han blev, som om det gällt en privaträttslig skuld, satt i häkte, tills boten betalades eller rådet frigav honom. Vidare begagnades förvaringshäkte gentemot brottslingar, som icke kunde lämna tillfredsställande borgen.

Tidsbestämda fängelsestraff omtalas däremot i Soests Schrae. Enligt § 31 skulle den som icke kunde betala en bot av 60 + 4 schilling för blodvite sättas i tornet på vatten och bröd under 6 veckor. En stigande serie principala fängelsestraff stipuleras i § 130 för barn som förgått sig mot sina föräldrar. De kunde dömas till fängelse på vatten och bröd i tornet, första resan 6 veckor, andra resan ½ år och tredje resan på livstid.

Rigas äldsta rättsredaktioner räkna med gäldträldom eller privat gäldfängelse hos borgenären (A 34, B I, II 53). Riga C VII 13 överensstämmer med Hamburg 1270 IX 13 och står alltså på samma linje. Däremot har i motsvarande artikel i Umgearbeitete Statuten, Riga D I 10, genom en rasur företagits en anmärkningsvärd förändring, på så sätt att gäldenären i första hand förutsattes bli insatt i stadens fängelse — *to des stades boden hus*, där hans uppehälle skulle bekostas av borgenären. Ville denne i stället hålla honom i sitt eget hus, berodde detta av fogdens medgivande. Härigenom

[29] Det torde vara sådana fall, som avses med föreskriften i 1292 M 25, 1497 B 12, att den som blev satt *to des woltboden hus* själv skulle betala sin kost, om han ägde tillgångar utöver kläderna på kroppen, eljest skulle den som satt in honom stå för kostnaden. Jfr Langenbecks glossa till 1497 B 12. Från rätten att ställa borgen undantogs uttryckligen den som gripits för stöld, dödande *(mort)*, rov eller dylikt (1270 IX 9, 1292 M 8, 1497 C 11).

[30] Stahm 266 f.

har sålunda offentligt gäldfängelse lämnats bestämt företräde framför det gamla privathäktet.[31]

Bötesfängelse finnes ej i Riga A och B men möter i Riga C VII 2 och IX 2 med exakt samma utformning som i Hamburg 1270 IX 2 och XI 2. I Riga D förekommer fängelsestraff endast i D IX 16. Denna artikel, som delvis motsvarar Riga C VII 2, stadgar en bot på 1 m. s. till målsägaren, ½ m. s. till staden och 4 öre till fogden för blodvite utan eggvapen och viss kvalificerad ärekränkning. Subsidiärt föreskrives 3 veckors fängelse på vatten och bröd. Kostnaden skulle betalas av målsägaren.

Såväl gäldfängelse som fängelsestraff voro ursprungligen främmande för den svenska rätten. Såsom redan Amira påvisat, föreligger det på denna punkt sådana likheter i princip och överensstämmelser i detalj mellan VStL och stadsrätterna i Lybeck och Hamburg, att tanken på ett samband är oavvislig.[32] Emellertid ha i Amiras framställning de ävenledes föreliggande skillnaderna kommit mera i skymundan. Det rör sig nämligen icke om något i visbyrätten direkt övertaget osmält lån från de tyska städerna utan snarast om ett uppslag, som vidareutvecklats och fullkomnats. I själva verket äro olikheterna så väsentliga, att de äro ägnade att understryka Visbys rättsliga självständighet gentemot Lybeck-Hamburg. Både ifråga om gäldfängelse och bötesfängelse framstår visbyrätten härvid som mest avancerad.

Medan gäldfängelset i Lybeck och Hamburg utgöres av privat häkte hos borgenären, i Lybeck länge med bevarade inslag av den gamla gäldträldomens arbetsplikt, är det i Visby helt och hållet offentligt. Visbyrätten har här icke endast i förhållande till Lybeck-Hamburg utan i jämförelse med medeltida tysk stadsrätt i allmänhet en modernare karaktär.[33] Mot denna bakgrund är den ovan påpekade ändringen i Riga D I 10 värd särskild uppmärksamhet, såsom en punkt bland många andra, där rigarätten röjer påverkan från visbyrätten. En markant detaljöverensstämmelse mellan Visby och Lybeck-Hamburg ifråga om gäldfängelset är däremot utnyttjandet i alla tre städerna av gäldenärens ytterkläder för skuldens gäldande.

Bötesfängelset utgör i VStL ett i detalj väl utformat institut med en mycket framträdande plats i straffsystemet. Det hålles strängt skilt från gäldfängelset och är ett direkt straff. Genom en generellt exakt fastställd fängelsetid avtjänades ett bestämt bötesbelopp, varefter brottet var sonat.

Häremot framstår bötesfängelset i Lybeck-Hamburg som primitivare och mindre självständigt. Först och främst saknas generella bestämmelser rö-

[31] Jfr Rintelen 94 f.

[32] Amira I 159 f.

[33] Amira I 156.

rande omvandling av böter i fängelse, utan sådan omnämnes endast i några speciella fall. Väsentligare är att fängelset icke tjänade som fullständig avlösning av böterna utan genomgående var förenat med förvisning och i ett par fall med kåkstraff. Att böterna icke ansågos vara avtjänade genom fängelsevistelsen framgår därav, att som villkor för stadsförvisningens hävande kunde uppställas målsägarens medgivande eller botens erläggande.

Även ifråga om bötesfängelsets utformning och vidsträckta användning intar VStL en mycket avancerad plats i jämförelse med tysk medeltidsrätt i allmänhet.

SÄRSKILDA BROTT

29. Dråp och mord. Misshandel med dödlig utgång

VStL skiljer mellan mord — *mord* — och dråp — *dodslach*. Som mord räknas först och främst det hemliga dödandet — *werdet en man vnwitliken ghemordet* (I 37). I överensstämmelse härmed blev en man, om han inför rätten först förnekat ett dråp men sedan likväl överbevisades därom, ansvarig för mord (II 25: 1). Med termen mord betecknas dessutom några andra kvalificerade fall av dödande. Om någon dödade *(mordet)* sin herre eller husfru, om en man dödade sin hustru eller en hustru sin man, eller om någon dödade en annan av vinningslystnad *(vmme sin gud)*, betraktades detta som mord (I 38). Uppdelningen i dessa två kategorier, det egentliga mordet och det med mord jämställda, kvalificerade, icke hemliga dödandet framgår även av de två indexrubrikerna, till I 37 *van morde vnwitliken* och till I 38 *van morde*. Som mord bedömdes enligt ett 1400-talstillägg i handskriften även ett efter nattens inbrott begånget dråp *(na der tyt dat dar warde lvt)* (I 41).[1]

Straffet för en mördare var att släpas till avrättsplatsen och rådbråkas, för en mörderska att brännas. Enligt I 40 tillhörde mord de förbrytelser, vid vilka förlikning uttryckligen var utesluten.

Påföljden för dråp berodde av om dråparen gripits på bar gärning eller lyckats fly. I det förra fallet hade han förverkat livet men hade laglig möj-

---

[1] Jfr BR 39: 1: *Hwilikin sum röwær i staþinum. siþæn i varþ er ringkt til ens öres. hawi fore giort halsin æller .XL. markær* ... Nattligt dråp behandlas icke som särskilt delikt i fsv. rätt men synes i Norge ha betraktats som mord (Brandt II 70). Även på några håll i tysk, särskilt flandrisk och frisisk, medeltidsrätt behandlades dödande nattetid som mord (His II 91).

lighet att förlika sig med den dräptes fränder på deras villkor och dessutom böta till staden (I 36: pr). I det senare fallet blev han förklarad fredlös men hade rätt att återvinna freden genom att erlägga en i lagen fastställd bot (I 36: 2). Arten av det i förra fallet stadgade dödsstraffet är icke angiven. Med all sannolikhet har det varit halshuggning.

Som specialfall behandlas i I 42 dråp på havande kvinna. Lagen stadgar här full bot för modern och halv bot för fostret.

De komparativa studierna skola samlas kring tre frågor: mord och de kvalificerade fall av dråp som i VStL betecknas som mord, bestämmelserna om förlikning vid dråp samt specialfallet dråp på havande kvinna.

Av BR:s knappa bestämmelser framgår det, att mördare steglades och mörderska begravdes levande (36: pr) samt att den som förgiftat någon brändes på bål (36: 1). Ett rikare material erbjuder MEStL. Även i denna lag definieras mord som det hemliga dödandet *(myrdher ok lægger a lön ok bær i fiælster)*, för vilket man straffades med stegling och kvinna med bålet (H 1: pr).[2] Motsvarande straff drabbade även tjänare *(troskyldher swen)*, som dräpt sin herre, och hustru som dräpt sin man (H 8: pr).[3] Också mot man som avsiktligt dödat sin hustru, torde steglingsstraff ha begagnats.[4] Liksom enligt BR straffades förgiftare med bålet.

Landslagarna följa i dessa fall samma principer. MELL stadgar dock, att kvinna skall stenas, medan KrLL infört bålet som kvinnostraff.

Stads- och landslagarna bygga här på landskapslagarnas grundvalar. Svealagarna straffade mördare med stegling.[5] Samma straff övergick tjänare, som dödat sin herre eller någon av husbondefolket, och man som avsiktligt dödat sin hustru steglades likaledes, medan hustru som dödat sin man stenades.[6]

Även ÖgL stadgar i Eþs 25 stegling och stenande som generellt straff för mördare och mörderska *(myrþir ... biær i fiælstær ok læggær a lön)*. Speciellt stadgas i Eþs 17 samma straff för man som mördat *(myrþa)* sin hustru och hustru som mördat sin man. Med hänsyn till att den generella bestämmelsen i Eþs 25 borde göra detta specialstadgande överflödigt, om *myrþa* har exakt samma innebörd på båda dessa ställen, samt till att Eþs 18 uttryckligen föreskriver, att man, som agat sin hustru så hårt, att hon mot hans vilja dött, icke skulle steglas, måste det antagas, att *myrþa* i Eþs

---

[2] Jfr MELL Hg 1: pr; KrLL Hg 1: pr.
[3] Jfr MELL Hg 9: pr; KrLL Hg 10: pr.
[4] Eds 19 n. 10. Jfr MELL Eþs 33.
[5] UL M 31: pr; SdmL M 13: pr; VmL M 25: pr; HL M 16.
[6] UL M 15: 1, M 13: pr—1, 3; SdmL M 36: 1, M 28: pr; VmL M 13, M 12 pr—1.

17 användes även om icke hemligt, avsiktligt dödande.[7] Detta är sålunda en parallell till motsvarande användning av *mordet* i VStL I 38.

Särbestämmelser om högre straff för att dräpa husbonde saknas i ÖgL. I VgL är detta emellertid nidingsverk och urbota mål (I O 7, II O 1: pr). Detsamma gäller om dödande för penningars skull *(Miþir maþer man saklösan for pæninge skylð)* (II O 1: 5). VgL ger icke någon definition på *myrþa*, och ordet förekommer för övrigt i lagen endast vid barnamord. Det är tänkbart att II O 1: 5 har tillämpats även på andra fall än hemligt dödande. Anmärkningsvärt är att i VgL:s konungalängd (IV 15: 11), när det berättas om kung Sverker, som dödades av sin stalldräng, då han skulle fara till julottan i kyrkan, användes ordet *myrþa*. Då det synes mindre troligt, att det i denna situation har rört sig om ett dråd i lönndom, kan uttrycket ha tillgripits, därför att det gällt ett förrädiskt brott mot troskapsförhållande. En dylik utsträckning av innebörden hos *morþ*, *myrþa* till att omfatta även en del kvalificerade, på svekfullt och förrädiskt sätt begångna dråp står för övrigt i överensstämmelse med språkbruket i fsv. litterära källor.[8]

Varken mord eller därmed jämställt kvalificerat dödande behandlas i GL, som meddelar endast stadganden om dråp.

Likställandet av vissa kvalificerade fall av dråp med mord är emellertid icke något särskilt utmärkande för den fsv. rätten. En liknande uppfattning gör sig genomgående gällande i all gammal germansk rätt.[9] Exempel på att fall av dödande, sådana som de i VStL med mord jämställda, ansetts som kvalificerade och förenats med skärpta straff kunna utan svårighet framdragas också från skilda håll i tysk medeltidsrätt.[10] Särskilt framträdande är parallellen med frisisk rätt, där såväl dödande av egen herre och av äkta make som dödande på grund av vinningslystnad — alltså alla de VStL särskilt angivna kategorierna — betecknas som mord.[11]

De för denna undersökning närmast aktuella nordtyska rättskällorna äro emellertid på denna punkt anmärkningsvärt knapphändiga eller ofullständiga. Det måste dock framhållas, att det gamla germanska begreppet mord i den tyska medeltidsrätten befinner sig i full upplösning, bl. a. under på-

[7] Om barnamord användes genomgående i landskapslagarna *myrþa, morþ*. Vare sig det utförts i lönndom eller icke, kan detta av naturliga skäl givetvis aldrig ha motsvarat den fsv. uppfattningen av dråp. ÖgL Kr 26: pr, Eþs 21; VgL I G 8: 1, R 5: 5, II G 15, III 132; UL Þ 11: pr; VmL Þg 20. Jfr även *heþit morþ* VmL M 10: 3; SmålL Kr 13: 7 och *bælgmorþ* DL Kr 12; VmL Kr 25.

[8] Söderwall: *morþ, myrþa*.

[9] Wilda 705 f. Jfr Amira, Todesstrafen 69 f.

[10] His II 86, 88, 92.

[11] His, Friesen 262.

verkan av idéer från romersk och kanonisk rätt, och att ordet *mort* användes såväl med specialiserad innebörd som om dödande över huvud taget.[12] Utvecklingen gick fram mot den ståndpunkt, som intogs av Carolina.[13] Denna bestraffade i princip varje uppsåtligt dödande med rådbråkning, vilket straff dock, om vissa förmildrande omständigheter förelågo, kunde lindras till halshuggning.[14]

Under dessa förhållanden är det uppenbart, att det, speciellt med hänsyn till kodifikationernas knapphändighet, när det gäller straffrätten, och den därav föranledda nödvändigheten att lita även till yngre material, måste vara förenat med särskilt stora svårigheter att i och för jämförelse med VStL söka få en uppfattning om hur stadsrätterna i Lybeck, Hamburg och Westfalen ställde sig i denna fråga på 1200- och 1300-talen.

Ssp skiljer mellan mord och dråp, straffar det förra med rådbråkning och det senare med halshuggning men ger ingen definition på skillnaden mellan de båda brottstyperna.[15] Den som dödade nära anförvant eller sin länsherre eller sin länsman gick i enlighet med den kända germanska principen, att ingen kunde dräpa sig till arv, förlustig om arvet, men något särskilt straffstadgande för dessa fall finnes icke.[16]

Ssp:s distinktion mellan mord, straffat med rådbråkning, och dråp, straffat med halshuggning, göres ganska allmänt i den medeltida tyska rätten. Om den iakttagits i Dortmund och Soest framgår emellertid icke av källorna.[17]

Även läget i Lybeck är oklart och mycket debatterat i litteraturen.[18] Någon skillnad mellan dråp och mord är nämligen icke påvisbar i de bevarade lybska rättskällorna. Sedan mitten av 1400-talet har man i varje fall i Lybeck ofta straffat både dråp och mord med rådbråkning, vilket dock troligen bör uppfattas som en även på andra håll påvisbar skärpning av straffet för dråp under senare medeltid.[19]

Hamburg 1270 VI: 5, ett processuellt stadgande med regler om bevisning vid sår och dråp, avslöjar indirekt, att dråp straffades med halshuggning genom följande formulering: ... *so is he sinen hals nager to beholdende* ... Sistnämnda sats saknas i direkt motsvarande artiklar i de senare kodifika-

[12] Allfeld 65 f.

[13] Constitutio Carolina Criminalis, Halsgerichtsordnung Karls V. av år 1532.

[14] Allfeld 105.

[15] Ssp II 13: 4—5 / Eck 62. Friese 221 f. I Glosse till Ssp anges som det karakteristiska för mord, att det utfördes av vinningslystnad *(Ethlike dodet den anderen umme syn dingk)*, Allfeld 66. Jfr Wilda 711 n. 5.

[16] Ssp III 84: 2—3 / Eck 171; Friese 266 f.

[17] Stahm 299 f.

[18] Pauli Mangeld; Luppe; Reuter 72.

[19] His II 80.

tionerna (1292 G 5, 1497 E 18). 1270 XII 7 (1292 P 7, 1497 O 18) stadgar rådbråkningsstraff för mördare *(mordere)* och kyrkoplundrare. Men i 1270 XII 9 (1292 P 9, 1497 O 4) begagnas uttrycket *mort* med uppenbar dråpsbetydelse i ett stadgande om ansvar för dödlig utgång av misshandel.[20] 1292 N 11 (1497 O 8), ett tillägg till handskriften utan motsvarighet i redaktionen 1270, som behandlar utanför staden begånget dråp eller mord, ställer *dodslach* och *moerd* emot varandra, dock utan angiven skillnad eller straffart. Speciellt behandlar slutligen 1270 IX 29 (1292 N 8, 1497 O 9) det fallet, att en man agar sin hustru så hårt, att hon dör. Han var då förfallen till icke angiven art av dödsstraff.

Någon distinktion liknande den VStL gör mellan dråp och med mord jämställda kvalificerade fall av dråp kan följaktligen påvisas varken i westfalisk, lybsk eller hamburgensisk stadsrätt.

I rigarätten är den utveckling skönjbar, genom vilken innebörden i begreppet mord förvandlades från hemligt till överlagt dödande. Riga B och D skilja mellan tre kategorier: *dotslach sunder vorsate*, straffat med halshuggning eller 10 m. s. till målsäganden och 3 m. s. till staden; *dotslach mit vorsate*, straffat med (icke angiven art av) dödsstraff eller 20 m. s. + 3 m. s.; samt hemligt dödande *(mord)*, straffat med rådbråkning eller 20 m. s. + 3 m. s.[21] I motsats till visbyrätten medgav sålunda rigarätten böter vid mord. Några specialfall av dödande behandlas f. ö. icke i Rigas rättsuppteckningar.

VStL:s jämställande av vissa fall av kvalificerat dråp med mord har otvivelaktigt djupa rötter i germansk rättsuppfattning. Paralleller härtill finnas också på skilda håll i tysk medeltidsrätt. Det är dock påfallande, att Ssp samt rättskällorna i Dortmund-Soest och Lybeck-Hamburg knappast alls beakta dessa specialfall, medan de mycket ofta framhävas och bestraffas på samma sätt som mord i den fsv. rätten. Härtill kommer att den upplösning av begreppet *mort*, som redan tidigt spåras i de nordtyska stadsrättskällorna, icke kan påvisas i visbyrätten, vilken skarpt uppehåller samma distinktion som svensk medeltidsrätt.

Det intryck av samhörighet på denna punkt mellan VStL och fastlandssvensk rätt, som framkallas härav, förstärkes genom ett studium av förlikningsbestämmelserna vid dråp.

[20] Jfr nedan s. 282.

[21] Riga B II 4—6, D IX 3—4. Även Riga A 3 stadgar för dödande *per propositas insidias* dödsstraff eller dubbel bot. Den äldsta rigarättens bestämmelser om dödande äro f. ö. icke så redigerade, att de kunna direkt sammanställas med Riga B och D. Schulenburg 52 f. Jfr även ovan s. 194.

En dråpare, som gripits på bar gärning, hade enligt visbyrätt förverkat livet, om han icke kunde förlika sig med den dräptes fränder (I 36: pr). För andra resan dråp var dock förlikning uttryckligen utesluten (I 36: 1). Vida gynnsammare ställd var en dråpare, som lyckats undkomma. Han blev visserligen omedelbart förklarad fredlös, men lagen lämnar detaljerade föreskrifter om hur freden kunde återvinnas (I 36: 2).

Den fredlöse fick icke begagna sig av asylskyddet hos någon kyrka i Visby för att därifrån inleda förlikningsunderhandlingar, utan han måste ha begivit sig utanför stadens område. Han skulle anhålla om fred och erbjuda full mansbot, 40 mark till målsäganden, 6 mark till staden och 1 mark till fogdarna, samt stanna utom staden i fyrtio dygn. Därefter skulle man lysa fred över honom — *zalman eme vredde kyndighen*, och den dräptes fränder kunde mottaga den i reda pengar erbjudna boten utan klander och skam — *ane laster vnde ane scande*. Om de icke gingo med på förlikning, skulle boten för deras räkning ligga hos rådet år och dag. Ville målsäganden efter denna tid alltjämt icke taga emot boten, skulle den återlämnas till motparten, och denne fick, om han begärde det, bära vapen, vilket däremot icke medgavs den dräptes fränder. Dråparen skulle alltså för att kunna skydda sig mot hämnd beviljas undantag från vapenförbudet i staden.[22]

För en dråpare, som icke gripits på bar gärning utan lyckats fly och iakttog lagens föreskrifter om förlikning, var sålunda dödsstraff aldrig ifrågasatt, och han kunde även utan medgivande av den dräptes släktingar återvinna freden.

Dessa bestämmelser i VStL ha direkta motsvarigheter i fastlandssvensk stadsrätt. BR:s stadganden om dråp äro få, kortfattade och ofullständiga. Fallet, att dråpare greps på bar gärning, behandlas icke i lagen. Enligt 14: 9 skulle en stadsbo, som dräpt en annan stadsbo, fly från staden under fyrtio dygn. Inom denna tid skulle han låta bjuda böter, som målsägaren saklöst kunde mottaga, om han ville. Botens storlek angives icke här direkt, men det framgår av andra bestämmelser i lagen, att den enkla dråpsboten var 40 marker till treskiftes mellan målsägande, stad och fogde.[23] Om målsäganden icke ville taga emot bot, skulle dråparen enligt 14: 8 erlägga stadens och fogdens bötesandelar och få tillstånd att vistas i staden.[24] Han fick vidare rätt att bära vapen, vilket däremot icke tilläts dem, som vägrat taga emot boten.[25]

[22] Jfr ovan s. 160.
[23] BR 12, 14: pr. HW V 484 n. 17.
[24] Bestämmelsen gäller i BR även för sår och slag.
[25] Se ovan s. 160.

I det väsentliga gälla alltså samma bestämmelser för förlikning vid dråp i VStL och i BR. Likheten understrykes särskilt av sådana mycket påfallande överensstämmelser i detalj som fyrtiodagarsflykten från staden och undantaget från vapenförbudet för dråparen men icke för motparten. Om de båda lagarnas samhörighet på denna punkt kan ingen tvekan råda.

För dråpamålsbestämmelserna i MEStL spelar principen om nödvärn en avgörande roll. Den som utan att handla i nödvärn dräpte skulle, om han blev gripen på bar gärning, mista livet. Nödvärnsdråp däremot fick sonas med 80 markers bot till treskiftes (DrVl 1: pr—1). Ifråga om dråpare, som icke gripits, bygger emellertid MEStL direkt på BR (DrVl 1: 2). En sådan dråpare skulle fly från staden och söka skydd i kloster och kyrkor under sex veckor. Därefter skulle han återvända och erbjuda böter, 60 marker till målsäganden, 30 marker till konungen och 30 marker till staden. Målsäganden hade då icke rätt att hämnas. Ville han icke ta emot den erbjudna boten, skulle hans andel deponeras hos *taki* och konungens frid lysas över dråparen. Boten skulle stå för målsägandens räkning år och dag och därefter tillfalla konungens fogde som *fluta fæ*.[26]

Det är tydligt, att kärnan i MEStL DrVl 1: 2 är densamma som i BR 14: 8—9. Sambandet kan icke skymmas därav, att bestämmelserna i vissa avseenden omformats till överensstämmelse med principer, som äro nyinförda i MEStL. Att VStL:s och BR:s fyrtio dygn i MEStL avrundats till sex veckor och att böterna höjts är i detta sammanhang av mindre betydelse. Mera påfallande är beskaffenheten av det skydd, som erbjudes den bötesvillige dråparen gentemot den oförsonlige motståndaren. Att detta icke är detsamma som i BR och VStL sammanhänger utan tvivel med att vapenförbudsbestämmelserna i MEStL äro helt annorlunda utformade.[27] Dråparen skulle enligt MEStL skyddas av konungens frid. Brott emot denna straffades med förlust av liv och lösöre (Kg 9). På en punkt, som icke behandlas av BR, överensstämmer vidare MEStL med VStL. Det gäller bestämmelsen, att målsägareandelen av den bjudna boten under ett års tid skulle stå för dennes räkning. Därefter skulle den emellertid, om målsägaren alltjämt icke ville taga emot den, enligt VStL återställas men enligt MEStL överlämnas till konungens fogde.

Principen att en dråpare på detta sätt även mot målsägarens vilja kunde sona sitt brott genom att erbjuda en bestämd bot och följa en i lagen fastställd procedur är utmärkande för svensk medeltida stadsrätt. I MELL, som behandlar dråp efter grunder, vilka på centrala punkter äro nyinförda i lagen, möter visserligen ett utslag av samma princip, men blott i ett strängt

[26] Även MEStL tillämpar samma princip för förlikning vid såramål (SVl 1: 2).

[27] Jfr ovan s. 161.

begränsat specialfall. Enligt DrVl 12 kunde nämligen målsägaren åläggas att taga emot en av konungens ombud, häradshövding och häradsnämnd gemensamt fastställd bot men endast i det fallet, att dråparen prövades ha handlat i nödvärn. I annat fall var den fredlösförklarade dråparen för att återvinna freden helt beroende av målsägarens medgivande och villkor (DrVl 12, 13).

Landskapslagarnas dråpamålsbestämmelser präglas ännu av spänningen mellan den förfördelade släktens krav på rätt till självhämnd och samhällets strävan att motverka denna genom bötesavlösning.[28] Utvecklingen har hunnit olika långt på skilda håll, men bland de i många fall mycket invecklade och svårtolkade bestämmelser, som avse att främja försoning mellan dråpare och målsägande, finnes i de fastlandssvenska landskapslagarna ingen motsvarighet till det i stadsrätten tillämpade tillvägagångssättet. Däremot måste GL särskilt beaktas i detta sammanhang.

I uppenbart syfte att motverka självhämnden meddelar GL I 13 mycket säregna och detaljerade föreskrifter för förlikning efter dråp. Tre kyrkor på Gotland, nämligen Tingstäde i norra, Atlingbo i mellersta och Fardhem i södra tredingen, voro av lagen erkända som särskilda asyler. Den frid, som vid fyrtio markers bot omgav varje gotländsk kyrka, var för dessa tre utsträckt till att omfatta även kyrkogård och prästgård (8: 1—2). Till en av dessa asyler skulle dråparen tillsammans med sina närmaste släktingar taga sin tillflykt under fyrtio dygn. Därefter skulle han begiva sig till en fridskrets, som han ägde att upprätta med iakttagande av noggrant angivna regler. Han fick icke lämna sin fridskrets utom för pilgrimsresa till sonande av sin synd. Fridskretsen skyddade honom mot hämnd, dock endast med halv mansbot (16: pr), och en annan skulle för hans räkning söka förlikning.

Mansboten, som i GL är fastställd till 3 marker guld (24 marker silver) för gotlänning och till 10 marker silver (40 marker penningar) för annan fri man (15: pr), skulle erbjudas efter ett års förlopp. Mottogs den icke, skulle anbudet upprepas två gånger med ett års mellanrum mellan varje gång. Ville målsäganden, trots att lagen förklarar honom vara en oskämd man — *sei mandr o scemdr*, om han tog emot boten redan första gången, ännu efter tre år icke gå med på förlikning, skulle boten en sista gång erbjudas offentligt på tinget. Om målsäganden alltjämt vägrade att taga böter, tillföllo dessa landet, och dråparen skulle förklaras saklös — *þa raþin allir lyþir firi fe en hann sei mandr o sacr.*

---

[28] Delin a. a.

Det ideella sammanhanget mellan dessa bestämmelser i GL och motsvarande i VStL och svensk fastlandsrätt synes vara klart. Grundtanken och ändamålet äro uppenbarligen desamma, även om utformningen är olika. Direkta detaljöverensstämmelser föreligga särskilt i fråga om procedurens första stadium, fyrtiodagarsflykten omedelbart efter dråpet, och i den uttryckliga förklaringen, att målsäganden utan skam kunde taga emot boten, vilken har en klang av propaganda för nya, ännu icke allmänt erkända idéer.[29]

Ur en synpunkt sett kunna bestämmelserna i stadsrätterna framstå som en förkortad och rationaliserad form av den långdragna och invecklade proceduren i GL. Den senare krävde dryga tre år, medan frågan enligt VStL och MEStL — BR lämnar på denna punkt icke något besked — blev slutgiltigt löst efter något över ett år och fick en praktisk lösning redan efter fyrtio dygn eller sex veckor.

Kap. 13 och därmed sammanhängande stadganden i GL äro i hög grad präglade av kristna och kyrkliga tankar. Framhållas kan särskilt åberopandet av djävulens tillskyndan till dråpet — *fianda rapi*, den kyrkliga asylens centrala plats, upprepade bestämmelser om kyrka inom fridskretsen och om tiondeförhållanden samt den särskilt öppenhållna möjligheten att lämna fridskretsen för att göra pilgrimsresa. Paralleller med asylrättsstadganden för dråpare i Moseböckerna ha också påpekats.[30]

Det är uppenbart, att ett starkt kyrkligt inflytande gjort sig gällande vid utformningen av GL I 13. Detta behöver emellertid icke betyda, att principen som sådan är nyinförd från kristet håll. En östgötsk runinskrift — daterad till omkring år 900 — från Oklunda i Ö. Husby socken vittnar nämligen om en asyl för dråpare, knuten till en hednisk offerlund. Det har därför med rätta gjorts gällande, att dylika asylrättsbestämmelser i medeltidslagarna kunna ha även hedniska germanska föregångare, som kyrkan kunnat anknyta till.[31]

Det behöver sålunda icke vara fråga om ett från början kristet institut, det kan även röra sig om ett kristnat hedniskt dylikt. Hållpunkter för en bedömning av det inbördes förhållandet mellan GL:s och stadsrätternas bestämmelser om förlikning vid dråp saknas därför alldeles. Släktskapen mellan de nämnda rättskällorna på denna punkt synes snarast böra uppfattas så, att samma grundtanke, varifrån den än ursprungligen är hämtad,

---

[29] Jfr Delin 262.

[30] 4 Mos. 35: 6, 11—35; 5 Mos. 4: 41—43, 19: 1—13; Jos. 20. Holmbäck, Ätten 11; Munktell, Mose lag 133. Jfr även Skov 110.

[31] Nordén 330 f.; Munktell, Mose lag 133; I. W. Sjögren 247.

givits en olikartad utformning med hänsyn till de skilda förhållandenas krav på Gotlands landsbygd och i städerna.

Medan VStL sålunda i fråga om förlikning efter dråp mycket nära sammanhänger med BR och MEStL samt är påtagligt besläktad med GL, saknas på denna punkt anknytningar till tysk medeltidsrätt.

Ssp, som stadgar dödsstraff för dråp, uppehåller grundsatsen, att ingen straffnedsättning kunde ske utan den förfördelades medgivande.[32]

Om en dråpare i Lybeck greps på bar gärning, var han hemfallen åt dödsstraff. Flydde han, blev han förklarad fredlös. Såväl dödsstraff som fredlöshet voro avlösbara. Någon av lagen fastställd mansbot fanns emellertid icke i Lybeck, utan avlösningssummorna, som voro synnerligen varierande, fixerades genom underhandlingar mellan parterna. Dråparen var sålunda hänvisad till de villkor, som målsäganden ville medgiva. Några böter till det allmänna omtalas icke. Förlikningen ingicks eller bekräftades inför rätta och antecknades i Niederstadtbuch. Ett stort antal dylika anteckningar utgöra det viktigaste materialet för ett studium av denna fråga, vilken endast ytterst flyktigt beröres av de lybska rättsredaktionerna.[33]

Icke heller Hamburgs rätt eller westfaliska stadsrätter visa här någon beröring med VStL. Däremot erbjuder rigarätten ett intressant jämförelsematerial.[34]

Enligt den äkta rigarätten voro både dråp och mord avlösbara.[35] Om gärningsmannen, som undkommit och blivit förklarad fredlös, ville söka förlikning, skulle han bjuda för dråp en fast mansbot på 10 m. s. till målsäganden och 3 m. s. till staden, för mord eller dråp med *vorsate* dubbel mansbot på 20 m. s. + 6 m. s.[36] Härtill lades emellertid en särskild tilläggsbot till fränderna.[37] Ville fränderna icke taga emot boten, skulle (enligt Riga D) rådet bära upp den. Gärningsmannen skulle därefter återupptagas i freden och med dubbel bot skyddas mot hämnd.[38]

---

[32] Friese 165 f., 221 f.

[33] Reuter 71 f.; Luppe; Pauli, Mangeld; His I 593.

[34] Riga B II 4—6, 9; D IX 4.

[35] Jfr ovan s. 273.

[36] B II 6 har 20 + 3 m. s.

[37] D IX 4: 2: ... *vnde de rat sal darenboven voghen alsodanige betringe, de he do, de den vrůnden erlic si.* B II 9: ... *alsodane ehre nemen, alse erlich ist vnd bedaruen luden duncket redelich wesenn.*

[38] Riga B II 9 stadgar boten 20 m. s. + *ehre* + 3 m. s. för hämndedråp. Riga D IX 4: 4 åberopar de tidigare i kapitlet meddelade bestämmelserna, vilket måste innebära, att blodshämndsdråp betraktades som utfört med *vorsate* och sålunda måste bötas med 20 + 6 m. s.

Gentemot Hamburg-Rigarätten, som icke alls behandlar dessa förhållanden, överensstämmer sålunda Riga B och D principiellt med visbyrätten ifråga om dråpares rätt att med böter avlösa fredlösheten mot målsägandens vilja, även om den i rigarätten föreskrivna variabla tilläggsboten uppenbarligen måste ha varit i hög grad ägnad att underlätta förlikning.

Som specialfall behandlar VStL dråp på havande kvinna. I I: 42, som inleder ett åt brott mot kvinnor särskilt ägnat straffrättsligt parti av lagen, förklaras först i pr, att en kvinnas rätt, bortsett från inskränkningen i hennes befogenhet att göra rättsligt giltiga köp, är densamma som en mans. § 1 i samma kapitel stadgar därefter, att om en havande kvinna dräptes och det kunde bevisas, att barnet varit levande i henne, skulle halv mansbot utgå för detta. VStL överensstämmer här fullständigt med GL, som behandlar samma fall (I 14: 6).[39] Här stipuleras en bot av 12 m. s. för det ofödda barnet och full mansbot, dvs. 24 m. s., för modern.[40]

Samma fall behandlas även i BR 14: 17, som stadgar 20 markers bot, dvs. halv mansbot för det ofödda barnet.[41] För modern utgick emellertid dubbel bot, i enlighet med närmast föregående paragraf (BR 14: 16), där kvinna generellt tillerkännes samma bötesskydd som man, utom ifall hon dräptes, då hon skulle ligga i tveböte.

MEStL bygger visserligen på BR men gör en skarp skillnad mellan viljaverk och vådaverk. Vid viljaverk (DrVl 12) var boten liksom i BR för fostret 20 marker och för modern tveböte. Emellertid blev relationen mellan dessa bötessatser en annan i MEStL än i BR, då mansboten i MEStL uppgick till 120 marker (DrVl 1: 2, jfr ovan s. 275). Vid vådadråp bötades 12 marker för fostret, medan kvinnan var helt jämställd med man, vilket innebär, att den för olika fall varierande vådabotsskalan tillämpades (DrVd 13).[42] MEStL överensstämmer ifråga om vådadråp principiellt med MELL, där boten för fostret dock är endast 4 ½ marker (DrVþ 15, 16).[43] För missfall, förorsakat av uppsåtligt hugg eller slag, vilket icke behandlas i MEStL, stadgar MELL 9 markers bot (SVl 14: pr).

Såsom Hemmer visat, uppfattas dödande av foster i MELL och MEStL

---

[39] Jfr His II 77 n. 5, som anser, att VStL här ger uttryck icke åt tysk utan åt gutnisk rätt.

[40] Jfr även GL I 18: pr, som stadgar halv mansbot, om havande kvinna blev slagen, så att hon fick missfall.

[41] Jfr BR 14: 19, som stadgar 20 markers bot för missfall, förorsakat av misshandel.

[42] Se tabell hos Amira I 709.

[43] För behandling av viljadråp å havande kvinna finnes icke plats i MELL, då fast viljadråpsbot ju saknas i lagen. Jfr ovan s. 276 och Hemmer, Straffutmätning 226 f. n. 7.

närmast som ett slags vådadråp.[44] De olika bötessatserna stämma med sådana, som utgingo för andra vådaverk, och behandlingen av deliktet präglas av den långt drivna vådamålsspekulation, som är så utmärkande för dessa lagar. För att kunna bedöma förhållandet mellan VStL och BR på denna punkt är det nödvändigt att taga hänsyn till den rättsuppfattning, som möter i landskapslagarna.

Enligt BR åtnjöt, såsom ovan omtalats, kvinna dubbelt bötesskydd vid dråp men var eljest jämställd med man. Också DL och VmL belägga kvinnodråp med dubbel bot (DL M 3:4; VmL M 10:2). I UL och SdmL utsträcktes det dubbla bötesskyddet längre och omfattade icke blott dråp, med undantag av de kvalificerade fall, som voro belagda med hundramarkersbot, utan även sår intill en bötessumma av 40 marker (UL M 29:3; SdmL M 12:3).

I svealagarna behandlas dråp på havande kvinna endast i UL och VmL. För fostret utgick enligt den förra 18, enligt den senare 9 markers bot (UL M 11:6; VmL M 10:2). Dessa summor stå icke i någon jämn relation till den enkla mansboten, vilken i både UL och VmL är 40 marker. Icke heller motsvara de någon vådadråpsbot.[45]

I motsats till svealagarna skänkte ÖgL icke högre bötesskydd åt kvinna än åt man, utom i ett fall, nämligen vid hemgång (Dr 9:pr, Vaþ 27:1, Eþs 33:pr). Endast i samband med detta specialfall behandlar för övrigt ÖgL dråp på havande kvinna. Enligt Eþs 33:pr blev en kvinna, som dräptes vid hemgång, gill till 80 marker, dvs. dubbel mansbot. Om hon var havande med ett barn, blev hon gill till 120 marker, och om det kunde styrkas, att hon bar på två, steg summan till 160 marker. För fostret utgick alltså full mansbot med 40 marker.[46] Med samma belopp steg boten enligt Vaþ 14:pr, om en havande kvinna blev misshandlad, så att hon fick missfall.

I den västgötska medeltidsrätten var kvinnodråp nidingsverk, enligt VgL I urbotamål, enligt VgL II belagt med den höga boten 6 × 9 marker (VgL I O 6, II O 2:5). Några specialbestämmelser om dråp på havande kvinna eller missfall finnas icke.

De äldsta germanska lagarna stadga i allmänhet på skilda grunder högre bot för dråp på kvinna än på man, även om spår av en uppfattning, som ansåg henne mindre värdefull för ätten och därför stipulerade lägre bot, icke saknas. Dubbel bot förekommer i baiersk och alemannisk rätt.[47] Dråp på havande kvinna och missfall behandlas på många håll. Halv mansbot

[44] Hemmer, Straffutmätning 226 f.

[45] Amira I 709.

[46] Annorlunda Hemmer, Straffutmätning 224; jfr även Hemfriden 237.

[47] Wilda 571 f.; Brunner II 797.

för det ofödda barnet kräves i angelsachsisk, langobardisk, frankisk och västgotisk rätt.[48]

I tysk medeltidsrätt är det huvudsakligen på frisiskt område, som kvinnan skyddas av högre bot.[49] Ssp omger henne visserligen med särskild frid men stadgar det oaktat generellt endast halva böter för henne.[50] Några straffbestämmelser för dråp på havande kvinna eller missfall finnas icke i Ssp. Särstadganden för dessa fall äro över huvud mycket sällsynta i tysk medeltidsrätt. His anför endast några frisiska exempel, ett fall från Leipzig samt ett från en preussisk landsrättskälla från 1300-talet, Jura Prutenorum. I denna senare stadgas halv bot för ofött barn.[51]

Den lybska rätten kan icke ha haft anledning att syssla särskilt med dråp på kvinna, då fast mansbot, som nämnts, saknas i Lybeck.

Ifråga om boten för kvinnodråp står sålunda VStL på samma linje som GL och ÖgL, medan BR avviker och överensstämmer med svealagarna. Med hänsyn till förhållandena i de äldsta germanska lagarna och i den tyska medeltidsrätten är det möjligt, att VStL:s ståndpunkt snarast bör uppfattas som en modern utjämning. Ifråga om den halva mansbot, som tillerkännes i moderlivet dödat foster, bildar däremot VStL tillsammans med GL och BR en påfallande enhet gentemot den svenska landskapsrätten. Principen om halv mansbot i detta fall har icke påträffats i den tyska medeltidsrätt, som närmast kan ha haft betydelse för visbyrätten, men finnes på flere håll redan i den äldsta angelsachsiska och kontinentalgermanska rätten.

Som dråp bedömdes i den medeltida rätten även såramål med dödlig utgång. Kausalsammanhanget ansågs i allmänhet styrkt, om den sårade avled inom en viss bestämd tidsfrist efter sårandet. VStL behandlar dessa förhållanden i I 31: *van wunden an liues vare.*

Om någon blev livsfarligt sårad, skulle gärningsmannen, såvida målsäganden icke medgav, att han fick ställa borgen, sitta trettio dagar i stadens häkte och ansvara för dråp, ifall den sårade avled — *vnde dreghen de vare, oder he ghenese oder nicht.* Utöver trettio dagar behövde ingen bära dråpsansvar. Och om den sårade blev så frisk, att han före fristens utgång gick till kyrkan, till torget eller till badstugan, skulle gärningsmannen genast släppas ur häktet, vara fri från dråpsansvar men ställa säkerhet för sårabot och betala läkarna.[52]

---

[48] Wilda 718 f. [49] His I 238.

[50] Ssp II 66: 1 / Eck 107, III 45: 2 / Eck 143. Friese 111, 186. His l. c. Jfr även His I 241 f. om den straffrättsliga innebörden av specialfriderna i Ssp.

[51] His II 76 f. Jfr His, Friesen 264.

[52] *to der kerken vp den market to deme bastouen.* Orden äro ett dock av allt att döma samtidigt tillägg av skrivaren i marginalen.

Bestämmelserna om ansvarsfristen i VStL bygga alltså på två delvis med varandra konkurrerande principer, nämligen dels att risken löptes under ett generellt fastställt antal dagar och dels att fullständigt tillfrisknande ansågs föreligga, om den sårade var i stånd att gå till kyrkan, till torget eller till badstugan. Den senare av dessa principer möter även i BR.

BR 14: 6

ængum a man lenger varþa en maþrin ær för gangæ til kirkiu æller torghx köpæ sinnæ latæ.

Detta stadgande har emellertid icke upptagits i MEStL, som i SVl 16: pr i stället stadgar en ansvarsfrist på natt och år. MEStL överensstämmer här med MELL och med landskapslagarna, som i detta fall genomgående ha årsfrister.[53] Även enligt GL I 19: 34 stod gärningsmannen dråpsansvar för såramål år och natt.[54]

Principen i VStL och BR om dråpsansvarets upphörande, då den sårade på grund av vissa i lagen angivna indicier ansågs vara fullt återställd, är sålunda främmande för övrig nordisk rätt. Den är också inlånad utifrån, och källan är av allt att döma närmast Hamburgs stadsrätt.

I Hamburg 1270 XII 9 behandlas det fallet, att en man blev misshandlad, så att han blev sängliggande, men sedan kom upp och visade sig i kyrkan, på torget eller i badstugan. Om han därefter dog, skulle den som misshandlat honom icke ansvara för dråp utan endast för misshandeln.[55]

Från Hamburg har stadgandet oförändrat upptagits i Bremens stadsrätt.[56] I Groningen upphörde dråpsansvaret, om den sårade gått till kyrkor, krogar, trappor eller gator.[57] Liknande bedömningsgrunder möta för övrigt på så skilda håll som i Namur, Brünn, Luzern och Bern.[58]

Själva principen tillämpas alltså på olika håll i tysk medeltidsrätt och

---

[53] MELL SVl 15: pr; UL M 25: pr; SdmL M 4: pr; DL M 11; VmL M 22: pr; HL M 10; VgL I B 9, II Fr 13. Jfr dock även nedan n. 54.

[54] Enligt den norska medeltidsrätten var ett annat kriterium avgörande. Här berodde dråpsansvaret på om det kommit skorpa på såret eller icke (Brandt II 73). Samma princip möter även i vissa fall i svensk rätt: SdmL M 4: pr; DL M 11; VmL M 22: pr.

[55] Hamburg 1270 XII 9: *Ofte en van slegen legeraftich wert, vnde kumpt wedder up. Wert en man geslogen, dat he legheraftich wert, vnde kumpt he up, vnde wert he na der tid beseen van guden luden, to der kerken ofte to deme markede ofte to deme stouen, vnde storue he darna: de ene slogen, de doruen nene mort beteren, mer slege ofte wunden, ofte he de hadde ofte bewisen mochte.* (1292 P 9, 1497 O 4.) Jfr Amira I 714.

[56] Bremen 1303 IV 78, 1428 IV 22.

[57] Reismann 18.

[58] His II 76.

torde härröra från kanonisk rätt.[59] De identiskt återkommande lokaliteterna kyrka, torg och badstuga tala emellertid för att vi här böra räkna med en direkt påverkan från Hamburg på visbyrätten. Även BR, där visserligen badstugan saknas, torde ha hämtat principen från samma håll. Mot ett antagande av ett indirekt lån över Visby talar förhållandet, att VStL i motsats mot BR omformat stadgandet genom att kombinera det med en absolut maximifrist på 30 dagar.

Dylika förkortade ansvarsperioder på t. ex. 14, 30 eller 40 dagar, vilka uppenbarligen framkallats av en i stadsrätterna ofta framträdande strävan efter snabbare avgörande, förekomma flerstädes i tysk medeltidsrätt jämte årsfrister på andra håll. En 30-dagarsperiod som i VStL är sålunda känd vid 1200-talets början i Arras och vid samma sekels slut i Frankfurt-Weilburg.[60]

Ssp tillämpar liksom den svenska landskapsrätten en årsfrist.[61] I Dortmund och Soest saknas bestämmelser.[62] Icke heller Lybecks äldsta stadsrättsredaktioner reglera denna fråga, men i yngre lybska rättskällor påträffas en 14-dagarsfrist. Sålunda stadgas i den s. k. codex Uffenbach, att den som sårat eller huggit en annan med vapen, skulle ansvara för dråp, om den sårade dog inom 14 dagar — *he mud XIIII daghe sine vare sitten.*[63] Detsamma gällde enligt domböckerna i Reval i slutet av 1400-talet och på 1500-talet samt i Stralsund på 1520-talet.[64]

Även rigarätten är i detta sammanhang av intresse. Riga C X 9 återger nämligen direkt Hamburg 1270 XII 9. Riga D IX 12 däremot, som i övrigt så gott som ordagrant upprepar Riga C X 9, har uteslutit raderna om kyrkan, torget och badstugan och i stället satt in *vnde kumt he up binnen XIIII nachten.* Den äkta rigarätten har sålunda här uteslutit hamburgprincipen till förmån för den andra av de båda i visbyrätten sammanflätade principerna. Tidsgränsen har dock icke satts till 30 dagar som i Visby utan i stället till 14 dagar, den period som möter i yngre källor från lybskt rättsområde, bl. a. från Reval.

---

[59] C. 1 X de iniuriis et damno dato V 36 (Friedberg II 878).

[60] His II 75.

[61] Ssp III 31: 3 / Eck 128. Friese 225.

[62] Stahm 301.

[63] Codex Uffenbach 126; Hach II 140 n. 8.

[64] Nottbeck 26/27 med n. 1. Reuter 82 med n. 1. 14-dagarsfristen förekommer även i en grevlig holsteinsk förordning 1392 och i Billwärder Landrecht 28: Lappenberg 330; Frensdorff, Verfestung p. LXXX.

30. Sår

VStL:s klassifikation av såramålen bygger först och främst på en grundläggande motsättning mellan fullsår — *dat vulle zer* — och mindre sår — *wunde dat nen vul ser is* (I 13: pr—1; 55). Utanför detta enkla motsatsschema falla emellertid dels två olika, ur helt skilda synpunkter utbrutna kvalificerade kategorier, nämligen sticksår med kniv eller annat eggvapen och sår i huvudet (I 13: 2; 15), dels alla avhugg, vilka bli föremål för en ytterst detaljerad specialbehandling.

Samma klassifikation, på ett undantag när, möter i BR. Även här finnes den grundläggande motsättningen mellan fullsår och mindre sår, här kallade blodsår, samt särskild behandling av sår i huvudet och avhugg. Däremot tar BR icke upp sticksår som grupp för sig.

Såramålsbalkarna i MEStL äro liksom i MELL redigerade på ett sätt, som avslöjar en tydlig strävan efter en enhetligare och enklare behandling av sårskadorna än den i landskapslagarna. Dessa kunna i allmänhet visa upp en längre driven klassifikation av kroppslesionerna än BR.[1] Till grund för systemet ligger dock alltid begreppet fullsår, och bland de specialkategorier som framträda intar sår i huvudet åtminstone i svealagarna en framskjuten plats. Likaledes ägnas avhuggen ingående uppmärksamhet, medan sticksåren icke i och för sig sammanhållas som en särskild kategori. Dock behandlas knivsåren i stor utsträckning som kvalificerade.

GL behandlar såramålen än mer detaljerat än de fastlandssvenska landskapslagarna. Dess stadganden äro präglade av stor konkretion, och distinktionerna utformas med ålderdomligt målande uttryck.

Fullsåret bestämdes i visbyrätten genom mätning. Det avgörande var härvid icke längden, endast djupet. För att ett sår skulle bedömas som fullsår, måste det — utom i fråga om huvudet — vara djupt som en mans fingernagel, däremot var det likgiltigt, om det tillfogats genom hugg (dvs. med vapen), genom slag eller på annat sätt.

VStL I 13: 1

Dat vulle zer scal wesen nagels dep. al so de nagel lang is an enes mannes vinghere. dat zer si ghehowen oder gheslaghen sunder an deme houede ...

Boten var 6 + 3 + ½ mark, subsidiärstraffet genomstingning av handen. För mindre sår, som icke uppfyllde kravet på fullsår, var boten 3 + 3 + ½ mark eller motsvarande fängelse (I 55).

---

[1] Om klassifikation av sår i germansk rätt i allmänhet, se Wilda 734 f.

Termen *vul zer* i VStL är utan tvivel av nordiskt ursprung och en direkt översättning av de fsv. lagarnas *full sar, fullsæri.*[2] Båda dessa uttryck förekomma i BR (12: 2, 14: 22). Någon mätning av såret omtalas emellertid icke här. Som definition anger BR endast, att det var ett sår, som krävde förband och läkarvård — *þorf viþær baþi lin. ok lækir* (12: 2). Boten för fullsår utom förhöjd frid var 12 marker. Gentemot fullsår ställde BR blodsår med en bot av 6 marker (12: 2).

I MEStL begagnas fullsår, liksom i MELL, såsom en sammanfattande beteckning för en rad särskilt uppräknade allvarligare sårskador. Boten var i båda lagarna 20 marker till treskiftes (MELL SVl 5; MEStL SVl 7). Principen innebär ett tydligt försök till rationalisering av såramålsbestämmelserna i landskapslagarna.

I dessa kännetecknas fullsåret på samma sätt som i BR genom behovet av läkarvård. I allmänhet begagnas härvid också samma allitterererande formel. I götalagarna kompletteras denna med det säregna, likaledes allitterererande uttrycket *spik ok spiær*, vilket synes böra översättas med *salva och förband.*[3] Bedömningen av sårskadans omfattning och karaktär av fullsår gjordes antingen av tingsmännen eller av särskilt utsedda personer.[4] Enligt UL och HL avgjorde läkaren, om ett sår var fullsår.[5]

Boten för enkelt okvalificerat fullsår var i svealagarna 3 marker, utom i VmL där det var 20 marker.[6] För mindre sår än fullsår användes i svealagarna i allmänhet liksom i BR uttrycket blodsår. Boten var av betydligt lägre storleksordning. I UL utgick den med 3 örar.[7]

I ÖgL:s definition på fullsår förutsättes uttryckligen, att såret tillfogats med vapen. Boten var här hela 40 marker.[8] Gentemot fullsår uppsättes *full skena,* som tillfogats genom slag så att »hud eller hull brustit». Denna taxe-

---

[2] Jfr nedan s. 294.

[3] VgL I S 1, VS 4, II VS 12; ÖgL Vaþ 6: pr; SdmL M 3; VmL M 21: 1. Jfr även UL M 23: 4 och GL I 19: pr. Om *spik ok spiær*, se Dahlerup. Samma uttryck begagnas även i dansk rätt i EsjL II 42, 51, III 14, 49. Om förband och läkarvård som kvalifikationsgrund för sår i tysk medeltidsrätt, se His II 99 och särskilt A. B. Schmidt 55 f.

[4] VgL I S 1; ÖgL Vaþ 6: pr; SdmL M 8; VmL M 21: pr. Jfr MELL SVl 10; MEStL SVl 9: pr. Även i EsjL var det tingsmännen som avgjorde, ifall ett sår behövde *spec oc spiær.*

[5] UL M 29: 1; HL M 14: 1.

[6] UL M 24: pr; SdmL M 3; DL M 13, 17; VmL M 21: 1.

[7] UL M 24: pr.

[8] ÖgL Vaþ 6: pr: *Nu huggær man annan sar mæþ uilia. skær uddær ok æg. þorf uiþ lin ok læki. spik ok spiær. aghe han uizs orþ sum sar sin sökir til fulz ok fiæþertiugx . . .*

rades till 6 marker.[9] ÖgL räknar dessutom med en lägre kategori av »slag till blods» med boten 3 marker.[10]

Även VgL har en mycket hög fullsårsbot, nämligen 3 × 9 marker. Bedömningen av de ringare sårskadorna framträder, i varje fall beträffande viljaverken, mindre klart i denna lag.[11]

I GL saknas begreppet fullsår. Boten fastställdes direkt i förhållande till sårskadans omfattning på grundval av mätning (I 19: pr). Härvid togs hänsyn till såväl längd som djup. Som mått användes liksom i VStL nageln. För varje nagelsbredd i djup och längd utgick en halv mark, dock sammanlagt icke mera än högst åtta marker penningar (= 2 marker silver).[12] Om såret var mindre än en nagelsbredd djupt och dock krävde läkarbehandling — *oc þau þarf lekis schep wiþr* — skulle boten vara hälften mindre. Härmed torde ha avsetts att ¼ mark skulle utgå för varje nagelsbredd i längd. Antagligen har maximeringen i konsekvens härmed gjorts vid 4 marker.[13]

Som en särskild, kvalificerad kategori av såramål behandlades i visbyrätten sticksår, framför allt knivsår. Enligt VStL I 13: 2 utgick dubbel fullsårsbot, 12 + 6 + ½ mark, för ett sår, som tillfogats genom stick av kniv eller annat eggvapen — *wundet en den anderen stekende. mid eneme messede. oder mid eneme anderen echaftighen wapene.*

BR saknar bestämmelser om särskilt straffansvar för knivsår. Någon skillnad mellan sår, tillfogat med kniv, och sår, tillfogat med annat vapen, synes icke ha gjorts att döma av 14: 13. Här stadgas nämligen 6 markers bot för att draga svärd, matkniv eller dolk *(stikamez)* mot någon, om ingen skada göres, medan på dylikt sätt tillfogat sår bötades med sårabot.[14]

MEStL och MELL innehålla icke några specialbestämmelser om knivsår. Däremot behandlades dråp och sår med kniv på många håll i landskapsrätten som kvalificerade förbrytelser. Sålunda stadgas i SdmL M 26: 3, att den som dräpte med mordvapen skulle ligga i tveböte. Härefter förklaras att mordvapen — i motsats till folkvapen[15] — äro täljkniv, matkniv och pil från båge. I DL M 19 jämställas knivstick och bågskott. För dessa utgick en tilläggsbot på 12 marker till skifte mellan konung, biskop och

[9] ÖgL Vaþ 19: *Nu slar man annan mæþ hornum ælla hiæltum. stangum ælla stafrum: bristær huþ ælla huld þæt ær full skena. þæt æru siax markær ...*

[10] ÖgL Vaþ 20: pr; jfr även Eþs 1: pr.

[11] VgL I S 1. Jfr Wilda 751 f.

[12] Wennström, Brott 239, 259 f. Jfr HW IV 259 kap. 15 n. 1.

[13] Annorlunda Wilda 735 n. 2 och Hemmer, Straffutmätning 92 n. 3.

[14] Jfr även BR 3: pr.

[15] Om folkvapen, se Thordeman, Folkvapen; jfr ovan s. 162 n. 9.

hundare utöver den vanliga såraboten på 3 marker till skifte mellan konung, målsägande och alle män.

Även HL jämställer i Þ 14: 1 knivstick och bågskott samt stadgar härför en tilläggsbot på 40 marker, konungens ensak. På denna punkt överensstämmer HL med ÖgL. I Vaþ 11: 1 stadgas här likaledes en ensaksbot på 40 marker till konungen för fullsår med kniv utöver den treskiftade 40-markersbot som utgick för vanligt fullsår.[16]

GL slutligen ger ett specialstadgande för knivsår. Enligt I 19: 3 skall den som sårar någon med kniv böta två marker silver. Denna bot är lika hög som maximiboten för ett enligt I 19: pr uppmätt sår, nämligen 8 marker penningar.[17]

Vid den definition av fullsår, som lämnas i VStL I 13: 1, undantages uttryckligen sår i huvudet från kravet på nagelsdjup.[18] Särskilda regler för sårskador i huvudet meddelas i I 15 — *van wunden in dat höuet.* I detta kapitel lämnas först ett par allmänna bestämmelser om sår i huvudet (pr). Därefter komma särskilda stadganden dels om lyte i form av dövhet eller vansinne som följd av sår eller slag i huvudet (1—5), dels om sår i ansiktet (6—7). Till sist fogas till kapitlet ett stadgande om håravryckning under den särskilda rubriken: *van hare vt to röpende.*

VStL I 15: pr

Werd en man ghewundet in dat houed. so böteman de wunde dar na se is/ gat dat ben vt der wunde. so böteman deme cleghere. XII. marc./ der stad. VI. marc/ den vögheden ½ marc./

I den första satsens bestämmelse att sår i huvudet skall bötas, »efter som det är», torde knappast kunna inläggas någon annan mening än en hänvisning till de många specialfall av såramål i huvudet, vilka särskilt upptagas i det följande och vilka synas täcka de flesta tänkbara möjligheter. Ett dylikt specialfall är stadgandet i andra satsen i 15: pr om dubbel fullsårsbot för sår i huvudet, varigenom ben skadats, så att skärvor avskilts. De övriga äro dels de noggranna bestämmelserna om avhugg av näsa, ögon,

[16] Även för dråp med kniv utgick enligt Dr 15: 1 en likadan tilläggsbot till konungen. Jfr även R 2.

I VgL I O 8 förklaras dråp med kniv i ölbänk vara nidingsverk. Av motsvarande sats i II O 2: 1, där bestämmelsen om kniv saknas, framgår emellertid, att platsen och situationen äro tillräckliga för att kvalificera dråpet som nidingsverk. På ett par ställen i additamenten talas särskilt om eneggad kniv, nämligen i II Add 3: 5 och III 146. Enligt sistnämnda stadgande utgick 3 × 9 marker, dvs. fullsårsbot, för knivstick.

[17] Se ovan s. 286.

[18] Se ovan s. 284.

öron, läppar, tänder och tunga, vilka komma att behandlas i närmast följande kapitel, dels bestämmelserna om ansiktsskador i I 15: 6—7 och i I 20.

Till samtliga specialfall i VStL kunna direkta motsvarigheter påvisas i BR. Den särställning, som tillerkännes huvudsår i BR, framgår redan därav, att det i 12: 2 stadgas högre bot för blodsår i huvudet än i hullet, nämligen utom särskild frid 9 marker för det förra mot 6 marker för det senare. Av större intresse i detta sammanhang är emellertid 14: 5.

BR 14: 5

Slar maþær man i howoþ vtan allæ friþi swa at benlösing komber i. böte XII markær fore sarit. oc þre markær fore hwart benit e til þry æru ben vt löst. æru ben flere vt löst. böte eig þy meræ. æru twægiæ mannæ vitni. æru eig vitni til. væri meþ sex mannum. lækirin skal vitnæ meþ twem mannum huru mang ben vt löstos.

Här behandlas alltså exakt samma fall som i VStL I 15: pr, nämligen sårskador i huvudet, som det kommer benskärvor ur. Boten för såret var 12 marker, dvs. fullsårsboten, men dessutom tillkom tre marker för varje benskärva t. o. m. tre stycken.

Sår med benlösning höra såväl ifråga om huvudet som extremiteterna till de kategorier av allvarliga sårskador, vilka i MEStL och MELL räknas till fullsåren (MELL SVl 5; MEStL SVl 7).

Sår i huvudet belades enligt UL med dubbelt så hög bot som motsvarande sår i hullet (M 24: pr). HL, som i M 9: 1 lämnar en mycket detaljerad bötestaxa för såramål, skiljer mellan enkelt sår i huvudet med boten 16 örar, sår som gått igenom benet *(ganger i holwäri)* med dubbelt så hög bot (dvs. 4 marker) och sår som skadat hjärnhinnan med 6 markers bot. Utan bötesföreskrift omnämnes huvudsår som särskild kategori även i de övriga svealagarna.[19]

DL behandlar liksom BR benlösning ur sår i huvudet och stadgar för dylikt sår fullsårsboten 3 marker samt 3 markers tilläggsbot för varje ben t. o. m. tre stycken (M 13). Samma begränsning till tre ben vid benlösning ur sår i allmänhet ha även SdmL och HL, medan UL kräver tilläggsbot t. o. m. sju ben.[20] Enligt ÖgL erlades en tilläggsbot av en öre för varje benskärva t. o. m. sex, som löstes ur en *skena*. Löstes en sjunde skärva blev skadan belagd med 40 markers bot som ett fullsår. För alla skärvorna gällde att de skulle »klinga i en skål».[21]

GL uppställer jämte bestämmelser om sår i ansiktet synnerligen detal-

[19] SdmL M 2, 4: pr; DL M 11; VmL M 22: pr.
[20] SdmL M 3; HL M 9: 1; UL M 24: 2.
[21] ÖgL Vaþ 19.

jerade bötessatser för huvudskador med tillämpning av en jämnt stigande skala. För bristning av huvudsvålen var boten en mark penningar. Syntes hjärnskålen, fördubblades denna bot. Om hjärnskålen blev deformerad eller spräckt, blev boten ytterligare fördubblad till 1 mark silver (4 m. p.), och om hjärnhinnan syntes, krävdes ännu en fördubbling till 2 m. s. (I 19: 7). Den i omedelbar anslutning härtill i I 19: 8—9 behandlade benlösningen avser möjligen också huvudskador. För varje ben t. o. m. fyra stycken, som »klingade i en skål», bötades med 1 m. p., och för varje ben t. o. m. fyra, som kunde bära »en alnslång tråd över en fem alnar hög stolpe», bötades med 2 marker. Maximisummorna i dessa serier sammanfalla med de högsta belopp som kunde utmätas för sår enligt I 19: pr.[22]

VStL I 15: 6 meddelar en specialbestämmelse om sår i ansiktet. Enligt denna utgick boten 6 + 6 + ½ mark för ett sådant sår i huvudet, som ingen hatt eller huva kunde täcka — *werd en man gewundet in dat höued. also. dat de wunde nen hod noch huue bedecken mach* ... Enligt I 15: 7 tillerkändes dessutom den sårade en lytesbot på 3 mark, om såret, när det var läkt, efterlämnade ett ärr, som man kunde se tvärs över gatan — *de man seen mach dwers ouer de strate.*

Nästan ordagrant överensstämmande härmed är följande bestämmelse i BR.

BR 14: 2

... all vanð lyti i manz ænliti sum kan sea ivir þwæræ gatu. hyl hwarti hatter æller huwæ. bötæs meþ XII markum ...

Det framgår emellertid icke klart av BR, om de 12 markerna äro att uppfatta som en tilläggsbot för lytet eller som en totalbot för sår och lyte.

Enligt MEStL SVl 9: 1 utgick 12 markers bot till treskiftes, om en man blev slagen till blods eller huggen i huvudet, så att det ej kom i ansiktet och så att lytet kunde döljas av hatt och huva — *swa at thet hyl badhe hatter ok huwa.* Någon specialbestämmelse om sårskada i ansiktet, som icke kunde döljas på detta sätt, finnes icke i MEStL. Troligen har en dylik skada räknats som fullsår och enligt SVl 7 belagts med 20 markers bot.

Om ärret kunde döljas av hatt och huva eller icke var även på många håll i landskapsrätten avgörande för frågan om lytesboten.[23] Kombina-

[22] Utförliga, originella bestämmelser om benlösning ur sår finnas i fda. rätt: SkL 117, ASun 65; SkSt 42; VsjL A & O IV 25; EsjL II 39; Slesvig I 3, Flensborg II, III 74; Haderslev 21. Jfr även för fno. rätt G 185; F IV 49; Bj 90.

[23] ÖgL Vaþ 15:4; SdmL M 5: pr; HL M 9: 1. Jfr DL M 17: 3; VmL M 23: 2.

tionen med bestämmelsen om ett särskilt avstånd, som ärret måste synas över, finnes emellertid endast i SdmL.[24]

SdmL M 5: pr

UArþer man hoggin i anliti sit. Fölgher þær lyti swa at þæt synis iwir þwært þing. Ok hyl hwarte hatter æller huwa. wæxir þæt ei af firi dagh oc iamlanga. wari lytis bot. .III. marker.

Som distansmått användes här alltså avståndet från tingsplatsens ena sida till den andra. Samma mått begagnades på Gotland.[25] GL har även på denna punkt de mest detaljerade bestämmelserna, vilka ingå i I 19: 6. Här stadgas det, att boten för sår i näsa eller läppar var 2 marker penningar. Om såret förblev öppet och icke kunde läkas, utgick högsta såraboten. För sårat öra stadgas hälften av dessa böter.[26] Därefter följa ett par särskilda bestämmelser om tilläggsbot för lyte. Om ärret blev mellan skägg och ögonbryn, icke kunde döljas av hatt och huva och var synligt tvärs över vägen, tillkom en halv mark silver i lytesbot — *Ma er eþa litvan sia yfir þuera gatu sum ai hyl hattr eþa huſa. millan barz eþa brunar* . . . Var ärret synligt tvärs över tinget, steg lytesboten till en hel mark silver — *þa en sia ma yfir þuert mot.*[27]

Till kategorien ansiktsskador höra även de såramål, som i VStL I 20 behandlas under rubriken *van den wunden in de kenebacken.* Ordet *kenebacke* är här svårbestämbart till sin omfattning. Ursprungligen har det betytt käke, närmast underkäke, men därjämte har det fått en mera vidsträckt användning om ansiktets kindparti.[28] För trång är i varje fall Schlyters översättning *kindben,* om detta ord fattas i sin egentliga nusvenska betydelse.

När ett sår *in de kenebacken* i 20: pr belägges med boten 6 + 3 + ½ mark, är det möjligt, att man bör räkna med en mera allmän betydelse av ordet.[29] Däremot synes formuleringen i § 1: *Sleit he eme de kenebacken*

[24] I direkt motsvarande stadgande i UL M 24: 3 saknas även satsen om hatt och huva. Lytesboten var enligt UL 12 örar köpgilla.

[25] Jfr även VmL M 21: 1. [26] Jfr I 19: 24 om avhugget öra.

[27] Om sår som kunna skylas eller icke av hår eller kläder talas det i fda. rätt: SkL 95; EsjL II 36; JL III 29; jfr Slesvig I 3; Flensborg II, III 70. Jfr även för fno. rätt F IV 45.

[28] Grimm, Wörterbuch: *kinnbacke, kinnbacken;* SL: *kenne-, kinnbacke.* Jfr även Söderwall: *kinbakke* och SAOB: *kindback* (K 952).

[29] Jfr boten 6 + 6 + ½ för sår i ansiktet, som icke hatt eller huva kunde skyla (ovan s. 289). Bestämmelserna i I 15: 6 och I 20: pr behöva icke vara oförenliga, då det är tänkbart, att ett på sistnämnda ställe åsyftat sår kunde skylas av en huvudbonad, t. ex. den under medeltiden mycket använda hättan. Om medeltidens huvudbonader, se Hildebrand, Medeltiden II 290 f.; Nørlund, 40 f.

entuey närmast avse käkskada. Boten härför utgjorde 12 + 6 + ½ mark. Det torde främst ha varit en sådan skada, som medfört det i § 2 behandlade, med 20 marks bot belagda lytet, att munnen blev förvriden och skev — *Bliuet eme de munt wrich. ofte scef. van deme slaghe. dat sint .XX. marc.*

Denna § 2 har en delvis verbalt överensstämmande motsvarighet i en sats i BR 14: 2, där det heter: ... *Slar man kinben sundær a manni. swa at mundær warþær skiælghær af. böte .XX. markær* ... Även bötesbeloppet är sålunda detsamma. *Kinben* har en vidare betydelse än det direkt motsvarande nusvenska ordet och användes i fsv. även som en mera allmän beteckning på kind.[30] Av nyss anförda skäl synes det sannolikt, att stadgandet även i BR närmast avser käkskada.[31]

Sår i *kinben* omnämnes för övrigt i fsv. rättskällor endast i MEStL, där det ingår bland de såramål, vilka enligt SVl 7 bedömdes som fullsår och belades med 20 markers bot till treskiftes.[32]

Utöver de hittills behandlade upptagas i VStL I 15: *van wunden in dat höuet*, såsom ovan nämnts ytterligare ett par fall.

Om någon till följd av sår eller slag i huvudet blev döv eller vansinnig, utgick lytesbot med 40 mark.[33] Lytet skulle styrkas med 12 mans ed, när år och dag hade gått. Direkt motsvarighet till denna bestämmelse finnes i GL men saknas i de fastlandssvenska lagarna.[34] Enligt GL I 19: 23 bötades 12 marker silver, dvs. halv mansbot, om hörseln slagits ur huvudet på en man, så att denne varken hörde hund i band, tupp på stång eller man, då han ropade vid dörren. För dövhet på ena örat utgick halv bot med 6 m. s.

Även till VStL:s stadgande om håravryckning finnes motsvarighet endast i GL. I det under rubriken *van hare vt to röpende* till VStL I 15 gjorda tillägget stadgas boten 6 + 3 + ½ mark för det fallet, att någon fick så mycket hår avryckt, att den kala fläcken icke kunde täckas med två fingrar.

I enlighet med sina principer om den skadliga effektens mätning uppställer GL i I 19: 32 en ytterst noggrant graderad bötesskala, där på samma sätt som i VStL fingrarna användas som mått. Allteftersom de kala fläckarna kunde täckas av en finger, av två fingrar, av två fingrar och tummen eller av hela handloven, uppgick boten till ¼, ½, 1 eller två marker penningar. Såsom seriens höjdpunkt följer, att allt håret på huvudet blev av-

---

[30] Söderwall: *kinben*. Jfr SAOB: kindben (K 953).

[31] Schlyter ger i gloss. till BR och MEStL översättningen *os maxillæ*. Om betydelsespecialiseringen på ordet kind i de olika germanska språken, se SAOB K 948.

[32] Lyte i form av skevhet i ansiktet omtalas i fda. rätt i t. ex. JL III 29: *æn wrthær livte a. swo sum ær of mun stær wrang. æth øghæ. æth næsæ* ...

[33] Om avhugg av öra, se nedan s. 299.

[34] För motsvarighet i dansk rätt, se VsjL A & O IV 4; EsjL II 35.

ryckt. Boten steg då till 1 m. s. (4 m. p.). En speciell bot på 1 m. s. stadgas även för det fallet, att en bit av huvudsvålen huggits av.

Förutom bot för själva skadan utgick enligt VStL även ersättning för läkarvård av den sårade. Ett generellt stadgande härom finnes i ett särskilt kapitel.

VStL I 30. van arceden to beköstegheh

So we den anderen wundet. de mot de arceden beköstegheh.[35]

Läkarersättning omnämnes ej i BR och ej heller i MEStL och MELL, men i landskapslagarna finnas många och utförliga bestämmelser härom. Enligt UL och SdmL skulle gärningsmannen skaffa och erbjuda den sårade läkare. Det föreskrives t. o. m., att han skall erbjuda tre »laga läkare», vilka fylla kompetenskravet att ha läkt flere särskilt uppräknade slag av farliga sår, nämligen järnhugget sår, benbrott, hulsår, avhugg och genomstunget sår med två mynningar.[36] I HL M 12 fastställes en särskild läkartaxa för olika sår. Enligt DL och VmL utgick vid alla sår och avhugg en särskild *lækisbot*.[37] Även ÖgL och VgL innehålla ett flertal bestämmelser om läkarersättning vid sårskador.[38] GL synes däremot icke uttryckligen nämna läkarersättning.

Den företagna jämförelsen mellan såramålsbestämmelserna i VStL, BR, de övriga fastlandssvenska lagarna och GL visar sålunda, att mycket stora och påfallande, i detalj gående överensstämmelser finnas mellan VStL och BR, att framträdande paralleller i allmänhet kunna påvisas i svensk rätt för övrigt samt att nära motsvarigheter till VStL:s stadganden finnas också i GL.

En grundläggande betydelse har genomgående begreppet fullsår, ehuru det bestämmes på olika sätt: i VStL genom mätning med fingernageln, i svensk rätt genom bedömning av behovet av förband och läkarvård. Termen saknas i GL, men principen om mätning av såret med fingernageln är densamma som i VStL. De i VStL som särskild kategori upptagna, med dubbel fullsårsbot belagda sticksåren med kniv eller annat eggvapen behandlas visserligen icke som grupp för sig i BR, men knivsåren betraktas som kvalificerade på många håll i svensk rätt och även i GL.

I fråga om behandlingen av sår i huvudet föreligga mycket nära, i vissa

[35] Jfr även I 31 (slutet).

[36] UL M 21, 22, 23: 4, 27; SdmL M 1, 2, 11.

[37] DL M 17; VmL M 21: 1—2, 23, 24: 8. Jfr nedan s. 303.

[38] ÖgL Vaþ 16: pr, 18: pr—1; VgL I VS 3: 1; 5, II VS 10; 14.

fall verbala överensstämmelser mellan VStL och BR samt utom ifråga om kindben paralleller i övrig svensk rätt och i GL. De i VStL särskilt upptagna bestämmelserna om dövhet som följd av slag i huvudet och om håravryckning ha dock motsvarigheter endast i GL.

Sammanfattningsvis kan konstateras att likheterna mellan VStL och BR äro större och erbjuda mera påfallande verbala detaljöverensstämmelser än likheterna mellan VStL och GL, framför allt kanske beroende på den sistnämnda lagens längre drivna specialisering och detaljering av bestämmelserna.[39]

Ssp skiljer mellan sår *(wunde, vleischwunde)* och slag samt straffar de förra med handens förlust och de senare med böter.[40] Någon definition på sår lämnas icke, men det sammanställes i stadgandet med lyte, vilket otvivelaktigt antyder, att endast svårare sår avses. Ett senare tillägg jämställer blodvite med svullnad, som tillfogats av slag.[41] Härav framgår att det egentliga såret måste ha varit i vissa avseenden kvalificerat.

I den tyska medeltidsrätten skiljes också allmänt mellan egentligt sår *(Wunde)* och blodvite *(Blutruns)*.[42] En klar framställning av hur kroppslesionerna graderades och bedömdes i Hamburgs äldre rätt lämnas i 1270 IX: 2.[43] Här stadgas att sår med eggvapen bestraffades med handens förlust, att blodvite, som tillfogats med slag[44], bötades med tre pund och att slag, som icke efterlämnat blodvite, bötades liksom okvädinsord med 12 schilling. De äldsta lybska rättsredaktionerna lämna mindre klart besked, men en sammanställning av spridda bestämmelser visar, att sår även här förutsattes vara tillfogat med eggvapen och att väsentligen samma distinktioner och straff tillämpades som i Hamburg.[45]

Yngre rättskällor från Lybeck och Hamburg uppvisa emellertid mindre enhetliga och delvis även svårförenliga bestämmelser om såramålen. Detta sammanhänger bland annat med uppdykandet av ett för jämförelsen med

---

[39] Om sårklassifikationen i dansk rätt, vilken, såsom i det föregående på flere punkter framhållits, uppvisar åtskilliga paralleller med fsv. rätt, se Matzen III 108 f. I dansk rätt begagnas dock ej uttrycket eller begreppet fullsår och icke heller graderas såren genom mätning.

[40] Ssp II 16: 2, 8; III 37: 1 / Eck 64, 65, 133; Friese 230 f.; His, Körperverletzungen 76 f.

[41] Ssp I 68: 2 / Eck 47: *Sve aver den anderen mit knüppelen sleit, so dat ime die slege svellet, oder sve den anderen blutrunnich maket ane vleischwunde ...*

[42] His II 98.

[43] Hamburg 1292 M: 2; 1497 M: 6.

[44] *... So we ouer den anderen sleit blot ofte blaw mit stocken ...*

[45] Hach I 52, II 85; I 68, II 110, 145. Jfr His, Körperverletzungen 86.

nordisk rätt särskilt intressant begrepp, nämligen *fullkomligt sår*. Termen synes i Tyskland förekomma endast inom Lybecks och Hamburgs rättsområden eller i deras omedelbara närhet.[46]

I Stralsunds på latin avfattade *Verfestungsbuch (liber de proscriptis)* förekommer termen *perfectum vulnus* mycket ofta ända från 1330-talet.[47] En anteckning härstammande från 1388 lämnar även den lågtyska översättningen i formen *ene vullenkommene wunden*.[48] Någon definition på begreppet kan emellertid icke hämtas ur *Verfestungsbuch*.

I Rostock och Wismar begagnades i stället uttrycket *plenum vulnus*, vilket på ett ställe i Rostocks *Verfestungsbuch* förklaras med *id est varwunde*.[49]

De lybska rättsredaktionerna lämna endast ett ringa bidrag till frågans belysning genom ett stadgande i en sen codex, där det utan definition talas om *eine fullenkame fahrwunde* (Hach IV 70). Beteckningen *varwunde* innebar uppenbarligen, att såret var av den karaktären, att risk för livet förelåg och att förövaren därför under viss tid stod i dråpsansvar.[50]

Då någon närmare begreppsbestämning på *vollkommene Wunde* sålunda icke står att hämta ur de anförda lybskrättsliga källorna, har Frensdorff gjort en sammanställning med det svenska *fullsår*. Efter Wilda uppger han, att fullsår står emellan blodsår och »stort kvalificerat sår» samt att det karakteriseras därav, att det kräver läkarhjälp. Med reservation för en specialbestämmelse om sår i huvud och hand, vilken närmare behandlas nedan, vill Frensdorff adoptera detta fullsårsbegrepp även för lybsk rätt.[51]

Emellertid har Frensdorff själv påvisat, att en klar definition på fullkomligt sår verkligen finnes i en lybskrättslig källa, vilken dock till ålder och karaktär är obestämd. Enligt Frensdorff, som likväl uttryckligen förklarar, att det kräves såväl en textrevision som en ingående undersökning för att närmare bestämma källvärdet, synes det röra sig om en rättegångsordning, förmodligen från 1300- eller 1400-talet.[52] I § 48 lämnas här följande definition: *... de vullenkame Wunde schall wesen Ledes deep von dem middelsten Vinger, nha Lübeschen Recht*.[53]

---

[46] His II 98; Frensdorff, Verfestung p. LXXIX. Jfr nedan s. 296.

[47] Se t. ex. nr 130, 134, 146, 150, 152, 154.

[48] Nr 529: *Reymarus Ludekens trusit Marqwardo Wilden unum vulnus perfectum, dictum ene vullenkomene wunden; quapropter idem Reymarus cum omni jure Lubicensi est proscriptus. Judices domini Engelbertus Dalvitze et Johannes Rockut.*

[49] Frensdorff, Verfestung p. LXXIX. MU V p. XXIII.

[50] His II 100. Jfr ovan s. 281 f.

[51] Frensdorff, Verfestung p. LXXIX f. Jfr Wilda 734 f.

[52] Frensdorff, Verfassung 164 n. 3, Verfestung p. LXXIX. Texten finnes tryckt i Dreyer, Einleitung 586 f., samt ofullständigare hos Nettelbladt, nr XXXI. p. LXXXII—VIII.

[53] Samma definition ges även i § 46. (Jfr Hach II 140 Var. U.) »Rättegångsord-

Termen fullkomligt sår och definitioner härpå grundade på mätning med finger finnas även i Lybecks och Hamburgs omedelbara närhet i ett par holsteinska rättskällor från 1300-talets slut. I den ena, en hertiglig och grevlig förordning för Holstein och Stormarn från 1392 talas det om *ene vullekomene wunde alse enes ledes dep.*[54] Ett dylikt sår bestraffades med handens förlust. Den andra källan är Billwärder Landrecht. I artikel 28 stadgas det här, att den som sticker någon ett fullkomligt sår som är djupare än nageln skall »sitta sin fara», dvs. avvakta, om utgången blev dödlig eller ej.[55]

I Westfalen skiljes i de äldsta källorna mellan sår och blodvite, och såret förutsättes vara tillfogat med eggvapen. I allmänhet är straffet här i stadsrätten för sår handens förlust och för blodvite böter.[56] Vid mitten av 1300-talet möter emellertid i de westfaliska stadsrätterna en ny distinktion, grundad på mätning av såret. I Dortmund blev sålunda det avgörande för frågan, om kroppsstraff eller en offentlig bot på 5 mark skulle utdömas, ifall det med eggvapen tillfogade såret var så djupt som leden på en vuxen mans tumme eller ej.[57]

Metoden att klassificera sår genom mätning är i själva verket mycket

---

ningen» meddelar f. ö. en ganska ingående klassifikation av kroppslesionerna med bötestaxa. Sålunda utgick för »*Brun und Blawe*» 60 schilling, ⅔ till rätten och ⅓ till målsäganden (§ 13), för ett benbrott ett pund till rätten och 12 m. s. till målsäganden (§§ 14, 16), för »fullkomligt sår», om det var hugget, ett pund till rätten och 30 m. s. till målsäganden (§§ 15, 17). För ett fullkomligt stucket sår var straffet handens förlust, om målsäganden icke ville giva nåd (§ 18).

[54] Urkundensammlung der Schleswig-Holst.-Lauenburg. Gesellschaft für Geschichte II 290 s. 368. Det förtjänar framhållas, att förordningen uttryckligen säger, att den som brutit mot dess bestämmelser icke skulle åtnjuta någon lejd och säkerhet i Lybeck eller Hamburg.

[55] Lappenberg 330: *Stekt eyn deme anderen ene vullenkomen wunden, de deper is den nagels deep, ofte sleyt he em eynen armen ofte been entwey, werd he darmede begrepen, he schal syne vare sitten* ... Jfr ovan s. 281. Om Billwärder Landrecht, se Lappenberg p. CLII f.

[56] Stahm 303 f.; His, Körperverletzungen 83 f. Soest I 14, 22; Schrae 18, 31.

[57] His, l. c.; Stahm 304. Dortmund III: 54: *Wo men ene wunden prüven sal. We den anderen wůndet mit echachtenden wapenen, de wůnden sal men soken unde prüven: is de wůnde deyp alse van deme lede eyns mans důmen mit deme naghele uth, de wůnde is kampordich, syn broke is dey hand; is de wůnde nicht so deyp, so is syn broke vyf marc deme gherichte; wo de wůnde an syn leven nicht nega.*

Ett dylikt sår betecknas sålunda som *kampordich* (kampfwürdig). Beteckningen, som på vissa håll i tysk medeltidsrätt begagnas för att skilja svårare och lättare sår, innebar ursprungligen, att målsäganden hade rätt att föra sin bevisning mot svaranden även med det i den äldre tyska medeltidsprocessen vanliga bevismedlet tvekamp. Om svaranden besegrades, drabbades han av livs- eller stympningsstraff. Se härom His II 98, Körperverletzungen 77 f.; Planck I 787 f., II 144 f.

spridd i tysk medeltidsrätt.[58] I en för stadsrätterna på sachsiskt område så representativ källa som den s. k. Rechtsbuch nach Distinktionen heter det t. ex.: *Eyn kamphbar wunde ist unde heyset nagels tif unde geledes lang.*[59]

Måttet »led långt och nagel djupt» är vanligt i källor tillhörande den magdeburgska rättskretsen.[60] För övrigt finnas talrika exempel på mätning av sår med fingerled eller fingernagel i djup, i bredd eller bådadera över hela det tyska området.[61]

Termen fullkomligt sår förekommer på ännu ett hittills icke berört ställe i en av Hamburgs rättskodifikationer och i en direkt därmed sammanhängande artikel i lybsk rätt. Det gäller artikel 7 i tillägget till Hamburg 1270, vilken liksom den följande artikel 8 förekommer endast i den av Lappenberg till slutet av 1300-talet daterade C-handskriften.[62]

Van wunden in houede

In handen noch in houede en kan men nene vollenkomen wunden werken, dar en syn hant mede vorlesen mach, men he mach darane werken wunden mit egge vnde mit orde, edder mit ander wapene, edder mit kulen edder mit staken, de vare des leuendes bringen vnde ok mede blauwe vnde blot brynghen.

Här stadgas alltså att i hand eller huvud kan man icke tillfoga någon ett fullkomligt sår, som straffas med handens förlust. Däremot kan man åstadkomma sår med eggvapen eller andra vapen eller med en stång eller annat tillhygge, som kan medföra fara för livet eller som kan medföra blodvite. Om den skadade avled inom ansvarsfristen, straffades han som dråpare.[63] Hur han straffades, om den skadade blev vid liv, framgår av artikel 8.

Van broke wat de is van wunden

Blaw vnde blot is III punt brokes.
Egge vnde ort is VI mark lub.
Lemede is XX mark brokes vnde III punt. De XX mark hort dem cleghere vnde nicht deme gherichte. Vnde dem clegere I punt, vnde dem gherichte II punt.

Här stadgas alltså först samma trepundsbot för blodvite som i Hamburg 1270 IX: 2. Därpå föreskrives emellertid en särskild högre bot på 6 mark för sår med eggvapen. Vidare tillägges en bötesbestämmelse för lyte, som skall uppmärksammas närmare i annat sammanhang.[64]

[58] His II 98 f.

[59] Ortloff, Buch 4, Cap. 5, Dist. 1 (s. 183). Om denna rättskälla, se Stobbe I 411 f., Schröder-Künssberg 731.

[60] A. B. Schmidt 53. Jfr även Meinecke 65.

[61] His, Körperverletzungen passim.

[62] Jfr Hach III 211. Se även Hach III 405—406. Om handskriften, se Lappenberg p. XCII f.

[63] Se ovan s. 282. [64] Nedan s. 315.

På grund av placeringen kan artikel 8 möjligen uppfattas såsom speciellt avseende endast de i artikel 7 behandlade såren i hand och huvud. Om den förutsättes ha en mera omfattande syftning, uppstår onekligen en motsägelse mellan punkt 2 och bestämmelsen i 1270 IX: 2 om handens förlust för sår med eggvapen.[65] En begränsad, speciell syftning skulle emellertid leda till den orimliga konsekvensen, att ett med eggvapen tillfogat sår i huvud och hand skulle kunna bötas med 6 mark, ifall den skadade överlevde, men att ett likadant sår i annan kroppsdel skulle utan hänsyn till dess omfattning straffas med handens förlust. Motsättningen kan dock lösas, om man antager, att på det rättsstadium som representeras av dessa båda artiklar krävdes, för att ett sår skulle bestraffas med handens förlust, att det var fullkomligt, dvs. motsvarade visst minimimått.

Det är lättförståeligt, att sår i huvudet på grund av sin större farlighet måste bedömas efter andra grunder än sår i övriga kroppsdelar. Ett mycket drastiskt uttryck får denna motsättning i en av Grimm återgiven sachsisk Weistum.[66] Det heter här:

> Fraget: wie die wunden sollen gethan sein, daruber gevhestet werden soll? Ein rathsherr antwortet: im leibe gliedes lang und tief, vnd im kopfe als einem priester, der alle tage messe hält, das schwarze uf dem nagel.

Åtminstone på något yngre utvecklingsstadier i Lybecks och Hamburgs medeltidsrätt var alltså mätning av sår med fingermått utslagsgivande för sårets klassificering, och vidare gällde särskilda regler för sår i huvudet. Vissa bestämmelser i en del handskrifter och i den ovan s. 294 nämnda rättegångsordningen tyda också på att sticksår betraktats som kvalificerade jämfört med huggsår.[67] Här föreligga alltså beröringspunkter med visbyrätten.

Det är sålunda tydligt, att det lybska begreppet fullkomligt sår — en fingerled djupt — nära motsvarar VStL:s fullsår — en nagel djupt. Med hänsyn till det mycket begränsade spridningsområde, som det först i 1300-talskällorna uppträdande uttrycket fullkomligt sår har i Tyskland, kan det vara rimligt att med Frensdorff göra sammanställningen med det svenska fullsår.[68]

---

[65] Se ovan s. 293.

[66] Grimm, Weisthümer IV 655. Jfr Gierke, Humor 41 f. Om Weistümer, se t. ex. Stobbe I 585 f.

[67] Hach II 140 var. (codex Uffenbach), IV 72 (Brokes codex 3). Jfr His, Körperverletzungen 86 n. 6, 87 n. 2, 92. Knivsår voro kvalificerade bl. a. i frisisk och nederländsk rätt. His II 100, Körperverletzungen 93, 97. Jfr även Günther 77 f.

[68] Se ovan s. 294.

Beträffande mätningen av såret med fingermått förekommer denna i GL och VStL men icke i de fastlandssvenska lagarna och icke heller i dansk och norsk rätt. Under dessa förhållanden bör man tydligen räkna med en påverkan på såväl GL som VStL från kontinenten, där dessa metoder för sårmätning voro mycket spridda och ett stort antal exempel kunna visas upp på såväl nagel- som ledmått. GL:s system med boten graderad i direkt proportion till sårets mått påminner närmast om de frisiska rättskällornas mycket detaljerade bestämmelser om mätning av sår.[69] Anmärkningsvärt är dock att i både GL och VStL användes nageln men i Lybeck och Hamburg leden som mått.

De övriga i VStL förekommande särskilda kvalifikationsgrunderna, nämligen vanställande sår i ansiktet och benlösning ur sår, framträda icke i rättskällorna från Lybeck-Hamburg eller Westfalen. Paralleller finnas dock på många håll i annan tysk rätt, bl. a. i de sachsiska kustländerna och i Friesland.[70]

De i många fall rent verbala detaljöverensstämmelser, som föreligga mellan VStL:s såramålsbestämmelser och dem i BR, GL och de svenska landskapslagarna äro dock — med undantag av sårmätningen — av helt annan valör, när det gäller inbördes släktskap än de mera allmänna likheter, som här finnas mellan visbyrätt och tysk rätt.

Rigarätten känner icke begreppet fullsår eller fullkomligt sår. Den äldsta rätten fastställer en bot av 6 + 3 mark, om någon såras »så att han kan visa såret»[71], vare sig det tillfogats med eggvapen *(ferro)* eller med käpp *(lingo)*[72]. För knivsår utgick dubbel bot.[73] Såväl principen, att sår kunde tillfogas icke endast med eggvapen utan också på annat sätt, som fördubblingen av boten för knivsår och själva bötessummorna överensstämma med VStL (utom fogdeboten). Med dubbel bot belägger Riga B I 14 (II 12) även vanställande sår i ansiktet. I VStL utgick för dylikt dubbel bot till staden men en särskild tilläggsbot för ärret till målsäganden.

Bestämmelserna om sår och slag i Riga D bygga i princip på Riga C VII 2, som direkt återger Hamburg 1270 IX 2. För sår med eggvapen stadgas sålunda i Riga D IX 14 handavhuggning eller med rådets och måls-

[69] His, Friesen 301 f., Körperverletzungen 92 f.

[70] His II 100, Körperverletzungen 88 f., 92 f.

[71] ... *ita ut alter ostendere possit lesionem* (Riga A 4).

[72] Som kvalificerade undantagas i A hulsår — *sine cauo uulnere* — i A och B sår i *vorsate* — *sine insidiis, sunder anlage, vorsate*. Förekomsten av hulsår i Riga A anses av His (Körperverletzungen 91) tyda på svenskt inflytande.

[73] Riga A 4; B I 12, 15 (II 10, 13). Genomstingning eller lösen med 12 m. p. om gärningsmannen blev gripen med kniven i hand.

ägandens medgivande en avlösningsbot av 2 mark silver till det förra och 3 till den senare. För blodvite, tillfogat utan eggvapen, bötades enligt D IX 16: 1 1 + 1/2 + 1/12 m. s. och för slag utan blodvite enligt D IX 19: 1 1/4 + 1/6 + 1/12 m. s.[74]

31. Stympning och invalidisering

Vid fullständig invalidisering genom avhugg utgick i visbyrätten full mansbot (40 + 6 + ½ mark) för näsan och tungan, för båda ögonen och öronen, för båda händerna och fötterna samt för manslemmen med testiklarna. I konsekvens härmed krävdes halv mansbot (20 + 3 + ½ mark) för ett öga, ett öra, en hand och en fot samt även för båda testiklarna utan lemmen (I 17—19, 22, 25, 27—28).

Samma bedömning av de invalidiserande avhuggen tillämpas även i den äldre visbyrätt, som representeras av fragmentet *Wo*. Några av dessa huvudlemsstympningar behandlas nämligen här och taxeras, om man begagnar relationen 1 mark silver = 4 mark penningar, till samma belopp som grundboten i VStL. För tungan och näsan stadgas sålunda 10 m. s. (*Wo* 8) och för båda öronen lika mycket (*Wo* 4). Boten för ett öra uppgick till 5 m. s., och för ett öga stipuleras halv mansbot, dvs. samma belopp (*Wo* 4).

Även i Smolenskfördragen 1229 (nr 2) och 1250 (nr 4) behandlas stympning av öga, hand och fot. Boten är här 5 grivnor silver eller halv mansbot.[1]

I BR stadgas för exakt motsvarande fall som i VStL likaledes hel och halv mansbot, dvs. 40 och 20 marker (14: pr). Dock behandlas i BR endast fallet *skap meþ skapti* och icke specialfallet testiklarna.[2] Utan motsvarighet i VStL är vidare en bestämmelse i BR om 40 markers bot för avhugg av *fot owan knæ* i motsats till *fot næþæn knæ*, vilket senare liksom i VStL bötas med halv mansbot. Distinktionen i BR avspeglas dock tydligt i VStL:s formulering: *Sleit en deme anderen enen vod. af| benedemme kne* (I 28: 1).

För handens och fotens delar lämnas i VStL en mycket detaljerad lytesskala. För tummen var boten 10 + 3 + ½ mark, dvs. ifråga om grundbe-

[74] Schulenburg 75; Bunge, Riga 154 f.

[1] Goetz, som observerat likheten på denna punkt mellan handelsfördragen och visbyrätten, har framhållit, att även den ryska rätten här erbjuder en parallell (Handelsverträge 238 f.). I den utvidgade pravdan (II 27 — Goetz III 29) stadgas nämligen för avhugg av hand, fot, öga eller näsa halv mansbot — 20 grivnor — jämte ett skadestånd på 10 grivnor. I korta pravdan (I 5 — Goetz I 9) är boten för invalidisering av hand däremot 40 grivnor.

[2] Att BR 14: pr i sin uppräkning väl talar om båda händerna, båda fötterna och en fot men icke om *en* hand, måste uppfattas som ett redaktionellt förbiseende.

loppet hälften av boten för hela handen och alltså en fjärdedel av mansboten (I 25: 2).

De övriga fyra fingrarna tillsammans taxerades emellertid, även om tummen var kvar, till samma bot som handen eller 20 + 3 + ½ mark (I 25: 4). Samma belopp utgick för en kombination av tummen och de två närmaste fingrarna (I 25: 5). För vardera av pekfingern och långfingern utgick en lytesbot av 3 + 3 + ½ mark och för var och en av de två övriga fingrarna en lytesbot av 2 + 2 mark. Till lytesboten kom i dessa fall vidare en sårabot på 6 + 3 + ½ mark för varje avhugg (I 25: 3). För avhugg av yttersta leden på tummen eller någon av fingrarna utgick sårabot jämte halv lytesbot (I 25: 6—7).

Avhugg av tårna behandlas i VStL I 29, som både ifråga om graderingen av de särskilda tårna och tåkombinationerna innehåller exakta motsvarigheter till bestämmelserna om fingrarna i I 25.

I BR 14: 1 lämnas en något mindre differentierad lytesskala för handens olika delar än i VStL. Direkta och slående överensstämmelser föreligga på mycket väsentliga punkter. Sålunda utgjorde boten för avhuggen tumme 10 marker, dvs. en fjärdedels mansbot, och för de fyra andra fingrarna i ett hugg 20 marker. För enstaka finger utom tummen var emellertid boten enhetlig men utgjordes liksom i VStL av en kombination av lytesbot och sårabot. Boten utgick med 6 marker till treskiftes och 3 marker till målsägaren enskilt.[3] I motsats mot VStL stadgas vidare i BR samma bot som för helt finger, om en fingerled höggs av.

På samma sätt som i VStL upptagas i BR 14: 4 böter för tårna, som direkt motsvara dem för fingrarna i 14: 1. Dock föreligger den avvikelsen, att medan avhugg på en gång av de fyra fingrarna utom tummen medförde en bot på 20 marker, taxerades avhugg av de fyra tårna till endast 10 marker. I VStL var boten i båda fallen 20 + 3 + ½ mark.

I dessa varandra nära motsvarande bestämmelser om avhugg i VStL och BR framträder en brytning mellan två olika principer. För de svårare stympningsskadorna, där böterna höra till decimalsystemet, grundas de på mans-

---

[3] ... *VI. markær til þræskiptis. oc þre markær sundærlikæ malseghendum fore saræ þulit.* Formuleringen är anmärkningsvärd, då den synes låta tremarkersboten till målsägaren enskilt framstå som sårabot. Detta avviker från den i fsv. rätt vanligen tillämpade principen för böter vid avhugg, nämligen att det var sårabotен, som tredelades och lytesboten som tillföll målsägaren enskilt som skadeersättning (Hemmer, Straffutmätning 91, 75). Eventualiteten att en förväxling av lytesbot och sårabot (Amira I 715 n. 3; jfr Hemmer, Straffutmätning 122 n. 3) ägt rum på två ställen i 14: 1 och ett ställe i 14: 4 synes dock uteslutas därav, att enligt sista satsen i 14: 1 lytesboten för finger, som invalidiserats utan avhugg, varvid sårabot icke utgick, likaledes var 6 marker till treskiftes.

botens belopp och motsvara hel, halv eller fjärdedels mansbot. Denna princip tillämpas ned t. o. m. avhugg av tummen och stortån. När det gäller avhugg av övriga fingrar och tår, utgick boten, som icke längre hör till decimalsystemet, i stället i form av en kombination av sårabot och särskild lytesbot. Denna princip tillämpas även, när icke hela fingern eller tån utan endast en led huggits av.[4]

De svenska landskapslagarna tillämpa genomgående vid avhugg endast den senare principen, dvs. kombination av sårabot och lytesbot. Detsamma gäller MELL, medan MEStL snarast tillämpar samma metod som BR och VStL men har speciella regler för bötesuppdelningen.

MEStL avviker ifråga om värderingen av näsan men överensstämmer för övrigt med BR och VStL vid graderingen av de svårare stympningsskadorna. Vid avhugg i öppen strid var sålunda boten enligt SVl 3: pr för näsa, öga, öra, hand eller fot 20 marker till målsägaren och 20 marker till skifte mellan konungen och staden, medan boten för två av de uppräknade kroppsdelarna samt tunga och skap enligt SVl 3: 1 var 40 marker till målsägaren och lika mycket till konung och stad. Subsidiärt stadgas talionstraff. Då den lägsta viljadråpsboten i MEStL, nämligen vid nödvärn, uppgick till 80 marker till treskiftes (vid icke-nödvärn 120 marker) kan ifråga om totalsummorna en motsvarande relation mellan avhuggsböter och mansbot möjligen anses bestå i MEStL som i VStL och BR (MEStL DrVl 1: 1—2).[5]

Tumme och stortå tillhöra emellertid i MEStL icke denna serie. I SVl 4: pr stadgas nämligen för avhugg av tumme eller *foot framman wriist* 9 markers lytesbot till målsägaren och 12 markers sårabot till treskiftes. För avhugg av alla fyra fingrarna på en gång utgick samma bot. Enstaka finger taxerades dels till en lytesbot av 3 marker och dels till en treskiftad sårabot, som för pekfinger och långfinger uppgick till 9 men för ringfinger och lillfinger stannade vid 6 marker (SVl 4: 1). Jämfört med BR:s enhetliga taxering av fingeravhugg har MEStL sålunda samma gradering och grup-

---

[4] Såsom HW (V 483 n. 5) påpekat, blev emellertid målsägareandelen av den bot, som enligt BR 14: 1 utgick för avhugget finger, sammanlagt 5 marker, dvs. ⅛ mansbot.

[5] Avhugg vid avsiktlig, överlagd stympning behandlas i MEStL Eds 16: pr—1. Som edsöresbrott bestraffas emellertid här endast avhugg av båda de parvis förekommande kroppsdelarna eller tunga eller skap. För stympning motsvarande de avhugg, som behandlas i SVl 3: pr, stadgas i Eds 16: pr primärt talion. Felaktigt uppräknas här mellan öra och näsa även skap. Om målsägaren ville taga bot, utgick denna emellertid för dessa fall enligt Eds 16: 1 med samma belopp, som stipuleras i SVl 3: pr. Jfr även Eds 16: 2, som synes täcka de i SVl: 3 behandlade fallen. Dock har målsägaren enligt Eds 16: 2 ifråga om tunga och skap rätt att välja mellan talion och böter, medan enligt SVl 3: 1 talionstraffet stadgas subsidiärt, om gärningsmannen ej förmådde betala böter.

pering som VStL. För tå krävdes motsvarande sårabot men endast hälften så höga lytesböter (SVl 4: 2). Avhugg av finger- eller tåled bötades med 6 markers sårabot och 3 markers lytesbot (SVl 5).

Enligt MELL bestraffades avhugg i öppen strid genomgående med dels en sårabot till treskiftes och dels en särskild lytesbot till målsägaren enskilt. För näsa, öga, öra, hand eller fot utgjordes den förra av den i lagen gällande fullsårsboten — 20 marker, medan den senare uppgick till 12 marker (SVl 2: pr). För avhugg av två av dessa kroppsdelar utgick dubbel bot, nämligen 24 markers lytesbot och 40 marker till treskiftes i sårabot (SVl 2: 1). Enligt SVl 2: 2 var, ifall fler än två avhöggos, »lem så gill som lem», varför lagen tydligen räknar med en kumulation av böterna, som begränsas endast av sammanlagda antalet i stadgandet bötesbelagda kroppsdelar. Några bestämmelser om avhugg av tunga och skap finnas icke i SVl. Däremot behandlas snöpning och utskärning av tunga jämte en rad andra överlagda stympningar som edsöresbrott i Eþs 39.[6] Då någon fixerad bot för viljadråp icke finnes i MELL, kunna avhuggsböterna här icke sättas i relation till mansboten.

MELL tar icke upp det fallet, att fyra fingrar på en gång avhöggos och behandlar icke heller särskilt avhugg av finger- eller tåled men lämnar för övrigt i SVl 3—4 samma bestämmelser med exakt samma bötessatser för avhugg av fingrar och tår som MEStL.[7]

UL jämställer vid avhugg hand, fot, näsa, öga och öra. Lytesboten utgick med 12 marker och sårabotен med 6 marker. Den senare fördubblades under de särskilda friderna (M 24: 1).[8] Den vanliga boten i UL för fullsår mellan friderna var 3 marker, varför sårabotен vid avhugg av huvudlem redan i sig var en fördubbling (M 24: pr). Den enkla dråpsboten i UL

[6] Jfr även Eþs 21, som behandlar endast de från den äldre edsöresrätten välkända stympningsfallen: avhugg av båda händerna eller båda fötterna.

[7] Anmärkningsvärt är att båda dessa lagar efter att ha stadgat 9 markers lytesbot och 12 markers sårabot för avhugg av tumme eller fot framom vristen förklarande tilllägga: »ty tumme heter halv hand och häl halv fot». Emellertid var boten för avhuggen hand i MEStL 20 + 20 marker och i MELL 12 + 20 marker. Formuleringen synes, såsom Hemmer framhållit (Straffutmätning 123 n. 4), utgöra exempel på eftersläpning från ett äldre skede, då den kan ha varit motiverad på grund av relationen mellan ifrågavarande bötessatser, vilket är fallet såväl i BR som i landskapslagarna.

[8] Snöpning och utskuren tunga upptagas i UL endast bland de avsiktliga, överlagda stympningar, som under benämningen högsta sår behandlas i M 30 och som dessutom omfattar öga och tänder. Genomgående kräves här kroppsstraff, för huvudmannen principiellt talion och för medhjälpare förlust av handen. Vid snöpning straffades emellertid huvudmannen ej med talion utan med förlust av båda händerna eller avlösning enligt målsägarens gottfinnande.

utgjorde 40 marker, och det är uppenbarligen icke denna, som ligger till grund för fixeringen av lytesboten (M 9: 2).

För avhuggen finger utgick 3 markers lytesbot och 3 markers sårabot (M 24: 1). För två eller tre fingrar ökades icke boten, men om alla fyra fingrarna eller någon led av dem avhöggos på en gång, steg lytesboten till 6 marker, medan såraboten förblev 3 marker. Samma bot 6 + 3 marker utgick för tummen, vilken enligt UL var »så gill som halv hand både ifråga om sår och lyte».

SdmL kan i M 6 uppvisa direkta motsvarigheter till de refererade bestämmelserna om avhugg i UL M 24. Bötesbeloppen äro dock ändrade på så sätt, att lagen ifråga om lytesböterna övergått till decimalskalan och för fot, hand, näsa och öra kräver 20 marker i förening med en sårabot på 3 marker, den gällande fullsårsboten.[9] Då den enkla dråpsboten i SdmL var 40 marker, uppgick sålunda lytesboten vid dessa avhugg till halv mansbot (M 23: 3).

Även vid avhugg av tumme eller fyra fingrar på en gång tillhörde lytesboten decimalsystemet och utgick med 10 marker, medan såraboten var 3 marker. Vid avhugg av en, två eller tre fingrar överensstämmer emellertid SdmL exakt med UL och stadgar sålunda en lytesbot på 3 marker och en sårabot på samma belopp.

I DL och VmL uppbygges avhuggsboten på en kombination av en sårabot, en lytesbot och en »lækisbot». Denna sistnämnda, som helt motsvarar den i andra lagar föreliggande skyldigheten att betala läkarersättning, är densamma i DL och VmL samt utgjorde vid samtliga avhugg 12 örar. Lytesboten utgick i båda lagarna med 3 marker för hand, fot, näsa och öga men med 12 örar för öra. Såraboten är i VmL genomgående vid alla avhugg lika hög som den i lagen gällande fullsårsboten, nämligen 20 marker. Däremot är den variabel i DL och utgick för hand och fot med 20, för öga med 9 och för näsa och öra med 3 marker. Särskilt anmärkningsvärt är att det i VmL uttryckligen stadgas, att högre bot icke utgick för båda händerna, båda fötterna eller båda ögonen än för en hand eller en fot eller ett öga (DL M 17; VmL M 23).

Vid avhugg av finger var enligt DL lytesboten 3 marker vare sig lillfingern eller hela handen huggits av. Såraboten växlade däremot och ut-

---

[9] Liksom UL behandlar SdmL snöpning och utskuren tunga under rubriken *Vm högsto saar* i M 10. För avsiktlig, överlagd stympning var boten 40 marker, konungens ensak, och dessutom skulle den skadade kroppsdelen ligga *i sinu gilde*, varmed måste avses de i M 6 stadgade bötessatserna. I M 10: 1 stadgas emellertid 40 markers bot, dvs. full mansbot för utskuren tunga. För snöpning utgick enligt SdmL M 10: pr bot för tre önskebarn — två söner och en dotter — med 40 + 40 + 80 marker.

gick med 3 marker för varje finger men med 10 marker för tummen, vilket alltså var hälften av såraboten för hela handen.[10] I motsats mot DL tillämpar VmL varierande lytesbot för avhugg av fingrarna jämte den fasta såraboten på 20 marker. Lytesbotsskalan är jämnt stigande med 2 ½ örtug för lillfinger, 4 ½ örtug för ringfinger, 6 örar för långfinger, 9 örar för pekfinger och 12 örar för tumme. Lytesboten för hela handen i VmL var 3 marker, alltså dubbelt så hög som för tummen.

HL behandlar icke avhugg i öppen strid men stadgar i M 15: 1 för avsiktlig stympning av hand, fot, öga, öron, tunga eller näsa dels en 40-markersbot till treskiftes och dels halv mansbot. Här tillhöra alltså både näsa och tunga serien med halv mansbot. Avsiktlig och överlagd snöpning bestraffades som i UL (M 15: pr). Avhugg av fingrar eller tår behandlas icke i HL.

Enligt ÖgL behandlades alla viljaverksavhugg som fullsår med en bot av 40 marker utan tillägg av särskild lytesbot utom vid snöpning. I sistnämnda fall tillkom 40 marker för lyte, 40 marker för ofödd son och lika mycket för ofödd dotter, varför boten sammanlagt blev 160 marker (Vaþ 5, 6: pr, 7: pr). För vådabot tillämpades emellertid bestämmelser, som kunna förtjäna att sammanställas med de övriga landskapslagarnas avhuggsregler (Vaþ 18). Jämte en läkarersättning, som genomgående var ½ mark, utgick dels en graderad sårabot och dels en lytesbot, som för de olika speciellt angivna avhuggen alltid var lika stor som såraboten.[11] Förutom läkarersättningen var boten för avhugg i våda av öga, näsa, öra, hand och fot 3 + 3 marker, av tumme hälften härav, nämligen 12 + 12 örar, av alla fyra fingrarna på en gång lika mycket och för lillfinger 1 + 1 öre. För tå utgick samma bot som för finger.

Enligt VgL I straffades avhugg dels med fullsårsboten 9 marker och dels med en särskild lytesbot. Denna utgjorde för de särskilt nämnda kroppsdelarna hand, näsa, (öra) och öga 3 marker och för könsorganen 9 marker (S 4: pr, 2—3, 6). Mansboten var i VgL I 3 + 9 + 12 marker (Md 1: 4, 5: 1).

VgL I har i S 4: 1 en för varje särskild finger graderad lytesbot jämte en fast sårabot, som uppgick till 9 marker. Lytesboten var för lillfinger

---

[10] Emellertid förklaras det i DL, »att tummen ensam är lika dyr i bot som alla andra fingrar». Detta stämmer icke, då såraboten för de fyra fingrarna tillsammans steg till 12 marker. Liksom i fråga om MEStL och MELL rör det sig kanhända om en eftersläpning av en sats som tidigare kan ha varit faktiskt riktig men här, möjligen genom decimalskalans inträngande i bötessystemet, blivit oriktig. Jfr HW V 44 n. 56 a.

[11] Generellt uttalas denna princip i Vaþ 15: 4 för såväl vilja- som vådaverk, som icke voro 40-markerssaker.

1 öre, för ringfinger 2 örar, för långfinger 4 örar, för pekfinger 6 örar och för tumme 12 örar. Lytesboten för avhuggen hand var 3 marker, varför även i VgL I tummens lytesbot var hälften av hela handens. För tårna var boten enligt S 4: 7 densamma som för fingrarna.

GL meddelar i I 19: 14—18 utförliga bestämmelser om avhugg av huvudlemmarna. För hand, fot eller öga var boten 6 marker silver, för båda fötterna, båda händerna, båda ögonen samt för näsan och tungan 12 m. s. För var och en av testiklarna utgick 6 m. s., och om manslemmen var avhuggen, steg boten till 18 m. s. Av de i VStL och BR som huvudlemmar upptagna kroppsdelarna saknas sålunda i GL endast öra. Avhugget öra behandlas i GL I 19: 24. Boten bestämmes här till 1 m. s. Då mansboten i GL uppgick till 24 m. s., låg bötesskalan för avhugg av huvudlemmar genomgående hälften lägre i GL än i VStL — med undantag för könsorganen, där beräkningsmetoden avviker något.[12]

GL, som ofta brukar kunna visa upp den längst drivna bötesspecialiseringen, är ganska kortfattad ifråga om fingrar. För avhugget finger utgick 4 m. p. och för tummen 2 m. s. För avhuggen hand bötades 6 m. s., varför relationen i GL mellan tumme och hand blev 1 till 3 och alltså avviker från de övriga lagarna. För avhugg av tå stadgas en bot på 2 m. p., dvs. hälften av boten för avhuggen finger (I 19: 10, 13).

VStL I 21: *van tenen*, lämnar bestämmelser och bötesskala för utslagna tänder och avhuggna läppar. § 2 handlar om det fallet, att läpparna blevo avhuggna, så att tänderna syntes. Boten utgick med 10 + 3 + ½ mark för vardera läppen.

I pr behandlas tandutslagning ända till det fallet, att en man fick samtliga tänder i munnen utslagna. Boten blev då 6 + 3 + ½ mark — dvs. en fullsårsbot — för slaget, 2 mark för vardera av de två mittersta tänderna i överkäken samt en mark för var och en av de övriga tänderna. Totalsumman av målsägarens bot blev på detta sätt, såsom särskilt framhålles i stadgandet, 40 mark. Det är uppenbart, att detta fall väsentligen måste ha varit hypotetiskt. Stadgandet har en tydlig prägel av konstruktion på så sätt, att boten för de olika tänderna avvägts så, att den tillsammans med grundboten för slaget skulle uppgå till just 40 mark.

I § 1 stadgas därefter att varje tandställe är fullsår. Innebörden av detta måste vara, att om endast en tand blev utslagen, utgick boten med 6 + 3 + ½ mark jämte den för ifrågavarande tand stadgade tilläggsboten.

[12] Förskjutningen i GL till fjärdedels i stället för halv mansbot för huvudlem har motsvarigheter i alemannisk och bayersk rätt (Wilda 762 f.; Brunner II 823 n. 77).

Denna tolkning stödjes även av *Wo*, som har en på principiellt samma sätt konstruerad bötesskala för utslagna tänder med en liten avvikelse. Här uppskattas nämligen fyra framtänder till 1 ½ *verding* vardera och de övriga 28 tänderna till 1 *verding* vardera. Tillsammans med den här likaledes föreskrivna fullsårsboten på 1 ½ mark silver ger detta en totalsumma på 10 m. s. För avhuggen läpp har *Wo* boten 10 *verdinge*, dvs. 2 ½ m. s., vilket alltså exakt motsvarar VStL:s grundbot i detta fall — 10 mark (*Wo* 6, 7).[13]

BR saknar bestämmelser om avhugg av läppar och innehåller i 14: 2 en annorlunda konstruerad skala för utslagna tänder än VStL. Den likheten föreligger dock, att även BR åsätter framtänderna ett dubbelt högre värde. För var och en av de två mellersta framtänderna såväl i över- som i underkäken utgick nämligen 6 markers bot, medan boten för en annan tand var 3 marker. Bötessatsen har emellertid uppenbarligen här icke dikterats av någon hänsyn till en hypotetisk totalsumma som i VStL.

MEStL stadgar i SVl 11 särskild lytesbot endast för framtänderna, nämligen 3 marker enskilt till målsägaren för varje framtand i över- och underkäken. Dessutom tillkom 9 markers sårabot till treskiftes. För hörn- och kindtänder utgick endast såraboten. Avhugg av läpp behandlas icke heller i MEStL.

Av fastlandets landskapslagar är det endast UL, SdmL och HL, som särskilt behandla utslagna tänder. Boten var enligt de båda förstnämnda av dessa lagar för en tand 3, för två tänder 6 och för tre tänder 9 marker till treskiftes. Därtill kom 3 markers lytesbot, som målsägarens ensak, vare sig en eller flera tänder voro utslagna. Till högre belopp än 9 + 3 marker kunde boten icke stiga, även om alla tänderna blevo utslagna (UL M 28: 1; SdmL M 9: 2). Enligt HL M 9: 1 krävdes 16 örars, dvs. 2 markers bot för utslagen tand.

GL har även här de mest detaljerade bestämmelserna. Enligt I 19: 25 taxerades de två mellersta tänderna i överkäken till 2 marker penningar vardera och de övriga tänderna i överkäken till en mark styck. För tänderna i underkäken krävdes halva boten för motsvarande tand i överkäken. Totalsumman steg på så sätt till 27 m. p., vilket är betydligt mindre än mansboten i GL — 24 m. s.[14]

---

[13] I Smolensktraktaterna 1229 och 1250 (nr 2, resp. 4) taxeras en utslagen tand till 3 grivnor silver. Även den ryska rätten behandlar detta fall. Boten var här 12 grivnor jämte en grivna i skadestånd för tanden (II 68 — Goetz III 93).

[14] I dansk rätt stipulerar VsjL halv mansbot för avhugg av överläpp, likaledes halv mansbot om alla tänderna ur en käke slås ut samt 1 marks bot för framtand gentemot ½ mark för kindtand. Alla sex framtänderna (!) i en käke bötades dock med ⅓ mansbot (A & O IV 7—9). Samma relation mellan framtand (½ m. s.) och kindtand (2 ö. s.) i EsjL II 37.

I samband med avhuggen behandlas i VStL även vissa skador i hand och fot, som utan att lemmen eller någon del därav skildes från kroppen dock medförde invalidisering. Sålunda stadgas i I 25: 8 halv lytesbot för det fallet, att en finger blev förlamad. Om den blev förlamad, »så att den låg i handen»[15], dvs. så att den blev inböjd i handen, utgick dock full lytesbot (I 25: 9).

I I 28 — *van den vöten* — stadgas i pr böter för lyte, som förorsakats av att senan huggits itu — närmast torde väl akillessenan åsyftas. Härvid särskildes två fall, nämligen om den skadade kunde gå utan kryckor eller icke. I förra fallet blev boten 10 + 3 + ½ mark, i senare fallet 20 + 3 + ½ mark, dvs. samma bot som för avhugg av fot.

Likadana fall av invalidisering behandlas i BR. VStL:s bestämmelser om den förlamade fingern har sålunda en verbal motsvarighet i följande sats, där dock boten är enhetlig för båda fallen och lika stor som lytesboten för avhuggen finger.

BR 14: 1

Hwggær man fingær hanz swa at han krumpnær in a lowæ. æller stander liþstarkær. böte VI. markær til þræskiptis. ængæ saræ botenæ ...[16]

Även till VStL I 28: pr finnes motsvarighet i BR i ett stadgande, som dock är förenat med vissa tolkningssvårigheter.

BR 14: 11

Warþær man huggin i hanð swa at han giter eig matburghit sik æller i fot swa at han giter eig gangit vtan stiltu böte XX. markær fore hwart þeræ. Hwggær maþær hand af manni. warþær lyþt æller fot swa at han þorf eig stiltu wiþær. böte XII markær fore hwart þeræ.

Tydligen för att undgå de sakliga tolkningssvårigheter, som synas uppstå vid en ordagrann läsning av denna paragraf, om den sammanställes med bestämmelsen om 20 markers bot för avhugg av hand och fot i BR 14: pr (jfr ovan s. 299), har Schlyter föreslagit en omkastning av försatserna i de båda meningarna.[17] Stadgandet skulle sålunda enligt Schlyter egentligen ha haft följande lydelse:

* Huggær maþær hand af manni swa at han giter eig matburghit sik æller fot swa at han giter eig gangit vtan stiltu böte XX. markær fore hwart þeræ. Warþær man

[15] *Js he oc ghelemet. dat he in der hand ligghet ...*

[16] *ængæ saræ botenæ.* HW översätta »men inga böter för sår», vilken översättning sakligt måste föredragas framför Schlyters förslag »utom sårabot», varvid *ængæ* supponeras stå felaktigt för utan.

[17] SSGL VI 122—123 n. 99—100. Förslaget har accepterats av HW V 484 n. 22.

huggin i hand. warþær lyþt. æller i fot swa at han þorf eig stiltu wiþær. böte XII markær fore hwart þeræ.

Mot denna läsning kunna dock invändningar göras. Först och främst kan anföras att avhugg av fot och hand redan behandlats i 14: pr. Även om avhugg av *en* hand — säkerligen på grund av redaktionellt förbiseende eller skrivfel — icke uttryckligen nämnes i 14: pr, synes 14: 11 med den av Schlyter föreslagna läsningen i detta avseende utgöra en onödig upprepning. Om första meningen i 14: 11 handlade om avhugg, skulle vidare de båda konkret målande följdsatserna *swa at han giter eig matburghit sik* och *swa at han giter eig gangit vtan stiltu* sakna varje verklig funktion, därför att dessa följder vid *avhugg* av hand och fot givetvis voro självklara och oundvikliga. Annorlunda förhöll det sig vid hugg i hand eller fot, som ej voro avhugg. I dylika fall kunde följdsatserna uppenbarligen ha den viktiga uppgiften att angiva den grad av invaliditet, som var förutsättningen för att tjugomarkersboten skulle utgå. I själva verket synes stadgandet redaktionellt sett för fotens vidkommande vara uppbyggt just på motsättningen: med eller utan krycka, och motsvarande motsättning måste antagas även för handens del, ehuru andra ledet ej uttryckligen nämnes här. Om första meningen handlade om avhugg och andra meningen om skada utan avhugg, skulle denna motsättning av redan anfört skäl mista sin även i detta avseende bärande uppgift.

Under dessa omständigheter finnes det anledning att söka en annan lösning av problemet. I själva verket behöver icke den andra meningen i 14: 11 bereda svårigheter av denna art, även om den bibehålles i oförändrat skick. Trots formuleringen *hwggær maþær hand af manni* är det nämligen icke nödvändigt att uppfatta den åsyftade kroppslesionen som ett avhugg i egentlig mening, dvs. ett skiljande av hand eller fot från kroppen. Detta framgår av en jämförelse med direkt motsvarande bestämmelser i UL och SdmL.

UL M 24: 1

... Huggær man fot aff manni. swa at han ær æi för gangæ mæþ. ællr hand swa at han far æi burghiz mæþ. öghæ swa at han far æi set mæþ. ok sitær þo quært. giældi þa fullæ læstis bot. Gitær mæþ hand burghiz. mæþ öghæ sett. mæþ fote gangit. þa giældi halwæ læstis bot. þæt æru sæx markær.

SdmL M 6: 2

Hogger man af andrum hanð æller fot swa at han giter sic ei mæþ hwargho hulpit. siter þo quart wiþ. Æller scaþa ögha. swa at han giter ei seet mæþ. böte fulla lytis bot firi hwart þeræ. Giter sic mæþ hanð æller fote nocot hulpit. mæþ öghæ wægleth. mæþ öræ nocot hört. wari lytis bot halw minnæ. oc sara bot swa sum fyrræ skilt ær.

Här begagnas alltså uttrycket *hugga av* om en kroppslesion, som trots att ifrågavarande lem sitter kvar likväl resulterade i ett lyte.

Liksom VStL I 28: pr behandlar sålunda BR 14: 11 invalidiserande skador i foten utan avhugg och uppdelar dem i två kategorier, allteftersom krycka behöves eller icke. I förra fallet blev boten liksom enligt VStL densamma som för avhuggen fot, nämligen 20 marker, i senare fallet 12 marker, medan VStL här har tiomarksbot. BR talar allmänt om huggskada. Formuleringen i VStL däremot tar direkt sikte på senskada i foten. I motsats till VStL behandlar BR vidare på motsvarande sätt även invalidisering av hand.

Även UL och SdmL tillämpa samma princip vid bedömningen av skada i kvarsittande hand, fot eller öga och stadga hel eller halv lytesbot, allteftersom invaliditeten var fullständig eller partiell.

Samma fall som i BR 14: 1 och 14: 11 behandlas i MEStL.

MEStL SVl 6

Hogger man hand aff manne eller foot, swa at han wardher lytter aff, æn tho at han thorff eig stylto widher, böte nio marker til thræskiptis ok thre marker fore lytit, æn witne æra til, eller wæri sik som för war sakt. §. 1. Wardha ok finger hoggin, swa at the krumpna in a loffwa, eller wardher lidhstarkt, wari sama boot. Wardher man hoggin i hand, swa at han giter eig mathburghit sik, eller i foot, swa at han giter eig gangit vtan stylto, böte XVIII. marker til thræskiptis ok siæx marker fore lytit, æn til æra twæggia manna witne, ella wæri sik mædh siæx mannum.

Om en innebörd av verkligt avhugg lägges in i *hogger aff* i pr i denna flock, kommer satsen i klart orimlig motsättning mot SVl 3: pr, där avhugg av en hand eller fot behandlas och bötas med 20 marker till målsägaren och 20 marker till konungen och staden. Schlyter vill också söka undanröja detta genom att antaga en »tanklös avskrivning» av förlagan i BR och vill i konsekvens med sitt förslag till förbättring av BR 14: 11 ändra kapitlets inledning till:

* Wardher man hoggin i hand, swa at han wardher lytter aff, eller i foot, æn tho ...[18]

Av skäl, som nyss anförts för BR, är emellertid textemendationen icke påkallad. *Hugger av* behöver icke här anses syfta på verkligt avhugg. Kapitlet handlar i stället enhetligt om invalidisering av hand och fot utan avhugg.[19]

Motsvarande fall behandlas icke i MELL. Förutom de redan anförda hithörande stadgandena i UL och SdmL finnas även i DL (M 17: 1—2) och

[18] SSGL XI 361 n. 11.

[19] Det förtjänar framhållas, att en rad handskrifter i stället har formuleringen: *Hogger man hand a manne.* SSGL XI 361 n. 13, jfr även n. 12.

VmL (M 23: 1) bestämmelser om halvering av boten vid sådan invalidisering, att handen eller foten alltjämt hängde kvar vid kroppen.

Även GL innehåller några stadganden om denna kategori av kroppslesioner. I 19: 10 stadgar bot såsom för avhugg, om finger var ledstyvt, så att det icke kunde användas — *þa en fingr ir liþ starct so et engin ir fengir at.* Handskada — eller kanske snarare armskada — som medfört partiell invaliditet, behandlas i I 19: 11, där den definieras så, att den skadade visserligen förmådde hålla i svärd eller skära men icke svänga upp vapen — *þa en mandr ir at annj hendi lestr. Oc ma þau halda .a. suerþi eþa siclj oc vindr ai vapnj vppi vegit* ... Boten utgick då med 2 marker silver. Vidare tar GL i I 19: 12 liksom VStL upp det fallet, att hälsenan blev skadad. Boten var 2 m. s., och detta gällde i GL även för nacksena.[20]

Av likartad karaktär som nyss behandlade kroppslesioner äro de fall, som upptagas i VStL I 24. Detta kapitel handlar om arm- och benbrott — *Sleit en dem anderen den arm | afte den scinkel vntuey.*[21] Om någon tillfogades ett sådant, var boten 10 + 3 + ½ mark. Blev den skadade lam i armen eller benet, utgick lytesboten med 20 + 3 + ½ mark. Även i BR behandlas arm- och benbrott.

BR 14: 3

... Slar man armben ovan alboghæ æller niþan sundær æller larben owæn knæ. æller leggiæ ben niþan knæ swa at spiælkæ þorf. böte XII markær...

Boten tillhör här i motsats till VStL tremarkersserien och uppgår till 12 marker. Fallet kvarstående lyte upptages icke i BR.

I MEStL har arm- och benbrott liksom i MELL hänförts till kategorien fullsår utan avhugg, som bötades med 20 marker till treskiftes (MEStL SVl 7; MELL SVl 5). Vid kvarstående lyte tillkom enligt båda dessa lagar en särskild lytesbot på 6 marker (MEStL SVl 8; MELL SVl 6).[22] GL I 19: 20 belägger större benbrott i hand eller fot med en bot på 1 mark silver. Om kvarstående lyte uppstått, tillkom liksom i VStL en dubbelt så hög lytesbot.

Ytterligare ett par fall av benbrott upptagas särskilt i VStL, nämligen nyckelbensbrott och revbensbrott. För det förra var boten enligt I 23 10 +

---

[20] Även i dansk rätt belägges invalidisering av kvarsittande lem med halva boten för motsvarande avhugg (SkL 94; VsjL A & O IV 13; EsjL II 34—35).

[21] *Schinkel* betyder egentligen lårben men kan enligt Grimm, Wörterbuch, särskilt i det äldre språket användas även om hela benet.

[22] Om benbrott i landskapslagarna, se Hemmer, Straffutmätning 96 n. 4.

3 + ½ mark (eller kniv genom handen). Revbensbrotten behandlas i I 26 efter den principen, att för ett avslaget revben utgick boten 6 + 3 + ½ och för varje ytterligare avslaget revben 3 + 3 + ½ mark (eller kniv genom handen).

I BR behandlas endast nyckelbensbrottet särskilt. I motsats mot VStL tillhörde boten här tremarkersserien och utgick med 6 marker (14: 3). I MEStL och MELL samt i de svenska landskapslagarna behandlas icke dessa fall. GL uppmärksammar revbensbrottet och stadgar därför i I 19: 19 en bot av 2 marker penningar för varje revben ända till 4 stycken.[23]

En särskild grupp i VStL bilda till sist några speciella brott mot kvinna. Det gäller först och främst kvinnobröst. Detta jämställdes i visbyrätten med huvudlem, och vid avhugg bötades enligt I 44 med 20 + 6 + ½ mark för ett bröst och med 40 + 6 + ½ mark för båda brösten. BR överensstämmer här exakt med VStL och stadgar likaledes 20 och 40 markers bot (14: 18).

MEStL reglerar ingående dessa avhugg i SVl 20 i överensstämmelse med de principer, som lagen för övrigt tillämpar i jämförbara fall. Först och främst stadgas generellt för avhugg, som tillfogas kvinna, samma bot som för man med undantag för bröstet *(spini)*. Detta skulle ligga i tveböte liksom tunga och skap. Om båda brösten höggos av i ett hugg, ökades ej boten. Men om de höggos av i två hugg, utgick edsöresbot. Om någon avsiktligt och överlagt skar av kvinnobröst, straffades emellertid detta ej med böter utan med döden. För skadat men icke avhugget kvinnobröst utgick 40 markers bot.

Som särskilt brott behandlar VStL I 43 även det fallet, att en kvinna fick hårflätorna avskurna.[24] Lagen skiljer här skarpt mellan jungfru och gift kvinna. Om den förra fick en fläta avskuren, var boten 6 + 3 + ½ mark. För båda flätorna var boten 12 + 3 + ½ mark. Om det i stället gällde en gift kvinna, voro motsvarande bötessatser 3 + 3 + ½ mark.

Även BR gör i 14: 18 i motsvarande fall samma distinktion mellan mö och kvinna. Lagen stadgar 12 markers bot, om en mö fick båda lockarna avskurna och 6 markers bot, om gift kvinna råkade ut för detsamma. Till sin storlek stämma alltså böterna med grundbeloppen i VStL. MEStL har här övergått till decimalsystemet, och stadgar 20 markers bot för en mös båda lockar[25] samt 10 marker för den ena. För gift kvinnas hår utgick i motsvarande fall hälften av dessa belopp (SVl 21).

---

[23] Jfr ovan s. 286 om maximeringen av boten för sår till 8 marker.

[24] Om hårets betydelse för medeltidens kvinnor, se Carlsson 130 f.

[25] *Lokker* uppfattas av Schlyter som »lock vid pannan», av Carlsson (132) och av HW (V 485 n. 33) som hårfläta.

Såsom visats ovan i kap. 15 föreligger en påfallande parallellism i redaktionsschemana mellan de partier i VStL och BR, som bl. a. behandla sår och avhugg. Denna parallellism understrykes ytterligare genom åtskilliga rent verbala överensstämmelser i formuleringarna. Ett detaljstudium av de båda lagarnas bestämmelser om avhugg och invalidisering visar också, att det här icke rör sig om endast formella likheter, utan att även mycket stora reella överensstämmelser föreligga. Dessa framträda såväl i de behandlade kategorierna av invalidisering som i den inbördes värderingen av dessa.

Ifråga om huvudlemmar överensstämmer VStL och BR exakt i båda dessa avseenden. Det har redan framhållits (ovan s. 300 f.), att vid beräkningen av böterna för avhugg både i VStL och i BR två olika principer bryta sig mot varandra. För huvudlem fastställdes böterna i anslutning till mansboten och utgingo med hel eller halv mansbot. Denna princip tillämpades i båda lagarna ned t. o. m. tumme och stortå, vilka betraktades som halv hand eller fot och värderades till fjärdedels mansbot. För övriga fingrar och tår eller delar av sådana utgingo i stället kombinerade lytes- och såraböter, som icke tillhörde decimalsystemet.

MEStL belägger avhugg av huvudlem med 80 eller 40 markers bot, varav hälften gick till målsägaren och en fjärdedel till vardera konung och stad. Bötesbeloppen stå i direkt relation till mansboten. MEStL behandlar samma kategorier som VStL och BR. Den inbördes värderingen av huvudlemmarna är densamma som i dessa lagar med undantag av att näsan i MEStL tillhör den lägre i stället för den högre kategorien. 40-markersserien sträcker sig icke längre ned än till hand eller fot. Vid avhugg av tumme eller stortå utgick en lytesbot på 9 marker till treskiftes.

I MELL beläggas avhuggen genomgående på detta sätt med kombinationer av lytesbot och sårabot. MELL överensstämmer med MEStL ifråga om den inbördes värderingen, men bötesskalan är i stället 24 eller 12 marker till målsägaren + 40 eller 20 marker till treskiftes. Avhuggsboten för tummen är densamma som i MEStL och alltså icke heller här hälften av boten för hel hand.

Landskapslagarna begagna likaledes genomgående kombinationsböter vid avhuggen. Näsa, öga, öra, hand och fot taxeras inom varje lag för sig lika i UL, SdmL och HL, vilken sistnämnda i serien tar med även den i de övriga landskapslagarna i detta sammanhang icke behandlade tungan. I VmL och DL taxeras örat till endast hälften av de övriga huvudlemmarna i lytesbot. DL har dessutom en graderad sårabotsskala.

Lytesboten för huvudlem är i SdmL 20 marker, dvs. halv mansbot. I UL uppgår den till 12 marker och står alltså icke i direkt relation till mansboten men kan möjligen ha fixerats i anslutning till någon tidigare, före

40-markersbotens införande gängse mansbot.[26] I HL säges uttryckligen, att lytesboten för huvudlem är halv mansbot. I VmL och DL är såraboten större än lytesboten. I den förra lagen är den genomgående 20 marker, i den senare växlar den mellan 20, 10, 9 och 3 marker. Lytesboten för tummen var genomgående i UL, SdmL, VmL och DL hälften av boten för hel hand.

I ÖgL ha lytesböterna vid viljaverk uppgått i den 40-markersbot, som här krävdes för fullsår. Vid vådaverk tillämpades emellertid en graderad skala, inom vilken öga, näsa, öra, hand och fot taxerades lika högt till 3 + 3 marker och tummen till hälften av detta. Även VgL har jämte fullsårsboten 9 marker samma lytesbot, nämligen 3 marker, för hand, näsa och öga samt hälften därav för tummen. Lytesboten för könsorganen steg emellertid i VgL till 9 marker.

GL:s avhuggsböter utgå från mansboten utan någon kombination med sårabot. I jämförelse med de fastlandssvenska landskapslagarna visar GL den överensstämmelsen med VStL och BR, att avhuggsboten för näsa och tunga, 12 marker silver, var dubbelt så hög som motsvarande bot för hand, fot eller öga, 6 marker silver. Däremot avviker GL därigenom, att denna avhuggsbot uppgår till endast halv mansbot. Boten för avhugget öra låg i GL liksom i DL och VmL lägre än för öga, hand eller fot. Utanför den jämna serien föll i GL könsorganen med 18 marker silver i bot för avhuggen manslem. Relationen mellan böterna för tumme och hand är i GL 1 : 3. Avhuggsboten för finger var genomgående 4 marker penningar och för tå hälften härav.

Ifråga om avhugg av huvudlem föreligger nära nog identitet mellan VStL och BR. MEStL ansluter sig nära till BR, men förmedlar i viss mån övergången till landsrätten. Inom denna möter i stort sett samma grundsyn på bedömningen av avhuggen trots de olika principerna för bötesberäkningen. Landskapslagarna visa dock här bötessystem i upplösning eller snarare stadda i omformning under intryck av olika med varandra kämpande principer.[27] Direkt anslutning mellan lytesbot och mansbot finnes i SdmL och HL. Sådan anslutning kan tidigare ha funnits även i andra lagar.

Såsom Wilda framhållit, överensstämmer landskapslagarnas system med kombinationer av lytesbot och sårabot i princip icke med germansk rätt i allmänhet, där beräkning med bråkdelar av mansboten vanligen begagnas.[28] Sistnämnda princip tillämpas också genomgående i den danska medeltidsrätten.[29] Mest konsekvent utformad möter den i JL III 25. Här stadgas hel

---

[26] Lehmann, Königsfriede 60 f.

[27] Jfr nedan s. 314 n. 33.

[28] Wilda 761. Jfr även Brunner II 822 f.

[29] Matzen III 107 f.

mansbot för tungan, näsan, båda ögonen, båda händerna, båda fötterna och könsorganen[30], halv mansbot för ett öga, en hand eller en fot, fjärdedels mansbot för öra[31], för tumme och för de andra fyra fingrarna tillsammans, åttondels mansbot för vardera pekfingern och långfingern samt sextondels mansbot för vardera ringfingern och lillfingern. För nageln eller yttersta fingerleden bötades som för hel finger.

Med undantag för örat är serien av kroppslesioner och deras relation till mansboten densamma som i VStL och BR. I motsats till dessa lagar fortsätter emellertid JL bråkdelsserien av mansboten även nedanför tummen. Grupperingen av fingrarna vid värderingen överensstämmer med VStL och MEStL.

Mer eller mindre fullständigt följes samma system som i JL vid avhugg också i skånsk (SkL 93—95) och själländsk rätt (VsjL A & O IV 2—17; EsjL II 33—35).

Även Slesvigs stadsrätt tillämpar en liknande i bråkdelar av mansboten jämnt fallande skala för avhugg.[32] Här stadgas halv mansbot för öga, hand och fot, fjärdedels mansbot för tumme, åttondels mansbot för pekfinger och för de övriga fingrarna hälften mindre allt efter deras plats.[33]

I den tyska medeltidsrätten — särskilt i städerna — ha avhuggen allmänt belagts med stympningsstraff, varför anledning saknats att avgränsa

[30] Mansboten i JL var 3 × 18 mark penningar jämte särskilt avtalat tillägg — *gørsum* (II 9, III 21). Om mansboten i fda. rätt, se Matzen III 92 f.

[31] *... for thy at thæt ma hylæs mæth huuæ. oc mæth haar ...*

[32] Slesvig I 3. Jfr Flensborg I 6, II 73.

[33] Även i norsk rätt möta exempel på en likartad bedömning av stympning i förhållande till mansboten. Sålunda stadgas i G 179 halv mansbot för avhugg av hand, fot eller öga och hel mansbot för både hand och fot. Om avhugg enligt fnc. rätt, se vidare Brandt II 76 f. Jämförelserna mellan avhuggens behandling i VStL och BR med de svenska landskapslagarna å den ena och de danska å den andra sidan ge anledning att ställa frågan, om icke taxeringen av de svårare avhuggen till delar av mansboten i svensk bjärköarätt är en utifrån kommande nyhet, som på något bakom de bevarade källorna liggande stadium inplanterats på ett äldre svenskt system. Såväl i VStL som i BR finnes den i de fastlandssvenska landskapslagarna dominerande metoden att belägga avhuggen med kombinerade lytes- och sårböter kvar för mindre avhuggsskador. De i landskapslagarna förekommande exemplen på anslutning till principen om mansbotskvotering ge snarare intryck av att vara resultat av en pågående attraktion från ett nyare system än relikter av ett äldre.

Frågan kan dock icke besvaras, utan att de svenska medeltidslagarnas detaljerade bestämmelser om kroppslesioner underkastas en ingående specialutredning med indragande av omfattande jämförelsematerial från övrig nordisk och annan germansk rätt. En dylik undersökning skulle även vara motiverad därav, att den kan väntas ge åtskilliga resultat, ägnade att belysa bötessystemens utveckling och åldersskiktningen inom de olika lagarna.

dem från de på samma sätt bestraffade såren. Bötesbestämmelser möta dock även stundom i olika sammanhang i källorna, och taxering av huvudlemmar till halv mansbot förekommer på åtskilliga håll.[34]

Ssp straffar principiellt avhugg med handens förlust (II 16: 2 / Eck 64). I Ssp II 16: 5—6 (Eck 65) meddelas emellertid dessutom bötestaxor för avhugg, vilka torde avse vådaverk[35] och bygga på mansboten. För mun, näsa, tunga, könsorgan, öga, öra, hand och fot utgick sålunda halv mansbot, för finger eller tå tiondels mansbot. Uppräkningen stämmer alltså nära överens med motsvarande serier i de nordiska lagarna, men dessas karakteristiska uppdelning i kroppsdelar, som ersättas med hel, och sådana som ersättas med halv mansbot saknas. För samtidigt tillfogade skador kunde böterna enligt Ssp II 16: 7 (Eck 65) sammanlagt icke överstiga halva mansboten.

I Lybecks och Hamburgs stadsrättsredaktioner finnas inga stadganden, som direkt behandla avhugg. I konsekvens med straffbestämmelserna för såramål måste emellertid avhuggen här ha principalt bestraffats med handens förlust. De stadganden om böter för lyte *(lemede)* som finnas kunna därför som regel icke ha tillämpats på avhuggen annat än möjligen som avlösningsbot.[36] I Hach II 140: *van slande de lemede maket*, talas det uttryckligen om lyte som följd av slag med en bot av 60 schilling till målsägare, fogde och stad samt därutöver 10 mark silver i skadestånd till målsägaren. Detsamma gäller den ovan s. 296 citerade bestämmelsen ur Hamburgs stadsrätt och dess motsvarigheter i Lybeck, där böterna fixerats till 3 pund (60 schilling), ⅓ till målsägaren och ⅔ till rätten, samt dessutom 20 mark till målsägaren.[37]

En isolerad artikel i en lybsk handskriftsvariant (Hach IV 73) behandlar utslaget öga och stadgar härför en bot på 21 mark och 4 schilling. Härav skulle 20 mark gå till målsägaren och det överskjutande pundet (dvs. 20 schilling) till rätten.

Även de westfaliska stadsrättskällorna äro knapphändiga ifråga om avhuggen. I Dortmunds äldsta stadsrättsredaktion bestraffas de emellertid principiellt med talion och detsamma gäller i Soests Schrae.[38]

---

[34] His II 100 f., Körperverletzungen 76.

[35] Friese 234; His, Körperverletzungen 77.

[36] Frensdorff, Verfestung p. LXXVIII f.

[37] Hamburg 1270 Anhang 8; Hach III 211, 406. Jfr IV 69. Den som skadats, så att han fått en förlamad finger, som icke kunde röras, tillerkändes enligt en bestämmelse i Hach IV 71 ett skadestånd på 10 mark silver. Kunde han röra fingern något, minskades beloppet till hälften.

[38] Dortmund I 8; Stahm 303, jfr 246 f., 255. Soest Schrae 19. Jfr ovan s. 240.

I rättsuppteckningarna för Riga intaga avhugg och invalidisering en jämförelsevis undanskymd plats.[39] Enligt Riga A 7 straffades avhugg av hand och fot med talion, men för utslaget öra bötades 20 mark, dvs. halv mansbot. I Riga B I 18 (II 16) stadgas halv mansbot (5 + 1 m. s.) för invalidisering av lem och i B I 20 (II 18) lika mycket för att hugga av näsa eller öra eller sticka ut öga. Enligt B I 21 (II 61) ökades boten till 10 + 3 m. s., om stympningen skedde *myt homode*. För tumme uppgick avhuggsboten till 3 + 1 m. s. och för en finger eller tå till 1 m. s. + 3 m. p. (B I 22, II 19).

Riga D har endast ett hithörande stadgande, nämligen IX 15, där det stipuleras en bot av 10 m. s. till ojämnt skifte mellan målsägare, stad och fogde för »övermodigt»[40] avhugg av näsa, öra eller öga.

32. Injurier

Varje övergrepp mot person ansågs i gammal germansk rätt som kränkande för den angripnes ära. I den mån skadeverkningarna på grund av den skadliga effektens ringa omfattning icke dominerade, framträdde ärekränkningsmomentet allt starkare, och lindriga övergrepp, såsom slag, som icke medförde blodvite, örfilar, skuffningar samt ryckningar i hår, skägg eller kläder och dylikt, uppfattades väsentligen som injurier, s. k. realinjurier i motsats till ärekränkning med ord, verbalinjurier.

VStL I 55: *van honheiden*, handlar om realinjurier och exemplifierar dessa med ryckning och knytnävsslag. Boten härför var densamma som för lindrigare sår än fullsår, nämligen 3 + 3 + ½ mark.[1] Gränsen mellan realinjurier och lindrigare kroppsskador samt stundom sedlighetsförbrytelser är genomgående mycket flytande i de medeltida rättskällorna, och realinjurierna äro föga lämpade för en systematisk, komparativ behandling.

Mera samlade bestämmelser bruka däremot finnas om verbalinjurierna. VStL behandlar dessa i ett särskilt kapitel, I 53: *van vmbequemen worden*.[2]

[39] Schulenburg 56 f.; Bunge, Riga 310 f.

[40] ... *dor sinen overmoth* ...

[1] Som särskilda brottstyper med högre bot, 6 + 3 + ½ mark och 12 + 6 + ½ mark, tar VStL upp två olika grader av prygling (I 33: *van knyppelinghe;* I 34: *van dorchknyppelinghe*). Termen *honheid* begagnas icke i det här studerade tyska materialet.

[2] Adjektivet *unbequeme* har i medellågtyskan enligt SL och LW betydelserna: *unpassend, untauglich, unfähig, unbequem, unangenehm.* Ordet finnes icke anfört bland de många om ärekränkning begagnade uttryck, som His (II 107 f.) antecknat ur medeltida tyskt rättsspråk. Det i fsv. inlånade *obeqvämber* har enligt Söderwall betydelserna: 1. olämplig, oduglig; 2. otymplig, vanställd; 3. otillbörlig, opassande. I lagspråket förekommer enligt Schlyter formen *obeqwæmbliger* endast i ett sent additament till

Som okvädinsord angivas här vissa bestämda uttryck[3], nämligen för en man: tjuv, mördare, mordbrännare, förrädare och »att han ej må vara någon mans kamrat»[4]; för en kvinna: likaledes tjuv, mörderska, mordbrännerska samt dessutom hora. Med undantag av det femte för man innebära dessa okvädinsord beskyllning för viss förbrytelse och stå sålunda nära falsk anklagelse. Särskilda bestämmelser om ansvar för falsk anklagelse finnas icke i VStL.

Den som beskylldes för att ha okvädat en annan med något av dessa ord och antingen blev överbevisad därom eller icke förmådde värja sig fick böta 12 + 6 + ½ mark. Verbalinjuriens relativa plats på VStL:s brottsskala framgår av att denna bot är dubbelt så hög som boten för enkelt fullsår, vilken enligt I 13: 1 utgjorde 6 + 3 + ½ mark. Kunde den fällde injurianten icke böta, måste han med 6 mans ed återkalla sina ord och upprätta den okvädade genom att uttala en i lagen formulerad äreförklaring.[5] Ville han icke göra detta, straffades han med 6 veckors fängelse.

Om flere okvädinsord på en gång utslungades, torde visbyrätten icke ha bedömt varje ord som ett delikt för sig. I en generellt formulerad sats i VStL I 54, vilken synes böra ha tillämpning på såväl verbalinjurierna i det föregående som på realinjurierna i det följande kapitlet, heter det nämligen, att vad som skedde i *en* hetta icke var mer än *ett* käromål.[6]

Ärekränkande tillmälen, som visade sig sanna, voro enligt VStL straffria. Det heter uttryckligen i I 53: 1, att om någon talade ord mot en annan, som han kunde bevisa, skulle han, vilka orden än voro, icke bestraffas. Härifrån stadgas emellertid två undantag, nämligen om orden uttalades inför rätten eller rådet eller mot någon, som rätten eller rådet särskilt förbjudit att tala emot.[7]

Vidare kunde injurianten genom att åberopa och förete sagesman — *warend* — överflytta ansvaret på denne. Ledandet till sagesman fick fortgå, tills ansvaret stannade hos någon, och lagen lämnar ingående föreskrifter härom (I 53: 2—5). Ifall den åberopade var utomlands, medgavs en frist på år och dag för att skaffa fram honom, men denne fick i sin tur sedan

---

KrLL (C 1) och begagnas där om okvädinsord (jfr nedan s. 319 f. n. 16). Bakom VStL:s *van vmbequemen worden* kan möjligen ligga det i fsv., dock icke i lagspråket, förekommande *oqvämda ord* (se Söderwall).

[3] *Spreket en deme anderen to. disse word. de hir na bescreuen stan ... werd he oc des vorwunnen. so se vore bescreuen stan ...*

[4] *dat he neghensmannes ghenote möghe sin.*

[5] Se ovan s. 245 f. n. 2.

[6] VStL I 54: *wat gheschyt in ener hitte. So wat ghescyt in ener hitte. dat is nicht mer claghe wanne en.*

[7] Jfr His II 119 n. 1.

icke åberopa sagesman utom landet. Däremot fick han hänvisa till sådan inom landet och åtnjöt då den därför gällande fyraveckorsfristen. Om sagesmannen utomlands icke kunde företes, därför att han var död eller hade tungt vägande förhinder, lämnade lagen den möjligheten öppen att med edsbevis styrka, att sagesmannen uttalat de omstridda orden och att okvädaren hört dem av honom.

Det utförliga och väl utformade kapitlet om verbalinjurier i VStL företer åtskilliga karakteristiska drag, som synas vara ägnade att utgöra hållpunkter vid en jämförande undersökning. Sådana äro fixeringen av okvädinsorden till vissa bestämda uttryck, botens storlek i förhållande till fullsårsboten, återkallande och äreförklaring som särskild, subsidiär straffart, sammanslagningen av flere på en gång uttalade okvädinsord till ett brott, straffriheten för ärekränkande tillmälen, som kunde visas vara sanna, såvida de icke fällts inför rätten eller rådet, principen att domstolen genom förbud särskilt kunde skydda någon mot ärekränkning samt rättigheten att överflytta ansvaret på sagesman.

Emellertid är såväl det nordiska som det tyska jämförelsematerialet i allmänhet betydligt knapphändigare med mindre fullständigt utformade regler för ärekränkning.

BR stadgar 12 markers bot eller prygel och stadsförvisning för den som ljög ära av man eller kvinna och 3 markers bot till treskiftes för den som klandrade eller talade illa om någon stadsbo eller gäst (16, 21: pr). Den exakta innebörden av dessa ärekränkningar kan svårligen utläsas ur lagens knappa formuleringar[8], men det förra fallet uppfattas som allvarligare och det senare som lindrigare än kränkning med okvädinsord. Sådan straffades nämligen med 6 markers bot. Som okvädinsord uppräknas: tjuv, mördare, lögnare, inpiskad djävulsson *(forsleghin herriæns son)*[9], mordbrännare, son av en hynda *(hunzæme son)*, träl (om en fri), horkona, sköka, trollpacka och förgörerska *(fordæþa)*.

MEStL, som i R 30 stadgar 60 markers bot till treskiftes eller subsidiärt prygel och stadsförvisning för att ljuga ära av man eller kvinna, uppräknar i R 31: 1 exakt samma okvädinsord som BR med tillfogande av attributet *forwunnin*. Om detta attribut saknades framför ordet, bedömdes ärekränkningen enligt R 31: 2 som lindrigare.[10]

---

[8] Se diskussionen hos Thyrén II 98 och Hemmer, Straffutmätning 151. För ärekränkning av fogde, borgmästare och råd utgick högre bot (21: pr).

[9] Jfr Zetterberg 7.

[10] *Forwunnin* har här tydligen icke betydelsen »överbevisad om» utan en mera allmänt förstärkande innebörd av »notorisk» eller dylikt (Hemmer, Straffutmätning 152 f.).

Boten för okvädinsord med *forwunnin* var 12 marker till treskiftes (R 31: pr). Förmådde okvädaren icke böta, skulle han återkalla ordet, samt straffas med prygel och stadsförvisning med förbud att återvända, såvida icke målsägaren bad för honom.[11] Kom han igen olovandes, underkastades han varje gång samma straff. Om han fick tillstånd att åter vistas i staden och på nytt gjorde sig skyldig till ärekränkning, straffades han på samma sätt, men denna gång var förvisningen oåterkallelig vid risk att förlora tungan.

För okvädinsord utan attributet *forwunnin* var boten hälften så hög och subsidiärstraffet prygel. Däremot ådömdes i detta fall icke stadsförvisning, såvida det icke rörde sig om återfall.

Bland de i BR och MEStL angivna okvädinsorden återkomma alltså VStL:s »tjuv, mördare, mordbrännare och hora». På grund av formuleringen i BR synes dock uppräkningen där närmast böra betraktas som en exemplifiering[12], och såsom Hemmer påvisat, bestraffades i medeltida rättspraxis i Stockholm och Arboga även andra än de i MEStL direkt angivna orden[13].

BR:s bot för okvädinsord, 6 marker, var endast hälften så hög som boten för fullsår utom särskild frid. I MEStL uppgick fullsårsboten till 20 marker gentemot de 12, som krävdes för okvädinsord.[14] I motsats till VStL satte alltså den svenska stadsrätten okvädinsord lägre på brottsskalan än såramål.

En anmärkningsvärd överensstämmelse mellan VStL och MEStL utgör förekomsten av återkallelse. Denna, som ej nämnes i BR, framträder visserligen i MEStL icke som en fullt självständig straffart utan användes i förening med prygel och förvisning men har på grund av den föreskrivna, för delinkventen direkt förödmjukande formen en klar straffkaraktär.[15]

Landskapslagarna äro påfallande tystlåtna ifråga om verbalinjurier.[16] UL, VmL och DL innehålla sålunda inga bestämmelser om okvädinsord. SdmL

Om detta attribut som straffskärpande i medeltida rättspraxis i Stockholm, se Hemmer, Straffutmätning 153 f. Jfr även Skräddarnas skrå 1501 art. 31 (Skråordningar 109).

[11] Se ovan s. 246 n. 4.

[12] BR 21: pr: ... *kallær maþær man oqwæþins orþum ... swa sum þiuwær. morþæri. liuari* ... Jfr Thyrén II 97.

[13] Hemmer, Straffutmätning 153 f. (n. 4). Hemmer visar här även, att, ehuru praxis synes ha vacklat, flere samtidigt uttalade okvädinsord ha bedömts som vartdera ett brott. Detta står alltså i motsättning till vad som ovan s. 317 antagits om VStL.

[14] BR 12: 2; MEStL SVl 7; jfr ovan s. 285.

[15] Jfr ovan s. 246.

[16] Av landslagarna innehåller MELL inga bestämmelser om okvädinsord, medan KrLL behandlar dem efter helt andra linjer än landskaps- och stadsrätten i Tg 43, som stadgar om injurier inför domstol. Om dessa gingo på heder och ära, bestraffades de enligt Tg 20: 1 som obevisat käromål med 40 markers bot, såvida de icke kunde anses

ägnar däremot en flock åt sådana (M 34: *Um oquæþins orþ)*. De i denna flock angivna orden, agnabak, träl, djävulsson, tjuv och lögnare, framstå där uttryckligen som exempel, och lagen straffbelägger i princip alla »fula namn», under förutsättning att de givits offentligt inför kyrka, ting eller annan sammankomst. En annan förutsättning var, att ordet ifråga icke kunde visas vara sant. Straffet utgjordes av 3 markers bot eller samma bötessumma, som enligt M 3 krävdes för fullsår.

I HL M 7: pr betecknas okvädinsord som *tokka ord*. Även här förutsättes för straffbarhet, att de uttalats offentligt vid kyrka eller på ting och voro osanna. Särskilt uppräknade äro tjuv, mördare, trollkarl eller trollkäring, sköka samt beskyllning för feghet.[17] Boten var liksom i SdmL 3 marker.[18] HL anger icke något bötesbelopp för enkelt, okvalificerat fullsår. Vid viljaverk varierade såraboten enligt M 9: 1 efter en specificerad taxa från 1 mark för blodvite upp till 6 marker för sår i huvudet, som skadat hjärnhinnan.

ÖgL har en flock om okvädinsord (B 38). Det stadgas här, att om någon kallade en kvinna förgörerska *(fordœþa)*[19] utan stämning till ting, var detta *sœktar orþ*, dvs. ord som han kunde lagligen ställas till svars för. Detsamma gällde, om någon kallade en annan niding, tjuv eller fostre.[20] Reservationen ifråga om tingsstämningen måste uppenbarligen innebära, att den uttalade beskyllningen, om den på tinget prövades vara sann, förlorade sin egenskap av okvädinsord och blev straffri.[21] Boten för okvädinsord var eljest 3 marker. Denna bot var lika hög som den lägsta såraboten enligt

---

ha skett i hastigt mod och genast återkallades, i vilket fall de kunde sonas med 3 markers bot. Var det frågan om lindrigare missfirmelse, stannade boten enligt Tg 43: pr vid 12 örar. (Se vidare härom Thyrén II 102 f.; Hemmer, Straffutmätning 156 f.) Om additament C 1 och däri ingående stadgande om återkallelse, se ovan s. 246 n. 4.

[17] *Brighder man adhrum garfwä sät* ... Om tolkningen, se HW III 346 n. 72.

[18] Bötesbeloppet för de fyra förstnämnda okvädinsorden angives till 3 marker. För de två sistnämnda förolämpningarna, som behandlas särskilt för sig, skulle *tokka böter* utgå. Ifråga om sköka utgick *tokka böter*, om det var bondens hustru, som kallades så. Var det i stället hans frilla, reducerades boten med en tredjedel. Stadgandet lyder: *Brighder man adhrum garfwä sät, äller kallär kunu mans skökio: Böte tokka böter amiä taki tridhiunginum minnä.* HW (III 328, 346 n. 73) uppfatta här *amiä* (franska amie) som ett finare, mindre kvalificerat okvädinsord, för vilket lägre bot krävdes. Motsättningen bör dock icke läggas mellan *skökio* och *amiä* utan mellan *kunu* och *amiä*. Det säges uttryckligen, att frillan skulle taga böterna. En med den här uttryckta uppfattningen överensstämmande översättning av stadgandet har givits redan av Kjellström.

[19] Jfr BR 21: pr, ovan s. 318.

[20] Om fostre, se Hasselberg, Skarastadgan.

[21] Jfr Thyrén II 99.

ÖgL, nämligen för blodvite tillfogat genom slag, medan fullsårsboten här uppgick till hela 40 marker.[22]

VgL avviker ifråga om ärekränkning ganska väsentligt från de övriga landskapslagarna. I västgötsk rätt skildes sålunda mellan två olika slag av verbalinjurier, nämligen okvädinsord *(vquæþins orþ)* och styggelseord *(firnar orþ)*.[23] Som okvädinsord mot en man gällde att kalla honom hundvalp eller frigiven eller att beskylla honom för feghet. Som okvädinsord mot kvinna räknades att beskylla henne för trolldom eller hor.

Styggelseord mot en man inneburo beskyllningar för perversiteter, såsom sodomi och tidelag eller blodskam. Under styggelseverken mot kvinna upptogs jämte blodskam även beskyllning för fosterfördrivning och barnamord. För såväl okvädins- som styggelseord utgick 3 markers bot till treskiftes.[24] Fullsårsboten var i VgL betydligt högre, nämligen 3 × 9 marker.[25]

De i landskapsrätten angivna okvädinsorden framstå alltså, möjligen med undantag för ÖgL, närmast såsom i de olika lagarna varierande exemplifieringar i motsats till de i VStL fixerade orden. I SdmL och HL kräves uttryckligen att okvädandet skett offentligt inför större folksamling. Genomgående förutsättes straffrihet, om det kränkande tillmälet kunde visas vara sant. Ifråga om ärekränkningens plats på skalan är boten i SdmL densamma som för fullsår, i HL icke direkt jämförbar med såraböterna men i ÖgL och VgL betydligt lägre än fullsårsboten.

GL har ett särskilt kapitel om verbalinjurier, I 39: *af oqueþins orþum*. Här heter det, att okvädinsord mot en man voro fyra, nämligen tjuv, mördare, rövare och mordbrännare *(casna vargr)*. Mot en kvinna var antalet fem; till tjuv, mördare och mordbrännare kom för henne även beskyllning för hor eller trolldom.

Den som okvädats med ett sådant ord skulle bege sig hem till okvädarens gård och stämma honom till kyrkan samt uppmana honom att taga tillbaka orden. Om den stämde nekade till beskyllningen men icke kunde värja sig med 3 mans ed, måste han böta 3 örar samt upprätta den okvädades heder med 3 mans ed vid kyrkan. Som försvarande betraktar lagen, att okvädandet ägt rum offentligt inför hela socknen, på tinget eller på stämma *(stefna)*. I detta fall blev boten, om orden icke kunde visas vara sanna, 3 marker, vartill kom upprättelse av äran med 6 mans ed på tinget.[26]

[22] ÖgL Vaþ 6: pr, 20: pr. Se ovan s. 285. [23] VgL I R 5, II R 6—9.

[24] VgL I: trenne sextonörtugar; VgL II: tre marker, heta tre och äro två. Se härom HW V 37 f. n. 32 och där anförd litteratur.

[25] VgL I S 1. Se ovan s. 286.

[26] Om äreupprättelse med 6 mans ed, se även I 2: 2 ifråga om kvinna som falskeligen beskyllts för barnamord.

Liksom VStL räknar sålunda GL med endast vissa bestämda okvädinsord. Delvis täcka orden varandra i de båda lagarna, nämligen ifråga om tjuv, mördare, mordbrännare och hora. Vidare förekomma återkallande och äreförklaring också i GL, dock icke som självständig straffart utan i kombination med bot. För äreförklaringen krävdes mededsmän, vilka i det grövre ärekränkningsfallet enligt GL skulle vara 6 liksom i VStL. Slutligen utsäger även GL direkt, att förutsättningen för att okvädinsord skulle straffas var, att det icke kunde bevisas vara sant.

I motsats till VStL kräver GL icke någon offentlig bot för okvädinsord. Boten 3 örar eller 3 marker synes ha karaktären av skadestånd till målsägaren.[27] Såraboten i GL grundades på mätning av såret och utgick enligt I 19: pr med ½ mark för varje nagelsbredd såväl i djup som bredd, dock högst 8 marker.[28] Okvädinsorden stodo därför i GL snarast lägre på skalan än såramålen.[29]

Ssp meddelar inga detaljerade bestämmelser om verbalinjurier.[30] För den straffbara ärekränkningen erlades liksom för slag utan sårskada en bot, som graderades med hänsyn till den förfördelades stånd. Ifråga om beskyllning för brott tillämpade Ssp den principen, att dylik, även om den visade sig vara ogrundad, icke bestraffades, om den lagligen fullföljdes. Däremot bestraffades sådan anklagelse, som icke fullföljdes, då den i så fall uppfattades som illvillig ärekränkning.[31]

Som kvalificerade verbalinjurier upptagas i de lybska rättsredaktionerna en del okvädinsord, vilka innebära ärerörig beskyllning för brott, såsom tjuv, rövare, mördare, förfalskare eller menedare. Under förutsättning att beskyllningen var osann, bestraffades den med en bot på 60 schilling till

---

[27] Jfr Amira I 718.

[28] Jfr ovan s. 286. Då det icke uttryckligen säges, att boten för okvädinsord skulle erläggas i silver, bör man utgå ifrån att den beräknats i penningar. Mark penningar avses säkerligen i I 19: pr, vilket framgår av motsättningen till de senare i kapitlet upptagna bötesbeloppen i silver.

[29] I dansk landskapsrätt förekommer endast ett stadgande om verbalinjurier, av samma innehåll i SkL (158, ASun 94) och JL (II 108). Enligt detta skulle den, som offentligen på tinget kallade en annan tjuv och icke kunde eller ville överbevisa honom om stöld, böta 3 marker till konungen och lika mycket till den förnärmade. Boten är av samma storleksordning som den, som krävdes för den danska landskapsrättens motsvarighet till fullsår. Om injuriebestämmelser i dansk speciallagstiftning, se Matzen III 113 f. Ribe I 13 är direkt hämtad från lybsk rätt (Hach I 36); jfr nedan n. 32.

I norsk medeltidsrätt finnas ganska talrika och mångskiftande bestämmelser om verbalinjurier (Brandt II 88 f.; Skeie). Bortsett från förekomsten av återkallelse (jfr ovan s. 248 n. 16), erbjuda de emellertid icke något direkt jämförelsematerial för denna undersökning.

[30] Friese 275 f.

[31] Friese 280 f.

lika fördelning mellan fogde, stad och målsägare.[32] Med dessa ärekränkande beskyllningar jämställdes utmaning till tvekamp utanför staden i skymfande syfte.[33]

Ett speciellt fall av ärekränkning behandlas i Hach II 73. Här stadgas en bot på 60 schilling till staden för den, som klandrade en annan för att han blivit slagen eller straffad inför rätta, dvs. undergått offentligt straff, och förklarade, att denne icke kunde vara hans like.[34]

I medeltida lybskrättslig praxis, sådan den framträder i Stralsunds *Verfestungsbuch*, skildes mellan *scheldtewordt an ere*, varmed avsågos beskyllningar som de ovan nämnda, och lindrigare *scheltworden edder schmehworden*, vilka dock icke finnas behandlade i statuterna.[35]

Hamburgs äldsta stadsrätt behandlar okvädinsord i samband med kroppslesioner i en sats, som handlar om såväl real- som verbalinjurier. Det stadgas här, att den som slog en annan utan att tillfoga blodvite eller okvädade honom med stygga ord *(vorachtet mit bosen worden)* skulle böta 12 schilling till rätten och målsägaren (1270 IX 2). Redaktionerna 1292 M 2 och 1497 M 6 ha samma stadgande men tillfoga dessutom en sats om den, som kallade en annan tjuv eller dylikt och icke kunde bevisa det. Straffet härför var 3 punds bot till rätten och målsägaren. Denna bot var lika stor som den, vilken enligt samma artiklar i samtliga redaktioner utgjordes för blodvite, tillfogat genom slag.[36]

---

[32] Hach I 36, II 78, III 147; jfr I 35, II 77, III 146 (falsk anklagelse för stöld eller rov). För realinjurier som örfil och hårdragning utgick enligt Hach II 145 en bot av 12 schilling, såvida icke blodvite uppstod, i vilket fall boten steg till 60 schilling.

[33] Liksom en del andra nordtyska källor uppfattade den lybska stadsrätten denna form av utmaning (Ausheischen) såsom ärekränkning, medan den i tysk rätt i allmänhet behandlades såsom hemfridsbrott eller i samband därmed (His II 346 f.; Reuter 83). Satsen utgör ett redan i den äldsta fullständiga latinska redaktionen förekommande inskott i ett tidigare enbart om verbalinjurier handlande stadgande. (Hach I 36; jfr Tönder 50; se närmare härom Frensdorff, Ausheischen.)

[34] Jfr Hach III 75. Bestämmelse om exceptio veritatis saknas i detta stadgande. Boten skulle helt och hållet gå till staden, och den förfördelade erhöll ingen bötesandel. Stadgandet synes därför ha haft till uppgift att i stadsfridens intresse förbjuda klander mot den, som undergått lagligen utdömt straff.

[35] Frensdorff, Verfestung p. LXXVII f. I en av de yngre handskrifterna (codex Segeberg, se Hach 115 f.) skiljes mellan två olika grova kategorier av okvädinsord (Hach III 209, 210). Till den första, vilken jämställdes med realinjurier som örfil och hårdragning samt bötades med 12 schilling, fördes orden *schalck, scheuell boue* och *hore*. Den andra jämställdes med blodvite och krävde en bot av 60 schilling. Under denna uppräknas uttrycken *kraden-hoeren sone, kraden schallck, kradenn deff vnd dergelyke*. Innebörden av det förstärkande *kraden* är dunkel (His II 110 n. 2).

[36] Jfr 1270 XII 10, 1292 P 10, 1497 O 1, där det stadgas 3 punds bot för falsk anklagelse för stöld, rov, mord eller annat, som kunde gälla liv eller lem.

Motsvarande uppdelning i två kategorier gjordes ifråga om okvädinsord, som fälldes inför rätten, så att fogden, rådet och tingsfolket hörde dem. För orden horson och lögnare krävdes då 3 punds bot till delning mellan fogde, råd och målsägare. Härtill kom en tilläggsbot för fridsbrottet på 3 mark silver till rådet »emedan det skett på torget». För enklare skällsord var boten 12 schilling.[37]

Om ärekränkning inför rådet handlar en särskild artikel, som också erbjuder en rikare provkarta på okvädinsord genom att räkna upp uttrycken tjuv, mördare, mordbrännare, rövare, förfalskare, menedare och horson.[38] Den som kallade någon detta eller något annat dylikt för hans ära kränkande på rådhuset inför rådet skulle böta *vorsate* med 12 mark penningar. I de båda yngre redaktionerna tillfogas dessutom en sats om tillbörlig bot till rätten och rådet.

Westfalisk stadsrätt erbjuder ett förhållandevis rikt men delvis motsägelsefyllt material ifråga om verbalinjurier.[39] Enligt Frensdorff och Stahm kan man i Dortmunds rätt skilja mellan absolut och relativ ärekränkning.[40] Den förra utgjordes dels av vissa beskyllningar för brott, inneslutande uttryck som tjuv, rövare, mördare och förfalskare och dels av några som särskilt skändliga uppfattade tillmälen, såsom horson, hund, hundsvans eller annan kroppsdel på hund. Dessa ärekränkningar belades med offentligt straff i form av bot, som sammanlagt uppgick till 13 schilling, samma belopp som krävdes för blodvite. Den relativa ärekränkningen utgjordes av lindrigare förnärmelser (*laster vnde smaheit:* III 105), för vilka den okvädade kunde kräva upprättelse i form av privatbot.[41] Åtminstone ifråga om den s. k. absoluta ärekränkningen föreskrevs uttryckligen exceptio veritatis.[42]

Även soesträtten räknar med två olika klasser av verbalinjurier. Enligt Schrae 92 hade den, som kallade en annan *schalck*, förbrutit 4 schilling till domaren. Om tillmälet i stället varit *verhyet schalck*, skulle likaledes 4 schilling bötas till domaren för *schalck*, men det förstärkande *verhyet* avdömas

---

[37] 1270 IX 1, 1292 M 1, 1497 M 3. Skällsord: 1270 *vntogene wort*, 1292 *sceldwort*, 1497 *scheldewordt*.

[38] 1270 XII 13, 1292 P 13, 1497 M 4.

[39] Stahm 308.

[40] Stahm 309. Dortmund I 10, III 77, 81 med n. 104, 105.

[41] Om tolkningen av det i detta sammanhang betydelsefulla, i Dortmund ofta begagnade uttrycket *mit gulde eder mit rechte*, se diskussionen hos Stahm 305 f. Skillnaden i Dortmund mellan absolut och relativ ärekränkning synes ganska nära motsvara den ovan s. 323 nämnda kategoriindelningen i Stralsunds Verfestungsbuch (Stahm 311 f. med n. 23).

[42] Stahm 317.

av rådet (93), vilket enligt ett generellt formulerat stadgande hade att pröva bl. a. alla ord, som gingo på äran.[43]

I Rigas äldsta stadsrätt upptagas tre särskilt angivna okvädinsord, vilka i den latinska terminologien återgivas med *leccator*, *canis* och uttrycket *quod non sit sin genoth*.[44] Straffet var 3 marks bot. Riga B skiljer mellan två kategorier av okvädinsord (I 41, 42). Den ena betecknas som *bose wort* och exemplifieras med orden *loder*[45] och *hunth* samt uttrycket *du byst nych so guth alse ick*. Dessa taxerades till 3 mark penningar. Under den andra kategorien upptages att kalla någon tjuv eller rövare *myth smelycken wordenn*. Boten härför var 6 mark penningar.

Riga C överensstämmer helt med Hamburg 1270.[46] Riga D upptager likaledes två grupper okvädinsord (IX 19, 16). Den ena jämställdes med slag utan blodvite och utgjordes av uttryck som *leghen*[47], och *heriensone*[48]. Boten var ¼ mark till målsägaren, 8 öre till staden och 4 öre till fogden eller subsidiärt prygelstraff. Den andra gruppen omfattar okvädinsord, som gå på äran *(quade wort de eme an sine ere gat)*. Härunder upptagas tjuv, mördare, rövare och *horrensone*.[49] Dessa okvädinsord jämställdes med blodvite, tillfogat utan eggvapen och bötades med 1 mark silver till målsägaren, ½ mark till staden och 4 öre till fogden.[50] Som subsidiärstraff stadgas 3 veckors fängelse.

VStL:s kapitel *van vmbequemen worden* meddelar en rad med karakteristiska detaljer väl utformade bestämmelser. Vissa element ha nära paralleller särskilt i gutnisk rätt men även i både svensk och tysk rätt. Till åtskilliga detaljdrag kunna motsvarigheter uppvisas på en del håll i tysk medeltidsrätt, dock icke i de som impulsgivande närmast ifrågakommande nordtyska stadsrätterna. Beröringspunkterna äro icke av den arten, att de kunna tyda på direkta lån.

[43] Schrae 99, 101: ... *wort dey tho der erewort ghayt.*

[44] Riga A 11. I A 32 kräves en bot på ½ mark silver för att kalla någon *leccator*. Ordet kan i medeltidslatinet stå för en hel rad nedsättande uttryck som frossare, parasit, narr och bov m. m. (Habel; His II 110). Det mlty. *genoth* betyder jämte kamrat även jämlike (SL).

[45] Odåga, kringstrykare, motsvarar *leccator* (His II 110 n. 7).

[46] Riga C VII 2 — Hamburg 1270 IX 2.

[47] Lögnare eller möjligen nedrig, gemen.

[48] Horson skurk, mlty. *herge, herje* = hora.

[49] Mlty. *hore, horre* = hora.

[50] Jfr Riga D IX 26, som stadgar, att den som direkt beskyllde en annan för stöld, mord eller rov och icke kunde bevisa det, riskerade samma straff, som han velat draga över den andre. Enligt Riga A 10 straffades falsk beskyllning för stöld med 12 marks bot.

Bestämmelserna om verbalinjurierna lämna icke något säkert stöd vid ett försök att placera VStL i förhållande till nordisk och tysk rätt. De utgöra ett av allt att döma självständigt uppbyggt system, i vissa avseenden vida utförligare och mera genomarbetat, än de som förekomma i övriga genomgångna källor. Härvid ha element begagnats, som på skilda håll kommit till användning, uppenbarligen därför att liknande förhållanden gjort sig gällande och krävt reglering. Verbalinjuriebotens relativa plats på bötesskalan är i VStL påfallande hög i jämförelse med såväl de nordiska som de tyska källorna.

33. Orätt fängsling och frigivande av tjuv

Enligt medeltidslagarna tillkom det i allmänhet målsägaren att fängsla vissa grövre brottslingar, men denna rätt förenades med skyldighet att överbevisa den fängslade om brottet. Kunde han icke göra detta, ådrog han sig ansvar för olaga fängsling. Denna betraktades i nordisk rätt som ett svårt övervåld mot person av starkt ärekränkande natur och belades med strängt straff.[1]

I visbyrätten framträder olaglig fängsling som ett särskilt delikt, vilket behandlas i VStL I 41: *van misgripende vnde in dat isern to settende.* Om någon under beskyllning för stöld, mord, mordbrand eller dylikt grep en annan och satte honom i järn, heter det här, och icke kunde överbevisa honom, fick den fängslade värja sig med ed själv tolfte. Förmådde han göra detta, måste den som utan skäl fängslat honom böta 40 + 6 + ½ mark eller, om han icke hade pengar, sitta 12 veckor i fängelse. Förutsättningen för att detta straff skulle utdömas var alltså uttryckligen, att den fängslade med kvalificerad ed kunnat fria sig från beskyllningen.[2]

En kortfattad motsvarighet till dessa bestämmelser finnes i BR 14: 15, som stadgar 40 markers bot för den, som fängslade saklös man och satte i järn eller stadens fängelse. Ifråga om processen krävde BR överbevisning om våldsdådet med 6 mans vittne eller, om detta icke kunde presteras, värjemålsed med 12 man. Medan straffansvaret i VStL blev en direkt följd av bristande överbevisning och genomfört värjemål vid det brott, som den

---

[1] Wilda 794 f.

[2] Förbud mot att fängsla oskyldig vid risk av en bot av 12 grivnor (3 gr. s.) upptagas i de ryska handelsfördragen (Novgorod 1189 nr 4, Smolensk 1229 nr 13, 1250 nr 14).

fängslade beskyllts för, krävde alltså BR särskild bevisning i själva fängslingsfrågan.

I MEStL har olaga fängsling liksom i MELL blivit edsöresbrott. Detta framställes emellertid som en skärpning i förhållande till det tidigare tillståndet. I MELL säges uttryckligen, att man för detta brott ej skall taga 40 marker som fordom.[3]

Samtliga fastlandssvenska landskapslagar utom DL innehålla bestämmelser om olaga fängsling. UL behandlar brottet i tre olika sammanhang, allteftersom den fängslade beskylldes för mord och rån, för stöld eller för mordbrand. De tre i VStL angivna huvudfallen återkomma alltså i UL.[4]

Om en fånge fördes bunden till tinget, beskylld för mord eller rån eller för mordbrand, skulle saken prövas av en tolvmannanämnd. Blev den anklagade frikänd av nämnden, fick den som fängslat honom böta 40 marker (M 31: pr; V 25: 1).

I samband med stöld behandlas två fall. Om en bunden man kom till tinget och beskyllde någon för fängslingen, skulle saken, ifall den beskyllde nekade, på nyssnämnt sätt prövas av nämnd (M 41: pr). Det andra fallet gällde, om någon blivit bunden för stöld och sluppit loss samt sedan ville framställa anklagelse för olaga fängsling. Han måste då först ha värjt sig mot anklagelsen för stöld med en efter tjuvgodsets värde graderad värjemålsed. Därefter hade bonden, som blev beskylld för olaga fängsling, rätt att värja sig med en tretolftsed. Brast han åt denna, måste han böta 40 marker (M 39: 3; 40; 41: pr).

SdmL har direkta motsvarigheter till UL ifråga om olaga fängsling vid mord och rån samt stöld (M 13; Þj 4: 3; 6: pr). Enda skillnaden är, att värjemålet vid det senare av de ovan behandlade stöldfallen enligt SdmL skulle bestå av 6 vittnen och 3 tolfter edgärdsmän mot endast 3 tolfter edgärdsmän i UL. Någon motsvarighet till bestämmelserna i UL V 25: 1 om mordbrand finnas icke i SdmL.

VmL behandlar liksom UL olaga fängsling i samband med mord och rån, stöld och mordbrand. Ifråga om mord och rån samt mordbrand prövade tolvmannanämnd beskyllningen, och om den fängslade frikändes, blev den som fängslat honom eo ipso skyldig att böta 40 marker (M 25: pr; B 25: 1). Det i samband med stöldbestämmelserna givna stadgandet har fått en mera generell formulering. Här skulle själva ansvarsfrågan för fängslingen prö-

---

[3] MEStL Eds 21; MELL Eþs 37, som på denna punkt ordagrant återger en artikel i Magnus Erikssons Uppsalastadga av den 6 december 1344 (DS V nr 3864 s. 377).

[4] Att brottsling kunde få fängslas även för andra brott framgår av t. ex. UL Kk 15: 8 (tidelag), M 19: pr *(forgœrning)*, V 14: 8 (ekbarkning) och V 18: 1 (ändring av råmärke).

vas av nämnd, och utgången av prövningen medförde antingen frikännande eller 40 markers bot för den, som bundit, fjättrat eller låst inne saklös man (M 26: 6).

Även HL behandlar samma tre fall som UL och VmL. I samtliga dessa blev ansvaret för den olaga fängslingen — 40 markers bot — en följd av tolvmannanämnds värjemål i huvudfrågan (M 16; 28: 2; V 20).

ÖgL:s stadgande om olaga fängsling ingår i ett stöldkapitel (Vaþ 33: 1). Det förutsättes här, att den som anklagade en annan för fängslingen först måste ha värjt sig mot stöldbeskyllningen. Kunde han visa upp märken efter banden, ägde han vitsord, men om sådana märken ej syntes, fick den för fängslingen anklagade själv värja sig med tretolftsed. Blev han överbevisad eller brast åt eden, måste han böta 40 marker.

ÖgL låter emellertid uttryckligen denna för fängsling vid tjuvnad utformade sats få en generell giltighet för alla fall, då någon blivit fängslad utan laga skäl. I motsats till svealagarna gör ÖgL vidare en skillnad mellan två olika kategorier av fängsling, en lindrigare och en hårdare form. Den, som utan skäl fängslat en annan med armband — *ærma bandum* — och fällts härför, fick böta 3 marker. Hade han i stället bundit honom kring armarna — *um armlæggia* — blev boten 40 marker.[5]

[5] Denna skillnad mellan lindrigare och hårdare form av fängsling framträder även på andra håll i ÖgL. I Dr 2: 1 stadgas det sålunda om gripen dråpare, som skulle föras till tinget, att han icke fick bindas omkring armarna och icke stockas, om han ej var mördare. Såsom lagligt fängslingssätt framställes däremot att fjättra och binda med armband — *fiætra ok ærma bande binda* — och att låsa in i hus och hålla vakt över huset. I Eþs 7: 1 talas det om att binda någon med fulla band, vilket liksom dråp, fullsår och stockande kvalificerade en viss våldsgärning som edsöresbrott. Med fulla band torde här avses samma fängslingssätt som i Dr 2: 1 och Vaþ 33 kallas att binda kring armarna. (Jfr HW I 48 n. 14.)

Att binda med armband anses av Schlyter ha betytt att binda händerna framför fången i motsats till bakbindning om överarmarna (Schlyter, Ordbok: *Ærma band*). Denna tolkning bekräftas av landslagen, som vid stöld skiljer mellan frambindning och bakbindning. Det senare var tillåtet endast då tjuven stulit minst ½ mark (MELL Þj 8).

Åt olaglig stockning, dvs. fängsling genom att sätta benen i fotstock, ägnas en särskild flock i ÖgL (Vaþ 29). Det skiljes här mellan två fall, nämligen om fången stockades så hårt, att benen ruttnade, eller icke. I förra fallet blev boten 40 marker, i senare fallet 3 marker.

Då stockning i Eþs 7: 1 såsom kvalifikationsgrund jämställes med fulla band, dråp och fullsår, kan det icke vara rimligt, att fängsling genom stockning — låt vara icke invalidiserande sådan — skulle ifråga om böter taxeras liksom den lindrigaste formen av fängsling med band till endast 3 markers bot. En jämförelse med Eþs 28, där de båda fallen av stockning också behandlas, visar även att böterna för denna måste ha utgjort en tilläggsbot till böterna för fängslingen.

Stockning var enligt VgL II Þ 3—4 tillåten vid full tjuvnad, dvs. stöld fr. o. m.

I den västgötska rätten behandlas olaglig fängsling endast i samband med stöld. I VgL II Þ 4 stadgas det, att den, som fångade någon för stöld samt bastade och band eller stockade men icke förmådde överbevisa honom, skulle böta 40 marker till treskiftes mellan målsägare, härad och konung. Beskyllning för olaga fängsling skulle avvärjas med fjärdingsnämnd.

Med undantag för ÖgL, som skiljer mellan ett 40-markersfall och ett 3-markersfall, belägges sålunda olaglig fängsling genomgående i landskapslagarna med 40 markers bot liksom i VStL.[6]

I den tyska medeltidsrätten behandlas och straffbelägges olagligt frihetsberövande i många olika former. Själva det rättsvidriga bindandet, sådant det skildras i de svenska landskapslagarna, framträder dock endast i frisiska källor.[7]

Ssp stadgar i en koncentrerad uppräkning dödsstraff genom halshuggning för bl. a. rättsvidrig fängsling.[8]

En nära motsvarighet till VStL:s artikel om olaga fängsling finnes i den lybska rätten (Hach II 186). Det stadgas här, att om någon satte en annan i järn, dvs. i stadens fängelse, med beskyllning för ett brott, som kunde medföra dödsstraff eller stympningsstraff, och icke förmådde prestera full bevisning, måste han böta 60 schilling för varje gång han lät fängsla honom.[9]

Hamburgs stadsrätt innehåller icke några hithörande bestämmelser, och från Dortmund kan framdragas endast ett kortfattat stadgande, som stipulerar dödsstraff för att inom staden fånga någon utan rättens medgivande.[10] Rigarätten saknar jämförliga stadganden.[11]

½ mark. Även VmL förutsätter, att stockning kan begagnas vid stöld (M 26: 5). Enligt GL I 20: 15 användes den vid lägersmål. I UL (M 31: pr) och SdmL (M 13: pr) upptages att stocka jämsides med att basta, binda och fjättra såsom fängslingssätt, vilka kunna tänkas ha kommit till användning vid mord. Särskilt straffansvar för stockning stadgas dock endast i ÖgL.

[6] GL behandlar olaga fängsling endast i I Add 5: pr, där det stadgas 6 örars bot för den som bundit händerna på en för stöld beskylld träl och icke kunnat överbevisa honom.

[7] His II 140 f.

[8] Ssp II 13: 5 med n. 19: *Die den man slat oder vat (unverschuldeget) oder rovet...* Jfr Friese 151, His II 143 och ovan s. 231. Eck 62 har i stället texten: *Die den man sleit oder vêid oder roubit...*, enligt vilken det sålunda icke skulle röra sig om fängsling utan om fejd.

[9] Jfr Hach III 84. Se även Reuter 101 och His I 254. Samma bot ådrog sig enligt I 92 och II 231 den som band en tjuv, som stulit mindre värde än 1 schilling. Jfr nedan s. 332.

[10] Dortmund IV 111. Jfr Stahm 308.

[11] Jfr Bunge, Riga 320 och Schulenburg 64 f.

Det är tydligt, att det i den lybska rätten liksom i VStL och BR rör sig om ett insättande i offentligt häkte, medan det i svensk landskapsrätt gäller en privat fängsling och förvaring, tills fången kan föras till tinget. Stadens häkte som institution kan möjligen i både VStL och BR uppfattas som lån, infört med tyskt stadsväsen.[12] Bortsett från denna detalj framstår emellertid VStL:s stadgande om olaga fängsling såsom väl förankrat i svensk rätt. Bötesbeloppet 40 marker är rent numeriskt det samma i Visby och i landskapslagarna. Skyldigheten för den fängslade att värja sig mot beskyllningen, innan straff för olaga fängsling kunde utdömas, omnämnes icke i Lybeck men har principiella motsvarigheter i den svenska rätten.

Enligt gammal germansk uppfattning hade var och en rätt att fånga en tjuv och befordra honom till laga näpst. Denna rätt framträder ofta som en skyldighet, och i lagarna stadgas allmänt straffansvar för att låta en infångad tjuv undkomma.[13] Principen tillämpas även i visbyrätten.

VStL II 1: *van deuen. de se lopen led*, innehåller förbud mot att släppa en gripen tjuv och godvilligt låta honom löpa. Lagen skiljer härvid mellan två fall, allteftersom stölden var av den art, att tjuven förverkat livet eller icke. Straffet för att släppa honom utgjordes av böter till staden, i förra fallet med 40 mark, i senare fallet med 3 mark.

Ett direkt motsvarande stadgande finnes i BR 11: 5. Här fastställes emellertid en enhetlig bot på 40 marker för den, som släppte en tjuv, vare sig denne gripits med full tjuvnad eller med annat tjuvgods.

MEStL stadgar 40 markers bot till konungen och staden för att släppa rätt tjuv, såväl om detta skedde, innan han var lagligen överbevisad, som därefter. Stadgandet, som uppenbarligen riktar sig mot privat förlikning vid stöld, kombineras med förbud mot att taga lösen för fälld tjuv, som skulle hängas. I så fall skulle lösesumman och 40 marker erläggas till konungen som dennes ensak (Thj 20: pr—1).

MEStL överensstämmer ifråga om båda dessa bestämmelser exakt med landslagen (MELL Þj 11; 39).[14]

I samtliga fastlandssvenska landskapslagar stadgas straff för att släppa infångad tjuv, men betydande skillnader i detalj föreligga mellan de olika lagarnas utformning av hithörande bestämmelser.

UL stadgar, att en tjuv, som gripits på bar gärning, skulle — om det stulna tillhörde de tre högre värdeklasserna — fängslas och föras bunden till tinget. Målsägaren var skyldig att inställa sig med honom på rätt plats

[12] Jfr ovan kap. 28.

[13] Brunner II 632 f., 754. Jfr Wennström, Tjuvnad 76, 92, 99.

[14] Jfr Uppsalastadgan 6 dec. 1344 (DS V nr 3864 s. 378).

och dag vid det första ting, som hölls, efter sedan tjuven fångats, och att där överbevisa honom om stölden med två vittnen (M 36—38). Om en sålunda överbevisad tjuv slapp loss, skulle bonden, dvs. målsägaren, som alltjämt ansvarade för tjuven, böta 3 marker (M 39: pr). Att det i det här tänkta fallet närmast torde ha rört sig om ett släppande mot målsägarens vilja, framgår av stadgandets fortsättning. Här säges det nämligen, att tjuven sedan fick gripas var som helst utom i kyrkofrid. Det förklaras i samband härmed, att en lagligen fälld tjuv icke skyddades av hemfrid.

Att målsägaren frivilligt kunde vilja släppa tjuven och taga böter, förutsätter lagen även och stadgar uttryckligen, att detta skulle ske på tinget, sedan han överbevisats om stölden (M 37: 1; 38).

Om en tjuv, som fångats med fulla vittnen men kommit lös för målsägaren, innan han blivit lagligen överbevisad på tinget, handlar M 39: 3. I detta fall krävas inga böter för att fången släppts, men rättsläget blev i grunden förändrat. Målsägaren förlorade det bevisvitsord han ägt gentemot en på bar gärning gripen tjuv, som förts bunden till tinget. Rymlingen fick rätt att tillbakavisa beskyllningen för stöld med värjemålsed och kunde, om han lyckades härmed, väcka talan för olaglig fängsling.

SdmL överensstämmer nära med UL och stadgar 3 markers bot för målsägaren, om en tjuv, som blivit lagsökt för full tjuvnad, släppts, innan dom fällts över honom (Þj 4: pr). Här krävs emellertid sålunda uttryckligen full tjuvnad. Ifråga om tjuv, som sluppit loss, innan han blivit lagsökt på tinget, inträdde enligt SdmL samma omkastning i rättsläget som enligt UL (Þj 4: 3; 5; 6: pr).

Enligt HL utgick 6 markers bot till treskiftes, om tjuv, som var lagligen överbevisad med vittnen, släpptes, innan han förts till tinget (M 28: 1). DL gör bonden ansvarig för tjuven, ända tills han förts till ting och överlämnats till konungens länsman eller husabyman. Släppte han tjuven dessförinnan, fick han böta 40 marker, konungens ensak (Þj 5: pr). VmL har samma ansvarsbestämmelse, men gör ifråga om böterna en uppdelning i två klasser. Om en tjuv släpptes, som var bunden med *armband*, blev boten 3 marker, men om tjuven varit stockad eller bastad och bunden, steg boten till 40 marker (M 26: 5).

Samma distinktion göres i ÖgL. Enligt denna lag bötades 3 marker, om en tjuv frigavs, som ej var bunden eller bunden med *armband*. Gällde det däremot en tjuv, som var bunden om armarna — *um armlæggia*, blev boten 40 marker (Vaþ 33: 1).

Även västgötalagarna meddela ansvarsbestämmelser för att frigiva infångad tjuv. Enligt I Þ 3: 2 och II Þ 28 ansågs den, som fångat en annans tjuv och släppt honom, såsom delaktig i stölden. I Þ 5: 1 stadgas 40 mar-

kers bot för att frige en efter husrannsakan bunden tjuv, innan han förts till tinget. II Þ 30 har för motsvarande fall 9 markers bot till konungen och lika mycket till häradet.[15]

För rättsstridigt släppande av infångad tjuv, vilket i BR enhetligt belägges med 40 markers bot, stadgas sålunda i UL och SdmL 3 markers bot, för de tre högre värdeklasserna, respektive full tjuvnad. HL har 6 markers bot för att släppa tjuv, medan DL och VgL I infört 40-markersbot. VmL gör liksom ÖgL en uppdelning i en lindrigare och en svårare stöldklass, och båda lagarna belägga frigivandet av tjuv, tillhörande den förra klassen med 3 markers bot och tillhörande den senare klassen med 40 markers bot. Uppdelningen kan möjligen sammanhänga med att en bötesskärpning till 40 marker inskränkts till att gälla full tjuvnad.

Med VmL och ÖgL överensstämmer VStL fullständigt, då den gör en distinktion mellan 40 marks bot för att släppa tjuv, som förverkat livet, och 3 marks bot för att släppa annan tjuv.

Direkt straffbestämmelse för att ge lös infångad tjuv har i de genomgångna tyska stadsrätterna påträffats endast i Lybeck. Såsom ovan anförts stipuleras i Hach I 92 och II 231 en bot på 60 schilling för att fängsla någon, som stulit för mindre än en schillings värde. I samma artiklar stadgas emellertid vidare likaledes 60 schillings bot för att frige en bunden tjuv, vilket uppenbarligen måste avse en, som stulit så stort värde, att han lagligen kunnat bindas.

34. Sedlighetsbrott

Äktenskapsbrott enligt gammal germansk uppfattning var gift kvinnas könsumgänge med annan än maken. Brottet bedömdes uteslutande som ett intrång i mannens rätt. Utomäktenskaplig förbindelse av mannen betraktades icke som brottslig gentemot hustrun.[1]

Den kristna kyrkans uppfattning av äktenskapet medförde på detta område en helt ny bedömningsgrund. Enligt kristen syn var äktenskapet lika förpliktande för båda makarna och äktenskapsbrott lika straffbart för båda. Kyrkan arbetade energiskt för att draga in alla sedlighetsbrott under sin domvärjo, och även i den medeltida världsliga straffrätten kan man se, hur

[15] Jfr HW V 326 n. 62.

[1] Wilda 821 f.; Brunner II 854 f.; Hemmer, Straffutmätning 341 f.

de nya principerna småningom kämpa sig fram under segt motstånd från den gamla uppfattningen.

VStL innehåller inga som helst bestämmelser om lägersmål. Dessa ha därför i Visby, i den mån de icke voro förenade med horsbrott, antagligen legat helt under andlig domsrätt.[2]

Åt hor ägnar däremot lagen ett ganska utförligt kapitel, nämligen I 47: *van inne gripende*. Här stadgas att en äkta man, som i sin boning grep en annan man hos sin hustru, hade rätt att saklöst döda båda. Ertappade han dem annorstädes, skulle den skyldige mannen — men icke kvinnan — lösa sig med 40 marks bot till staden. Grepos de av myndigheterna, voro däremot båda hemfallna till 40 marks bot vardera eller skamstraff på kåken. Samma straff drabbade en gift man, som gjorde hor, och hans medskyldiga, vare sig de ertappades av den kränkta hustrun eller av någon annan.

I dessa bestämmelser framträda i synnerhet tre väsentliga principer, som skola hållas i centrum för uppmärksamheten vid de följande jämförelserna, nämligen den äkta mannens obetingade rätt till självhämnd gentemot båda konkumbenterna i men icke utom hemmet, ömsesidigheten, dvs. att lagen vände sig icke enbart mot gift kvinna, utan att även gift man straffades för äktenskapsbrott, samt rätten för myndigheterna och icke endast för målsägaren att ingripa mot hor.

Enligt BR 15: pr hade en äkta man, som grep en annan man hos sin hustru, rätt att taga dennes liv eller låta honom lösa sig med 40 marker till treskiftes. Kvinna, som greps på bar gärning i hor, skulle lida skamstraffet att bära stadens mantel eller böta 40 marker till treskiftes. Man straffades för hor med ett annat skamstraff. Han skulle ledas kring staden av den kvinna, han gripits med. Om denna löstes från straffet med 40 marker till treskiftes, skulle i stället stadens sven leda honom.[3]

---

[2] VStL skiljer sig härigenom från GL, som i detta avseende är mycket sträng och utförlig. GL I 20: 14—15.

[3] ... *Gior maþær hor. þa skal þen konæ leþæ vm staþin sum han var inni gripin meþ. æller löse han meþ XL. markum til þræskiptis. þa skal staþsins swen han leþæ. oc hawi enæ mark. af foghotænum oc staþinum.*

HW V 462 översätta: »Gör en man hor, då skall den kvinna, som han blev gripen tillsammans med, leda honom genom staden eller lösa honom med fyrtio marker att skiftas i tre lotter.» På s. 486 kap. 15 n. 3 anmärkes härtill: »Det förefaller egendomligt, att kvinnan skulle betala böterna för mannen. Möjligen har därför den ursprungliga texten varit: *äller löse han sik* 'eller han löse sig'.»

Enligt sista satsen skulle emellertid efter den förut omtalade böteslösningen mannen ledas av stadens sven. Det måste alltså vara kvinnan, som skulle lösas av mannen, varigenom straffet ur skam- och skandalsynpunkt rimligtvis väsentligen lindrades. Det avsedda fallet torde böra uppfattas som gift mans förbindelse med ogift kvinna, som avslöjats av hustrun.

Det förklaras vidare uttryckligen i BR, att ingen annan än den förfördelade mannen eller hustrun fick väcka åtal för hor.[4]

MEStL G 10, som bygger direkt på BR 15: pr, stadgar, att om gift kvinna ertappades av mannen på bar gärning i hor, hade han rätt till de båda äktenskapsbrytarnes liv.[5] Ville han medge avlösning, skulle de tillsammans böta 40 marker till treskiftes mellan konung, stad och målsägare samt 13 ⅓ marker till biskopen. Om gift man gjorde sig skyldig till hor med ogift kvinna, skulle de båda erlägga samma bot eller subsidiärt underkastas motsvarande skamstraff som i BR och förvisas från staden. Om endast endera förmådde lösa sig, skulle den återstående ledas av stadens sven. Liksom BR stadgar MEStL, att ingen annan än makarna själva fick åtala för hor.

Ifråga om de för jämförelsen med VStL väsentliga huvudfrågorna finnas i landskapslagarna följande bestämmelser.[6]

I de centrala svealagarna stadgas, att en man, som grep en annan i säng med sin hustru, kunde dräpa båda de skyldiga och därefter få dem dömda ogilla på tinget (UL Æ 6: 2; SdmL G 4: 1; VmL Æ 6: 2). Kom äktenskapsbrytaren undan men blev sedan fälld, fick han enligt SdmL G 4: 1 böta 3 marker till målsägaren och lika mycket till biskopen.[7]

Ömsesidighetsprincipen har icke trängt igenom i förhållande till den äktenskapsbrytande mannen men är på frammarsch gentemot hans kvinnliga medbrottsling. Om en hustru grep en annan kvinna i sängen hos sin man, kunde hon sålunda enligt UL och VmL (Æ 6: 1) slå ihjäl äktenskapsbryterskan, men icke mannen, och få henne dömd ogill på tinget. Enligt SdmL G 4: pr kunde den förfördelade hustrun saklöst skära näsa, öron eller kläder av äktenskapsbryterskan, vilken dessutom fick böta 3 marker i ensaksbot till henne och heta *horstakka*. Samma bot fick den äktenskapsbryterska böta, som utan att ha gripits på bar gärning fällts för brottet. Dessutom tillkom 3 markers bot till biskopen.

Ifråga om äktenskapsbrytande man finnes i de nämnda lagarnas världs-

---

[4] ... *ængin ma oc husbondænum æller husfruni sak giwæ fore hor. vtæn hwart þeræ aþru* ...

[5] På grund av bevisningsbestämmelserna anser Hemmer (Straffutmätning 253 med n. 1), att här såväl i BR som MEStL avses icke direkt självhämnd utan dödsstraff efter bevisning inför rätta. Emellertid torde det liksom i en del motsvarande bestämmelser i landskapslagarna även kunna röra sig om den efterhandsbevisning, som krävdes, för att den redan utkrävda självhämnden skulle godkännas.

[6] Jfr för det följande framställningen hos Hemmer, Straffutmätning 341 f.

[7] UL och VmL sakna direkt motsvarighet. Hemmer (Straffutmätning 348) antar 40 markers bot.

liga balkar endast en bötesbestämmelse, som gäller gift mans förbindelse med ogift kvinna. De som beskylldes härför och brusto åt dulsed fingo enligt UL Æ 5 böta 6 marker till treskiftes. Enligt VmL:s motsvarande bestämmelser (Æ 5) fick mannen böta 3 marker.

I kyrkobalkarna (UL och SdmL Kk 15: 3) lämnas kompletterande bötes- och processbestämmelser för hor. I dessa, som röra kyrklig bot, är full likställdhet mellan man och hustru genomförd. Vidare stadgas att ingen annan än den kränkta parten i äktenskapet kunde åtala den andra för hor, om icke syndarna gripits på bar gärning eller två vittnen sett *til gangu ok fragangu*, i vilka fall även biskopens länsman hade åtalsrätt.[8]

DL tillerkänner i Kr 9: 4 äkta man, som i sin säng ertappade sin hustru med en annan man, rätt att dräpa dem båda. Ville han icke utöva självhämnd, fick äktenskapsbrytaren lösa sig med 40 marker till treskiftes. Gift man, som överbevisades om hor fälldes enligt Kr 9: 3 till 3 markers bot till skifte mellan konung, biskop och alle män. Samma bot krävdes av den kvinnliga medbrottslingen. Vidare stadgas i Kr 9: 5 att endast om bonden eller hans hustru offentligen beskyllt maken eller makan för hor och biskopens länsman kunde styrka detta med vittnen, fick denne väcka åtal mot dem.

HL Æ 6: pr ger enligt sin direkta ordalydelse icke endast den äkta mannen utan även hustrun rätt att dräpa såväl makan eller maken som deras in flagranti påträffade medbrottsling och sedan få dem förklarade ogilla. Enligt Kk 15: pr skulle man, som brustit åt ed och fällts för hor, böta 2 marker till målsägaren, 2 marker till konungen och 2 marker till alle män. Vidare stadgas för man penitens samt böter till biskopen, 3 marker för enkelt och 6 marker för dubbelt hor, men för kvinna endast penitens. Enligt Kk 15: 2 har HL jämte mannens och hustruns ömsesidiga åtalsrätt för hor tillerkänt även prosten en sådan.

ÖgL Eþs 26 stadgar, att en man saklöst kunde dräpas i horsäng, om han sedan på föreskrivet sätt fördes till tinget sammanfjättrad med kvinnan och där dömdes ogill. Däremot säges icke något om någon rätt att samtidigt döda den skyldiga hustrun. Denna var utlämnad åt mannens val, om han ville behålla henne eller driva bort henne.

Något stadgande om gift mans straffansvar för hor finnes icke i ÖgL. Enligt Kr 27: 2 fick ogift kvinna (bondens dotter, syster eller fränka), som gjort sig skyldig till hor eller incest, böta 3 marker till biskopen men kunde åtalas av dennes soknare, endast om hon gripits på bar gärning eller om saken röjdes genom att hon fick barn. Någon straffbestämmelse för den gifte manlige medbrottslingen i horet finnes icke.

[8] Se även VmL Kr 21.

Enligt Kr 15: pr skulle visserligen en man, som gjort kvinna havande i hor eller incest, böta 3 marker till biskopen, om han ej skriftat sig, innan han visste, att hon var havande. Kvinnan skulle däremot vara saklös. Om icke denna bestämmelse skall stå i direkt motsättning mot Kr 27: 2, måste den emellertid tydligen antagas gälla hor i form av förbindelse mellan gift eller ogift man och gift kvinna.[9]

Ytterligare en inskränkning i den offentliga åtalsrätten vid hor, utöver den ovan från Kr 27: 2 omtalade finnes i Kr 27: pr. Här stadgas att biskopens soknare icke fick åtala bondens hustru för hor, om denne icke själv offentligen beskyllt henne därför i kyrka eller på annan sammankomst. Någon åtalsrätt, offentlig eller privat, mot gift man för hor, omtalas icke.

Även enligt VgL hade den äkta mannen rätt att omedelbart döda en annan man, som han grep »i säng hos sin hustru eller annorstädes» och sedan föra honom till tinget för att få honom dömd ogill (I M 11; II Dr 22). Däremot nämnes icke heller här någon rätt för mannen att döda också hustrun. Som straff för hustru, som gjort hor, stadgas, att hon egendomslös skulle skändligen fördrivas från huset (I G 5: 1; II G 5, 6).

Gift man, som gjort sig skyldig till äktenskapsbrott, straffades enligt västgötsk rätt med böter. I biskop Brynjolfs stadga föreskrives sålunda för enkelt hor 12 örars och för dubbelt hor 9 markers bot till biskopen (I Br 5). I VgL II K 52 äro böterna för motsvarande fall 12 örar och 3 marker. I Lydekini excerpter omtalas även världslig bot, nämligen för enkelt hor 12 örar till konungen och lika mycket till biskopen, och för dubbelt hor 9 marker till målsägaren, 9 marker till häradet, 6 marker till konungen och 3 till biskopen (III 121).

GL:s bestämmelser om hor finnas i I 21: pr. Här stadgas att om en man greps hos en annan mans hustru, hade målsägaren, dvs. den äkta mannen, rätt att avgöra, om han skulle dödas eller böta 40 marker. Vidare stadgas jämförelsevis höga böter, såväl offentliga som privata, för man som gjort hor. För enkelt hor var boten sålunda 3 marker till tinget och 6 marker till målsägaren, för dubbelt hor 12 marker till landet och lika mycket till målsägaren.[10]

---

[9] Om ÖgL Kr 15 och 27, se även W. Sjögren 155 och Hemmer, Straffutmätning 346 f.

[10] Om dansk rätt, se Matzen III 142 f. Rätt till självhämnd vid hor mot mannen eller mot båda de skyldiga erkännes. Riberätten (I 27) har den lybska rättens skändliga processionsstraff (se nedan) men tillåter även den äkta mannen att dräpa båda de på bar gärning ertappade skyldiga. Uteslutande åtalsrätt för den äkta mannen stadgas i Slesvig I 19 (II 33; jfr Flensborg II 80, III 81, som har offentlig åtalsrätt vid notoriska fall). Om norsk rätt, se Brandt II 85.

Ssp lämnar endast ett torftigt material för en framställning av äktenskapsbrottets behandling men stadgar uttryckligen dödsstraff för bar gärning.[11] Även de lybska rättsuppteckningarnas bestämmelser om hor äro knapphändiga och inskränka sig till det fallet, att en man ertappades tillsammans med en annan mans hustru.[12] Uttryckligen föreskrives att de icke fingo gripas av myndigheterna utan av den äkta mannen eller dennes eller hustruns fränder och därefter dömas. Påföljden blev för båda konkumbenterna ett särskilt skändligt skamstraff: *ipse ab ea per uicos ciuitatis sursum et deorsum trahatur per ueretrum.*[13]

Straffarten var under medeltiden ganska spridd i Europa och är känd åtminstone sedan slutet av 1100-talet.[14] På grund av sin för de skyldiga ytterst förödmjukande karaktär bör den ha ansetts vara väl ägnad att motverka den äkta mannens urgamla självhämndskrav. Det torde också vara samma straff, som åsyftas i hamburgrättens kortfattade stadgande om hor: *Wert auer ein man begrepen bi eime echten wive, den scal men toghen to rechte.*[15]

Rättsutvecklingen i Riga uppvisar ifråga om horsbrottet på så sätt påverkan från Lybeck och Hamburg, att det i dessa städer tillämpade skamstraffet vunnit insteg.[16] Beträffande brottets bedömning och utsträckning är dock rigarätten genomgående betydligt strängare. Enligt den äldsta rättsredaktionen hade sålunda en man, som greps hos en annans hustru förverkat livet, såvida han icke kunde lösa sig från den förorättade maken med en av denne bestämd bot (A 36).

Samma ståndpunkt intar Riga B, som dessutom tillägger ett skamstraff för kvinna: hon skall bära skamkappan — *den schanthoyken* (B I, II 55, 56). Enligt denna redaktion var även den gifte mannens hor med gift eller ogift kvinna uttryckligen straffbelagt, för båda parterna med samma skamstraff, som den lybska rätten tillämpade för sitt dock på annat sätt definierade horsbrott (B I, II 56, 57).

Skamstraffets avlösning ankom ifråga om dubbelt hor på rådet. Gift man, som gjort enkelt hor, kunde lösa sig med 3 mark silver till staden.

Riga C behandlar icke dessa fall, men Riga D är ganska utförlig. I direkt

[11] Ssp II 13: 5 / Eck 62; Friese 268.

[12] I en senare variant till Hach II 8 förutsättes att även den skyldige mannen är gift.

[13] LU I nr 32 s. 42; Hach I 43; II 8, 10; III 95. Se ovan s. 247 n. 7. I textvarianter förekomma även kåkstraff, förvisning och böter. Om senare utveckling i Lybeck, se Reuter 113 och Hach 148.

[14] Jfr ovan s. 248 n. 15.

[15] Se ovan s. 247 n. 11.

[16] Om detta straff i tysk, nordisk och baltisk rätt, se ovan s. 246 f.

överensstämmelse med VStL utlämnar denna redaktion såväl den brottslige mannen som hustrun åt den förorättade mannens självhämnd. Liksom i Riga B äger eljest även i Riga D denne frihet att välja mellan äktenskapsbrytarens liv och en bot, här fastställd till 10 mark silver till målsägaren och 3 mark till staden. Om han ville behålla hustrun, hade han rätt att hålla henne inspärrad på vatten och bröd på behaglig tid (D VI 4). Också enligt Riga D uppehölls uttryckligen den principen, att en gift mans förbindelse med ogift kvinna — fri eller ofri — betraktades och bestraffades som hor (D VI 5).

VStL tillerkänner den äkta mannen obetingad rätt till självhämnd både gentemot hustrun och mot den man, som han ertappade tillsammans med henne. Häri överensstämmer VStL helt med MEStL. Även svealagarna ge uttryckligen mannen rätt att dräpa båda de skyldiga. HL har infört fullständig reciprocitet genom att medge hustrun rätt att i motsvarande situation dräpa såväl sin man som dennes medskyldiga. Enligt BR har den äkta mannen liksom enligt ÖgL, VgL och GL rätt över horkarlens liv, medan ingenting säges om den brottsliga hustrun. Med säkerhet måste det antagas, att hon även enligt dessa lagar var utlämnad åt mannen på nåd och onåd.[17]

Riga D erkänner liksom VStL mannens rätt till självhämnd mot både hustru och horkarl. I de här behandlade tyska stadsrättskällorna saknas bestämmelser, som uttryckligen godkänna självhämnd. De svåra skamstraffen böra otvivelaktigt ses som ett led i den i städerna energiskt förda kampen mot självhämnden. Någon tvekan kan dock knappast råda om att denna den äkta mannens av ålder som självklar betraktade rätt, trots att tydliga försök på många håll gjordes att motverka den genom inskränkande villkor, i princip stillatigande accepterades även i de tyska städerna medeltiden igenom. Den finnes uttryckligen erkänd i Carolina, den stora strafflag, som på sitt sätt kan sägas bilda slutpunkt för den medeltida tyska straffrättsutvecklingen.[18]

Den av kyrkan hårt drivna principen om samma trohetskrav på man som på hustru har i VStL genomförts jämförelsevis långt. En gift man, som ertappades i hor, hade visserligen icke efter hustruns gottfinnande förverkat livet men var hemfallen till full mansbot.

[17] Jfr Hemmer, Straffutmätning 342 f. En annan uppfattning har hävdats av Stjernberg (107 f.), som anser, att rätten att döda också hustrun ursprungligen icke ingått i självhämnden utan beror på en senare utveckling, vilken skulle sammanhänga med kyrkans hävdande av äktenskapets oupplöslighet. Genom att ge mannen rätt att dräpa hustrun, skulle han beredas möjlighet att, om han så önskade, ingå nytt äktenskap, vilket icke skulle ha varit tillåtet, om hustrun försköts och fick leva.

[18] Bennecke 140 f.; His I 288 f.

Lika långt har utvecklingen nått i MEStL, och enligt BR var gift mans förbindelse med ogift kvinna belagd med svårt skamstraff. I landskapslagarnas världsliga rätt är sistnämnda förbindelse visserligen straffbelagd men endast med jämförelsevis ringa bot. I kyrkobalkarna har däremot full likställighet i bötesavseende genomförts för man och hustru vid hor.

Varken Lybecks eller Hamburgs stadsrättsuppteckningar meddela några straffbestämmelser för gift mans förbindelse med ogift kvinna. I tysk medeltidsrätt äro dylika bestämmelser över huvud taget mycket sällsynta och dyka upp först mot periodens slut.[19] Det äldsta fall, His kan anföra, är hämtat från Riga B, vilken liksom D-redaktionen har ett skändligt, avlösbart skamstraff. Det i jämförelse med tysk medeltidsrätt ovanligt tidigt framträdande trohetskravet även på mannen har föranlett His att här ifrågasätta svenskt inflytande.[20]

Den principiella överensstämmelsen med VStL och med svensk rätt är i varje fall anmärkningsvärd. Ifråga om visbyrätten är detta en punkt, som synes kunna röja starkt kyrkligt inflytande.

Ett dylikt inflytande kan antagas även bakom visbyrättens grundsats, att icke blott målsägaren utan även myndigheterna hade rätt att ingripa vid hor. Den svenska medeltidsrätten uppehöll principen om makes uteslutande åtalsrätt mot äktenskapsbrytande make. De ansatser till offentlig åtalsrätt för kyrkliga myndigheter, som finnas, äro strängt inskränkta till notoriska fall.

Icke heller i Lybeck och Hamburg ha myndigheterna rätt att utan den förfördelade makens åtal ingripa mot horsbrott. I rigastatuterna saknas bestämmelser, som belysa denna fråga.

Av sedlighetsförbrytelser behandlas i visbyrätten även bigami, som där tillhör de dödsstraffbelagda brotten. I VStL II 15: *so we anders wur en echte wif heft*, stadgas det, att om en man, som annorstädes hade en äkta maka, kom till staden och där tog sig en annan hustru, gällde det hans hals.

BR saknar bestämmelser om tvegifte, men i MEStL belägges det likaledes med dödsstraff. Enligt H 3 skulle man, som överbevisats om bigami, halshuggas, och kvinna i motsvarande fall brännas. Även MELL Hg 4 stadgar dödsstraff för bigami, halshuggning för man och stenande för kvinna.[21]

Denna stränga bedömning av tvegifte har emellertid först ganska sent genom kyrkligt inflytande kommit in i den svenska rätten. I äldre germansk rätt uppfattades bigami närmast som en kränkning av den första hustrun

[19] His II 169 f.

[20] His, Geschichte 150.

[21] KrLL Hg 5: pr har halshuggning för man och levande begravning för kvinna.

och hennes släkt.[22] På denna ståndpunkt står ännu svealagarna. I UL Æ 6: 3 behandlas sålunda det fallet, att en bonde drev bort sin lagligen äktade hustru och i stället tog en annan. Om den första hustrun och hennes fränder kärade mot honom, kunde han härför ådömas 40 markers bot till treskiftes.[23] Samma bot utgick i motsvarande fall även enligt VmL Æ 6: 3 och HL Æ 6: 1.

Ssp bestraffar äktenskapsbrott med halshuggning men behandlar icke tvegifte.[24] De lybska rättsredaktionerna innehålla däremot stadganden om bigami. Såsom Frensdorff uppvisat[25], har straffet genom en för åtminstone hansestäder med lybsk rätt gemensam lagstiftning undergått en betydande skärpning under 1200-talets senare hälft.

I äldre lybsk rätt måste bigamen avstå från den andra hustrun och överlämna till henne icke endast vad hon själv medfört i boet utan även hälften av sin egen förmögenhet och dessutom erlägga 10 mark silver i offentlig bot.[26] Om han icke förmådde böta, drabbades han av ett skamstraff, nämligen skymfligt nedstötande från *schuppestôl*.[27]

Redan i ett par hanserecesser från 1260—1265 stadgas emellertid dödsstraff för bigami[28], och i senare lybska rättsredaktioner har detta straff införts[29]. Hamburgs stadsrätt stadgar redan i den äldsta redaktionen dödsstraff för bigami, och samma påföljd upprepas även i de senare redaktionerna (1270 X 6, 1292 N 6, 1497 O 21). I Dortmunds statuter behandlas icke bigami och ej heller i Soests äldsta stadsrätt. Däremot förekommer den, belagd med dödsstraff, i Soests Schrae § 28. Dödsstraff för tvegifte är för övrigt mycket vanligt under medeltidens senare århundraden i de nordtyska städerna.[30]

I rigarätten framträder samma utveckling som i Lybeck. Enligt den äldsta redaktionen (A 29) var straffet för tvegifte 10 mark silver i offentlig bot

[22] Wilda 852 f.

[23] Stjernberg (115 n. 3) anser, att detta icke uppfattades som bigami utan som kvalificerat hor.

[24] Friese 267 f.; Frensdorff, Recesse 39 n. 3.

[25] Frensdorff, Recesse 11 f.

[26] Hach I 57. Jfr His II 172 n. 4; Reuter 111. Annorlunda Frensdorff, Recesse 23 f.

[27] Se ovan s. 247.

[28] HR I nr 7, 9.

[29] Hach II 9. Ändringen från den gamla lydelsen kan i vissa av handskrifterna direkt iakttagas genom rasurer i texten (se Frensdorff, Recesse 39 f.). I ännu yngre versioner (t. ex. Hach III 113) förekommer emellertid åter i stället för dödsstraff offentlig bot eller kåkstraff, vilket, såsom Frensdorff anmärkt (a. a. 52), kan ge anledning till tvivel om dödsstraffet i detta fall verkligen så strängt tillämpats inom den medeltida lybska rättskretsen.

[30] His II 172.

eller *scuppestol*, medan Riga D V 20 i överensstämmelse med Hamburg-Rigarätten (C VIII 6) stadgar dödsstraff.[31]

Då VStL belägger bigami med dödsstraff, står den alltså på samma ståndpunkt, som på grundval av en för hansestäderna gemensam recesslagstiftning från 1200-talets mitt börjat intagas av såväl Lybeck och Hamburg som andra nordtyska städer.

35. Stöld

Stöld behandlas i VStL I 57: *van dyfte*, ett klart och överskådligt kapitel, rikt på karakteristiska detaljbestämmelser. Bedömningen och straffutmätningen grundade sig på det stulnas värde efter uppdelning i fyra olika klasser. Den skarpast markerade skillnaden gjordes mellan stor stöld, belagd med dödsstraff, och mindre stöld. Gränsen gick vid 2 mark penningar. Den som stulit för motsvarande värde eller därutöver hade förverkat livet. Dödsstraffets art angives icke men kan med säkerhet antagas ha varit hängning.

De mindre stölderna indelades i tre kategorier. Uppgick det stulnas värde till 1 mark eller därutöver intill 2 mark, straffades tjuven med prygel och stadsförvisning samt märktes genom avskärning av höger öra. Om värdet låg mellan 4 ½ örtug och en mark, var straffet likaledes prygel, förvisning och märkning, vilken dock inskränktes till ett hål genom höger öra. Vid den minsta stölden, vars värde låg under 4 ½ örtug, straffades första och andra resan med skamstraff på kåken men tredje resan med stadsförvisning och märkning med ett hål genom vänster öra.

För stöld, som kränkte specialfrid, gällde särbestämmelser, vilka behandlats ovan i kap. 18.

Med den detaljerade uppdelningen i kategorier och olika, noggrant specialiserade märkningsstraff för de skilda klasserna av mindre stöld göra dessa bestämmelser i VStL ett spekulativt intryck. Förutom sin direkta äreberövande verkan kunde märkningen av tjuv även ha den praktiska uppgiften att avslöja återfallsförbrytare och därvid påverka straffutmätningen.[1] Med undantag för första och andra resan av den lägsta stöldklassen var dock iteration i VStL normalt utesluten, därför att tjuv, som icke avrättades, blev förvisad från staden. De förvisade skulle antecknas i fogdarnas bok och hade, om de återvände utan tillstånd, förverkat livet. De skilda märkningssätten kunna emellertid, i den mån de icke äro att anse som frukten

---

[31] Jfr Schulenburg 70.

[1] Jfr His II 200; Wennström, Tjuvnad 78.

av rent teoretisk spekulation, möjligen ha uttryckt olika ärelöshetsgrader och varit av betydelse vid eventuell benådning från förvisningen.[2]

En gränsdragning mellan stor stöld, förenad med dödsstraff, och liten stöld göres i allmänhet i medeltida germansk rätt. Uppdelningen av liten stöld i underavdelningar är däremot mindre allmän men förekommer på vissa håll bl. a. i nordisk rätt.[3] Vid det komparativa studiet av stöldbestämmelserna skola i enlighet med systemet i VStL kategoriindelningen och straffarterna först och främst beaktas.

I BR 11: pr lämnas i koncentrerad form en klassifikation av stöld, där det räknas med tre värdeklasser. Dödsstraffsgränsen drogs vid 1 mark. För mindre värde kunde tjuv icke hängas, om det icke var fråga om återfall eller kränkning av specialfrid.[4] I det senare fallet gick gränsen vid ½ mark.[5] För stöld till ett värde från ½ mark upp till 1 mark var straffet öronens förlust eller brännmärkning. Mindre stöld än ½ mark straffades med prygel. Av en i 33: pr i helt annat sammanhang inskjuten notis framgår det, att BR räknat även med en minsta klass av tjuvnad, vilken betecknats som snatteri. Nämnda notis meddelar endast, att snattarebot ej bötades för mindre än 6 penningar. Botens belopp anges dock icke och ej heller någon gränslinje upp mot den närmast ovanför liggande kategorien av stöld. BR räknade sålunda med sammanlagt fyra klasser av tjuvnad.

Även enligt MEStL gick dödsstraffsgränsen vid 1 mark i allmänhet och vid ½ mark vid kränkning av specialfrid (Thj 3).[6] Ifråga om mindre stöld räknade MEStL med tre kategorier. För värden från ½ mark var straffet prygel och avskärning av båda öronen, för värden från 3 örar prygel och avskärning av ett öra och för värden från 2 örar prygel. I alla tre fallen tillkom dessutom stadsförvisning vid risk av dödsstraff för olovligt återvändande.

I jämförelse med BR 11: pr har alltså MEStL genomfört ytterligare en grads differentiering av stöld under ½ mark. Emellertid saknas i lagen

[2] I novgorodfördragsutkastet 1268/69 nr 3 behandlas stöld med en indelning i tre värdeklasser. För lägsta klassen under ½ m. k. var straffet böter (2 m. k.), för klassen mellan ½ m. k. och ½ m. s. (2 m. k.) prygel och brännmärkning samt för värden över ½ m. s. (2 m. k.) livets förlust. (Goetz, Handelsverträge 98.)

[3] Wilda 870 f.; His II 178 f., Geschichte 154 f.

[4] Att återfallstjuv kunde hängas, även om det stulnas värde icke uppgick till 1 mark, framgår av den inledande satsens formulering i BR 11: pr: *Hwlikin sum fore þiufnæþ hawær eig fyr grippin varit. fa han stiælæ. fore minnæ ma han eig hengiæ. en fore ena mark.*

[5] BR 18. Se ovan s. 181.

[6] Se ovan s. 181. Även i MEStL avslöjar formuleringen, att återfallstjuv straffades med hängning.

straffbestämmelser för stöld till värden under 2 örar. Då dylik stöld icke kan ha varit straffri, synes MEStL ha haft en i lagen icke anförd snatteriklass och alltså i själva verket ha räknat med fem tjuvnadsklasser. Liksom VStL begagnade MEStL skilda märkningssätt för olika grader av stöld, ehuru straffet dessutom bestod i stadsförvisning med livets förlust som påföljd.

Lands- och landskapslagarnas bestämmelser om stöld äro i regel betydligt mera omfattande än stadsrättens och ha ofta en direkt konkret syftning, där framför allt boskapsstölderna starkt framträda.[7] Dessutom finnas emellertid stadganden som bygga på en generell uppskattning i värdeklasser. Gränsen för stor stöld gick i den medeltida svenska lands- och landskapsrätten genomgående vid ½ mark.

Landslagarna upptaga fem värdeklasser.[8] Stor stöld från och med ½ mark bestraffades med hängning. I värdeklassen 3 örar—½ mark var straffet prygel och förlust av båda öronen, i värdeklassen 2—3 örar prygel och förlust av ena örat och i värdeklassen ½ öre—2 örar prygel. Stöld till ett värde under ½ öre slutligen straffades med 6 örars bot *(snattara boot)*. Livs- och kroppsstraff tillämpades dock endast vid bar gärning. Den som fällts genom att brista åt värjemålsed dömdes till böter efter skalan 40, 9, 6 och 3 marker.

UL har fyra värdeklasser av stöld (M 35—38). Full tjuvnad förelåg om det stulnas värde uppgick till ½ mark eller därutöver. I detta fall hade målsägaren rätt att låta hänga tjuven, om han icke ville ta böter. För stöld mellan ½ öre och ½ mark gällde på motsvarande sätt öronens avskärning eller 3 markers bot till treskiftes och för stöld mellan 4 penningar och ½ öre hudstrykning eller 3 örars bot — målsägarens ensak. För den lägsta stöldklassen — 2 eller 3 penningar — stadgades bot av penning mot penning. Liksom i landslagarna gällde dock målsägarens rätt att kräva livs- eller kroppsstraff endast gentemot tjuv, som gripits på bar gärning med det stulna. I de fall där den för stöld beskyllde fälldes, därför att han icke förmådde prestera värjemålsed, kunde endast böter utkrävas enligt skalan 8 marker, 3 marker och 3 örar (M 40).

SdmL har samma värdegränser och samma straff vid bar gärning som UL för de tre högsta klasserna men nämner icke den fjärde (Þj 1—3).

---

[7] Wennström, Tjuvnad 58 f. Wennström lämnar i nämnda arbete en detaljerad redogörelse för de svenska landskapslagarnas bestämmelser om stöld, där värdegränser och straffutmätning särskilt behandlas i kap. IX 309 f.

[8] MELL Þj 5—10; KrLL Tj 6—11.

Böterna vid bristande värjemålsed voro i högsta klassen 9 marker och i de lägre 3 marker och 3 örar (Þj 5).

VmL har liksom UL fyra stöldklasser (M 26: pr—3). Dödsstraffsgränsen gick också vid ½ mark, men de lägre värdegränserna avveko och gingo vid en öre och en örtug. Primärt stadgades i VmL bötesstraff eller i händelse av oförmåga att betala livs- eller kroppsstraff enligt följande skala uppifrån: 40 markers bot eller hängning, 3 markers bot eller hud och öron, 6 örars bot eller ena örat och 3 örars bot eller hudstrykning.

DL har däremot — jämte specialbestämmelser för stöld av vissa uppräknade husdjur — tre värdeklasser, där gränserna drogos vid ½ mark och 1 öre. Bötessatserna uppgingo för de olika klasserna till 40 marker, 3 marker och 6 örar.[9] Några stympnings- och märkningsstraff omnämnas icke. Generellt förklaras emellertid att tjuvens fränder hade rätt att lösa honom med målsägarens medgivande. Ville de ej lösa honom, skulle han hängas (Þj 6).

HL har fyra värdeklasser: ½ mark och därutöver, 1 öre—½ mark, mer än ½ men mindre än 1 öre och upp t. o. m. 1 örtug (M 28: pr). Straffet utgjordes primärt av böter, i de tre lägre klasserna enligt skalan 6 marker, 3 marker och 4 örar. Stympningsstraff och märkning omnämnas ej. För den högsta stöldklassen anges uttryckligen att fränderna hade rätt att lösa tjuven. Först om denne icke hade pengar och fränderna icke ville lösa honom, kunde tjuven saklöst hängas.[10]

I ÖgL fixeras med fasta värdegränser endast två kategorier stöld, nämligen full tjuvnad på ½ mark eller därutöver och snatteri, som var mindre än 4½ örtug (Vaþ 32: 1, 39: 1). Den som greps på bar gärning med full tjuvnad straffades med hängning. Fälldes han genom bristande värjemålsed, fick han böta 6 marker. För snatteri bötades vid bar gärning 6 örar men efter förnekande och misslyckad värjemålsed 3 marker. I brist på medel till böter blev straffet hudstrykning.

För området mellan 4½ örtug och ½ mark saknas i ÖgL generella straffbestämmelser. Åtskilliga specialfall av stöld finnas dock särskilt reglerade. Inga andra kroppsstraff än nyssnämnda finnas emellertid angivna.

I VgL II Þ 3 indelas stöld i tre klasser. Full tjuvnad måste vara värd ½ mark, och straffet var hängning, vilken enligt Þ 5 icke var avlösbar.[11]

---

[9] Þj 1. Enligt 1: 2 var stöld av *sumar tenungh* (»spätt småkreatur») belagd med 3 örars bot och kan alltså i viss mån sägas motsvara den i jämförelse med VmL utelämnade värdeklassen. Jfr Wennström, Tjuvnad 317 f.

[10] Lösesummans belopp framgår icke klart av lagens formulering. Tolkningen i detta avseende diskuteras i Wennström, Tjuvnad 49 f. samt i HW III 352 n. 145—146.

[11] Enligt IV 18: 5 gällde det dock liv eller lösen enligt målsägarens val.

För värden mellan 2 örar och ½ mark stadgas full tjuvsbot men ej hängning eller stympning. Den fulla tjuvsboten utgjordes av 11 marker till treskiftes (Þ 8). Stöld inom värdeområdet från 5 ½ örtug nedåt betecknades som *hvinska*. Straffet var 3 sextonörtugarsbot eller hudstrykning och förlust av öronen (Þ 13). VgL I saknar motsvarande graderade skala. Värdegränsen för full tjuvnad har här gått vid 2 örar (Md 8; R 8: pr; jfr IV 18: 3).[12]

GL delar in stölderna i tre klasser (I 38). Gränsen för stor stöld, dödsstraffsgränsen, gick vid 1 mark silver, när det gällde första resan. För de två klasserna av mindre stöld stadgades primärt bötesstraff. Stöld till ett värde mellan 2 örar och 1 mark straffades sålunda med märkning och mansbot. Vid återfall drabbades emellertid den märkte tjuven av dödsstraff. För lägsta stöldklassen upp till ett värde t. o. m. 2 örar utkrävdes en bot av 6 örar *(snattan bot)*.[13]

Den sachsiska rätten skilde enligt Ssp endast mellan stor och liten stöld.[14] Värdegränsen gick vid 3 schilling. För stor stöld var straffet hängning. För liten stöld, begången på dagen, straffades tjuven till hud och hår, dvs. med prygel och håravskärning.[15] Detta straff kunde dock avlösas med 3 schilling. Liten stöld nattetid bestraffades med hängning.

Även i Lybeck skilde man mellan stor och liten stöld.[16] I den lybska rätten var straffet för stöld till ett värde över ¼ mark (4 schilling) hängning. För stöld under denna gräns gällde liksom i Ssp avlösbart prygel- och håravskärningsstraff. I codex Uffenbach stadgas på motsvarande ställe prygel och avskärning av ett öra, och vissa handskriftsvarianter upptaga straffet prygel och förvisning.

Gränsen mellan stor och liten stöld går i Hamburg 1270 XII 7 och 1292 P 7 vid 8 schilling, i 1497 O 17 vid 16 schilling.[17] Straffet för stor stöld

[12] Om äldre och yngre gräns för full tjuvnad i västgötarätten, se Wennström, Tjuvnad 312 f.; HW V 167 n. 11, 322 n. 11.

[13] I fda. rätt drages i allmänhet dödsstraffsgränsen för stöld vid ½ mark men saknas de fsv. lagarnas skarpa distinktion mellan de lägre värdeklasserna (Matzen III 133 f., 80). Slesvigs stadsrätt (I 17) förutsätter minimibelopp för dödsstraff vid stöld men anger icke dettas storlek. Mera specificerad indelning i värdeklasser av stöld finnes däremot i fno. rätt (Brandt II 97 f.).

[14] Ssp II 13: 1 / Eck 61; Friese 246 f.

[15] Om håravskärning (decalvation), se Grimm, Alterthümer II 287 f.; Cropp 334 f. Jfr nedan n. 18.

[16] Hach I 37, II 83, III 167; Reuter 55 f.; Cropp 339 f.

[17] 16 schilling i stället för 8 anges i handskriftsvarianter till 1270 XII 7 och 1292 P 7.

var genomgående hängning. Liten stöld bestraffades enligt redaktionerna 1270 och 1292 med prygel, brännmärkning och stadsförvisning, enligt redaktionen 1497 med prygel och stadsförvisning.

Även i Dortmund indelade man tjuvarna i två klasser. Den som stal till ett värde över ⅛ mark blev hängd. För mindre stöld var straffet prygel, brännmärkning och avskärning av håret.[18]

Den äldsta rigarätten lämnar endast knapphändiga bestämmelser om tjuvnad och innehåller inga stadganden om värdegränser. Riga C X 7 överensstämmer exakt med Hamburg 1270 XII 7, men Riga D X 2 avviker genom att ställa upp tre stöldklasser. Värdegränserna gingo vid ¼ och ⅛ mark. Straffet i högsta klassen var hängning, i mellanklassen brännmärkning eller avskärning av öra samt stadsförvisning, i lägsta klassen prygel och stadsförvisning. Tjuv som lyckats undkomma efter att ha stulit till ett värde under ¼ mark skulle antecknas i »svarta boken» och hängas, om han ertappades med andra resan stöld (D X 4).

De svenska medeltidslagarna ha sålunda genomgående en uppdelning av mindre stöld i flere kategorier. BR samt UL, VmL och HL skilja liksom VStL mellan sammanlagt fyra olika klasser stöld, medan stads- och landslagarna ha fem och de övriga landskapslagarna inskränka sig till tre. GL har likaledes tre stöldklasser.

Av de i undersökningen indragna tyska rättskällorna räkna såväl Ssp som stadsrätterna i Lybeck, Hamburg och Dortmund med endast stor och liten stöld. Riga C överensstämmer exakt med Hamburg och har två klasser, men Riga D har differentierat mindre stöld och har sammanlagt tre klasser.

Visbyrätten står alltså ifråga om detaljerad stöldklassifikation i motsättning till den nordtyska rätten men företer oavsett de varierande värdegränserna principiell överensstämmelse med den svenska rätten.[19] Riga D kan också sägas i jämförelse med Riga C visa en viss anslutning till visbyrätten.

Ifråga om straffen begagnas hängning för stor stöld genomgående såväl

[18] Dortmund I 11; Stahm 319, 256. Sistnämnda straff får i åberopade stadgande en synnerligen konkret skildring: ... *si minoris valoris est, scopis punitur, ad buccas uritur et crines sui per medium caput suum forpice tonduntur.* — En klassifikation av mindre stöld förutsättes i Soest I 61, där det stadgas, att tjuvnadsmål upp till 12 penningar kunde dömas av *burrichtere* (se ovan s. 157 n. 35). Jfr även Medebachprivilegiet 1165 §§ 18—19, där två värdegränser angivas, nämligen vid 12 och 30 penningar (Altman-Bernheim 407).

[19] Anmärkningsvärt är att gränsen uppåt för den lägsta värdeklassen är 4½ örtug såväl i VStL som i ÖgL.

i den nordiska som i den tyska rätten. Av de i Visby tillämpade straffarterna för mindre stöld påträffas både öronavskärning och hudstrykning i svensk landskapsrätt. Visbyrättens princip att begagna olika märkningsstraff för skilda stöldklasser tillämpas också såväl i stads- som i lands- och landskapsrätt.

I Ssp och i lybsk rätt utgjordes den med prygelstraffet förenade märkningen av håravskärning (decalvation). Hamburg hade i stället brännmärkning och Dortmund båda delarna. Riga D, som i mellanklassen tillämpar stadsförvisning samt brännmärkning eller avskärning av öra, överensstämmer alltså ifråga om det förra med Hamburg och ifråga om det senare med Visby.

Det lindrigare märkningsstraffet i VStL, genomborrning av öra, omnämnes icke i de övriga här studerade rättskällorna. Karakteristisk för visbyrätten är också den dubbla iterationen av stöld enligt lägsta klassen, innan märkning och stadsförvisning inträdde. Bortsett från stadsförvisningen företer VStL även med avseende på de med stöld förenade straffarterna snarare starkare anknytning till svensk än till tysk rätt.

36. Falskt vittnesmål samt mått- och viktförfalskning

Falskt vittnesmål nämnes endast i förbigående i VStL II 28: 2. Här talas det om den, som utan rätt krävde och tog i anspråk bolagsgods, och säges, att detta var lika med falskt vittnesbörd och gick honom på halsen.[1] Härav synes alltså att det enligt visbyrätt var belagt med dödsstraff att vittna falskt.

Det framgår icke av VStL, om vittnesmål i rättstvister avlades under edgång, varigenom den som vittnade falskt även gjorde sig skyldig till mened. Möjligt är att meneden som sådan i så fall legat under andlig domsrätt och till sina följder hållits utanför stadslagen.

Varken BR eller MEStL behandla mened eller falskt vittnesmål. De svenska landskapslagarna skilja på meneden och den falska utsagan som sådan. Den förra medförde endast kyrkliga straff — penitens eller böter — den senare däremot världsligt straff i form av böter.[2] Vid ett i MELL Þg 32: 1 upptaget stadgande om falskt edfäst vittnesmål torde emellertid, som Hemmer framhållit, även de världsliga böterna gälla meneden.[3]

Under hednisk tid synes i germansk rätt menedaren ha ansetts vara ut-

---

[1] VStL II 28: 2: ... *dat liket ene valsche tyghe. vnde geyt eme in sinen hals.*

[2] Hemmer, Straffutmätning 298 f. Om liknande förhållanden i dansk och norsk rätt, se Matzen III 156; Brandt II 151 f.

[3] Hemmer, Straffutmätning 303.

lämnad till gudarnas vrede, varför annat straff än ärelöshet var överflödigt. Den kristna kyrkan strävade i första hand att draga den i kristen form avlagda eden in under sin jurisdiktion, och under kyrkligt inflytande utvecklade sig meneden småningom till ett också ur profan synpunkt svårt brott, belagt med strängt såväl världsligt som kyrkligt straff.[4]

Mened och falskt vittnesmål bestraffades i allmänhet i tysk medeltidsrätt, i den mån de världsliga rättskällorna behandla saken, med böter eller kroppsstraff — företrädesvis speglande sådant som fingerstympning och förlust av tungan — samt ärelöshet.[5] Enstaka exempel på dödsstraff, särskilt vid återfall, anföras dock även av His.[6]

Ssp har intet hithörande stadgande. I Lybeck krävdes av den, som vittnade falskt, 60 schillings bot, vartill kom förlust av rätten att vidare vittna.[7] Ett yngre stadgande i codex Uffenbach — en kodifikation med synnerligen blandat innehåll — stipulerar emellertid hängning över andra tjuvar för man, som tredje gången fällts för mened, och för kvinna i motsvarande fall: prygel, öronavskärning, skamstraff och stadsförvisning.[8]

I Hamburg fick den, som fällts för att ha vittnat falskt, ersätta all skada, som han genom sitt falska vittnesmål åstadkommit, samt blev dessutom ärelös och fick aldrig vittna mera (1270 VII 14, 1292 H 12, 1497 M 12). Soests Schrae (20) har dödsstraff för falskt vittnesmål.

Riga B stadgar om den, som överbevisades om mened, att han skulle bli ärelös och aldrig mera kunna gå ed (I 63, II 62). I Riga C VI 13 återfinnes den ovan refererade artikeln från hamburgrätten. Riga D III 7 bygger direkt härpå och återger i sin första paragraf exakt detta stadgande. Genom en tillfogad § 2 har emellertid en betydande straffskärpning genomförts. Här stadgas nämligen att om det falska vittnesmålet gällde större värde än ¼ mark, skulle det umgällas med livet.

Med denna skärpning erinrar Riga D om VStL, vars beläggande av falskt vittnesmål med dödsstraff framstår som osedvanligt strängt. Möjligen kan denna stränghet hos visbyrätten sammanhänga med starkt kyrkligt inflytande.

Bedrägeri- och förfalskningsbrott uppmärksammades i viss utsträckning

---

[4] Wilda 978 f.; Brunner II 876 f.

[5] His II 9 f. [6] Ibid. 12, 14.

[7] Hach II 108, jfr 112. Varianter ha även skadestånd, jfr Reuter 100.

[8] Hach II 246 Var. Om ett liknande fall från Stralsund, se Reuter 100. I codex Uffenbach och en annan variant (K) stadgas fingerstympning och tungutskärning för den som mot betalning svor falskt (Hach II 112 Var.). Halshuggning för motsvarande fall omtalas från Soest 1502 (His II 12 n. 1).

redan i de äldsta germanska lagarna.[9] För bondesamhällenas rättsuppteckningar har det dock legat närmare att upptaga stadganden t. ex. om bedrägligt rubbande av laga råmärken[10] än att utforma regler för de mångskiftande bedrägerifall, som kunde förekomma inom handelsrörelsen. Till detta senare område hör dock en grupp bestämmelser i svealagarna om varuförfalskning, där det förutom restitution av köpeskillingen även kräves böter.[11] BR stadgar i 38: 5 för varuförfalskning dödsstraff eller 40 markers lösen.

Motsvarigheter till dessa bestämmelser saknas egendomligt nog i den stora handelsstaden Visbys stadslag. Det enda hithörande fallet i VStL behandlar mått- och viktförfalskning. Härom lämnas ett kortfattat och generellt formulerat stadgande i II 27: *van wichte vnde mate.* Enligt detta skulle den, som ertappades med eller överbevisades om att ha begagnat falska mått eller vikter, första och andra resan lösa sin hals med 40 mark. Tredje resan däremot medgavs ej avlösning från dödsstraffet.

I BR stadgas 3 markers bot för att begagna orätt mått eller oriktig våg (38: 4). Ett specialstadgande för vin- och ölhandel fastställer samma bot för att använda för litet stop och kräver vidare för den, som mätte ut falskt — tydligen utan att begagna falskt mått — en bot på 1 mark, när det gällde vin, 6 örar för mjöd och lybskt öl samt 3 örar för svenskt öl (38: 2).

Till sist behandlas i 38: 4 även ett särskilt kvalificerat fall, nämligen att begagna två olika mått, ett större för inköp och ett mindre för försäljning. Boten härför steg till 40 marker.

Enligt MEStL stodo de i staden begagnade måtten och vikterna under kontroll av två särskilda därtill av rådet utsedda ämbetsmän, som skulle märka dem (Kg 16: 1). Om någon av dessa ämbetsmän märkte falskt, var straffet vid bar gärning hängning, eljest 40 markers bot, om han ej kunde värja sig (Kg 16: 5).

Om någon annan förfalskade mått eller vikt och därmed tillfogade skada till minst en marks värde, straffades han likaledes vid bar gärning med oavlösbart dödsstraff genom hängning. Var skadan mindre, straffades han, säges det, som vid annan tjuvnad (Kg 17: pr). Vid icke uppenbart brott var straffet i stället 40 markers bot eller prygel och stadsförvisning (Kg 17: 1).

---

[9] Wilda 934 f.

[10] *rabrut* UL V 18 (MELL B 22), *röra ruf* SdmL B 23. Om brottstypen och dess förekomst i landskapslagarna, se senast Wennström, Tjuvnad 361 f. med där anförd litteratur.

[11] Bestämmelser om *flærþ* och *fals:* UL Kp 1—2; SdmL Kp 1: 1—3; 2: pr—1; HL Kp 1. Jfr även MELL Kp 2: pr—1; 3: pr; MEStL Kp 2: pr—1; 3.

I landskapslagarna behandlas icke mått- och viktförfalskning. Av annan karaktär är ett i VgL II Forn 45 upptaget stadgande, som har till uppgift att skapa ett för hela rättsområdet enhetligt mått- och viktsystem. Här bestämmes nämligen, att endast en rätt skäppa och ett rätt besman skulle gälla i hela landet (dvs. landskapet). Den som icke hade de rätta, sedan han lagligen tillsagts av fogde eller häradshövding, fick böta 8 örtugar.[12]

De medeltida tyska rättskällorna lämna ganska rikt material till ett studium av bedrägeri- och förfalskningsbrotten.[13] Icke minst gäller detta ifråga om falska mått och vikter stadsrättsuppteckningarna.

Mått- och viktförfalskning behandlas i Ssp II 13: 3 (Eck 61) i anslutning till ett stadgande om stöld. Tolkningen av nämnda paragraf är omstridd i den tyska rättshistoriska litteraturen. Enligt en mening jämställes mått- och viktförfalskning här med stöld, varigenom den tillfogade skadans värde skulle vara det utslagsgivande. Om värdet steg till 3 schilling eller därutöver, blev straffet hängning, vid lägre värde däremot avlösbart kroppsstraff till hud och hår.[14] Enligt den numera till synes allmännast omfattade meningen stadgar Ssp II 13: 3 generellt straff till hud och hår för mått- och viktförfalskning.[15]

Enligt lybsk rätt fick den, som ertappades med att begagna falskt mått, falsk våg eller vikt, böta 60 schilling, varjämte det falska redskapet skulle slås sönder och utställas på kåken.[16] Den som använde riktigt mått för vin eller öl men icke mätte ut det fullt, straffades med ett halvt punds bot.[17] Dubbel måttförfalskning genom att använda för stort mått för inköp och för litet för avsalu bedömdes som stöld och straffades med hängning.[18]

Hamburgrätten behandlar endast falska rymdmått och straffar med en bot av 3 mark silver den som befanns ha ett för litet sådant. Däremot säges det uttryckligen, att det var straffritt, om måttet var något litet för stort.

[12] Jfr även VgL III 58. MEStL Kg 25 strävar på motsvarande sätt att införa ett för hela riket enhetligt system: ... *En pundare, eth bisman ok en span skal ganga vm alt riket.*

[13] His II 271 f.

[14] Se ovan s. 345.

[15] Friese 150 n. 2, 161; His II 295 med n. 4 och 5, samt därstädes anförd litteratur. Jfr även His I 481 n. 8 och Geschichte 170. För båda uppfattningarna kan visst stöd hämtas ur Ssp närstående källor.

[16] Hach I 45, 46, 47; II 128, 129, 131.

[17] Hach I 46; II 128.

[18] Hach I 45; II 131, 129 Var. Reuter 106, 61 f. Jfr även Memelrätten (Methner) 44, 45. I en artikel bland tilläggen (i: s. 297), vilka ofta utmärkas av självständighet gentemot den lybska rätten (Methner 273 f.), stadgas generellt, att den som hade falsk våg eller vikt, bedömdes som tjuv.

Ett stadgande, som ifråga om in- och utmätning med rymdmått direkt motsvarar den lybska rättens nyss anförda, jämställer likaledes dubbel måttförfalskning med stöld.[19]

Även soesträtten bestraffar mått- och viktförfalskning med böter (I 36 — Schrae 105). Dortmund I 17 lägger måttpolisen under rådet, men straffbestämmelser för mått- och viktförfalskning saknas i statuterna.

Riga A och B ha genomgående bötesstraff för mått- och viktförfalskning. Straffrihet stadgas dock i den äldsta redaktionen för den, som utan att veta det, hade pyndare, som vägde ett halvt lispund för mycket eller för litet, om han genast rättade till saken.[20] Riga D uppvisar på detta område en skärpning. Även här stadgas visserligen bötesstraff för att använda falska mått och vikter, men därtill kommer kropps- och dödsstraff för falska längdmått. Om någon använde ett alnmått, som var en halv fingerbredd för kort, skulle han sålunda mista handen eller lösa den med 5 mark silver. Var måttet en hel fingerbredd för kort, riskerade han halsen eller 10 mark silver.[21]

Det från Lybeck och Hamburg kända specialfallet om dubbelförfalskning har upptagits även i Riga D. Den som använde dubbla pyndare eller dubbla mått för att bedrägligen tillskansa sig fördel både vid inköp och försäljning, straffades som en förfalskare. Detta innebar enligt rigarätten böter, kroppsstraff eller dödsstraff alltefter förfalskningens värde.[22]

Visbyrätten behandlade sålunda mått- och viktförfalskning som ett svårt brott, vilket redan första resan bestraffades med dödsstraff — visserligen avlösbart med 40 mark. Även MEStL förde dessa brott till motsvarande svårighetsklass. Detta innebar emellertid en betydande skärpning i förhållande till BR, som för huvudfallet har endast 3-markersbot.

Dödsstraff för mått- och viktförfalskning förekommo visserligen på skilda håll i tysk medeltidsrätt liksom stympnings- och andra kroppsstraff, men den vanligaste påföljden var dock böter.[23] Detta gäller genomgående de här närmast uppmärksammade stadsrättskällorna för Lybeck, Hamburg och Soest ifråga om enkel förfalskning. Dubbelförfalskning jämställdes däremot både i Lybeck och Hamburg med stöld och bestraffades med hängning.

[19] Hamburg 1270 IX 22; 1292 M 18 och 1497 O 15 ha 3 punds bot.

[20] Riga A 12, 45, 14; B I 60—62, II 38—40. Om mått- och viktsystem i Riga, se Bunge, Riga 156 f. Om mått- och viktförfalskning där, jfr Napiersky, ibid. 314 f., och Schulenburg 74 f.

[21] Riga D VIII 3—4. Jfr även 6. Riga D har en minimigräns för den straffbara viktförfalskningen på ett lispund för pyndare och en mark för besman.

[22] Riga D VIII 3: 2; 7; 5. Jfr Riga C VII 22.

[23] His II 297 f.

Även i jämförelse med dessa tyska stadsrättssystem framträder alltså VStL på detta område som förhållandevis sträng.

Rigarätten har i de äldsta redaktionerna endast bötesstraff. D-redaktionen har utvecklats i strängare riktning och stadgar i vissa fall även dödsstraff.

Det för Lybeck och Hamburg karakteristiska kvalificerade fallet av dubbelförfalskning i form av två falska mått, ett för stort för inköp och ett för litet för avsalu, möter icke endast i Riga D utan även i BR.[24] Däremot saknas det i VStL och utgör alltså ett exempel på tysk påverkan på BR, som synes ha gått Visby förbi.[25]

[24] Samma fall behandlas som kvalificerade även på en del andra håll i tysk rätt, His II 300 f.

[25] Jfr ovan s. 248.

37. Huvudresultat

Detaljresultaten av de olika undersökningsserierna finnas sammanställda ovan kapitelvis. En utförlig översikt över dem lämnas vidare nedan i en tysk sammanfattning. Avslutningsvis skola endast framhållas några huvudresultat av betydelse i större eller mera allmänna sammanhang.

Jämförelsen mellan redaktionerna II och III av Novgorods Skra visar, att visbyrätten vid 1300-talets början var ett särpräglat, välutvecklat rättssystem, som kunde komma i direkt motsatsförhållande till den lybska rätten. På en rad punkter, där sådana motsättningar starkt framträda, föreligger nära beröring mellan visbyrätt och nordisk rätt.

Tydligt inflytande av visbyrätt kan vidare påvisas såväl i den äldsta rigarätten som alldeles särskilt i redaktionen Riga D, jämförd med Hamburg-Rigarätten.

De komparativa undersökningarna ha begränsats till två delar av VStL, nämligen sjörätten och straffrätten. För båda dessa föreligga anmärkningsvärda redaktionsparalleller mellan VStL och BR.

Det centrala sjörättspartiet i VStL kan visas vara uppbyggt kring en kärna, som rent formellt mycket nära ansluter sig till BR. Även materiellt föreligga på vissa punkter stora överensstämmelser, stundom fullständig identitet, medan på andra punkter avvikelser i rättsinnehållet finnas, synbarligen beroende på vidareutveckling i skilda riktningar.

En liknande samhörighet, kraftigt understruken genom påtagliga verbalöverensstämmelser, framträder mellan de centrala straffrättspartierna i VStL och BR. Även här föreligga mycket långt gående materiella likheter mellan VStL, BR och övrig svensk fastlandsrätt.

Av särskilt intresse är förhållandet mellan VStL:s och den fastlandssvenska rättens behandling av specialfrider och delaktighet. I BR framträder ifråga om specialfriderna en tydlig brytning mellan äldre principer och nya, uppenbarligen med edsöreslagstiftningen införda bedömningsgrunder. En liknande brytning finnes i landskaps- och landslagarna och visar sig här även ifråga om delaktighet. VStL står kvar på den principiella ståndpunkt, som svensk bjärköarätt och landskapsrätt intagit före edsöreslagstiftningen, och har alltså i vissa avseenden bevarat äldre rätt.

Straffrätten i VStL kan som helhet karakteriseras som mycket högt utvecklad och i en del avseenden påtagligt självständig. Vissa klart tyska inslag kunna påvisas, likaså drag av allmännordisk art. Likheter med GL finnas också, men överensstämmelserna med den fastlandssvenska medeltidsrätten äro avgjort väsentligare och mera framträdande.

Principerna för böteskombinationernas sammansättning synas vara origi-

nella för visbyrätten, men grundbotsserierna ha en omisskännlig nordisk karaktär. I subsidiärstraffsystemet framträder särskilt det väl utformade fängelsestraffet. Detta har med utnyttjande av element, som finnas i de nordtyska stadsrätterna, fått en självständig vidareutveckling.

Vissa drag i straffrätten kunna tyda på ett kraftigt kyrkligt inflytande i visbykulturen. Påtagliga dylika äro ömsesidighetsprincipen för man och hustru vid bestraffning av hor och den offentliga åtalsrätten vid detta brott samt den stränga bedömningen av falskt vittnesmål. Sådana inslag i straffsystemet som den vidsträckta användningen av fängelsestraff, tillämpandet av talionsprincipen och det straffrättsliga utnyttjandet av ett institut som offentlig återkallelse visa också åt detta håll. Även vapenförbudsbestämmelserna stå i samklang med internationella kyrkliga fridssträvanden.

Den här framlagda undersökningen berör endast ett par särskilda om också ganska omfattande och väsentliga delar av VStL. För att visbyrätten och dess egenart skall framstå i full belysning måste en motsvarande undersökning göras även av några centrala, icke alltför begränsade delar av privaträtten. Det finns anledning att antaga, att resultaten av en sådan undersökning tillsammans med de här vunna resultaten skulle kunna ge en klar, samlad bild av visbyrättens tillkomst och utveckling.

I kap. 1 har en redogörelse givits för problemläget ifråga om Visbys uppkomst och äldsta historia samt för de lösningar av problemen, som prövats på olika vägar. Dessa ha i regel antingen framställt Visby som resultatet av en tysk kolonisation på mer eller mindre jungfrulig mark eller sökt inhemska förutsättningar för stadens uppkomst i en gutnisk samhällsbildning av något slag. Anknytning åt fastlandssvenskt håll har i dessa sammanhang i endast ringa mån sökts.

Här har ett försök gjorts att utröna, vilka rättshistoriska resultat, som kunna vinnas genom en renodlad undersökning av VStL utan kombination med mer eller mindre hypotetiska förklaringar, byggda på annan grund. Dessa resultat visa, att de tyska inslagen i de här undersökta delarna äro jämförelsevis begränsade. Till sina grundvalar och till sitt övervägande innehåll framstår VStL här som nordisk. Vissa drag ha samnordisk karaktär. Några klara förbindelselinjer särskilt i dansk riktning ha icke påvisats. Likheter med GL finnas, men dessa träda helt tillbaka för den samhörighet, som framträder mellan VStL och BR samt övrig svensk fastlandsrätt, särskilt svearätt. Denna samhörighet är så klar, djupgående och omfattande, att den måste förutsätta ett starkt fastlandssvenskt inflytande i någon form under ett äldre skede av Visbys utveckling.

38. Zusammenfassung

I. Aufgabe, Material und Methode

1. *Visbys Entstehung und älteste Entwicklung in der Literatur*

Die einzige vollständige, im Original bewahrte, Redaktion des Stadtrechtes von Visby (VStL) ist in niederdeutscher Sprache verfasst und gegen die Mitte des vierzehnten Jahrhunderts entstanden. Zu dieser Zeit hatte Visby bereits eine reiche, mindestens zweihundertjährige Geschichte hinter sich. Die Kodifizierung des Visbyrechtes, die im vierzehnten Jahrhundert vollendet wurde, muss als Resultat einer langen Rechtsentwicklung aufgefasst werden, während welcher die Stadt Einflüssen, die von verschiedenen Seiten kamen, in hohem Grad offenstand. Der Ausgangspunkt dieser Rechtsentwicklung kann mit Hilfe von historischem Quellenmaterial nicht festgestellt werden. Mehrere einander widersprechende Hypothesen über die Entstehung und älteste Geschichte Visbys, die ausser auf dem unzulänglichen Urkundenmaterial vorwiegend auf archäologischem, kunsthistorischem und topographischem Grund bauen, wurden in der Literatur vorgebracht. Nur durch fortgesetztes Zusammenwirken von mehreren, mit verschiedenen Methoden arbeitenden Wissenschaften dürfte man auch eine einigermassen sichere Lösung gewinnen können. Bei dieser Arbeit sind rein rechtshistorische Untersuchungen bis jetzt in nur geringem Grad angestellt worden, obzwar es keineswegs an Material gemangelt hat. Es ist in Wirklichkeit eher zu erwarten, dass die Rechtsgeschichte auf die älteste, allgemeine und politische Geschichte Visbys Licht werfen könnte als umgekehrt.

Die hier vorgelegte Untersuchung einiger wesentlicher Teile von VStL soll vor allem eine vergleichende rechtshistorische Untersuchung an und für sich darstellen, d. h. einen Versuch, die Stellung des Visbyrechtes im Verhältnis zu einigen benachbarten Rechtssystemen zu bestimmen. Insofern dabei Licht über die Quellenverhältnisse des Stadtrechtes geworfen wird, dürften indessen die Ergebnisse nicht ohne Bedeutung für die Lösung der Probleme von Visbys Entstehung und ältester Geschichte sein.

2. *VStL: Handschriften, Editionen, Sprache und Datierung*

Die in der königlichen Bibliothek Stockholms unter dem Signum B 63 bewahrte Haupthandschrift von VStL ist 1853 von C. J. Schlyter heraus-

gegeben worden. Die Einzelergebnisse einer erneuerten Untersuchung der Handschrift, die wesentlich andere Teile des Stadtrechtes betreffen, als die in dieser Abhandlung behandelten, werden für eine Publikation in anderem Zusammenhang vorbehalten. Die Untersuchung hat Schlyters Auffassung, dass B 63 ein für Visby ausgearbeitetes Originalexemplar des Stadtrechtes sei, bestätigt. Die von Lehmann angegebene exaktere Datierung auf die erste Hälfte der Vierzigerjahre des 14. Jahrhunderts (1341—1344) steht fest.

3. *Ältere Perioden des Visbyrechtes*

Einige kleinere Fragmente von älteren Aufzeichnungen des Visbyrechtes, eine strafrechtliche (*Wo*) und eine vorwiegend familienrechtliche (*R*) sind bekannt. Sie sind auf ungefähr das Jahr 1270 datiert worden, können aber älter sein. Eine gewisse Möglichkeit, einzelne Punkte des älteren Visbyrechtes indirekt zu beleuchten, ergibt sich auch aus den Rechtsaufzeichnungen für die Handelsfaktorei von Novgorod (Novgorods Skra) und aus den russisch-deutsch-gotländischen Handelsverträgen. Die an und für sich ziemlich knappen Aufklärungen, die wir auf solche Weise über das ältere Visbyrecht erhalten können, haben insofern ihre besondere Bedeutung, als sie der Untersuchung eine notwendige Tiefen-Perspektive verleihen. Nichts würde nämlich mehr geeignet sein, zu schiefen oder allzu begrenzten Problemstellungen zu führen, als der Umstand, sich bei einer Untersuchung des Visbyrechtes nur in der Horizontalebene zu bewegen, die von der einzigen bewahrten, vollständigen Aufzeichnung des Stadtrechtes repräsentiert wird.

4. *VStL und seine Quellen in der Literatur*

Der bis jetzt ausführlichste Bericht über VStL, der auch die Quellen berücksichtigt, ist von Karl Hegel in „Städte und Gilden", Bd. I, gegeben worden. Hegel meint, dass VStL hauptsächlich mit gotländischem Recht (GL), mit schwedischem Bjärköarecht (BR) und mit norddeutschem Stadtrecht, besonders von Lübeck und Hamburg, verglichen werden möge. In diesen drei Richtungen muss sich auch eine Untersuchung des Visbyrechtes und seiner Quellen immer und vor allem anderen bewegen. Die Forschung nach Hegel hat doch eine gewisse Geneigtheit gezeigt, das Problem auf die Frage zu reduzieren, ob es sich um gotländisches oder deutsches Recht handle, und die jüngste Literatur hat besonders stark den deutschen Charakter von VStL betont.

5. *Die nordischen Quellenkreise*

Die Absicht der hier vorliegenden Untersuchung war in erster Linie darauf gerichtet, durch vergleichende Studien die nordischen und deutschen Züge des Visbyrechtes auseinanderzuhalten. Bei den komparativen Analysen sind dabei Institute des Visbyrechtes zunächst mit Entsprechungen von BR und dem mit VStL ungefähr gleichzeitigen, gemeinen schwedischen Stadtrecht (MEStL) zusammengestellt worden. Die Vergleiche wurden weiterhin auf die aschw. Landschaftsrechte ausgedehnt, um teils das knappe Material des Bjärköarechtes zu ergänzen, teils den *nordischen Ursprung* gewisser Institute der schon deutschbeeinflussten, schwedischen Stadtrechte fester zu bekräftigen.

Sodann wurde GL als eine besondere Komponente betrachtet.

In verschiedenen Fällen, besonders wenn knappes Material oder spezielle Verhältnisse eine entsprechende Erweiterung notwendig machten, wurden die Vergleiche auch auf altdänisches (adä.) Recht, vor allem auf die Rechtsaufzeichnungen der Schleswiggruppe und der Stadt Ripen, sowie auf altnorwegisches (anorw.) Recht ausgedehnt. Durch solche Untersuchungen auf breiter Basis, wo die verschiedenen Umstände jedes einzelnen Falles darüber entschieden, wie weit die Vergleiche sich zu erstrecken hatten, wurde es im allgemeinen möglich, die nordischen Elemente des Visbyrechtes ziemlich klar zu isolieren.

6. *Die deutschen Quellenkreise*

Die Vergleichsserien in nordischer Richtung wurden dann mit ähnlichen Serien in deutscher Richtung konfrontiert. Zunächst wurde dabei der allgemeine Standpunkt des sächsischen Rechtes, wie dieser im Sachsenspiegel (Ssp) zum Ausdruck kommt, untersucht. Dann wurden besonders die verschiedenen Stadtrechtsaufzeichnungen von Lübeck und Hamburg sowie die Stadtrechte von Soest und Dortmund berücksichtigt, da ja die grosse Bedeutung des westfälischen Einschlages in der deutschen Bevölkerungsbewegung, gegen die Ostsee und über sie hinaus, bekannt ist.

7. *Das Rigarecht*

Schliesslich wurde auch das Rigarecht in die Untersuchung einbezogen. Die älteste Rechtsgeschichte dieser Stadt stand in einem noch nicht aufgeklärten Zusammenhang mit Gotland, der in der wissenschaftlichen Literatur lebhaft erörtert worden ist. Im späteren Rigarecht treten deutliche Unterschiede zwischen deutschem, besonders aus Hamburg stammendem Recht

und anderen Bestandteilen hervor. Diese zeigen, vor allem in den sog. Umgearbeiteten Statuten, auffallende Verwandtschaft mit dem Visbyrecht.

8—10. *Novgorods Skra*

Eine eingehende Untersuchung wurde den Aufzeichnungen des internen Rechtes gewidmet, das für die deutsche Handelsfaktorei von Novgorod galt, d. h. den verschiedenen Redaktionen der sog. Novgorods Skra, die wertvolles Material auch für die Rechtsgeschichte Visbys bieten können. Es ist vor allem das Verhältnis zwischen Skra II und Skra III, welches hier interessiert. Während die älteste, auf ungefähr 1270 datierte und ziemlich kurzgefasste Skra I einen wesentlich originellen Inhalt zu haben scheint, ist, wie Frensdorff gezeigt hat, die bedeutend umfassendere Skra II durchaus von lübischem Recht geprägt. Skra II, die 1295 oder 1296 entstanden ist, hat einen direkten Zusammenhang mit einer von Lübeck vorgenommenen Aktion, auf Kosten Visbys die Hegemonie in Novgorod zu gewinnen. Gemäss Skra II sollte der Rechtszug von Novgorod nur an Lübeck gehen. Die nächste Redaktion, Skra III, die auf ungefähr 1325 datiert wird, bedeutet einen Rückschlag für Lübeck, da es sich in eine Kompromisslösung finden musste, wonach u. a. der Rechtszug sowohl an Lübeck wie an Visby gehen sollte: beide gemeinsam sollten entscheiden. Der gleiche Charakter des Kompromisses bezeichnet den gesamten Inhalt der neuen Redaktion.

Skra III hat Skra II als Vorlage benutzt, aber an einer Reihe von Punkten sind Änderungen vorgenommen worden, die, wie schon Frensdorff betont hat, deutliche Übereinstimmung mit VStL zeigen. Frensdorff betrachtete deshalb Skra III als eine der Quellen für VStL. Das gegenseitige Verhältnis ist doch ohne Zweifel das direkt entgegengesetzte. Ein bis in die Einzelheiten gehender Vergleich zwischen Skra II und Skra III zeigt, dass die Änderungen als eine durchaus bewusste Bestrebung des Redakteurs aufgefasst werden müssen, die Skra III in stärkere Übereinstimmung mit dem Visbyrecht zu bringen. Es kann auch gezeigt werden, dass verschiedene Punkte, wo sich Skra III im Anschluss an VStL am deutlichsten von Skra II unterscheidet, auch mit dem nordischen Recht übereinstimmen.

Die Vergleiche zwischen Skra II und Skra III bieten also die Möglichkeit, das Visbyrecht auf einem etwas älteren Entwicklungsstadium zu untersuchen, als es die älteste bewahrte Redaktion von VStL zulässt. Von besonderem Interesse ist es ferner, dass das Visbyrecht hier als ein originelles, wohl entwickeltes Rechtssystem auftritt, das imstande ist, auf einem so wichtigen Platz wie Novgorod erfolgreich mit dem sonst zu dieser Zeit im Gebiet der Ostsee stark dominierenden lübischen Recht zu konkurrieren.

II. Seerecht

11. *Die Kreise der Seerechtsquellen*

Die vergleichenden Untersuchungen wurden auf zwei verschiedene Teile von VStL begrenzt: das Seerecht und das Strafrecht. Mit Seerecht wird hier nicht das berühmte sog. Seerecht von Visby gemeint — ein spätes Kompilationsprodukt, das nichts anderes mit Visby gemeinsam hat als den Namen — sondern das als Teil III III in das Stadtrecht eingehende, mittelalterliche Seerecht. Vergleichsmaterial für das Studium seiner Quellenverhältnisse ergibt sich vor allem aus den seerechtlichen Bestimmungen der aschw. und anorw. Rechte, der Stadtrechte der Schleswiggruppe und schliesslich der besonderen, mittelalterlichen Seerechtskodifizierungen für Hamburg und Lübeck.

12. *Das Seerecht in den Stadtrechten der Schleswiggruppe*

Die mittelalterlichen Stadtrechte für Schleswig, Flensburg, Apenrade und Hadersleben stimmen vielfach überein und bilden eine Gruppe mit dem Schleswigrecht als deutlichem Kern. Nicht zuletzt gilt dies für die Seerechtspartien.

Eine von P. Hasse vorgebrachte Theorie über einen nahen Zusammenhang zwischen dem Schleswigrecht und dem ältesten Seerecht Hamburgs hat sich als unhaltbar erwiesen. Dagegen können deutliche Verwandtschaftsbeziehungen zwischen gewissen Seerechtsbestimmungen der Schleswiggruppe und den entsprechenden Satzungen des aschw. und anorw. Rechtes aufgezeigt werden. Dies gilt z. B. für Bestimmungen über eine besondere Schiffsjurisdiktion an Bord. Eine Untersuchung der in der Schleswiggruppe gebrauchten Ausdrücke für Schiffsführer und Seeleute zeigt, dass diese auf die Bezeichnungen des alten dänischen Ledingsrechtes *styræs man* und *skipær* zurückgehen, ein Verhältnis, zu welchem es sowohl anorw. wie aschw. Entsprechungen gibt. Die Terminologie der auf lateinisch und mittelniederdeutsch geschriebenen Aufzeichnungen verwirrte sich indessen später.

Es können im anorw. Recht deutliche, teilweise bis ins Einzelne gehende Entsprechungen zu einer in der Schleswiggruppe vorkommenden Satzung nachgewiesen werden, welche von der Schuldigkeit handelt, eine gewisse Zeit auf Schiffsführer oder Seeleute zu warten, wenn sie die Abgangsstunde versäumt haben, und von der Gefahr für den Nachlässigen, sein Eigentum an Bord zu verlieren, wenn das Schiff später von Seeräubern überfallen werden sollte.

An das aschw. Recht erinnern die Bestimmungen der Schleswiggruppe,

die von der Berechtigung des Seemanns handeln, sich in Rechtssachen beim Schiff zu verantworten. Verwandtschaft mit nordischem Recht zeigt eine Strafsatzung der Schleswiggruppe bei dem Fall, dass jemand ins Meer geworfen wird. Man kann den verschiedenen Stadien einer entsprechenden Satzung von den aschw. Landschaftsrechten und BR an bis zu MEStL folgen. Diese Satzung begegnet auch im VStL, wo sie charakteristische Übereinstimmungen von Einzelheiten zeigt. Eine ähnliche Entwicklung wie im aschw. Recht, was die Behandlung dieses speziellen Verbrechens betrifft, kann auch in der Schleswiggruppe aufgefunden werden, obwohl die charakteristischen Einzelheiten in der Ausformung des Rechtssatzes, die sich im aschw. Recht und VStL finden, bei den dänischen Entsprechungen fehlen.

Im Flensburgrecht wird ferner zur Angabe einer Zollgrenze folgender Ausdruck gebraucht: so weit, dass der *as* am Bord (eine Stange, die während des Segelns beim Wind angewendet wird, um das Segel zu spannen) nicht mehr vom Lande aus gesehen werden kann. Der gleiche Ausdruck und die gleiche Methode für die Beurteilung des Abstandes zur See, der auch in dem alten dänischen Gefolgschaftsrecht *(withærlogh)* gefunden werden kann, kommt in anderem Zusammenhang sowohl in anorw. wie in aschw. Seerechtssatzungen vor.

Zusammenfassend kann gesagt werden, dass das Seerecht in den Stadtrechten der Schleswiggruppe so charakteristische Übereinstimmungen mit sowohl dem anorw. wie auch dem aschw. Recht aufweist, dass es als wesentlich nordisch aufgefasst werden muss.

13. *Die Organisationsformen der Handelsschiffahrt*

Ein grundlegender Unterschied zwischen den mittelalterlichen hanseatischen und nordischen Seerechten beruht darauf, dass sie ursprünglich auf wesentlich verschiedenen Formen der Handelsschiffahrt aufgebaut sein dürften, was letzten Endes vermutlich mit den verschiedenen Schiffstypen zusammenhängt.

Pappenheim hat gezeigt, dass das Zentrale im altwestnordischen Seerecht, wie dies in den ältesten Rechtsaufzeichnungen zum Ausdruck kommt, ein Vertrag — *fartekja* — zwischen einem *stýrimaðr* und jedem einzelnen einer Anzahl *hásetar* ist. Dementsprechend verband sich der *stýrimaðr* mit seinem Schiff dem *háseti* und seinem Gut Seetransport zu geben, wofür der *háseti* teils Fracht bezahlte und teils seinen Teil der Schiffsarbeit an Bord ausführte. Eine besondere, angeheuerte Besatzung gab es nicht, da die *hásetar* die doppelte Stellung von Befrachtern und Schiffsmannschaft einnahmen.

Eine Untersuchung der aschw. seerechtlichen Bestimmungen von BR und MEStL deckt die Tatsache auf, dass diese mit den entsprechenden zwei Partnern gerechnet und sich ursprünglich auf einem wesentlich ähnlichen Vertrag gestützt haben müssen. Es kann auch gezeigt werden, dass die Schleswiggruppe eine auf gleiche Weise organisierte Handelsschiffahrt im Auge gehabt hat.

Dagegen setzen schon die ältesten Seerechte von Hamburg und Lübeck drei Partner an Bord voraus, nämlich Befrachter *(vruchtman)*, Schiffseigentümer-Schiffsführer *(schiphere)* und angeheuerte, arbeitende Besatzung *(schipman)*.

Dieselben drei Partner treten unter exakt den gleichen Bezeichnungen im Seerecht von VStL auf, das deshalb in dieser Hinsicht als den deutschen Seerechten nahe verwandt gelten kann. Eine nähere komparative Untersuchung der Seerechtsabteilung des Stadtrechtes zeigt doch, dass ihre Quellenverhältnisse von komplizierterer Natur sind.

14. *VStL III III*

Abgesehen von einigen Kapiteln, die den Charakter von Ordnungssatzungen für den Hafen haben, wird die Seerechtsabteilung von VStL mit Bestimmungen über die Bergung von Gut eines Schiffsbrüchigen eingeleitet. VStL bestimmt dafür Arbeitslohn nach unparteiischer Prüfung und stimmt darin sowohl mit BR und MEStL wie mit dem Seerecht Lübecks überein. Ein Vergleich mit schwedischem Landschaftsrecht wie auch mit MELL zeigt, dass es sich hier offenbar um ein lübisches Prinzip handelt, das sowohl in VStL wie in BR aufgenommen wurde.

Die Bestimmungen von VStL, die von seetriftigem Gut handeln, schliessen sich, teilweise sogar rein verbal, ganz besonders an BR, aber auch an GL an. Auffallende Übereinstimmungen finden sich mit entsprechenden Bestimmungen der aschw. Rechte, während die Seerechte von Lübeck und Hamburg davon abweichen. Eine in VStL und GL auftretende, von den aschw. Rechten abweichende Fundquote von ⅓ für Grundfunde kann doch möglicherweise damit zusammenhängen, dass dieser Bruchteil in Lübeck und Hamburg für entsprechende Fälle angewendet wurde.

Ein anderer Teil des Seerechtes von Visby zeigt kompliziertere Quellenverhältnisse. Es ist charakteristisch für die Redaktion von VStL, dass Partien, die im grossen und ganzen offenbar von einem einheitlichen Gesichtspunkt aus zusammengehalten werden, oft durch assoziative Einschläge unterbrochen erscheinen. Der Redakteur hat sich nämlich im Anschluss an irgendein Stichwort vom Hauptgesichtspunkt ablenken lassen, um danach

wieder den abgerissenen Faden aufzunehmen. Wenn man aus der zentral seerechtlichen Partie von VStL III III 5—11 einige solche, als assoziative Einschüsse hervortretende Satzungen herausschält, bleibt ein offenbar ursprünglicheres Kernstück übrig, das sehr auffallende Übereinstimmungen mit entsprechenden Teilen von BR schon in der Frage der Ordnungsfolge und Redaktion aufweist (Tab. 2, S. 121).

Was den Inhalt betrifft, so entsprechen jedoch die Bestimmungen materiell nicht vollständig einander, aber VStL scheint hier auf einem Grund zu bauen, der BR sehr nahe liegt. Die Satzungen von VStL, die von Schiffsmiete und Bruch des Frachtvertrages handeln, sind somit im einzelnen auf gleiche Weise redigiert wie die entsprechenden von BR, aber beide Rechte folgen ihren eigenen, nicht durchaus übereinstimmenden Prinzipien für derartige Verträge und Vertragsbrüche. Auf ähnliche Weise hat auch die Tatsache, dass die Formen der den beiden Rechten zugrunde liegenden Schiffahrtsorganisation verschieden sind, einige Bestimmungen, die im übrigen einander entsprechen, in gewissem Ausmass geprägt.

Man begegnet weder in VStL und BR noch in den Seerechten von Lübeck und Hamburg einer in der Schleswiggruppe angewendeten Regel über die Einladung von Frachtgut, die als entscheidend für die Schuldigkeit gilt, volle Fracht zu erlegen. Dagegen hat diese Regel in MEStL Eingang gefunden und dadurch in diesem Punkt materiell die im übrigen direkt auf BR bauenden Bestimmungen dieses Rechtes, die davon handeln, umgeformt.

Eine Satzung in Riga D über den Erlag einer halben oder ganzen Fracht zeigt durch eine Umarbeitung der vom Hamburgrecht entlehnten Vorlage insofern einen ausgesprochen nordischen Zug, als eine Abstandsgrenze eingeführt wird, die auf das für die nordischen Seerechte charakteristische *as a borpe* zurückgehen muss.

Gemäss sowohl VStL wie BR sollte der Wert des Gutes, das in Seenot über Bord geworfen werden musste, sowohl vom Schiff wie von der Ladung ersetzt werden. Das Prinzip wurde auch in Hamburg und Lübeck angewendet, und BR und VStL haben es wahrscheinlich von dort entlehnt. Darauf deutet auf jeden Fall der Umstand hin, dass das ursprünglichere anorw. Recht den Ersatz nur von der Ladung erheben lässt.

Wenn über das Werfen Uneinigkeit entstand, sollte die Entscheidung gemäss BR bei der Mehrzahl der *farfästa*, d. h. bei den Befrachtern liegen. Gemäss VStL sollte die Majorität *na vartale* entscheiden. Wie ein Vergleich mit Skra III zeigt, werden damit die Befrachter gemeint, weshalb in dieser Hinsicht volle Übereinstimmung zwischen VStL und BR konstatiert werden kann.

Bei einigen sowohl in VStL wie in BR eingehenden Satzungen über den

Schaden des Tauwerks liegen so vollständige Übereinstimmungen sowohl bezüglich des Inhalts wie der Form vor, dass VStL als eine direkte Übersetzung von BR erscheint.

Die ausserhalb der besonders analysierten Kernpartie stehenden Bestimmungen des Seerechtsteiles von VStL zeigen sehr wenige Berührungspunkte mit nordischem oder deutschem Seerecht. Sie erscheinen in wesentlich selbständiger Entwicklung.

Die Seerechtspartie von VStL hat sich aus einem älteren Kern entwickelt, der schwedischem Bjärköarecht sehr nahe gestanden ist. Während einer älteren Periode hat das Visbyrecht offenbar, mindestens in dieser Hinsicht, einem Rechtskreis angehört, wo sich nordische Bjärköarechtsbestimmungen stark geltend gemacht haben. Dieser Zusammenhang mit dem nordischen Recht hat VStL III III unverkennbar geprägt.

III. Strafrecht

15. *Redaktionsparallelen*

Der grösste Teil der strafrechtlichen Bestimmungen von VStL findet sich in einer verhältnismässig zusammenhängenden Partie des ersten Buches, Kap. 9—60 wieder. Eine konzentrierte, ebenfalls zusammenhängende strafrechtliche Partie, die hauptsächlich Gewalthandlungen und Körperverletzungen behandelt und gut ein Drittel des Textes einnimmt, findet sich in BR 11—18. Bei einem Vergleich dieser Strafrechtspartien mit einander tritt ein auffallender Parallelismus zwischen den Redaktionsschemata der beiden Rechte hervor, besonders wenn man einen Teil der assoziativ motivierten oder auf andere Weise als sekundär erscheinenden Einschüsse von VStL abschirmt. Dieser Parallelismus, den man auch bis in das älteste Strafrechtsfragment des Visbyrechtes (*Wo*) zurückverfolgen kann, wird in den Tabellen 3 (S. 146 f.) und 4 (S. 149) übersichtlich dargestellt.

Der Parallelismus wird ausserdem durch eine Reihe sehr auffallender Verbalübereinstimmungen bei charakteristischer Wortwahl und Formulierung unterstrichen. Die dadurch hervortretende Zusammengehörigkeit zwischen VStL und BR ist von gleicher Art wie die, welche in Kap. 14 betreffs einer Kernpartie des Seerechtes aufgezeigt wurde, und deutet wie diese an, dass zwischen den beiden Rechtskreisen während eines Entwicklungsstadiums ein naher Zusammenhang bestanden hat.

16. *Gerichtsorganisation*

Das Gerichtswesen war gemäss VStL mit dem Rat der Stadt als höherer und dem Vogtgericht, wo doch immer zwei Ratmannen mitsitzen mussten, als niedrigerer Instanz aufgebaut. Es liegen hier nun so auffallende, bis ins Einzelne gehende Übereinstimmungen zwischen VStL und MEStL vor, dass jenes seit langer Zeit als Vorbild für dieses aufgefasst wurde. In BR tritt ein deutlicher Gegensatz zwischen alt und neu auf diesem Gebiet zu Tage.

Die Ratsinstitution und die damit zusammenhängenden Organisationsformen innerhalb der Verwaltung und Rechtssprechung der Städte sind mit Sicherheit von Deutschland nach Schweden gekommen. Schon Mitte des 13. Jahrhunderts war das Gerichtswesen Lübecks und Hamburgs auf wesentlich gleiche Weise wie das von VStL organisiert.

In Soest und Dortmund herrschten in älterer Zeit teilweise spezielle Verhältnisse, aber auch hier ging die Entwicklung schnell dahin, dass ein in der Hauptsache selbständiger Rat an die Spitze der Stadtleitung und Jurisdiktion trat.

Einige allgemeine Fragen

17. *Waffenverbot*

Gemäss VStL galt ein allgemeines Verbot des Waffentragens in der Stadt. Es wurde doch dabei für denjenigen eine Ausnahme gemacht, der Rache nach einem Totschlag zu befürchten hatte und sich erbot, diesen mit Wergeld und Brüche zu sühnen. Ein auf gleiche Weise ausgeformtes Waffenverbot mit ebensolcher Ausnahme gilt für BR. Die gleiche Ausnahme-Erlaubnis für den, der in Fehde lag, bewaffnet zu gehen, bezeichnet die mittelalterlichen Waffenverbote der übrigen schwedischen Quellen und begegnet auch im norwegischen Recht des Mittelalters.

Die Waffenverbote sind eine internationale Erscheinung, die sich — von der Kirche und von der allgemeinen Friedensgesetzgebung gefördert — in verschiedener Ausformung während des Mittelalters über den ganzen Kontinent verbreitet findet. Es ist beachtenswert, dass das strenge Waffenverbot von VStL und BR in den norddeutschen Städten nicht gegolten zu haben scheint. In den Stadtrechtsredaktionen von Lübeck fehlt ein Verbot des Waffentragens, und in Lübeck hat man, nach gewissen Quellenangaben zu schliessen, nur mit einem nächtlichen Waffenverbot gerechnet. Auch im Rigarecht wurde das Verbot bloss in begrenztem Ausmass angewendet.

Wenn es sich auch im aschw. Recht offenbar um ein ursprünglich von

aussen, am ehesten durch den Einfluss der Kirche eingeführtes Institut handelt, so hat doch das Waffenverbot, so wie es im VStL begegnet, ein nordisches Gepräge.

18. *Sonderfrieden*

VStL hat eine Reihe von örtlichen Sonderfrieden, innerhalb welcher Verletzung einer Person Verdopplung der Geldstrafe mit sich führt. Mit charakteristischen Detail-Übereinstimmungen finden sich die wichtigsten dieser Sonderfrieden auch in BR. Die Strafe für Verbrechen gegen diese Frieden wird hier von einer deutlichen Gespaltenheit bezeichnet, die nicht ursprünglich sein kann. Sie dürfte vielmehr so entstanden sein, dass ein Bussensystem, das in wesentlichen Punkten auf Verdopplung aufgebaut war, dadurch auseinandergebrochen wurde, dass einige dieser Verbrechen als Königseidbruch angesehen und als solcher bestraft wurde. VStL scheint dagegen hier die ältere Bussenverdopplung ungebrochen bewahrt zu haben. Zwischen BR und den Landschaftsrechten finden sich sowohl betreffs der befriedeten Gebiete wie auch betreffs der Bussenverdopplung Anklänge.

Auch in den deutschen Quellen gibt es örtliche Sonderfriedensbestimmungen. Diese zeigen doch, weder bezüglich Gebiet noch bezüglich Strafe irgendeine auffallende Verwandtenähnlichkeit mit dem Visbyrecht. Dagegen tritt hier ein deutlicher Gegensatz zwischen dem Hamburgrecht und echtem Rigarecht hervor, der darauf beruht, dass zwischen diesem und dem Visbyrecht charakteristische Übereinstimmungen bestehen.

Ein ähnlicher Zusammenhang zwischen Visbyrecht, schwedischem Bjärköarecht und Rigarecht tritt betreffend einen entsprechend erhöhten, örtlichen Sonderfrieden bei Diebstahl hervor und zeigt sich darin, dass die Wertgrenze für Diebstahl, der mit Todesstrafe belegt war, innerhalb der befriedeten Gebiete gesenkt wurde.

19. *Fahrlässigkeit und vorsate*

In VStL wird nur ein Fall von Fahrlässigkeit behandelt, nämlich der Schaden, der dadurch entstand, dass ein verfallenes Haus oder ein anderes Gebäude einstürzte. Dafür musste im Prinzip die halbe Busse bezahlt werden, wenn der Rat es dem Eigentümer nicht schon früher auferlegt hatte, das Gebäude zu reparieren. In diesem Fall musste er volle Busse erlegen. Die aschw. Rechte enthalten reiche Bestimmungen über Fahrlässigkeit und behandeln sie nach wechselnden Gründen mit verschiedener Gradierung der Geldbussen. Halbierung der Busse ist doch sehr gewöhnlich und kommt

auch im GL vor. In den deutschen Quellen verläuft der Unterschied im allgemeinen zwischen voller Busse und überhaupt keiner Verantwortung. Das Rigarecht kann eine Parallele zum Visbyrecht insofern aufzeigen, als Riga B ein Viertel und Riga D eine halbe Busse für Fahrlässigkeit bestimmen.

Wenn das Visbyrecht somit prinzipiell Ausdruck für eine im aschw. Recht gewöhnliche Auffassung von der Halbierung der Busse für Fahrlässigkeit gibt, so hat indessen die einzige Bestimmung über Fahrlässigkeit, die sich im VStL findet, eine auffallende Berührung mit dem Hamburgrecht. Es wendet nämlich wie dieses die gleiche Regel von erhöhter Verantwortung bei Schaden an, wenn ein vom Rate erlassenes Gebot, den Mängeln des Gebäudes abzuhelfen, unbeachtet geblieben ist.

Der Begriff der *vorsate* im Visbyrecht stimmt durchaus mit dem ursprünglichen *vorsate*-Begriff des lübischen Rechtes überein, aber im Visbyrecht gibt es keine Spuren der späteren Entwicklung und Auflösung, welche die *vorsate* in Lübeck und Hamburg durchgemacht hat. Die für Westfalen, Lübeck und Hamburg charakteristische *vorsate*-Busse, zehn Mark Silber und ein Fuder Wein, wurde auch nicht von Visby übernommen, wo die Strafe gänzlich in das Bussensystem des Stadtrechts eingeordnet ist.

Das aschw. *forsat* hat von Anfang an einen anderen, konkreteren Charakter. Die Strafe ist oft Verdopplung der Busse, was auch in BR für den Totschlag in *forsat* gilt. In BR ist indessen die Forderung des lübischen Rechtes eingedrungen, dass die Partner früher mit einander in Streit gewesen sein müssen. Dieses Verlangen ist dem älteren, schwedischen Rechte fremd. Dieselbe lübische Forderung zeichnet auch die *vorsate* von Riga D aus. Die älteren Rigaredaktionen geben keine sichere Definition von *vorsate*. Beachtenswert ist, dass sowohl in Riga A und B wie auch in D Verdopplung der Busse eintritt und nicht, wie im deutschen Recht und in VStL, zusätzliche Busse.

20. *Teilnahme*

VStL bestimmt eine besondere Geldstrafe mit einem Grundbetrag von 3 Mark für Teilnahme an einigen vom Stadtrecht direkt angegebenen Verbrechen. Diese gehören mindestens teilweise der Kategorie an, die im älteren nordischen Recht als typische Bandenvergehen aufgefasst werden. In den aschw. Rechten hat die Königseidgesetzgebung einen Durchbruch des Prinzips mit sich gebracht, dass der Teilnehmer ebenso strafbar sei wie der Haupttäter. Ausserhalb des Gebietes des Königseidbruches gibt es doch noch in MELL wie in den Landschaftsrechten eine Reihe von Fällen, wo 40 Mark

Busse für den Haupttäter und 3 Mark Busse für die Mithelfer vorgeschrieben sind, eine Beurteilung, die für die Bandenvergehen des älteren nordischen Rechtes bezeichnend gewesen ist.

Das deutsche Recht des Mittelalters ist im allgemeinen dahin gelangt, Haupttäter und Teilnehmer gleichzustellen, und bereits in der ältesten Stadtrechtsredaktion Hamburgs wird im Prinzip für beide die gleiche Verantwortung gefordert. Im klaren Gegensatz zum Hamburgrecht stimmt das echte Rigarecht prinzipiell mit dem Visbyrecht überein. VStL scheint bei Teilnahme ein älteres nordisches Prinzip bewahrt zu haben und zeigt hier einen konservativen Zug sowohl gegenüber deutschem Stadtrecht wie auch gegenüber vorgeschrittenerem schwedischem Königseidrecht.

Strafensystem

21. *Einleitung*

Gewisse gröbere Verbrechen waren im Visbyrecht mit Todesstrafe belegt, und geringere Diebstähle mussten mit Ehrenstrafen oder Strafe an Haut und Haar gesühnt werden. Im übrigen war das Strafensystem ein doppeltes. Es war auf Geldbussen aufgebaut, die bei jedem Verbrechen eine exakt fixierte Geldsumme betragen sollten. Wenn die Busse nicht erlegt werden konnte, wurde statt dessen eine für jeden besonderen Fall festgesetzte Ersatzstrafe in Form von Körperstrafe, Ehrenstrafe oder Gefängnis angewendet.

22. *Die Bussen und Brüchen*

Die Strafgelder des Visbyrechtes bestanden aus drei Elementen: aus einer Grundbusse an den Kläger, einer fast allgemein bedeutend niedrigeren Brüche — 6 oder 3 Mark — an die Stadt und einer kleinen Zuschlagsbrüche, gewöhnlich ½ Mark, an die Vögte.

Entsprechende drei Empfänger der Bussen und Brüchen finden sich normalerweise sowohl in den festlandsschwedischen Rechten wie in den deutschen Stadtrechten. Die Verteilung war hier doch bedeutend ausgeglichener. Das Strafgeld war im allgemeinen in einer Gesamtbusse festgesetzt, welche in drei, meistens gleich grosse, Teile geteilt wurde. Man hat eine direkte Entsprechung zum System von VStL — eine dominierende Klägerbusse, eine niedrigere Brüche an die Stadt und eine geringe Zuschlagsbrüche an die Vögte — nur in dem echten Rigarecht, besonders in seiner D-Redaktion, angetroffen.

Die Grundbusse von VStL — der Anteil des Verletzten — gehörte entweder zu einer von der Wergeldsumme von 40 Mark ausgehenden Dezimal-

serie oder zu einer auf der Dreizahl aufbauenden Serie. Man kann diese beiden Serien sowohl in den Fragmenten wie auch in den Handelsverträgen zurückverfolgen, und sie begegnen uns auch in den russischen Rechtsaufzeichnungen. Die Grundsumme des Wergeldes ist vom Artlenburgvertrag bis zum VStL an stets dieselbe. Ein deutlicher Gegensatz zwischen den beiden Bussenserien kann bei der Strafbemessung für Körperverletzungen im VStL beobachtet werden.

Dieselben zwei Bussenserien, die 40-Markserie, mit dem Wergeld als Kern, und die 3-Markserie, dominieren durchaus die festlandsschwedischen Rechte und treten auch deutlich im mittelalterlichen dänischen Recht hervor, während die 40-Markbusse zwar in GL vorkommt, aber nicht organisch verwachsen mit dem Bussensystem dieses Rechtsbuches erscheint. Sowohl in BR wie im MEStL und aschw. Landschaftsrecht kann ein ähnlicher Gegensatz zwischen den beiden Serien, wie er im VStL bei den Körperverletzungen vorkommt, konstatiert werden.

Die deutschen Stadtrechte weisen eine Vielfalt von wechselnden Buss- und Brüchebeträgen auf, unter anderen auch solche, die numerisch einem Teil der im Visbyrecht vorkommenden Beträge zu entsprechen scheinen. Die deutschen Stadtrechte zeigen doch bedeutende Abweichungen vom VStL, was sowohl die allgemeine Struktur des Bussensystems wie auch Einzelheiten betrifft. Es kann kein Zweifel bestehen, dass die zwei Grundbussenserien von VStL, die auf denselben Grundlagen aufgebaut sind und miteinander auf gleiche Weise konkurrieren wie es bei den aschw. Rechten der Fall ist, als nordischen Ursprungs angesehen werden müssen. Die Kombinationen der Bussen und Brüchen und das Verhältnis zwischen den darin eingehenden drei Elementen sind dagegen für Visby bezeichnend.

Das echte Rigarecht zeigt sowohl betreffend die numerische Grösse der Beträge wie auch betreffend die Struktur der Kombinationen auffallende Verwandtschaft mit dem Visbyrecht.

23. *Die Todesstrafe*

VStL hat dieselbe erweiterte Anwendung der Todesstrafe, die im allgemeinen das mittelalterliche Strafrecht bezeichnet. Möglicherweise kann das Visbyrecht in gewissen Fällen strenger erscheinen als die übrigen in diese Untersuchung einbezogenen Rechte. Das Visbyrecht weist indessen weder bei den angewendeten Arten der Todesstrafe noch bei ihrer Verbindung mit besonderen Verbrechen irgendwelche spezielle Züge auf, die auf Verwandtschaftsbeziehungen nach der einen oder anderen Seite hindeuten können.

24. *Die Verstümmelungsstrafen*

VStL wendet in weitem Ausmass Verstümmelungsstrafen bei mangelnder Fähigkeit, Geldbussen zu bezahlen, an. Handverlust, der im mittelalterlichen deutschen Recht Normalstrafe bei Verwundungen war, wird somit subsidiär bei einem Teil schwererer Wunden und Lähmungen angewendet. Noch mehr tritt indessen im VStL die Talionsstrafe hervor, die umfassende Anwendung in Form von exakter Talion gefunden hat. Das aschw. Recht, ja, schon die zentralen Svearechte, sind noch weiter in der exakten Talion gegangen. Dieses im germanischen Recht verhältnismässig junge Prinzip scheint in nur geringem Grad in den norddeutschen Städten angewendet worden zu sein, aber in etwas höherem Grad in Westfalen.

Bezeichnend für VStL ist der Gebrauch des Durchstechens der Hand als Subsidiärstrafe bei einigen gelinderen Körperverletzungen. Die Strafart kommt auf dem Kontinent hauptsächlich in einer speziellen Anwendung als spiegelnde Strafe beim Tragen von oder Verwunden mit verbotenen Waffen vor.

25. *Zeichnen und Prügel*

Zeichnen und Prügel sind im VStL ausschliesslich Diebesstrafen. Mit gleicher Anwendung kommen diese Strafformen in den festlandsschwedischen Rechten vor und sind auch in den deutschen Stadtrechten gewöhnlich. Eine beachtenswert ausgedehnte Anwendung der Prügelstrafe findet sich im MEStL.

26. *Die Ehrenstrafen*

VStL ist, was die eigentliche Ehrenstrafe betrifft, auffallend arm, verglichen besonders mit Lübeck und Riga, aber auch mit BR. Bemerkenswert ist bei VStL das Vorkommen von öffentlichem Widerruf als Strafe bei Ehrverletzung. Die Strafform findet sich im GL, MEStL und KrLL, aber nicht in den übrigen mittelalterlichen schwedischen Rechten und auch nicht in den zunächst untersuchten deutschen Rechtsquellen.

27. *Die Acht und die Verbannung*

VStL gibt nur knappe Aufklärung über die Ausformung der Ächtungsstrafe, aber betreffs der persönlichen Auswirkungen scheint die Acht im VStL ebenso streng gewesen zu sein wie in den festlandsschwedischen Rechten. In den norddeutschen Städten wurde ein nuancierteres System der Ächtung angewendet: aufgebaut auf der Ächtungsform, die *vestinge* (Ver-

festung) hiess. Diese kann jedoch weder in der Sache noch dem Namen nach im Visbyrecht aufgefunden werden. Dagegen hat VStL die in den mittelalterlichen deutschen Städten sehr verbreitete Strafform der Stadtverweisung aufgenommen.

28. *Die Gefängnisstrafe*

Im Strafensystem von VStL nimmt die Gefängnishaft einen dominierenden Platz als Ersatz für Geldstrafe ein. Sie scheint sich aus der im Stadtrecht wohl ausgeformten, gleichfalls öffentlichen Schuldhaft entwickelt zu haben, wird aber von dieser deutlich getrennt gehalten. Die Busshaft von VStL hatte klaren Strafcharakter. Sie war mit knapper Kost verbunden und stand betreffs der Zeitbemessung entsprechend einer genau detaillierten Skala in fester Relation zur Grösse der Grundbusse.

Gefängnis als Verwandlungsstrafe für Geldbusse hat erst sehr spät in das mittelalterliche schwedische Recht Eingang gefunden. Die Grundelemente für sowohl die Schuldhaft wie auch die Busshaft von VStL sind sicher aus dem deutschen Recht entlehnt worden, wo besonders die Stadtrechte von Lübeck und Hamburg Vergleichsmaterial darbieten. Beide Formen von Haft erscheinen indessen in Visby höher entwickelt als in diesen Städten. In den Stadtrechten von Lübeck und Hamburg fehlen somit generelle Verwandlungsregeln für die Busshaft. Diese war durchgehend mit Verweisung vereinigt, deren Aufhebung das Begleichen der ursprünglichen Geldstrafe voraussetzte.

Einzelne Verbrechen

29. *Mord und Totschlag. Körperverletzung mit tödlichem Erfolg*

VStL bezeichnet mit *mord* sowohl heimliche Tötung wie auch einige qualifizierte Fälle von Totschlag, d. h. nicht heimlicher Tötung. Die Strafe für *mord* war für den Mann das Rädern, für die Frau der Scheiterhaufen. Die gleichen Spezialfälle von Totschlag werden in den aschw. Gesetzen besonders hervorgehoben und wie Mord mit qualifizierten Todesstrafen belegt. Diese Gleichstellung von gewissen qualifizierten Totschlägen mit Mord war im alten germanischen Recht gebräuchlich. Im Ssp und in den Stadtrechten werden jedoch diese Spezialfälle überhaupt nicht beachtet. Der Vergleich wird freilich dadurch erschwert, dass sich der alte germanische Begriff Mord im mittelalterlichen deutschen Recht in voller Auflösung befand. Es war dies eine Entwicklung, die dahin führte, dass jede vorsätzliche Tötung prinzipiell mit qualifizierter Todesstrafe belegt wurde.

Bei Totschlagssühne wendet VStL eine Prozedur an, die sowohl als Ganzes wie auch betreffs der charakteristischen Einzelheiten sehr nahe mit BR und MEStL übereinstimmt und auch auffallende Verwandtenähnlichkeit mit GL aufweist. Beziehung zu deutschem Recht fehlt völlig. Dagegen zeigt das echte Rigarecht hier einen offenkundigen Anschluss an das Visbyrecht.

Beim Spezialfall Totschlag an einer schwangeren Frau bildet VStL gemeinsam mit BR und GL insofern eine Einheit gegenüber den schwedischen Landschaftsrechten, als es halbes Wergeld für die Leibesfrucht bestimmt. Dagegen stimmt BR mit den Svearechten überein, da es doppeltes Wergeld für die Frau berechnet, während VStL sich in diesem Fall ebenso wie GL und ÖgL mit einfachem Wergeld zufrieden gibt.

Misshandlung mit tötlichem Erfolg wurde als Totschlag beurteilt, wenn der Misshandelte innerhalb einer gewissen Frist starb. Bei Bestimmung dieser Frist hat BR mit Abweichung von der Jahresfrist des aschw. Rechtes ein offenbar zunächst von Hamburg entlehntes, ursprünglich wohl vom kanonischen Recht übernommenes Prinzip angewendet, wonach die Verantwortung aufhört, wenn der Geschädigte sich auf einem öffentlichen Platz zeigen kann. VStL gebraucht diese Regel gemeinsam mit einer absoluten Frist von 30 Tagen. Ein gewisser Gegensatz zwischen beiden, im Visbyrecht angewendeten Prinzipien tritt im Rigarecht hervor.

30. *Wunden*

Die Wundenbestimmungen im VStL zeigen sehr grosse Ähnlichkeit betreffs Kategorieeinteilung und Qualifikationsgründen besonders mit BR, aber auch mit GL. Deutliche Parallelen treten auf diesem Gebiet in weitem Ausmass auch in den übrigen festlandsschwedischen Rechten hervor, können aber auf jeden Fall nicht in nennenswertem Grad bei dem hier berührten deutschen Recht aufgezeigt werden. Die in VStL und GL angewendeten Methoden der Wundenmessung sind zwar dem aschw. und auch adän. Rechte fremd, haben aber Entsprechungen auf dem Kontinent. Andererseits gibt es Zeichen, die darauf hindeuten können, dass der für die Wundenklassifikation des VStL und des aschw. Rechtes grundlegende Begriff der Vollwunde zugleich mit einem ähnlichen Terminus in die Stadtrechte von Lübeck und Hamburg eingedrungen ist, wo er freilich erst spät auftritt.

31. *Verstümmelung und Lähmung*

Der im Kap. 15 aufgezeigte Parallelismus der Redaktionen von VStL und BR, die u. a. Verstümmelung und Lähmung behandeln, zeigt bei näherer

Untersuchung auch entsprechende, sehr grosse inhaltliche Übereinstimmungen. Diese treten sowohl in den behandelten Kategorien der Lähmung wie auch in der gegenseitigen Bewertung derselben hervor. Die Taxierung der Hauptglieder zu ganzem oder halbem Wergeld ist in VStL und BR exakt dieselbe. Das Prinzip, dass die Busse für Verstümmelung in direkter Beziehung zum Wergeld steht, wird in beiden Rechten bis sogar zum Daumen oder zur grossen Zehe, welche auf ein Viertel des Wergeldes taxiert werden, angewendet. Für die übrigen Finger oder Zehen oder Teile von solchen Gliedern wurden statt dessen Kombinationen von Verstümmelungs- und Wundenbussen entrichtet, die nicht dem Dezimalsystem angehörten.

Ähnliche kombinierte Geldbussen bei Verstümmelung werden durchgehend in den festlandsschwedischen Landschaftsrechten und in MELL angewendet, während MEStL wesentlich mit VStL und BR übereinstimmt. In gewissen Landschaftsrechten liegt eine Verbindung zwischen Verstümmelungsbusse und Wergeld innerhalb des Rahmens der bewahrten, kombinierten Geldbussen vor. Eine solche Verbindung kann möglicherweise früher auch in anderen Rechten vorhanden gewesen sein, ging aber durch Änderung des Wergelds verloren.

GL setzt bei Verstümmelung die wichtigeren Hauptglieder nach einer Skala, die doch um die Hälfte niedriger liegt als die von VStL und BR, in Beziehung zum Wergeld des Rechtsbuches.

Das in den schwedischen Landschaftsrechten angewendete System, das Verstümmelungsbusse und Wundenbusse kombiniert, weicht von dem im germanischen Recht bei Verstümmelung allgemein angewendeten ab, welches auf der Quotenteilung des Wergelds beruht. Eine solche Quotenteilung, noch weiter getrieben als in VStL und BR, wurde sowohl im dänischen Landschaftsrecht wie im Stadtrecht von Schleswig angewendet.

In den zunächst berührten deutschen Stadtrechten wurden die Verstümmelungen im allgemeinen zu den mit Handverlust bestraften Verwundungen gerechnet, weshalb besondere Satzungen, die das Abhauen behandeln, fehlen. Auch das Rigarecht gibt hier keinen Anlass, es mit dem Visbyrecht oder Bjärköarecht zusammenzustellen.

32. *Injurien*

Die Grenze zwischen den sog. Realinjurien und gelinderen Leibesschäden oder bisweilen Sittlichkeitsverbrechen ist durchgehend in den mittelalterlichen Rechtsquellen sehr fliessend, weshalb die Realinjurien für eine systematische, komparative Behandlung wenig geeignet sind. Bessere Haltepunkte für Vergleiche bieten die Verbalinjurien. VStL teilt eine Reihe

von Bestimmungen darüber mit, die mit charakteristischen Einzelheiten wohl ausgerüstet sind. Gewisse Parallelen und Gegenstücke können auch auf sowohl nordischer wie deutscher Seite aufgezeigt werden. Diese sind doch nicht so beschaffen, dass sie bei den Versuchen von Wert sein können, VStL zu nordischem und deutschem Recht in Beziehung zu bringen. VStL zeigt hier Beispiele für ein, nach allen Anzeichen zu schliessen, selbständig aufgebautes System, das in gewisser Hinsicht weit ausführlicher und durchgearbeiteter ist als die Systeme, die in den übrigen untersuchten nordischen und deutschen Quellen vorkommen. Im Vergleich mit diesen ist der relative Platz der Verbalinjurienbusse auf der Skala von VStL bemerkenswert hoch.

33. *Unrechtmässige Fesselung und Freilassung von Dieben*

In Übereinstimmung mit den aschw. Rechten fasst VStL unrechtmässige Fesselung eines Unschuldigen unter Beschuldigung, Verbrechen begangen zu haben, als einen sehr schweren persönlichen Übergriff auf: mit hoher Busse, die dem Wergeld entspricht. Das lübische Recht, das ebenfalls solche Fesselung behandelt, erteilt ihr einen bedeutend niedrigeren Platz auf der Busseskala.

In nahem Zusammenhang mit der Bestimmung über unrechtmässige Fesselung stehen die Verbote, einen eingefangenen Dieb laufen zu lassen, die durchgehend in den aschw. Rechten vorkommen. VStL macht hier bei der Bussebemessung einen charakteristischen Unterschied zwischen zwei Fällen: ob der Dieb nämlich das Leben verwirkt hat, da die Grundbusse 40 Mark betrug, oder ob er das Leben nicht verwirkt hat, da die Grundbusse auf 3 Mark begrenzt war. Die gleiche Distinktion mit gleichen Bussesätzen wird in VmL und ÖgL gemacht. BR hat einheitliche Busse von 40 Mark wie DL und VgL I, während UL und SdmL nur 3-Markbussen kennen.

34. *Das Sittlichkeitsverbrechen*

Bei Ehebruch erkennt VStL dem verletzten Ehegatten volles Racherecht zu. Das Racherecht wird in den aschw. Rechten ausdrücklich anerkannt, und man muss seine Anerkennung, wenn sie auch nicht direkt erwähnt wird, auch in den deutschen Quellen voraussetzen.

Die Verantwortung des verheirateten Mannes wegen Ehebruch ist im VStL bis zu vollem Wergeld getrieben worden. In den aschw. Landschaftsrechten ist das Gegenseitigkeitsprinzip für Mann und Frau auf dem Vormarsch und in weitem Ausmass in den kirchenrechtlichen Teilen durchgedrungen, während die Strafbemessungen für ehebrecherischen Mann in den

weltlichen Teilen, wo sich solche finden, bei verhältnismässig niedrigen Geldbussen Halt gemacht haben. Die berührten deutschen Quellen entbehren solche Strafbestimmungen.

VStL anerkennt öffentliches Anklagerecht bei Ehebruch. Direktes Verbot gegen angemasstes Eingreifen der Behörden findet sich in diesem Fall bei BR und MEStL. In den Landschaftsrechten wird öffentliches, kirchliches Anklagerecht nur bei gewissen, stark begrenzten und notorischen Fällen zugelassen. In Lübeck und Hamburg wird bei öffentlichen Verfahren wegen Ehebruch vorausgesetzt, dass der verletzte Partner klagt.

Das Rigarecht nimmt, besonders bei der Strafverantwortung des verheirateten Mannes, eine mit dem Visbyrecht übereinstimmende, strengere Haltung im Verhältnis zu den deutschen Stadtrechten ein.

Sowohl betreffs des Gegenseitigkeitsprinzips bei der Bestrafung von Mann und Frau für Ehebruch wie auch betreffs des öffentlichen Anklagerechtes nimmt VStL einen Standpunkt ein, der auf starken, kirchlichen Einfluss deuten kann.

Was Bigamie betrifft, so hat VStL eine Strafverschärfung bis zur Todesstrafe akzeptiert: das Resultat einer Entwicklung, der man in der Rezessgesetzstiftung für die Hansestädte während des 13. Jahrhunderts folgen kann. Dieser für älteres schwedisches Recht fremde Standpunkt wird auch von MEStL und MELL eingenommen.

35. *Diebstahl*

VStL unterscheidet nicht nur, wie germanisches Recht im allgemeinen, zwischen grossem und kleinem Diebstahl, sondern hat auch eine differenzierte Wertskala für geringere Diebstähle. Es stimmt in dieser Hinsicht prinzipiell mit BR und den aschw. Rechten überein, während die berührten deutschen Rechte sich mit der Distinktion zwischen grossem und kleinem Diebstahl zufrieden geben. Auch betreffs der angewendeten Strafen steht VStL eher dem aschw. Recht nahe als dem deutschen Recht.

Wie oben in Kap. 18 betont tritt eine Zusammengehörigkeit von VStL mit schwedischem Stadtrecht bei der Behandlung von Diebstahl auf einem besonders befriedeten Ort hervor. Sowohl in dieser Hinsicht wie auch betreffs der Diebstahlskategorien steht Riga D im Gegensatz zum Riga-Hamburg-Recht und in gleicher Linie wie VStL und BR.

36. *Falsches Zeugnis und Mass- und Gewichtsverfälschung*

VStL bestimmt Todesstrafe für falsches Zeugnis und erweist sich dadurch als ungewöhnlich streng nicht bloss im Verhältnis zu den aschw. Rechten,

sondern auch im Vergleich zu den Stadtrechten von Lübeck und Hamburg. Eine Verschärfung bis zur Todesstrafe wurde in Riga D gegenüber dem Riga-Hamburgrecht eingeführt. Die Strenge bei der Beurteilung von falschem Zeugnis ist ein Moment, das möglicherweise mit kirchlichem Einfluss im Zusammenhang stehen kann.

Das Visbyrecht zeichnet sich auch durch ungewöhnliche Strenge aus, wenn es sich um die Bestrafung von Mass- und Gewichtsverfälschung handelt. MEStL nimmt hier gegenüber BR den gleichen Standpunkt ein wie VStL. Eine entsprechende Verschärfung wie bei falschem Zeugnis kann in Riga D betreffend falsches Mass aufgezeigt werden. Eine für Lübeck und Hamburg charakteristische, strafverschärfende Qualifikation, nämlich Anwendung von doppeltem falschem Mass — einem grossen zum Einmessen und einem kleinen zum Ausmessen — wurde sowohl in BR wie auch in das Rigarecht aufgenommen, scheint aber an Visby vorbeigegangen zu sein.

37. *Hauptresultate*

Die Einzelresultate der verschiedenen Untersuchungsserien wurden oben zusammengefasst. Zum Abschluss sollen nur einige Hauptresultate hervorgehoben werden, die in grösserem oder allgemeinerem Zusammenhang von Bedeutung sind.

Ein Vergleich zwischen den Redaktionen II und III von Novgorods Skra zeigt, dass das Visbyrecht zu Beginn des 14. Jahrhunderts ein originelles, wohlentwickeltes Rechtssystem gewesen ist, das in ein direkt gegensätzliches Verhältnis zum lübischen Recht kommen konnte. An einigen Punkten, wo solche Gegensätze stark hervortreten, liegt nahe Berührung zwischen Visbyrecht und nordischem Recht vor.

Deutlicher Einfluss des Visbyrechtes kann ferner sowohl im ältesten Rigarecht wie auch ganz besonders in Riga D aufgezeigt werden, wenn man es mit dem Hamburg-Rigarecht vergleicht.

Die komparativen Untersuchungen wurden auf zwei Teile von VStL, nämlich das Seerecht und das Strafrecht, begrenzt. Für beide liegen bemerkenswerte Redaktionsparallelen zwischen VStL und BR vor.

Die zentrale Seerechtspartie von VStL kann als ein Aufbau um einen Kern aufgefasst werden, der rein formell sehr nahe Beziehungen zu BR hat. Auch materiell liegen an gewissen Punkten grosse Übereinstimmungen, bisweilen volle Identität, vor, während an anderen Punkten materielle Abweichungen vorkommen, die offenbar auf einer in verschiedener Richtung sich bewegenden Weiterentwicklung beruhen.

Eine ähnliche Zusammengehörigkeit, kräftig durch auffallende Verbal-

übereinstimmungen unterstrichen, fällt bei den zentralen Strafrechtspartien von VStL und BR auf. Auch hier finden sich sehr weit gehende materielle Ähnlichkeiten zwischen VStL, BR und übrigem schwedischem Festlandsrecht.

Von besonderem Interesse ist das Verhältnis zwischen VStL und dem festlandsschwedischen Recht bei Sonderfrieden und Teilnahme. In BR zeigt sich betreffs der Sonderfrieden eine deutliche Auseinandersetzung zwischen älteren und neuen Prinzipien, welch letztere offenbar mit der Königseidgesetzgebung eingeführt wurden. Eine ähnliche Auseinandersetzung findet sich in den Landschafts- und Landesgesetzen und macht sich hier auch betreffs der Teilnahme geltend. VStL hält den prinzipiellen Standpunkt aufrecht, den schwedisches Bjärköarecht und Landschaftsrecht vor der Stiftung der Königseidgesetze eingenommen haben, und bewahrt also gewissermassen älteres Recht.

Das Strafrecht von VStL kann, als Ganzes genommen, als sehr hoch entwickelt und in gewisser Hinsicht als auffallend selbständig charakterisiert werden. Bestimmte klare Einschläge deutscher Art können ebenso wie Züge gemeinnordischer Art aufgezeigt werden. Es gibt auch Ähnlichkeiten mit GL, aber die Übereinstimmungen mit den mittelalterlichen festlandsschwedischen Rechten sind entschieden wesentlicher und auffallender.

Die Prinzipien für die Zusammensetzung der Geldbussenkombinationen scheinen für das Visbyrecht originell zu sein, die Grundbussenserien haben aber einen unverkennbar nordischen Charakter. Im Subsidiärstrafensystem tritt besonders die wohl ausgestaltete Gefängnisstrafe hervor. Diese hat mit Ausnützung der Elemente, die sich in den norddeutschen Stadtrechten finden, eine selbständige Weiterentwicklung erhalten.

Gewisse Züge des Strafrechtes können auf einen kräftigen kirchlichen Einfluss innerhalb der Visbykultur deuten. Auffallend sind in dieser Hinsicht die Gegenseitigkeitsprinzipien für Mann und Frau bei der Bestrafung von Ehebruch und das öffentliche Anklagerecht bei solchen Verbrechen wie auch die strenge Beurteilung von falschem Zeugnis. Gewisse Einschläge des Strafensystems — ausgiebige Anwendung der Gefängnisstrafe, Gebrauch des Talionsprinzips und die strafrechtliche Ausnützung von Instituten wie öffentlicher Widerruf — weisen ebenfalls in diese Richtung. Auch die Bestimmungen des Waffenverbotes stehen im Einklang mit internationalen kirchlichen Friedensbestrebungen.

Die hier vorliegende Untersuchung berührt einige besondere, wenn auch umfassende und wesentliche Teile von VStL. Es müssten doch, um das Visbyrecht und seine Eigenart in vollem Licht sehen zu lassen, entsprechende

Untersuchungen auch von einigen zentralen, nicht allzu begrenzten Teilen des Privatrechtes gemacht werden. Es gibt gute Gründe für die Annahme, dass die Resultate solcher Untersuchungen, gemeinsam mit den hier gewonnenen Resultaten, ein ziemlich klares Bild der Entstehungs- und Entwicklungsgeschichte des Visbyrechtes geben könnten.

In Kap. 1 wurde eine Darstellung der Problemlage betreffend Visbys Entstehung und älteste Geschichte sowie der Versuche gegeben, diese Probleme auf verschiedenen Wegen zu lösen. Man hat in der Regel Visby entweder als das Resultat einer deutschen Kolonisation auf mehr oder weniger jungfräulichem Boden dargestellt oder versucht, für die Entstehung der Stadt einheimische Voraussetzungen in einer gotländischen Gemeinschaftsbildung irgendwelcher Art zu finden. Bis jetzt ist in nur geringem Grad Verbindung in festlandsschwedischer Richtung gesucht worden.

Hier wurde der Versuch gemacht, zu ermitteln, welche rechtshistorischen Resultate durch reine Untersuchung von VStL und ohne Kombination mit mehr oder weniger hypothetischen Erklärungen, die auf anderem Grund aufgebaut sind, gewonnen werden können. Diese Resultate zeigen, dass der deutsche Einschlag in den hier untersuchten Teilen relativ begrenzt ist. VStL erscheint hier, was seine Grundlagen und seinen Inhalt betrifft, als überwiegend nordisch. Gewisse Züge haben gemeinnordischen Charakter. Es konnten keine klaren Verbindungslinien besonders in dänischer Richtung konstatiert werden. Es gibt wohl Ähnlichkeiten mit GL, aber diese treten durchaus vor der Zusammengehörigkeit zurück, die sich zwischen VStL und BR sowie übrigem schwedischem Festlandsrecht, besonders Svearecht, findet. Diese Zusammengehörigkeit ist so klar, tiefgehend und zugleich umfassend, dass man einen festlandsschwedischen Einfluss in irgendeiner Form während einer älteren Periode von Visbys Entwicklung voraussetzen muss.

1. Otryckta källor

Kungliga Biblioteket, Stockholm

B 63, B 67. Handskrifter av Visby stadslag.

2. Källpublikationer

Altmann-Bernheim — Ausgewählte Urkunden zur Erläuterung der Verfassungsgeschichte Deutschlands im Mittelalter. Hrsg. von W. Altmann & Ernst Bernheim. Berlin 1909.

Alving — Die Nowgoroder Skra. Nach der Kopenhagener Handschrift mit Einleitung und Glossar hrsg. von Hj. Alving. (GHÅ 1917.)

Annaler, Islandske — Islandske Annaler indtil 1578. Udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond ved Dr Gustav Storm. Kristiania 1888.

Arnold — Arnoldi abbatis Lubecensis chronica a. 1172—1209. (Monumenta Germaniæ Historica. Scriptores. 21. Hannover 1869.)

Behrmann, H., — De Skra van Nougarden. Köpenhamn 1828.

Bremen — Eckhardt, K. A., Die mittelalterlichen Rechtsquellen der Stadt Bremen. (Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der freien Hansestadt Bremen. 5. Schriften der Bremer wissenschaftlichen Gesellschaft. Reihe A. Bremen 1931.)

Bunge, Reval — Die Quellen des Revaler Stadtrechts. I—II. Hrsg. von F. G. v. Bunge. Dorpat 1844—1846.

CCSMÆ — Corpus codicum suecicorum medii ævi. (Munksgaard, Köpenhamn.) IV. Lex municipalis regni Sueciæ. (Ed. N. Ahnlund. 1944.) V. Lex Gotlandiæ. (Ed. E. Wessén. 1945.) VI. Lex Vestro-gothica recentior. (Ed. A. Schück. 1946.) IX. Lex Sudermanniæ. (Ed. E. Wessén. 1948.)

Corpus iuris civilis. Ed. Th. Mommsen & P. Kruegcr. I. Berlin 1922.

DGKL — Danmarks gamle Købstadslovgivning. I. Sønderjylland. II. Nørrejylland. Udg. af E. Kroman. Köpenhamn 1951—1952.

DGL — Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene. Udg. under Ledelse af J. Brøndum-Nielsen. I—VIII. Köpenhamn 1920—1951.

Dortmund — Dortmunder Statuten und Urtheile. Von Ferdinand Frensdorff. (Hansische Geschichtsquellen. Hrsg. vom Verein für hansische Geschichte. 3. Halle 1882.)

DS — Diplomatarium Suecanum. III—V. Ed. B. E. Hildebrand. Stockholm 1842—1865. VI: 5. Ed. E. Nygren. Stockholm 1946.

Fabricius — Das älteste Stralsundische Stadtbuch (1270—1310). Im Auftrage des Raths und des bürgerschaftlichen Collegiums der Stadt Stralsund hrsg. von Dr F. Fabricius. Berlin 1872.

Flateyarbok — Flateyarbok. En samling af norske Konge-Sagaer... samt Annaler. II. Kristiania 1862.

Friedberg — Corpus Iuris Canonici. Ed. A. E. Friedberg. II. Leipzig 1881.

Gaupp — Gaupp, E. Th., Deutsche Stadtrechte des Mittelalters mit rechtsgeschichtlichen Erläuterungen hrsg. I—II. Breslau 1851—1852.

Grágás — Grágás, udg. ved V. Finsen. I. Köpenhamn 1852.

Grekov — Pravda russkaja. (Institut istorii akademii nauk Sojusa SSR. Pod red. B. D. Grekova. I: Teksty. Moskva-Leningrad 1940. II. Kommentarii. Ibid. 1947.)

Grimm, Weisthümer — Grimm, J., Weisthümer. IV. Göttingen 1863.

Goetz, Handelsverträge — Goetz, L. K., Deutsch-russische Handelsverträge des Mittelalters. (Abhandlungen des Hamburgischen Kolonialinstituts. 37. Reihe A. Rechts- und Staatswissenschaft. 6. Hamburg 1916.)

Goetz, Recht — Das russische Recht. (Russkaja pravda.) I—IV. Stuttgart 1910—1913. (Även i Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 1910, 1911, 1912 och 1914.)

Hach — Das alte lübische Recht, hrsg. von Dr J. F. Hach. Lybeck 1839.

Hadorph — Hadorph, J., Wisby Stadz Lag på Gotland... Stockholm 1688.

HansU — Hansisches Urkundenbuch. Hrsg. vom Verein für hansische Geschichte. I—III, V. Halle 1876—1899.

Heimskringla — Heimskringla. Nóregs Konunga Sǫgur. Udg. for Samfund til Udgivelse av gammel nordisk Litteratur (23) ved F. Jónsson. I. Köpenhamn 1893.

Hildebrand, Hermann — Das Rigische Schuldbuch (1286—1352). Hrsg. von Hermann Hildebrand. S:t Petersburg 1872.

HR — Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256—1430. I. Leipzig 1870.

HU — Hamburgisches Urkundenbuch. I. Hrsg. von J. M. Lappenberg. Hamburg 1907. (Anastatische Reproduktion der Ausgabe vom Jahre 1842.)

Ilgen — Die Chroniken der westfälischen und niederrheinischen Städte. Dritter Band: Soest und Duisburg. Hrsg. von Th. Ilgen. (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis im 16. Jahrhundert. 24. Leipzig 1895.)

Jb — Jónsbók. Kong Magnus Hakonssons Lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281. Udg. ved Ó. Halldórsson. Köpenhamn 1904.

Juškov — Russkaja pravda. Teksty na osnovanii 7 spiskov i 5 redakcij. Ed. S. Juškov. Kiev 1935.

Karskij — Russkaja pravda po drevnejšemu spisku. Ed. E. F. Karskij. Leningrad 1930.

Keutgen — Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte von F. Keutgen. (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte von G. v. Below und F. Keutgen. 1. Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte. Berlin 1899.)

Klemming — Klemming, G., Upplysningar och anmärkningar om en för Sveriges laghistoria vigtig urkund, den förlorade Söderköpingsrätten. (VHAAH NF 5. Stockholm 1867.)

Koppmann — Koppmann, K., Das Seebuch. (Niederdeutsche Denkmäler. Hrsg. vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung. 1. Bremen 1876.)

Korlén, Lübeck — Korlén, G., Norddeutsche Stadtrechte. 2. Das mittelniederdeutsche Stadtrecht von Lübeck nach seinen ältesten Formen. (Lunder Germanistische Forschungen. Hrsg. von E. Rooth. 23. Lund 1951.)

—, *Stade* — Norddeutsche Stadtrechte. 1. Das Stader Stadtrecht vom Jahre 1279. Lunder Germanistische Forschungen. Hrsg. von E. Rooth. 22. Lund 1950.)

Lappenberg — Hamburgische Rechtsaltherthümer. Hrsg. von J. M. Lappenberg. 1. Die ältesten Stadt-, Schiff- und Landrechte Hamburgs. Hamburg 1845.

LECU — Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch. Hrsg. von F. G. v. Bunge. I—II, VI. Reval 1853—1873.

Liedgren — Liedgren, J., Ett nyfunnet fragment av en Bjärköarätt. (SSUF 1937—1939. UUÅ 1939.)

Ljunggren-Gagnér-Ljung — Ljunggren, K. G., Gagnér, S. & Ljung, S., Fragmenten av Söderköpingsrätten. (Bilaga till: Ljung, S., Söderköpings historia. 1. Tiden till 1568. Stadsmonografier utgivna i samarbete med Institutet för folklivsforskning. Volym 1 A. Stockholm 1949.)

LU — Urkundenbuch der Stadt Lübeck. (Codex diplomaticus Lubecensis. Abt. I.) Hrsg. von dem Verein für lübeckische Geschichte. I—III, VI. Lybeck 1843—1881.

Lybeck 1586 — Der Kayserlichen Freyen vnd des Heiligen Reichs Stadt Lübeck Statuta und Stadt Recht... Stettin 1586.

Methner, Elbing — Methner, A., Die älteste deutsche Handschrift des Lübecker Rechts für Elbing. (Elbinger Jahrbuch 14: 1; Berichtigungen 14: 2. 1937.)

Methner, Memel — Das lübische Recht in Memel. (Altpreussische Forschungen. 10. Königsberg 1933.)

Michelsen — Michelsen, A. L. J., Der ehemalige Oberhof zu Lübeck und seine Rechtssprüche. Altona 1839.

Morkinskinna — Morkinskinna. Udg. for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur (53) ved F. Jónsson. Köpenhamn 1928—1932.

MU — Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. V. Schwerin 1869.

Napiersky — Napiersky, J. G. L., Die Quellen des Rigischen Stadtrechts bis zum Jahr 1673. Riga 1876.

NGL — Norges gamle Love. Udg. ved R. Keyser, P. A. Munch m. fl. I—V. Kristiania 1846—1895.

Ortloff — Das Rechtsbuch nach Distinctionen nebst einem Eisenachischen Rechtsbuch. Hrsg. von F. Ortloff. (Sammlung Deutscher Rechtsquellen. I. Jena 1836.)

Pardessus — Pardessus, J. M., Collection de lois maritimes antérieures au XVIIIe siècle. I, III—IV. Paris 1828—1837.

Pipping — Gutalag och Gutasaga jämte ordbok. Utg. för Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur (33) af H. Pipping. Köpenhamn 1905—1907.

Reimarus — Reimarus, G. A., Liber actorum coram consulibus in resignatione hereditatum de anno 1248—. (ZVHambG 1841—1843.)

Richtsteig Landrechts — Der Richtsteig Landrechts nebst Cautela und Premis. Hrsg. von C. G. Homeyer. Berlin 1857.

Saxo — Saxonis Gesta Danorum primum a C. Knabe & P. Herrmann recensita. Recognoverunt et ediderunt J. Olrik & H. Raeder. Tomus I. Textum continens. Tomus II: fasc. I—III. Indicem verborum confecit F. Blatt. Köpenhamn 1935—1948.

Schlüter, Bruchstücke — Schlüter, W., Zwei Bruchstücke einer mittelniederdeutschen Fassung des Wisbyschen Stadtrechtes aus dem 13. Jahrhundert. (Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. 18. Riga 1903—1908.)

Schlüter, Riga — Die Nowgoroder Skra nach der Rigaer Handschrift. (Acta et commentationes imp. univ. Jurievensis (olim Dorpatensis). Dorpat 1893.)

Schlüter, Skra — Die Novgoroder Schra in sieben Fassungen vom XIII. bis XVII. Jahrhundert. Hrsg. von W. Schlüter. Dorpat 1911.

Scriptores minores — Scriptores minores historiæ danicæ medii ævi. Ex codicibus denuo rec. M. Cl. Gertz. I. Köpenhamn 1917—1918.

Seibertz — Urkundenbuch zur Landes- und Rechtsgeschichte des Herzogthums Westfalen von J. S. Seibertz. 2. 1300—1400. (Landes- und Rechtsgeschichte des Herzogthums Westfalen von J. S. Seibertz. 3. Urkunden von 1300—1400. Arnsberg 1843.)

SGDL — Samling af gamle danske Love. Ed. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge. V. Danske Gaardsretter og Stadsretter. Köpenhamn 1827.

Sjölagen 1667 — Sweriges Rijkes Siö-Lagh. Stockholm 1667.

Skråordningar — Skrå-Ordningar samlade af G. E. Klemming. (SFSS 13. Stockholm 1856.)

Småstycken — Småstycken på forn svenska, samlade af G. E. Klemming. Ser. 1. (Skrifter utg. av Svenska fornskriftssällskapet. Stockholm 1868—1881.)

SRS — Scriptores rerum Svecicarum medii ævi. I. Ed. E. M. Fant. Uppsala 1818.

SSGL — Samling af Sweriges gamla lagar. Utg. av H. S. Collin och C. J. Schlyter. I—XIII. Stockholm-Lund 1827—1877.

Ssp — Des Sachsenspiegels erster Theil oder das sächsische Landrecht nach der Berliner Handschrift v. J. 1369 hrsg. von Dr C. G. Homeyer. Berlin 1861.

Ssp | Eck — Sachsenspiegel. Land- und Lehnrecht. Hrsg. von K. A. Eckhardt. (Monumenta Germaniæ historica. Fontes ivris germanici antiqvi. Nova Series. Tomvs I. Hannover 1933.)

ST — Sverges traktater med främmande magter. I. Utg. av O. S. Rydberg. Stockholm 1877.

Stein, Köln — Stein, W., Akten zur Geschichte der Verfassung und Verwaltung der Stadt Köln im 14. und 15. Jahrhundert. I. (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde. 10. Verfassung und Verwaltung Kölns im 14. und 15. Jahrhundert. Bonn 1893.)

Stralsund — Das Verfestungsbuch der Stadt Stralsund. Von O. Francke. Mit einer Einleitung von F. Frensdorff. (Hansische Geschichtsquellen. 1. Halle 1875.)

Tal' — Tal', P., Tret'ja novgorodskaja skra (ok. 1325 g.). (Čtenija imp. obšč. istorii i drevnostej ross. pri mosk. universitetě. Moskva 1905.)

Telting — Die altniederländischen Seerechte. Hrsg. von A. Telting. Haag 1907.

Thorsen — De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev ... Udg. ved P. G. Thorsen. Köpenhamn 1855.

UHL — Die Urkunden Heinrichs des Löwen, Herzogs von Sachsen und Bayern. (Monumenta Germaniæ Historica. C 3: Laienfürsten- und Dynastenurkunden der Kaiserzeit. I. Leipzig 1941—1949.)

Urkundensammlung der Schleswig-Holst.-Lauenburg. Gesellschaft für Geschichte. II. Kiel 1842—1858.

Oelrichs 1773 — Dat Rigische Recht und de gemenen stichtischen Rechte ym Sticht van Ryga ... hrsg. von G. Oelrichs. Bremen 1773.

Oelrichs 1780 — Die in ganz Liefland ausgenommen Revall und Narva annoch geltende Statuta und Rechte der Stadt Riga ... Bremen 1780.

3. Litteratur

Ahnlund — Ahnlund, N., Överståthållarämbetets förhistoria, uppkomst och grundläggningstid. (Överståthållarämbetet 1634 16/10 1934. Stockholm 1934.)

Allfeld — Allfeld, Ph., Die Entwicklung des Begriffes Mord bis zur Carolina. Erlangen 1877.

Ambrosiani, Kruttornet — Ambrosiani, S., Vem har bebott Kruttornet i Visby? (Ymer 1933.)

—, *Visby* — Visby stadsplan. (Fornvännen 1941.)

Amira — Amira, K. v., Nordgermanisches Obligationenrecht: I. Altschwedisches Obligationenrecht. Leipzig 1882. II. Westnordisches Obligationenrecht. Leipzig 1895.

—, *Recht* — Grundriss des germanischen Rechts. (Grundriss der germanischen Philologie. Hrsg. von H. Paul. 5. Strassburg 1913.)

—, *Todesstrafen* — Die germanischen Todesstrafen. Untersuchungen zur Rechts- und Religionsgeschichte. (Abhandlungen der Bayer. Akademie der Wissenschaften. Philos.-philol. und hist. Klasse. 31: 3. München 1922.)

—, *Zweck und Mittel* — Über Zweck und Mittel der germanischen Rechtsgeschichte. Akademische Antrittsrede. München 1876.

Andreevskij — Andreevskij, I., O dogovorě Novagoroda s německimi gorodami i Gotlandom, zaključennom v 1270 godu. (Diss. S:t Petersburg 1855.)

Baedeker — Baedeker, P., Richter und Gericht im alten Dortmund. (BtrGDort 1909.)

Baumeister — Baumeister, H., Das Privatrecht der freien und Hansestadt Hamburg. I—II. Hamburg 1856.

Beckman — Beckman, N., Jaroslavs rätt och de svenska landskapslagarna. (Studier i Nordisk Filologi utg. genom Hugo Pipping. 3. Skrifter utg. av Svenska litteratursamfundet i Finland. 103. Helsingfors 1912.)

Behrmann, W. — Behrmann, W., Über die niederdeutschen Seebücher des 15. und 16. Jahrhunderts. (Diss. Göttingen. Hamburg 1906.)

Bennecke — Bennecke, H., Die strafrechtliche Lehre vom Ehebruch in ihrer historisch-dogmatischen Entwickelung. Marburg 1884.

Berežkov — Berežkov, M., O torgovlě Rusi s Ganzoj do konca XV věka. (Zapiski istor.-filolog. fakul'teta imp. S.-Peterb. Universiteta. 1878. S:t Petersburg 1879.)

Berneker — Berneker, E., Slavisches etymologisches Wörterbuch. (Indogermanische Bibliothek. Abt. 1: Reihe 2: 2. Heidelberg 1908—1914.)

Beyerle, F. — Weinkauf und Gottespfennig, an Hand westdeutscher Quellen. (Festschrift Alfred Schultze zum 70. Geburtstage dargebracht von Schülern, Fachgenossen und Freunden. Hrsg. von Walther Merk. Weimar 1934.)

Beyerle, K. — Die deutschen Stadtbücher. (DGbll 1910.)

Björkander — Björkander, A., Till Visby stads äldsta historia. Ett kritiskt bidrag. (Diss. Uppsala 1898.)

Björling — Björling, C. G. E., Om bötesstraffet i den svenska medeltidsrätten. (Diss. Lund 1893.)

Bloch — Bloch, H., Der Freibrief Friedrichs I. für Lübeck und der Ursprung der Ratsverfassung in Deutschland. (ZVLübG 1914.)

Bolin, Bjärköarätten — Bolin, G., Bjärköarätten. Stockholms äldsta stadslag. (Vår stad 1935.)

—, *Stockholm* — Stockholms uppkomst. Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria. (Diss. Stockholm. Uppsala 1933.)

Borchling — Borchling, C., Mittelniederdeutsche Handschriften in Wolfenbüttel und einigen benachbarten Bibliotheken. 3:r Reisebericht. (Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse 1902. Beiheft. Göttingen 1902.)

Brandt — Brandt, F., Forelæsninger over den norske Retshistorie. I—II. Kristiania 1880—1883.

Brandt, v. — Brandt, A. v., Hamburg und Lübeck. Beiträge zu einer vergleichenden Geschichtsbetrachtung. (ZVHambG 1951.)

Brunner — Brunner, H., Deutsche Rechtsgeschichte I—II. (Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft. Abt. 2. T. 1. Bd 1—2. München-Leipzig 1906—1928.)

Bruns — Bruns, F., Der Lübecker Rat. Zusammensetzung, Ergänzung und Geschäftsführung, von den Anfängen bis ins 19. Jahrhundert. (ZVLübG 1951.)

Brünneck — Brünneck, W. v., Geschichte der Soester Gerichtsverfassung. (ZSRG^{G} 1912.)

Buck — Buck, W., Der deutsche Handel in Nowgorod bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts. (Jahresbericht der St. Annen-Schule in St. Petersburg 1895.)

Bugge, Gotlændingernes Handel — Bugge, A., Gotlændingernes Handel paa England og Norge omkring 1300. (NHT R 3 Bd 5 1898—1899.)

—, *Novgorod* — Novgorod som varjagisk by. (NT 1906.)

—, *Verkehrswege* — Die nordeuropäischen Verkehrswege im frühen Mittelalter und die Bedeutung der Wikinger für die Entwicklung des europäischen Handels und der europäischen Schiffahrt. (Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte 1906.)

Bulmerincq, Ursprung — Bulmerincq, A. v., Der Ursprung der Stadtverfassung Rigas. Leipzig 1894.

—, *Verfassung* — Die Verfassung der Stadt Riga im ersten Jahrhundert der Stadt. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Stadtverfassung. Leipzig 1898.

Bunge, Einleitung — Bunge, F. G. v., Einleitung in die liv-, esth- und curländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen. Reval 1849.

—, *Riga* — Die Stadt Riga im dreizehnten und vierzehnten Jahrhundert. Geschichte, Verfassung und Rechtszustand. Leipzig 1878.

Busch — Busch, N., Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1898. Riga 1899.

Bächthold — Bächthold, H., Der norddeutsche Handel im 12. und beginnenden 13. Jahrhundert. (Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. 21. Berlin-Leipzig 1910.)

Böttcher — Böttcher, W., Geschichte der Verbreitung des lübischen Rechtes. (Diss. Greifswald 1913.)

Carlsson — Carlsson, Lizzie, De medeltida skamstraffen. (Rig 1934.)

Conze — Conze, F., Kauf nach hanseatischen Quellen. (Diss. Bonn 1889.)

Cropp — Cropp, F., Der Diebstahl nach dem älteren Rechte der freyen Städte Hamburg, Lübeck und Bremen. (Criminalistische Beyträge, hrsg. v. M. H. Hudtwalcker & C. Trummer. 2. Hamburg 1825—1826.)

Dahlerup — Dahlerup, V., Du sens d'expression »spic oc spiær» des anciens scandinaves. (Janus 1913.)

Delin — Delin, C., Om blodshämnden och götalagarnas straffbestämmelser för enkelt viljadråp. (Skrifter tillägnade Johan C. W. Thyrén vid hans avgång från professorsämbetet den 31 maj 1926. Lund 1926.)

DGL-ND — Danmarks gamle Love paa nutidsdansk. Ved E. Kroman og S. Iuul. I—III. Köpenhamn 1945—1948.

Doleisch v. Dolsperg — Die Entstehung der Freiheitsstrafe unter besonderer Berücksichtigung des Auftretens moderner Freiheitsstrafe in England. (Strafrechtliche Abhandlungen. 244. Breslau 1928.)

Dreyer, Anmerkungen — Dreyer, J. C. H., Antiquarische Anmerkungen über einige in dem mittlern Zeitalter in Teutschland und im Norden üblich gewesene Lebens- Leibes- und Ehrenstrafen. Lybeck 1792.

—, *Einleitung* — Einleitung zur Kenntniss der in Geist- Bürgerlichen- Gerichts- Handlungs- Policey- und Kammer-Sachen von E. Hochw. Rath der Reichsstadt Lübeck von Zeit zu Zeit ergangenen allgemeinen Verordnungen, Mandaten, Normalien, Decreten, wie auch der dahin einschlagenden Rechts-Urkunden. Lybeck 1769.

DRWB — Deutsches Rechtswörterbuch. Hrsg. von der Preussischen (Deutschen) Akademie der Wissenschaften. Weimar 1914—.

Dræger — Dræger, W., Das alte lübische Recht und seine Quellen. (HGbl 1913.)

Du Cange — Du Cange, C. du Fresne, Glossarium mediæ et infimæ latinitatis... Editio nova... a L. Favre. Niort 1883—1887.

Ebel — Ebel, W., Forschungen zur Geschichte des lübischen Rechts. 1. Dreizehn Stücke zum Prozess und Privatrecht. (Veröffentlichungen zur Geschichte der Hansestadt Lübeck. Hrsg. vom Archiv der Hansestadt. 14. Lybeck 1950.)

Eckhoff-Janse — Eckhoff, E. & Janse, O., Visby stadsmur. 1. Text. (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens monografiserie. 12: 1. Stockholm 1936.)

Eek — Eek, H., Kring källorna till Gotlands medeltida sjörätt. Stockholm 1936.

Ekelund — Ekelund, S., Studien über eine mitteldeutsche Übersetzung des altgutnischen Rechtes. (Diss. Lund 1906.)

Ekhoff — Ekhoff, E., S:t Clemens kyrka i Visby. (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens monografiserie. 2. Stockholm 1912.)

Endres — Endres, F., Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck. Mit Unterstützung eines hohen Senats hrsg. von Fritz Endres. Lybeck 1926.

Epifanov — Epifanov, P., Rec. av Juškov, Russkaja pravda. Proischoždenie etc. (Voprosy istorii 1951 nr 3.)

Estlander — Estlander, E., Jaroslavs »ryska rätt». En förbisedd germansk rättskälla? (Tidskrift, utgifven af Juridiska föreningen i Finland 1902.)

Falck, Apenrade — Falck, N., Bemerkungen betreffend die Statute der Stadt Apenrade. (Archiv für Geschichte, Statistik, Kunde der Verwaltung und Landesrechte der Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. (Hrsg. von Dr N. Falck.) Des Staatsbürgerlichen Magazins dritte Folge. Kiel 1845.)

—, *Hadersleben* — Bemerkungen betreffend das Alter des Haderslebener Stadtrechts. (Archiv für Geschichte der Herzogtümer. 4. Kiel 1885.)

Falk — Falk, H., Altnordisches Seewesen. (Wörter und Sachen. 4. Heidelberg 1912.)

Filippov — Filippov, A., Rec. av *Goetz, Recht.* (Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 1914.)

Floderus — Floderus, E., Västergarn. (Fornvännen 1934.)

Forsman — Forsman, J., Grunderna för läran om delaktighet i brott. (Diss. Helsingfors 1879.)

Frahm — Frahm, F., Das Stadtrecht der Schleswiger und ihre Heimat. (ZGschlholstG 1936.)

Frensdorff, Ausheischen — Frensdorff, F., Das Ausheischen nach lübischem Recht. (HGbl 1896.)

—, *Recesse* — Die beiden aeltesten hansischen Recesse. (HGbl 1871.)

—, *Recht* — Das lübische Recht nach seinen ältesten Formen. Leipzig 1872.

—, *Ripen* — Das Stadtrecht von Ripen in seinem Verhältniss zu dem von Lübeck. (HGbl 1883.)

—, *Stat. Recht* — Das statutarische Recht der deutschen Kaufleute in Novgorod. I—II. (Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. 33—34. 1886—1887.)

—, *Verfassung* — Die Stadt- und Gerichtsverfassung Lübecks im XII. und XIII. Jahrhundert. Lybeck 1861.

—, *Verfestung* — Die Verfestung nach den Quellen des lübischen Rechts (*Stralsund:* Einleitung).

—, *Verlöbnis* — Verlöbnis und Eheschliessung nach hansischen Rechts- und Geschichtsquellen. I—II. (HGbl 1917—1918.)

—, *Wisby* — Das Stadtrecht von Wisby. (HGbl 1916.)

—, *Vorarbeiten* — Über die Vorarbeiten zu einer neuen Ausgabe des lübischen Rechts. (Nachrichten vom Hansischen Geschichtsverein. Drittes Stück. HGbl 1873.)

Friedensburg — Friedensburg, F., Münzkunde und Geldgeschichte der Einzelstaaten des Mittelalters und der neueren Zeit. (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Hrsg. von G. v. Below & F. Meinecke. IV: 4. München-Berlin 1926.)

Friese — Friese, V., Das Strafrecht des Sachsenspiegels. (UDStRG 55. Breslau 1898.)

Fritzner — Fritzner, J., Ordbog over det gamle norske Sprog. 1—3. Kristiania 1886—1896.

Funk — Funk, M., Die lübischen Gerichte. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte der Freien und Hansestadt Lübeck. (ZSRG^{G} 1905.)

Gagnér — Gagnér, S., Sachsenspiegel und Speculum ecclesiae. (Niederdeutsche Mitteilungen 1947.)

Georges — Georges, K. E., Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch. 1—2. Hannover-Leipzig 1913—1918.

Gierke, Humor — Gierke, O., Der Humor im deutschen Recht. Berlin 1886.

—, *Schuld* — Schuld und Haftung im älteren deutschen Recht insbesondere die Form der Schuld- und Haftungsgeschäfte. (UDStRG 100. Breslau 1910.)

Grandinson — Grandinson, K. G., Studier i hanseatisk-svensk historia. I. Tiden till 1332. (Diss. Uppsala. Stockholm 1884.)

Grautoff — Grautoff, O., Lübeck. (Stätten der Kultur. 9 (1908). I: Die Hansestädte. Leipzig 1913.)

Grimm, Alterthümer — Grimm, J., Deutsche Rechtsalterthümer. I—II. Leipzig 1899.

Grimm, Wörterbuch — Grimm, J. & W., Deutsches Wörterbuch. Leipzig 1854—.

Graef — Graef, F., Entstehung und Bedeutung des Flensburger Stadtrechts. Flensburg 1934.

Gurland — Gurland, M., Der St. Peterhof zu Nowgorod (1361—1494). Innere Hofverhältnisse. (Diss. Göttingen 1913.)

Gustavson — Gustavson, H., Gotlands ortnamn. (Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 1938.)

Günther — Günther, L., Ueber die Hauptstadien der geschichtlichen Entwicklung des Verbrechens der Körperverletzung und seiner Bestrafung. (Diss. Erlangen 1884.)

Gædeken — Gædeken, P., Retsbrudet og Reaktionen derimod i gammeldansk og germansk Ret. (Diss. Köpenhamn 1934.)

Goetz, Handelsgeschichte — Goetz, L. K., Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters. (Hansische Geschichtsquellen. N. F. 5. Lybeck 1922.)

Habel — Habel, E., Mittellateinisches Glossar. Paderborn 1931.

Haff — Haff, K., Übereinstimmungen im Stadtrechte von Schleswig (Haithabu) und in dem Bjärköa-Ret. (ZSRG^{G} 1939.)

Hafström, Ledung — Hafström, G., Ledung och marklandsindelning. (Diss. Stockholm. Uppsala 1949.)

—, *Rec.* — Rec. av *Norrback.* (SvJT 1944.)

Hagedorn — Hagedorn, B., Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert. (Veröffentlichungen des Vereins für Hamburgische Geschichte. 1. Berlin 1914.)

Hagströmer — Hagströmer, J., Om frihetsstraffen. (UUÅ 1875.)

Hallendorff — Hallendorff, C., Rec. av *Björkander.* (HT 1898.)

Hammerich — Hammerich, L., Clamor. Eine rechtsgeschichtliche Studie. (K. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser. 29: 1. Köpenhamn 1941.)

Handlingar angående professuren i historia vid Uppsala universitet. Uppsala 1930.

Hansson — Hansson, J. A. Studien über die Stockholmer Handschrift B 63 des Wisbyschen Stadtrechtes. (Diss. Stockholm 1928.)

Hasse, Ripen — Hasse, P., Die Quellen des Ripener Stadtrechts. Untersuchungen zur dänischen und lübischen Rechtsgeschichte. Hamburg-Leipzig 1883.

—, *Schleswig* — Das Schleswiger Stadtrecht. Untersuchungen zur dänischen Rechtsgeschichte. Kiel 1880.

Hasselberg, Skarastadgan — Hasselberg, G., Den s. k. Skarastadgan och träldomens upphörande i Sverige. (VFT 1944.)

Hauberg — Hauberg, P., Gullands Myntvæsen. (ANO 1891.)

Hausmann — Hausmann, R., Zur Geschichte des Hofes von St. Peter in Nowgorod. (Baltische Monatsschrift. 58. Riga 1904.)

Hegel — Hegel, K., Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter. I—II. Leipzig 1891.

Heggstad — Heggstad, L., Gammalnorsk ordbok med nynorsk tyding. Oslo 1930.

Helfritz — Helfritz, H., Der geschichtliche Bestand und die legislative Verwertbarkeit von Widerruf, Abbitte und Ehrenerklärung. (Diss. Greifswald 1905.)

Hellquist — Hellquist, E., Svensk etymologisk ordbok. 1—2. Lund 1948.

Hemmer, Frihetsstraff — Hemmer, J., Drag ur vårt frihetsstraffs historia. (Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner. 62. Helsingfors 1947.)

—, *Hemfriden* — Hemfridens lokala utsträckning enligt svensk landskapsrätt. (SvJT 1945.)

—, *Straffutmätning* — Studier rörande straffutmätningen i medeltida svensk rätt. (Diss. Helsingfors 1928.)

—, *SvJT 1937* — Rec. av *Wennström, Tjuvnad.*

—, *SvJT 1941* — Rec. av *Wennström, Brott.*

—, *Tidsskrift for Retsvidenskab 1935* — Rec. av Gædeken.

Herzberg — Herzberg, E., De nordiske Retskilder. (Nordisk Retsencyklopædi. 1. Retskilderne og Statsretten. Köpenhamn 1890.)

Hildebrand, Medeltiden — Hildebrand, H., Sveriges medeltid. I—III. Stockholm 1879—1903.

—, *Visby* — Wisby och dess minnesmärken. Med 8 etsningar och 89 teckningar af Robert Haglund. Stockholm 1893.

Hinschius — Hinschius, P., Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. I—VI: 1. Leipzig 1869—1897.

His — His, R., Das Strafrecht des deutschen Mittelalters. I—II. Leipzig 1920—1935.

—, *Friesen* — Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter. Leipzig 1901.

—, *Geschichte* — Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina. (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Hrsg. von G. v. Below †, F. Meinecke & A. Brackmann. III: 5. München-Berlin 1928.)

—, *Körperverletzungen* — Die Körperverletzungen im Strafrecht des deutschen Mittelalters. (ZSRG^{G} 1920.)

Hjärne, Bernstensriddaren — Hjärne, E., Bernstensriddaren och Tacitus. Några anmärkningar om källan för Germ. 44, 45. (Bilaga till Inbjudningar till doktorspromotionerna i Uppsala... 31 maj 1938.)

—, *Lagstadganden* — Fornsvenska lagstadganden. Tolkningar och sammanställningar. (Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundets i Uppsala årsbok 1949—1950.)

—, *Roden* — Roden. Upphovet och namnet. Området och jarlen. (NoB 1947.)

—, *Sveriges holme* — Sveriges holme och Bjärköarätten. (Hyllningsskrift tillägnad Rolf Pipping på hans sextioårsdag den 1 juni 1949. AAA 18. Åbo 1949.)

—, *Vederlag* — Vederlag och sjöväsen. Ett bidrag till det danska statsskickets äldsta historia. (NoB 1929.)

Hoffmann — Hoffmann, A., Geschichte der freien und Hansestadt Lübeck. Lybeck 1889—1892.

Hofmeister — Hofmeister, A., Heinrich der Löwe und die Anfänge Wisbys. (ZVLübG 1926.)

Holberg, Ret — Holberg, L., Dansk og fremmed Ret. Retshistoriske Afhandlinger. Köpenhamn 1891.

—, *Rigslovgivning* — Dansk Rigslovgivning. Forholdet mellem Vederlagslov og Rigslovene i Perioden 1241—1282. Köpenhamn 1889.

Holmbäck, Sjörätt — Holmbäck, Å., Studier i äldre sjörätt. (UUÅ 1926.)

—, *Ätten* — Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar. Stockholm 1919.

Homeyer, Rechtsbücher — Homeyer, G., Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften. Neu bearbeitet von C. Borchling, K. A. Eckhardt & J. v. Gierke. Weimar 1931—1934.

Hoops — Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Hrsg. von J. Hoops. I—IV. Strassburg 1911—1919.

HW — Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén. I—V. Uppsala 1933—1946.

Hübner — Hübner, J., Der Fund im germanischen und älteren deutschen Recht. (Deutschrechtliche Beiträge. X: 1. Heidelberg 1914.)

Höhlbaum — Höhlbaum, K., Die Gründung der deutschen Kolonie an der Düna. (HGbl 1872.)

Ihre — Ihre, J., Glossarium suiogothicum. Uppsala 1769.

Iuul — Iuul, S., Anders Sunesen som lovgiver og juridisk forfatter. (SvJT 1948.)

Jacobsen — Guterlov og Gutasaga. Paa dansk ved Lis Jacobsen f. Rubin. (Udg. af Selskabet for Historiske Kildeskrifters Oversættelse. Köpenhamn 1910.)

Janse — Janse, O., Visby stadsmur. (Svenska fornminnesplatser. 24. Stockholm 1949.)

Jesse — Jesse, W., Hamburgs Anteil an der deutschen Münz- und Geldgeschichte. (ZVHambG 1939.)

Johansen — Johansen, P., Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. (VHAAH 74. Lund 1951.)

John — John, R. E., Das Strafrecht in Norddeutschland zur Zeit der Rechtsbücher. Leipzig 1858.

Johnsen, Nicolaus Brekespear — Johnsen, A. O., Studier vedrørende kardinal Nicolaus Brekespears legasjon til Norden. (Diss. Oslo 1945.)

—, *Ættesamfunn* — Fra ættesamfunn til statssamfunn. Oslo 1948.

Josephson — Josephson, R., Svenska stadskartor och stadsplaner intill 1800-talets början. (Internationella stadsbyggnadsutställningen i Göteborg. Göteborg 1923.)

Jørgensen, A. D. — Slesvigs gamle Stadsret. (ANO 1880.)

Jørgensen, P. J., Hærværk — Hærværksforbrydelsen i Landskabslovene. (Festskrift til Kristian Erslev fra danske Historikere den 28 December 1927. Köpenhamn 1927.)

—, *Manddrabsforbrydelsen* — Manddrabsforbrydelsen i den skaanske Ret fra Valdemarstiden. (Festskrift udg. af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest. November 1922. Köpenhamn 1922.)

—, *Retshistorie* — Dansk Retshistorie. Retskildernes og Forfatningsrettens Historie indtil sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede. Köpenhamn 1947.

Kadlec — Kadlec, K., Neue Ansichten über Russkaja Pravda. (Archiv für slavische Philologie 1916.)

Kiesselbach, A. — Die wirtschaftlichen Grundlagen der deutschen Hanse und die Handelsstellung Hamburgs bis in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts. Berlin 1907.

Kiesselbach, Th., Grundlage — Grundlage und Bestandteile des ältesten hamburgischen Schiffrechts. (HGbl 1900.)

—, *Ursprung* — Der Ursprung der rôles d'Oléron und des Seerechts van Damme. (HGbl 1906.)

Kjellberg — Kjellberg, S. T., Visby medeltida bebyggelse. (Gamla svenska städer. 8. Stockholm 1924.)

Kjellström — Kjellström, J., Hälsingelagen tolkad. (Diss. Uppsala 1909.)

Knudsen — Knudsen, R., Visby. Bemærkninger om Navnet og Stedet. (Gotländskt arkiv 1933.)

Korlén, Texte — Korlén, G., Die mittelniederdeutschen Texte des 13. Jahrhunderts. (Lunder Germanistische Forschungen. Hrsg. von E. Rooth. 19. Lund 1945.)

Krüger — Krüger, E. G., Die Bevölkerungsverschiebung aus den altdeutschen Städten über Lübeck in die Städte des Ostseegebietes. (Diss. Kiel 1933(—1934). Se även ZVLübG 1933—1934.)

Künssberg — Künssberg, E., Über die Strafe des Steintragens. (UDStRG. 91. Breslau 1906.)

Lappenberg, Rathswahl — Lappenberg, J. M., Von der Rathswahl und Rathsverfassung zu Hamburg vor dem Wahlrecesse v. J. 1663. (ZVHambG 1848—1851.)

Lappo-Danilevskij — Lappo-Danilevskij, A. S., Rec. av *Nikitskij*. (Žurnal ministerstva narodnago prosvěščenija. 302. S:t Petersburg 1895.)

Lassen — Lassen, H., Lübeck omkring 1200. Lübecks Fremvækst som Magt og By. (Humanistiske Studier. 2. Institutarbejder fra Aarhus Universitet. Østersøproblemer omkring 1200. Aarhus 1941.)

Lauffer — Lauffer, O., Hamburg. (Stätten der Kultur. 29 (1912). I: Die Hansestädte. Leipzig 1913.)

Leesment — Leesment, L., Die Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter. (Acta et commentationes universitatis Tartuensis (Dorpatensis). B. Humaniora. 24: 1. Dorpat 1931.)

Lehe — Lehe, E. v., Jordan von Boitzenburg und Johann Schinkel, zwei hamburgische Ratsnotare des 13. Jahrhunderts. (ZVHambG 1951.)

Lehmann, Bahrgericht — Lehmann, K., Das Bahrgericht. (Germanistische Abhandlungen zum LXX. Geburtstag Konrad von Maurers. Göttingen 1893.)

—, *Königsfriede* — Der Königsfriede der Nordgermanen. Berlin-Leipzig 1886.

Lexer — Lexer, M., Mittelhochdeutsches Handwörterbuch. 1—3. Leipzig 1872—1878.

Lidén — Lidén, E., Fornsvenska ældare. (ANF 1907.)

Liebe — Liebe, G., Das Recht des Waffentragens. (Zeitschrift für historische Waffenkunde 1902.)

Lindberg — Lindberg, F., Fogde, råd och menighet. Stockholm 1941.

Lindström — Lindström, G., Anteckningar om Gotlands medeltid. I—II. Stockholm 1892—1895.

Lithberg, Forn-Visby — Lithberg, N., Forn-Visby. (Gamla svenska städer. 8. Stockholm 1924.)

—, *Kastaler* — Kastaler och borgar. (Rig 1932.)

Lundberg, E. B. — Undersökningarna på visbyboplatsen 1936—1937. (Fornvännen 1942.)

Lundberg, E. J., Byggnadskonsten — Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000—1400. Stockholm 1940.

—, *Staden* — Staden. (Boken om Gotland. 1. Stockholm 1945.)

—, *Söderköping* — Söderköping. Topografiska stadsundersökningar. 1. (VHAAH 39: 1. Stockholm 1928.)

—, *Visby* — Visby. Kyrkoruinerna och domkyrkan. (Svenska fornminnesplatser. 22. Stockholm 1934 (u^1), 1951 (u^2).)

—, *Visbybilder* — Staden och dess minnesmärken. (Visbybilder från forntid och hansevälde. Stockholm 1939.)

Lundmark — Lundmark, E., Gotlands medeltida konst. (OoB 1920.)

Luppe — Luppe, H., Beiträge zum Totschlagsrechte Lübecks im Mittelalter. (Diss. Kiel 1896.)

Luschin v. Ebengreuth — Luschin v. Ebengreuth, A., Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit. (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte. Hrsg. von G. v. Below & F. Meinecke. IV: 5. München-Berlin 1926.)

LW — Lübben, A., Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. (Nach dem Tode des Verfassers vollendet von C. Walther.) Norden-Leipzig 1888.

Läffler 1908, 1909 — Läffler, L. F., Till 700-årsminnet af slaget vid Lena. (Fornvännen 1908, 1909.)

Löffler — Löffler, A., Die Schuldformen des Strafrechts in vergleichend-historischer und dogmatischer Darstellung. I: 1. Leipzig 1895.

Löning — Löning, G. A., Rec. av *Wohlhaupter, Norden.* (ZSRG^G 1944.)

Matzen — Matzen, H., Forelæsninger over den danske Retshistorie. Offentlig Ret. I—III. Köpenhamn 1893—1897.

Maurer, Gulaþingslög — Maurer, K., Gulaþingslög. (Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste in alphabetischer Folge von genannten Schriftstellern bearbeitet und hrsg. von I. S. Ersch & J. G. Gruber. Erste Section. A—G. 97. Leipzig 1878.)

—, *Hofrecht* — Das aelteste Hofrecht des Nordens. München 1877.

—, *Rec.* — Rec. av *Frensdorff, Stat. Recht.* (Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. N. F. 12. 1889.)

Meinecke — Meinecke, W., Das Strafrecht der Stadt Danzig bis zur Carolina. (Diss. Marburg 1932.)

Mettig — Mettig, C., Geschichte der Stadt Riga. Riga 1897.

Mews — Mews, S., Gotlands Handel und Verkehr bis zum Auftreten der Hansen (12. Jahrhundert). (Diss. Berlin. Greifswald 1937.)

Modéer — Modéer, I., Forntida svensk försvarsberedskap. (Saga och sed 1937.)

Munktell, Fredlöshetens utveckling — Munktell, H., Till frågan om fredlöshetens utveckling. (UUÅ 1943.)

—, *Mose lag* — Mose lag och svensk rättsutveckling. (Lychnos 1936.)

—, *Speglande straff* — Om s. k. speglande straff. (SvJT 1941.)

—, *Tortyren* — Tortyren i svensk rättshistoria. (Lychnos 1939—1940.)

Nerman — Nerman, B., Det forntida Västergarn. (Fornvännen 1934.)

Nettelbladt — Nettelbladt, H., Histor.-diplom. Abhandlung von der St. Rostock Gerechtssame. Rostock 1757.

Nihlén, Stenåldersboplatser — Nihlén, J., Gotlands stenåldersboplatser. (Diss. Uppsala 1927.)

—, *Visby* — Från det förhistoriska och medeltida Visby. 1—2. (Fornvännen 1925.)

Nikitskij — Nikitskij, A. J., Istorija ekonomičeskago byta Velikago Novgoroda. (Čtenija imperatorskago obščestva istorii i drevnosti rossijskich pri moskovskom universitetě. 164—165. Moskva 1893.)

Nordén — Nordén, A., Ett rättsdokument från en fornsvensk offerlund. (Fornvännen 1931.)

Nordström — Nordström, J. J., Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia. I—II. Helsingfors 1839—1840.

Norrback — Norrback, A., Rusernas rätt och de svenska landskapslagarna. Översättning och jämförelser. Stockholm 1943.

Nottbeck — Nottbeck, E., Die alte Criminalchronik Revals. Reval 1884.

Nørlund — Nørlund, P., Klædedragt i Oldtid og Middelalder. (Nordisk kultur. 15 B. Stockholm 1941.)

Obst — Obst, A., Ursprung und Entwicklung der Hamburgischen Rathsverfassung bis zum Stadtrecht von 1292. (Diss. Berlin 1890.)

Odhner — Odhner, C. T., Bidrag till svenska städernas och borgareståndets historia före 1633. (Diss. Uppsala 1860.)

Olrik — Sakses Danesaga oversat af Jørgen Olrik. I—IV. Köpenhamn 1908—1918.

Olsson — Olsson, M., En grupp runda kastaler från romansk tid på Sveriges östkust. (Fornvännen 1932.)

Oppermann — Oppermann, O., Untersuchungen zur Geschichte des deutschen Bürgertums und der Reichspolitik vornehmlich im 13. Jahrhundert. (HGbl 1911.)

Pappenheim — Pappenheim, M., Stýrimenn und Hásetar im älteren westnordischen Seeschiffahrtsrecht. (Deutsche Islandforschung 1930. 1. Kultur. Veröffentlichungen der Schleswig-holsteinischen Universitätsgesellschaft. 28: 1. Breslau 1930.)

Pauli, Liber judicii — Pauli, C. W., Aeltere Straferkentnisse aus dem nicht mehr vorhandenen Liber judicii. (ZVHambG 1860.)

—, *Mangeld* — Lübecks Mangeld und Caperwesen. Aus ungedruckten Urkunden der Nieder-Stadtbücher. Lybeck 1875. (Även i ZVLübG 1870—1876.)

—, *Wette* — Ueber die ursprüngliche Bedeutung der ehemaligen Wette. (ZVLübG 1855—1860.)

—, *Zustände* — Lübeckische Zustände. I—III. Lybeck 1847—1878.

Paulsen — Paulsen, Ch., Gesammelte kleinere Schriften. II. Köpenhamn 1857.

Pavlovskij — Pavlovskij, I. J., Russisch-deutsches Wörterbuch. Riga 1911.

Planck — Planck, J. W., Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter. I—II. Braunschweig 1879.

—, *Waffenverbot* — Waffenverbot und Reichsacht im Sachsenspiegel. (Sitzungsberichte der K. Bayer. Akademie der Wissenschaften. Philos.-philol.-hist. Classe. München 1884.)

Planitz — Planitz, H., Das Kölner Recht und seine Verbreitung in der späteren Kaiserzeit. (ZSRG^{G} 1935.)

Potthoff — Potthoff, H., Der öffentliche Haushalt Hamburgs im 15. und 16. Jahrhundert. (ZVHambG 1911.)

Poullet — Poullet, E., Histoire du droit pénal dans l'ancien duché de Brabant. (Mémoires couronnés et mémoires des savants étrangers publiés par l'académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique. 33. Bryssel 1865—1867.

Ramstedt — Ramstedt, C. W., Om krigs- och skatteväsendet i Svealandens lagar. (Diss. Uppsala 1875.)

Recke-Napiersky — Recke, J. F. v. & Napiersky, K. E., Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. I. Mitau 1827.

Reincke 1924 — Reincke, H., Die älteren hamburgischen Stadtrechte und ihre Quellen. I—II. (ZVHambG 1924.)

—, *1928* — Die Herkunft des hamburgischen Stadtrechts, zugleich ein Beitrag zur Geschichte des lübischen Rechts. (ZVHambG 1928.)

—, *1933* — Das hamburgisch-lübeckische Stadtrecht. (ZVHambG 1933.)

—, *1950* — Kölner, Soester, Lübecker und Hamburger Recht in ihren gegenseitigen Beziehungen. (HGbl 1950.)

—, *Hamburg* — Hamburg. Ein kurzer Abriss der Staatsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Bremen 1925.

—, *(Notis)* — Notis till *Bloch*. (ZVHambG 1917.)

Reismann — Reismann, B., Das Strafrecht der Stadt Groningen im Mittelalter. (Diss. Münster 1928.)

Reuter — Reuter, R., Verbrechen und Strafe nach altem lübischen Recht. (HGbl 1936.)

Rietschel — Rietschel, S., Die Städtepolitik Heinrichs des Löwen. (HZ 1909.)

Rintelen — Rintelen, M., Schuldhaft und Einlager im Vollstreckungsverfahren des altniederländischen und sächsischen Rechtes. Leipzig 1908.

Robberstad — Magnus Lagabøters Bylov. Oversat av Knut Robberstad. Utgit med bidrag av universitetet ved Absalon Taranger. Kristiania 1923.

Roosval, Ciceronen — Roosval, J., Den gotländske ciceronen. Stockholm 1950.
—, *Kirchen* — Die Kirchen Gotlands. Stockholm 1911.
—, *Kronologi* — Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi. (KÅ 1913.)
Rübel — Rübel, K., Grafenamt und Grafschaft in Dortmund. (BtrGDortm 1912.)
Rörig, Aufbauarbeit — Rörig, F., Hansische Aufbauarbeit im Ostseeraum. (Conventus primus historicorum Balticorum. Rigæ 16—20. VIII. 1937. Acta et relata. Riga 1938.)
—, *Gotland* — Gotland und Heinrich der Löwe. (HGbl 1940—1941.)
—, *Heinrich der Löwe* — Heinrich der Löwe und die Gründung Lübecks. (Deutsches Archiv für Geschichte des Mittelalters 1937.)
—, *Lübeck* — Lübeck. (HGbl 1942—1943.)
—, *Markt* — Der Markt von Lübeck. Topographisch-statistische Untersuchungen zur deutschen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte. (Hansische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeschichte. Schriften der Baltischen Kommission zu Kiel. 9. Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitätsgesellschaft Nr 12. Breslau 1928.)
—, *Ratsverfassung* — Lübeck und der Ursprung der Ratsverfassung. (Ibidem.)
—, *Reichssymbolik* — Reichssymbolik auf Gotland. Weimar 1940. (Även i HGbl 1940.)
—, *Rheinland-Westfalen* — Rheinland-Westfalen und die deutsche Hanse. (HGbl 1933.)
—, *Werden und Wesen* — Vom Werden und Wesen der Hanse. Leipzig 1943.
Sach — Sach, A., Der Ursprung der Stadt Hadersleben und das Stadtrecht Herzog Waldemars IV. vom Jahre 1292. Haderslev 1892.
Samuelsson — Samuelsson, S., Dateringen af påfvebrefen om Nicolaus' af Albano legation. (Bidrag till Sverges medeltidshistoria, tillegnade C. G. Malmström den 2 november 1902. Uppsala 1902.)
SAOB — Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska akademien. Lund 1898—.
Sartorius — Sartorius, G. F., Urkundliche Geschichte des Ursprungs der deutschen Hanse. Hrsg. von J. M. Lappenberg. Hamburg 1830.
Schildener — Schildener, K., Beyträge zur Kenntnis des germanischen Rechts. Zweytes Stück. Greifswald 1827.
Schlüter, Björkander — Schlüter, W., Zur Geschichte der Deutschen auf Gotland. (Rec. av *Björkander*. HGbl 1909.)
—, *Nowgoroder Schra* — Die Nowgoroder Schra in ihrer geschichtlichen Entwicklung vom 13. bis zum 17. Jahrhundert. (Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1910. Dorpat 1911.)
—, *Rec.* — Rec. av *Tal'*. (HGbl 1909.)
—, *Umlautsbezeichnungen* — Über die Umlautsbezeichnungen von o und u in der Stockholmer Handschrift des Wisbyschen Stadtrechtes. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung (Hamburg). 37. Norden-Leipzig 1911.)
Schlyter, Afh. — Schlyter, C. J., Juridiska afhandlingar. I[1]. Uppsala 1836. I[2]. Lund 1891. II. Lund 1879.
Schmidt, A. B. — Medizinisches aus deutschen Rechtsquellen. (Festschrift für Professor Dr med. Benno Schmidt. Jena 1896.)
Schmidt, O. — Rechtsgeschichte Liv-, Est- und Curlands. (Dorpater Juristische Studien. 3. Dorpat 1894.)
Schröder-Künssberg — Schröder, R. & Künssberg, E. v., Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin 1932.

Schubart-Fikentscher — Schubart-Fikentscher, Gertrud, Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa. (Forschungen zum deutschen Recht. IV: 3. Weimar 1942.)

Schulenburg — Schulenburg, F., Das mittelalterliche Strafrecht der Stadt Riga. (Diss. Marburg 1933.)

Schulze — Schulze, W., Beiträge zur Wort- und Sittengeschichte. 2. (Kleine Schriften von Wilhelm Schulze. Zum 70. Geburtstag am 15. Dezember 1933 hrsg. vom Indogermanischen Seminar der Universität Berlin. Göttingen 1933.)

Schwerin, W. (Rec. Wennström, Brott) — ZSRG^{G} 1941.

—, *(Rec. Wennström, Tjuvnad)* — ZSRG^{G} 1937.

Schück, Einwanderung — Schück, A., Die deutsche Einwanderung in das mittelalterliche Schweden und ihre kommerziellen und sozialen Folgen. (HGbl 1930.)

—, *Gotland* — Gotlands politiska historia intill Brömsebrofreden. (Boken om Gotland. 1. Stockholm 1945.)

—, *Nordisk kultur* — Sveriges stadsväsen under medeltiden. (Nordisk kultur. 18. Städer och stadsbebyggelse. Oslo 1933.)

—, *Sjöborgar* — Sjöborgar och hamnstäder. (Fornvännen 1924.)

—, *Stadsväsendet* — Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling. (Diss. Stockholm. Uppsala 1926.)

Schäfer — Schäfer, D., Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. Jena 1879.

Secher — Secher, V. A., Rec. av *Hasse, Schleswig.* (DHT V: 2 1880.)

Sergěevič — Sergěevič, B., Lekcii i izlědovanija po drevnej istorii russkago prava. S:t Petersburg 1899.

Sjögren, I. W. — Dråpsprocessen enligt Upplandslagen. (Festskrift till Nils Stjernberg 1940. Stockholm 1940.)

Sjögren, W. — De fornsvenska kyrkobalkarna. (Tidsskrift for Retsvidenskab 1904.)

Skeie — Skeie, J., Om Ærekrænkelse efter norsk ret. Kristiania 1910.

Skov — Skov, S., Anders Sunesøn og Guterloven. (Festskrift til Erik Arup den 22. november 1946. Köpenhamn 1946.)

SL — Schiller, K. & Lübben, A., Mittelniederdeutsches Wörterbuch. 1—6. Bremen 1875—1881.

Sreznevskij — Sreznevskij, I. I., Materialy dlja slovarja drevnerusskago jazyka. 1—3. S:t Petersburg 1890—1912.

Stahm — Stahm, G., Das Strafrecht der Stadt Dortmund bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts. (Deutschrechtliche Beiträge. IV: 3. Heidelberg 1910.)

Steffen — Steffen, R., Visby hamns historia. Lund 1942.

Stein — Stein, W., Genossenschaft. Die deutsche Genossenschaft in Brügge und die Entstehung der deutschen Hanse. (HGbl 1908.)

—, *(Rec. Schlüter, Bruchstücke)* — HGbl 1908.

—, *(Rec. Telting)* — HGbl 1908.

Stjernberg — Stjernberg, N., Några blad ur horsbrottets historia i svensk rätt. (Festskrift för presidenten, jur. utr. dr Berndt Julius Grotenfelt. Utgiven av Juridiska föreningen i Finland. Helsingfors 1929.)

Stobbe — Stobbe, O., Geschichte der deutschen Rechtsquellen. I—II. (Geschichte des deutschen Rechts in sechs Bänden. I: 1—2. Braunschweig 1860—1864.)

Ström — Ström, F., On the sacral Origin of the Germanic Death Penalties. (Diss. Stockholm. VHAAH 52. Lund 1942.)

Strömbäck — Strömbäck, D., Ha de germanska dödsstraffen sakralt ursprung? (Saga och sed 1942.)

Söderwall — Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. 1—2. Lund 1884—1900. Supplement. Lund 1925—1951.

Tamm — Tamm, F., Slaviska lånord från nordiska språk. (UUÅ 1882.)

Taranger, Landslov — Magnus Lagabøters Landslov. Oversat av A. Taranger. Kristiania 1915.

—, *Utsikt* — Utsikt over den norske retts historie. I. Innledning. Rettskildenes historie. (Annen Utgave. Utgitt ved Knut Robberstad. Oslo 1935.)

Thomsen — Thomsen, V., Det russiske Riges Grundlæggelse ved Nordboerne. (Samlede Afhandlinger. 1. Köpenhamn 1919.)

Thordeman, Folkvapen — Thordeman, B., Medeltidens folkvapen. (Svenska vapenhistoriska sällskapets årsskrift 1940—1941.)

—, *Invasion* — Invasion på Gotland 1361. Dikt och verklighet. Uppsala 1944.

—, *Mynt* — Sveriges medeltidsmynt. (Nordisk kultur 29. 1936.)

Thyrén — Thyrén, J., Förberedande utkast till strafflag. Speciella delen. II. (Ärekränkningsbrottet.) Lund 1919.

Tidmark, Kastalerna — Tidmark, N., Kastalerna eller tornborgarna på ön Gotland. Visby 1936 (Ur Gotlands Allehanda).

—, *Kastalproblemet* — Kastalproblemet. Visby 1933 (Ur Gotlands-Posten).

Ugglas, Kåken — Ugglas, C. R. af, Kåken på stortorget i Stockholm. (Fornvännen 1941.)

—, *Träskulpturer* — Gotlands medeltida träskulpturer. Stockholm 1915.

Wadstein — Wadstein, E., Norden och Västeuropa i gammal tid. (Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola. N. F. 22. Stockholm 1925.)

Wagner, Beiträge — Wagner, R., Beiträge zur Geschichte des Seerechts und der Seerechtsquellen. 1. (Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht 1882.)

—, *Handbuch* — Handbuch des Seerechts. 1. (Systematisches Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft. Abt. 3. T. 3. Bd 1. Leipzig 1884. Oförändrat nytryck 1906.)

Warnkönig — Warnkönig, L. A., Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305. I—III. Tübingen 1835—1842.

Weibull — Weibull, L., S:t Knut i Österled. (Nordisk historia. Forskningar och undersökningar. 2. Lund 1948.)

Wennström, Brott — Wennström, T., Brott och böter. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslagar. Lund 1940.

—, *Fredlösheten* — Fredlösheten. Några rättshistoriska och filologiska synpunkter. (VSLÅ 1933.)

—, *Studier* — Studier över böter och myntvärden i västgötalagarna. (SVSL 13. Lund 1931.)

—, *Tjuvnad* — Tjuvnad och fornæmi. Rättsfilologiska studier i svenska landskapslagar. Lund 1936.

Vernadsky — Vernadsky, G., Medieval Russian Laws. Sources and studies. (Records of Civilization. 41. New York 1947.)

Westman, K. B. — Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius II:s. Stockholm 1915.

Westman, K. G., Delaktighet — Om delaktighet i dråp enligt de svenska landskapslagarna. (ATS 1902.)

—, *Rättskällorna* — De svenska rättskällornas historia. Uppsala 1912.

—, *Tolkningar* — Tolkningar av några ställen i vestgöta- och östgötalagarna. (ANF 1903.)

Vidalín — Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast, samdar af Páli lögmanni Vídalín. Reykjavik 1854.

Wilda — Wilda, W. E., Das Strafrecht der Germanen. (Geschichte des deutschen Strafrechts. 1. Halle 1842.)

Winckler — Winckler, A., Die deutsche Hansa in Russland. Berlin 1886.

Winroth — Anteckningar efter professor (A.) Winroths rättshistoriska föreläsningar i straffrätt. Lund 1889.

Winterfeld — Winterfeld, Luise v., Versuch über die Entstehung des Marktes und den Ursprung der Ratsverfassung in Lübeck. (ZVLübG 1929.)

Vladimirskij-Budanov, M. F., Obzor — Vladimirskij-Budanov, M. F., Obzor istorii russkago prava. S:t Petersburg-Kiev 1882.

—, *Rec.* — Rec. av *Goetz, Recht.* (Universitetskija izvěstija, Kiev 1911 (nr 3), 1912 (nr 10).)

Vogel, Handelsverkehr — Vogel, W., Handelsverkehr, Städtewesen und Staatenbildung in Nordeuropa im früheren Mittelalter. (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin 1931.)

—, *Seeschiffahrt* — Geschichte der deutschen Seeschiffahrt. 1. Berlin 1915.

Wohlhaupter, Norden — Wohlhaupter, E., Das Recht Schleswig-Holsteins und der Norden. (ZGschlholstG 1943.)

—, *Rechtsquellen* — Rechtsquellen Schleswig-Holsteins. 1. Geschichte der Rechtsquellen Schleswig-Holsteins von den Anfängen bis zum Jahre 1800. (Veröffentlichungen der Schleswig-Holsteinischen Universitäts-Gesellschaft. 47. Kiel 1938.)

Voigt — Voigt, C., Zur Geschichte des Flensburger Stadtrechts. (ZGschlholstG 1938.)

Voltelini — Voltelini, H. v., Ein Beitrag zur Quellenkunde des Sachsenspiegels Landrecht. (ZSRGG 1938.)

Yrwing, Gotland — Yrwing, H. Nilsson, Gotland under äldre medeltid. Studier i baltisk-hanseatisk historia. (Diss. Lund 1940.)

—, *Rec.* — Rec. av *Rörig, Reichssymbolik.* (HT 1941.)

—, *Uppslagsbok* — Gotland. Historia. (Svensk uppslagsbok 11. Malmö 1939.)

Zetterberg — Zetterberg, F., Bjärköarättens ljud- och böjningslära. (Diss. Uppsala 1893.)

FÖRKORTNINGAR

utöver sådana som förklaras i käll- och litteraturförteckningen och sådana som finnas upptagna bland Använda förkortningar i S. E. Bring, Bibliografisk handbok till Sveriges historia (Stockholm 1934) eller på Sigelverzeichnis i Dahlman-Waitz, Quellenkunde der deutschen Geschichte (9. Aufl. Leipzig 1931). Förkortningsbeteckningar för balkar i de fsv. lagarna och för motsvarande indelningar i andra rättskällor, som ansluta sig till de av utgivarna begagnade, upptagas ej.

Ap. Stadtr.	Dat Apenrader Stadtrecht (*Thorsen*)
ASun	Andreas Sunesons latinska text av Skånelagen (*DGL I: 2*)
Bj	Norska Bjärköarätten (*NGL I, IV*)
Bl	Norska stadslagen (*NGL II*)
BR	Bjärköarätten (*SSGL VI*)
DL	Dalalagen (*SSGL V*)
EPG	Eriks av Pommern gårdsrätt (*Småstycken*)
EsjL	Eriks sjællandske Lov (Text 1) (*DGL V*)
F	Frostatingslagen (*NGL I*)
fda.	forndansk
fgu.	forngutnisk
Fl I	Flensborgs stadsrätt. Latinsk text (*DGKL I*)
Fl II	Lågtysk text (*DGKL I*)
Fl III	Dansk text (*DGKL I*)
fno.	fornnorsk
fsv.	fornsvensk
fvn.	fornvästnordisk
G	Gulatingslagen (*NGL I*)
GL	Gotlandslagen (*SSGL VII*)
Grágás K	Grágás Konungsbók (*Grágás I*)
Hamburg S 1292	Hamburgs sjörätt 1292 (*Kiesselbach, Th., Grundlage; Lappenberg*)
HGbl	Hansische Geschichtsblätter
Hk	»Hákonarbók» (*NGL I*)
HL	Hälsingelagen (*SSGL VI*)
hs.	handskrift
J	Erkebiskop Jons Kristenret (*NGL II*)
JL	Jyske Lov (Text 1) (*DGL II*)
Ki	Kieler codex av Lybecks stadsrätt (*Korlén, Lybeck*)
Krist. av B 1443	Kristoffers av Bayern stadsrätt för Köpenhamn 1443 (*SGDL V*)
KrLL	Kristoffers landslag (*SSGL XII*)
L	Norska landslagen (*NGL II*)
lty.	lågtysk
Lybeck S 1299	Lybecks sjörätt 1299 (*LU II: 1 nr 105*)
MEG	Magnus Erikssons gårdsrätt (*Småstycken*)
MELL	Magnus Erikssons landslag (*SSGL X*)

MEStL	Magnus Erikssons stadslag (*SSGL XI*)
mlty.	medellågtysk
m. p.	mark penningar
m. s.	mark silver
R	Rigafragmentet av visbyrätten (*Schlüter, Bruchstücke*)
SdmL	Södermannalagen (*SSGL IV*)
SkK	Skånska kyrkorätten (Text 1) (*DGL I: 2*)
SkL	Skånelagen (Text 1) (*DGL I: 1*)
SkSt	Skånska stadsrätten (*SSGL IX*)
Sl I	Slesvigs stadsrätt. Latinsk text (*DGKL I*)
Sl II	Lågtysk text (*DGKL I*)
SmålL	Smålandslagen (*SSGL VI*)
UL	Upplandslagen (*SSGL III*)
VgL	Västgötalagen (*SSGL I*)
VmL	Västmannalagen (*SSGL V*)
Wo	Wolfenbüttelfragmentet av visbyrätten (*Schlüter, Bruchstücke*)
VsjL A & O	Valdemars sjællandske Lov. Arvebog og Orbodemål (Text 1) (*DGL VII*)
VStL	Visby stadslag (*SSGL VIII*)
ÖgL	Östgötalagen (*SSGL II*)
ö. s.	öre silver

INDEX LOCORUM

I index upptagas alla med kapitel- samt med kapitel- och paragrafnummer eller motsvarande indelningsbeteckningar anförda lagställen och artiklar ur de rysk-tysk-gutniska handelsfördragen. Tabeller upptagas ej. De olika lagarna följa i den ordning, i vilken de i regel behandlas i undersökningsserierna. Kursivering av sidhänvisning anger väsentligt citat.

VISBYRÄTT

VStL

I

1: 2 150
: 3 150
: 5 58
: 6 150
: 7 150
: 9 150
3 234
: pr 227
: 1 227
4: pr 150
: 1 150
5 204
8 72
9 168
: pr 205, 206
: 1 19
9—60 139
10 *63*, 65, 93, 140, 141, *168*, 169
11 91, *93*, 140, 141
: pr *93*, 205
: 1 *93*
: 2 *93*
12 93, 141, 148
13 141, 148
: pr 284
: 1 71, 236, *284*, 287, 317
: 2 236, 284, 286
14 141, 148
15 141, 284, 287, 291
: pr 236, *287*, 288
: 1 206, 287
: 2 287
: 3 236, 287
: 4 287
: 5 287
: 6 *142*, 287, 288, *289*, 290
: 7 *142*, 206, 261, 287, 288, 289
15—29 148
16 141, 149, 260
: pr 260
: 1 260
: 2 260
: 3 260
: 4 260
: 5 260, *261*
: 6 260
17 235, 299
17—29 141
18 235, 299
19 205, 236, 299
20 288, 290
: pr 290
: 1 *142*, 236, 290
: 2 *142*, 206, 236, *291*
21 236, 305
: pr *142*, 206, 305
: 1 305
: 2 305
22 236, 299
23 236, 310
24 70, 310
: pr 236
: 1 236
25 206, 299, 300
: 2 300
: 3 205, 206, 300
: 4 235, 300
: 5 235, 300
: 6 300
: 7 300
: 8 *142*, 307
: 9 *142*, *307*
26 236, 311
27 299
: pr 236
: 2 236
28 206, 299, 307
: pr 142, 236, 307, 309
: 1 *142*, 235, 299
29 300
: pr 235
: 1 206, 235
: 2 205, 206, 235
: 3 235
: 4 235
30 142, *292*
31 142, *143*, 281, 292
32 142, 143, 159, 160
: pr *159*
: 1 160

: 2 *143*, 160, 206
: 3 160
33 143, 316
: 1 261
34 143, 196, 316
: 1 196, 261
: 2 196, *197*, 261
: 5 261
: 6 236
35 143, 249
36 143
: pr 227, 270, 274
: 1 226, 274
: 2 160, 197, 205, 249, 270, 274
: 3 197
37 143, 227, 269
38 143, 269, 271
: pr 226, 227
: 1 227
39 143
40 143, 226, 249, 269
41 67, 143, 144, 226, 261, 269, 326
42 144, 270, 279
: pr 144, 279
: 1 *144*, 279
43 144, 311
: pr 261
: 1 261
44 144, 236, 311
45 72, 144, 148
: pr 206, 227
: 1 261
46 144, 261
47 144, 333
: pr 227
: 2 245
: 3 245
48 144, *145*, 236, 250
49 145, 227, 249, 259
50 145
51 145, 190, 191, 195
: 3 197
: 4 261
: 5 197
52 145
: pr 261
: 1 261
: 3 197, 261
: 5 226, 227
: 6 261
: 7 261
: 8 197, 261
: 9 261
: 10 261
53 316, *317*
: pr *245*, 261
: 1 317
: 2 317
: 3 317
: 4 317
: 5 317
54 *317*
55 261, 284, 316
57 67, 249, 341
: pr 242, 245
: 1 242
: 2 205, 236, 242
: 3 205, 227
: 4 *68*, 181, 227
58 67, 227, 249
59 227, 242
60 227, 261

II

1 330
: pr 261
: 1 261
5: pr 204, 205, 227
: 1 204, 205, 227
: 2 261
6: pr 204, 205
: 2 *205*
10: 1 19, 145, 150
: 2 261
12 150
13 234
: pr 150, 261
: 1 226, 227
15 227, 339
17 227
18 145
19 234
: 2 227
21 261
24 145
25: 1 269
: 2 168, 261
27 226, 227, 234, 349
28: 2 227, *347*
32: 1 *61*, 204
34: pr 204, 205
35 123
37 137
: 10 145
: 11 19
: 15 137
38 205
39 205
40 205
43 205
47 190
50 168
52 204

III 1

9 137
10 184, 185, 189, 190
24 123

III 11

6 261

III 111

1 114, 250
2 114
3 114, 261
4 114, *115*, 133
5 120, *122*, 123, 127, 134, 135
: 1 *122*
6 120, 134, 135
7 120, 134, 135, 204
8 120, 124, 134, 135
: pr *123*
: 1 107, *124*
9 120, 134, 135

: 2 261
10 70, 120, 134
: pr *69*, *128*, 131
: 1 *69*, *128*, 129, 131
: 2 *70*, *128*, 130, 131
: 3 *131*, 132
: 4 *131*, 132
11 120, 121, *132*, 133, 134
12 134, 136
: pr 136
: 1 136
: 2 136
13 116, *117*, 119, 120, 133, 137
14 134, 136
15 134, 136
16 134, 136
17 134, 136
18 134, 137
19 134, 137
20 113, 134, 137

IV 1

1 204, 207
6 205, 207
9 204, 205, 207
13 205, 207
16 205
17 205, 207
18 205, 207
19 205, 207
21 205, 207

R

2 207
3 207
8 207
9 207
15 207

Wo

1 168, 207
2 142, 208
3 208
4 207, 208, 299
5 142, 207, 208
6 142, 208, 306
7 208, 306
8 208, 299

SVENSK RÄTT

BR

3: pr 286
6 122
7 214
8: 1 160
9: 1 *90*, 106, 213
11: pr 228, 236, 243, *342*
: 3 228
: 5 330
: 6 262
: 7 145, 262
11—18 139
12 140, 141, 145, 274
: pr 140, 145, 168, 169, 213, 250
: 1 64, 140, 168, 169
: 2 140, 168, 169, 285, 288, 319
: 3 *64*, 140, 168, 169
: 4 144, 148, 168, 170, 228
13 92, 141, 145
: pr *91*, 92, 140, 169
: 1 *92*, 140
: 2 84
14 143, 145
: pr 141, *142*, 148, 274, 299, 307, 308
: 1 141, *142*, 148, 213, 214, *300*, 301, *307*, 309
: 2 141, *142*, 148 *289*, *291*, 306
: 3 141, 148, *310*, 311
: 4 141, 148, 213, 214, 300
: 5 141, 143, 148, *288*
: 6 *143*, *282*
: 7 143
: 8 143, *160*, 213, 274, 275
: 9 143, 250, 274, 275
: 10 143
: 11 142, 148, *307*, *308*, 309
: 12 145, 148, *191*
: 13 *143*, 148, 160 236, 286
: 14 148
: 15 143, 144, 145 148, 262, 326
: 16 144, 279
: 17 *144*, 279
: 18 144, 311
: 19 144, 279
: 20 144, 185, 214
: 21 144, 185, 214
: 22 144, 185, 285
: 23 144
15 144, 145
: pr 144, 213, 228, 246, *333*, *334*
: 1 144, *145*, 236, 250
16 145, 213, 243, 250, 318
17 145
18 68, 145, 181, 228, 342
19 145
: pr *117*

: 1 114, *115*, 117
: 2 *117*
: 3 114
20 105, 107, 120, 123, 134, 145
: pr 97, *99*, 106, *107*, 120, *122*, *123*, 124, 127
: 1 *108*, 120, *128*, 130, 131
: 2 106, 107, 120, 121, *132*
: 3 120, 121, 130, *131*, 132
21: pr 213, 318, *319*, 320
: 1 *66*
23 213
30 122
33: pr 342
36: pr 228, 270
: 1 228, 270
38: 2 349
: 4 349
: 5 228, 349
39 228
: 1 169, *269*
40 262
41: 1 145

MEStL

Kg

2 a: pr 152
8 228
9 228, 275
12: 3 237, 243, 250, 251
16: 1 349
: 5 228, 243, 250, 251, 349
17: pr 228, 349
: 1 243, 250, 251, 349
20: 9 152
25 *350*
26 228

G

3: 1 237, 250, 251
5: 1 237, 250, 251
10 334
: pr 228
: 2 *246*, 250, 251

B

10 123
11 123
15: pr 243
: 1 237, 243, 250, 251
21: 4 243, 250, 251
22: 1 66

Kp

2: pr 349
: 1 349
3 349
33: 3 160
34: 4 160

Sk

2 92, 170
3 92
: pr 92
: 1 92
: 2 92
10 237
11 130
: pr 108, *131*
: 1 *128*
12 243, 250, 251
13: 1 128
14 107, 137
15 97, *99*, 107 *122*, 123, 124, 127
16 *123*, 127
17 *132*
: pr 107
18 107, *132*

R

2: pr 152
: 6 152
3 152
5 152
6 152
8 262
19 262
23 262
27 90, 107
30 243, 250, 251, 318
31: pr 160, 237, 243, *246*, 250, 251, 319
: 1 318
: 2 243, 250, 318
32: pr 66
: 1 66
34 161
35 263

Eds

1: pr 170, 197, 198
: 1 65, 170
2 197
7: pr 197
11: 2 250
12 170, 192
14 170
16: pr 237, 301
: 1 301
: 2 237, 301
19 270
20: 3 237
21 197, 327
23: pr 228
: 1 237
: 2 228
: 3 170, 243
24 197, 228
26 170, 197, 237, 250

H

1 229
: pr 270
2: pr 229

3 229, 339
4 229
5 229
6 197, 228
7 197, 228
8: pr 229, 270
: 1 237
9 229
11: pr 229
: 1 229
: 2 243, 250, 251

DrVl

1: pr 197, 228, 275
: 1 275, 301
: 2 185, 275, 279, 301
2: 1 237
6 228
12 279

DrVd

2: 1 185, 237
3: pr 237
4 185, 237
5: pr 185, 237
8: pr 185, 237
: 1 185, 237
10 185, 237
11 185
13 279
14: 1 237
16 185

SVl

1: 2 275
3 301
: pr 214, 237, 301, 309
: 1 237, 301
4: pr 214, 301
: 1 214, 301
: 2 302
5 302
6 *309*
7 285, 288, 289, 291, 310, 319
8 310
9: pr 285
: 1 289
11 306
12 161, 237, 243
14 92, 237
16: pr 282
: 1 237
20 311
: 1 214
21 311
: pr 237
: 1 237

SVd

6: 2 237
8 237

Thj

1: 2 237
3 342
: pr 68, 181, 228
: 1 237, 243, 250, 251
: 2 229
11 119
12 119
14 119
15 119
17 116
: 1 *116*
19: pr 243
: 1 243
20: pr 330
: 1 330

Db

pr 243, 250, 251
1 237, 243, 250, 251

Add

B 192

MELL

Kg

17 229
23: 5 229
: 7 229, 237
27 229

B

17: 7 244
22 349

Kp

2: pr 349
: 1 349
3: pr 349

Þg

32: 1 347

Eþs

1 198
2 198
3 65
: pr 170
: 1 170
8: pr 198
14: 1 229
15 171, 192
16: pr 171
17 171
18 192
21 198, 302
22 198
24 251
: pr 198
27 251
33 270
37 197, 327
39 302
: pr 198, 237
41 251
44: pr 198
45 229

Hg

1 229
: pr 270

2 229
4 229, 339
5 229
6 229
7 198, 229
8 198, 229
9: pr 229, 270
10 229
12: pr 229

DrVl

2 229
6 161
12 161, 251, 276
13 276
14 251
15: 1 251
16 65, 251
17 251
21 198
22 198
31 229
32 251
33 263
38 229
39 237
40 238
41 192

DrVþ

11 185
14 185
15 279
16 279
19: pr 185

SVl

2: pr 215, 302
: 1 302
: 2 302
3 215, 302
4 302
5 285, 288, 310
6 310
10 285
14: pr 279
15: pr 282

SVþ

9 161, 238

Þj

1 229
3 229
5 229, 343
6 343
7 238, 243, 343
8 328, 343
9 238, 243, 343
10 343
: pr 243
11 330
23 181
27 243
30 263
31 119
32 119
35 119
36 119
37 116
: 1 116
39 330

KrLL

Kg

9 263

B

18: 5 244

Tg

20: 1 319
43 319
: pr 320

Hg

1 229
: pr 270
5: pr 339
6 229
10: pr 270
15: 1 229

Tj

1: pr 182
6 343
7 343
8 343
9 343
10 343
11 343
24 181

Add

C: 1 317, 320

UL

Kk

15: 3 335
15: 8 230, 327
18: 1 181
22: 1 173

Kg

5: pr 171
: 1 171
: 4 171
6: pr 229
7 172, 173, 192
9: pr 171, 251
10: pr 105
11: 1 84, 105
: 2 *91*

Æ

5 335
6: pr 238
: 1 334
: 2 334
: 3 340
16: 2 106

M

2: pr 186
: 1 186

5: pr 186
6: pr *106*, 186
: 1 186
9: 2 303
: 4 229
11: pr 191
: 6 280
12 174
: 1 171
: 2 173
: 4 *175*
: 7 105
13: pr 230, 270
: 1 230, 270
: 3 270
14 171, 175
15: pr 229
: 1 230, 270
19: pr 230, 327
21 292
22 292
23: 4 285, 292
24 303
: pr 171, 174, 285, 288, 302
: 1 215, 302, 303, *308*
: 2 288
: 3 290
25: pr 282
27 292
28: pr 174, 176
: 1 306
29: pr 171, 173
: 1 285
: 3 280
30 302
: pr 238
: 1 238
: 2 238
: 4 238
31: pr 229, 230, 270, 327, 329
: 1 238
35 343
36 244, 331, 343
37 263, 331, 343
: pr 238
: 1 331
38 *229*, 331, 343
39: pr 331
: 3 327, 331
40 327, 343
41: pr 327
49: 2 230
52: 2 118
53: pr 118
54 118
: pr *118*
: 3 *115*, 116

Kp

1 349
2 349

V

14: 8 244, 327
18 349
: 1 229, 327
25: 1 230, 327

Þ

7: 5 *198*
11: pr 271

SdmL

Kk

14 181
15: 3 335

Kg

5: pr 171, 198
: 1 171
: 4 171
6: pr 229
7 173, 192
9: pr 171, 251
11: pr 84, 105
: 1 91, 105

G

4: pr 238, 334
: 1 334

B

16: pr 244
21: pr 198
23 349
: pr 229

Kp

1: 1 349
: 2 349
: 3 349
2: pr 349
: 1 349

M

1 292
2 288, 292
3 172, 174, 285, 288, 320
4: pr 282, 288
5: pr 289, *290*
6 215, 303
: 2 *308*
8 285
9: pr 174, 176
: 2 306
10 303
: pr 303
: 1 303
: 3 229, 238
11 292
12: pr 172, 173
: 3 280
13 327
: pr 229, 230, 270, 329
18: pr 186
: 1 186
19: pr 186
20: pr 186
: 2 106, 186
23: 3 303
26: pr 191

: 3 286
: 7 186
: 8 171, 172
27: pr 65, 171, 172, 176
: 2 173
28: pr 230, 270
30 106
32 230
34 320
36: pr 229
: 1 230, 270

Þj

1 244, 343
2 238, 263, 343
3 229, 343
4: pr 331
: 3 327, 331
5 331, 344
6: pr 327, 331
14 119
15 119
16: 2 115, *116*

Add

2 162

DL

Kr

5: 6 186
9: 3 335
: 4 335
: 5 335
10 230
12 271

Eþs

2: pr 171, 193
: 3 171
: 4 171
3: pr 230
4 192
6: pr 171, 251
7 173
9: pr 191

M

3: 1 172
: 4 280
11 282, 288
: 1 172
12 174
13 285, 288
17 285, 292, 303
: 1 309
: 2 309
: 3 289
19 286
26: pr 186

B

37 119

Þj

1 344
: 2 344
5: pr 263, 331
6 230, 344
16: 4 198

Þg

6 262

VmL

Kr

5: 4 186
21 335
23 230
25 271

Kg

2: pr 171, 198
: 1 171
: 4 171
3: pr 229
4 173, 192
6: pr 171, 251
: 2 251

Æ

5 335
6: pr 238
: 1 334
: 2 334
: 3 340

M

5: pr 186
6: pr 106, 186
: 1 186
10: pr 191
: 2 280
: 3 271
12: pr 230, 270
: 1 230, 270
: 2 230
13 230, 270
16: pr 230
21: pr 285
: 1 174, 285, 290, 292
: 2 292
22: pr 282, 288
: 1 174
23 292, 303
: 1 310
: 2 289
24: 5 174
: 8 292
25: pr 229, 230, 270, 327
: 1 238
: 4 84, 105
: 10 198
26: pr 244, 344
: 1 238, 344
: 2 238, 244, 344
: 3 229, 344
: 5 263, 329, 331
: 6 328
32 230
33: 2 119
35: pr 119
35: 3 115

B

14: 7 244
25: 1 230, 327

Þg

20 271

HL

Kk

15: pr 335
: 2 335
18: 1 181
21: 2 173

Kg

2: pr 171
: 1 171
: 4 171
3: pr 229
4 173, 192
6: pr 171, 251
9: 2 84, 105

Æ

6: pr 231, 335
: 1 340

M

2: pr 186
: 1 186
3: 1 186
4: pr 106, 186
: 1 186
6: pr 172
: 1 172
: 2 172
7: pr *320*
9: 1 174, 288, 289, 306, 320
10 282
12 292
13 174, 176
14: 1 285
15: pr 238, 304
: 1 238, 304
16 229, 230, 270, 328
22 230
24 229, 230
28: pr 229, 344
: 1 331
: 2 328
32: pr 229
32: 1 230
35 119
37: pr 119
38 186

Kp

1 349

V

20 230, 328

Þ

14: 1 287

ÖgL

Kr

8: 1 186
15 336
: pr 336
25: 1 230
26: pr 271
27 336
: pr 336
: 2 335, 336

Eþs

1 172
: pr 198, 286
: 1 198
: 7 198
3: 1 174, 192
: 2 173, 174
4: pr 174
6 198
7 198
: 1 328
8 198, 251
10: 1 251
17 230, 270, 271
18 270
21 230, 271
25 230, 270
26 231, 335
28 328
30 230
31: pr 230
32 230
33: pr 280

Dr

2: 1 198, 230, 328
: 2 198, 230
3: pr 252
: 4 252
5: 1 252
9: pr 280
15: 1 287
18: 2 187

Vaþ

1: pr 187
: 1 187
: 2 187
: 4 186, 187
: 5 187
2 187
5 304
6: pr 216, *285*, 304, 321
: 3 252
7: pr 216, 304
11: 1 287
14: pr 280
15: 4 289, 304
16: pr 292
18 216, 304
: pr 292
: 1 292
19 *286*, 288
20: pr 286, 321
27: pr 191
: 1 280

29 328
31: 1 230
32: pr 230
: 1 230, 344
: 6 230, 252
33 328
: 1 328, 331
34: 1 198
35 230
39: 1 244, 344
41: pr 244
: 1 230

R

2 287
26: 1 252

B

8: 4 198
27: 1 187
37 119
38 320

VgL I

K

7: pr 182
10: pr 187
: 1 187
12: pr 174
: 1 174

Md

1: 4 217, 304
5: 1 217, 304
7 187
8 230, 345
9 172
12 187
15 187

S

1 285, 286, 321
4: pr 217, 304
: 1 217, 304
: 2 217, 304
: 3 217, 304
: 6 304
: 7 305

VS

3: 1 292
4 285
5 292

B

4 174
9 282

O

pr 174
3 176
6 *65*, 176, 280
7 271
8 287
10 111

G

5: 1 336
8: 1 271

R

5 321
: 5 271
8: pr 345

M

1: 3 252
11 336

Þ

2 230
3: pr 230
: 2 331
5: 1 331
14 119
18 119

Br

3 174
5 336

VgL II

K

11 182, 230
13 182
17 187
22 174
25 174
52 174, 336

VS

10 292
12 285
14 292

Fr

6 174
7 174
8 174
13 282

O

1: pr 271
: 3 174
: 5 271
: 12 161
: 13 174
2: 1 287
: 2 176
: 3 *65*, 176
: 4 *65*, 176
: 5 280

Dr

4 252
18 187
19 230
20 172
22 336
23 187
25 187
26 187
32—39 187
40 231
41 231

G

5 246, 336
6 336
15 271

R

6 321
7 321
8 321
9 321
10 230

Þ

3 328, 344
4 328, 329
5 230, 344
6 230
8 345
13 238, 244, 345
14 238, 244
19 230
20 230
24 230
28 331
30 332
33 238, 244
48 119
49 119
53 119
58 230, 244

Forn

45 350
50 161

U

29 244

Add

3: 5 287
5: 2 231
7 172, 252
: 13 174, 192
: 14 174
: 15 174

VgL III

58 350
111 263
116 263
121 336
132 271
146 287

VgL IV

15: 11 271
18: 3 345
: 5 344
20: 3 244
21: 11 174

SmålL

Kr

5: 3 186
13: 7 271

MEG

3 241
4 263
8 263

EPG

3 241
4 241
5 263
6 263
16 263
18 263

Hamnskrå 1450

23 *100*

Skräddarnas skrå 1601

31 319

Sjölagen 1667

Sjösk 10: pr *109*

GUTNISK RÄTT

GL I

2: 2 217, 253, 321
4 217
8: 1 276
: 2 276
11: pr 217
12 176
13 276, 277
13: 5 217, 252, 253
14: 1 199
: 5 187
: 6 279
15: pr 188, 208, 217, 276
16: pr 276
: 1 218
17 188

18: pr 279
19 71
: pr 285, 286, 287, 289, 322
: 1 199
: 3 287
: 6 290
: 7 289
: 8 289
: 9 289
: 10 305, 310
: 11 *310*
: 12 310
: 13 305
: 14 218, 305
: 15 218, 305
: 16 218, 305
: 17 218, 305
: 18 218, 305
: 19 311
: 20 310
: 23 291
: 24 290, 305
: 25 306
: 32 291
: 34 282
: 38 *252*
20: 14 52, 238, 333
: 15 238, 329, 333
21: pr 231, 336
: 2 231
22 72, 231
31 217
38 231, 244, 345
39 246, 321
49 *117*, 118, 125
63: 2 231
: 3 64
Add 5 67
: pr 329

GL II

13: 5 253
21: 5 253
74 125

DANSK RÄTT

Sl I

2—62 80
3 289, 290, 314
17 345
19 336
47 80
53—64 81
53 80, 81, *82*, *125*
54 *83*, 84, 85
54—62 80
55 84
56 81, 84
57 81, 83, *84*, 85, 86, *87*, 88, 110
58 81, *84*, 85, 87, *88*
59 85, 89, 90, 111
60 *81*, 90
61 85, *111*
62 80, 83, 85, *90*
63—91 80
63 80, 81
64 80, 90, *91*, 94, 95
83 188

Sl II

4 239
33 336
47 246
68 82, 125
69 83, 85
71 81, *84*, 86, 110
72 85
73 81
74 85, 111
75 85
76 80, *94*, 95
94 188

Fl I

6 314
65 82, 125
66 97, *99*
67 97
68 97
69 83
70 84
71 81, *86*, 87
73 81
74 111
76 95, 96
93 188

Fl II

40 97
46 188
70 290
73 314
74 289
75 80, 95, *96*
76 81
80 336
83 125
84 82, *97*
85 97
86 97
87 83

88 84
89 81, *86*, 87
90 90
91 81
92 111
93 80, 87

Fl III

39 97
46 188
70 290
74 289
75 80
76 81, 95
81 336
84 82, 125
85 97, *99*
86 97
87 83
88 84
89 81, *86*, 87
90 90
91 81
92 111
93 80, 87

Haderslev

17 263
21 289
23 86
29 86
32 125
33 86, *96*
34 *84*, 85, 86, *110*

Aabenraa Skraa

8 85
14 85, 90
28 85
39 125
41 85, *111*

Ap. Stadtr.

77 96
85 125
86 99
90 84
91 86
92 90
94 111

Stat. Ap.

77 96
85 125
86 99
90 84
91 86
94 111

Ribe I

5 239
6 164, 239
9 239
13 322
14 246
15 239
27 246, 336
29 67

Tönder

41 *219*
45 193
50 323

Köpenhamn 1294

32 263
45 163
62 263
66 *95*
82 263
84 263
86 263
99 263

Krist. av B. 1443

VI

18 95

SkSt

42 289

SkL

93 314
94 310, 314
95 290, 314
117 289
151 182
158 322

SkK

3 182

ASun

65 289
94 322

EsjL

II

33 314
34 310, 314
35 291, 310, 314
36 290
37 306
39 289
42 285

51 285
60 188

III

14 285
49 285

VsjL A & O

IV

2—17 314

4 291
7 306
8 306
9 306
13 310
25 289

JL

II

9 314

37 188
108 322
114 86

III

4 162
5 86
6 86
21 314
25 313
29 290, *291*

NORSK OCH ISLÄNDSK RÄTT

Bj

42 84
90 289
168 82, 103
170 103
171 103, 127
172 84
173 84, 111

Bl

IV

15 163
19 94

IX

2 103, 127, 136
3 *104*
5 *103*
6 103
7 82, *87*
8 *129*, *130*
11 116
12 83, *101*, *104*
16 90
18 98
19 *97*

G

146 103
179 314
185 289
195 *94*
196 *94*, 248
240 *65*
253 82

F

IV

17 *65*, 94
45 290
49 289

VII

20 103
24 103

L

I

5 *163*

III

11 162

IV

13 188
14 163
18 94
19 94
21 94

VII

23 116

J

14 163

Hk

35 94
44 163

Jb

fl

7 103, *104*
9 87
10 129
12 116
20 97

mh

14 163

Grágás K

166 129

Ssp

I

59: 1 239
66: 3 254
68: 1 253, 254
: 2 253, 254, *293*
: 4 253
: 5 253

II

13: 1 231, 244, 345
: 3 244, 350
: 4 231, 272
: 5 231, 272, *329*, 337
: 7 231
15: 1 239
16: 2 239, 293, 315
: 5 315
: 6 315
: 7 315
: 8 293
26: 2 239
28: 3 231, 244
39: 1 231
66: 1 164, 176, 281
71: 2 164
: 3 164

III

2 164
31: 3 283
37: 1 293
39: 1 *266*
: 2 266
45 218
45: 2 281
53: 1 219
: 3 219
58: 2 219
60: 2 219
63: 2 254
64 218
84: 2 272
: 3 272

Rechtsbuch nach Distinctionen

IV

5: 1 296

Lybeck: Hach I

2 153
28 *219*, 220
29 221
32 240
35 323
36 322, 323
37 232, 244, 345
39 232
43 *247*, 337
45 350
46 350
47 350
52 293
55 *66*
56 67, 155
57 247, 340
60 220
61 189
66 193
68 293
69 264
77 254, 255
81 219
82 177, 220
84 257
90 154
91 *193*
92 329, 332
97 *219*
99 129
122 193

Lybeck: Hach II

8 *247*, 337
9 232, 247, 340
10 337
12 257, 265
33 137
43 220, 221
47 66, 219
48 257
65 63, 177, 178, 193
73 323
77 323
78 323
83 *182*, 232, 244, 345
85 72, 293
86 254, 255
87 193
88 193
89 193
90 254, 255
93 166, 219
94 254, 255
95 254
108 348
110 293
112 240, 348
120 220
128 350
129 350
130 240
131 350
134 *69*, 129, 131
136 136
139 83, 90
140 257, 265, 283, 294, 297, 315
142 63, 177, 220
145 293, 323
147 235
148 67
153 68
169 220
170 189
175 257
186 265, 329
198 257
200 264

202 257, 265
209 264
216 193
220 66, 219
221 257, 265
222 136
230 155
231 329, 332
241 155
246 240, 244, 348
247 232
250 220
255 189

Lybeck: Hach III

12 264
31 257
35 254, 255
43 265
75 323
84 265, 329
95 247, 337
104 265
110 137
111 137
113 340
146 323
147 323
154 265
167 244, 345
191 264
209 323
210 323
211 296, 315
214 137
215 137
216 137
217 137
221 254, 255
224 254
225 254
390 177
399 244
405 296
406 296, 315

Lybeck: Hach IV

20 114, 136
23 135
30 136
35 136
40 120
69 315
70 294
71 315
72 297
73 315
90 *256*

Lybeck: Ki

31 220

Lybeck: Memel

27 219
44 350
45 350

Lybeck 1586

IV

15: 2 177

Lybeck S 1299

9 137
10 137
11 113
12 81
14 120
15 *115*, 120
16 136
17 120
18 82, 123, 126
20 135
21 135, 136
24 *129*
26 137
30 136
32 129, 135
33 135
34 135
35 136

Hamburg 1270

I

14 232
16 222
21 137

VI

5 232, 272
6 255
10 156
11 156, 221
19 68
20 189
27 222

VII

10 222
14 348

IX

1 178, 201, 222, 324
2 178, 221, 240, 266, 268, 293, 296, 297, 298, 323, 325
3 222
4 255
8 267
9 267
13 265, 266, 267
17 189, 247
22 222, 351
24 221, 222
27 222
28 *221*
29 232, 273

X

3 232
4 232
5 232
6 232, 340
8 232

XI

1 177, *179*, 193, 194,

199, *200*, 201, 222, 232
2 193, 194, 221, 222, 266, 268
3 193, 194
4 178, 222

XII

3 199, *200*, 232
7 232, 244, 257, 258, 273, 345, 346
8 232
9 273, *282*, 283
10 323
13 193, 222, 324

Anhang

7 240, *296*, 297
8 221, *296*, 297, 315

Hamburg 1292

C

10 232
15 137
23 255

E

17 232

G

5 273
10 150, 221
17 189
22 222

H

12 348

L

1 177, 193, 201, 232
2 193, 221, 222, 266
3 193
4 178, 222

M

1 178, 201, 222, 324
2 178, 221, 240, 266, 293, 323
7 267
8 267
10 265
14 189, 247
18 222, 351
20 221, 222
21 221
23 266
25 267
27 247
29 247

N

3 232
4 232, *247*
5 232
6 232, 340
8 232, 273
9 255
11 273

P

3 200, 232
7 232, 244, 257, 273, 345
8 232
9 273, 282
10 323
13 193, 222, 324

Hamburg 1497

A

22 150

B

12 267
13 266
14 266

C

10 267
11 267

E

18 273

G

8 137

H

9 232

J

1 232

L

5 222
6 265
17 189, 247
18 189

M

2 247
3 178, 201, 222, 324
4 193, 324
6 178, 240, 266, 293, 323
12 348
16 222
19 247
20 221

N

1 177, 193, 201, 232
2 178, 222
3 193
4 193

O

1 323
3 255
4 273, 282
6 200, 232
7 200
8 273
9 232, 273
10 232
11 232, 247
12 232
15 222, 351
17 232, 244, 257, 345
18 232, 273
19 232
21 232, 340

P

16 81
31 109, 131

33 129
34 128
39 132
40 132
42 136
46 120

Billwärder Landrecht

28 283, 295

Hamburg S 1292

7 137
9 137
10 a 113
10 b 113
11 a 113
12 *81*
14 136
15 *82*, 83, 123, *126*
16 135, 136
17 83
20 *119*, 120
22 a *129*
23 135
25 137
28 136
36 (Lappenberg) 136

Bremen 1303 IV

78 282

Bremen 1428 IV

22 282

Soest I

9 223
10 223
14 240, 295
15 233
17 223
20 258
22 223, 295
23 192, 223
24 233, 235
25 240
29 223
36 223, 351
37 157
38 223
43 223
44 223
47 223
48 223
49 223
50 223
51 223
56 223, 258
61 157, 346

Soest Schrae

16 233
18 240, 295
19 *240*, 315
20 233, 348
23 233
24 233, 235
26 233
27 *233*
28 233, 340
29 233
30 233
31 267, 295
32 166
43 258
45 258
59 258
80 258
82 258
92 324
93 325
99 193, 325
101 193, 325
105 351
124 157
130 267

Dortmund I

8 *240*, 315
9 223
10 324
11 244, *346*
13 192
17 351
31 247

Dortmund III

6 166
29 267
42 267
54 240, *295*
66 223
72 235
77 324
81 324
85 223
105 324

Dortmund IV

111 329
113 166

Dortmund V

32 235
40 223

Riga A

1 158
2 233
3 194, 200, 233, 273
4 194, 233, *298*
7 201, 240, 316

8 179, 233
9 *63*, 178
10 325
11 325
12 351
14 351
28 240
29 247, 340
31 178
32 325
34 267
35 224, 233
36 233, 337
40 224
41 179
45 351

Riga B I

3 158
11 194, 201
12 63, 178, 179, 298
13 179
14 179, 298
15 179, 240, 298
18 179, 316
19 166, 194
20 316
21 201, 316
22 316
24 179, 201
25 179, 201
26 179, 201
27 179, 201, 233
28 201
30 69, 190
36 224
38 150
39 224
41 325
42 325
43 159
48 233
52 178, 224
53 267
54 233
55 233, 248, 337
56 248, 337
57 248, 337
60 351
61 351
62 351
63 348

Riga B II

3 158
4 179, 194, 224, 233, 273, 278
5 194, 233, 273, 278
6 233, 273, 278
8 200
9 224, *278*
10 63, 178, 179, 194, 201, 298
11 179
12 179, 298
13 179, 240, 298
16 179, 316
17 166, 194
18 316
19 316
21 179
22 179
23 200, 233
26 69, 190, 194
32 224
34 150
35 224
37 159
38 351
39 351
40 351
48 233
52 178, 224
53 267
54 233
55 233, 248, 337
56 248, 337
57 248, 337
61 201, 316
62 348

Riga C

I

1 258

V

6 258
11 159
19 68

VI

13 348

VII

1 201
2 268, 298, 325
4 258
13 267
22 351
28 225
30 159

VIII

1 258
2 258
6 341

IX

1 179, 194, 201, 233
2 194, 195, 268
3 194

X

3 200, 202
7 183, 233, 245, 258, 346
8 233
9 283
11 258

XI

1 126

Riga D

I

3 159
4 159

10 267, 268
13 225
17: 2 *122*
24 233

II

2 159
4 158
8 225
14: 2 258
15 225
17: 4 225
20 225

III

7 348
7: 1 348
: 2 233, 348

V

20 233, 341

VI

3: 1 233
4 338
: 2 233
5 338
: 1 248
10 233

VIII

1: 2 240
: 3 233
2: 2 240
: 3 233
3 351
: 2 351
4 351
: 2 233
: 3 240
5 351
5: 2 240
: 3 233
6 351
7 351

IX

1 *195*
3 273
: 1 233
: 2 233
4 225, 273, 278
: 1 258
: 2 *278*
: 4 258, 278
6: 1 233
7 *200*
8 179, 201
: 1 179, 233
: 2 *179*
: 3 *179, 201*
12 283
13 258
14 298
: 1 240
15 201, 224, 225, 316
16 225, 268, 325
: 1 299
18 63, 178
19 225, 245, 325
: 1 299
21 166
22 69, 190
23: 1 68, 69, 190
25 91, *94*
: 1 233
26 325

X

1 183, 233
2 68, 245, 346
: 1 233
: 2 240, 258
: 3 258
3 225
: 1 248
4 233, 346
6 233
7 233
10 68, 183, 233

XI

1 *126*
13 120
20: 1 127

Riga (E): Burspråk

I

5 258

IV

36 166

V

29 166
81 166

VI

97 166

VII

27 166

VIII

74 166

IX

12 166
14 166

Riga 1673

V III

1 *127*

NOVGORODRÄTT

Skra I

1 *59*, 60
2 52
5 *54*
9 b 52, 56

Skra II

1 *59* (R), 60
5 54, *54* (L), 72
17 70, 71
18 58
19 58
20 *71* (R)
24 54
26 68
27 72
28 72
31 *62* (R), 67, 68
38 *69* (R)
39 66
44 58
45 70, 71
48 72
60 52—53, *53* (L), 56

Skra III

1 59, *60*
5 72
17 70, 71
20 *71*, 72
24 72
26 68
27 72
28 72
31 *62*, 64, 66, 67, 68
38 *69*, *131*
39 66, 67
45 70, 71
47 72
48 72
61 72
66 *67*, 68
67 72
68 *56*, 57
69 56, 57

Skra IV

65 *62*

Skra V

76 62

RYSK RÄTT

Pravda I

1 211
2 211
3 211
4 211
5 211, 299
7 211
8 211
9 211
10 211
11 211
12 211
13 211
15 211
17 211
19—43 211
19 211
22 211
23 211

Pravda II

27 299
68 306

Goetz I

2 211
3 211
6 211
7 211
8 211
9 211, 299
11 211
12 211
13 211
15 211
16 211
17 211
20 211
22 211

Goetz II

1 211
1—25 211
4 211
5 211

Goetz III

29 299
93 306

INTERNATIONELLA RÄTTSKÄLLOR

Romersk rätt

D. 2, 2 224

Kanonisk rätt

C. 1 X de iniuriis et damno dato V 36 283

Mose lag

4 Mos.
35: 6, 11—34 277

5 Mos.
4: 41—43 277
19: 1—13 277

Jos.
20 277

Rôles d'Oléron

4 136
8 109, 113, 129

Visby sjörätt

I
18 136
41 109, 128
56 132
57 132

RYSK-TYSK-GUTNISKA HANDELSFÖRDRAG

Novgorod 1189

2 209
3 209
4 209, 326
5 209
6 209
7 209
8 209
13 262
14 209
15 209

Novgorod 1259

3 209

Novgorod 1268/69

3 209, 243, 342
10 262
12 197, 209
13 209, 228
18 262
19 209
20 209
21 209

Smolensk 1229

1 209, 210
2 210, 299, 306
3 210
4 262
11 210
12 210
13 210, 326

Smolensk 1250

2 210
3 210
4 299, 306
5 210
14 326
19 210
21 210
23 210

Rättelser

S. 129 n. 29: Grágás (I b 71); skall vara: Grágás K 166 (I b 71).
S. 277 n. 30: 4 Mos. 35: 6, 11—35; skall vara: 4 Mos. 35: 6, 11—34.